

Kazinczy Ferenc művei I.

KAZINCZY FERENC

**VERSEK, MŰFORDÍTÁSOK,  
SZÉPPRÓZA, TANULMÁNYOK**

**A VÁLOGATÁS ÉS A SZÖVEGGONDOZÁS  
SZAUDER MÁRIA MUNKÁJA**

## TARTALOM

### VERSEK

BARÓTI SZABÓ DÁVIDHOZ  
A VALLÁSTALAN  
A TAVASZHOZ  
A TANÍTVÁNY  
BOR MELLETT  
GRÓF TÖRÖK LAJOSHOZ  
AZ ÉN BOLDOGÍTÓM  
AZ ÉN BOLDOGÍTÓM  
A SONETTO MÚZSÁJA  
BERZSENYIHEZ  
A BUGACI CSÁRDÁHOZ  
A NYELVRONTÓK  
VITKOVICSHOZ

### *TÖVISEK ES VIRÁGOK*

AZ OLVASÓHOZ  
A NAGY TITOK  
A KÉSZ ÍRÓK  
A NEHÉZNYELVŰ  
AZ IGAZSÁGKERESŐ  
ÍRÓI ÉRDEM  
SZOKOTT ÉS SZOKATLAN  
A NEO- ÉS PALAEOLOGUS  
PIRÍTÓ JAVALLÁS  
FENTEBB STYLUS  
PRÓZAI S POÉTAI SZÓLÁS  
A KÉT TERMÉSZET  
LUKAI  
A SZÉP ÉS A JÓ  
A BÉKÁK  
HIMFY  
RÁDAY  
FÁBCHICH  
BARÓTI SZABÓ  
SYLVESTER  
KIS ÉS BERZSENYI  
A LÚDHATTYÚ  
EPIGRAMMAI MORÁL  
MARGIT SZIGETÉN  
AZ Ő KÉPE  
FÉNY ÉS HOMÁLY  
A KÖTÉS NAPJA  
PROF. SÍPOS PÁLHOZ  
A SZABAD ERDÉLY  
PÓR GÖG  
AZ EPIGRAMMA  
A PATAKI VÁR ERKÉLYÉN  
ÁLLOVAG  
NEOLOGISMUS  
VAJDA-HUNYAD  
ÚJ LÁNC  
ESŐS NAP  
KATONADAL

A CSEMEGÉKRE CÍMŰ KIS VERSEKBŐL  
NEHÉZ ÉS KÖNNYŰ  
A KÖLTŐ  
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ  
KANT ÉS HOMÉR  
A MI NYELVÜNK  
MISOXENIA

### **MŰFORDÍTÁSOK**

AZ ÉJJELI VENDÉG  
APOLLONHOZ  
LOLLYM SZÁJA  
A FÉLÉNK SZERELEM  
CHLOE  
BLIDLI  
PROMETHEUS  
EMBERISÉG HATÁRAI  
REGGELI PANASZ  
MŰVÉSZ REGGELI DALA

### ***DRÁMAI MŰFORDÍTÁSOK***

SHAKESPEARE: HAMLET  
GOETHE: STELLA  
MOLIÈRE: A BOTCSINÁLTA DOKTOR

### ***PRÓZAI MŰFORDÍTÁSOK***

BÁCSMEGYEINEK GYÖTRELMEI  
GESSNER SALAMON: IDYLLEK  
LAWRENCE STERNE: YORICK LEVELEI ELÍZÁHOZ ÉS VISZONT  
ÉRZÉKENY ÚTAZÁSOK FRANCIA- ÉS OLASZORSZÁGBAN  
WIELAND: SZÓKRATÉSZ MAINOMENOSZ, AZAZ A SZINOPEI DIOGENESZ DIALÓGUSAI  
HERCEG ROCHEFOUCAULD: MAXIMÁI ÉS MORÁLIS REFLEXIÓI

### **PRÓZAI MŰVEK**

PÁLYÁM EMLÉKEZETE  
FOGSÁGOM NAPLÓJA  
MAGYARORSZÁGI UTAK  
ERDÉLYI LEVELEK  
RÉSZLETEK AZ ORPHEUSBÓL  
CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

## **VERSEK**

## BARÓTI SZABÓ DÁVIDHOZ

*Midőn egy szerencsétlen munkát közle velem.*

Mint bánthattalak én meg úgy, barátom,  
Hogy te engemet ezzel a csömörlést  
Indító csevegéssel öldökölj meg?!  
Testét lepje meg a gonosz pokolvar,  
A csorgó fakadékok, a bűdös rüh;  
És a csontokat hasgató podagra  
Mint a gombolyagot, húzza össze ujját,  
Ezzel tégedet aki gazdagított,  
Ily istentelen átkozott darabbal.  
Ah, nem láttad-e, hogy szegény Kazinczyd  
Elvesz mérgibe, majd ha olvasandja?  
Várj, várj, nem viszed ezt el; összegyűjtöm  
A sok Kónyit, a nem magyar Zechentert,  
S nyomtat Landerer amit hónaponként;  
S majd ha összeszedem, barátom, őket,  
Érdemlett jutalom fog érni érte.  
Várd bízvást! - Azalatt oszolj előlem,  
Akármerre vezet szemed világa,  
Rút fajzat, pökedelme nemzetemnek.

1786

## A VALLÁSTALAN

*Töredék*

Elázott szemmel s szánakozva nézem én  
Az esztelenség vakmerő bolondjait,  
Akik, magoknak tetszván, a megtévedés  
Egyik széléről a másikra térnek el;  
S kevélyen néznek vissza már az elhagyott  
Ösvényre, melyen a vakhit vasláncokon  
Kötözve tartja vért könyvező foglyait.

Felfúvalkodva s lármázó kiáltozás  
Között haladnak vert ösvényeken elébb;  
S kérkednek a bolondság csengetyűivel.  
Nézd - ekként szólnak -, a mi útunk tiszta út,  
Lépésidet nem fogja dudva gátolni.  
Nincs itt tekervény; ezt zsinór jegyzette el,  
S minden lépésünk távolabb és távolabb  
Von el bennünket a megvakított sereg  
Könnyhullatással áztatott oltáritól.

Őket setéség fogta el, s vastag homály,  
S vakon s tipogva vonják rest lépéseket,  
Amerre papjok a setétbe tévedez,  
Amit parancsol, amit kíván, azt hiszik.  
Barmokká lesznek, s rettegven a büntetés  
Előtt, édesség nélkül töltik élteket.

Ők így: de minket a Világosság vezér,  
Előttünk mindig nyitva áll szent temploma,  
Hol színről színre látjuk elzárt titkait.  
Nevetjük a csábulást, mellyel a ravasz  
Papok sötétebb századinkban orrokon  
Hurcolták a vak népet, mellyel ők  
Világosb századinkban kincset gyűjtenek.  
Magunktól függünk, s jobbunk mellett a szabad  
Élet, balunknál a vígasság múlatoz;  
Nem ijeszt minket a menny fellobbantott tüze,  
Nem ijeszt földet rendítő dördületi:  
Ha csap, könnyebben s kínok nélkül dűlök el  
A semmiségbe: hogy ha nem csap, hasztalan  
S gyermekhez illő vólt a gyáva rettegés.  
Kedvemre élek s vígan töltöm életemet,  
Nincs semmi tisztém; vagy ha van, úgy kedvem az!  
Hazám, barátom, istenem magam vagyok...

1786

## A TAVASZHOZ

A szép kikelet  
Üzi a telet,  
S zúzos fürgetegét,  
Bolyongó fellegét,  
Lágy lehelleti  
Messze kergeti.

Amit szemem lát  
Hosszas bánatját  
Szeleknek ereszti,  
Víg kedvét éleszti,  
S újult színre kél,  
Hogy elmúlt a tél.

Még a madarkák  
Félénkek s némák.  
De majd nemsokára,  
A tavasz szavára,  
Előállanak,  
S dalt indítanak.

Ah, a szép Cenci  
Ide jő ma ki.  
Ha a zöld ligetet  
Az elkeseredett  
Bús fülemile  
Jajjal tölti be.

Oh vajha akkor  
Valamely bokor  
Mellé rejtezhetném,  
S kényemre nézhetném,  
Szép tekinteti  
Mint kedvelteti:

S ha a pajkos szél  
Lopva neki kél,  
S sebes repületi  
Leplét félreveti,  
Szemérmes szemmel  
Miként pirúl el.

Oh szép kikelet!  
Verd el a telet,  
S ha Cenci ide jő:  
Olvadni késztető  
Leheleteddel  
Szívét lágyítsd el.

1787

## A TANÍTVÁNY

Kékellő violák illatozási közt  
Szüle egy gyenge leány engemet ott, hol a  
Szirt forrása magasról  
Tajtékozva szökell alá,

S lány keblébe fogott, s kisdede homlokát  
Elhintette tüzes csókjaival, s Te, mond -  
Serdülj, s amiket itt látsz,  
Zengd majd lantom idegjein.

Így szólván elhagyott. Hirtelen egy galamb  
Lebbent nyögve felém, s elfödöze a tavasz  
Ifjú lombjai közzé,  
S mézzel tömte meg ajkamat.

Nőttem, s amit az ér szélein, ott, hol az,  
Aggott tölgyek alatt görbe futást veszen,  
Amit szirtpatakomnak  
Vad zajgásiban hallanom

Engedtek kegyesen szent jelenéseim,  
Már-már zengi dalom; honnomat egykor, és  
Lelkes nagy fiait; most  
Még csak gyöngé szerelmeket,

És a lányka szemét, aki remegve fut  
Lobbant lángom elől kertje homályiba,  
S ott, a csintalan! önkényt  
Hull keblembé, de fut megint.

1787

### **BOR MELLETT**

Fogy az élet, s nemsokára  
Szép korom majd elrepül;  
Érzem, messze nincs határa,  
S majd komor telére dül.  
De borral sebes szárnyának  
Lépvesszőket hányhatok,  
Bort hamar, bort! Múlásának.  
Ha iszom, kacaghatok.

Még most, hála istenimnek!  
Kelyhem bátran forgatom  
Még most, hála istenimnek!  
Lollimat csókolhatom.  
Még nincs aki elfogassa  
Gyanúba vett levelem,  
Nincs aki tudakozgassa,  
Ki sziszeg titkon velem.

Lányka, jer, jer mártsd rózsádat  
Kelyhem édes nedvibe.  
Fonjad azt s mellpántlikádat  
Hajam barna fűrtibe!  
Oltogasd szám szomjúságát,  
S pajkoskodj addig velem,  
Míg az élet boldogságát  
Nyílt karod között lelem!

1788-1790



## GRÓF TÖRÖK LAJOSHOZ

Hatalmas mesterének egy szava  
Miként hozá ki a pusztá semmiből  
Ezt a tömérdek *mindent*, s önmagát  
Az érthetetlen, a megfoghatatlan  
Nagy mestert, fejtik leckéid nekem.  
Oh, ahelyett, hogy e mélységeket  
Elöttem felnyitnád, kérlek, borítsd el;  
S kikapva e *szép* világból, hol magamnak  
Honn lenni látszom, és ahol szemem  
Gyönyörködése millio tárgyait  
A legvarázsb *sötétisztában*, és  
Nem elvakító fénynél látni szokta;  
Ne kényszeríts, időn s ürön keresztül,  
Addig repülni, hol csak fény lakik,  
És aholott én, durva föld fia,  
A fény miatt magamra nem találok.  
Ifjú koromnak boldog reggele óta,  
Mind addig, amidőn havát az ősz  
Fejemre még nem kezdte hinteni,  
E viszketeg gond kínozott engem is.  
Lángoltam látni s megkapni a *valót*,  
És mint menyasszonyt keblemhez szorítani,  
S új szebb, jobb éltet élni karja közt.  
De ő futotta a *vakmerőt*, s az éj  
Lidérci közt eltűne, - nem haraggal,  
De mint ki később újra visszatérend. -  
Kétség s elcsüggedés rohant reám.  
Kérdeztem a természetet: siket volt;  
Kérdeztem bölcseinket: ők csevegtek,  
S bizonytalanbbá tőnek, mint valék;  
Barátim vállat vontak, s hallgatának.  
S arany korom használatlan repült el,  
S büntetve voltam kábaságomért.  
Többé nem üztem a futót, s magamba  
Vonúlva azt kértem, amit *tudhatok*,  
És amit tudnom *használ*. S ő jutalmúl  
Megtért, s így szóla: „Láss! Amit keressz,  
Nyúlj be kebledbe, s feltaláltad...”

\*

Saisban egy ifjú - így beszélt nekem  
Egy celta bölcs, ki már egyiptusi  
Hosszú utazásiból honn érkezék,  
És ami ott, a titkok szent helyén,  
Őnéki látni engedtetett, keblemben  
Örülve öntötte ki - panaszra költ  
A hierophanta ellen, hogy nagy reményit

Ravasz sikamlatokkal játszadozza,  
És a valót felfödni néki késik.  
Mim van, ha mindenem nincs? kérdi az ifjú;  
Van itt több és kevésb? Hát a való  
Úgy summa, mint a test érzékinek  
Ál-boldogságai, melyeket nagyobb  
S kisebb mértékeiben bírhatunk?  
És mégis bírunk? Nem megoszthatatlan,  
Nem egy-e, amit látni óhajtozom?  
Ám végy ki egy hangat a lant zengzetéből,  
Az ég ívéből egy színt ám szakassz ki,  
S semmid marad, míg a szép zengzet és  
Szín mindene együvé nem szerkezik.

Ekként beszélván, egy szép gömbölyeghez  
Jutának el, hol egy beleplezett kép  
Óriási nagyságban tünt a megíjedt  
Ifjú szemébe. „Szólj - mondá - mi ez?”  
Ez a való, mond a pap. „A való?  
Hisz ennek látásáért lángolok,  
S előttem éppen ő lepleztetik.”  
Pörölj az istenséggel érte - mond  
A hierophanta - nincs az a halandó,  
Ki fellebbentse e leplet, míg magam  
Föl nem lebbentem. S aki ezt illetendi,  
A szentet, a tiltottat, mond az isten...  
„S mit mond?” - az a valót meg fogja látni.  
„Csudálatos! s te nem vetéd-e fel?”  
Én-e? nem én soha; s e viszketeg  
Meg nem kísérte még. „Nem értelek.  
Ha tőle nem több, mint e gyöngye közfal  
Rekeszt el; úgy könnyű lesz...” És az isten  
Tilalma! mond rendítő hangon a pap.  
E gyöngye közfal nem nehéz karodnak,  
Fiam: lelkednek sok mázsányi súly.

Az ifjú mély gondok közt tért haza,  
A tudni vágyás szomja csöndes álmát  
Szemétől messze elúzi; kínosan  
Fetreng fekvésén, s éjfélkor felugrik.  
Rezzent lépései vaktában viszik  
A gömbölyeghez. Megmászni a kerítést  
Nem volt nehéz, s egy bátor felszökkellet  
A kép elébe teszi a vakmerőt.  
Itt áll immár, s borzasztva fogja környül  
Az egyedülvalót az éltelen csönd,  
Melyet csak a lépdellés dobbanásai  
Szaggatnak meg a kripták boltjaikban.  
A kuppolának nyílásán keresztül

A hold ezüstkék sápadt fényt lövel le;  
S rémítve, mint a megjelent istenség,  
Csillámlik a boltnak sötéte közt  
A szent alak, lenyúló fátyolában.

Bizonytalan lábakkal lép az ifjú  
Közelbbre a képhez, s ím szentségtörő  
Kezei a fátyolt már illetni akarják.  
Hőség s fagy járják végig tetemeit,  
S láthatlan kar röpíti vissza. „El innen,  
Boldogtalan! el innen! - így kiált  
Melléből egy hű szózat, - Te fogod  
A legszentebbet megkísérteni?”  
Nem érti ő, nem hallja a szózatot.  
„E leplet - mond az istenség - halandó  
Föl nem vetendi, míglen én fogom.  
De nem vetette-e mellé önmaga:  
Ha ki ezt eltolja, meglátja a valót?  
Ám érjen ami akar, én eltolom  
És meg fogom - sikolta - látni.” Látni?  
Ezt zúgja utána a nyúlt Echo nevetve.

Így szól, s lekapja a leplet... A papok  
Elnyúlva lelték más nap őt az Isis  
Szent zsámolyánál. Bomlott, sápadt arca  
Mély kínokat hagyott sejdíteni.  
Eltűnt az élet vidámsága tőle,  
S korán sír nyelte el a boldogtalant.

1801

### AZ ÉN BOLDOGÍTÓM

Nincs millió közt *egy*, kit a fene  
Vak Ate így vett volna korbácsolásba,  
Ha megdühödve kapkod néha másba,  
Azt megkönnyíteni felkél istene.

Ah, engemet nem véd őellene  
Sem ég sem föld! E szörnyű bajvívásba  
Ájúlva dülök újabb ájulásba;  
S irt nem találok, mely enyhítene.

Ámor megszánta, éltem kínjait,  
S mond: Én enyhítem akit a Sors sújta.  
S bérül ölembe tette le Sophiet.

És ím, miolta nékem áldást nyújt,  
S bús éjjelemnek bájos mécset gyújt,  
Nem érzem a Sors csapkodásait.

1809

### AZ ÉN BOLDOGÍTÓM

„Milliók közt sincs egy, kit a fene  
Vak Ate ekként vett volna szabdalásba.  
Ha megdühödve kapkod olykor másba,  
Segélni azonnal kész az istene.

Ah engemet nem véd őellene  
Sem ég, sem föld! E szörnyü bajvívásba  
Lankadva dőlök újabb lankadásba,  
S nincs ír, mely sebemen enyhítene.”

Megszánta éltemnek Eros kínjait,  
S mond: Én enyhítem akit Ate sújta,  
S bérül ölembe tette le Sophiet.

És ím, mióta ő nékem áldást nyújt,  
Bús éjjelemnek bájos mécset gyújt,  
Nem érzem a vad csapkodásait.

1809 utáni változat

### A SONETTO MÚZSÁJA

Mint a szerelmes járja szép párjával  
Menüetje keccsel teljes lépteit,  
S ígézi a szála torlott rendeit  
Enyelgő vissza- s vissza-fordultával:

Honnom Ausonia narancsgallyával  
Körülölelve főm szép fűrtjeit,  
Úgy járom én kobzom lejtéseit,  
Két négyét összefűzve két hármával.

Gerézd övedzi mostan homlokom;  
Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,  
Víg szárnyakon kél a nem-hallott ének.

E szép vidék lőn kedves birtokom;  
Egy új Tibull itt megdicsőített engem,  
S én ötöt és hölgyét örökre zengem.

1809

## BERZSENYIHEZ

Hogy jambusimra gáncs fog szállani,  
Előre láttam! ők az iskola  
Törvényeit bátran általszökdösik.  
Becsülik a törvényt, de csak ha jó;  
Becsülik a példát, de csak ha szép.  
De kell-e törvény, kell-e a szépre példa?  
S nem-széppé a szépet s a rútát viszont  
Nem rúttá, e kettő kénye teszi-e?

A babonának reszkető fia  
Nem lát, nem hall; tanítják, s ő hiszi.  
Homér hatosban zengi hőseit,  
Úgy érti mesterétől, - s a hatos szép.  
Murány rotyog, totyog, potyog, szotyog;  
És minthogy összefűzte Gyöngyösi,  
Ím a rotyog, totyog, potyog, szotyog szép.  
Két kurta egy hosszát ad. Tehát, csak értsd:  
„Remegő nyulakat, avagy bitang darut a hurok...”  
Mert ezt Horácban így lelé; pedig  
Ő füllel, újjal méré hangjait,  
Fület-varázsló zengzet, szép iambus.  
Nyilván ez is szép jambus lesz tehát,  
Mert törvény ellen nem kél pártosan:  
„Te, szerelem! eleget epedek; eleget iszom az üröm...”  
S szebb, mint a gunyolt Accius sorai!  
Daykának édes zengzetű dala:  
„Homályos bánat dúlja lelkemet;  
Talán újulnak régi szenvedésim,  
Talán tündér előre-érezésim,  
Rémítnek?...” rosz; mert másod és negyed  
Fogásiban az első tag hamis,  
S középből a vers ketté nem hasad;  
S így Dayka ügyetlen s lomha verskovácsló.  
Nem vétek, hogyha Virgilben s Homerban  
Négy sponda lép négy dactylus helyébe;  
De Dayka a másod és negyed fogásra  
Spondát ne végyen. Ők a harmadik  
Cikkelyben általszökdösik gyakorta  
A nyugalom pontját, és mentek érte:  
Pert vonz fejére Dayka ezt hogy teszi.  
Oh, marhalelkek, méltók vonni igát,  
Mert fül helyébe féket kaptatok; -  
Hányszor fakasztta már dongástok engem  
Szelíd kacajra, hányszor már epére!

Mi teszi verset verssé? „Szózatosság.”  
S mi ezt? A hosszú s a rövid tagok  
Arányos és kedveltető egyezése.  
Vers ami a fülnek, hol tág, hol szoros  
Törvény szerint, nyújt bájt, s a holt igébe  
Hizelkedő zengéssel éltet önt;  
S a nyűgöt, mely közt kényesen lebeg,  
Érezni nem, de csak gyanítani hagyja.  
S így Plautusnak s Terencnek rendei,  
Bár szűk bilincsre verve nincsenek,  
Füled gyönyörrel s játszva verdesik.  
Így jambusom, ha páros öt fogásin  
Úgy ejti kurta tagjait, hogy ők  
Utól ne álljanak, s ha véghelyén  
Nehéz ütést nem bukdotat; keményt  
Kettős röviddel ütni ő nem szeret;  
Komoly dalának bátran járja táncát,  
S az iskolások feddésit kacagja.  
De nem talál helyt minden mindenütt.  
Az boldog, akit nyájas istene  
Keggyel vezérel a saját nyomon.

A verselés legrégiebb neme  
Az volt minálunk, melyen vén Tinódink,  
Szikszó borától fülve, dúdola.  
Rest és siket vers, mely hat párja közzül  
A sort középben kétfelé hasítván,  
Csak egyikének adja gondjait,  
És mégis oly, hogy tapsolást remélhet,  
Ha ihletéssel énekeltetik,  
És a vezérrend két utóbb csapását  
Selypül nem adja vissza a többiben:  
S házát s hazát, és szállát meg valát,  
S vagyont s hagyjont nem toldoz együvé.  
Az adva, rakva, kapva léli kegyelmet,  
Mert kedves olykor még a tompa hang is.  
Elhalhatatlan fényt ezen nyere,  
Ki majd dicső ősenek hős elestét,  
Majd a kemény lány csüggesztését dallá,  
S egünkön Zrinyi csillagként ragyog.  
Kevésbé könnyű mint volt Gyöngyösi,  
Jóval tanultabb, s fentebb szárnyalásu.  
S e versnem hordja Zrínyinek nevét.

A Tiberis s Ilissus szép leánya  
Sylvesterünket fényesb útra hívá.  
Magasb kecskekhez szoktatott fülét,  
Hogy értse nyelvünk szózatossá folyását,  
Nektáros ujjal ő illette meg,

S más húrokat vont zörgő karvasára.  
Fülelt a tér, füleltek a tetők,  
S Tihanynak játszó lánya felkapá  
A kedves hangot, s sokszorozva vitte  
Tátránknak égbe nyúlt szikláihoz,  
És aholott az Olt siet vizét  
Az Isterével egyesíteni.  
De a Hellenis a rekedt koboz  
Nyivását kedvelő sereg között  
Még nem találta érzékeny tisztelőt,  
S jobb korra várva, nyugalomra dőle.  
Ráday költé fel azt hosszú altából,  
És Pécelének zöld árnyékiban  
Titkos szerelmek űzésére hajtá.  
Itten lopá el a szerelmesektől  
Egy pár zarándok lantjokat. De Zeüsnek  
Szelíd leányi tükkel kergeték  
Boszús halálíg a tolvajt, s kezében  
A szózatos lant tompa hangot ejte.  
Rajnis, Szabó s Szabóval Révai  
Nyerék meg azt a kedves éneklőtől,  
Ki űtánok egyre sem mosolygott  
Még édesebb, még bájosabb kegyével,  
(Mert a dagály nem fenség) mint Virágra.  
Sok a meghitt: a választott kevés.

Az ének és a vers ellenkezésben  
Állottanak mindeddig. Az rövid  
Ütést adott emennek hosszújára;  
És amidőn ez megszökött, amaz  
Balúl hosszúra tátogatta száját.  
S így a tudom majd tudom, majd tudom lőn,  
S a lányka mézes ajkát a zsolozma  
Hamis hangzások ejtésére kínzá.  
Hermesnek békebotját Ráday  
Nyújtotta el a két versenygő felett;  
S ők, mint a kígyók a boton, legottan  
Szerelmes összeölekezésbe keltek,  
S visszálkodásuk harca véget ért.  
S most a magyar dal már görög kecsekkel  
Dicsekszik, és a nagy békéltetőt  
Hermione hálásan tiszteli.

Nyert a magyar dal, amidőn görög  
Tetőkre léptetett. De veszte a régi,  
Midőn új éket raggatának rá.  
A lagzisoknak részegült cigányaik  
Tibullnak mennyei kellemű leányát  
Piros csizmába bújni kényszeríték,

Hogy cincogásaik mellett a Homer  
S a sánta Musa táncát lejtegetvén,  
Patkós bokáit összezsattogassa,  
S a csürhe nép közt vad kacajt röpítsen.  
A részegeknek tetszik e veszettség;  
De akinek szent tűz hevíti keblét,  
S Hellasnak istenségit tiszteli,  
Az átkot-vonszó helytől futva fut,  
S a farsanglás szentségtörő bohóit  
Adrasteának boszujára hagyja.

A Zrínyi kobza két pár húrjait  
Egy párra szállítá le Bessenyei;  
Azért-e, hogy négy eggyezőt keresni  
Kifárada a szűk nyelvben? vagy mivel,  
Prokrustes ágyként, a négy rend köre  
A gondolatnak, hogyha kurta, nyújtást,  
És hogyha hosszú, nyesdesést parancsol?  
Az örsi öreg nyirettyűs, s Barcsai,  
Rokon nagy lelkek, összeforrt barátok,  
Verseik kidolgozásában nehézkek,  
S eltelve mégis végtelen kecsekkel,  
S magyar lelkeikben halhatatlanok:  
És, aki testvérének sírkövét  
A bánat ágával foná körül;  
És aki Cidet hozta tájainkra,  
És Ányos, eggyütt indultak vele.  
Körülök elbájolva gyüle fel  
Egy dőre pórhad, s minden hangicsálást  
Zengésnek véve, mint a tók lakói  
A fülmilének csattogása mellett,  
Rekedt szavával dong, kong untalan:  
Pirult a büszke Pieris, s helyére  
Nyomván a hulló pártát, titeket  
Szólíta fel, honom nagy díszei:  
Kisem, te Berzsenyim, s Rózának boldog férje  
S kevély örömmel lépe társai közzé.

Barátom! Orczy s társai már avúlnak;  
Avúlni fogtok egykor majd ti is!  
S mint a te fényed vet homályt Bugacnak  
Szent dallosára most: úgy zengi majd  
Az unokának egy újabb Virág,  
Egy újabb Dayka szózatoss dalát,  
Mely a te lantod édes énekét,  
És amit istennéje sug Kisünknek,  
És Himfy zengett, elfeledtet.  
Mi még hajnallunk, s távol a határ!  
De nem lesz oly kor, mely a vak tudatlan



S a pöffedt kancsal bölcsnek boszújára,  
Ki titeket nyelvrontóknak szidalmaz,  
Mint Marsyas azt gyáva lantolónak,  
Kire ég, föld, s még a poklok is, fülelnek,  
Neved csudálás nélkül emlegesse.  
S mint én irigylem „két rőf pántlikáját”  
És a „nyomorgó csárdát” Orczytól:  
Akként irigylik majd „Psychéd” neked,  
S amit hazádnak szent szerelme zeng.

Amely leány énnékem a legelső  
Sonettet ihlé nyelvünkön, Somogy  
Venusiumának szózatot hattyúja,  
A te éneklőddel megmérkőzni fél.  
Ő nem leánya az aegis-csörtetőnek,  
Nem egyik huga a Delphi szent urának,  
Nem öltözött Cyprisnek bájövébe,  
S a zengő páncél szárnyas táncait  
Pallással felhők közt nem táncolá.  
Hol a Hegyalja látni örül magát  
A sullogó Bodrognak tükörében,  
Ottan akadt ő egyszer dallva rám,  
Befutva Eosnak lángsugarival.  
Mint hültem el, s oh mint levék oda,  
Midőn megláttam! Inte, hogy követném,  
S követtem őtet. S amint e zavar  
Lassúlni kezde keblemben, s az élet  
Szózáttal együtt tére vissza, kérdém:  
Ki vagy te, szép szűz? Lángoló szemed,  
S e barna fürtös üstök, e szemérem,  
S orcáid színe, s e varázs kecsék,  
Benned honom szép szültjét sejtetik:  
De barna, fürtös üstököd virágai,  
S a hang, mely édes ajkidon lebeg,  
S egy mondhatatlan báj, melyet szemem  
Még eggyikén sem láta szépeinknek,  
Külföldinek mutatnak. Ah, ki vagy?  
Csudállak és szeretlek!

S a leány

Mondá: Nevem Xenídion s Etelke.  
Báróczy volt az ápolóm, az új  
Szép Atticának méhe. Ő tanított  
Engem szemérmes-édest selypeni,  
S távozni a durva nép beszéditől,  
S nevetni a durva nép vad gúnyait.  
Kis énekem, mely hozzád elhatott,  
Külföldnek éneke. Hallottam a  
Quirina, s a szép Maeonis dalát,  
S amit Torquata, s Louison s Goetchen zengtek;

S pártáik elhullott virágaikat  
Pártamba fűzöm e völgy díszei mellé;  
S kényem szerint eldallom bérceinknek  
Mind, amit tőlök eltanúlhaték.  
Így bánt Quirína a Maeonis dalával;  
S Virgil s Horác Pindarnak és Homérnak  
Virágaikból fűztek koszorút  
A föld nagy asszonyának homlokára.  
Csak a butát rettentí, ami még új,  
Külföld termése volt a rózsza is;  
A művelés belföldivé tévé,  
S hespéri eget szítt e tetők gyümölcse.  
Jer, halljad lantom zengzetét. Ne kérdd:  
Mindég enyém volt-e? Most már enyém.  
Ne kérdd: törvénnyel egyez-e, nem-e?  
Egyez, ha szép; mert törvényt ez teszen.  
A kellem istennéit engeszteljed:  
Nyert, akinek kedvellik áldozatját.

1809

## A BUGACI CSÁRDÁHOZ

*Orczy Lőrinc után*

Csikós-, gulyásnép klubbja, rosz vityilló!  
Körüldünnyögve a szúnyogok s legyek  
Legióitól, s a békák ezredétől!  
Vesztőkre a marhatartó jámboroknak,  
Ki tett, zshiványok fészke, jer, beszéld el,  
Ki tett e pusztá helyre tégedet?

Te nem vagy aminek vágysz látszani,  
Az útaxót kebledbe nem veszed fel,  
Bár álnokúl e címet hordozod.  
Négy megkopott fal, roskadásnak indúlt  
Kürtöd, bogárteknőjű fedeled,  
Játéka a nyári megdühödt szeleknek,  
Ez mindaz, amivel kevélykedel.  
S melletted egy gödör, mely rejtve tartja  
Piros pofájú szurtos csábítódat;  
És e leásott vastag két bitó,  
Hová vendégid a lovat kötik.

Bográcsod és a meghasadt fazék,  
Mely még is bűzöl a hullott pacaltól,  
Nagy számban nem hoz szállókat neked.  
Gyanús előttök a cégér, s remegve

Futnak tovább, s készebbek kinn tanyázni,  
S didergve várni a reggel érkezését,  
Mely hosszú útjoknak végét hozza fel.

De bezzeg, amidőn borúl az ég,  
A terhes fellegek csatára kelnek,  
Villámlik, csattog, hull a menny nyila.  
Nyargalnak a szelek, a zápor ömlik,  
S a pusztá egyszerre nagy tenger leszen:  
Oh, akkor elhagy a finnyáskodás!  
Nem kérdünk akkor Farkast és Arany-sast,  
Nem a Vadembert és a Hét-electort;  
Jobb numero miatt nem zaklatgatjuk,  
A tévedt kulcsot nem lelő legényt,  
S hôtél-garni gyanánt van szűk hajlékod.

Építgetés, nagy hívság van tebenned!  
Hazánk most e kórságban nyavalyog,  
Míg, bár ne későn! csábulása eloszland.  
Ki boldog csendben élni vágy, szorítsa  
Szűkebb korlátba szívét, s azt elérte.  
Templom-magasságú márványfalak,  
Trümeauk, parquéterek, kristály-lüsterek,  
Carrarai urnák, porcellán pagódok,  
S a túlvilágnak színesb fáival  
Bélelt, nyugvásra vonzó pamlagok -  
Ti vagytok a boldogság címere?  
S az köztetek lakik? s csak köztetek?

Eleink, még józanok, nem vágytanak  
E balgatagságokra. Nékik a tölgy,  
És a vadon-termett barkóca s körtve  
Adott elég szép bútort; a fenyő  
Deszkázatot, s nem gyéren a tapaszt.  
Megfértek egy szobában, és ha sok  
Vendégek érkezék, csak ponyva kelle,  
Nem kárpítokkal bevont nyoszolya;  
Csáté vala a fedél, s a ház falát  
Megholt barátjaiknak címerök,  
Nem papiros, nem selymek ékesíték.  
Ládáikban volt, és nem künn, ezüstjök,  
Faszéken s lócán ültek asztalukhoz;  
Az étek ónban jött fel, és cserépben,  
S amit majorjok és a kert adott.  
S e durva nép közt kedv, nyájaskodás,  
S való barátság fogtanak lakást...  
Most megvan a szín, nincsen a valóság!  
Hány cabinétet látni most, hová  
Belépni nem mer patkós csizma; van

Sok olyatén is, melynek pitvarában  
Kapcát von a pantófli alatt nyögő  
Vert gazda, vagy pizsengve künn marad.

Oh csárda, kedvesb énnekem zugod,  
Mint a bolondok cifra bábozásai!  
Te nappal, éjjel, sárosan, megázva,  
S bár jöjjek olykor negyvened magammal,  
Engem jó kedvvel véssz, mint egy királyt,  
S mint egy királyt, jó szívvel látsz magadnál.  
Maradj békével e pusztán! Kemencéd  
Süssön még jobb cipót, mint Kecskemét ad;  
Pincédben folyjon Kőrösöd bora,  
S sok útas nyúljon el falad tövében!

1810

### A NYELVRONTÓK

Rontott, mert építeni akart, Palladio; benne  
Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.  
A művész érzette magát, s Neked én fogok, úgy mond,  
Törvényt és példát adni, de nem te nekem.  
S ím áll a roppant csarnok, s bizonyítja: ki több itt,  
*A művész-e vagy a szolgai tompa szokás.*

1810

### VITKOVICSHOZ

Komám uramnak ott fenn rossz napot  
Csinála az, akit egykor oly mohón  
Tett volt felévé; s a szegény öreg -  
Min kaptak össze, könnyen képzeled -  
Kínjában egybe gyűjti fellegeit,  
S eldurcúlt barna vad szemöldökével  
Int, hogy szakadjanak. Szakadnak ők,  
Mintha a Deukalion s Pyrrhája népét  
Most másod ízben volna előlni kedvök.  
A csattogónak lángoló nyilai  
Felettem egymást űzve hulltanak.  
De Jupiter kiméli híveit,  
S csak a gonoszt sújtja és a vakmerőt;  
S baj s sérelem nélkül beérkezem,  
S szállást fogék a Szürke-ló szügyében.  
A város utcáit mint elborítja

A szörnyű ítélet árja; nem különben  
 Folyt az, mint amidőn az Ung vizeit  
 Szőkére festi a Mármaros sara.  
 Én ablakaimból néztem a veszélyt,  
 Mely barmot és a búzás sok szekér  
 Gubába burkolt bús gazdáit érte  
 Jön a cseléd. „Egy nem-tudom-ki akarna...”  
 „Vásáros? úr?” „Sem egy, sem más.” „Ereszd be.”  
 Belép. Pislongok. Bojtos pipaszár  
 S sallangos kostök... „Kit keressz, uram?”  
 „Én? téged!” „Nincs szerencsém...” „Várva vártam  
 Rég óta az órát, mely engem hazánknak  
 Legérdemesb és legdicsőbb fia  
 Szemléletére méltóztatni fog.” -  
 (Mint aki titkos csínyán rajta veszt,  
 Úgy borzadék meg, s a hőség kivert)  
 S a fejével egyet billent, de a derek  
 Hajolni nem tanult. - „Humillimus!  
 S szabad tudakolni érdemes nevét?”  
 „Hőgyészi Hőgyész Máté, alázatos  
 S legkisebb szolgád, leghűbb tisztelőd.”  
 „S lakása?” „Máté-Szalka”. - Széket ad  
 Cselédem, és kifordúl. Ültetem.  
 Nem ül. - „Elállhatok s örömmel állok.”

Töröm magam, mint kezdem a beszédet,  
 S tárgyától mely fortéllyal vonjam el.  
 „S az úr is a vásárra?” ... „Sőt nekem  
 Nemesbek vágyásaim; tudósainkat  
 Ohajtom látni, kik gyakorta nagy  
 Seregben szoktak itten megjelenni.”  
 „A Nyírben terme jól a búza, rozs?”  
 „Nem szinte rosszúl. Közzülök sokakkal  
 Font össze már a legszorosb barátság;  
 S örvendtenek nekem, mint én nekik.  
 Ez szerencse, mely most ér, került.  
 De végre megvan! Látlak s lángomat...”  
 „Nagyítva látni másnak érdemét  
 A tévedésnek egyik szép neme;  
 S ez a szerény érzés a gyöngye kort  
 Leginkább ékesíti. Gondolom,  
 Szatmár ismerni fogja annak becsét,  
 Kit e szokatlan érdem fényesít.  
 Szolgálsz, uram?” „Nem! én magamnak élek.”  
 „Szép! és igen rút együtt! Arra just  
 Csak az kap, aki másnak éle már.  
 S hidd, aki másnak él, magának él.”  
 „S az gáncsol-e, kinek példája véd?”  
 „Igaz lehetne gáncsom, bár talán

A vétkes példa kárhozzátna is.  
 A férfikor legelső éveiben  
 Megtettem amit kelle, s ment vagyok;  
 Hajló koromban illő megpihennem.”  
 „Ravaszkodol, de nem mégy semmire;  
 Mint Antaeuscht kapá fel Herculesch,  
 Úgy kap karom fel messzére a neked  
 S nekem nem honni föld al-gondjaitól.  
 Szólj ahogy illik. *Anch'io Pittore!*”  
 Elrettenék Energumenusom  
 Képétől és hangjától. Jaj szegény  
 Bordáimnak, Antaeussá ha tesz!  
 Mondám, s főt hajték a *Pittor* előtt.  
 A rettenés feloldja a néma nyelvet,  
 S hazudni, s hízelkedni megtanít.  
 Nem tudtam eddig: illő, tudjam én is.  
 „S poeta az ur?” ezt kértem. „Pásztoraink  
 Mondják; de nekik hinni nem merek.”  
 „Oh szép! igen szép!” Úgy Szatmár ködéből,  
 Melyben Sylvester óta volt, kikél.  
 Tiszánk magyar dalt még ön gyermekétől  
 Nem halla; mert Szabó, Gvadányi, Földi  
 Vendégek voltak szélein; s az Agis  
 Dallója rég elhagyta Bercelét.  
 Le lesz törülve e szenny majd általad,  
 S büszkén fog árkán a zengő szaladni.  
 Ha nem veszed bántásnak: kit vevé  
 Vezérül a szép pályán? Rajnis-e  
 Példányod és Szabó? Dayka-e s Virág?  
 Rettenve gördült rám ismét szeme,  
 S elhallgaték. „Mi baj? nem értelek;  
 Szólj!” - fűtt, s törölte gyúladt homlokát.  
 „Mi baj? nem értelek; szólj!” „De hát neked?  
 Sarkasmusch-e mind írva, mind beszédben,  
 Leginkább kedvelt tónusod?” „Hogyan?”  
 „Vagy engemet van kedved öldökölni?”  
 „Hogyan?” „Hogyan s hogyan! És még *hogyan*  
 Azon felül! Szólj úgy, ahogy magyarnak  
 Magyarhoz illik; egy akolban állunk...”  
 „Uram, nem értem e neheztelést.  
 Megvallom: a kedv szesszenései  
 S játékos hangja, mely simongva karcol  
 Kedvesb előttem, mint az a komolyság,  
 Mely latra teszi gondosan szavát,  
 S szökellést adni fél a gondolatnak.  
 De én csak ott enyelgek, ahol illő,  
 És ahol értenek: biztos barátim  
 Kedvezve tűrik dévajságimat.  
 Hol kell, nálamnál senki nem komolyb.”

„És mégis azt a négyet példaképpen?...”  
 „Mit? hogy?” „Hisz azt magyarnak... Nem hiszem.  
 Ingerlesz!” - Csak most értém a bolondot.  
 Kilökjem? Ah! de folytatá beszédét. -  
 „Magyarnak én azt ismerem, s csak azt,  
 S nem senkit, senkit! mint azt, akinek  
 Szép nyelve nincsen elkeverve mással,  
 Ki nem szorúl a vendég maszlagára,  
 Kenőcsöt utál, s gondolatjait  
 Tisztán s tekervény nélkül mondja ki;  
 Magát a nyelv urának nem hiszi,  
 Nem szab törvényt és új szót nem farag,  
 De a régít érti s tiszteli a szokást;  
 Úgy ír ahogy beszél - egyszóval; aki  
 Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg.”  
 „S ezek szerint a négy?...” „Rossz verselő!”  
 „Én őket jóknak néztem, bár közöttünk  
 Nem lettek, és nem nőttek s nem maradtak.”  
 Tüzem lohadt, s az álnokságok atyja,  
 A vén csábító, aki én utánam,  
 Amint tudod, hol egy, hol más alakban  
 Kísértve kullog, azt sугá tanácsúl,  
 Hogy a legénykének vetnék csapot.  
 S én, aki hű tanácsnokom hiába  
 Nem szoktam sугni hagyni, teljesítem. -  
 „Engedsz egy kérdést?” így szólék. „Parancsolj!”  
 „Midőn beléptél, engem a haza  
 Fő nem-tudom-mijének mondogattál.  
 Minek tekint az engem, akinek  
 Rosz író ez a négy? fejtsd meg titkodat!”  
 „Mindig kötődöl! S azt hiszed talán,  
 Hogy én nem értem, hogy magasztalásaid,  
 Melyekkel rólok írva szólsz, döfések?  
 Való gyanánt azt csak Mihók veszi.  
 Pirúlsz vesződni vélek, a gubókkal,  
 S hogy annál gyilkosabb legyen csapásod,  
 S szándékidat ne sejtsék; lopva szúrsz.”  
 Megszégyenülve rogytam össze, s nem volt  
 Erőm elfedni a döbbenést. Azonban  
 Egy nagy rakás vers asztalomra hág.  
 Hol vette, nem tudom. Gyors forgatással,  
 Szaladt el rajta végig, s „Itt van!” úgymond:  
 „Reá találtam: ennek nyújtsd figyelmed.”

„»Az istenek nagy gyűlést hirdetének  
 A Szengellér hegyén, s Árpád királyunk  
 A nemzet íróit mind bémutatta.  
 Jobbra a poéták, balra a prózaisták  
 Fogának helyt, és íme Diespiter

Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek,  
Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!  
Előjön a szakállas ,Régiekről',  
Futásnak indul, s ím - orrára esik!  
Előkerül köszvényes lábain  
Sylvester, futni kezd, s - orrára esik!  
Előkerül Tinódi jó Sebestyén,  
Büdöslik a bortól, s - orrára esik!  
Fut Pesti Gábor is, s - orrára esik!  
Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,  
Halad, szökik, s ah, most! - orrára esik!  
Így Szenci-Molnár, és Filiczkiye;  
Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;  
Így a szegény Beniczki uram, s azok,  
Kik a poétai krónikában élnek.  
De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű  
Dókáját ölbe fogja, s megszalad,  
A szem sem éri, s nézd, - a tárgy övé!  
S lett s nőtt s maradt! - ezt zengi Jupiter,  
És Jupiterrel a Gellér hegye!«”

„Bizony szép! mondhatom; már ez bizony szép!  
Kegyetlenül szép! S mind a költemény,  
Mind a kidolgozás! S a vers kecses!” -  
Taréja nőttön nőtt az emberemnek;  
De mint gyakorlott mester, tetteté. -  
„S ím, itt Pázmánról!” monda „kérlek, halld ezt:

»Hogy Pázmán magyarul alkalmasint tuda,  
Tekintsd, hol született, s többé nem lesz csuda.  
Szülte volna Eger, Győr, Sopron, Pécs, Buda,  
Úgy szólana, mint szól síp mellett a duda.

De minthogy az a táj szülte nemzetünknek,  
Mely szűz birtokában vagyon szép nyelvünknek,  
S fel nem vette rongyát irhás zsellérünknek:  
Nagy méltán tarthatjuk egyik fő díszünknek.«”

„Hogy téged a gonosz...” mondám magamban.  
De ím nyílik ajtóm, s a cseléd jelenti,  
Hogy Pipszem érkezik; nem lél szobát,  
S vendégem lenni vágy. „Ez kelle!” mondám;  
Hadd jöjön; ő most kétszerest Apollóm!  
„Ismeri az úr Dessewffyt? Ő Virágnak  
Dühödt barátja, s érte botra kél.

Tréfálni a gróffal...” „Gro-óf?” „De gróf! s barátiért  
Botot nem kímél. Jó lesz elszelelni.”  
Az én emberkém kapja verseit,  
S szalad, s ajtóban Pipszembe botlik.



Sikoltva megy a grádicsnak s lefordúl.  
Tolvajnak véli minden; öklözik,  
Rugják, ütik, verik. De ő kiált:  
„Köztünk lett! köztünk nőtt! köztünk maradt meg!”

\*

Barátom, egy szót, egy okost! Elég  
Volt eddig dévajkodni; van határ  
Mindenben. - Valld meg: mint zengett fülednek  
Ez a köztünk lett, nőtt és maradt?  
Oh! írd könyvedbe, s mondd el reggelenkint,  
És amidőn az álom ágyba csal,  
Hogy téged a kettős hegy bérceitől  
Hőgyészi Hőgyész Máté tiltva tart.  
Haszontalan! te nem levél köztünk,  
S Szemerével, vélem s kedves Kölcséymmel  
Mételytelen mezőkön nem legelsz.  
Egernek nőttél szük patakja mellett;  
S atyád továbbad azt a bölcseséget,  
Melyet Cyrill és társa hirdete,  
Budai felének jött tanítani.  
Te léssz az első, kit később Horányink  
Tisztelve fog nevezni, hogy hazánk  
Nyelvét, mint annak méltó gyermeke,  
Pápaynk tüzénél gyúlt szívvel szeretted;  
S feleid között az első, sőt korunkig  
Egyetlen voltál, aki azt műveléd.  
De elég *akarni*? Ah! meséidet,  
Melyekre Lessing is javalva nézne,  
S epigrammáidat gúnyolva fogja  
Recenseálni Hőgyész, s elbeszéli  
Hogy itt s ott, és emitt s amott, s tömérdek  
Más s más helyekben vétkeket követtél;  
Mert (amit sajnál) vétekben születél! -  
A könyvcsinálást hagyd nekünk, s rohanj  
Rengő karokkal mátkád szép keblébe,  
S csókjaiddal hintsd el φοβεροταως!

1809-11

# TÖVISEK ES VIRÁGOK

1809-11

## AZ OLVASÓHOZ

„Apróságok ezek!” - Vaj azok! de ki várakat épít,  
A legapróbb szegnek, tudja, mi haszna vagyon.  
Krajnai vásárookra daróc kell, és olaj. Aki  
Közre bocsát minket, ismeri publikumát.

## A NAGY TITOK

*Jót s jól!* Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted  
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

## A KÉSZ ÍRÓK

Béna vagy és táncolsz, a nyelvet nem tudod és írsz:  
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.

## A NEHÉZNYELVŰ

Kárischt mond, s Pszikhét, ha Pszüchét kell mondani s Cháriszt.  
És *Té-misz-tók-lescht*, Győri, The-mi-sztocleszért.  
S *Kiosch-* s *Lezbóschnak*, *Kémiának* s *Mekhanikának*.  
Ami Chiosz, Lezbósz, Chemia, Mechanica.  
Szent Adrastea, mérj bosszút ez otromba beszédért!  
Megvan az; a svábnál Győri *Giehri* leve.

## AZ IGAZSÁGKERESŐ

„Meg nem foghatom azt!” Ez örök szavajárta Kabának.  
Nagy baj, jó Kaba: de róla nem én tehetek.  
Hű szívet kíván az igazság, s hajlani mindig  
Készet. Vagy ne tagadd, jó Kaba, vagy ne keresd.

## ÍRÓI ÉRDEM

Szólj, s ki vagy, elmondom. - - Ne tovább! ismerlek egészen.  
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.  
Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:  
Íz, csín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.

## SZOKOTT ÉS SZOKATLAN

Berki szokottat imád. Nekem az kecses, ami szokatlan;  
S kényesb vagy makacsúlt ízletem újnak örül.  
Amit Berki szeret, megavúlttá válhat; az újért  
Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.

## A NEO- ÉS PALAEOLOGUS

Nem magyar a nyelv már, nem az a ruha! Németes ízlés  
Lepte meg ezt és azt, s korcsosodásra jutunk!  
Így kesereg Fürmender uram, mivel urfia térdig  
Érő mentéjét párizsi módra szelé,  
S négy öt kendőtől vastag nyaka, s üstöke borzas,  
S ah, a huncfutka s cafli becsébe veszett.  
S *csendet* mond mikor ír, s *kecset* és *kegyet*; ami reménység  
Volt eddig, hosszú mondani! néki *remény*.  
S év neki az esztendő, szeretett lánykája *barátné*,  
S futja komám-asszonyt s csillagom-adta Borist.  
Fürmender, te ne légy urficska; te, nagy *Für-men-der*,  
Légy Fürmender! te, légy elegánt, elegánt!

## PIRÍTÓ JAVALLÁS

Míveim közt neked ez tetszik, Szalavári, leginkább.  
Nem hittem rossznak: már, Szalavári, gyanús.

## FENTEBB STYLUS

„Engemet a sokaság ért s kedvel.” - Pórsereg, erre!  
Lőrét árulok s nyírvizet; édes ital!

## PRÓZAI S POÉTAI SZÓLÁS

Természet, te vagy a törvény s a mester.  
Igazgasd  
Verseimet, s hagyjad folyni szabásid után!  
Így Futaki. És mivel a prózáját szórja,  
különbség  
Nincsen verse között s prózai műve között.

## A KÉT TERMÉSZET

A poesis kikap a népből s a durva valóból,  
És kiesebb tájra s lelki valóba vezérl.  
És te kevélykedel-e, hogy az eltévedtet az egy és  
Szent természethez, Nyáradí visszavonod?  
Amit lát maga, Nyáradinak természet. Ez egy az:  
A mesterség természete néki nem az!

## LUKAI

Te cifra szókkal élsz, s poeta nem vagy,  
Képben bujálkodol, s poeta nem vagy,  
Ömölnek rendeid, s poeta nem vagy,  
Phoebust kiáltozod, s poeta nem vagy,  
Csók és bor éneked, s poeta nem vagy:  
Mi híjad? Értem én: poeta nem vagy!

## A SZÉP ÉS A JÓ

Vesztett idő! veszett erkölcs! veszett poesis!  
Nem kell nekem, ha mérget hoz, a lépes méz is.  
Egy a szép s jó, egy a rossz s rút, mond a morál,  
Pedig hamis ügy mellett az nem perorál.  
Hiába szól őellene az új aesthesis,  
Csal a ravasz, bolondnak jó még a fapéz is;  
Őrizkedjél ettől, keresztyén olvasó!  
És ahol maszlagot hint ez, ne mulass, óh!  
A rossz madár a szentet is bépíszkolja;  
Ha vétek is, elég hogy szép, ezt gondolja.  
Ám nézd a piktort, mint festé itt ezt az angyalt;  
Tudom, ezért Lucifernél sok szurkot falt.  
Térde felett, ugyan festve vagyon a gomb,  
De félrecsúszott a lepel, s csupasz a comb.  
S ím Eszter asszony a szemmel, nézd, még azt is látatja,

Amit nagy gonddal eltakart szemérmes patyolatja.  
A piktor szép emlőt akart és szép combot látni,  
Mintha el nem kellett volna a képen takartatni.  
És mintha, ahol ők vannak, nem volna váll és csizma!  
Ah ennyi rosszat szül az Aesthesis s a Schizma!  
Mely vétkeket tanítgat a nézőknek a theátrum,  
Arról jobb nem is szólni, mert az mind crimen atrum.  
Nem volt ez így míg szóllhatott a Molnár Albert,  
Ki sok országot látott és igen sok tengert!  
De még akkor tisztelte a nép a Morált,  
S az Aesthesis a rossz mellett nem perorált.  
Még akkor minden azt hitte, hogy szép a jó;  
Most megfordíták, Keresztyén hív olvasó!  
Nem kell, nem kell, ha mérget hoz, a lépes méz is!  
Veszett idő! veszett erkölcs! s te mételyünk, oh átkozott Aesthézis!

### A BÉKÁK

Brekeke!  
Brekeke! brekeke!  
Kloáx! Tuú!  
Brekeke, brekeke,  
Brekeke! Kloáx! Brekeke! Tuú!  
Brekeke, brekeke, brekeke,  
Brekeke, brekeke, brekeke, brekeke!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!  
Brekeke! Tuú, tuú!

Brekeke, brekeke!  
Kél a hold szép kereke,  
Ébred a tók gyermeke,  
Zeng lakások feneke.  
Brekeke, brekeke!  
Kloáx! Tuú!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

Zeüs bennünket szerete,  
Amidőn szent végzete  
A vizekbe szöktete.  
Brekeke, brekeke, brekeke!  
Kloáx! kloáx, Tuú, tuú!

Egykoron az ő ege  
Volt lakunk, - s ez nem rege -  
Ah, de a Phoebus melege  
Veszélyt vona ránk.  
A békanép  
Rakásra hullt el.

Nem volt segéd! -  
Nem volt segélő!  
A nép fejedelmei  
Az istenek atyját  
Arcaikra borúlva  
Kiáltozák.  
Nem hajla meg ő!  
Mert Nemesis  
Veszélyt parancsolt.  
Nem tűrte szerencsénk!  
Nem tűrte hatalmunk!  
Nem nagy ragyogásunk!  
De végre haragja,  
S az isteni boszú  
Határt találtak,  
S Batrachosnak serege  
Éledni kezdett.  
Visszatért az ég kegye,  
Juno érettünk rettege,  
S elboríta fellege.  
Brekeke, brekeke, brekeke!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

A régi helyébe  
Szép lak juta nekünk.  
Mint az vala szép.  
Kristályvizeink közt  
A nap nyila minket  
Nem érhet el itt.  
Nekünk Poseidon,  
A tengeri Zeüs,  
Védünk, atyánk,  
Hatalmas urunk,  
Nagy istenünk,  
S a Tritonok  
S a Nereidek  
Hív rokonink.  
És mikor a  
Hév Sirius  
Forralja lakunkat,  
S a földet aszalja,  
Zöld ombolykárpitot  
Vonnak fölünkbe.  
Zeüs bennünket szerete,  
Amidőn szent végzete  
A vizekbe szöktete!  
Brekeke, brekeke, brekeke!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

A víz lakói  
Mind szótlanok.  
Lantjával Apoll  
Nem illeté meg  
Csak egyiket is  
S az a kevély madár,  
Kit hintájába fog  
Anadyomene,  
Néma mint a cet,  
S az cachelot,  
És a viza s a tok.  
Csak mi vagyunk - Mi! -  
A vízi Camenák  
Egyedül kedvelt fiai.  
Brekeke, brekeke, brekeke, brekeke!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!  
Kloáx, tuú!

Ha megzendül  
Esteli dalunk,  
S örömünk eltölti az eget,  
Előjön Cynthia  
Ezerszer ezer  
Követőivel,  
S irigyli szerencsénk,  
Irigyli boldogságunk,  
Irigyli, hogy ő nem vízlakos.  
Csudálja az ég  
A néki nem jutott  
Bájjengzetet;  
Csudálja Tellus,  
S hogy mi vagyunk, mi,  
Őnéki legfőbb dísze, fénye,  
Háladattal vallja meg.  
Fülel a vidék,  
S a sziklák a tetőkön  
S vizeinknek boldog szélein  
Együtt zengenek velünk.  
Brekeke, brekeke,  
Brekeke, brekeke! Tuú!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

Egy bús madár,  
Színetlen és kicsiny,  
Kit a berkek magok  
Legaljasb árnyaikban  
Pirúlva rejtenek el,  
- Neve fülmile -  
Meri bájos zengzeteinket

Megszaggatni jajjaival.  
De nem marad el  
Az istenek  
Boszúja sokáig,  
S a vakmerő  
Némúlva lakol.  
De minket az ég  
Saját örömére  
S a föld örömére  
Zengeni hágy,  
Míg a télnek nyájas álma  
Hű karjába nem fogad,  
S a megifjodott tavasznak  
Szép Hórái gyöngé kézzel  
Életre nem költenek.

Brekeke, brekeke, brekeke!  
Zeüs bennünket szerete,  
Amidőn szent végzete  
A vizekbe szöktete!  
Brekeke, brekeke!  
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

### HIMFY

*Dayka:* Tűzbe felét! *Himfy:* Vetem.  
*Dayka:* Újra felét! *Himfy:* Ím!  
*Dayka:* Harmadikat még!  
*Himfy:* Lángol az is!  
*Dayka:* Jer most; vár az olympusi kar.

### RÁDAY

Én újabb Mózes voltam, s népemet  
Kihoztam a rabság hajlékiból,  
S a hagymatermő hon helyett neki  
Téj- s méz- s bor-folyta Kanaánt adék.  
Fény oszlopában én a nép előtt  
Megcsaptam a tengert, s nyílván állt az út;  
Megcsaptam a sziklát, s folyt a patak.  
Az új törvénynek kettős ércabláját  
Lehoztam a Parnass szent béreiről;  
S hatalmas jobbom azzal forgatá fel  
Az undok tisztelet oltárait.  
Lehúllt a fal, s a tábla fennmaradt!  
Apoll kedvelte tiszta tettemet,



S bérül öreg zöld kort nyújtott nekem,  
S szépzengzetű lantot, s hattyúi dalt.  
Kivette fűrtjei közül a borostyánt,  
S hogy csendesen feküdjem árnya alatt,  
Önnön kezével szúrta sírom mellé.  
Nagy volt nevem s örökre nagy marad.

### FÁBCHICH

Fábchich vala nevem. Az kilenc szüzek zordon  
Citerát adának énnekem. Íjedéssel fut  
Zöngése elől az, akire nem hunyorgottak.  
De nem fut akit felavatának, és érti,  
Hogy nincs tulajdon köcsök hiján, midőn a szép  
Ifjak s leányok tánca közt ruzsábúl font  
Koszorúval ugrik elő Anacreon, s rökkent  
Szózáttal együtt dallja, Comus és Evan,  
A ti áldomástokat és köz örömöket toldja.  
Dücsös hazámnak hív fia! nem egyenlő bájít  
Ád mindeneknek *Sváda*. Kedvelém nyelved,  
Búzogtam én is érte. Nevemet áldd, tisztöld.

### BARÓTI SZABÓ

Isten veled, Virt! és te kedves Pyberem!  
Gazdám, barátom, hű neveltem, hű fiam!  
Isten veled, jó társam, érdemes Dömém!  
S te, akit a végzés hazád határitól  
És tőlem oly nagy messze, messze eltola!  
Ah, Dávid elhal! A kemény halál neki  
Fejére mérte már kaszáját. Hetvenes  
Izromba látta, hogy kalongya-rendeit  
Ceres kirakta holdjain, és annyszer  
Hogy Bacchus új bort szüretett víg bércein.  
Ah! sírba száll, s gyors szárnyakon repül el ő,  
Oda, hol Gvadányi, a magyar költők feje,  
S dicső vezér és nagy nevű historikus,  
Bencém, atyáddal mulat együtt. Nem hal el  
Neve, bár ha teste rothad is. Te ásd neki  
A véglakást meg, Bence, egyik dombodon,  
S fejéhez ültess ön kezeddél egy dió-  
Fiatal, hogy árnyék fedje csendes boltomat.  
Így akit a balsors hazájából kicsal,  
És akit a jó szent keblébe visszavonz,  
Majd ezt kiáltja, hogyha Virtre áttekint:  
Székely poeta, álmod csendesen aludd!

## SYLVESTER

Egy nap nem épült Róma, s századoknak  
Kellett lefolyni, míg a Tiberis  
A vályogváros alkotmányai közt  
Merész szökéssel látta a Pantheon  
Márványait égre kelni partjain,  
Méltó lakát minden-isteneknek.  
De a márványváros tudta mit köszönhet  
Ökrészanyáidnak, nagy alkotó!  
S tisztelte viskód dőledékeit;  
És míg nálánál szebbet, fényesebbet,  
S nagyobbbat a nap nem lát szent egéről,  
Tisztelni fogja minden változásban.

Quirinus én nem voltam, s isteneink  
Nekem nem adtak oly szép birtokot;  
De bár kicsiny s szűk, Az, ki a napot  
Felhozza s újra elrejti, s más azon-egy  
Kerül elő, nem lát most ékeesebbet,  
S, ezt mondják isteneim! nem fog soha.  
De parlagon áll a szép foglalás.  
Rajta átok fekszik: told el s lásd, mi lesz.

Első valék én, aki, mint műveld  
A parlagot, törvényt s példát adék.  
Rádaym követte nyomdokom, s utána  
Kalmár és Birsi s Molnár; s egy időben  
Rájnis s Baróti: két nagy bajnokok.  
És, akit Ganymed helyébe Zeüs  
Olympusába vitt, Daykám, s Virág  
És Berzsenyim, Miklának éneklője.  
Bihart Vitézem, szép környét Tokajnak  
Nagyom tanítá zengzetem csudálni.  
Erdélyt Arankám, Zsomborim s Buczym;  
S érdemlett párta zöldel fűrtjeiken,  
S nem lesz idő, mely azt hervadni hagyja.

Híveim sorában nem volt még nagyobb,  
És, oh, mikor lesz annyi! mint te voltál,  
Pankratiasta férfi, Révaim!  
Akár a Tejos és az Umbria  
Költőivel mertél versent szaladni,  
Akár a nyelv törvényeit szabád meg,  
Akár az álom bódult kórjait,  
Egy uj Prometheus, látni kényszerítéd.  
De a Parca sírba vitt már téged is.

Ki lép ürült nyomodba? Nedves arccal  
Egy délceg ifjú hágdos, sírkövedre  
Feltenni koszorúját. Láng lebeg  
Szép üstökén, s csókdossa homlokát.  
Horvát te vagy? Öllelek, érdemes,  
Legérdemesb, legkedveltebb tanítvány!  
Menj! fúsd a pályát! Révaink benned él.

### KIS ÉS BERZSENYI

Különbözők és egyek arcaik,  
Mint lenni kell a szép testvérekének,  
Kik egy anyának nőttek karjain,  
És bájaiban megosztva részesek.  
Aranyszög fürtök ékesítik az  
Egyiknek fenkölt homlokát, s cyane  
Színét felülhaladt nagy szép szemek  
Szikráznak a játékos ív alól.  
A másik barna selymet hullogat  
Parosi márvány-vállain alá;  
S mely isten álljon ellent, amidőn  
E két sötét csillag tüzel reá?  
Az egyik spartai karcsú szép leány,  
Körúlaggatva a párdúc leplegével,  
Kit a hegyekben sújtott meg nyila.  
Lesbos nevelte a másikat, dalok  
És lant zengése mellett; ezt mutatja  
Fürtjei között az ionkoszorú.  
Melyiké az alma? Ah, ki mondja meg?  
Kiben kétségeim biztos oktatót  
Találni szoktak, Delphine királya,  
Szent és nagy isten! verd el a homályt,  
S hogy bírja fényed, illesd meg szemem.  
Triposodon gyúl a tömjén, s magas  
Boltjaidat sűrű felleg tölti be.  
Segíts! itt térdelek -  
Ím a falon  
Betűk lángolnak: *Kedves nekem a*  
*Nagy mester és a választott tanítvány.*

### A LÚDHATTYÚ

Cayster és nem Döncös e szép víz neve.  
Zavaros! bűdös! de szép, mert én, mert *én* lakom.  
Én nem vagyok lúd többé, én *hattyú* vagyok,  
Mert úszni láb és szárny nekem is adattott.

Pöffedj, begyem, s te nyak, ha nem hajolsz, meredj!  
Hattyúnyakat jól játszol: aki lát csudál.  
S ha tégedet más nem csudál, csudállak én.  
El, el, te kócsaggém, vizemnek széliről!  
Te úszni nem tudsz; bár fehér tolladdal a  
Hadak vezére kalpagának fényt szerez,  
S gyémántboglárt rak rája. Nem tudsz úszni te!  
Tudok én igen jól! - Oh, kegyetlen istenek,  
De miért adátok nekem e csúf gágogást!  
Miért adátok nekem ily csúf gágogást!!  
Miért, miért e rút, ez ocsmány gágogást!!!

### EPIGRAMMAI MORÁL

„Bántani mást vadság...” - s *más* a lélektelen író?  
Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél.  
Csipd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! az ilyet  
Ütni, csigázni s agyonverni (nevetve) szabad.

### MARGIT SZIGETÉN

*1800 júl. 30-án.*

Szompolyogva tértem félre; a gyermeket  
Mondám, szabad volt akkor még szeretni.  
Tekintsd hajad, s lásd ím e kecsket;  
Mernéd a felvirúltat most illetni?

Öt kín között élt év orcád neked  
Gyengébb redőkkel el kezdé lepetni.  
Nem lelt-e Ámor érző szíveket,  
Kik készek voltak Nínonért gerjedni?

Kilép a parton. Lelke bánatában  
Alélva dől el bátyja hív karjában,  
S a szép mely lélegzést alig veszén,

Él, él! felpillant! s társaim sorában  
Engem keres fel; Nínonná leszen,  
S e hév, e szent csók istenné teszen.

1811

## AZ Ő KÉPE

Midőn a hajnal elveri álmomat,  
S a fény csak lopva csúsz még rejtekembe,  
Imádott kedves kép! te tűnsz szemembe,  
S ah, gyúladni érzem régi lángomat.

Ez ő! ez ő! kiáltom, s csókomat  
A képnek hányom részegült hevembe.  
Így szólott, így járt, így mozgott, ölemben  
Így süllyed, elfogadván jobbomat.

S most ezzel folynak, mint egykor vele,  
A titkos, édes, boldog suttogások,  
Vád, harc, megbánás, új meg új alkívások.

S midőn ezt úzom, mint egykor vele,  
Kél a nap, s bélő a jaloux-nyíláson,  
S sugárral körüle glóriát von.

1811

## FÉNY ÉS HOMÁLY

*Cserey Miklóshoz*

Szép a felduzzadt Ares táborában  
Dicső nagy tettek által fényleni;  
Az érc phalanxot befeszíteni,  
S ha kell, lerogyni a vérengző csatában.

Szebb, oh szebb! a nép véneinek sorában  
Hatalmas szózáttal mennydörgegni;  
A hont, az elnyomottat, védeni,  
S elfojtani a bünt serkedő korában.

Miklós, Erdélynek lelkes nagy polgára!  
Hazád ismeri szent hűségedet,  
S tölgyággal koszorúzza tettetted.

Szemem vakítja fényed nagy sugára.  
Nem fénylek én, s azt én nem fájlalom -  
Fény s nagyvilág énnékem Széphalom.

1811

## A KÖTÉS NAPJA

Mely boldog óra tűnt fel életemnek,  
Midőn a két szép testvér karjain,  
Szökdelve jártam a rom halmain,  
S hol a pataknál lengenyék teremnek.

Itt lábainál imádott kedvesemnek  
Elnyúltam a part bársony hantjain;  
Dallott, s elfogva alakján s hangjain,  
Megnyílt az ég szememnek és fülemnek.

Storazzi szép ajkán nem lebegének  
Mennyeibb hangzások, mint e bájos ének,  
Mint e hajlékony, rezgő, lágy beszéd.

De bájosb, édesb volt, mellyel pirúlva,  
A hold szelíd fényében, s rám simúlva,  
Ezt nyögte az édes lyány: Tiéd! Tiéd!

1812

## PROF. SÍPOS PÁLHOZ

Manicheussá lettem, s azt hiszem,  
Azt vallom, amit új religióm  
Hogy higgyek, valljak, nékem is parancsol;  
És amit vall szám, szívem is hiszi.  
Eléggé ellenkezém: a fény levert.  
Ám tedd meg a próbát, ha tartja kedved:  
Üss, tömlöcözz, csípdestess vasfogókkal,  
Állíts a tűzmáglyára, hogy megint  
Nyájamhoz vonhass, melyet a pikárdi  
Újító gyűjtött, én Manicheus,  
Testestül, lelkestül Manicheus,  
Hitem, ha kell, bármely kínos halállal,  
Akármely gyötrelmekkel, megpecsétlem;  
S a nyüzött bőrű Manes, hív tanúja  
Vesztében, ismét megdicsőjtve lesz.

Két, két isten van; és bizony nem egy!  
Szelíd az egyik s jóltevő; szeret  
Segélni a jámbor botlón, s tévedésit  
Megszánva nézi, s jobb ösvényre vonzza,  
Gyakorta még ha rugdalózik is.  
Kaján a másik, és bukásnak örvend;  
Fénybe öltözik, hogy csalhasson, különben  
Sötét alakban kullogván, ha hol

Prédát találhat, mely cselébe hulljon.  
S e kettő verseng s harcol szüntelen,  
S rabolja a másikának híveit.  
Amannak sergét ész és fény vezérlik:  
Ezért test, ördög és a fényes délben  
Pusztító döghalál dandárja küzd.  
Csudáljam-e, hogy most ez, majd amaz győz?

Ez a hatalmas két ellenkező  
Gyakorta harcol énmiattam is.  
S a kormos isten, aki rényemet  
Még minden rám-omlás alatt erősnek  
Lelé hatalmánál, most már agyamra  
Tevé ki a célt, és azt ostromolja.  
Bazalt alakját ismerem; remegve  
Futok ő aegyptusi istensége előtt,  
Mint a gyerek fut, amidőn az advent  
Estvéjén rábukkan Szvat-Nikola.  
S hogy annak a másiknak véljem őt,  
Fehér alakba kél mint a Velletri  
Pallas csodált márványa, s az Azé,  
Ki Pythonon nyert fényes győzedelmet,  
S a Vatikánt elhagyta a Louvreért;  
De most nem tűrve a szentetlent tovább,  
S pirúlva költözött egy újabb honba;  
S így súgja nékem kétes oktatásit.  
Ilyenkor őtet nézem a fehér  
Istennek, s elnyél a vetett kelepce.  
Majdan magamhoz térek, s a csalást  
Csalásnak ismerem, s uramhoz állok.  
De ah megint új kín rohan reám,  
Mert megzavart lelkem most azt gyanítja,  
Hogy a fehér, kit híven tiszttelek,  
Csak álkép, és alatta a kormos ül.  
Ismerd ki a leckén, oh te, kit tovább  
Nem hánynak a habok! kitől jön az;  
S tanácsod fojtsa el a kétségeket.

Azt hittem, és azt volnék hinni kész,  
Ámbár gyalázatára van nememnek,  
De a való: való, bár nem mosolyg,  
Hogy népünk rabnép s nem szabad; hogy azt  
Fekvése, példa, vére, kor vezérlik.  
Pythagorassal most egekbe száll,  
S csudálja sphaerák mennyei zengzetét,  
Majd a baromhoz süllyed, és alább;  
S midőn szeméről a veszélyes hályog  
Lehull, magát elundorodva látja;  
S az érthetetlen mind így, mind amúgy,

Nem több és nem kevésb, mint föld lakója.  
Ily tűnődések közt lepett meg álmom,  
S lelkem Morpheusnak édes lotusában  
Föllelte nyugtát, mely régen került,  
Midőn előttem megjelent fehér  
Alakban egy rém. A jó-e? a kaján-e?  
Nem értem; s ekként hallatá szavát:  
- Lantjáról olykor édes hangokat  
Szedett ki, s összefonta a prosai  
Énekkel, mint Velutti s Sessi szokta  
Recitativját félig zengeni:  
„Csudálatos szent istennő, szabadság!  
Vagy-e te? vagy hogy vagy, csak úntalan  
Vágyásunk képzel? Hol vevéd lakásod?  
Feléd ragadnak óhajtásaink,  
S sehol nem lelnek. Aki tégedet  
Erővel megkapott és azt hiszi  
Hogy már ölébe zárt s ottan maradsz,  
Elhül, midőn föleszmél, s karja közt  
Csak árnyat lél és elfoszló ködöt.  
Sanyar vagy hozzá, és igaz. Neki  
Magad nem kellesz. Ő nem érted ég,  
Adásaidra vágy és bért keres.  
Törvény alá szeretne hajtani,  
S vak látni, hogy te nem túrsz semmi igát.  
Igaz vagy, és csak annak szállsz keblébe,  
Ki benned téged kedvel, s a szabadnak  
Önkényt ereszti láncá alá magát.  
A martalék, kit földig nyom le súlya,  
S epedve nyújtja utánad karjait,  
Nem érti, hogy te tőle messze nem vagy,  
S el-elszalasztja a megjelent kegyest.  
Ne kapkodjon feléd, és bírni fog.  
De aki tőled vette szellemét,  
Az tégedet szelídebbnek tapasztal;  
Nehéz bilincseit játszva csörteti;  
Kezéről a vas önmagában hull le,  
S elzárva börtönében is szabad.  
Úgy van, nemünknek hű védangyala,  
Úgy van! Te a természet hajthatatlan  
Érc kénytelenségét széllyeltöröd,  
Hogy amit a szent végezés szabadnak  
Rendelt, szabad legyen. De ami néked  
Utadba lép s ellenzi művedet,  
Tömlöcre hányod kérhetetlenül.  
S a nép, melyet te mentté tenni vágysz,  
Amely leginkább nyerte meg kegyed,  
Amely miatt a szörnyekkel hatalmas  
Karod csatáz, ha boldog-e? te szólj.



Mondhatd szabadnak, ami nyomva van?  
Ah, ötlet önnön vak természete  
Döntötte el inség közzé; s hogy teréjét  
Bírja és fölkeljen, nem nyújt néki erőt.  
Azt higgyük-e, hogy ötlet megvetetted,  
Örökre elhagytad? Nem, kegyes, te néki  
Jelen vagy szünet nélkül, és segéled  
Elrejtve azon szükségbe, mely alatt nyög;  
Mely őt, nem ahová tetszik magának,  
De ahová tetszik neked, taszítja.  
S gond addiglan viseltetik reá,  
Míg szabadon megismeri azt, s alája  
Önkényen s jó kedvvel vállalkozik.  
Te vagy, szent Mindenholjelenvaló,  
Ki bennünket szemlélhető alakban  
Környülbeglesz. Én rád ismerek  
Ez ál-lepelben is. Szabad tetszésed  
Az ami nyomasztó szükség gyanánt tűnt  
Sandalgó pillantásaink elébe;  
Mi mik vagyunk, nem értjük, s elvakít  
Maga a tudás is, mely megfoghatatlan  
Voltodban elvesz, s megszűn fényleni.  
Minket sötét bús éj ölelt körül,  
Mely semmi felderülettel nem ér  
A szép új fényhez; mely reánk terólad,  
Ki nem ragyogsz, kit köd rejt, átvilágít.  
Hatsz, és csak a hatás ad fényt nekünk.  
Hasonlatos vagy a naphoz: maga  
Sötét az is, de fényt ad; így terólad  
Sötétről, fényt a gondolat nekünk.

Oh boldog, akinek már fölkele  
Ez a te fényed! Nem fogja azt tovább  
Téveszteni álfény; és ha a láthatónak  
Behúnyja is szemét, ő a világot  
Láthatlan ábrázában nézni fogja.  
Ő a természetet csak tetszetes  
Szüksége alatt tekinti; mert szeme,  
Szabadság, téged lát való szükségben,  
S benned lel fel a törvényszerűt.  
Otromba káromlás vala az, midőn  
A megvakúltak téged féktelen  
Kéjnek neveztek; téged aki szent,  
Örök s állandó törvény vagy magadnak,  
És semmi esetben azt meg nem szeged.  
A lehető tenálad szünet nélkül  
Egyetlen és szükséges. Nem te ingasz,  
Hanem az akarat; mert martalékja  
Az óhajításoknak, azért erőtlen.

Ez a hatásra intéztetik, s egésznek  
Szövénye közt hat: de te, szent szabadság,  
Szabadon hatsz, mert egészre hatsz, s egésznek  
Szövényén kívül, nem mint egy erő,  
Melyet viszonthatás vonz és taszít...”

A tünet szörnyű metaphysicus;  
S badar beszédén látni, hogy sokat  
Forgatta Platót. Engem ízletem  
Más útra vonz el. Aki napjait  
A szépnek szentelé, s még a valót is  
Azért kedvelli, mert alakja szép,  
Mert a való s a szép egy tő virágai,  
Testetlen lelken úgy nem lél kecsét,  
Mint a lelketlen testen nem talál.  
Azonban míg ez engem a magas  
Empyreumnak boltján végig hurcol,  
S hallatja vélem cifra *jargonát*,  
A másik, látván, néha hogy mosolygok,  
Fülem cimpáját titkon megragadja,  
S int, hogy tekintsem a filozófus  
Palást alatt a kecskelábakat.  
A kecskelábat a palást alatt  
Hiába lestem, s azt kezdem gyanítani,  
Hogy ím ez intést a kaján sugallja, -  
Én nem mosolygom a jargont, s kerülöm  
Akik mosolygják, mert az nekik új,  
S egyedül azt értik, amit minden ért.  
Jaj annak, akinél homály marad  
Az, ami az értelmesnek nem homály!  
De mégis a sok: *sok!*

S a bölcs *szabad?*

Oh az! ha néki csendes éjszakát  
S jó reggelt nem mond más nap a - prófósz.

1812

## A SZABAD ERDÉLY

*A török elűzése után*

Szabadon lihegsz, szeretett haza!  
Szabadon lihegsz, megint! Karunk  
Béklyóidat összetöré.  
Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;  
Lobogó tüzeit seregökre  
Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;  
Bizakodás teve rabjaivá  
Minket a pogánynak.  
Esküdt, s mi jók, hivénk szavát;  
S ő a hívőket, bizakodókat,  
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink aranyát, ugarinknak  
Gazdag termésit írigylé,  
És amit táplál a mező.  
Paripáink neki nyihogtak,  
Gyapját neki nyírta meg a nyáj,  
S amit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a magyart,  
S vicsorga dühében, hogy a két  
Testvérhad érte egymást ölő.  
Éh gyermekeinket maszlagon  
Hízlalta pribégjeivé, hogy ők  
Verdessék, ami még nem ing.

S mi nyögénk a vad dölyf kéjeit,  
S viselénk, de mérges fájdalomban,  
Az alázó súlyos igát.  
Hunyadink nagy lelke nem hagyott el,  
Hunyadink nagy lelkét nem hagyánk el,  
S lepattogának láncaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,  
Lobogó tüzeit seregökre  
Az isteni bosszu lövellé.  
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!  
Szeretett hazánk! szabadon lihegsz,  
Hunyadink nagy lelke van veled.

1816

## PÓR GŐG

A geniális nép! hamuban lakik, izzad az ülőn,  
Nyúz, csal, lop, koldúl, adja-cseréli lovát.  
Egy gyöngéje vagyon: szeret *úrnak* látszani. Boldog  
Hogyha nyakán elavúlt cifra ruhácska fityeg.  
Könnyedén tűröm, ha *nagy* érzeti vélem, hogy ő nagy:  
Nem tudtam soha még tűrni, ha *törpe* mered.

1817 körül

### **AZ EPIGRAMMA**

Szökj, epigramma, de nem mint nyíl, mely célra fut és öl,  
Szökj mint csók, melyet félve lop a szerelem.  
Elcsattant s oda van; de az édes lyányka tüzetől  
Ajkaim lángolnak, s e kebel égve liheg.

1818

### **A PATAKI VÁR ERKÉLYÉN**

Itt állottanak ők, azok a nagyok, erre tekintett  
György, Erdélye felé, erre sohajta Ferenc.  
Zrínyinek itt állott unokája előntve könyekkel,  
Amikor a nap költ, amikor arra leszállt.  
Nemzőjét, rokonát, férjét keseregte, szülöttjét,  
Bús lány, bús testvér, bús anya, bús feleség.  
Ah! a hely nem az ami vala! ők eltűntenek innen!  
Eltűntek! De te nem látod-e rémeiket?

1818

### **ÁLLOVAG**

Nyargala s orra bukott s arcát bevarazta; de hogy lásd,  
Hogy lovag ő is volt, - íme keféli fakód.

1818

### **NEOLOGISMUS**

„Az új miért jobb mint a régi?”  
S a régi mért jobb mint az új?  
A rossz, bár régi, rossz marad:  
Az új, ha új is, jó, ha jó.  
Világos, és csudálkozol?

1819

## VAJDA-HUNYAD

Szirt! rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,  
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy!  
Hol van urad? hol van Mátyás? hová leve László?  
Hol van az egykori fény? hol van az egykori zaj?  
„Nincsenek!” így dörög falaidnak kriptai csende.  
Nincsenek? ah... De mi ez! látom-e nyíl ni kapud?  
Látom; zászlóját már szélnek ereszti Kapisztrán;  
Íme indul, s vezeti győzedelemre hadát.  
Szól a tárogató, s a síp, a trombita, s a hős  
Néma haragjában most maga léptet elő.  
Jobbja és balja felől László szökdel teti ménét,  
S atyjának vészi és osztja parancsolatit...  
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! megborzadok. A hű  
Érti a szent jelenést, s felriad álmaiból.

1821

## ÚJ LÁNC

Ő mást szeret, mást én is, s lángolással  
Mind ő, mind én. De Ámor ránk mosolyga,  
S a két szerelmest összefűzte egymással.

Jött, ment, meg jött; elsárgúla, elpirúla. -  
Merjek, ne merjek? kérdezem magamtól,  
S ajak, kebel, szív együvé szorúla.

Én Anikóért, ég ő Bandijáért.  
Küzdünk; de oh, ki küzdjön Ámor ellen?  
S bukdosgatunk, s ki tudja mint s miért?

1824

## ESŐS NAP

A zápor ömlik; nem megyen misére,  
S nem láthatom, mint lépdél, ablakomból, -  
Nem, mint pillant rám, titkon-kedveltjére.

Oh nap, derűlj ki, s kedvezz a buzgónak,  
Hogy ájtatosságát elvégezhesse;  
De kedvezz nekem is, a lángolónak!

Ki jó? - Cselédje Hébém visszahozza.  
Keresztet vont a könyvben e sor mellé:  
„A hű leány barátját sohajtozza.”

1827

## KATONADAL

### *Amade után*

Derék vitéz katonának  
Van ám gyöngy élete!  
Csillog villog mindenfelé  
Ruhája, fegyvere.

Szép élet ez! víg élet ez!  
Hol van ennek mása?  
Pajtás csapj fel, vidám kedvvel,  
Itt az ég áldása.

Puskázik künn a zöld mezőn  
Nyer ellenségétől,  
A kvártélyban kedvének él,  
Nyer a menyecskétől.

Szikrát rúg paripája,  
Útcákon csudálják,  
Derék lovag! derék vitéz!  
Mind ezt kiabálják.

Amerre fordul, mindenütt  
Rettegik, szeretik;  
A szép dámák, a szép lányok,  
Ágyát magok vetik.

Kocka, kártya sátorában,  
Száján függ pipája,  
A szép markotányosnénak  
Nem int ő hiába.

Amint pipájában a tűz ég,  
Aként ég szerelme.  
Ellenségre, lágy szívekre  
Terjed győzedelme.

Megtér tüzes csatáiból,  
És megtelepedik,  
Jószágot vesz, kölcsön ad pénzt,  
Ha kell kereskedik.

Nem szól neki a vicispán,  
Nem a szolgabíró,  
Nem kergeti robotára  
A hízott tisztartó.

Prókátor függ baloldalán;  
Szerencse bírása,  
A becsület törvényszéke  
Nincs appellátája.

Ha kedve tartja, házasúl,  
Bért nem fizet papnak.  
Nem hí senkit bizonyoságul,  
Kezet magok csapnak.

Sok a világ, nehéz élni  
Rajta, pusztítsuk ki,  
S ha kivágjuk, kezdjük újra  
Könnyű felépíteni.

A trombita szól; lóra hát!  
El, el, a sereggel,  
Ne gondolj a sírásokkal,  
Ne pityergésekkel!

Isten veled apám, anyám,  
S veled szerelmesem,  
Húgom, bátyám, sógrom, komám, -  
Vagy hát jertek velem!

## **A CSEMEGÉKRE**

*című kis versekből*

1. Szép ajakod és szép szemed  
Tevék raboddá szívemet.
2. Keblednek gyúladásiról  
Ajkad hallgat, de szemed szól.
3. Szól a szem, bár hallgat a száj,  
És beszéli, belől mi fáj.
4. Egy pár szép szem, egy mosolygás,  
Mit tesz, inkább tudom, mint más.
5. Szembe veled  
Szívem éled.

8. Közel hozzád, távol tőled,  
Gondolatom csak felőled.
10. Tudom én, mit cselekedném -  
Amit tetszik ha merhetném.
13. Rosszat mondanak felőled,  
De én el nem állok tőled.
15. Kis lábad az asztal alatt.  
Egy csizmán zsámolyra akadt.
16. Repdes, repdes egy pár szép szem,  
Csak azon, akit szeret, nem.
23. Fűzz virágot homlokomra,  
Lányka, míg tart a tavasz;  
Míg egy-két csókot kerülünk,  
Nézz körül s elreppen az.

1828

### NEHÉZ ÉS KÖNNYŰ

Nem szeretek nehezet, ha nehéz; könnyűt nem, ha könnyű;  
Ez s amaz együtt dísz, mint külön állva, hiba.  
Úgy kell ami nehéz, ha nem érzeti vélem, hogy az volt,  
S a könnyű, ha simúlt sok faragásra leve.

megj. 1828

### A KÖLTŐ

Jót, roszt érez a barom, de hallgat,  
Jót, roszt érez, s elbeszéli az ember;  
Jót, roszt érez, s zengi a lant fia.  
S ez tűzzel és lobogva, valami  
Dagasztja keblét; nem mint a közember,  
Ki csak szükségből s faggyal önt panaszt.  
S amennyivel az ember több s nemesb,  
Mint a mezők lakója: annyival  
Több és nemesb a költő, mint azok.

megj. 1830



## GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ

### *Töredék*

Szerelme s büszke dísze nemzetünknek!  
Nagy már atyáid fényökben, saját  
Kebled szent érzetében még nagyobb!  
Ha téged egy rossz lópecér - előbb  
Rosz nyelvpecér volt - náthás rigmusában  
Leckére fogna, mert apró, de szép  
Kancáid közé angol mént eresztess,  
S a szép magyar fajt, a csontost, sügyest,  
Cangár szunyoggá korcsosítod el;  
Ha vádra kelne, hogy sok utazásid  
Hideggé tették szívedet hazádhoz,  
És amit a Canningek ködhonában,  
S a még buktokban is víg franciák közt,  
S túl a Pyreneék vad csúcsain,  
Az akkor gazdag, most szegény spanyolnál,  
S Rómában és Athenben s a nagyúr  
Hét tornyu városában, megszerettél,  
Mind azt magyarrá tenni vágysz; - ha tán  
Azt mondaná, hogy „a lófuttatás is  
Csak anglomaniád vak szüleménye;  
Ne lásd Londonban, Pesten nem teszed;  
Erőnket fejtsd ki, nekünk példa nem kell.  
Kerülni kell az olyat, nem követni,  
Mert az egyébbé téssen, mint vagyunk” -  
Oh valld meg azt: neheztelése méltó,  
S tanácsa bölcs; csak az baj hogy - nagyon!

De véget a dorgáló még nem ére itt,  
Halljad tovább. Te nemcsak nemzetedre  
Vonál gyalázatot, midőn neki  
Az angolt tőd például; pártosan  
Kelél fel a természet ellen is:  
A Neptun magzatjainak farkokat  
Elcsapkodtatván hóhérló kezekkel.  
S szebb kecskefarkkal a ló, mint amúgy?  
Nézhetd-e hogy cselédid azt szelik,  
Vágják, sütik, mert romlott ízletednek  
Úgy tetszik inkább? Vagy talán sebesb lesz  
Lenyúlt fark nélkül futva? Lásd Manó Pált,  
Az nem-zsidó lován is nyert jutalmat.  
Örvend a lópecér, hogy copfja nincs,  
De bölcsen úgy mond: copf és fark nem egy.

Te nyugalomban még a fényes úton,  
Hová nagy lelked lángja gyúlva tol,  
S nem hallod a pecér szidalmait.

Nagy lecke nékem, mert a nyelvpecér  
Régóta zaklat engem is, kit a  
Külföld szerelme vétkes útra szédít.  
Én a magyart németté tenni igyekszem,  
És franciává, rómaivá, göröggé,  
És rontom a szép nyelvet, szabdalom  
Szavainknak farkokat, teremtem a szót,  
A régít új formába fűzöm össze...  
De nyúgalomban könnyű menni néked:  
Nagysága s fénye védik a dicsőt.  
Mi védhet engemet, homály fiát,  
Ha védelmemre nem kelek magamnak?  
És ültetnének téged is számárra,  
És tiltatnának el csak téged is,  
Mint engemet készültek: oh bizonynal  
Mondom neked, elhagyna nyúgodalmad.

Sűrű köd és borongó fellegek  
Fogák el tájainkat, amidőn  
Egyenként kezdénk itt-ott a menést;  
Úgy hitte minden, jó ösvényen ő jár;  
Ál úton minden más, s kiáltozá:  
Felém, felém! csak itt, csak itt az üdv!  
Amaz, viszont, hogy hátra kell haladni,  
Előre nem; hogy menni kell, de csak  
Mint báblován a gyermek, mint az eb,  
Sültet forgatva a konyha kerekében.  
Egy harmadik hosszúra nyúlt szakállal,  
Hogy Ázsiának boldog tája gyújt  
Szép csillagot pályánkra, nem nyugot.  
Egy tortyadt nyelvbölcs törvényt hirdete;  
Hogy a szokás az úr; tiszteljük azt,  
De csak ha majd ő nyomja rá pecsétjét,  
S a tortyadt bölcsnek senki nem hive.  
Álmélkodással látta, hogy tilalmát  
A tiszteletlen nép még megkacagta;  
S nem érté, ötet mint lehet kacagni.

Én láttam a zavart, s láttam, hogy az  
Rendén vagyon; úgy volt az mindenütt,  
Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,  
Egymást korholván, összeszerkezének;  
S a versenygöket nem békére vontam,  
Hanem hevesb és még makacsb vitára.  
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivívánk  
A szép tusát s most béke boldogít.

Még hallik olykor egy-két kullogó  
Neheztelése. S azt csudáljuk-e,  
Hogy sánta kullog a sereg megett?  
Magára nagy bajt vállal, aki az ilyet  
Nyergébe szedné. Hagyjuk önmagokra;  
Elérnek egykor; és mi kár, ha nem?

Ha nyelvünk el van rontva, mint kesergik,  
Úgy az most rosszabb, mint egykor vala...

.....

1831

### KANT ÉS HOMÉR

„Kell!” mond Kant hidegen, s „tedd, mert kell!”  
- A Maeonida:  
„Tedd, mert szép, mert jó, mert igaz!” erre tanít.  
Angyalokat gyúr majd sárból a celta Prometheus:  
Adni nemesb embert a nagy öregnek elég.

megj. 1836

### A MI NYELVÜNK

Isteni bája a szép Hellasnak, római nagyság,  
Francia csín, és német erő, s heve Hesperíanak,  
És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irígyel.  
S ti neki semmit nem irígyeltek? Nyelve Homernak  
S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,  
Mely szent lantotokat ily híven zengve követné?  
Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél  
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.  
Lángol keble, ajakán mély bánat leble sohajtoz,  
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét. -  
Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.

megj. 1836

### MISOXENIA

Jó nem kell, ha az emberiség, s nem nemzeted, adja:  
Nékem az emberiség, s Pest s Buda tája hazám.

megj. 1836

# MŰFORDÍTÁSOK

## AZ ÉJJELI VENDÉG

*Anakreon III. dala*

Az éjjel, amidőn már  
Elszunnyadék vala,  
Bezárt ajtómat Ámor  
Lármásan zörgeté.

Ki vagy? mi kell? kiálték;  
Ily későn mit keressz?  
„Fogadj be, gazda, kérlek,  
Egy kisdéd gyermekét!

Régolta a setétben  
Tévelygek fel s alá,  
S ha meg nem szánsz, az őszi  
Esőben megfagyok.”

Így szólla. Én azonnal  
Meggyújtám mécsemet,  
S a jajgatót feléledt  
Tüzemhez ültetém.

S fagyos kezét kezem közt  
Melengetém, s haja  
Elázott fürtje közzül  
Csafartam a vizet.

„Magamhoz tértem; ugymond,  
De nézzük húromat:  
Nem tágította-é meg  
A zápor ívemen?”

S legottan egy gonosz nyíl  
Verte által mellyemet.  
„Jól hord! mond ő. De szíved,  
Gazdácska, fájni fog!”

## APOLLONHOZ

*Horátz után*

Miért könyörögjek én teneked, dicső  
Magzatja Zeüsznek, most, mikor illatot  
Gyújtván, először lépek új Pap  
Zsámolyaidra, s arany szelencém

Oltárodon bort s búzakalászokat  
Ürít? azért nem, oh nem azért! hogy én  
Nyerjem meg amit nagy titokban  
A pulya kér esedezve tőled.

Csillogjon, akit gyors szekérébe vett  
Fortúna imádott bábjaival, s örök  
Gondokra kárhoztatva, kincsét  
Gyűjtse kamatra csikart kamatról

A Gazdag; hogy ne a Ménesi Mézital,  
De Káp s Malága is, s ami buzogva ömöl,  
Hirdesse vendégének, ötöt  
Mint fogadá kegyelembe Plútusz.

Nem kell nekem kincs! nékem elég juta;  
Nem gőz! Pirúlnék, hogyha belőlem is  
Játékot űzne a Sors. Rohanjon  
Bár mi reám, fedez a Középszer.

Csak lantom ihlessd! csak nyilat adj nekem  
A szent tegezből, Szörnyek öljője, te!  
Szorítsa örülve jobbom híved:  
Fussa komoly szemem a kaján had.

## LOLLYM SZÁJA

### *Janus Secundus után*

Mint a harmatozó Reggel nedvébe fűröszött  
Rózsa, mikor büszkén nyitja piros kebelét,  
Olyan az én kedves Lollym mézajka, midőn még  
Éjjeli csókomnak nedvivel ázva ragyog.  
Álla pedig s szép arca fejr. Így játszanak együtt  
Innapi pártáján a pipacs és liliom,  
Így zsendül a nyár elején a kerti cseresznye,  
Ágainak már most ritka virági között.  
Angyalom! ah, mért kell tőled haza csúszni, midőn te  
Rám a legforróbb csókokat hintegeted!  
Oh, tartsd meg kérlek, szácskádnak mostani színét,  
Míglen az alkonyodott éjszaka visszahozand.  
Jaj! de ha majd addig másnak szedi csókjait ajkad,  
Mint arcom színe, légyen az is halavány.

## A FÉLÉNK SZERELEM

*Metastasio után*

Nyögdeálló gyenge lengzet,  
Repülj Laurám felé,  
S valld meg, hogy sóhajtás vagy:  
De meg ne valld, kié!

Csermely, ha majd meglátod,  
Mondd néki, hogy könny voltál:  
De mely szemből omoltál,  
Azt néki kedves csermely,  
Azt néki meg ne mondd!

## CHLOE

*Kleist után*

Elment Chloe! Oda van nyúgodalmam!  
Nagy hézag zár el tőle engemet;  
Jer, hűs Zephyr, jer, enyhítsd aggodalmam,  
S szárasszd fel könnyemet!

Elment! Elment! O csermely, mondjad néki  
Hogy érte vész virágink bíbora,  
Hogy hervadnak a szép táj ékességei  
S haldoklik pásztora.

Mely tájra száll tekintetéből új dísz?  
Hol tölti el az erdőt szép dala?  
Hol lépeget kis lába? mely boldog víz  
Lesz még szebb általa?

Egy lopva tett, egy gyenge kézzszorítást,  
Egy csókot, ah! mint tegnap is adott!  
Engedj nekem még egyszer, s ölj meg bizvást,  
Vad Sors, ha akarod!

Így éneklé Philémon a hegyeknek  
Fájdalmasan, hogy elhagyá Chloe;  
Érzék azok távoztát Kedveseknek,  
S megajdúltak: Chloe!

## BLIDLI

*Klopstock után*

Bájarcod, Blidli, mindég  
Szemeim előtt lebeg;  
De őket könny zavarja,  
Mert az nem vagy magad.

Ezt látom hogyha a Reggel  
Süt rám, ezt hogyha a Hold  
Pillant le rám, s kesergek,  
Mert az nem vagy magad.

Ama kútfüre, melynél  
Megvallá, hogy szeret,  
Ama bokorra, mely közt  
Remegve vála el,

Kéntetlek kedves Túnet,  
Változz el hirtelen!  
Változz el, kedves Túnet,  
S oh légy Blidlim maga!

## PROMETHEUS

*Goethe*

Vond be, vond be, Zeüsz,  
Felleggőzzel eged,  
S mint a gyerek  
Ki bogácsfőket nyakaz,  
Csapkodd a tölgyeket s a hegytetőket.  
De földem ugyan  
Bántani nem fogod,  
Nem kalyibámat,  
Melyet te nem rakál,  
Tűzhelyemet nem,  
Melynek lobogását  
Tőlem irígyled!

Nyomorúltabbat  
Mint ti, nagy istenek,  
Nem ismerek én  
A nap alatt.  
Felségeket  
Az áldozatnak hulladékival  
S az imádság húhongásával  
Tengetitek ti.



S koplalnátok, hahogy  
A gyermekek és a koldusok  
Csüggedt kábák nem volnának.

Mikor én még gyermek valék,  
S honnan s merre nem értettem,  
Bolygó szemem én is  
A napra meresztém,  
Mintha túl amott  
Volna fül  
Megérteni, jajgatásomat,  
Mintha túl amott  
Volna szív,  
Hasonló az enyémhez,  
Mely megszánja  
A szenvedőt.

Ki segéle nekem  
A Titánok ellen küzdeni?  
Ki mente meg engem  
A meghalástól,  
A rabságnak láncaitól?  
Nem tőd-e mindezt magad  
Lángoló szent szív?  
Éretlen és jó,  
Megcsalva, köszönted  
Az ott-fenn szunnyadónak  
Hogy megszabadulál!

Én tiszteljelek-e?  
S miért?  
Könnyítetted-e súlyát  
A megnyomottnak?  
Eltörlötted-e könnyét  
Az üldözöttnek?  
Nem a mindenható Idő,  
Nem-e az örök szent Végzés  
Edzettek engem férjfivá?  
Nékem és neked uraid!

Te talán azt vártad  
Hogy az éltet gyűlölni én fogom,  
Hogy pusztákba rejtezem el,  
Mivel minden virág  
Gyümölcsre nem érhet?

Itt ülök, s embereket  
Képzek az én alakomra,  
Hozzám hasonló nemet,  
Mely tűrjön, sírjon,  
Kényént éljen, örüljön,  
S ne gondoljon teveled,  
Mint magam én.

## EMBERISÉG HATÁRAI

*Goethe*

Ha régi korú  
Hatalmas atyánk  
Szelíd kezével  
Tolongó fellegekből  
Áldó villámjait  
Szórja a földre alá:  
Öltözetje legalsó  
Prémjét tisztelettel  
Csókolom én,  
S szívem őeránta  
Háládattal eltelik.

Mert istenekkel  
Össze ne mérje  
Ember magát.  
Ha felkapaszkodik  
S homlokával elér  
A csillagokig,  
Ingó talpa néki  
Meg nem áll sohol,  
S kedvekre játszanak  
Szél s felleg vele.

Ha velős bokája  
Az ingni nem tudó  
Földön megáll,  
A tölgynek lombos  
Bércéig fel nem ér,  
Sem ahová fel-  
Nyúlik a bor ága.

Miben különböz  
Isten és halandó?  
Abban, hogy amannak  
Számptalan hullám  
Tolong előtte,  
Egy örök folyam!  
De minket a hullám  
Fellök, s a hullámban  
Elsüllyedünk.

Éltünket piciny  
Gyűrű keríti be,  
S számos nyomok  
Fűződnek állandóan  
Léteknék örök  
Láncaira.

## REGGELI PANASZ

*Goethe után*

Héj te, álnok csintalan leány, te!  
Szólj, mint érdemlettem azt tetőled,  
Hogy pogányul engem így elkínózz!  
Hogy megszegd amit tegnap fogadtál!

Jobbom estve még forrón szorítád,  
S édeskén ezt sugtad volt fülembé:  
Menj most, Kedves, menj most! hajnaltájban,  
Higgy szavamnak, én szobádban lések.

Bé nem téve álla mindég ajtóm;  
Sarkát gondosan megpróbálgattam,  
S mint örvendtettem, hogy nem nyiszorgott!

Oh, mely rettegések éje múlt el!  
Minden órát s fertályt számlálgattam.  
És ha az álom olykor elnyomott is,  
Szívem mindég ébren volt, s szünetlen  
Fel-felvert a lassu szunnyadásból.

Áldottam magamba az éj setétét,  
Mely nagy nyugalomba tarta mindent,  
S a közönséges csendnek örültem.  
Felfüleltem a mély nyugalomban,  
Itt vagy ott nem hallok-e mozgást még.

„Volna gondolatja, mint nekem van,  
Volna érzése, mint szívemnek,  
Úgy nem váraoznék hajnallásig!  
Úgy itt lenne már e pillanatban!”

A padon a macska ment ha végig,  
A suton ha cincogott egérke,  
Vagy ha koccanást hallék a háznál,  
Mindég azt reméltem, hogy te jössz már!  
Mindég azt gondoltam, téged látlak!

S így forogtam egyik oldalomról  
Kínok közt a másik oldalomra.  
S egyszer múlni kezd az éj setéte,  
S itt is ott is mozgást hallok immár.

Csitt, ez ő! ez ő! mondtam, s felülék,  
Félre lökvén a lepelt magamról.  
S felmeresztett szemmel néztem ajtóm,  
Mely az égnek csendes virradtától  
A homályban már pirúlni kezdett.  
Ah, hijába lestem megnyílását!  
Veszteg állott az mind a két sarkán!

S mindég jobban mindég jobban virrad.  
Nyílni hallom már a szomszéd házát,  
Kit szorgalma felkelésre szólít.  
Kezd zörögni már a sok szekér is.  
A kaput megnyitják a poroszlók.  
Egymást űzve gyűl fel a piacra  
Holmijével a vásári pór nép,  
S lármá s zajgás fogta el a nagy utcát.

Jött, ment minden a háznál is. Lót, fut,  
Grádicson és folyosón, aki itten hált.  
Ablak, ajtó csattog; vége az éjnek.  
S mégis én az édes szép reménytől  
Még hogy eljössz, úgy nem válhaték meg,  
Mintha testem válna meg lelkétől.

Amint végre feljött a gyűlölt nap,  
S bélövellé hozzám tűzsugárait,  
Ott hagyám az ágyat, s kertbe jöttem,  
Égő mellyem lángjait a reggelnek  
Szellőcskéji által enyhíteni.  
Ah, de nem vagy sem komlóernyőben,  
Sem, mint máskor szoktál, a hársallén!

## MŰVÉSZ REGGELI DALA

*Goethe*

Templomtok ím épülve áll,  
Kilenc szent Szűzeim,  
S e szív, mint Szentek-Szentje, kész  
Elfogni titeket.

Midőn hajnalt felébredek,  
Víg kedvvel és heven,  
Örökké-élők, ragyogva ti  
Körülem állatok.

Felétek nyúlnak karjaim,  
Dallá lesz a szent hév,  
S örömszengzet lebeg vele  
Lantomnak húrjain.

Oltárhoz lépek, s olvasom  
Térdemre bukva le  
A szent Homérnak könyveiben  
Liturgiám szakát.

S midőn a zajba béviszen,  
Oroszlán hőseihez,  
S bosszút lihegve istenfiak  
Szekezenek elő,

S hullong a ló a szekér előtt,  
S ellenség és barát  
Alatta s rajta fetrengenek -  
Ő zúzta le maga,

A hősfí, lángkardjával, egy  
Csapással tízezert,  
Miglen viszont egy isteni  
Kar őt is megkapá,

S már róguszára száll alá,  
Melyet gyűjtött maga,  
S az ellenség a szép testet  
Piszkokkal illeti.

S egyszerre a szén lesz fegyverem,  
S lakom magas falát  
A vérmezőnek lángoló  
Hullámjai ellepik.

Elő! Elő! riadozik  
Az ellenségi zaj.  
Pajzs pajzstól cseng, kardtól sisak,  
S a hulltaknak halál.

Tolongok a küzdők között;  
Körülfogák vitéz  
Hős társai, még vitézbek ők  
Dühök könyűjében.

Fogjátok fel! vigyétek ki!  
Ki, a táborba vele!  
Öntözzetek rá balzamot  
S könyet, halotti dísz!

S ha itt lelem magam megint,  
Te vársz, kedves, reám.  
Te, te, leányka, vásznamon,  
S ily hő még vásznon is!

Ah! mint nyugván elnyúlva itt!  
S epedve nézve rám!  
S szememből végig szívemen  
Epedt a hév ecset.

E száj, e szem látásomat  
Gyönyörben úsztatá,  
S mellyemnek szent érzései közt  
Egy új isten levék.

Térj vissza, térj, s maradj meg itt  
E hű karok között!  
S nem már küzdést, nem már csatát,  
Most már csak tégedet!

Te léssz szerelmem, egytelen,  
Egy ideál nekem,  
Te léssz Madónna, gyermeked  
Karodba zárva bé.

S kergetni foglak, nimfa, majd  
Az erdők árnya közt;  
Ne fúsd a durva mellyet, és  
Ne a meredt fület!

Én, egy erős Mars, majd veled  
Elnyúlok lepleden,  
S ám vonjon hálót ránk, ha kit  
Szerencsém lángba hoz.

## **DRÁMAI MŰFORDÍTÁSOK**

# SHAKESPEARE: HAMLET

részlet

## HARMADIK FELVONÁS

### NYOLCADIK KIJÖVETEL

*A király, Ophélia, Oldenholm.*

OLDENHOLM *Ophéliához.* Járj itt s fel s alá. *A királyhoz.* Felséges uram, ha néked úgy tetszik, ide rejthetjük magunkat. *Ophéliához.* Tégy úgy, mintha ezt a könyvet olvasnád, hogy a könyörgés színe magánosságodat szépítse. Sokszor történik meg az, hogy a legáhitatosabb ábrázat, a legkegyesebb tekintet mellett az ördögöt magát szopjuk.

A KIRÁLY *Magában.* Az igenis igaz! Milyen édes vesszőütést ad ez a szó az én lelkemnek. Egy kurvának békent orcája nem utálatosabb a kendőzés rózsái alatt, mint az én cselekedeteim szavaimnak szép borítékja alatt. Ó súlyos teher!

OLDENHOLM. Hallom jönni; rejtezzünk el, Felséges uram.

*Ophélia maga marad*

### KILENCEDIK KIJÖVETEL

*Ophélia olvasva; Hamlet*

HAMLET. Lenni? nem lenni? ez tehát a kérdés. Annak-é nemesebb lelke, aki a megmérgezett csillagzatok csapkodásait békével eltűri, vagy annak, aki az inség seregei ellen felfegyverkezik s ellenkezve ér véget? - Meghalni - elalunni; - semmivel sem több; s ezzel az elalvással lelkünk gyötrelminek s az élet megszámlíthatatlan nyomorúságának határt vetni. Oly vég ez, melyet buzgóan kelle óhajtanunk. - Meghalni, - elalunni, - - elalunni? - talán álmodni is! - Ez ám a göcs! Mert micsoda álmok jöhetnek majd reánk halálálomunkban, minekutána már a gázolásból kivergődtünk, ez az ami bennünket tartóztat. Ez az az elmélkedés, amely reá bir, hogy magunkat egy ily hosszú élet nyomorúságainak alája vetjük. Mert ki állaná ki különben az újabb újabb ostoroztatást, az üldözők feneségét, a bosszantását a kedélyeknek, a megvetett szerelem aggódásait, a késedelmes igazságot, a negédségeket a nagyoknak, s azokat a döféseket, amelyeket a tűrő jámbor érdem az esztelenségtől szenved, ha egy kis hegyes vassal azt viheti véghez, hogy a halotti harangot megkondítsák? ki akarna inkább egy ily sanyarú élet terhe alatt pihegni, tikkadni? De a titkos sejdítése annak a halált követő valaminek (egy utazó sem tért vissza azon esmeretlen tartományból!) elrémiti a lelket, s arra veszi, hogy inkább szenvedjünk kínokat, melyek már rajtunk fekszenek, mintsem ujaknak siessünk elikbe, melyeket még nem esmérünk. Így tesz a lelkiismeret bennünket gyávakká; így oszlik széjjel az eltökélt végzés eleven színe az elmélkedés halavány fénye előtt, s feltételeink, melyek nagyok és nemesek, megfordítják folyamatjokat, s megszűnnek hatni. Csendesítsd magadat - - A szép Ophélia? - Nimfa emlékezz meg minden bűneimről esedezésedben!

OPHÉLIA. Kegyelmes herceg! mint vagy te?



HAMLET. Alázatosan köszönöm, jól. -

OPHÉLIA. Kegyelmes uram, te nékem különbféle ajándékokat adtál, melyeket én emlékeztül tartottam; kérlek vedd vissza most azokat.

HAMLET. Én? én nem emlékezem, hogy néked valamit adtam volna.

OPHÉLIA. De igenis, tudod, kegyelmes uram, és hogy ajándékid mellé oly édes szokat raktál, hogy ezek miatt azok még becsesebbekké váltak. Minekutánna ez a kedves szózat megszűnt, kérlek vedd vissza. Az ajándék egy nemes elme előtt mindég elveszti érdemét, ha adójának szíve megváltozott.

HAMLET. Ha, ha! ártatlan-é még szíved?

OPHÉLIA. Kegyelmes herceg! -

HAMLET. Szép vagy-é?

OPHÉLIA. Mire valók ezek a kérdések?

HAMLET. Imé megmagyarázom. Ha ártatlan is vagy, szép is vagy, ne engedje meg ártatlanságod, hogy szépségednek hízelkedjenek.

OPHÉLIA. Nem jó társa-é, kegyelmes uram a szépség az ártatlanságnak?

HAMLET. Nem a legjobb: mert mindég könnyebb a szépségnek az ártatlanságot csábítóvá változtatni, mint az ártatlanságnak a szépséget magához hasonlóvá tenni. Ez valaha paradoxum volt, de a mi napjainkban kétséget nem szenvedő igazság. - Vólt oly idő, amelyben én téged szerettelek.

OPHÉLIA. Valóban, kegyelmes herceg, úgy viselted magad, hogy azt hinni bátorkodtam.

HAMLET. Nem kellett volna hinned; mert a virtus soha nem olthatódik bé olyan erősen régi törzsökünkbe, hogy annak fojtósságából bennünk valami meg ne maradjon.

OPHÉLIA. Annál rosszabbul esett, hogy így megcsalódtam.

HAMLET. Menj apácaclastromba. Minek lennél bünösök anyjává? Én nem vagyok egy a leggonoszabbak közül; de mégis tudnám magamat olyanokkal vádolni, hogy jobb volna, ha az anyám sohasem szült volna! Én kevély vagyok, bosszúálló, büszke, s több vétkek elkövetésére kész, mint gondolattal bírok azokat előszámlálni, képzelődéssel kigondolni, s idővel végrehajtani. Minek kell az ilyen semmirevalóknak, mint én, az ég és föld közt fel s alá mászkálni? Mi mindnyájan semmirevalók vagyunk; ne higgy egyikünknek is. Menj apácaclastromba. - Hol az atyád?

OPHÉLIA. Odahaza van, kegyelmes uram!

HAMLET. Zárasd rá az ajtókat, hogy ha bolond, csak a maga házánál űzze bolondságait. - Éljen szerencsésen.

OPHÉLIA. Mennyei hatalmak, térítsétek meg elméjét!

HAMLET. Képirási mesterségtekről is hallottam valamit; gyönyörű mesterség! Az isten néktek adott ábrázatot, s ti mást csináltok magatoknak. A sok pacsmagolással, piperézéssel, affektált selypítéssel, táncoló lépéseitekkel, gyermeki éretlenségteekkel elcsúnyítjátok az isten szép munkáját, s olyan együgyűk vagytok, hogy még elhiszitek magatok bolondoskodásokban. Menj, menj kérlek, nem akarok semmit tudni többé felőle, elhódított egészen. A házassodást értem. Azok, akik már egyszer benne vagynak éljenek egyetlen egyig; a többiek maradjanak, amint vannak. Apácaclastromba; menj, mondom, menj!

*Hamlet elmegy*

## TIZEDIK KIJÖVETEL

OPHÉLIA *egyedül*. Be szeretetre méltó lélek romla meg itt. A szeme egy udvarnoknak, a nyelve egy tudósnak, a kardja egy vitéznek, a virító reménysége az országnak, az a tükör, amelyben magát minden, aki tetszeni kívánt, nézegette, a remekje mindannak, ami nagy szép és kellemetes, egészen, egészen odalett! - Én szerencsétlen, aki egykor édesgetéseinek, kedves hangzatját oly kedvetelve szívtam bé, s most kéntelen vagyok nézni, hogy az őbenne lakozó széplélek, mint egy meghasadt harang mint ad hibás selyp hangokat, s ártatlanságának hasonlíthatatlan virága szomorú csüggedéssel mint hervad. Jaj nékem, hogy eddig kellett élnem s azt látnom, amit láttam.

*Elmegyen*

-----

## NEGYEDIK FELVONÁS

### ELSŐ KIJÖVETEL

*Egy játszószínné változtatott palota*

*Hamlet, Gusztáv és egy Színjátész.*

HAMLET. Mondd úgy, kérlek, amint én mondtam, minden erőltetés nélkül, azzal a hanggal és akcentussal, amellyel közönségesen beszélünk. Mert ha a szádat úgy szeded teli, mint némely aktor szokta, annyinak tartom, mintha verseimet az éjjeliőr kiáltaná. A kezedd se hadazz úgy, mintha a levegővet akarnád fűrészelni; mozgasd azt lassan, mert indulataidnak leghevesebb fellobbbanásában s szélvészében is mindig úgy kell alkalmaztatnod mozdulásaidat, hogy azok az illendőséget meg ne sértsék, s valóságos érzést mutassanak. Öszvecsikorgatom fogaimat ha egy nagy parókás, széles vállú bolondot látok magam előtt, aki valamely indulatot izre tép, és igen mesterkedvén neki puffaszkodik, mint valami eszeveszett; de közönségesen nem is egyébre valók az ilyen tüskék, hanem, hogy lármát s természet ellen való gesztikulációkat csináljanak. Nem szánám megbotoztatni az ilyen vázt, mikor a Camillusokból egy kocsmán hadazó tizedest csinál. Kérlek őrizkedj ettől.

SZÍNJÁTSZÓ. Arról felelek, kegyelmes uram!

HAMLET. De ellenben igen jámborúl se viseld magadat, ebben önnön ítéleted legyen tanítómestered. Alkalmaztasd az akciót a szókhöz, s a szót az akcióhoz, s csak arra vigyázz, hogy a természet határán túl ne lépj. Az, ami erőltetett, ellenére van a játszószín céljának, mely nem egyéb, hanem a természetnek mintegy tükröt tartani elibe, a Virtus kedves ábrázatját kimutatni s az időszakasz szokásait igaz színnel festeni s másoknak szemléléséül kitenni. Ha ezt nagyobb vagy kisebb mértékben teljesíted, azokat akik hozzá nem értenek nevetésre indíthatod ugyan: de az értelmes néző meg fog benned botránkozni; pedig egy ilyennek javallása többet nyom egy teli ház éretlenek magasztalásinál. Én esmerek némely játszókat, s vóltak, akik ezeket annyira dícsérték, amennyire dicsérni lehet, - ezek mondájokat olyan csúf lármázással mondták el, olyan rút rángatásokat követtek el azok alatt, hogy kételkedtem benne, ha nem a természet szakmányosa akart-e szerencsétlen igyekezettel belőlök embereket faragni.

SZÍNJÁTSZÓ. Azt tartom, hogy ezen fogatkozásból mi alkalmasint kivetkeztünk.

HAMLET. Vetkezzetek ki egészen, kérlek; s hagyjátok meg azoknak, akik a személyek elosztásakor mulattató beszédeknek kapnak, hogy ahhoz, ami papirosokon van, semmit se tegyenek; mert sokan közölők azzal akarják önnön magokat mulatni, hogy balgata nézőjöknek egy részét megnevettetik, s figyelmetességeket, midőn valamely nyomós darabra kellene szegezve lenni, másra fordítják. Ez szenvedhetetlen dolog; s azt mutatja, hogy az a bolond, aki így tesz, szánakozásra méltó képzelődésben van. - Menj, s készülj a játékhoz.

*A Színjászó elmegyén*

-----

## GOETHE: STELLA

dráma öt felvonásban

*Azoknak akik szeretnek*

### ELSŐ FELVONÁS

*A postaház*

-----  
*Pastakiirt. Egy útiszekér.*

*Egy haditszt. Inas.*

INAS. Fogassak mindjárt?

FERNANDÓ. Ma itt kipihenem magam? Hordj fel mindent, s kérj különszobát.

INAS. Úgy nem leszünk Bécsben szeredán...

FERNANDÓ. Már megmondtam; szedj le holmit s nyisd fel a kofferemet. - *Az inas dolgához lát.*

FERNANDÓ *a közönséges szobában. Az ablak mellé áll s kitekint.* Ismét látlak tehát gyönyörű hely! ismét, hajdani boldogságom lakhelye! Be csendes az egész udvar. Egy ablak sincs benne nyitva. Be csendes a folyosó, hol oly sokszor ültünk kettecskén! - Mint a klastrom! - Lásd azt, Fernandó, lásd, s kezdj reményleni! Nem Fernandó volna-é remeteségében minden gondolatja? - - De, ah! érdemli-é ezt Fernandó? - Ó, úgy vagyok, mintha valamely hosszú buta halál-álomból térnék vissza az életre! oly új, oly szép, oly sokat ígérő mindaz, amit látok! - A fák, a kút, minden úgy még most is, minden! Így folyt a víz ugyane csatornából, mint most, midőn, ó hányszor, hányszor! elandalodva s némán ültem az ablakban mellette, s búslakodva néztem, ő is, én is a víz lassú csörgését! Csörgésed, kedves víz, muzsika az én fülemben; emlékeztető, kedves muzsika! - - De hát ő? - Az lesz, az lesz, aki vólt! - Nem, édes Sztellám! nem! te nem változtál el! Szívem sugja ezt! Ó Sztella, mint ver feléd! mint kívánczik hozzád! - De nem; még nem mehetek, még nem szabad mennem! Még magamhoz kell térnem előbb, még előbb el kell hitetnem magamat, hogy igazán ott vagyok, ahová gyakor álmaim, alva s ébrent, ragadoztanak! - - Sztella! - Sztella! jövök, közelgetek! Nem érzed-é, hogy itt vagyok? hogy sietek sírni karjaid között? - - Ha pedig szerencsétlen feleségem kedves árnyéka körültem lebegsz, bocsáss meg, bocsáss meg s távozz el! Te elköltöztél; nem vagy többé! engedd hát, hogy rólad elfelejtkezzem; hogy angyalom karjai közt szerencsétlenségemet, vesztességemet, kínjaimat, s még botlásaim megbánását is elfelejtsem. - Oly közel vagyok hozzá és oly messze - s egy szempillantás múlva majd! - - - Nem lesz, nem - Leroskadok lábai előtt.

-----  
POSTAMESTERNÉ. Amint látom, a nagyságos úr nem ismeri a mi bárónénkat. Úgy él szegény, mint az apáca, nem tart senkivel, s esztendőben sem esik meg háromszornál, négy-szernél többször, hogy a falusiakon kívül feléje menjen valaki az údvarának. Megvonja szegény magát, mint az árvának illik; mégis amellet, ha hozzá mégyen az ügyefogyott, olyan nyájas, olyan drága jókedvű, mintha semmi baja nem volna.

FERNANDÓ. Ebéd után talám meglátogatom.

POSTAMESTERNÉ. Ó cselekedje azt a nagyságos úr, az isten is megáldja érte. - Néha ebédre hívat bennünket, tisztartóné asszonyomat, meg a prédikátornét innen a szomszédból, s szegről-végről engemet is, s olyan szépen eldiskurál osztán, hogy el nem únná az ember hallgatni. Mi csak arra vigyázunk, hogy valamiként az ura ne kerekedjen elő. Egyszer biz az csakugyan megtörtént; s csak képzelje el a nagyságos úr, úgy eldicsérte, úgy elmagasztalta azt a hitetlen urát, hogy csak eltölt szemünk, szánk.

FERNANDÓ *Magában.* Szépen érdemled! - - *hangosan.* Adott postamesterne asszonyom szobát az inasomnak?

-----

## MÁSODIK FELVONÁS

*A Sztella háza.*

*Sztella, az Inas.*

SZTELLA. Menj által; de szaladj, s modd meg neki, hogy várom; - mind magát, mind az anyját.

AZ INAS. Nagyságos asszonyom, azt mondta, ahogy innen elment, hogy ebéd után mindjárt általjön.

SZTELLA. Látod, hogy nem jön! Kérlek, ne restelkedj! Mondjad neki, hogy nem győzőm várni. Menj! Elhozza az anyját is!

*Az inas el.*

SZTELLA. Nem győzőm várni! - Milyetén gyermeki nyughatatlankodással várok én minden újságot! - Sztella! te gyermek vagy! - - De hogy piríthatom ezért magamat? Sokra, igen sokra van szükségem, hogy bétölthessem a szív ürességét! - sokra? - szegény Sztella! sokra? - Ah, egykor, míg még itt volt, míg még szeretett, lelked csak egy pillantásával eltölt; most pedig - kegyelmes Isten, megfoghatatlanok a te végezéseid! Mikor néha szememet csókjai alatt emeltem fel hozzád, mikor szívem az övé dobogott, s én az ő nemes nagy lelkét reszkető ajakokkal szívtam magamba; midőn ilyenkor örömkönnnyekkel néztem fel egeidre s így könyörgöttem: Atyám, be bódoggá tevél te engemet! ó, hagyj oly bódognak továbbat is! Ah! nem ez volt szent akarod!! - *Elmerül, s egyszerre félbeszakasztja hallgatását.* Nem, Fernandó, nem! ez nem szemrehányás! nem vád!

*Nyáriné, Mimi belépnek.*

SZTELLA. Itt vannak! - Kedves, szép leány, már hát enyém vagy! enyém leszel! - - Asszonyom, köszönöm azt a bizodalmat, hogy e kincset kezem közt tészed le; ezt a kis fejes gyermeket, ezt a bátor, egyenes, szabad lelket! - - Mimikém, már kezdem tőled tanulni a fejeskedést.

NYÁRINÉ. Nagysád egészen érzi, mit hagyok kezei között.

SZTELLA *figyelmesen tekint Nyárinéra.* Megbocsásson hadnagyné asszonyom! Tudva van előttem az asszony szerencsétlensége, s tudom, hogy jó születésű személlyel van szerencsém szólani; de az asszony látása csakugyan megérdekel. Tisztelet és bizakodás támad bennem az asszony eránt.

NYÁRINÉ. Nagyságos asszony - -

SZTELLA. Ne, ne! Az én szám tartózkodás nélkül kimondja, amit szívem érez. - Azt hallom hadnagyné asszonyom nem jól érzi magát? Kérem, üljön mellém!

NYÁRINÉ. Ez a tavaszi utazás, az újabb-újabb környékek, ez a tiszta, élesztő, gyógyító levegő, oly jóltévoen hatottak reám, hogy még elmúlt boldogságom gyötrő képei is gyönyörűségemmé váltak, s ifjúságom arany reggele s a magával megelégedett szerelem újra fel látszott bennem virradni.

SZTELLA. Ó, azok a napok! a szerelem első, boldog napjai...! - Nem, arany idő, nem! még nem tértél vissza egeidbe; még akkor is elfogva tartasz minden szívet, midőn a szerelem virágai zárogatni kezdik kebleiket!

NYÁRINÉ *hirtelen kezébe szorítja a Sztella kezzeit, s nem lél szót kimondani, amit érez.*

SZTELLA. Mi ez? - Asszonyom a te képed ragyog, mint egy angyalé s orcád elevenebb színt kap.

NYÁRINÉ. Ó, hát szívem! mint nyílik, mint vér nagysád felé!

SZTELLA. Asszonyom te szerettél! Hála légyen az egeknek, hogy valaha találtam egy lelket, aki megért! aki szán! aki nem néz hidegen sebeimre! - Mit tehetünk róla, hogy ilyenek vagyunk! - - Ó asszonyom, mit nem követtem el, hogy megváltoztathassam! mit nem próbáltam! s mi vólt a haszna? Szívem őtet - egyedül őtet - éppen őtet és senkit se mást a világon, és semmit se is egyebet a világon...! - - Az, akit szeretünk, körülünk van mindenütt, s mi is mindenütt körülötte vagyunk neki!

NYÁRINÉ *igen megilletődve.* Az ég minden boldogságaival a nagysád lelkébe költözött!

SZTELLA. Imé megint előttem képe, így költ fel a kártyázók közül s körülnézte magát utánam; - így nyargalt haza a mezőről, s így rohant a kertajtóban karjaim közé; - amarra kocsizott ki, amarra, - ah, de még akkor visszajött! - - Ha képzelésem a nagyvilág lármái közé téved, ott is reáakadok, ott is fellelem! Mikor a lózsiban ültem s tudtam, bizonyosan tudtam, hogy akárhol ül, akár látom, akár nem, bizonyosan reám néz, s minden mozdulását, felkelésemet, leülésemet látja - tudtam, bizonyosan tudtam, hogy főköttöm tollainak lebegése őtet inkább vonja nézésre, mint a sok kínálkozó szemek, s hogy az orcheszter zengése önéki nem egyéb, hanem csak melódia szívének erre a mindenkori énekére: „Sztella! Sztella! be kimondhatatlanul szeretlek!” - -

MIMI. S lehet így szeretni?

-----

## NEGYPEDIK FELVONÁS

*Sztellának remeteháza a kertben.*

SZTELLA. Szépen, szépen virítasz - szebben, mint egyébkor, kedves helye a reménylett végnyúgodalomnak! - de most nem kívánczozom beléd - most borzadva nézek rád, hideg, nyirkos föld! - - Ó, az elhevült keseredés bús óráiban, lepledbe vonúlva rettenetes halál, be sokszor állottam mélységed meredek garadján! be sokszor léptem beléd! be sokszor rejtettem el szívemnek kifakadott panaszait csendes boltozatodban! - Azt hittem, azt óhajtottam. Megrothadás, mint a szeretett csecsemő ezt a telitölt mellet kiszopod s bús létemet egy könnyítő álommal oszlatod el. Most pedig - Napja az Égnek, ímé belé hatsz! - Oly derült, oly

vidám, oly tiszta minden! - Itt van a régen siratott! s egy szavára, egy tekintetére, egy alkotó hagyására minden kellemivel magához csalogat megint a Természet! Most újra élet vagyok, - s ajkairól újabb, melegebb, forróbb életet fogok szívni! Véle, benne, általa maradandó erővel fogok lakni! - - Fernandó! - Jön! - Hall...! - Nem, még nem jön! Itt, itt leljen fel engem; itt a rózsáoltár mellett, rózsáágaim közt! - néki töröm le a bimbókat - - Itt! Itt! azután majd elvezetem az ernyőbe. - Jól esett, igen jól, hogy egyesnek nem hagytam csinálni, hogy ha szűk is, mindketten elférünk benne. - - Itt állottak eddig írásaim, könyveim. Félre könyvek, félre papiros! - Ó, bárcsak itt vólna már! - Magam vagyok megint! Megint nála nélkül! - - Jön?

*Fernandó érkezik.*

SZTELLA. Hol múltattál, kedves! - Soká, igen soká vagyok magamban! - Mi bajod?

FERNANDÓ. Sok bajom vólt ezzel az asszonnyal. Egy derék asszony, de nem akar megmaradni, nem mondja mért nem, de csak nem marad. Ereszd őtet, Sztella!

-----  
FERNANDÓ. Sztella, kit karjaim közt tartok! Sztella, ki mindenem vagy! Sztella - *elfagyva* - itt hagylak!

SZTELLA *csüggedő nevetéssel*. Engemet?

FERNANDÓ *fogait csikorgatván*. Tégedet! - azzal az asszonnyal, akit láttál, azzal a leánnyal -

SZTELLA. Hová mennél? ily későn -

FERNANDÓ. - s az az asszony feleségem -

SZTELLA *Merően néz rá, s karjai elhullanak*.

FERNANDÓ. - s az a gyermek leányom! - Sztella!...! *ekkor veszi észre, hogy elájult*.

-----

# MOLIÈRE: A BOTCSINÁLTA DOKTOR

## ELSŐ FELVONÁS

### ELSŐ JELENÉS

*Rigó Jonathán és a felesége, civakodra.*

RIGÓ JONATHÁN. Nos nem! Csak azért sem. Megmutatom, úgy lesz, ahogy én akarom.

REBÉK ASSZONY. Igen, ahogy ő akarja! No, én is megmutatom, nem azért mentem hozzád, hogy minden áldott nap nyeljem ezt a te sok gorombaságodat.

RIGÓ JONATHÁN. Nyomorúságok nyomorúsága! Be igazán mondja a halhatatlan emlékezetű Publius Ovidius Násó, hogy a mérges asszony gonoszabb, mint a lángoló gyehenna rőt sárkánya.

REBÉK ASSZONY. Nézze az ember, be nagy tudós, hogy mindég a nyelven az a számár Názó!

RIGÓ JONATHÁN. De tudósnak ugyan tudós a talpán! Mert találj hát nekem itt, az egész környéken, Petribe, Mocson, Almáson, Pálfalván, Úrmezőn, Kecskéhaton, Solymoson, Körtvélyesen, Bekeházán, Bökkönyben, Hadfaluban, Búzáson, Böksön, Tuksán, Felső-Sájon, Közép-Sájon, Alsó-Sájon, Sellyén, Nyéken, Németibe, Simándon, Vépen, Tarpán - egy ilyen magamforma szegénylegény nemes embert, aki olyan peregre el tudja olvasni a kurrenst, akinek torka úgy elbírja a CCCLIV-ik Dicséretet; aki míg a kollégiumba tanult, úgy tudta egyetlen szóhiba nélkül a logikát. De, hallod-e nem hiába szolgáltam én egy oly híres-neves tógátus körül, mint Keresztesi Ezékiel uram volt a maga idejében; nem hiába ettem én a doktor Csengeri Kis kenyerét. Sok ragadt ott énrám, amit más nagy halom pénzen kész volna megvásárolni, ha az olyat pénzen adnák!

REBÉK ASSZONY. Vesszen meg a párája, tudós embere!

RIGÓ JONATHÁN. Vesszen meg a párája nyelves asszonya!

REBÉK ASSZONY. Hogy soha ne láttam volna a napot, mikor rá hagyám magam venni, hogy azt mondjam neki, hogy igen!

RIGÓ JONATHÁN. Hogy sohase értem volna az estvét, mikor oly bolondul rábeszéltetém magam, hogy elvegyem!

REBÉK ASSZONY. No igen, mert téged is illet a panasz! Van-e lelked, hogy térdénállva nem adsz minden reggel, minden este hálát, hogy engem kapál feleségül? S tán ugyan azt hiszed, hogy érdemlettél ilyen feleséget, mint én vagyok?

RIGÓ JONATHÁN. De már azt meg kell adni, hogy te nekem irgalmatlan nagy szerencse vagy; s hogy van okom dicsekedni, mint taláلتalak. Terengettét! kezdjem el csak, majd olyanokat mondok -

REBÉK ASSZONY. S mit tudsz te mondani olyanokat?

RIGÓ JONATHÁN. Csitt, s vége! hagyjuk ezt a részt. Tudjuk mi ketten, amit tudunk, s hogy ugyan van szerencséd, hogy elvettelek.

REBÉK ASSZONY. Mit értesz te azon, hogy ugyan van szerencsém, hogy elvevél? Egy ilyen haszontalan ember, aki utoljára is koldustarisznyát akaszt a nyakamba; aki mindenemet megeszi, felfalja!



RIGÓ JONATHÁN. Hazudsz; egy részét felhörpöngetem.

REBÉK ASSZONY. Aki korcsmára hordja, valmim van.

RIGÓ JONATHÁN. Okos ember abból él, amit a házába lél! - azt mondja a vers.

REBÉK ASSZONY. Aki miatt még a derekaljam sem maradhatott meg.

RIGÓ JONATHÁN. Annál inkább nem alszod el a reggelt.

REBÉK ASSZONY. Aki reggeltől fogva napestig nem csinál egyebet, mindég csak lebzsel.

RIGÓ JONATHÁN. Mert igen szeretem magamat a dologban meg nem erőltetni.

REBÉK ASSZONY. S mit csináljak én azalatt, míg te iszol, he?

RIGÓ JONATHÁN. Valami szemednek, szádnak tetszik.

REBÉK ASSZONY. Négy szegény gyermek a nyakamon -

RIGÓ JONATHÁN. Rakd a földre a purgyékat, s nem lesznek a nyakadon.

REBÉK ASSZONY. Aki úgy megsír a kenyérért, hogy majd megszakad belé.

RIGÓ JONATHÁN. Vesszőt a fattyúknak! Ha az én bendőm tele van, azt akarom, minden vígan legyen körültem.

REBÉK ASSZONY. S azt gondolod, részeges, kutya, hogy ez mindég csak így lesz?

RIGÓ JONATHÁN. Feleség, lassacskán, kérem igen szépen.

REBÉK ASSZONY. Hogy én mindég csak behúnyt szemmel nézem ezt a te sok gorombaságodat?

RIGÓ JONATHÁN. Legyünk csendeskén, édes, kedves kis kövér feleségem!

REBÉK ASSZONY. Hogy ráncba nem tudlak szedni, ha akarom?

RIGÓ JONATHÁN. Kincsem, kedves feleségem, tudod, nekem igen-igen rossz gyomrom van az ilyeket megemésztetni; de, hogy a jó gyomor helyébe az ég, a maga irgalmasságából, két igen-igen derék karral áldott meg.

REBÉK ASSZONY. Gondolok is én azokkal a te fenyegetődzéseiddel!

RIGÓ JONATHÁN. Angyalom, galambocskám, amint látom, a te hátacska megint viszket?

REBÉK ASSZONY. Megmutatom, én tőled nem félek.

RIGÓ JONATHÁN. Rózsácskám, gilicemadárkám, neked most megint abrak kell; úgy-e?

REBÉK ASSZONY. Azt gondolod, hogy rám ijesztasz? hogy elnémítasz?

RIGÓ JONATHÁN. Gazdag tárháza az én szegény éh lelkemnek, bizony megtépászlak!

REBÉK ASSZONY. Te trinkos!

RIGÓ JONATHÁN. Bizony meglazsnakollak!

REBÉK ASSZONY. Te borzsák!

RIGÓ JONATHÁN. Bizony megmirmikéllek!

REBÉK ASSZONY. Te csapszék virága!

RIGÓ JONATHÁN. Bizony megalafintázlak!

REBÉK ASSZONY. Te korhely, te préda, te iszákos, te gödény, te lebzselő, te dologtalan, te nagytorkú, te pince korcsolyája, te -

RIGÓ JONATHÁN. S úgy-e? s kell csakugyan? - *Botot kap s elveri.*

REBÉK ASSZONY. Jaj, jaj, jaj!

RIGÓ JONATHÁN. Lám, hogy tudom, mitől hagyod abba.

## MÁSODIK JELENÉS

*Csonka Bandi. Rigó Jonathán. Rebék asszony.*

CSONKA BANDI. Micsoda rettenetes állapot ez? A gyalázatos! Így elhóhérlni a feleségét!

REBÉK ASSZONY *csipejére rakja a két kezét s úgy áll szembe Csonka Bandival, kit lassanként az ajtó felé tol s utoljára pofonüt.* Nos, én akarom, hogy bántson.

CSONKA BANDI. Már az más. Csak rajta hát!

REBÉK ASSZONY. Mit üti ked az orrát a más dolgába?

CSONKA BANDI. Jól mondja ked, komámasszony; nem kellett volna.

REBÉK ASSZONY. S kednek ahhoz semmi köze.

CSONKA BANDI. Nincs bizony nékem, hál istennek.

REBÉK ASSZONY. Nézze el az ember, micsoda garázdaság ez! Miatta más becsületes ember azzal sem lesz szabad, hogy megverje a feleségét, ha kedve jön reá.

CSONKA BANDI. Megismerem, hibáztam; de jóváteszem, ahogy lehet s megyek. Csinálják ketek egymással, ami magoknak tetszik.

REBÉK ASSZONY. Illik-e az, hogy ked a más dolgába ártja magát?

CSONKA BANDI. Hiszen mondom, hogy megyek. Megengedjen ked, hogy alkalmatlan találtam lenni.

REBÉK ASSZONY. Lásson ked a maga dolgához.

CSONKA BANDI. Egy szót sem szólok.

REBÉK ASSZONY. S én magam akarom, hogy verjenek.

CSONKA BANDI. Bízvást, kedves komámasszony, bízvást!

REBÉK ASSZONY. Az nem kednek fáj; úgy!

CSONKA BANDI *Rigóhoz, ki magát megbiggyesztve s némán állott.* Követem kedet szépen, hogy ezen idvesség igyekezetében meg találám gátlani. Fogjon ked hozzá, még egyszer, verje el ked, döngesse el ked az eb a ráncát. Ha kell, én is segítek.

RIGÓ JONATHÁN. S no s nekem nem tetszik verni.

CSONKA BANDI. Sajnálom; látom, hamarka jövők.

RIGÓ JONATHÁN. S ha tetszik, verem: ha nem tetszik, nem verem.

CSONKA BANDI. Igazság; az a ked tetszésétől függ.

RIGÓ JONATHÁN. S Rebék az én feleségem, nem a kedé.

CSONKA BANDI. Nem is akarnám, hogy enyém volna.

RIGÓ JONATHÁN. S ked nekem nem parancsol, hallja ked.

CSONKA BANDI. Most tudom; eddig nem tudtam.

RIGÓ JONATHÁN. S én kednek sem észére, sem karjára nem szorultam. Érti ked?

CSONKA BANDI. Hogyne érteném? hiszen igen világosan mondá ked.

RIGÓ JONATHÁN. S kednek nincs esze, hogy a más ember házi állapotjába ártja magát. Nem hallotta ked, mit mond a római ékesenszóllás atyja, Marcus Tullius Cicero, eképpen szólván:

Férje tetszésétől függjön a feleség,  
Mert őáltala gyúl házához eleség.  
Úrnak ismerni azt önéki nyereség,  
Akár szép szó éri, akár rút vereség.

*Reáit Csonka Randira, s ez elszégyenülve s fejcsóválva vonja ki magát.*

RIGÓ JONATHÁN *a feleségéhez*. No kincsecském, gyere; béküljünk össze.

REBÉK ASSZONY. Igen, mikor így elverél.

RIGÓ JONATHÁN. Mit teszen az? Csapj fel, ne!

REBÉK ASSZONY. Nem én ugyan.

RIGÓ JONATHÁN. No ízibe?

REBÉK ASSZONY. Nem.

RIGÓ JONATHÁN. Kincsem feleségem.

REBÉK ASSZONY. Nem, átaljába nem.

RIGÓ JONATHÁN. Ne izélj! Csapj fel, ha mondom.

REBÉK ASSZONY. Nem és bizony, azt hiába várod.

RIGÓ JONATHÁN. No gyere, gyere!

REBÉK ASSZONY. Én haragszom.

RIGÓ JONATHÁN. Bohó! Hiszen az tréfadolog. No gyere, ha szépen kérlek.

REBÉK ASSZONY. Igen, tréfadolog.

RIGÓ JONATHÁN. No csapj fel hát!

REBÉK ASSZONY. Így banni velem!

RIGÓ JONATHÁN. Követlek szépen érte. Adsza kacsót hamar!

REBÉK ASSZONY. Ne! - *Titkon*. Várd rá, fertelmes! fertelmes! Ezért ugyan meglakolsz.

RIGÓ JONATHÁN. Van-e eszed, így felvenni ezt a kicsit? Hiszen az annyi, mint semmi. Az ily aprólékos csetepaték néha-néha jólesnek a jóbarátok között; s öt-hat ütleg egy mogyorószállal még jobban összevetasztja, akik egymást szeretik. - No eressz, hadd megyek. Jó kedvembe tizezer karót is hasítok estig.

-----

## **PRÓZAI MŰFORDÍTÁSOK**

## BÁCSMEGYEINEK GYÖTRELMEI

részletek

### BÁCSMEGYEYNEK ÖSZVE-SZEDETT LEVELEI

1789

#### A BÁRÓCZY TISZTELŐINEK

Boldog gyönyörködéssel írom e soraimat; mert azt hirdetik, hogy engem BÁRÓCZY esmért; - szeretetére méltóztatott; - Barátom volt!

Akik BÁRÓCZYT úgy tisztelik mint én tisztelem, érzeni fogják mértékét gyönyörködésemenek; - érzeni fogják mint kevélykedem!

Tizenhárom esztendeje már hogy Mármontel magyarul szól; - s van-é azóta is valaki, aki úgy szóljon mint ő?

Még gyermek voltam - még nem metélte szakállamat a kés, midőn a hervadó Luciliának, s az édesen enyelgő Korálinak könnyeket hullattam. Nem magának Luciliának, nem magának a kis Korálinak hullottak azok, s talám hullottak sikertelenül - ímé a példa BÁRÓCZY most már Barátom? s nem állítja megbántásnak, hogy ötet, egynél több tekintetben is, Barátomnak nevezem.

Meglehet, hogy én Mármontelnek elhevítése nélkül nem nyúltam volna tollhoz. Hogy írtam és írok tehát - ha mit ér írásom - hogy nevemet nem látott Hazafiak is esméri - a BÁRÓCZY míve.

Bóldog, aki BÁRÓCZYval - a selypítő - franciává vált BÁRÓCZYval - futni mer! - Nékem nyomdokait csókolni, ÖTET távolról követni - közhelyen Barátomnak nevezni - ez ért tárgy! - nyert dicsőség!

#### JELENTÉS

Ez a magyarrá tett román egy falun töltött kedvetlen novemberemnek köszönheti lételét, hol a szobába záró esős őszi napok munkára szorítottak, és ahol Werther helyett, kire már azelőtt régen kitettem a célt, az Adolf levelei akadtak kezembe. Ha Werther kezemnél lett volna, Adolf, vagy inkább Bácsmegyey nem feslett volna ki soha a nem-létel méhéből. Nem azért mondom ezt, mintha sajnállanám rajta tett munkámat, hanem hogy azoknak egy része, akiknek ez a román valaha szemek elibe fog akadni, ne vádoljon, hogy festeni akarván, a copiót, és nem az originált copiroztam. Az öcsém, kit a vérségen felül, csaknem ugyanazonegy kor, s az együtt nevedés szoros barátommá tett, nem szünt meg addig unszolni, míg magamat rá nem adtam. Vizsgálóba vettem a költeményt, az Elrendelést, a Szín-adást (mert én valamint minden egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül artistának kívánok tekinteni; aki a táblán nem a sujetet, hanem a festő munkáját, ecsetjét s tűzét nézi) s Adolfot a Werther nagy modellje szerint találván, azonnal hozzáfogtam copirozásához, s még abban a hónapban csaknem végéig hajtottam. Véletlenül akadt ez csak kevéssel ezelőtt egyéb régi papirosaim közt kezembe, s meglátása elevenebben emlékeztetett bimbókra fakadó ifjú koromra, s kedves

DIENESemmel való együtt nevelkedésemre, kitől hivatalba lépésünk s házunk tekintetei talám örökre elszakasztottak. Körülnéztem, és nem találván egészen rosznak, ámbár tömött hivatali munkáim miatt azzal a szorgalommal, amellyel kívántam vólt, rajta végigmenni nem érkeztem, eltökéllettem kibocsátását; a szerencse tetszésére bízván egészen, akár javallást s örömet hoz rám érette, akár bánatot.

Bánatot? - - Valóban úgy látszik, hogy ettől nem tarthatok ok nélkül; mert akármely különösnek lássék is ez az előre való remegés; mégis tudom, hogy az itt oly gyakran előforduló idegen szók miatt, sok íróink literátori eretnokséggel fognak vádolni. Ha ugyan a *Henriást* vagy *Zayre-t* fordítottam volna, nem éltem volna a *Heróval* s *Successioval*; mind azért, mert azt a *Bajnok* vagy *Vitéz* és *Örökség* alkalmasint kiteszi; mind kivált azért, mert a poézis fentebb neme, azaz az *Epoepa* és a *Melpomone* sarus játéka, az egészen el nem készült dísz meg nem szenyvedik. De ellenkezőképpen van a dolog az alacsonyabb rendű írásokkal, s nevezetesen az én románommal. Ebben nem a történetet-költő, hanem maga Bácsmegyey szóll, még pedig *levelekben* és *barátjaihoz*, kik oly szerencsés nevelést nyervén mint ő maga, barátjoknak idegen ugyan, de a nagy világban mindenek előtt esmeretes szavait értették. Ezeknek megtartása kedves negligéet ad románomnak, s szinté elhiteti az olvasót, hogy levelei nem valamely belletristának, hanem magának a megvetett Szerelem gyötrelmei közt fetrengő Bácsmegyeynek tollából folytak. - Igaz, hogy még most kevés olvasóim értik azokat magyarázat nélkül: de kedvéért a munka lapjait *perpetua nótákkal* bémocskolni, vagy, ami még bódogtalanabb gondolat lett volna, szófaragásra vetemedni nem akartam.

Engemet erre a különösségre nyelvünknek tagadhatatlan készületlenségén, s következőképpen szűk voltán felyül a legvirágzóbb nemzetek példái bátorítanak. Nem szólok semmit a francia, olasz és anglus zűrzavarról: egyedül a németekét említem, mely, valamint a miénk is, anya-nyelv. Ha ezek, minekutána már a tudományoknak minden nemében remek munkákat mutathatnak, nem szégyenlik segedelmül vonni az idegen szókat: ha azoknak még az ódákban, epicumokban s tragédiákban is, helyet engednek: mit akarunk mi, akik alig mutathatunk egy-két fordítást, mely az idegen nyelvet csak félig értő olvasó előtt érthetőbb ne légyen az eredetiben, mint a magyarban, ezzel a példátlan különösséggel?

De reménylem, hogy azt a kedvetlenséget, melyet az idegen szók megtartása által némely olvasóimnak okozok, helyrehozom azzal, hogy a történetet hazánk vidékeire szállítottam, s személyeimnek magyar hangzású neveket adok. Én ugyan szánakozva tekintek azokra a gyengékre, mint akár mely kozmopolita, akik sem magunkat, sem másokat igazán nem esmervén, kevélyebben tekintenek a külföldiekre, mint valaha a görög, az emberiség legfőbb remekje, a barbarusokra tekintett: de nem tagadhatom mégis, hogy bódogságomat lelem abban a gondolatban, hogy nevem hangzása kétségbevehetetlen tanú nemzeti eredetem felől. Ki nem hallja inkább a Bácsmegyey és Surányi Mancsi neveit, mintha Adolfot, Theodort, Leonhardot, Wilhelminét említenék? - Akinek tetszik, különösségnek nevezheti cselekedetemet; bódogító érzésem engemet felyül emel ítéletin.

Készen hever kezemnél Siegwart is (kit én Szegvárinak neveztem) az unalomig vitt petyergéseitől alkalmasint megtisztogatva. Ő nálam egy Heves vármegyei szolgabíró gyermeke, aki a kapucinusok nyugodalmas életüket Hatvanban megkedvelli, s alsóbb oskoláit Egerben, a felsőbbeket pedig Kassán folytatja. Krónhelm báró Bánfalvynak, a falun lakó Theréz Susinak, ellenben pedig Fischer Marianne Keresztury Teréznek neveztetett; s az episodák hazai történeteiből vannak véve. Ezt én itt annál bátrabban jelenthetem, mivel tarthatok tőlle, hogy fordításom örökösen írásban fog maradni; nem mintha érettebb koromban a szerelemre olvasztó Siegwartot kiadni szégyenleném, mert annak a románnak érdemét sem a szerelemmel ellenkező anyák, sem a recenzorok nem fogják kisebbíthethetni: hanem azért, mert minekutána az

egyszer Landerernek sajtói alól kiszállott, és az országot ellepte, az újabb kiadásnak elkeléséhez kevesebb reménység lehet; s rész szerint azért is, mert üres időmet újabb igyekezetekre fordítván, a szükséges megtekintésre nehezen érek. Még a Klopstock Messziásának kibocsátásakor is gyönyörködve bocsátanám én azt ki, mert az szint olyan tökéletes a maga nemében még Klopstock mellett is, mint a Kauffmann lánykái a Rubens ördögűzői mellett. -

Kassán, márciusnak 20-dikán, 1789.

## BÁCSMEGYEI SURÁNYI NINCSIHEZ

*Soprony, jan. 18.*

Mintha csak álmodnám, szép és jó Nincsi, hogy eljöttem tőled. Tőled lenni elválva - nem fogom meg e gondolatot; pedig minden pillanatban, minden érülésben érzem híjjodat, érzem, hogy távol vagyok tőled. Lyánykák! lyánykák, mikké nem teszte ti mibennünket! ti szíveinkkel együtt vészitek el azt az erőt is, mely minket élte; s akkor osztán lehelletetek nekünk enyhülés, pillantástok nekünk táplálát. Ha elgondolom, kedves Nincsi, mint vala az, midőn estvéneként együtt sétálánk a bástyán, vagy alól a hídon - a hold reszketve csillámlott a lassan zuhogó Duna habjain, s egy ablakban véletlenül megszólamlott a guitarr, sírt, nyögde, panaszkodott; továbbad vígabb hangzatokra fakadt, s utoljára örvendő csattogásokkal szaladt fel és ismét alá a húrokon - ó Nincsi! mint hajtottam fel olyankor az örömpoharat, melyet nekem a végezés nyújta, s miként mentem melletted a legédesb szendergésben, s te engem miként ébresztél fel édes csókod által álmaimból, s angyal tekinteted mint ragadott el, hogy rólad, magamról, s az egész világról magam körül elfeledkezém! - Ha ezt így elnézem, jó Nincsi, s elképzelem, hogy ez az oly nyugtalanul várt idő majd megint itt leszen, hogy én majd megint nálad leszek, majd megint boldog leszek - oh! akkor nem bírok hevemmel, ki kell mennem a szabadba, s ott nékieresztem szívemet, hadd érezze a szép téli nap kecséit, hogy az űr, melyet szívemben emlékezeted támaszta, elteljen. S mikor osztán három-négy órát a hidegen töltök, s az éj a szerelmes andalgót ott éri, s hazajövök, s megállok ablakomnál, s elnézem mint megyen itt egy szerelmes pár, s amott a második, a harmadik, a hold szép fényében, s az az érzés, hogy együtt vannak, miként melengeti őket mint a tavasz melege, hogy nem gondolnak a hideg csípősségével - ha e boldogokat látom, s elgondolom minden örömeiket, mind azt az ő szent hűséget egymás eránt - Nincsi! akkor egyszerre előttem terem angyal képed, s szent csókokra szállít karjaid közzé. Felszököm, néked erede, meg akarlak ölelni, kiterjesztem utánad karjaimat - az árny elenyész, a reszkető karok elhullanak, s magamat szorítom által. Olyankor nagy csepp esik ki a megcsalatkozott szemekből, s vígasztalhatatlan sírok. Nincsi! én nem most jövök el tőled először mióta egymást szeretjük, de az aggást szívem még soha nem érzette. - Ha ez előérzés volna! - Irtózatot gondolat! Minden tetemem reszket belé. - - Abba kell hagynom; nem írhatok tovább; pedig szívem oly igen tele van. - Éljen boldogul, kedves leány! s szeress oly kimondhatatlanul, mint én téged.

## NINCSIHEZ BÁCSMEGYEI

*Soprony, jan. 21.*

Nincsi, nekem te vagy minden gondolatom. Napról napra, óráról órára inkább érzem, hogy nélküled nem élhetek. Reád emlékeztet minden kicsinység. Ha dolgaim mindentől elvonszannak, ha a legnagyobb figyelemmel neki állok írásomnak, huss, papirosomon képed! s midőn

sétálni indulok, vezérem leszen s kalaúzom, előttem megyen, mint a világosság felhője ment a pusztában bujdosóknak. - Tegnap egy patak szélén ögyelegetem, s veled töltött boldog napjaimra gondolkozám, s abban kerestem, abban találtam vigasztalást hogy majd ismét veled leszek, hogy majd ismét boldog leszek karjaid között. - De hátha Nincsidet másnak kellene látnod karjai közt? e gondolat szökött keresztül fejemen. Hát ha a szerént kellene eltöltened nélküle napjaidat mint ím ezeket töltöd most? Ha ezt ki fognám-e állhatni? kérdem, s azon pillanatban egy fiatal nyár ötlött a víz szélén szemeimbe. A patak megáradott vala, s az egyik hab a másika után csapkodá a fiatal. Ez elhajlék, s ha a víz kevés ideig elcsendesedett, új erőt látszott gyűjteni. Míg még törzsöködben velő vagyom, mondám; míg még erősen állasz, nem tarthatsz a víz dühétől: de ha gyökereid közül el leszen kapva a föld, ha éltető nedvedet a férgek kiszívják, s a patak úgy kezd ismét ingatni, oh, akkor oda léssesz! - Az emberi sors képe mindenben és mindenhol, kedves leány! - Élj boldogul! Írj hamar! Nyugtalan várom leveledet.

### BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Soprony, febr. 2.*

Oh barátom! hogy az ember a maga érzéseit annyira megtagadhatja, s utána vetheti a haszonnak s bevett balgatagságoknak! Emlékezel mint örvendénk tavalyi ittlétünk alatt, midőn Halasit és Veszprémi Marie-t egymást oly híven szeretni látánk? Nem esküdt volna-e meg a város kétharmada, hogy ők egyek lesznek? nem megkészültnek nézte-e a dolgot minden? s íme a szerencsétlen Marie ma consiliárius Nagyfalvi úrhoz eskettetett! - Hogy az a teremtés, melynek a természet, kedvében-e vagy haragjában? legtöbb érzést ada, ily érzéketlen tud lenni! Ime most világosodék ki, hogy az öregek soha nem akarták, hogy gyermekek Halasiné legyen, azon minden tekintet lenyomó ok miatt, mert Halasinak nincs sokja. Hogy a fiatal pár szereti egymást, azt elnézték; annak, mondanak úgyis vége leend ha Marie-t máshoz adjuk. - Gyönyörű kor, melyben az ily esetek mindennapiak! Rettenetes látni, hogy az emberek oly reményeket táplálnak, melyeket nem tudnak, s gyakran nem is akarnak, teljesíteni. Esztelenek! nincs-e különben is elég insége az életnek, s ti még akarva szaporítjátok azoknak számokat? Az ily eseteket öszve kellene szedni tanulságul, hogy a tapasztalatlan készülne el jó korán s kerülné az örvényeket, melyekben nyugalma, s gyakran egész életebeli szerencséje hajótörést szenved. - De hagyd beszélnem a történetet.

Halasi kényére él Marie-jának szerelmében, nem tart semmitől és senkitől; azonban Consiliárius Nagyfalvi, egy rettenetes formájú, vén, de gazdag ember, belészeret a leányba s azt szüléitől megkéri. Mit gondolsz? Egy oly valami, amit méltóságnak tituláznak, ha merő törzsök is - ez a szerencse nagyobb vala, mint hogy egy óráig is elmélkedni kellessék Veszpréminek s Veszpréminének. Hadd billenjen a ház! S íme a gyermekek boldogságát értő s óhajtó szülék szerencsének tartják, hogy házok ily tekintetű uraság által megtiszteltetett, s a leányt odaígérik. Hogy egy dologhoz, mely gyermekeket egészen boldoggá vagy egészen boldogtalanná teheti, magának neki is van szóllója, az nekik eszékbe nem jutott, mert az édes atyámaramtól s édes anyámasszonytól megtanulánk, hogy gyermeknek nem szabad akarni, hogy annak engedelmeskednie illik. Előhívadják Marie-t, s Veszprémi úr atyai egész hatalmát éreztető tekintetével vezeti jövőendő férje felé. Consiliárius úr maga sem mulasztja el, vérrel befutott ábrázzal jelenteni, hogy húga-asszonya szépsége, derék magaviselése nem kerülheték el figyelmét, s ő kedves húga-asszonyát elvenni szándékozik. A szegény gyermek, ki ezt meg sem álmodá, elijed, reszket minden teteme, Halasinak emlékezete általszök fején, s a szerelem azt a vétket követtet el vele, hogy ellenkezzék szüléivel. Sír, tördeli kezét, kéri, szánnák meg,



ő csak Halasival lehet szerencsés. Bolondságok! ahol a gyermek vak, ott a szüléknek illik szemeknek lenni. Consiliárius úr eléggé szemtelen és pogány, látni, hogy a szerencsétlen gyermek miatta kínoztatik; s Veszprémi él hatalmával, s midőn a fejes gyermek engedni teljességgel nem akar, kitagadást, elkergetést harsog. Marie gyenge volt s megadta magát. - Én ezekről semmit nem tudtam valámig Halasi, megértvén, hogy itt vagyok, bejőve hozzám, s szerencsétlenségét elpanaszlá. Szóllani akartam Veszprémivel, kihez bíztam, hogy más gondolatra fogom vehetni, csak az a csuda mondana le erőszakosan szerzett jussáról, de már késő vala ajánlásom; öszvekelések harmad napra rendeltetett, s Halasi megígérteté velem magának, hogy a lakadalomtól, melyre bizonyosan meg leszek híva, magamat el nem vonom, mert azon önéki is meg kell jelenni, s szüksége lészen bátorításomra. E szerént tanúja valék egy lépésnek, mely két ember életét örök nyomorúsággá tevé. Hideg borzadás futott végig rajtam, midőn Marie az eltaposott szerelemnek minden kínjaival a pap elébe lépett; s midőn a pap az esketéshez hozzáfogott, s e kérdés alatt: *Szereted-e?* az ajtó megnyílt, Halasi belépett, s Marie ötet meglátta, elhalványult, s szíve a szerelemnek minden dühével riada a *Szeretem* kimondása ellen, s kegyetlen atyja, általellenben állván vele, értette hallgatását, s elkeményedett tekintettel a szerencsétlen szót belőle kicsikarta, s Marie azt a kétségbeesésnek minden kínjai közt nyögte ki - aszerént állottam ott, mintha ég, föld rajtam feküdt volna. Oh barátom, mely hang vala az! még most is hallom. Irtózatoss! a megfojtott természetnek halotti hörgése volt. E hangja szerencsétlenségbe taszított gyermekednek, embertelen atya, melyet csábulásodban most nem hallál, e hang, majd midőn világosabban látó szemekkel tekintesz azon jövőendőbe, mely téged elfogadni készül, csengeni fog füleidben, s jaj akkor neked! Halasi meggyőzte fájdalmát, s nagyságban állta ott, melyet annak érzése ad a szerencsétlennek, hogy nem érdemli esetét. Kevéssel az esketés után eltűnt, s egy barátja által menteté ki magát, hogy viceispánjától siető parancsolatai érkeztenek. Marie-t kellett volna látnod, midőn ezt hallotta. Szíve megsugá neki, miért távozott légyen el Halasi, s minden mozdultán látszott, mely szertelenül boldogtalan. - Miért ad néktek a törvény, miért maga a vallás annyi hatalmat, szülék, ha ti azzal oly kárhozatosan éltek vissza! Gyermekeiteknek szívekbe ütni a kést véteknél tartjátok: de őket oly rabságba vetni, melyből nincs szabadulás, látni, miként vesznek óráról órára, az előttetek véteknél nem tetszik. Mi jót szülhet az emberi társaságban a víg kedv, a szabad lélek, az egészséges test! és mennyi rosszat az ellenkezők! Magzatjaitok, kiket ti hidegen taszítátok nyomorúságba, betegeskedve vonják egy napról más napra szánást érdemlő életet; kínjaikat minden óra öregbíti, s őket használhatlanabbakká teszi a köznek szolgálatjára. - Hah! nem elég tövis van-e éltünknek ösvényein? önmagunknak kell-e a magunk napjaikat pokolbeli szenvedésekkel öldösni?

## BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Soprony, febr. 18.*

Oly kínok, oly hánykódások közt folynak napjaim, kedves, melyeknek nincs mása. Szívemben ezer indulat zúdul fel, de nem lelek szót, amivel kiadjam. - Nincsi ötödik levelemre nem felel, s most veszem Endrédinek tudósítását, hogy Nincsivel valaminek kell esni, mert kerüli a véle lételt, s házoknál holmi készüléteket sejt. - Marosi, mit teszen az? Én ötet másnak nem engedem. Úgy térek vissza Budára, mint az az oroszlán, kinek elszedték kölykeit; s jaj annak, aki, ha elébe adom jussaimat, tőle félre nem áll!

## BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Buda, april. 7.*

Fogadd el köszönetemet baráti leveledért. Az neked melegen ömlött szívedből. Tanácsodat követni fogom. Okaid, melyekkel engemet a Szentpéteri kérésének teljesítésére buzdítasz, megegyeznek öngondolkozásommal. -

Harmad napja, hogy megérkezém. Az országbíró szokott kegyével fogada s nagy meglepetést bizonyítva reámbízott dolgainak végrehajtásával, s a Kőszegi Tábla egyik székével, mely most kiürült, kínálja meg. Kegyet azon hálás tisztelettel vettem, melyet egy valóban nagy ember érdemel; de nem fogadtam el az ajánlást. Soha nem kaptam a hivatalok csillogásán, most pedig szolgálni teljesen alkalmatlan vagyok. - Egyéb időmet a látogatások fogták el. Kifáradva a görbedezésbe, alkonytájban kimentem a szőlők alá, hogy az első tavaszi szép napnak estét kényemre tölthessem. Ismered a kilátást: Budának egy része a Margitsziget szép lombu fáival, s az a messze terjedő gyönyörű lapály a kékellő szentendrei s nógrádi hegyektől addig, hol a ráckevei torony a vizek között kinyúl, s Veszprém felé a hanyatló nap, krókusszínű királyi palástjában!

Elrészegülve e minden leírást felülhaladó szcena nézésében, kisírt szemekkel sok ideig hanyatt fekvém a gyenge fűvön, midőn véletlenül közel hozzám valamely mozdulást sejtettem meg. Felrezenve tekinték a mozdulat felé, s képzeld, oh képzeld mit láttam! - a Nincsi kiseded agarát! Ezt látni, elgondolni, hogy maga sem lehet messze, felugrani s menni - egy vala. Szívem döbögve vert. Magam is szégyenlem, hogy ily gyenge vagyok. Nincs ember, akinek szemébe nézni ne merjek, s íme reszketve futok egy lány előtt. De ha bátortalanságom okát tekintem, érzem, hogy az nem félénkség; bizvást léphetek én öneki elébe; hanem kímélés; ez pedig oly istenség, melynek minden készen áldozik, ha érző szív ver mellyében. - Bár végét érhetném hamar! Nincsen rév, hol menedéket leljek; hosszú fáradságos út nyúl el előttem, s legdühödtőbb kísérők vevének körül, kik a legfenébb gyötrelmekkel fognak határig korbácsolni.

## BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Buda, april. 21.*

Ma többet szenvedék, mint képzelnem lehet; pedig megjövendölém hogy sokat fogok! - Surányi a maga tipegő, szíves módjával jöve felém, s igen esdeklő hangon megköszönte, hogy kérése eránt tekintettel voltam, ha sógora lenni nem akarok is. Elakadtam megszóllításán. Az nem az én vétkem, felelek, s a fájdalom úgy elfogta szavamat, hogy ennél többet nem mondhattam, s mélyen elsüllyedtem mondásomnak igazságába. Hogyan? kérdé tűzbe jövén s Nincsi adott volna okot az elhülésre? Elíjedtem dörgő szavaitól; mert ily hevületben ötet soha nem láttam. Nem! mondtam, szavaiban szökvén; annyiban mondtam, hogy az nem vétkem, mivel még szolgálat nélkül valék, s jobbommal Nincsit csak akkor akarám megkínálni, mikor karakterben leendek. Ha falun laktam, erre szükség nem volna: társaságban élván, a legfilozófusabb fej is kénytelen magát a rendhez s szokáshoz szabni. Hogy azonban míg én távol valék Budától, Szentpéteri megelőzött, az merő történet; hogy pedig a Nincsi szüléji ötet elfogadták, azért én őket nem vádolhatom; nem nevezetesen magát Nincsit, ki Szentpéteriben egy szeretetre méltó férjet választott, s ki tudja? talán csak vaktában vetette magát bölcs és ötet szerető szüléjinek jobb megítélések alá. - Értelek, széplelkű ember! monda az öreg, könnyűbe lábadván, s elfordult. - Barátom, ha elnézem mint vala minden kész engem boldoggá tenni, ha

elnézem, mint örvendett volna ez a jó öreg, ha Nincsi nekem jutott volna, s az ő szíves részvéte mint lett volna új forrásaivá örömeimnek, s a Nincsi onkele és az én onkelem mint örvendettek volna ők, hogy egykori barátságuk bennünk megkoronáztatik - ah! akkor kívánnám, hogy halálos elbutulás fogna el, hogy elvesztvén eszméletemet, azon hóhérló emlékezetektől is megszabadulhatnék, melyek engem szünet nélkül kínoznak. - A társaság alkalmasan együtt vala már, midőn a szála ajtajának két szárnyai egyszerre megnyílnak, s Nincsi mátkájának karjain egész fényében belépe. Ily szépen, ily pompával kél elő a hajnalcsillagnak karjain a hegyek megől a nap. - Úgy tetszett, hogy minden az ő tekintetétől, az ő megjelenésétől vett volna életet és melegülést. Tolongva közelített felé a társaság; de kivált az édeskés kis urak tarták szükségesnek, hogy a mindenféle illatok fűllasztó atmoszféráját vonják körülte; s ha veszteségem nem volt volna ily nagy, e bohó emberkék csuszamlásaikon, nyakgörbítéseiken, fejek rázásaikon s karok billengésein kacagva tudtam volna nevetni. Én az én Endrédimmal egy ablakban állék s pislogó szemekkel messzéről s csenddel nézém mi történt. Surányi, aki midőn társaság van házánál, mindenütt terem, nekünk jöve. Nincsinek szemei nyomban követték onkelét, s ezen alkalommal szemébe tűntem. Elégge kegyes vala, mihelyt megsejtett, ott hagyni imádóinak csillogó seregét s nekem jöve. Képzelheted, hogy útját megrövidítettem. Az úr felette barátságtalan, monda zavarodott képpel és hanggal, de kimagyarázhatatlanul bájos mosolygással; miolta Budáról eltávozott, régi barátjait egészen feledi, s ha a történet harmadik helyt nem hozná öszve, egészen megvolnának fosztva látásának örömeitől. - Barátom! mint vere szívem, midőn magamat ismét ily közel látám hozzája, midőn ismét hallám szavának muzikális zengését, melynek ő oly kibeszélhetetlenül csapodár hajlongást tud adni! Azt hittem, hogy lábai előtt dőlök el. Felpillantottam, szemébe tekintettem, lestem, ha lelnék-e ottan s szép arcának vonásai közt valamely szerelmet, valamely elrejteni akart szíves érzeményt erántam, - s ah! szerelmet, sok szerelmet leltem, de - más eránt! Szívem elborzadt e kémlés alatt, s egyszerre holt-hideg leve. Miolta Budára érkezém, ez vala feleletem, szünet nélkül rosszul érzem magamat. Változásaim bússá, elsüllyedtté tesznek s sápadt arccal, bús képpel nem örömet járok boldogok között. A beteg látása másokra általhat, s nem szeretném magamat azzal vádolhatni, hogy másoknak örömeiket a magam kényemnek feláldozám. Míg hosszú mentegetődzésem véget ére, az öreg Surányi csendesen állott s hallgata; de amint abbahagyám, hozzánk lépe, s így szóla nieszéhez: Igen is, lyányom, azt hittem, hogy valaha örömem lesz e derék ifjuval látni öszvekelni; az volt öreg napjaimnak minden óhajta. Ő szeretett téged, s talán most is szeret. Te neki reményt nyujtottál s meg van csalva. Ez a bánás fenyítést érdemelne; de azon nemesség miatt, mellyel ő maga költ mentségedre, megkíméllek; elég büntetés neked, hogy övé nem léssesz. Bácsmegyei! ekkor megfogá jobbomat; ezt én a húgom jelenlétében akarám mondani az úrnak; nekem nem tetszésem és soha nem is volt az, soha nem is leszen az, hogy ő máshoz menjen. A dolog nekem hírem s akaratom nélkül készüle meg. Ő lássa mit csinál: de szüléjinek meg van mondva, hogy küszöbömen belépni ne merjenek. - Oh! ha láttad volna, mint állék e gyilkoló szcén alatt! Alig leltem lélegzetet. Nincsi nem vala kisebb szorongásban, s talán öszverogyott volna, ha Szentpéteri, ki most új érkezőkkel lépe bé s őket az Öregnek akará bémutatni, közzénk nem jött volna. Azonban a muzsika megpendült, a táncosok kiállának s Szentpéteri kért, hogy viseljem képét s a táncot kezdjem az ő *kedves* Nincsijével. - Hagyj itt megpihennem.

Nincsi megértette tekintetemet, melyet reá, kezét adván a tánc kezdete alatt, vetettem volt s azon csábulásba dőle vissza, melyből még fel nem eszmélt vala egészen. Vad kevélységgel nyultam keze után s felléptem vele a táncosok sorában. A megbántott, elárult, megútált szerelem lekapta szemeimről a köteléket. Az angyal, kit ezelőtt kevés hetekkel még exaltált lélekkel imádek, most való alakjában, mint csalfa, mint hiteszegett leány álla előttem: én pedig még soha nem állék leány előtt kevélyebben, mint most. Annak elgondolása, hogy az

állhatatlant mint szerettem, hogy neki mint áldoztam fel mindenemet, életemet, nyugalمامat, legszebb kinézéseimet; annak érzése, amit érette régolta türök és szenvedek, feljebb emele nálánál és magamnál. Becsemnek érzése bátorrá tett; érzette felsőbbségemet, s minden mozdultam, minden reá vetett tekintetem vádlója leve és bosszúlóm. Nem türheté sokáig, reszketve táncolt s végre elgyengült inai megtagadtak tőle minden lépést. Láttam elszégyenülését, zavarodását. Eleintén vad örömmel gyönyörködtem diadalomon - de mit érhet az? Kevés időig ura lehetsz magadnak: de a természet minden indulatot elaltat és megszelídít. Ált eszi magát a töltésen, melyet gerjedezése ellen raktál, s annál nagyobb erővel hányja habjait s minden érzékeidet, minden gondolatodat tartózkodhatatlanul hordja el árjain. Ki tudja? hát ha még szeret? Ezer meg ezer okok indíthaták így bánni! ezer meg ezer okok cselekedheték, hogy erántad hűségtelessé legyen - e gyenge ellenvetés elégséges vala arra, hogy szívem az ezelőtt még kevés kárhóztatott leánynak heves mentőjévé tegye magát. A hitesegettnak képe észrevétlenül az egykor szeretett és egykor még szerető leány képévé változott által, s azon utálatos színek, melyekkel őtet a megbántott kevélység festé előtttem, úgy tünnek el lel kem előtt, mint a szívárvány gyenge színei, midőn a horizonon ismét a maga királyi fényében kél ki a nap. Elalvók a mécs, mellyel nékem az ész csak percekig világított vala. Karomra fűztem Nincsit s a kanapéig vezettem el, hol csakhamar ugyanazon csábulásba esém mellette, melyben ő volt. A harsogó muzsika, annyi víg ábrázok szemlélése, az a szózatos néma pillantás, mellyel itt is, amott is a szeretett leány boldog kedvesének szemei közzé tekintgetett, s azon boldog órák emlékezete, melyeket én e szálában éltem és amelyek most minden örömeikkel s minden kínjaikkal, mint valamely gyilkos, reám rohantak, mind ez még inkább eltűszítette szívemnek már is elhevült érzékeny voltát. Éppen közepében állék a szálának s szemeim nyugtalanul repdestek mindenfelé. Véletlenül egy általellent függő tükörön akadtanak meg. Elrémlűtem. Tovább vivém tekintetemet s minden tükörből az én képem, az elhagyott képe! a megvetetté! elhervadt arcom s a csüggedés pillantásai sűgárlották vissza. Most pedig egyszerre, egészen egyszerre, annak emlékezete, hogy kevés hetek előtt itt repültem el a karjaim közzé zárt Nincsivel, e tükörök előtt, s hogy ezeket mind, úgy amint itt sorban függenek, az egymást szerető két kedvesnek képe villámsebességgel végiglebegte; vagy midőn a pihenés órájában egyik előtt véletlenül megállánk, abban magunkat megpillantottuk s én őtet csókoltam meg s ő engemet, s mint lökdösénk ujjaink hegyén a tükör képeinek csókjainkat, s boldogságom kibeszélhetetlen édjaitól elrészegedve, mint dőltem el olykor Nincsimnek karjai közzé, mint csokolám meg újra, ismét a tükörbe tekintvén, s Nincsi mint mosolyga reám egy angyalnak mosolygásával, s mind gyönyörködénk mind ketten a képen, tanúján szerelmünknek - oh Marosi! e boldogságok emlékezete, melyek most oly újan, oly elevenen lebegtek lel kem előtt, egészen elragada s hideg tompaságra sűllyeszte el. Tántorgva léptem egy kanapéig, mely a szála mélyében állott s szemeimet köd lepte el, hogy azokból, amik körültem történtek, semmit nem láthaték. Nincsi vette észre miért s felém jöve s helyt foga mellettem. Nem tudtam, hogy mellettem ül s kezemet tartja, míg szájából nevem nem zengett. Az az édes lebegő hang, mellyel azt zengé, magamhoz hozott. Egy angyal szavának gondoltam, ki talán jobb életre szűllít. Felvettem szemeimet s Nincsit mellettem, Nincsit karjaim közt láttam. - Nagysád itt? s már régen itt? kérdém. Ki ád nagysádnak hatalmat engem így kínozni? Fel eszméltem s hallgattam. - Édes barátom, felele a neki tulajdon édes hanggal; kímélje magát, ne rontsa el akarva magát, ne ismérje félre barátjait, kik mind azon részt, szíves részt, vesznek, ami az urat éri! Ha nagysádat a szerelem egészen vakká nem tevé vala, mondám, egy könnyed visszapillantás azokra, amik többé nincsenek, megfeythetné, ha én vagyok-e, aki magamat rontom. Szemébe kell vala tekintenem, de hol vehetek erre erőt? s el akarám előtte rejteni könnyűimet, melyek szememet elfutották. A fájdalmat nyomban követte a csüggedés. Éppen kerengőt kezdettek. Hirtelen letöröltem könnyűimet, kiszaladtam s úgy táncoltam, mint az örült. Jótét gyanánt vala, hogy ez örvénytáncban fel s alá kerenghetek. Már három

táncosnét fárasztottam vala ki, s már a negyedikhez kaptam, midőn Nincsi karjaim közzé rohant. Mit csinál? kérde. Nem engedem tovább! Kedvezzen egészségének; az ily elhevülés halált hozhat. - Halált hozhat? kiálték, nem is tudván, mit mondok; halált? Oh, annál jobb, annál kedvesebb! Nincs-e oda mindenem? - Nem akarám megadni magamat, kifejtőzém karjaiból s táncnak eredék ismét. Nem! monda s erősebben tartóztata. Nem eresztem. Megsiketülve hevem örvényében, másod ízben próbáltam magamat kitépni karjai közzül. Menjen tehát! monda neheztelésnek hangjával, s eltola; de ha magával nem gondol, gondoljon barátjaival, véreivel. - Ily jó! és ily hitetlen! Ez a négy szó vala egyetemben, amit mondhaték. Könnyűim elfojtották szavaimat. Kiszöktem s egy kocsiba vetém fel magamat.

Most itt ülök lakószobámban. Körültem éjféli csend uralkodik. Kevés órával ezelőtt egy világgal ragyogó szalában valék, annyi szerencsésnek víg zsibongásai közt, hol vígadott, örvendett minden körültem; s íme most egyedül! elhagyva! mindentől elhagyva! kis rejtékembe rekesztve, hol körültem minden néma, hideg, holt! - Képe a koporsóban nyugvónak, ki nem sokkal ezelőtt barátjainak víg körében élt, együtt múlata velek, most pedig kiszakasztva társaságokból, keskeny sírba zárattatik.

### BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Torna, jún. 3.*

A vidék itt gyönyörű; való honja a beteg szívnek s csüggedt szerelemnek. Iszonyú szirtmasszáknak emelkednek az ég felé s agg fejek minden percben összeomlással rettegtek. Mély és keskeny nyílások, melyek közt borzadózva teszi hangzó lépteit a bús vándor, labirinti kerengésben csaponganak végig a rengetegeknél égig halmozott derekaikon s úgy néznek ki, mint kapui egy föld alatti világnak. E repedéseknek keskeny fenekeikben a nap déli teljes ragyogása meredek falainak csak fekete homlokait vidítja; aljai közt setét éj lakozik. Csendes minden körültem, mint a sír; csak messzéről hallani a keskeny partok közzé szorult patak zuhanását. Itt járok szüntelen, s Petrarca a kísérőm. Panaszai mélyen hatnak reám. Kesergő szonettjeivel kalandozom be a mezőt és az erdőt s a legsivatagabb, legmeredekebb bérceket; s ha osztán kifáradva eldőlök egy kőn s a világ előtttem elalkonyodik s az öszveszorult szívből Nincsimnek neve kireppen, utánam jajdulnak a szirtok. - Ő nekem mindenem vala! mindenem! határa minden kívánságaimnak, minden reményeimnek! S oly jó volt! Mikor neki szemébe pillantottam, mikor ő reám mosolygott, reám mertem volna tenni mindent, mindent, hogy az örökké így lesz, hogy ő örökké enyém marad, hogy ő senkit sem fog rajtam kívül szerethetni. S íme most - -

Tegnap levelem érkezék a húgomtól. Az a gyermek el van telve szerelemmel. Írj neki s írd minél előbb. Egyedül a te leveleid fogják enyhíthetni bánatját, melybe miattam süllyede.

### BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Buda, aug. 9.*

Nincsi már asszony. - Tekints körül a teremtsében és ha tudsz rettenetesbet, mondd ki, kérlek istenért, hogy el ne csüggedjek egészen. Haszontalan a kérés! nem lelsz te rettenetesbet, mint ami alatt lelkem roskadoz. Nem vesztettem-e el mindent? az élet legfentebb boldogságait, kedvemet, nyugalmaimat, egészségemet? nem vesztettem-e el Nincsit?

Itt, Marosi, az ernyőben, hol annyit ülök vele, hol te is annyit ülél velem, hol a hold alkonyló fényében együtt síránk, midőn mellyemen a jövődönök előérzései reszkettenek végig, itt írok meg és mostan, midőn már nyugodtabb vagyok, mindent tegnapról.

Eltüzesült indulatimnak cseréjük alatt mázgolt soraim fessék tenéked mintegy árnyban, miket szenvedék. Még minden ereimben ég a tűz, velőm még minden csontomban öszve vagyom roncsolva. Ennyit küzdék őmiatta - s mi leve jutalmam? mi lészen jutalmam?

- Minden óhajtasom a halál.

Tegnap, midőn a legérzékletlenebb ájulások között rogytam ágyamba, ez volt egyetlen gondolatom, melyet még teheték: bár soha fel ne ébredjek többé! A halál ölelése nekem szint oly kedves fogott volna lenni, mint egykor a Nincsié; én azt úgy fogadtam volna jutalom gyanánt, mint az állhatos lángoló szerelmesnek az a tántorodásból eszméletre térő leány keze; s ah, ezen óhajtasom sem láthata teljesedést. Szenvedéseimnek egész mértéke még meg nem tölt; ma, midőn felköltem s a jövődő elsuhan szemem előtt, mint egy vést hozó felleg, érzettem azt s - isten! te látád könnyűimet.

Szívem minden derülő felhőcskének emelkedésével megkönnyebbüle. Mihelyt annyira megvilágosodék, hogy gyertya nélkül látni lehetett, vevém kalapomat s megmászta a Gellér hegyét, hogy a kelő nap pompáját láthassam. Eléggé korán juték fel tetejére s eltikkadva s csaknem lélektelenül nyultam el a harmatos hideg fűven. Gyönyörű nagy látvány! mint nyúla el végig a széles harsogó folyam a fátyolforma köd, s mint borította el Pestet, hogy belőle csak a tornyok látszotának ki. Némán feküdt körültem minden s élet nélkül tetszett lenni, egy lassu tavaszi szellőn kívül, mely a szőlők felől nyögve suhogott: de minekutána a királyi napnak felkelésével élet és szellem ömle ki mindenre, miként fogtak a madarak sok seregei a szőlők között s alattam a szirt repedéseiben a fecskék, reggeli dalaikhoz s új színre költ minden a legutolsó fűszálig. A megújuló természet csudálása két óráig tartott ottan a legboldogabb andalgásban, de végre ideje vala visszatérnem, mert megígértem vala a bátyámnak, hogy nála töltöm a reggelt. - Fájt nékem látni, hogy ez a jó ember mit szenved miattam s érteni, hogy kimenésemet megtudván, gondokba süllyede, nehogy erőszakos halállal vessek véget szenvedéseimnek. Nem, barátom! míg csontjaimban lesz annyi erő, hogy a reám rakott teher alatt darabos úton elébb-tovább vánszoroghatok, míg agyamban marad valami eszmélet, addig tölem az effélét nem retteghetitek. - Klárid már a bátyámnál vala midőn beléptem s nem bírt elég erővel reám pillantani, félvén, hogy nem fogja elfojthatni könnyűit. A bátyám is úgy teve, mintha meg nem sejtette volna szenvedéseimet s fogatni parancsolt s kivitt magával oly tájakra, hol sok esztendő kulta nem valék; azt ítélvén és igen bölcsen, hogy első ifjúságom boldog emlékezete, mely e vad helyekben lebeg, legtöbb erővel birhat fájdalmait, ha csak percekig is, széjjelosztatni.

Erőm annyira elfogyott vala, hogy mindjárt ebéd után kénytelen valék ágyba vetni magamat; s oly ólom-alvás lepe meg, hogy ha bátyám fel nem keltett volna, elalvám vala az eszetét. Klári az ő Lolottjával méne, a Lolott szekeren, én pedig a bátyámén a bátyámmal. Csaknem későbbben jelenék meg, mint illett s elijedék midőn a Nincsi utcájába érvén, oly sűrűn öszvetődult sokaságot lelénk a ház körül, melyen alig lelete baj nélkül a házig érni. Kiszállván itt a szekérből, jusson eszedbe, monda a bátyám, hogy örökösem, egyetlen vígasztalásom s öregségemnek gyámola vagy. Megcsókolám kezeit s szememből egy forró csepp hullott a megcsókolt kézre.

Szentpéteri a grádicson várt. Kiterjesztett karral jöve felém s a legelevenebb örvendés tüze, mely minden érben lángolva égett s arcát ellepé, álthatott reám. Elborzadtam látására, de magamhoz térvén legottan, megölelém őtet tettetés nélkül, szíves kívánásaival mind annak,

amit önmaga óhajtott s az ő karjain értem a szála ajtajáig, melynek szárnyai egyszerre rántattanak félre előttem, Marosi! oh miért nem nyele el engem a föld azon látás alatt, mely itten vára! - Nincsi a szála közepén, fejrő öltözetben, violakék bodrokkal, s hosszú, fekete haját virág- és gyöngykötelékekbe aggatva - s megette az esketés oltára, mely már várja áldozatját! Szerencsém, hogy kevés pillanatokkal azelőtt, hogy felléptem, mások érkeztek volt, kik még beszédben valának vele. Eszerént időm marada magamat öszveszedni s megszokott szemekkel nézem most őtet, az angyalszépségűt. Idvezlésem egyszerű volt s rövid, de meleg. Hála tenéked, nagy Isten, hogy azt hamisság és neheztelés nélkül mondhattam; hogy feledhetém kínjaimat, melyekkel elgyötře s szerencsáját való részvétellel nézhetém. Szüléji, kik soromban valának és akiket tornai útam olta még nem láték, nem tudták, miként közelítsenek felém. Látták képemen a bánatot és epedést, melybe engemet az ő alacsonyságok süllyesztte s aszerént, hogy a vétkes lelkiisméret félénkséggé, hunyázkodássá, csapodársággá szokott változni, alkalmam vala látnom, mint igyekeztek előttem elfedni azon szemrehányásokat, melyekkel őket a lelkiisméret verdesé. Egy csoport vendég kiszabadíta kezeik közül. Unalmamban, sőt minek titkoljam? elkeseredve az egész emberi nemzet ellen, egy barátommal a legbelsőbb szobába mentem által, hol Nincsivel annyi boldog órákat töltöttem. A hely elevenebben festé előmbe itten élt boldogságaimnak képeit. Benne nem nézém többé a Szentpéteri jegyesét, hanem azt a csapodár, szerelmes leányt, aki, midőn a tánc után, itt megpihentem, homlokomról le-letörölgette az izzadás cseppjeit, karját általvetette vállamon, megcsókolt; akit én ilyenkor eltölt habzó szívemre szoktam vala szorítani s ölelései közben a világot minden boldogságaival, minden kincseivel s ragyogásával semminek állítottam. Kérdém magamat, ha ez emlékezetek valóság voltanak-e vagy álom; és minél hatalmasabban ragada meg a bizonyosság, hogy az álom nem volt, annál mélyebben süllyedék el eltűnt örömeimnek szemléletekben. - Azalatt minden hivatalosak fel valának gyülekezve s egyedül én valék, aki nem találtatott, én, kinek a menyasszonyt oltár elébe kellett vezetnem! Szentpéteri akada reám. Jer, barátom, monda oly indulatosan esdeklő hangon, hogy beléborzadás futa végig minden tetemeimen; tégy a legboldogabb halandóvá a nap alatt! Elfojtám a kint s követtem a boldogot. Belépvén a szálába s látván, hogy nemtaláltatásom zsibongást okoz, meg nem tudék mozdulni helyemből, míg Endrédi intve nem tekintte reám. Bátorrá lesz a leggyávább is, midőn az erősbet, aki neki barátja, maga mellett szemléli. Érzettem én, hogy Endrédi rajtam nem segíthet, de intése s jelenléte annyira megbátorított, hogy elég eltökélésem s erőm vala nyugodt képpel s elmével lépni Nincsi felé, megfogám karját, s oltár elébe állítám. Nekem vele általellent mutatták ki a helyet. Szívem nagy érütésekkel vert. Endrédi a fortepiano orgona mellé üle s azt az éneket játssza, melyet két énekes énekelt. A korál előtt szabad ömlengést engede phantasiejének; elejénte oly lassun, oly epedve, továbbad oly erővel, oly való kinyomással, hogy észrevétlen lelkem is erőt kapott. Ennek, egyedül ennek köszönöm, hogy az esketés ceremóniája alatt csendesnek tetszhető elmével állék közöttök. Nincsi az ének utolsó strófájáig mélyen el vala merülve, de ekkor egyszerre omlottak könnyűi. Azt hinni, hogy ezek érettem folytak, nem valék eléggé hiu, de mégis nagyon meg valék illetve s kétszer-háromszor lankadni kezdettem, kivált, midőn a pap e rettenetes szókat mondá: *Amit Isten öszvekött, azt ember el ne tépje.* - Vége lévén a ceremóniának, midőn mindennek az új pár felé tolakodtanak, alkalmasan bírván magammal, én is feléjek menék. Nincsi éppen gyönyörű könnyűit szárazstotta fel. Bár ezek légyenek az utolsó könnyűk, melyeket nagysádnak szemeiből fájdalmas érzés fog kifacsarni! mondám. Hevült képzelésem csalt-e meg vagy talán valóság volt amit láttam, nem tudom s szorosan vizsgálni nem akarom: azt tudom, hogy e szép szemekről egy tekintet repüle reám, mely lelkemnek minden csendét örökre előlte volna, ha azt csak most vesztettem volna el. A vacsoránál Endrédi mellett fogtam helyt, jó távol Nincsitől. Megszállott a szesz borral ölni el bánatomat; de Endrédi nem engedte s nem volt senki az asztalnál, aki szenvedéseimet megsejthette volna. - Vacsora után Szentpéteri

kért, hogy a táncot nyissam meg a menyasszonnyal s teljesítettem kérését. Elkeményedett szívvel, de tántorogva léptem Nincsihez s kiállék vele az első helyre. A menüett első lépései alatt már alig bírtam magamat; midőn pedig elválánk s Nincsi, elöntve minden keccsel, melyeket a mai nap örömei még neveltek, de titkolni óhajtott háborodással, előttem és mellettem el-elsuhinta, midőn szép ujjairól a jegy-gyémánt reám lövette, annyira öszveháborodám, hogy egy taktot sem tudtam tenni, sőt azt is feledém, ha jobbra kell-e mennem vagy balra. A nézők közt suttogások támadtak s Nincsi, aki látá, hogy reszketek, sietve véget érni. Színleltem, hogy egészségem nem engedi, hogy tovább táncoljak s a végszobába vonám magamat, honnan kiláthaték a táncolók közé s ott nékieresztém magamat az eltaposott szerelem s megcsalt remény kifakadásainak. Endrédi látta, mit szenvedek s nem távozott el mellőlem; s most annyira köszönöm alkalmatlan barátságát, amennyire azáltal magamat akkor bántva, ingerelve érzém.

Közel éjfélig e kínos állapotban valék s Endrédi reá veve, hogy innánk puncsot, mely nekem kedvet fogna adni és erőt. Az ital annyira feléleszté szellememet, hogy egyszerre derült elmével lépheték a táncolók közé s most az önte másokba is vígasságot, aki kevéssel elébb a közörmöt el látszott fojtani akarni. A muzsika contredanszt szólaltata meg. Lelkemben egykori, és hányszori! boldogságaimnak emlékezete támadt fel. Helyet fogék a táncolók közt. Nincsinek ábrája ragyogott az örömtől s oh mely könnyűséggel, milyenén kedves síklásokkal repüle végig a táncolók sorain! Ki valék forgatva magamból s az elölnék gondolt szerelem ismét magas lángokban ége keblemben. Ezen pillanatban engemet ére a tour, hogy Nincsivel alólról felig jöjjenek s midőn ott el kelle eresztenem vala ujjait, hogy ő jobbra, én balra essünk, eltüzesedésemben oly erővel találám tartani, hogy el nem fordulhatott. Egy parancsoló, neheztelő tekintetet vete reám. - Bocsánatot! kiálték s szemeim ázva voltak. Midőn a tour ismét reánk jöve, oly tágan nyujtám neki kezemet, hogy bátran, rettegés nélkül fogadhatá el s szerencsére a contredansznak vége vala. Négy felé széledni kezének a vendégek, Szentpéteri intett, hogy álljon elő szekere. Reszketett minden tetemem. Nincsi azon öltözetben, mellyel már indult a szekér felé, tére hozzám, búcsúzni. Ez oly véletlen történt, hogy sikoltva rogytam lábaihoz. Endrédi beszéllé, hogy, mit csináltak velem, mert én nem emlékezem továbbra s hogy Nincsi betegeskedésimnek s az erőltetett táncnak tulajdonítá elgyengülésemet s hogy egy szobába vitete által s maga is igyekezett életre hozni. Látván, hogy eszmélni kezdek, jónak látta elveszni a tolongók között; s így én csak Szentpéterinek és Endrédinek köszöném a segédet. Endrédi-re támaszkodva lemenék a grádicson s éppen azon pillanatban érek annak fordulójára, midőn Szentpéteri szekerebe emelte zsákmányát s véle repülve ment. Én is haza jövék. De mint jövék haza, mint fektetének le, arról nem emlékezem. Vas alvás szálla reám s adta volna, aki teremtet, hogy az volt volna az utolsó! Ott jobb élet van! ott bennünket boldogabb lak vár! - Mint szélesedik szívem ezen odavágyással! mint olvadnak minden kívánságaim, melyeknek kevéssel ezelőtt Nincsi vala egyetlen tárgyak, most, midőn ő éntőlem örökre el vagyon véve, azon szíves, azon nyugtalan kívánsággá, hogy halhassak meg! hogy kínjaimból te oldozz fel, Halál! te feloldó! Megkönnyítő! - Oh Nincsi Nincsi! - -

## BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Buda, aug. 12.*

Vannak pillantatok, melyekben a leggondosb vigyázat nélkül nem lehetsz ura magadnak. Ha pedig a környülmények veszedelmes pontba ütődnek, hági által bár csak egy hajszálnyit s oda vagy örökre. Ily pillantatot ada nékem próbául a gondviselés s megbukám. Elragadtatva a legtüzesb indulattól, részeg hevemben, elvesztém bízodalमत hozzá s azt véltem, hogy én,



aki egy-két ízben magam is kisegéltem magamat, minden árnak ellent fogok állhatni. Ezen magam elhívásával, ezen erőmbe vetett kevély bízakodással fogadám el Nincsi szüléjének meghívásokat egy bátra. Megjelentem s ez az elmenetel gyilkosom leve. Azt az elcsendesült tüzet, azt a szentelt gyönyör elcsendesült tüzt, mely most epedve s titkosan lángolt Nincsinek szemeiben, azt az - minek nevezzem? - azt a leányok viseleteket, mely nekik annyi bájt ad menyegzőjök napja után - nem tudtam azt kiállani; azt a kisúgárzását a leghevesb, legboldogabb érzéseknek, mely neki minden kecséből hatott által reám. Le akarék roskadni az elviselhetetlen súly alatt. Nem bírván tovább magammal az örülésig táncolok. Szentpéteriné már nem cselekvé, amit Nincsi cselekedni kevés órákkal ezelőtt nem átalott; nem tartóztatá az esztelen ifjat; Endrédi nem vala jelen, mások reá nem ügyeltek s - lásd e szilke vért előttem - ez annak következése.

Ágyban vagyok, erő nélkül; s ez okozza, hogy idegen kéz írja e levelet. A bátyám nem lél vígasztalást s ha látnád, mit szenved Klári! Siess elvinni őtet! neki ártására lehet, hogy szüntelen körültem van. - Orvosaim nagy tudománnyal s széles hosszas bőv beszéddel mutogatják, hogy ez nem halálos, hogy csak szavokat fogadjam, még ki fogok gyógyulhatni. Vígasztald tehát magadat, barátom, ha ebben vígasztalásodat lelheted. Én - készen vagyok.

#### BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Buda, okt. 5.*

Halálnak érzései lepnek el bennünket midőn azoktól maradunk el, akikkel szoros egyességben éltünk. Miolta a bátyám és a te Klárid elhagytak, oly pusztaság előttem a ház, hogy magamat alig lelem benne; minden szögben érzem hűvöket. Nem tűröm ki sokáig; útnak indulok - egyszer végre csak illő. S azok az orvosok! - Oh! tudom én, mely keveset ér segédek, mely keveset árthat tilalmok.

#### BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Buda, okt. 28.*

Ezer áldás, ezer szerencse öszvekeleléstekre! szent nekem ez a nap reátok nézve és magamra. - Ma éjjel, midőn álmodtam az elmúltak emlékezetébe szenderítettem, Nincsi, mint egy angyal, megjelent előttem. Nekem nyújtá jobbát s esküdt, hogy örökre enyém lésszen. S íme, te kedves, még kevés napot ide alatt, hogy a földi virág letöretessék, meghervadjon, elhaljon s enyém, enyém lésszesz te, az új szép virág a jobb hajlékokban! - Mely pillantat, ha majd mennyei karjaival áttal fog s édes lehellete vérző minden sebeimet begyógyítja s a megdicsőült, gyötrelmeimnek feledésére, megmeríti a Léthéből poharát s nekem nyújtja!

Klárím! szeresd férjedet; légy hív eránta mindenben; légy oly jó, mint mindig valál. Oh ott, ama jobb életben, emlékezhethünk az itt élt boldog óráinkra - mely kinézés az! Te pedig, barátom - De minek mondjam azt én neked? neked, kivel, midőn a Duna szélén együtt sétálánk s a víznek sebes mentében az élet sebes futását látánk ábrázolva, oly gyakran mondogatánk egymásnak, mely fontos pillantása az emberi életnek a halál s miként eshetik, midőn a ködbe borult jövőnk előttünk, a múlt pedig hátunk megett elterjed s mely bátorító gondolat, midőn látjuk, hogy meghaladott útunkat semmi akarva tett rossz cselekedetnek, semmi megölt, megpiszkolt segéd nélkül hagyott ártatlanságnak mocska nem fertézteti; az a hűv, mellyel olyankor szólánk, azok a könnyűk, melyek olyankor elfutották szemeinket, nekünk azt

a biztatást nyújtják, hogy egykor csendesen süllyedünk a halál hideg karjai közé. Oh, hogy az a tiéd még távol legyen és hogy Kláriddal öszvefonva gyönyörűségek közt mehess végig hosszú úton!

## BÁCSMEGYEI MAROSIHOZ

*Bécs, máj. 28.*

Tanácsod ingerlené fájdalmamat s elkeseíthetne ellened, ha nem látnám, hogy azt a legszívesebb szánakozás, a leghűbb barátság sugallotta. Megengedj, hogy el nem fogadhatom. Annak kívánása, hogy engemet szerencsésnek láthass, tégedet igazságtalanná teve.

Teréz engem szeret, mondd; s én az ő birtokában boldog leendek. Úgy van, kedves barátom, ő erántam érez s én Nincsin kívül nem találtam senkit, akit szerethetnék, aki hajlandóságot inkább érdemlené. Karakterben ő még felülhaladja Nincsit; de éppen e két tekintet elég ok arra, hogy birtoka után ne vágyjak. Aki annyi érdemmel bír, mint Teréz, osztatlan szívet kívánhat. Mely hasonlatlan volna a mi egyességünk! Ő nekem a maga teljes gazdag szívét, ifjúságot s a szépségnek minden kecséit hozná; de hát én? nem semmit azon bizonytalan reménynél, hogy tisztelem, szíves forró tisztelem, idővel talán szeretetté fogna válhatni. Elhallgatom, amit beteg állapotom mondhatna; értsd meg s vedd a mondattakhoz, hogy nekem alig van egy csendes pillantatom, idegeim a rettenetes szenvedések által meg vannak rontva s kedvetlenségem igen is gyakran fel nem derülhető komorsággá süllyedez. Oda van egykori szelídségem s annak helyébe most hajthatatlan fejesség, makacsság lépett. S ha mindez nem volna is, előttem a képe, mi voltam egykor s most szerencsétlen vagyok. Ha ezekre azt mondanád, hogy Teréz engemet ismer, hogy tudja milyen vagyok; ezt kérdeném tőled: ha látnád, hogy a gyermek késhez nyúl, elégnek tartanád-e megszólítani? vagy elkapnád előle akár mint fityogna? S elménk mikor hasonlít inkább a gyermeki korhoz, mint midőn szeretünk?

Hagyd el tanácsaidat, kedves! Elmult az idő, melyben nekem szabad volt reménylenem, hogy egy szeretetre méltó leány birtoka szerencsésé tehet engem és őtet az enyém. Egy zivatar korán felhozá reám az ősz. Hagyj engem! Én már fonnyadok. Aki engem élni s szenvedni hagyja, meghallgatá kiáltásomat. Intésére előállott a halál s kijegyzett azoknak jegyekkel, kik közel vannak a megszabaduláshoz s arcomról letörlé az egészség s ifjúság színét.

## ENDRÉDI MAROSIHOZ

*Buda, okt. 8.*

Hogy levelem nem egyenesen hozzád, hanem tisztartódnak borítékja alatt megyen, már gyaníttathatja veled, hogy a hír, melyet hoz, nem lehet örömdetes. Vigyázz, hogy azt hitvesed elkészülés nélkül meg ne lássa; a hír bátyját illeti.

Hasztalanok voltak igyekezeteim elvonni őtet budai útjától, hol bé nem hegedett sebeit ezer emlékezeteknek kelle feltépni; oly makacsul ellene szegzé magát tartóztatásaimnak, hogy legjobbnak láttam neki magamat megadnom. Minden lépés, mely bennünket Budához közelebb juttatott, szemmel látható zavarodást szüle lelkében s Dorogon, hol szekerünknek megigazítása miatt nem meheténk mindjárt tovább, oly szertelenül élessé leve, hogy reszketnem kelle egészségéért. Sokáig tartó kedvetlenségéből a postamester gyermekeinek nyájaskodásaik fel kezdék vala már vidítani, midőn kürtölést hallánk s kevés pillantatok mulva - képzeld a történetet! - Szentpéteri s felesége a szobába lépének. A megháborodás ezekben csaknem oly

nagy vala, mint a mi szegény barátunkban, de ezek csak első pillantattal voltak megzavarva; a váratlan látásból eredő megszeppenést a legszívesebb, legforróbb örvendés váltotta fel s mind Szentpéteri, mind felesége nyájassággal, barátsággal idvezlék Bácsmegyeinket. Ez renge egész testében. Nincsi mind azt a legbarátibb indulat s egykori szerelmének emlékezete, férje, valamint a legszentebb hűség és a hála érzései mondathatnak, azon hévvel ömledezteték, melyet természetessé tehete annak érzése, hogy a Bácsmegyei inségének ők az okai. De ez a nyájasság, ezek a gondok még ingerlették a szenvedő gyötrelmeit s Bácsmegyei az elkeseredésnek legmélyebb lépcsőjére süllyede. Nincsi próbát tett, ha fiának előmutatásával, kit cselédje karján tartott, szerencsétlen barátját felvidíthatná-e s nevén szólítja a gyermeket, kit a Bácsmegyei nevére s férjéire, s onkeljéire Sándornak neveztetett s felnyujtotta azt a mi barátunk csókjára. Ennek lelke nem birta sullyát s kénytelen valánk ötet ágyba tenni. Szentpéteri éle az alkalommal s magunkban hagyta. Nincsi vesztég maradt, a legszívesebb részvétellel igyekezett barátja szenvedéseit enyhíteni; vigasztalta, hízkelkedett gyengeségeinek s erőlködött titkolt reszketések alatt elfojtani könnyűit, melyek egyszerre rohanának elő s csendes szenvedései jajgatássá váltak. Ez Bácsmegyeit magához hozta; felszökött ágyáról; régi erejét visszaadta a felriadt szerelem; s Nincsinek lábaihoz rogyott. Ajkaik véletlenül öszveforradtak s Nincsi tartózkodhatatlanul sírt. S te sírsz, örök barátnéja lelkemnek? kérdé Bácsmegyei, felemelkedvén s karjai közzé fogván a szép sírót. Nincsi, te sírsz? Oh sírj! sírj! véremmel érdemeltem az enyhítést. Ekkor újra megölelé ötet s mindketten öszverogytak volna, ha nem siettem volna segédjekre. - Ez életben el vagy rabolva tőlem, monda most neki több eszmélettel, több erővel, nagyobb csenddel; de, Nincsi, jön egy más élet, egy más jobb élet s te ott nekem vissza lésszesz adva. - Kocsisunk jelt adott s én emlékeztetém Bácsmegyeit, hogy mennünk kell. Merően néze szemeimbe. Nincsi zsebkendőjébe rejtette el ázott arcát. Szentpéteri bejött. - Utolszor az életben! monda Nincsihez s együvé fogván ötet és férjét megcsókolá mindkettőjüket s eljövénk.

Budáig eltiltott a beszédől s magába süllyedve ült a szekérben. Rettegtem életéért, mely ezen rázkódtatás által sokat szenvedte. Az orvos újabbi vérindulástól tart. - Minden postával fogod venni tudósításaimat.

## ENDRÉDI MAROSIHOZ

*Buda, okt. 10.*

Az éjjel aludt, de keveset s hánykódással. - Képedet és feleségedét általhozata fekvő szobájába. - Írd meg nekik, monda, hogy szereteteket most meg nem köszönhetem; de lesz idő melyben fogom.

*délután 2 órakor*

Rendbehozata mindenét s rezignálva van. Csendesen várja a gyógyulást vagy kínjainak végét.

*okt. 11. 2 órakor reggel*

Roszbabbul van. Nem szólhat. Szemei ázva vannak.

Általesett rajta! - Irtóztató phantasieiből tért magához. Érzette, hogy itt van vége, de attól nem rettegett. - Minek harangoznak? kérdé, midőn én éppen kifordultam. Egy gondolatlan azt felelé, hogy valaki haldoklik. Én ezen pillantatban léptem bé. Kezem után nyult. Köszönöm hűségedet! monda. Idvezeld Nincsit s az én kedves jó húgomat s férjét! s a halál alvása csendesen vitte által az örökkévalóság hosszú éjébe.

## TOLDALÉK

(1814)

### SZALIE JÜLIEHEZ

#### *A bártfai feredőben*

Harmadik és negyedik leveleimből, kedves barátném, eléggé érthetéd, mely boldog napokat élek itt, mely boldogokat nevezetesen a tiszteletre s szeretetre legméltóbb asszony csudálásában. Rajzolatomnak, melyet felőle e két levelemben tevék, felette szerencsétlennek kelle lenni, ha őtet az után alkalmasan nem ismered. De amely történetet neked e mostani levelem viszen, az úgy kívánja, hogy az egyetlennek, a hasonlíthatatlannak, újabban s bővebben fessek képét, s még külsőjére is kiterjeszkedjem, hogy őtet mint tükörben szemlélhess - mert őrajta nincs semmi, ami az egészre szükségesképpen ne tartozzék, nincs semmi, ami az egésznek hatását ne segítse. Osztán - mert ki kell mondanom, kedves leány - te őbenne egy régi ismerősödre találsz, s álmélnodni fogsz, ha majd való nevét hallandod, ki az, akit én ennyire csudálok, ennyire szeretek. Oh miért, de miért nem fogadhatád el az anyám ajánlását, hogy velünk együtt jöjj el te is! mely nagy volt volna most örömed, megtestesülve látván azt az ideált, melyet az asszonyi rény és érdem felől magunknak mindketten csinálánk, és amelyet én itt, elveszve semmiségemnek mély érzésében, religiói tisztelettel látok és hallok reggel olta mindaddig, míg a társaság széllyeloszol s kiki nyugalomra tér.

Consiliárius Belényesi egyike a szeretetre legméltóbb férfiaknak. Nagyon meg kellene csálnom magamat, ha közelebb nem volna a hatvanhoz, mint az ötvenhez; és mégis minden, amit rajta látunk, öszülni s ritkulni alig kezdő haja, színes és barázdátlan képe, ép egészsége, és kivált lelkének vidámsága s kelleme, valamint könnyű mozgása s ízletes öltözete, tíz esztendővel ifjabbnak akarják tartani. Moralitása legtisztább, elméje igen mívelt, s tónja olyan, hogy bizodalommal s szeretettel tölt el túl a tiszteleten maga eránt mindent, aki körébe lép. S az én asszonyi ideálomnak ez a férfiideál leve férje! Soha Hymen két összeillőbb lelket még együvé nem szőtt. - De feledni kezdem, hogy itt nem az úr, hanem az asszony képe az, melyet elődbe tennem kell.

Ha Belényesi első pillantással imponál, s felsőbbtségét még a gondatlanokkal is érezteti, a consiliáriusnéban egynél több megtéved első látása alatt: de nincs oly gondatlan, elmétlen, hogy egy második pillantással magához ne térjen, és hogy kit lát, teljes mértékben ne érezze. Amaz amint mondám, egy szép ábrázú, deli és lelkes férfi: ez egy szerény asszony, aki semmivel sem csinál lármát, és akinek bájoló hatalma kacérságnak látszik; ha tudniillik a kacérság többet nem talál tenni, mint amit coquetterienek mondunk. - Bocsásson meg az igazság, hogy őfelőle szóllván, e gyalázatos nevezettel élni merészlettem; de az a báj, mely ezt a páratlan teremtetést elfutja, ámbár ő merő természet és valóság, s ámbár benne nem lelmi

semmit abból, ami faconnirozott, oly ellentállhatatlan erővel bír, hogy látója kísértetbe jő azt mesterkélésnek venni. Szavainak már csak hangzása is, maga az a szózat, mely ajakiról foly, olyan, hogy a hallót egészen megrázza, s belső részeig rezeg. Termete s testessége középszerű, hajai szögek, színe halvány, s az egész physionomie lankadást mutatna, ha rajta a legszebb két szem, kék mint az ég legtisztább azúrja, életet nem öntene el. Valamit egy jószerűségű személyben találni óhajtunk, mindazt neki teljes mértékben megadta a nevelés, s a természet a nevelésnek nagyon megkönnyítette munkáját: de ő bölcsebb és jobb, minthogy ez ajándékokkal s szerzeményekkel szükségtelen s helyén kívül élni akarjon; s nem affektálván semmit, minden mesterségeiket a ravaszkodóknak végtelenül maga megett hagyja.

Te egyike vagy azoknak, édes barátném, akik engemet dicsérni szeretvén, felőlem azt mondják, hogy nékem éppen azon mértékben tulajdonom a jóknak tisztelete, a mások érdemeiknek megismerése és az a heves vonzás erántok, amely mértékben sok társaink a nevetségest szokták hajházni, s azoknak felfedésekben mulatságot lelnek; s ha valaha, most érzem magam is, hogy e magasztalást, a leghízelkedőbbet, amit képzelhetek, valamennyire érdemlem. Mert miolta ezt a nagy, ezt a jó asszonyt látom, bátortalanul forgok körülte, s minden szavát, minden intését lesegetem. Úgy hittem, hogy titkomra senki nem eszmél, s a figyelmet, melyre általa magamat méltóztatva látam, mennyei jóságának kezdettem tulajdonítani: de halld a szcénát, melyet neked sírva beszélek. - Tegnapelőtt reggel az anyám későbbben kele ki ferdeje után ágyából mint máskor szokott, s így a társaság már régen együtt vala, midőn mi is közéjük lépünk. - Egy lengyel asszonyság Belényesiné felé intézte szavait, s figyelmessé tévé, hogy az *inséparable* is jó. A társaság kegyesen ítéle felőlem, s míg én mindezek felől semmit nem sejdítve, közzéjük érek, mindnyájan kérék a consiliáriusnét, hogy a *kis szerényt* köszöntené leányának. Ez amint az anyám és én fellépünk, elmondá nekem mi történt, s a legkegyesebb kifejezésekkel, hogy ezt másoknak sugallásokból ugyan, de tulajdon mozdulatából cselekszi, szívére szorított s megengedé, hogy anyjának szólítsam. Érzéseim, nem leltenek szót, s minden eszmélet nélkül lerogytam lábaihoz, s itt fogadtam neki sírva gyermeki hív tiszteletet. A jelenvalók látták, hogy mélyen meg vagyok illetve, és hogy örömben renga minden tetemem, s tapsolni kezdenek, hogy magamhoz térhessek: de gróf Odolinszkyné megújította a szcénát. Egy ily jó gyermeknek, monda francia nyelven, nem elég anyát adnunk: nevezze atyjának a tiszteletre legméltóbb férfit is; s megfogván jobbomat, a hetven esztendő generál Vasvárihoz vezete. Jer, kedves leány, úgy monda a grófné, s emlékezzél róla, hogy e szerencsét nekem köszönheted. A tiszteletre méltó öreg azzal a nyájassággal fogadta a grófné kérését, mely senkinek nem lehet inkább tulajdona, s örülve fogadott, mintha az neki volt volna megtiszteltetése, gyermekének. Hagyj megpihennem, s úgy osztán a történetet, melyet beszélni akarok.

Ma reggel consiliárius Belényesi, s az én kedves anyám a consiliáriusné, és én - mert a gyermekké fogadás aktja oltá vagyok igazán az *elválhatatlan* - kiindulánk a széles allén, s még távolról meglátánk a generált, hátradőlve egy gyepszéken, hogy egy könyvben elmerülve olvas. Ha meg nem pillantott volna, örömet vevénk vala más útat, de így többé ötlet el nem mellőzheténk. Félretette a könyvet, s szemüvegeit elrakván, nyájasan idvezle. - Gyermekké tevé ez a könyv, úgy monda, s egy gyönyörrel éltetett, mely előttem már sok esztendő oltá ismeretlen - sírtam - s lányka! Júlie! találd mi vala a könyv? - A te Bácsmegyeid! - A consiliárius tudakozá, ha a generál a könyvet most olvassa-e először, vagy az talán azon olvasásai közzé tartozik, melyet bizonyos szituációk közt megszerete, s most nem magáért a könyvért, hanem az általa megújított emlékezetek miatt olvas. Vasvári felelt, hogyha úgy volna, nem általlaná megvallani; az öreg kornak alig maradtak más örömei, mint a visszaemlékezés, s ő az emberi tiszta érzésekért nem pirúl: de a könyv előtte tegnapig ismeretlen

volt; egy fiatal ember tevé reá figyelmessé, kit gyönyörködve néze még a nap felkölte előtt olvasni és belőle az olvasás közben jegyzéseket tenni; megkedvelte az ifjú szorgalmát, látni akarta, ki légyen, s szorgalma mely könyvet illet, szóba erede vele, elszomorodott látván, hogy lelkét román által gyengíti, s megintette, hogy idejével bánjon eszesebben. De az ifjú felelt, hogy amint excerptái bizonyítják, ő a románban nem a románt olvassa, noha esztétikai s pszichológiai tekintetekből azt is pirulás nélkül lehetne; s így, magam is kedvet kapnék olvasására. - S generál úr messze haladott olvasásában? kérdé Belényesiné. Szintén a gyászos katasztrófig, mélt. asszony, felele Vasvári. - Én ismérem a könyvet, monda ez; szabad volna-e tudakoznom, mit ítél generál úr a Nincsi karaktere felől? - Az, felele Vasvári, kiméletlenül s terhelve van festve, de azon felakadni nem lehet; ha a leány és szüléi hibáknak nem volnának hagyva, Bácsmegyeit nem fogná szánhatni az olvasó, s a román eltévesztette volna a maga célját. Az effélék költemények, s oly könnyeden kell vennünk, mint költeményeket venni illik. Az olvasó nem gondol vele, való történetet olvas-e vagy költeményt; néki elég, ha szíve az édes-keserű érzései közt kedvére gyötrettetik. - Belényesiné hallgatott: de nekem homályos előérzéseim voltak, hogy a kezdést valami komoly fogja felváltani, mely meg is lett. Belényesi kérdőleg és kérőleg tekintett hitvesének szemeibe s az asszony elpirult. - Generál urnak, monda rövid gondolkozás után Belényesi, nem lesz kedvetlen, ha kimondom, hogy az a Nincsi, akit itten festve lát, senki nem egyéb mint az én kedves Cecilem, és hogy én a hűségtelen, hálátlan Szentpéteri vagyok, s ha generál úr időtöltést lelne történeteinknek végighallgatásában, az én barátném és én örvendeni fognánk, ha egy tisztelt barátunknak részvétét s mentségeit tapasztalhatnánk azon félreértéseknek jutalmául, melyeket reánk a Bácsmegyei leveleinek kiadója vont. - Belényesiné így kezdte beszélni a történetet:

Gondosabb, bölcsőbb szüléket képzelni nem lehet, mint azok voltak, akiket nekem ada áldásul az ég, s gyermek soha inkább nem szerettetett, mint én. Belépven azon koromba, midőn már elmélkedhetém, egészen magamnak hagyva érzettem magamat, de úgy, hogy szüléim szüntelen szemmel tartottak; s e látszatos szabadságban senki nem lehet kevéssé szabad s inkább fogoly, mint én valék. Atyám és anyám, legszebb példái a házassági egyességnek s barátságnak, jó eleve megismértetének azon pálya örömeivel s veszélyeivel, mely reám vár; s midőn mások vezető nélkül taszítatnak ki az ifjúság örvényeire, nekem mindenkor a házasság tétetett ki tárgy képpen, mely, amint az atyám előttem is szerette emlegetni, a mi nemünknek egyetlen ösvénye. Szüléimnek nagy gondja volt, hogy romlott ember, és nem kevésbé, hogy romlott asszony, társaságomba ne lépjenek, hogy a közveszetség árja által el ne kapattassam; de a jókat önmagok vezették felém, s ezekkel társalkodván, tökéletesen szabadon hagyva érzém magamat. Az atyám szoros barátja volt a Bácsmegyei atyjának, s ez a barátság, azáltal, hogy mindketten consiliáriusok voltak a helytartótanács mellett, s így őket a szív érzésein felül a hivatal is egyesítette, még szorosb lett. Szót adtak egymásnak, hogy ha az az ifjú, kit a kiadó Bácsmegyeinek nevezett el, önmagától találna birtokom után vágyni, s ha én eránta hajlandóságot mutatandok, párok legyünk. Én tizenkét esztendő gyermek valék, midőn ő, húsz esztendő korában, iskoláit elvégezte, s Göttingába, onnan pedig Angol-, Francia- és Olaszországba küldetett. - Az atyám és az ő atyja, úgy szólván, egy házat csináltak; s én, még gyermek, az iskolából hazajött s kevés holnapok múlva elutazott ifjat úgy néztem mint testvéremet, s úgy fogadtam, midőn öt esztendő múlva utazásaiból hazajött. Igazságos valék eránta, megismertem érdemeit, s tiszteltem benne azt a szép lelket, mely véle az örültek útjaikat kerülteté, mely ötöt a részek nagy seregében józanon tartotta; de az a hajthatatlanság, mely igenis gyakorta a kevélységig s keménységig ment, eltolta tőlem, s ötöt, aki szerettetni kívánt, nekem félelmissé tevé. Mert hogy azok az épületes szcének, melyeket e levelek emlegetnek, azok a hűség esküvései, azok a magányos sétálások, csak a kiadó cífrázmányai, arról senki nem kételkedik, ha engem félreérteni akarna is, aki szüléimet az ő bölcsen sanyarú nevelésekben ismerte. - Az én barátom soha nem volt eléggé csendes, látni

mint áll ő énnálam, s érezvén a maga becsét, s nem is képzelvén, hogy másként fogadtathatnék mint fogadtatni akart, barátságomat hajlandóság gyanánt vette; s innen eredtek panaszzai, vádjai s szerencsétlensége, melyet makacsul önmaga ingerlett, és amelyben szertelen lelke még gyönyörűségeit találta.

Azonközben Bácsmegyeinek atyja megholt, s a nádorispán, s az ország bírása s mások nagyjaink közzül, s maga az atyám is, igyekeztek annak sok érdemeit a fiában megjutalmazni. Nem mehettek vele semmire; a különös utakat szerető nem engede az intésnek, s barátjai elkezdének hülni éránta. Az atyám megsejté benne az erőt vevő hypochondrie jeleit, reszkete, hogy férjül találom választani, s kitapogatván hajlandóságaimat, intett, hogy társalkodásomban legyek szemes és magamat semmire ne kötelezzem. E rettegetések közt a férjem, Bácsmegyeinek iskolai barátja, Budára jött, meglátott, megkedvelt s bizonyossá tévén magát hajlandóságom felől, bjelentést tett szüleimnél, kik őtet két kézzel fogadták. Így én magam s szüleim az állhatatlanság, hívtelenség, fortélyos bánás vétke alól alkalmasan mentek volnánk; mert bizony az élet nem román és a román nem élet; egyedül férjem terheltethetnék hálátlansággal, barátságtalansággal; mert, ha a kiadó azt világosan nem mondja is, ki nem érti, hogy a férjem, vagy a maga románi nevével Szentpéter, tudta, hogy a leányt, akit ő veszen, bírni Bácsmegyei is óhajtott? Az atyám valóbb karakterű ember volt, minthogy ezt az előt, aki jobbmra vágyott, elhallgathatta volna, s én úgy valék nevelve, hogy neki mindent elmondjak, később lévén vétkesnek ismertetni, mint hamisnak. De Szentpéternek e részben nem kelle világosítás; ő ismerte barátjának különösségeit, s tudta, hogy az ily karakterűekkel kimélesek, utána járások által boldogulni nem lehet, s méltónak látta, hogy birtokomért a veszedelmes lépést tegye, s annál inkább, mivel bizonyos volt az éránt, hogy sem én nem fogtam volna az ő ismeretsége nélkül is soha arra hajtathatni, hogy Bácsmegyeinek jobbát elfogadjam, sem Bácsmegyei nem tudta volna magát soha arra juttatni, hogy jobbával megkínáljon.

Az öreg generál a consiliáriusnének utolsó szavai által a maga kedvelt ideáinak körébe löketett, s a katonai élet magasztalásába kezdte ömledezni, mely, amint mondá, a hypochondriásoknak legjobb gyógyító helyek. Soha nekem, édes Jüliem, ez a kar tiszteletes alakban még meg nem jelent, mint miolta ezt az urat ismerem. Minden cselekedete, minden szava a rendhez szokott, rendben gyakorlott embert festi; s ha hazamégyek, elbeszéllem a bátyámnak, hogy végre láttam egy valakit, akinek élete a Kategorischer-Imperativot bizonyítja. Nyaka körül függ a Teréziai kereszt pántlikája, de vitézsége felől még világosabban szól az a gyönyörű vágás, mely bal orcáján végig nyúlt. - Mi egy hét mulva itthagyjuk e gyönyörű, s nekem ugyan feledhetetlen helyet, s így nemsokára szóval pótolom ki sietve tett írásom hézagjait. Éljen boldogul kedves barátném, s várj, mint szoktál, kiterjesztett karokkal!

## GESSNER SALAMON

### IDYLLEK

részletek

*Id. b. Ráday Gedeon úrhoz*

(1788)

Midőn én ezeknek a pásztori énekeknek általfordításokhoz fogtam, éppen nem vólt szándékom, hogy idővel őket kieresszem kezem közzül; sőt még az sem, hogy végig menjek rajtok. Távol minden köz-nyelvre kelés óhajásától - mert ez a nyughatatlan indulat nem férkezhetik egy ifjú Árcás szívéhez - egyedül önnön multságom s erőm próbálgatása volt ösztöne s célja törekedésimnek. Elvesztvén szépségeinek érzése által minden reménységet, hogy valaha ebben a nemében a poézisnek szerencsés lépést tehetek, megelégedtem azzal, hogy ezt bizonyos értelemben nevezhetem magaménak. Így folyt jó ideig csak gyönyörköd-tetésemre elkezdett munkám, midőn - egy részről ugyan a BÁRÓCZY dicső példája - de más részről annak a nagy seregnek dühösségén támadott bosszankodásom, amely megrészegült Bacchánsok módjára vette körül a Magyar Helicont, felébresztette bennem azt a kívánságot, hogy eddig való multságomat haszonra is fordítsam. Serényebb szorgalommal fogtam ekkor kedves énekecskéim magyarázatjokhoz, s nem hagytam semmit próbálatlanul, amivel gondoltam, hogy fordításomat az eredetihez hasonlóbbá tehetem, s annak újabb tökéletességet, csínosságot, korrekciót adhatok; nem kéméllettem semmi munkát, semmi fáradozást; s az a reménység, hogy végtére csakugyan mocsok nélkül láthatom meg fordításomat, elfelejtette vélem unalmát fáradozásimnak. - - TE íteld meg, mennyire értem el végemet: énnekem mind egy, mind más esetre megnyugtatósomra fog válni, hogy egész erővel igyekeztem meghaladni magamat.

Szerencsés születésem, melyet a kedvező Végezés a legtisztább Magyar Ég alatt ejtett, s a bucolistákkal való alkalmas esmeretségem külömbféle bukdosásoktól menthetek ugyan meg: de kevesebbé kellene esmérnem nyelvemnek készületlenségét, kevesebbé originálomnak utolérhetetlen szépségeit, ha gyarlóságom ezen igyekezetemet a tökéletesek közzé számlálná. Sőt inkább gyakori elakadásim tanítottak meg, milyen nehéz nyelvünknek a nyugotiakkal való atyafiságtalansága s készületlensége miatt némely részében a poézisnek szerencsés hív fordítást nyújtani. Pedig ebben az epochában, midőn nyelvünket csinosgatni s gazdagítani még ekkoráig is csak kezdjük, leginkább ezen kellene igyekeznünk. - - Ha ugyan letévén a szolgálai nyugöt, magunknak eresztve írunk, bátorkodom állítani, hogy nálunk szebben senki sem ír; legalább akkor nem írt, midőn Nyelvek készülni kezdett. GRÓF TELEKY, PROFES. SZABÓ, RAJNIS, BESENYEI GYÖRGY, és, akiket legelől kellett volna említenem, ZRÍNYI és GYÖNGYÖSI atyáink - példái lehetnek némely fogyatkozás mellett is, milyen édességgel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ír a Magyar ha nem majmol, akár versbe kívánjuk, akár prózába. Hányat lehetne még itt dicsekedve említenem? ha TE csínos verseidet, B. ORCZY a főispányi székekben tartott beszédit, BARCSAY és sokan egyebek kedvességel teljes írásokat még éltekben tennék tiszteletül másoknak elibe.

A fordításokkal éppen ellenkezőképpen van a dolog. Minden sorban elakad a fordító, s kétségeskedik benne, ha az idiotizmust áldozza-é fel az energiának, vagy az energiát az



idiotizmusnak? Sokára elunja a körömrágást, s késsel nyúl a csomó-fejtéshez. Innen van, hogy a fordítás vagy víz-ízű, s elveszti eredeti tűzét; vagy erőltetett, homályos és ízetlen. Az eredeti tisztaság érthetetlen csevegéssé, a precízió hosszas hideg periphrasissá változik el; új faragású szók és szóllások sértegetik a fület; s a jobbakon is idegen íz esmerszik.

Énnékem úgy látszik, hogy ezek a fogyatkozásai, s nevezetesen az érthetlensége sok fordításainknak gyakorta az idegen szóknak szükségtelen s nagyobb részént káros kikerüléséből származik. Erőlködve akarunk mindent magyar szóval kitenni, s elfelejtjük megfontolni, ha ezen új elnevezés által nem vesz-e az értelem, az energia, az idiotizmus? - - Én itt fületem s a külső nemzetek példáit választottam vezérimnek. Széltében élek mindaddig az idegen szókkal, ahol ki nem kerülhetem, míg helyettek ugyan azon értelmű magyar eredetű s hangzásút nem találok. Arra úgy se tarthatunk számot, hogy a Scythiából kihozottak közzül, azokat, melyekkel üstökös atyáink nem éltek, kiséperhessük: valaminthogy más részről attól nem tarthatunk, hogy ezen korcsosságnak szemünkre hányásával a legkevélyebb nemzet is megsegényíthessen. Elégedjünk meg inkább azzal a dicsőséggel, igazak lévén mind magunk, mind más eránt, hogy nyelvünk anyanyelv, pompás, méltóságos, velős, hajló, és, a modulációra nézve, maga az az élők között, amely az olasszal vetekedhetik.

Ennyi tökéletesség mellett mennyire lehetne vinni nyelvünket, ha az istenek köztünk is teremtenének egy Voltairt? egy Marmontelt? - - Megszünnének panaszaink, nem mondom a nyelv szűk volta ellen, mert az hamis vád, - - hanem egyéb fogyatkozások között félréfnyi hosszaságú szavaink ellen, melyből gyakorta szenvedhetetlen monotónia ered. Szintolyan édes lágyságú énekecskéket énekelnénk mint Chaulieu, vagy Petrarca; szintolyan kedvesen folynának meséink mint a Gellerté, vagy Fontainé; Henriadot, Orlandot, Elvesztett Paradicsomot mutathatnánk mi is; - - s ha gráciák magyarul szólhattak volna, Musáron nem Wielandnak köszönné lételet.

De hová - hová szenderít el hízelkedő álmodozásom? Nem fogom én soha látni bételjesedését! - - Ah! messze - igen messze estünk attól a fényességétől a dicsőségnak, melynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már virradni láttuk. - - - - - De a sopánkodásnak nincsen semmi haszna. Töröljük meg elázott szemeinket, gyűljünk össze a Múzsák oltáránál, esküdjünk együvé, s isteni eredetünkben bizakodván, egész szabadsággal haladjunk elébb azon az úton, amelyről se csalogatás, se szidalom nem tántoríthat el. - -

Alsó-Regmecen, Abaujba, augusztusnak 27dikén, 1785.

## I. KÖNYV

### *Daphnéhez*

Nem a vérrel mocskos bajnokot, nem a csatáknak dúlt piacát énekli enyelgő múzsám: remegve fut ő, a szelíd, könnyü sípjával jobbában, a fegyvercsattogás elől.

Elszenderítve a tiszta csermelyék édes csácsogása s a szent erdők setéte által, a sásos víz-szélen tévedez, vagy a magas fák zöld ernyői közt lépdell az illatos virágokon. Gyakorta a lágy pázsiton hever, s dalokat költ neked, édes Daphne. Mert a te vídám elméd kellemesb mint a tavasz legtisztább reggele. Élesztő tréfa s bájoló mosolygás lebdes szüntelen szép orcáidon s piros kis ajkad tündér gödrein, s szelíd szemedből vígasság nevet. Úgy van, szép Daphne, úgy van! mert miolta barátodnak hívsz, kétséges jövőndöm előre tisztának szemlélem, és öröme virradnak fel napjaim.

Oh, ha a víg dalok, melyeket múzsám a pásztoroktól eltanúlt, néked tetszenének! Meglopja ő néha a fák nimfáit is a sűrű bokrok között, s a kecskelábu erdei istent, s a folyamok leányistenkéit a szirtbarlangokban. Olykor mohos fedelű kalibákba tért, melyek körül a vídám földművelő csendes árnyakat ültete, s regéket hord elő a nagyszívűség, jótét és mindenkor víg ártatlanság felől. De gyakran viszont őtet is meglesi a szerelem istene, a sűrűen öszveszövődött bokrok alatt, vagy a kis patakok füzeseiben. Gyönyörrel hallgatja olyankor énekeit, s koszorút teszen lobogó hajaira, ha szerelmet dall s víg nyájaskodást.

Nem kell, szép Daphne, nem kell az én énekeimnek más jutalom, nem kell nekem egyéb javallás, mint amely midőn melletted ülök, édes szemeidből mosolyg le reám. Hadd gyúlasszák azt aki nincs oly boldog mint én, unokáink késő magasztalásai. Hintsenek, nem irigylem, sírjára virágokat, s ültessenek friss árnyat az elaszott hant felibe.

## ÍDÁSZ ÉS MYKON

ÍDÁSZ. Idvez légy nekem, Mykon, te kedves éneklő! Ha meglátlak, repdes örömében szívem. Mielőtt a kútfőnél a nagy köveken tavaszi dalodat dallád, még nem láttalak.

MYKON. Idvez légy nekem, Ídász, te kedves sípoló! Keressünk hús helyet, s dőljünk le az árnyba.

ÍDÁSZ. Ama halomra menjünk inkább, a Palémon nagy tölgye alá. Messzére kinyújtja az lombos ágait s a szellők mindenha lengenek alatta. Azonban kecskéim mászkáljanak a szirtfalan s tépdeljék a surjányt. Nézd, mint nyújtja széjjel temérdek karjait a nagy tölgy, s mint kínál bennünket kies árnyával. Heveredjünk e vadrózsa mellé s hagyjuk hajainkkal játszadozni a szeleket. Mykon, ez a hely szent hely énnem. O Palémon, ez a tölgy hirdetője a te jószívűségnek. Kevés volt a Palémon nyája s ő belőle mégis sok juhot áldozott Pánnak. O Pán! monda, szaporítsd meg kevés számu nyájamat, úgy belőle szegény szomszédomat is részeltethetem. S Pán meghallá az ő könyörgését s a kevés számu nyáj esztendő alatt felényivel szaporodott meg, s Palémon szomszédjának adta felét. Akkor áldozatot nyujta Pánnak e dombon s e tölgyet ülteté s így szóllott: O Pán, légyen szent e nap mely az én kívánságomat teljesedésre hozá, nekem mindenha! Vedd ótalmad alá a tölgyet, melyet itt ültetek. Szent jelenség lesz az énnem s árnyában fogom, ha megnő, minden tavasszal tenéked áldozataimat nyujtani. Mykon, énekeljem-e a dalt, melyet mindig el szoktam énekelni alatta?

MYKON. Ha te azt eléneklended, neked adom e kilencszavu sípot. Magam vagdaltam a tóban nádjait; sokáig válogattam meg s illatos viasszal foglaltam együvé.

S Ídász így énekle:

Kik itt felettem szövödtök egymásba, boglyas  
ágak, ti énreám árnyatokkal együtt szent örömet hintetek.  
Szellők, ha ti hűslelték engem, úgy tetszik, valamely  
Istenség lebeg körültem láttatlanul.

Ti kecskék és ti juhok, oh ne tépdeljétek a fejr  
törzsökről a sűrű zöld repkényt! hadd fusson fel reá s fon-  
jon zöld koszorút a fejr törzsökön.

Sem a menny nyílai, sem a dühödt szelek ne ártsa-  
nak neked, magasra emelkedett tölgy! Úgy akarják az Istenek,  
hogy hirdetője légy a jószívűségnek.

Fenn áll sűgár tetője; messzéről meglátja a pásztor  
s oktatta mutatja fiának; meglátja a gondos anya s elbe-  
szélli keble kisedének a Palémon szép tettét.  
Ültessetek több jeleit a jótételnek, o pásztorok!  
úgy idővel szent öröme fakadozva járunk berkeink alatt.

Így énekelt Idász. Már régen megszűnt vala, de Mykon még figyelmezve ült. Ah Idász, gyönyörködtet engem a harmatos reggel, gyönyörködtet a közelítő tavasz: de még inkább e szép tett!

Ezt monda s Idásznak nyújtotta a kilencszavu sípot.

### *Daphnisz és Chloe*

Feljöve az esthajnal, midőn Chloe kedves Daphniszával a magányos fűzesbe ment, a zuhogó patakhoz. Öszveszött karral mentek a fűzesbe. De Alexis már a zuhogó patak mellett ült, szép ifju; de még aludt szívében a szerelem. Idvez légy szerelmetlen pásztor! - monda Daphnisz. Talán ugyan már ellágyította szívedet valamely leány, hogy rejtékárnyakat keressz; mert akik szeretnek, keresik a rejtékárnyakat. Én kedves Chloémmal jövök; szerelmünknek boldogságát akarjuk itt énekelni. Így szólla Daphnisz s mellyéhez szorítá lyánkája kezét. Tetszik-e hallanod énekeinket, Alexis?

ALEXISZ. Nem, szívemet nem lágyította el leány! Azért jövék ide, hogy az esthajnalt lássam, midőn a kékellő hegyeket piros színnel önti el. De örömmel fogom hallani éneklésteget. Ily tájban szép hallani az éneklést.

DAPHNISZ. Jer, Chloe, üljünk mellé a fűbe s énekeljünk! A te énekedet az én sípom fogja kíséreni, Chloe; te pedig Alexis, te gyakorlott sípos vagy, kísérd te az enyémet.

Kíséreni fogom, felele Alexis s leülének a fűbe a patak mellett s Daphnisz így kezdé:

DAPHNISZ. Csendes völgy s zöldellő halmok! nincs pásztor boldogabb, mint én, mióta Chloém szeret. Szép ő, s oly kellemes, mint a kellemes reggel, midőn a nap égő sűgárokkal lép elő a hegyek megől. Minden virág örül neki s a kised madarak énekkel kelnek elébe. Vígan szállnak egy ágról más ágra s cseppengetik a harmatot.

CHLOE. Örül a kis fecske, mikor a téli álomból a parton felserken, s a szép kikeletet meglátja. Szökös akkor a fűz tetőin s csevegi örömet a halmoknak és a völgyeknek s ezt kiáltja: Társaim, serkenjete! itt a tavasz! De még inkább örülök én, mert engemet Daphnisz szeret s ezt kiáltom nektek társaim: Sokkal szebb, mint a szép tavasz, ha bennünket jámbor ifju szeret!

DAPHNISZ. Szép az, midőn a nyáj a távol halmokon gyakor csalét közt ögyeleg: de még szebb, o Chloe! midőn setét hajfűrtödet virágok szövök által. Szép a derült ég kékje is: de még szebb a te kék szemed, midőn nekem nevetve pillant. Inkább szeretlek én Chloém, mint a hal szereti a tiszta tóvizet, inkább, mint a pacsirta a reggel hajnalát.

CHLOE. Hogy a minap magamat a csendes kútforrásban nézém, így sóhajtottam fel: Oh, ha én Daphnisznak tetszhetném, a jó pásztorok! s te láttatlan megettem állál s virágokat lökél a víz tükrébe, hogy képem eltűnt buborékjai közt. Ijedten hátra fordultam, megláttalak, sóhajtottam s te mellyedre szorítottál. Ah Chloe! ezt mondád, bizonyágim az Istenek, hogy szeretlek! Ah, felelek én, szeretlek téged, én Daphniszom! szeretlek! inkább mint a virágot a méh, inkább mint a harmatot a virág!

DAPHNISZ. O Chloe, ha te elázott szemmel, ha te szorító karral mondod ezt, Daphnisz szeretlek! akkor feltekintek, keresztül a fák levelein a tiszta ég felé. Istenek! így fohászkodom olyankor, miként háláljam meg boldogságomat? miként azt, hogy Chloét nekem adtátok? Akkor mellyén dőlök el és sírok; ő pedig felcsókolja szemeimből a könnyüket.

CHLOE. Én pedig felcsókolom szemeidből a könnyüket, de szemeimből sűrűbben omlanak s öszveelegyednek a tiéiddel. Daphnisz! így sóhajtok olyankor. Ah Chloe! így sóhajtasz te; Echo pedig mindkettőnk után sóhajt.

A nyáját éleszti a tavaszi fű, a hús árny éleszti a fáradtakat: engem, Daphnisz, semmi nem úgy, mint ha szád mondja, hogy szeretsz!

Így énekle Daphnisz és Chloe. Boldogok! ezt mondá Alexisz sóhajtva; most, csak most érzem hogy szeretni boldogság; éneketek, pillantásaitok, örvendések mondta, hogy az.

### *Lykász, avagy a kert feltalálása*

Az ostromló tél szobába zára bennünket s dühös zivatarok zavarják öszve a hó ezüst szemeit. A képzelés nyissa fel tehát előttem azon képek gazdag tárházát, melyet a virító tavasszal, a hó nyárban s a fonnyadó ősszel gyűjte. Kiválogatom a legszebbeket s rendbe fűzöm számodra dalomban, szép Daphné! Így válogatja a szerető pásztor a mezőknek legszebb terméseit, midőn lánykája koszorúját fűzi. Oh, bár tetszenék neked Múzámnak éneklése, mint találta fel a napok ifjúságában egy pásztor a kertészkedést!

Ez az a hely, mondá a szép Lykász, ez az a szíl, melynek árnyában tegnap alkonykor Chloe, a szép Chloe először csókola meg. Itt állottál sóhajtva, midőn akadozó szavaim, dobogó mellyem s meggyúlt könyűim szerelmemet előtted elárulták. Ah, akkor Chloe, akkor elejtette kezed a pásztorbotot s reszkető karjaim közé dőltél! Lykász! ezt rebegéd, o Lykász, szeretlek! Legyetek ti az én tanúim néma csalétek s magányos kútők! mert nektek én régen, régen megvallottam szerelmemet; ti pedig kis virágok, ti könyűimet harmat gyanánt szoptátok fel.

Oh Chloe, mely kibeszéllhetetlen gyönyör szerettetni! Szent légyen e hely a szerelem Istenének. Rózsákkal ültetem körül e szílt s a szökellő tekercsény magasan fusson fel törzsökére bársony virágaival. Ide gyűjtöm az egész tavaszt; a piros bazsarózsát a liliom mellé ültetem; bejárom a réteket s a dombokat s megfosztom őket virító csemtéiktől; a korán kikircset, az illatos violát, a homálykedvelő gyöngyvirágot, a barna pézmát, a szép boricsot, mint Chloemnak kék szeme; az égő pipacsot, a szép császnát, csüggő liliomaival s mindent, amit lelek. Olyanná teszem majd a szép helyt, mint egy illattal eltölt berek. S akkor idecsalom a forrás vizét s körülveszem vele ültetésemet, hogy váljon kis szigetté s bekerítem galagonyával, vadrózsával s kökénnyel, hogy juhaim s a kártékony kecskék fel ne falják, amit ültettem. Jöjjetek ide akkor ti, kik a szerelemnek éltek, nyögdelő gerlicék, jöjjetek e szíl tetejére s búsongjatok. Ti is lármás verebek ugrándozzatok a rózsakerítésem hintáló ágain. Ti tarka lepkék üzzétek egymást a virágok közt s nősszetek a rengő liliomon!

Majd így szól az álmélkodó pásztor, midőn itt elballag s a zephirek még távolról reá lehellik az édes illatot: Mely Istenségnek szent e hely? A mennybeli Vénusznak-e? vagy Diána fogta tán védje alá, hogy eltikkadván a vadászatban itt kényére szunnyadhasson?

## II. KÖNYV

### *Daphne és Chloe*

DAPHNE. Nézd, túl ama fekete hegyen emelkedik a hold s már a felső fák közt ragyog. Gyönyörű a hely; múlassunk itt. A bátyám hazavezérli a nyáját.

CHLOE. Kies a hely, kies az esti hűség: múlassunk.

DAPHNE. Látod ama szirtet? Az mellett van az ifju Alexis kertje. Jer, nézzünk be kerítésén. Legszebb kert az e tájon; nincs egy is oly szép rendben, nincs egy is oly szép munkában.

CHLOE. Jó, nézzük.

DAPHNE. Egy pásztor sem érti úgy a kertészkedést. - Nem?

CHLOE. Az úgy van.

DAPHNE. Nézd, mi buján nő minden, valami a földön elcsúsz vagy karókon tartózkodik. Amott víz szakad a szirtről, patakká lesz s a kert árnyéki közt fut el. Oda fel a halom hátán, jászminnal hagyta beborulni ernyőjét. Belőle talán az egész szép környen végig lát.

CHLOE. Lyányka, te hévvel dicsérsz! Való, gyönyörű minden; szebb a barna Alexis kertje az egész körny kertjeinél; szebbek virágai minden más virágoknál; egy forrás sincs oly tiszta, egy sincs oly ízletes.

DAPHNE. Mit nevetsz, Chloe?

CHLOE. Én nevetek? - Nézd bár, letöröm e rózsát. Valld meg, nem édesb-e illatja, mint a más kertek rózsáinak? nem oly szép-e, mintha maga nevelte volna Ámor?

DAPHNE. Ne légy gonosz!

CHLOE. De ne folytsd el e sóhajást, mely erővel emelinti mellyedet.

DAPHNE. Csintalan! jer innen.

CHLOE. Ily hamar mennénk? Én nem megyek. Itt gyönyörű lenni. De hallod? valami megzördült. Rejtezzünk e boroszlán alá; ott senki meg nem lát. Nézd, ő jön maga. Lassan! sugd meg hamar, nemde ő maga is szebb, mint minden más pásztor?

DAPHNE. Ah, eressz!

CHLOE. Nem innen egy léptet is! Nézd, hogy álmélkodik, hogy sóhajgat! Hidd el, neki valamely leány ül szívében. De a te kezeid reszketnek? Mit félsz?

DAPHNE. Eressz! ah, kérlek, eressz!

CHLOE. De hallgass hát!

S a leányok a boroszlán sűrű levelei közzé rejtöztek el; s Alexis, nem gyanítván, hogy valaki hallja, kedves szózáttal ezt kezdé dallani:

„Sápadt csendes hold, légy tanúja kínjaimnak! s ti csendes árnyak, hányszor, ah hányszor sóhajtottatok ti ezt, Daphne, Daphne! utánam! Édes illatu virágim, a ti leveleiteken harmat-csepp ragyog, mint az én orcáimon a szerelem cseppjei! Ah! bár megvallhatnám neki, hogy őtet inkább szeretem, mint a méh a tavaszt! A minap öszejöttem vele a kút mellett; egy nehéz korsót merített vala meg. Engedd, hadd vigyem én hajlékodhoz a nehéz korsót. Így szóllék akadozva. Te igenis jó vagy, ezt mondá. Reszketve vettem fel a nehéz korsót s némán, sóhajtozva a földre süllyedt szemekkel mentem mellette s nem mertem neki megvallani, hogy

inkább szeretem, mint a méh a tavaszt. Búsan hanyatlasz te itt énelőttem kis nárcisz! Még délben virítál s már fonnyadsz. Így, ah így fogok én is majd fonnyadni, én fiatal pásztor, ha megveti szerelmemet. Ha megveti azt, kis virág, ezer nemű fűveim, fő gyönyörködésem, fő gondom eddig: akkor majd orvos kéz nélkül fogtok ti is elfonnyadni, mert nekem többé semmi öröm nem virít. Megfojt benneteket a vad gyom s dögletes árnyakkal borít el a dudva. Te is oda léssz, szép gyümölcsös! kezeimnek ültetménye! mely nekem ekkoráig a legízletesb termést nyújtottad. Búsan fognak majd levél és gyümölcs nélkül kiállani elhaló törzsökeid a gazból; én pedig alattok töltöm el sóhajtozva szomorú életemnek napjait. Te az alatt, míg hamvaim itt nyugszanak, egy érdemesb férj ölelései közt élj a legtökéleteseb boldogsággal. - De mit gyötresz irtózatoss süggedés? Még virít reményem, mert nyájasan mosolyg ő, midőn mellette késlelt lépésekkel elballagok. Minap a dombon fűttam nádamat, ő pedig a szomszéd úton mendegélt hazafelé. Megállott sípom hallására. Mihelyt megláttam, reszketni kezdtek ujjaim, de ő a hibás sípolás mellett is veszteg maradott. Oh, ha egykor menyegzői koszorúval hozhatom árnyatok alá! Szebb szín fusson el ekkor benneteket, kis virágok; édesb illatokkal fogadjatok el akkoron. Te pedig, kedves gyümölcsösem, érezd asszonyodnak jelenését, s hajtsd le hozzá rakott ágaidat.”

Így énekle Alexis. Daphne sóhajtv hallgatá az ő énekét s keze reszketett barátnéja kezében. De Chloe előkiáltotta. Alexis, Daphne szeret téged! Íme itt áll velem a boroszlán alatt. Jer, csókold fel orcájról szerelme könnyűit. Félve lépett hozzájuk Alexis. De örömet nem tudom kimondani, midőn Daphné, Chloejának mellére simúlva, szemérmesen megvallotta, hogy őtet szereti.

### III. KÖNYV

#### *Az eltökélés*

Hova téved megsebesült lábam a tövisen s sűrűn öszvenőtt gazon keresztül? Istenek! mely rezzentő gyönyör! A fenyő verhenyeg törzsöke s a cser vastag dereka magasan üti ki magát a boglyas csalét közzül s bús ernyőre boltozódik felettem. Mely homályt, mely komoly búslakodást ráztok ti énreám fekete gallyak? Itt ülök le e reves tölgytörzsöken, melyet hálóval szőtt be a repkény; itt, hova még nem tört útat emberi nyom, hol senki nem akad reám, hanemha valamely magányos madár vagy az a méh, mely mézét a szomszéd cserben készíti; vagy egy zephir, mely magányában nevedvén még nem lebdesett pihegő melly körül. Vagy te, csácsogó patak! hova, hova sietsz te a kimosott gyökerek s cserék bokros szövevényei közt? Kísérni fogom hajbaidat, talán gazosb rejtekekre vezetsz. Istenek, mely táj nyúl el itt szemeim előtt! Egy meredek kőszál párkányozatján állok s letekintek az alattam fekvő völgyre. Ide ülök e repedéss szirtdarabokra, hol a csermelye fecsegve omol a fenyves közzé s úgy zuhog, mint midőn távolról zeng az ég. Száraz ágak fityegnek szomorúan a szítről, mint az embergyűlölő Timon komor homlokán az öszvebomlott haj, ki még nem csókolt leányt. Lelépegetek a völgybe s búsan, tévelygő lépésekkel mégyek el a víz mellett, mely a pusztás völgyen csapong. Idvez légy, magányos völgy s te szép erdő! Itt fogok tévelygeni kiszáradt fővenyiden, o vízpart! Bánatoknak menedéke, bús erdő, a te árnyadban fogok én, új remete keresni nyugalmat. Maradj el tőlem Ámor; nem akadnak itten a te nyilaid énreám; nem fogok én többé szeretni. Fenntebb elmélkedésekbe merítem el itt, e magányos tájakon, magamat. Isten hozzád barna leány, te, ki védtelen szívembe szerelmet villámlál! Még tegnap vígan szökdelltél könnyű feje lepledben körültem, mint ím e hab szökdell itt a napfényen. Te is, szöghajú leány! epedő tekinteted... ah, nagy erőt, igen nagy erőt vettél te az én szívemen!... s pihegő szép mellyed... tartok tőle, hogy azt gyakorta fogom bús elmélkedéseimben látni! hogy

érette gyakran fogok sóhajtani! Maradj boldogul, Melinde, komoly képeddel, mint Pallász s felséges lépéseiddel! S te, szeretett Psycharion, aki magadat szemérmesen vonogattad csókjaim elől s végre mégis megcsókolál! Ide rejtem magamat s elmerülve szomorú elmélkedéseim közzé a fenyves éjébe dőlök el s kacagom az ólalkodó szerelmet s a fák sikátoraiban fogok tévelygeni s... De Istenek! mit látnak szemeim a part homokjában? Reszketek. Ah, valamely leányka nyoma! Parányi szép láb! Mély elmélkedések, búslakodás, hova lettetek? hol vagytok? Mi szépek voltak lépteit! Utána indulok. Lyánka, lyánka, sietek nyomod után! Oh, ha reád találhatnék! mint szorítnálak karjaim közzé és... Ne szaladj édes! Vagy szaladj úgy, mint a rózsza szalad zephyrnek csókjai elől. Elhajlik előle s még édesb mosolyodással tér vissza csókjaihoz.

### *A tavasz*

-----

Jer, tavasz! jer, örömszerző! Te uralkodál, midőn társaim, ingadó hajónk áltusza a sík tengert. Nagy ezüst habok fogtak körül bennünket; víg zephirek játszódtanak velek s előbb s tovább űzték hajónk körül, ha oldalára akarának felkapaszkodni vagy azt erősen csapkodták. Elkergették őket az árnyas partig, hol nevetéseinket vígan kettőzteté a játékos Echo; elbúttanak ottan az ingó nádasba s ismét nekiszaladtak a hajónak. Akkor, társaim, ti engemet szőlőnövészekkel királynak koronáztatok a parton s az öröm és a mulatság köztünk lakoztanak. Akkor is a tavasz uralkodott, midőn ama tetős hegy homlokán zöld ágakból kalibát építettünk s a fűbe heveredve ittunk s egymásnak karjai közt víg dalokat dallánk. Az erdők istenségei hallgattak énekeinkre s utánunk éneklették. Most a sziklás rejtekekben éneklik, körül táncolván a tele korsókat.

Siess, szép tavasz, hints virágot pázsitunkra s öltöztess zöldbe az erdőt és a ligetet! Bacchusz és Szilén nevetve várnak kísérőikkel; mert hol édesebb a nevetés, mint a leveles színek alatt? Gyakorta meglátogatja őket, a mindenkoron víg Bacchuszt Ámor az erdők kíváncsú zöldjében; meglátogatják a Múzákat is, mert ő kedveli az éneklést. Vígan dall olykor maga is; beszél a történeteit s úgy nevet, hogy a szőlőkoszoru, mely árnyban tartja fél arcát, fel-felreppen. Előveszi a tele csészét s beszél miként járt a távollakó induszokig; miként verte meg a fekete nemzeteket: s kisdéd korában a tengeri tolvajokat mint változtatta delfinekké s mint növetett az árboc s kormány mellé repkényt s édes bort fercsegő szőlőinakat. Ekkor felhajtja serlegét, nevet, újra hozzáfog a beszéléshez s regéli, mint teremtetette a rózsát. Egy fiatal nimfát akarék megölelni, így beszél azt; de a leány lenge lépteken szaladott a virágok bimbójin s ingerkedve kacagott, látván, hogy én szédelegve mégyek utána. Nem is értem volna utól, ha egy jóltevő tövis a leány ruháját meg nem csípte volna. Örülve futottam ekkor a leány után, elértem, megcsattantam szép orcáját s így szólottam: lyánka, de ne légy hát együgyű! én Bacchusz vagyok, a bor és öröm istene, az örök ifjú. S a leány engede kívánságomnak s meghagyá magát. Én pedig jutalmul a tövishez értetém pálcámat s meghagyám neki, teremne oly színű virágot, mint a piruló leány orcája vala. S így leve a rózsza.

-----

## *A füves*

Fekete fenyves! te, ki nyílegyenességű derekaidat sűrűn és magasan ütöd ki setét árnyak közzül! ti terpedt agg tölgyek! s te folyam, aki csillogó mormolással futsz el ama kék hegy alatt! nem titeket foglak én most nézeleni. Most engem a füves fogadjon el, ez a csudálást érdemlő világ kicsinyben, véghetetlenül különböző szépségeivel. Véghetetlen nemű termések! millió különbségű lakosok! íme némelyike a fű labirintjeiben csúsz és mász; véghetetlenül különböznek formájokra s tetemekre és mégis mindenike itt leli élelmét, itt lakását, polgártársok; jó mindenike a maga nemében és tökéletes! Mely lassú hömpelygessel suhansz el, te kis forrás a kék lilium és vízi rózsza szálai közt! Kis gyűrűket kötsz száraik körül s meggörbíted őket. Virágokkal egyveleg áll a két partodon a kövér fű, leeresztik fejeiket s tiszta folyamatod hús boltjaik alatt fut el s sokféle színekkel ragyog. Keresztülnézek e kis berkén a meghajtott fűnek; oh mint ragyog a számtalan színű zöld a nap sugáiraiban! Mozgó árnyat vet egyike a másikra; felnyúlt vékony szálak ütik ki magokat a pulya füből s csipkézett ágakkal kérkednek vagy magasra emelik ingó virágaikat. De te, kék viola, képe a való bölcsnek! te alatt állasz a fűben és onnan öntöd élesztő illatodat; nem úgy mint a szagtalan virágok, melyek a fű felett elnyúlnak s bután kérkednek. Repdeső bogarak kergetik egymást a fű szálai közt, hamar elveszti őket szemem az árny zöld homályában; ismét a verőfényre gyűlnek, seregesen repülnek fel s vígan táncolnak a nap melegén.

Mely szép virág hintál amott a patak megett! mint ragyog égő színe! De nem; kedves csalódás! egy lepe repül fel az ingó fűszálról. Veres szárnyan dong el egy fekete páncélú bogár mellettem s amoda ül, talán párja mellé a mályvarózsára. Csenedesdjél el zörgő patak; ne susogjatok a levelekkel enyelgő zephyrek. Csalódom-e vagy valóan hallok lassú énekeiteket? Igenis, énekelnek, de fülünk tompa érteni lassu zengzeteiket, valamint szemünk az vékony tetemeik vizsgálására. Mely kedves zsibongás ez körülm? mitől mozognak a virágok? Egy sereg méh szállotta meg őket, vígan repülnek ki távol lakhelyeikből s a kerten és réteken szélednek el. Válongatva szedik sárga zsákmányaikat s visszamennek köztársaságokat gazdagítani; egyenlő szorgalommal dolgozik mindenike, nincs köztök henye tag; zsibegve szállják meg a virágokat s kutatva dugják szőrös fejeiket a virágkelyhekbe vagy nagy fáradtsággal befúrják magokat a még ki nem nyílt rózsába; a rózsza beszívja magát s elzárja a kis tolvajt, ki kincsét, melyet talán még csak holnap nyitott volna fel a kelő napnak s reszkető harmatcseppnek, előre meglopja.

Amott a pézmára ül egy lepe s elterpeszti hímes szárnyát. Bíborszín pettyek vannak tiszta ezüstjén s arany prémje zölddé változik el szárnyának szélein. Így ül ő cifrán s csínosgatja fejének ezüst csombókját. Szép lepe, nyomd le a virágot a patakhoz s csudáld szépségedet. Úgy hasonlítani fogsz Belindéhez, ki feledi tükre előtt, hogy neki többnek illene lenni mint lepének. Köntöse nincs oly szép, mint a tiéd; de szint úgy nem elméledik, mint te!

Mely pajkosságot követtek el kis zephyrek? Egymást üzve hömpelygenek a fűvön. Mint a lassu szél a tó csendes habjait, úgy keverik öszve a suhogó fűvet. Tarka lakosaik felreppennek alólok s lenéznek eldúlt hajlékaikra. Mostan ismét elcsenedesedtek a pajkoskodók s a virágok és a zöld fű újonnan magokra csalják őket.

De oh, miért nem rejtezhetem el mostan! Fedezzetek el kis virágok! Imhol jó az ifju Lizidór, arannyal tűzött ruhában; sietve még el a természet mellett a paraszt fűven s egy olasz rondót cincog. Hiába mosolyog őreá a természet. Megvénült Szép az Lizidór előtt. A szép Wilhelminéhez siet, kinél a nagyvilág játéka gyűl együvé. Ott jobban fogja gazdag új öltözte a szemet mulatni, mint a piros esthajnal. Mint kacag majd felettem, ha megsejt, hogy én, távol a csillogó nagyvilágtól, a fűben fetregek a bogarak között! De engedjen meg kábaságomnak a



Mélt. Úr, hogy gazdag ruháját és e táncpalotákban tanult módos síklásait nem csudálom; ím e fűszálan egy bogár mász; szárnya zöld arany s gyönyörűen játssza a szivárvány színeit; engedjen meg a természetnek, aki egy nyomorult bogárnak sokkal pompás ruhát ada, mint a Mélt. Úrnak a legkényesebb mesterség adhat.

Oh, mely szép vagy te, természet! mely igen szép vagy te, még leggondatlanabb míveidben is. Ismeretlen az előtt a legtisztább gyönyörködés, aki tunya érzéketlenséggel mégyn el a te szépségeid mellett, akinek zabolátlan indulatok s álörömek által elvetemített lelke ezeket el nem fogadhatja. Boldog, akinek semmi pirotságot nem rettegő szíve ezeket érzi. Ahol mások bután mennek el, ott ez körül ezer gyönyörűség mosolyog. A természet az ő kedvéért szépíti magát; érzékei újabb forrásaira akadnak az örömmek minden ösvényein, ahol mégyn, minden árnyban, ahol múltat. Tiszta s szelídebb gyönyörködést tölt őneki minden forrás, illatoz őneki minden virág, zeng és suhog neki minden csalét. Nem ízetleníti el semmi csömör szüntelen új gyönyörűségeit, melyeket a természet szépségei határtalan különbséggel nyújtanak; szépek azok s végtelenül különbözők legkisebb munkáiban is s mindenik hasznos végre való s minden tekintetben jó és szép. Boldog, oh boldog, aki e fogyhatatlan kútforrásból meríti ártatlan gyönyörködéseit. Az ő elméje vídám, mint a legszebb tavaszi nap; indulatai tiszták, csendesek, mint azok a zephyrek, kik illatokat lehelve lengenek körölte.

## LAWRENCE STERNE

### YORICK LEVELEI ELÍZÁHOZ ÉS VISZONT

részletek

#### YORICK ELÍZÁHOZ

Könyveimet Elíza együtt veendi e levellemmel. - Predikációim azon melegen buzogtak fel szívemből s óhajtanám hogy avagy csak ez méltókká tehetné hogy neki nyujtassanak. Egyéb munkáim agyvelőmből jöttek elő és így nem sokat aggódom ezek akármiként fogadtatnak.

Mint esett, Asszonyom, én nem tudom, de annyi bizonyos, hogy szerelmes vagyok félig beléd. Egészen kellene annak lennem, mert ennyi tökélményt nem találtam senkiben s nem ismerek asszonyt, aki felől úgy nem lehet megszűnnöm gondolkodni, mint tefelőled.

Leghűbb szolgád  
*Laurent Sterne.*

#### ELÍZA YORICKHOZ

Tisztelt Bramín! Vettem az Úr Érzékeny Utazását s nem győzőm képzelődése erejét csudálni. Az bennem oly érzéseket ébreszte fel, amik felől nem hihettem volna, hogy enyémek lehessenek. Elkevélyít az Úr s azt cselekszi, hogy még gyönyörködöm szívemnek érzékeny voltán.

Hány helyt nem öntötték el a munka lapjait könyűim! De azok öröm könyűi voltak, szívem látszott lecsorogni szemeimből. Ah, jó Yorick, az Úr lelkemnek minden szép érzéseit felverte álmokból!

Az az út, melyen az emberi isméretek határait kijebbire szándékozik terjeszteni, felette jól választott út - szívet érdekelve szól az észhez. - Író magának nem ígérhet nagyobb megtiszteltetést, mint midőn olvasóit sóhajtásokra s könyűkre látja fakadni. - Oh, mennyiszer láthatá vala így az Úr megdicsőítve magát!

Kérem az Urat, ha becsülésére nem tart éppen méltatlannak, szüntesse el hízelkedéseit. Én már is oly igen hiu vagyok. Mit nem csinálhatnának belőlem egy oly ember magasztalásai, kit szívem tisztel és szeret!

Maradok a szónak legszélesebb értelmében

barátnéja:  
*Elíza*

#### YORICK ELÍZÁHOZ

E leveletem, édes barátom, James úrnál írom hozzád. Ő maga könnyebbre öltözködik, szeretetre méltó hitvese pedig mellettem fogott helyt s együtt írja velem levelét. - Bús tudósításodat dél előtt vevém. Bús az! valóban bús, kedves Elíza! mert ki olvashatja fojtó elkeseredés nélkül inségeidnek hosszú rendét? - szegény Elíza! terajta, újabb elnehezülésed előtt is már

rettenetes suly feküdt; tartok tőle, hogy beteg lelked alatta öszveroskad s felgyógyulásodat lehetetlenné fogja tenni. Csak bátorságodat, csak szelíd lelked nyugalmát ne hagyd elenyészni, édes Elíza! - Rólad, egyedül rólad beszéllénk egész nap; szelíd erkölcsedről, bölcsen tűró ártatlan lelkedről. Jamesné és a Bramín ezerszer önték egymásba ellágyult keserveknek cseppjeiket.

\*\*\*ék - kimondom világosan - romlott rút lelkek. Annyit értettem felőlök, hogy neveiket lehetetlen többé háborodás nélkül értenem. Hogyan lehettek ők csak egyszer is az én Elízám körül, hogy hamis, alacsony leikeiket vele egészen meg ne ismértessék? - Úgy hittem volt, hogy amit tőlem hallál elegendő lesz szívedet mély utálattal eltölteni erántok. És mégis azt írod s azt mondád nem sok idő előtt Jamesnének, hogy ők tégedet érzékenyül szeretnek. Barátnénkat az a tartalék, hogy néked fájni találhat vele s felháboríthatja szíved csendét, megnémítá; nem merte elődbe tenni gaz voltoknak megcáfolhatatlan bizonyságát. Az ég szerelmére, kedves Elíza! ne írj nekik! ne mocskold meg szép szívedet az ő társaságok által! - Szeretnek! - Mi bizonyágaid vannak eránta? Mutatták-e cselekedettel? Igyekeztek-e szaporítani örömeidet? Adták-e jelét, hogy nevednek tekintete előttök is szent? Azt nem; de sírnak, nyögnek s ezer szépségeket mondogatnak ágyad körül. Patvarra velek, ezekkel az alakoskodásokkal! - Jamesnét hideg hüledezés fogja el, mikor eszébe jut, hogy megígérted viszontagolni látogatásaikat. - Elíza, én téged határ nélkül becsüllek, minden cselekedetidet tisztellem: csak azt az egyet nem tudom tisztelni, hogy hajlandóságodat néha olyakra vesztegeted, kik csak azt sem érdemlik, hogy megpillantsd.

Bocsáss meg gondjaimnak, édes lyányom! nézzed el talán igen is messze ment bizakodásomat! Az azon szeretetből ered, mely nem ismér határt és amelyet szívem csak elhültével fog letehetni. Fontold meg, Elíza, mi indíthat engem tartózkodás nélkül kimondani mindég, amit jónak ítélek s intéseim eredhetnek-e más forrásból, mint amit említettem.

Elíza, te felette derék asszony vagy. Csak valamivel több eltökéltségét lelkednek, csak egy kevéssel több magad érzését s te vagy, akiben nemed minden tökélményeit egyetemben fogja szemlélhetni.

Mit nem adnék érte, ha azon elhittségnek egy részét, mellyel téged ellenségeid vádolgatnak, tiédde tehetném! Mert én, Elíza, úgy hiszem, hogy a kevélységnek jó lélekben jó sikere van.

Elíza! én téged nem látlak meg többé! De hízelkedem vele magamnak, hogy rólam néha barátsággal fogsz emlékezni, mert tudod, érzed, hogy végtelenül szeretlek és hogy szíved egyenességére oly igen nagy gondom van, hogy kevésb bánatomra fogna válni azt értenem, hogy téged szerencsétlenség ért, mint a legkisebb csorbúlást látnom azon tekinteten, mellyel önmagadnak önmagad tartozol.

Ez intést nem vala erőm elfojtani; szándékom ellen repüle ki mellyemből. Isten veled Elíza! Lebegjen az ég atyai védelme feletted!

-----

## ELÍZA YORICKHOZ

Ma születésem napja van s íme huszonöt évet eléltam. De az évek, ha elmúltak, csak pillantatoknak tetszenek. Egyedül a szenvedés óráit számláljuk, sulyok bennünket elnyomaszt; resten látszanak haladni; szeretnénk ha gyorsan repülnének, noha szünetlen fogytok lényüknek egy részét pusztítgatja. De vajmi sebesek ellenben a vígság órái. Ah, minden örömeink csak pillantatokig tartó álmok!

Mely irtózatot azoknak az idő gyors multa, akik bizonytalanságban s vétekben élnek! Minden perc felfalja nagybecsű léteknél egy részét s erős karra rántja tovább.

Hova? Azt ők nem tudják. Úgy mondják, a Semmibe. De maga ez a Semmi is elborzasztja őket. Így hánykódik, így hűledez a szkeptikus.

De, aki gyönyörűségét a rényben keresi, azt nem retenti az idő sebes futása. Akinek lelke tiszta, rettegés nélkül várja az órát, mely kiszabadítja romladozó sárházából s a földi élet sok inségei alól megmenti. Az illetén úgy nézi az időt, mint ellenséget, aki útját állja a boldogságnak mennyei honja felé.

Elélt napjaim semmik immár; nem enyémekek többé; belőlök nincsen meg egyebem egy álomforma emlékezésnél.

Gondomnak tehát egyedül arra kell lenni, amim élni még hátra vagyon s oda kell törekednem, hogy botlásaimat kútfejeivé tehessem a rénynek. Oh! hogy lelkemet minden felkelő nap a bölcsességben nevedezni s érettebb tökélményekkel ragyogni láthassa! míg végre bíráim méltónak ítélné azon állapotra, mely merő tisztaság.

Alázatban s teljes magam megadásával hajtok főt a reám mért nyomorúságok sullya alatt s hálát adok a természet szabados Urának oktató látogatásaiért.

A feddtelenség bátor és nem retteg, ha felette az eget setét borulatok fogják is el. Néki még a rettentő borulat is kegyelem mosolygása. Egy sírányozásban töltött nap egy örömekekkel gazdag esztendőre ígér. A viszontagságok nem azért szállanak reánk, hogy öszveronsanak, hanem, hogy jobbakká tegyenek. Aki egy óráig tartó kint szenved, elég erőt lel szenvedéseiben bátran megvívni hátra való bajaival.

Bocsásson áldást az ég mind barátimra, mind ellenségeimre, nekem pedig adjon lelki nyugodalmat. Ez egész könyörgésem.

*E.*

## YORICK ELÍZÁHOZ

Kedves Elíza! Ma új naplót kezdek. Meglátod azt, mert, ha nem élek addig, míg te visszatérsz Angliába, véghagyományomban néked fogom rendelni. - Búsan önti tollam sorait. Örömekek víg dolgokat írnék s tudom, hogy ha leveleket írhatnék hozzád, azok nem volnának búsak; de felette kevésnek lenne szerencséje hozzád eljuthatni. Azonban minden postával kapsz tőlem egy-két sort, valamíg kezded jelt nem adand, hogy többé ne írjak.

Tudósíts, kedves barátném, mint vagy, bajodat mint viseled, az úthoz mennyire vagy készen, dolgaidd jól mennek-e. Írj meg, írné meg mindent! Ha az ellenkező szelek még Dealben találják tartóztatni, engemet Jamesné barátnénkkal bizonyosan meglátsz magadnál. Repülve mennék hozzád, édes Elíza, hahogy valamiben szolgálatodra tudnék lenni; sőt repülve azért is, hogy édesen meglepjelek.

-----  
Elíza! Ha emlékezetem meg nem csal, te akkornap, midőn magadat Jamesnének hagyád festeni, egész igyekezettel öszveszeded szép alakodnak kecséit; mind színed, mind kívált szemeid szokatlan tüzzel ragyogtak. Én azt kértem, hogy mikor téged nekem fog munkába venni a festő, lennél oly egyszerű, oly mesterségtelen, mint mindenkor vagy. Tudtam, én - az én szemeim nincsenek elvakítva -, hogy a te szépséged nem szorult a selyemhernyók és

gyöngycsigák segédjekre. Édes barátném, engedd, hadd mondok el ismét azt a valót, amit tőlem már gyakorta hallál. Mikor én téged először láttalak, úgy néztem reád, mint valamely szánást érdemlő, mindennapi asszonyra. Öltözeted, noha akként szabva, amint hordották, rajtad nem állt jól, téged rúttá csinált. De téged semmi nem tudna úgy elrútítani, mintha az a gyengeség szállana meg, hogy szépnek tetszeni s csudáltatni óhajts. - Nem Elíza! te nem vagy szép s a te képed nem olyan, amit azoknak, akik látnak, csak tizedrésze is szépnek találjon; de rajta valami több van előtve mint csak szépség s nem kétségeskedem kimondani, hogy ily elmés, ily jó, ily érzékeny képet nem láttam soha; s hogy tekörülted nem tölthet el három órát egy el nem tompult szívű ember, hogy csudálód, barátod ne legyen, ha az a makacsság nem szállana meg, hogy előtte idegen karaktert játsszál, ha azt a mesterségtelen tettetést nem ismerő teremtet mutatod neki magadban, akinek tégedet a természet csinált. Szemeidben, szavadban neked valami érdeklőbb, olvasztóbb vagyon, mint amit más asszonyokon találni. De ezek a te nevetlen, szívrabló kecaseid csak a legkényesb ízletű embert hatják meg.

Ha férjed itt volna s pénzen kellene tőle megvásárlanom az engedelmet, örömet megadnék neki ötszáz fontot esztendőnként, hogy hagyjon naponként két óráig melletted ülnöm, míg Érzékeny Utazásomat írogatom. Felelek érte, hogy munkám végtelenül fogna nyerni ez által és hogy én hétszeresen visszakapnám pénzemet.

Képedért, mely Newhaméknál áll, nem adtam volna három fillért. Az egy valóságos kacér képe. Szemed s az egész arc - a legtökéletesebb ovál, amit valaha láttam - az az affektált hunyorgás, az a fő félregörbítése és semmit, semmit nem mondó fizionómiád - melyek vagy barátidnak vagy magának a festőnek hamis ízletét kiáltják, egészen, de egészen el van hibítva!

-----

## ELÍZA YORICKHOZ

Mutassa, mutassa az úr a naplót. Küldje hozzám, minekelőtte még itthagynom Angliát; s távol, igen távol legyen az idő, hogy azt véghagyományként hagyhassa nekem. Boldognak fogom érezni magamat búsongásait olvasván. Az ily búsongás emberíti a szívet.

Mikor azt olvasom, amit az úr írt, úgy érzek, ahogy az úr érzett; ez pedig annyi, mint a leg-szebb, legtisztultabb érzéssel érezni.

Mi édes örömet nem ad nekünk ez a szimpatiai ellágyulás! Az efféle szenvedések óhajtandó szenvedések. - Ha az úr tolla majd könyűket gyűjt szemeimbe, ha majd előnti orcáimat s szívemből fuldokló sóhajtasokat sajtól ki, ezt mondom: Itt sírt az én kedves Bramínem! szíve, midőn e sorokat írta, el vala lágyulva! - Kedves leszen nekem a szenvedés, ha az úr szívéből jövend az enyémbé; kedves lesz nekem azt látni, hogy forró könnyűm oda cseppen, ahol az úrétól ázott vala el a papiros.

És mely jutalom ér majd szenvedéseimért! Bájos képzelődésének édes álmai az enyémmé lesznek; lelkem gyönyörködni fog eleven elméje szökdeléseiben s dévajkodásai elcsillapítják zajba hozott szívemet. A sűrű köny nem fog soká reszketni szemeimben, az édes kesergés szívemet nem fojtogatja tovább sokáig. Yorick el fogja oszlatni a gyötrelmet, amit a Bramín okozott.

E kedves olvasmány igen édes enyhületére lesz utazásom únalmas óráinak s Yorick el fogja velem hitetni, hogy India félannyira van Angliához, mint számlálják.

Megígérte az úr, hogy minden postával veendem levelét. - Igen jó! - Ad-e kezem valaha jelt az elnémulásra? azt képzelheti.

-----  
Képeim felől mit ítélek, alig merem mondani. A szerént ültem a festőnek, ahogy barátim közül kiki kívánta s tisztelem különböző tetszéseiket.

De arról bizonyosak lehetnek, hogy akármilyen nálok a festés, az original való alakban az övék.

Ha elgondolom, mely megkülönböztetett barátsággal viseltetik énerántam az úr s mely melegséggel veszen mindenem részt, ami engemet bármely távolról illet, nem lehet magamnak utolsó levelebeli komplementje miatt végtelenül nem örvidenem. - „Nem, Elíza! te nem vagy szép.” Édes nekem azt látni, hogy én az úr barátságát a legszebb érzésnek köszönhetem, nem a szépségnek, ami elhervad s oda van.

Hízeldőbb, édesb komplementet ennél még nem vettem soha és soha nem is veszek. Ez nem a mindennapi közhelyekből van véve, honnan csapodárkodóink merítik többnyire ízetlen édességeiket s nem egy pár szemhez, nem egy szépen metszett szájhoz vagy on intézve. Oly magasztalás ez, ami egészben illeti a személyt, ami szívnek van mondva.

Azonban érzem én, hogy azt nekem nem szabad érdemlett dicséret gyanánt vennem. Az úr engemet úgy fest mint az a barátom, aki behunyja gyengéimre a szemét s csak szebbik oldalomról tekint.

De amellettt úntalan fogom magamat e képemben nézelleni, melyet az úr keze festett; s meggyőződve, hogy ilyennek óhajt látni, azon leszek, hogy amennyire tőlem lehet, annak fentebb nemű szépségeihez hasonlíthassak.

-----  
YORICK ELÍZÁHOZ

Ah! miért nem halasztád esztendővel továbbra útadat, édes Elízám! Mert én bizonyos vagyok, hogy azt férjed nem határozta meg oly szorosan.

-----  
Úgy van Elíza, te a te férjednek sokkal tartozol. Tartozol a köztekintetnek, s mások vélekedésének is. De a legtöbbel, Elíza, önmagadnak tartozol. Kérlek, hagyd oda Dealt és a vizet, ha mégis rosszul vagy; én neked ingyen leszek orvosod. Nemedben nem te léssz az első, akit én szerencsével gyógyítottam. Elküldök feleségemért, leányoméért, menjetek együtt Montpellier-be, Spaaba s valahova kedved leszen. Ők tetőled fognak függeni; oda fogsz utazhatni, ahova vágysz. Elmegyünk az Arnó széleire, megvetjük benne kis gyal munkat s virító völgyeink labirintjei közt fogunk tévedezni. S akkor, mint néhány ízben már hallottam, hajlékony édes szavaddal reákezdheted: *Eltévedtem! eltévedtem!* - De mi nem hagyjuk a kedves Eltévedtünket. Elíza! jut-e eszedbe, mit hagya neked az orvos? Nékem igen; mert ő és én egyet tanácslánk. Tégy mértéklett mozgást s eredj a déli Franciaország s még inkább a Nápoly tiszta egét szivni. Szerezz ez úttadra néhány kedves múltatatót. Mint érzékeny és értelmes ember mélyen belátott ő lelkedbe s érzette, mely kevés sikere lesz az orvosi szereknek egy asszonyi kedves teremtnél, kinek bajai a szív szenvedéseiből erednek.

Maga az idő az - elláttam édes Eliza - s kérlek hidd, amit mondok - ami vissza fogja adhatni egészségedet. Ez a hű s fáradhatatlan szószóló, aki oly sokakon segélt, meg fogja azt nyerni az én Elízámnak is.

Eliza! én téged kimondhatatlanul tisztellek, hogy bizonyos dolgaidat, melyek, felfedődvén, tégedet a közcsudálás tárgyává fogtak volna tenni, titokban tartád. Azon szép szenvedésben, mely nem méltóztatik segédre szólítani az idegen szánást és enyhítést, valamely fentebb nemű méltóság vagy. Te a karaktert derekasan viseled s azt kezdem felőled hinni, tisztelt asszony, hogy te nem bírsz kevésb tökélménnyel, mint a Toby bátya özvegye.

Özvegy felől esvén szó, előre kérlek, hogy ha téged a sors azzá teszen, ne is álmodd, hogy valamely nabábhöz mégy, mert téged én veszek el. Az én feleségem soká nem élhet. Hiába járta be az egész szebb egü Franciaországot s én nem ismerem méltóbbat néki helyébe lépni, mint téged. Való, hogy öszveroskadt, kiszáradt alkotmányom engemet közel nyolcvan esztendőssé teszen, te pedig csak huszonöt vagy. A különbség nem kicsiny: de én az esztendőök hibáját szellem és kedveltető vídámság által fogom kipótlani. Soha Swift nem szerette úgy a maga Stelláját, nem úgy soha Scarron a maga Maintenonát s Saccharisszát Waller, ahogyan én foglak téged mind szeretni, mind munkáim által halhatatlanná énekelni. - Oh te, szívem szerént teremtet asszony! mind e nevek, bármely ragyogókká lettenek is, elhomályosodnak egykor a te neved mellett. Feleld nékem, hogy elfogadod ajánlásomat és hogy te, mint az a személy, ki felől a Spectator emlékezik, inkább óhajtod egy öreg férj saruszíjjait fűzőgetni, mint egy világ fiához menni. - Isten veled, szeretett Simplicia! Én egészen tiéd vagyok! örökre tiéd vagyok!

*Tristram.*

## ELÍZA YORICKHOZ

Szeretett Bramín! Imhol az utolsó levél, melyet hozzád, míg még Angliának széleit látni engedtetik, írnom lehet. Kevés órák alatt itt hagylak, szabadságnak boldog szigete! itt hagylak - oh, hadd nevezzem egy kevély nevé! - hazája az én Yorickomnak!

-----  
Az úr azt tudakozza, hogy engem ki tanított írni. - Ki más, mint Yorick? - Ha írásom ér valamit, ha az nincs éppen kecs nélkül, ha rendeim néha kedves könnyűséggel ömledeznek, azért az urat s egyedül az urat illeti a hála.

Azon voltam, hogy az úr gondolatjait, szöllásait s azon szerencsés különösséget, mellyel magát kifejezni szokta, eltanulhassam. Elővevém a tollat s Yorick akarék lenni.

De jöjjön, jöjjön az úr, hadd veszekedjem ki magamat. Kénytelen vagyok, édes Yorick, mert leveletem nem kell vala tovább adnod; mert Elízádnak gyengéit nem kell vala kitenned idegen szemek elébe.

Gond nélkül fedi fel ő teelötted magát; ő tenéked tartalék nélkül nyitja fel szívét, de nem akarja, hogy így más is lássa. Szabad futást enged tollának s azt nem minden tudja úgy érteni, mint Yorick.

Azt írja az úr, hogy leveletem csudálták. Hiu magasztalások! Nem az én levelemnek nyújtattak azok, hanem magának az úrnak. Látták, hogy az úr meg van vakítva hibáim eránt, látták, mely mértéktelen kedvveléssel fogad mindent, ami tőlem jó s nem akarták eloszlatni kedves álmát. Az urat tisztelék leveleimben, nem engemet.

Éppen most vala nálam a hajóskapitány jelenteni, hogy az éjjel indulunk. A szelek kedveznek. Hadd öntsem ki tehát lelkemet az úr kebelébe, míg még azt kevés pillantataim engedik.

Isten veled, tiszteletre legméltóbb, legjobb ember! legérzékenyebb szívű teremtes, Isten veled! Emlékezeted nálam örökké becsben fog maradni. Te nékem mindig jelen leendesz. Légyen Elíza is mindig kedves a te szívednek!

Meglesz, amit kívánsz, Elíza becsülni fogja magát. Yorick miatt fogja becsülni magát, ki neki örök barátja.

Himnuszodat a Reményhez minden reggel el fogom énekelni. De az ének alatt csorgani fognak a hozzád vágyás könnyűi.

Isten veled, kedves Bramin! hűséges oktatóm, Isten veled!

A boldogság legyen elválhatatlan társad, a béke koronázza meg napjaidat! Ezt óhajtja

elváltozhatatlan barátnéd:  
*Elíza.*

Isten veled! Isten veled! Isten veled!

Mihelyt Anglia felé hajót találunk elő, venni fogod leveletem. Bizonyosan fogod. -

## TOLDALÉK

### RAYNALNAK KESERVE ELÍZA UTÁN

Anjingának szűk határa, maroknyi föld, mi vagy te? de Elíza tebenned született! Eljő a nap, hogy e roppant páhók, melyekkel a kincsért vesző Európész betornyozta Ázsiának távol partjait, nem lesznek többé. Vad fű fogja őket elborítani s a megbosszult indusz nyugalmas lakokat állít azoknak dőledékjeikben, minekelőtte még egy-két század elmúlánd. De ha írásaim nem halnak meg egészen, Anjingának neve élni fog az embereknél. S akik engem olvasandanak, akiket a szél e partok felé verend, ezt fogják mondani: *Itt született Elíza Draper!* - s ha breton leend közöttök, ezt veti majd kevélyen hozzá: *Itt! s - angol atyától!*

Oh, hadd öntsem ki szabadon szívemnek keserű gyötrelmeit s e fakadozó bús könyűket! Elíza nekem barátném volt. Olvasó, akárki vagy, bocsásd meg e meggyőzhetetlen ellágyulást! hagyd keseregnem az én Elízamat! És ha a te szívedet egyvalaha szánakozásra hajtottam az emberiség inségein, most viszontag te lágyulj el az én szenvedéseimen. Én tenéked barátod valék, anélkül, hogy téged ismertelek volna: légy te viszont ez egyszer az enyém. Szánakozásod nékem egész bér lesz.

Elíza őseinek hazájában végezte el pályafutását, harmincharmadik esztendejében életének. Egy mennyei lélek egy mennyei testtől vála el. Tí, kik e helyhez járultok, hol szent hamvai nyugszanak, írjátok ezt márványára: Ez s ez esztendőben, ez s ez holnapban, ez s ez nap, ez s ez órában visszaszívá Isten a maga lehelletét s Elíza megholt.

Új ösvénynek eredett író, néki csudálója s barátja! nem Elíza sugallá-e a te munkáidat? nem ő öntötte-e a tolladba azoknak legérdeklőbb rendeit? Szerencsés Sterne! te már nem vagy s én még vagyok! Én együtt siratálak téged Elízával; te ötet most együtt siratnád velem; s ha úgy akará vala az ég, hogy ti tovább éljeteek nálamnál, te véle sirattál volna engem.



A férfiak úgy vallák, hogy nincs asszony, aki annyi keccsel bírjon, mint Eliza. Ugyanezt vallák az asszonyok is. Mindnyájan tisztelték lelke színetlenségét, mindnyájan tisztelték érzékeny szívét, mindnyájan kedélykedének ismeretsége szerencsájével. Az irigység nem esett egy érdemnek, mely magát nem ismerte.

Anjinga! kétségkívül szerencsés égszakodnak kell köszönni azt a csaknem öszveférhetetlen együttlétét a gyönyörnek és szeméremnek, mely az ő egész személyét előntötte s minden mozdulatain lebegett. A faragó, ha a gyönyört akarta volna előadni, Elizát vevé vala példányul: ő szolgált volna példányul annak is, aki a szemérmet akarta volna festeni. E nálunk ismeretlen szépségű lelket Angliának komor és felleges ege el nem olthatá. Valamely győzhetetlen kellem terjede el mindenben, amit csinált. A kívánság - de a félénk kívánság - némán ballagott és remegve lépései után. Csak a széplelkű ember merte volna szeretni; de nem merte volna neki megvallani, hogy szereti.

Mindenütt keresem Elizát.....

-----

Elizának el kelle hagynia hazaföldjét, vérségét, barátjait, hogy az én szomszédomban üljön le s az enyéim közt éljen. Mely boldogságokat ígértem róla magamnak! Mint örvendék, látván, hogy a legszélesb értelmű férfiak is keresik barátságát, hogy a legnehézb ízetű asszonyok is vágnak szeretetére. Eliza, mondtam, fiatal s te már közelítesz véged felé. Ő fogja bezárni szemeidet. Csalfa remény! öszverogyó építményei az emberi bizakodásnak! Öreg korom túlhaladta az ő ifju napjait. Nekem senkim nincs többé e világon. Arra vagyok kárhozattva, hogy egyedül éljek s haljak.

Elizának mívelt lelke volt, de az magát soha nem engedte érzetni. Csak szebbé tette a természetet, csak tartósságot ada kellemeinek. Minden pillantásban inkább tetszett, minden pillantásban erősebben vonszolta magához azt, aki látta. Ezt tapasztalá körülte minden az induszok közt, minden ezt körülte Európában. - „Eliza tehát igen szép vala”. - Nem, ő nem vala több, mint csak szép, de nem vala oly szépség, melyet el nem oltott, mert olyan, mint ő, nem volt senki több.

Eliza írt s nemzetének azon írói, kiknek munkáikon a legtisztább ízet, a legkényesb csín áradott el, nem fogták volna megtagadni azon néhány lapot, melyet az ő tolla hagyta.

-----

De úgy tetszik, hallom, ezt mondja:

A komoly múzsa, ki íme itt reád függeszti szemét, a história, kinek felséges tiszte abban áll, hogy a maradék vélekedéseinek intézetet adjon. Ez a szökevény istenség, mely körüllebegi a világot, a hír, aki bennünket megismértete veled, hozzám hozta írásaidat s barátságunkat a becsület által kezdette megkötni. Lásd e halhatatlan főnixet a lángok között; ez az el nem halandó elmék emblémje.....

-----

## ÉRZÉKENY ÚTAZÁSOK FRANCIA- ÉS OLASZORSZÁGBAN

Franciaországban, mondám, ahhoz jobban értenek.

S az úr járt Franciaországban? kérde az idegen s a legnyájasb diadallal a világon felém fordult. - Különös! mondám, elgondolván a dolgot - hogy egy huszonegy tengeri mértföldnyi útacska - mert hiszen Calais egy talppal sincsen tovább Dovernél - valakinek ennyi igazat adhat. - Magam akarom meglátni. - S ezzel, anélkül, hogy csak egy szóval is válaszoltam volna kérdésére, egyenesen hazamentem, - öszvepakoltam félducet inget és egy pár fekete selyemnadrágot - a kabát, mely nyakamon fityeg, mondám, s egy-két pillantást vetettem könyökére, elég jó; - fel előpénzeztam egy ülést a Doveri postaszekeren s útnak eredvén másnap reggeli kilenckor, már háromkor oly tagadhatatlanképpen Franciaországban ültem egy tányér csibefricassée mellett, hogy ha akkor éjjel meg talált volna ölni a kólyika, az egész világ sem tudta volna motyómat a *droit d'aubaine* alól kiszabadítani. - Ingeim s a fekete selyemnadrág s a motyózsákom mindenestül ami abban volt, reá holt volna a francia királyra. - Még e kis képet is, melyet oly rég olta hordok és amely eránt neked, Elíza, gyakran tévék fogadást hogy sírba fog velem szállani, levonták volna nyakamból. - Nem nagylelkűsen! Egy gondolatlan külföldinek díbdábságát, ki felségednek alattvalói által szédítettett el, elfoglalni. - Szír, az egekre! ez éppen nem szép! - s sajnálom, hogy ezt egy ennyire civilizált, ennyire nyájasszerű, egy embe-  
riségre s gyengéd érzései által ennyire elhíresedett nép uralkodójának kénytelen vagyok ki-  
mondani.

- De hiszen alig léptem felségednek földjére -

-----

### A DÉSOBLIGEANTE

#### CALAIS

Legalább egy haszna vagyon, ha az ember meg nincs elégedve önnmagával - elméje excellens szituációba tétetik vásárlást tenni. S mivel annak, aki Francia- és Olaszországot végig akarja járni, kocsira van szüksége, s a természet bennünket többre szükségünk felé intéz és tol; én is a szekérszín felé indulék, hogy vagy megvegyek vagy kibéreljek egyet.

Egy ócska désobligeante, mely az udvar egyik szögében áll, első pillantattal szemembe tűnt. Nem szóllék senkinek s bemásztam a szekérbe s látván, hogy ez alkalmasan egyez elmémnek mostani állapotjával, előkiáltottam a házicselédet s meghagytam neki, hogy Monsieur Desseint, a fogadó birtokosát szólítaná elő. De Mons. Dessein vecsernyén volt. - A monak valamely csak ekkor érkezett asszonysággal vala beszédben a fogadó másik részében. Most nem nagy kedvem vala összejönni vele. Leeresztém tehát a szekér tafotakárpitjait, hogy meg ne láthasson s minthogy szándékom volt papirosra tenni utazásomat, zsebemből elővonám a tintát s papirost, hozzáfogék Előbeszéde megírásához.

## ELŐBESZÉD A DÉSOBLIGEANTE-BAN

Nem egy peripatétikus filozófusnak kelle tennie azt a megjegyzést, hogy a természet a maga kérdésbe vehetlen hatalmából határt vona az emberi kedvetlenség körül. Ezt az ő célját a legkönnyebb és legalkalmasabb eszköz által úgy érte el, hogy reá azt a csaknem meggyőzhetetlen kénytelenséget rakta, hogy tulajdon hazájában szerezze meg, ami neki javára való és ugyanott tűrje bajait. Egyedül ottan tömte körül őtet a legalkalmasb tárgyakkal, melyek szerencsáját vele együtt érezhetik vagy egy részét magokra által vehetik azon sulyoknak, melyek minden időben és minden tartományban egy pár vállakra nehezek voltak volna. Nem tagadhatni, hogy fel vagyunk ruházva egy tökéletlen képességgel boldogságunkat olykor e határon túl is terjeszteni. De úgy vagyunk elrendelve, hogy a nyelv, ismeretségek és szövetezések hija s a nevelés, erkölcsök, szokások és öltözet különbsége meg, megannyi gátlásaink érzéseinket tulajdon szféránkon túl közleni, hogy az nehánykor tökéletes lehetetlenséggé lesz.

Innen természetesen kell következni, hogy az érzékeny commercium bilansa mindég az ellen vagyon, aki ezt idegen földön űzi. Kénytelen venni, amire szüksége nincs s az ár meg vagyon szabva.

Konverzációját az odavalók ritkán fogják a magokéikon felcserélni, anélkül, hogy rovására nagy diszkontót ne tégyenek; és ha ez őtet végtére arra kényszeríti, hogy magát méltányabb kufároknak kezeikre bízza, hogy konverzációt, amilyet lehet, kapjon: nincs szükség divinációi nagy talentomra, hogy kitaláljuk, mely félen áll a nyereség.

Ez engem tárgyamra vezet és ha désobligeante-omnak örök hintálásai megengedik, hogy folyvást írjak, elbeszéllem az utazóknak kauzális és finalis okaikat.

Midőn honjaikat e munkátlanok hagyják el s valamely okból utaznak, az bizonyosan az itt következő három generális kauzából ered:

Testnek erőtelensége,  
léleknek gyengesége,  
kikerülhetetlen szükség.

A két alsóbb rubrika alá tartoznak minden szárazon vagy vizen utazóink, kik kevélységben, kandiságban, hiuságban s epés kedvetlenségben szenvednek. Olykor csak egyikében ezeknek, olykor többen egynél, azoknak minden lehető alnemeikben s minden lehető rokonságaikban egymás közt.

-----  
Azokhoz képest, amiket itten mondánk, az utazóknak egész cirkuluszát ezen itt következő kevés rubrikák alá lehet szedni:

Henye utazók.  
Kandi utazók.  
Hazudozó utazók.  
Negédes utazók.  
Epés utazók.

Ezeket követik a kénytelenségből utazók:

A vétkei miatt utazó.  
A szerencsétlen s vétlen utazó.  
A szimplex utazó.

S legvégül - engedelmével a kegyes olvasónak:

Az érzékeny utazó,

mely nevezet alatt enmagamat értem, aki utazásomat megtettem s már ülök s számot akarok adni utazásom felől, és aki éppen a szerént utaztam kénytelenségből és *par le besoin de voyager* mint akárki ezen klasziszban.

-----

## MONTREUIL

Egy ízben motyózsákom esett le a bakról, két ízben ki kelle szállanom, hogy a kocsisnak segélljek s lábszáriglan jártam a sárban, midőn az újobban felkötötte s fel nem tudnám érni, minek híjával vagyok - míg végre beértem Montreuilbe s a fogadós azt kérte tőlem, ha nem volna-e szükségem inasra. Akkor juta eszembe, hogy éppen annak vagyok híjával.

Inasra? Sőt igen, fogadós uram, mondtam.

-----

## MONTREUIL

Midőn másnap reggel La Fleurt a maga hivatalába béiktatám, általadtam neki motyózsákom kolcsát, félducet ingeim s egy pár fekete selyemnadrágom inventáriumával s meghagytam neki, kötné fel a bakra, fogasson s küldje fel a gazdát a számadással.

Ez a legény szerencse fia, mondá a fogadós, mutatván az ablakról, hogy öt-hat leány körülfogá La Fleurt, s azalatt, míg a postillon befogta lovait, tőle a legtapadóbb szívességgel búcsút vevének. La Fleur sorba csókolta s egyszerűen több ízben kezeiket, kénytelen vala háromszor megtörlni szemeit s azt az ígéretet tette nekik, hogy Rómából oly ajándékot hoz nekik, mire szükségük van.

Ezt az embert az egész világ szereti, mondá a fogadós s alig van szög Montreuilben, hol utána sóhajtozni nem fognak. Nincs több egy hibájánál: mindég szerelmes. - Annak szívesen örvendek! mondtam; az engem megment azon fáradságtól, hogy nadrágomat minden éjjel vánkossom alá elrejtsem. - Midőn ezt mondtam, nem annyira La Fleurt dicsértem, mint magamat; mert én életemnek minden napjaiban vagy egy vagy más hercegnébe mindég szerelmes voltam s úgy hiszem, hogy az boldog kimúlásomiglan mindég azon szerént leszen. - Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ha képes vagyok valamely alacsony tettet elkövetni, az akkor esik, midőn egyik szerelmemnek vége van s még nem kezdődött el a másik. Míg az ily interregnum tart, mindenkor zár alatt érzem szívemet; ki nem tudok belőle zsarolni három fillért egy szegénynek. Azért rajta vagyok, hogy azt oly kurtává tegyem, amint lehet s azon pillantásban, amidőn ismét lángot kaptam, megint oly szánakozó, nagylelkű vagyok, mint előbb s kész vagyok tenni mindent s mindennel, csak meggyőzettessem, hogy benne nincs sem bűn, sem véték.

De valóban ezzel a *szerelmet* magasztalom, nem magamat.

## AMIENS

Alig röpült ki számon a szó, midőn a gróf L\*\*\* hintója, melyben a húgával együtt ült, szekere mellett elméne. Csak annyi ideje volt, hogy meghajtá magát felém, de mint aki azt akará jelteni, hogy reám ismert és hogy mondani kívánna valamit.

Megállá, amit a tekintet ígért: mert még nem végeztem vala el vacsorámat, midőn bátyjának cselédje egy levelet hoz nekem tőle. Kért, hogy az első reggel, melyben nem fognék jobbat tehetni, adnám által Madame de Rambouilletnek az együttjövő levelet. Ehhez csak azt vetette, hogy szerette volna nekem előbeszélni történetét s sajnálja, hogy erre ideje nem volt; de ha valaha Brüsszelbe talállok jőni s addig nevét el nem feledtem, öröme lesz, ha amivel most adósom marada, le fogja fizethetni.

Meglátlak tehát, széplelkű asszony! - mondám. Visszajövén Olaszországból, Németországnak, Hollandnak veszem útam s kitérek egy kis fordulattal Flanderbe. - Mit tesz az, ha tíz stáció volna is? Légyen bár ezer! - Mely szebbnemű gyönyörrel lesz megkoronázva útam, midőn egy beszédnek érdeklő történetei által lészek érdekelve, melyet előttem maga tartand a kereszt-viselő! Azt sírni látni! - S ha könnyűinek forrásait be nem tömhetem is, mely irígylést érdemlő érzet az, hogy egy szép asszony orcáiról a fájdalom cseppjeit le fogom törülhetni, mellette ülvén a szent éj csendében, homályában!

Gondolatomban minden bizorrral nem vala semmi rossz. És mégis keserű vádakat tettem érte mindjárt ekkor szívemnek.

Életemnek különös boldogságai közé tartozik, hogy én, amint feljebb már említettem, a fülemig voltam mindég vagy ebbe vagy abba szerelmes. S úgy esvén, hogy utolsó lángom, midőn egy szegletnél találék elmenni, a féltékenységnek egy szusszant szele által kifúvatott; én azt mintegy három holnap előtt az én Elízám tiszta lámpájánál ismét meggyújtottam. S midőn azt cselekvém, esküdtem, hogy az égni fog egész útam alatt. - S mit használna titkolnom? örök hűséget fogadtam neki. Elízának egész szívemre vala jussa. Szenvedelmemet felosztani annyit teszen, mint fogyasztani, kitenni mint szerencsétletni. Aki szerencsétlet, veszthet s akkor osztán Yorick, mit felelsz, mit felelhetsz egy illy hű szívnek? egy szívnek, mely el vagyon telve bizadalommal, - ily jó, ily szelíd, ily tiszta és vétlen?

Nem! nem! mondám, félbeszakasztván önmagam; nem megyek Brüsszelbe! De képzeletem mindég mené a maga útját. - Emlékeztetem magamat elválásunk utolsó pillantatakor tekintetere, midőn sem Elíza, sem én nem tudánk egyebet mondani, mint egy adieu-t - képe re tekintettem, melyet fekete pántlikán függeszte nyakamba. Elpirultam. Meg akarám csókolni. Egy titkos szégyen tartóztata. - Ez a gyenge virág, mondám kezembe szorítván a képet - el kell-e neki hervasztatni szintén töviglen? s általad kell-e elhervasztatnia, Yorick, ki azt fogadád, hogy kebled léssen sírja?

Örök kútfeje minden boldogságnak! kiáltám s térdre vetém magamat - légy bizorrsága fogadásomnak! te és minden menyei lelkek! nem látom meg Brüsszelt, hanemha Elíza is velem jó! ha az az út engem mennybe vinne is!

Az ilyetén nemű elragadtatásokban a szív az ész bosszujára mindég sokat mond.

-----

## PÁRIZS

Gyönyörű város annak, aki szép hintóval, szép lovakkal, félducet lokájjal s három-négy szakáccsal bír! - Mely szabadon, mely kényére élhet benne az ember!

De az oly kisdud princ, mint jómagam, aki cavalerieben gyengécske s egész infanterieje egyetlen egy főből áll, okosabban bán, ha a csata mezejét másnak hagyja, inkább a kabinetben igyekszik magát szignalizálni, ha fel s be juthat-el.

Fel s be mondom, mert oda nem lehet perpendiculáris lineában alábocsátkozni egy *me voici, mes enfans* - egy imhol vagyok-kal - akármit gondol egy vagy más.

Megvallom, az én első érzésem, mihelyt szobámban magamban és egyedül hagyattatám, korántsem volt oly hízelkedő, amilyennek azt előre képzeltem volt.

Lomha lépésekkel vonakodtam az ablakhoz a magam poros fekete kabátomban s egy egész tolongó világot láttam sárgába, kékbe, zöldbe, veresbe öltözve, a mulatság gyűrűje után vergődni - az öregek tört láncsákkal s sisakokban, melyekről már lehullott a vizír - az ifjak aranyragyogásu fegyverekben, befürtözve a két India tarka tollaival - mindnyájan az után döfölgének, mint turnírbátékok hajdani lovancai, dicsőségért és szerelemért. -

Te, szegény Yorick! kiálték, mit akarsz te itten? Alig érkezél meg s ez a pillongó láрма csaknem öszvetört. Keress valamely kanyargó allét, mely be vagyon rakoncázva végein, melyben még soha nem ment zörgő szekér, hova még semmi szövétnek nem hánytá sugárait. Ott a hely, ahol te világíthatod fel lelkedet, ahol valamely jószívű nimfecskevel édes beszédbe eredhetel, ahol magadnak való koszorúcskát találsz.

Hulljon el orrom, ha teszem! mondám s elővontam zsebemből a Madame de Rambouillet-nek szóló levelet. - Első kimenetelem e dámához lesz. - „La Fleur?” - „Monsieur.” - „Hívjon kend egy beretváltót. - Azután kefélje ki a ruhámat.”

-----

## A PASSEPORT

## PÁRIZS

-----

Mylord! kiáltá a fogadós, de hirtelen megkapá magát s tónját megváltoztatá. Ha Monsieur-nek passeport-ja nincs, de lesznek barátjai Párizsban, kik azt szerezhetni fognak. - Én egyet sem tudnék, mondám hideg gondolatlansággal. - És így barátja sincs, mondá a fogadós. Úgy bizonyos lehet Monsieur, hogy a Bastill-be vagy legalább a Chatelet-be dugják. - Éh, mondám, mindég hallottam, hogy a francia király igen jószívű ember! nem félek semmitől. - Az igen is való, mondá a fogadós, de azért Monsieur holnap a Bastille-ben virrad fel. - Én a kegyelmed szobáit egy holnapra bérleltem ki, mondám; s Franciaországnak minden királyai a föld kerekiségén egy nappal sem visznek ki belőlök hamarabb.

La Fleur azt a megjegyzést tette szavaimra, hogy a francia királynak senki nem állhat ellent.

*Parbleu!* monda a fogadós, meg kell adni, hogy ezek az angol urak rettenetes rendes emberek! s fejcsóválva kiment.

## A PASSEPORT

## A FOGADÓBAN

Én csak azért vevém oly könnyen a dolgot, mert aggodásom által nem akarám a szegény La Fleurt elrettenteni; s ugyanezért a vacsora felett vígabban mulaték vele, mint egyébkor szoktam vala, Párizs és az Opera Comique felől. - La Fleur is megjelent az operában s sarkamon követe szintén a könyváros boltjáig. De látván, hogy onnan egy fiatal, szép lánnyal jövök ki és hogy együtt mentem végig vele a Conti-szélen, nem tartá szükségesnek, hogy tovább kísérjen s arra gondolá magát, hogy rövidebb utat tesz s eléggé korán ére a hôtélbe s megérté, hogy a police erántam szorgalmatoskodik.

Elszedvén asztalomat, eleresztém, hogy ő is vacsoráljon. Ekkor komolyabban hányám meg bajos helyzetemet.

S itt tudom, barátom Eugén, mosolyogni fogsz, visszaemlékezvén elválásunk órájára. El kell mondanom a történetet.

Tudta Eugén, hogy én oly kevésbé szoktam elnyomasztva lenni pénzzel, mint jó gondolattal s félre vont s tudni akarta, mennyi pénzem van. Mutattam erszényemet. Ez ennyi útra nem lesz enélég, ugymond s elővevé a magáét, hogy általtölthesse az enyémbe. Becsületemre, Eugén; ez elég lesz, mondám. - Higgy nekem, nem lesz elég, én jobban ismerem azt a két országot, ahova indulsz. - Az meglehet Eugén, felelék visszatolván adományát, de te felede, hogy én nem leendek Párizsban harmad nap, hogy valamely gondolatlan szó vagy tett miatt megfognak s a Bastille-be zárnak, hol egy-két holnapig a francia király kosztján leszek s nem ürítem ki erszényemet. - Megengedj, monda Eugén; e kútfőre nem tarték számot.

A tréfa most valóra akara válni.

-----  
Bastille! - - Hát osztán? A rettenetes csak a szóban fekszik. -  
-----

Eltelve e magas, e nagy ideákkal, magam se tudom miért, lementem az udvarra. -  
-----

Ezen bátor és minden nyomorúságnak packázó soliloquiumban véletlenül egy szó háboríta meg, melyet én egy gyermek szavának vettem és amely azt panaszlá, hogy nem mehet ki. Végigmentem a folyosón, minden ajtó mellett megállottam s látni akartam, honnan jó a panaszos szózat, de sehol nem sejték meg senkit. - Nem vala reá gondom többé s ismét lementem az udvarra.

Újjobban végigmenvén a folyosón a szó megint hallatá magát és most két ízben. Körültekintém magamat s amint szemeimet felvetém, egy seregélyt láték meg egy szoros kalitkában. Nem mehetek ki! nem mehetek ki! monda a seregély.

Megállottam s elnézém a madarat. Valamikor valaki a bolt alatt elment, repeső szárnnal szalad arrafelé, ahol az ember a kalitka mellett elment s ismétlette fogságának panaszait. Nem mehetek ki! monda a madár. - De én megteszem, hogy kimehetsz, kiálték magamban, akármi érte! A kalitka ajtaja befelé vala fordítva a fálnak s oly szorosan vala befonva dróttal, hogy lehetetlen volt megnyitni, ha a kalitkát széjjel nem szaggatom. Hozzáláttam mind két kezemmel.

A seregély azon hely felé repdesett, ahol kiszabadulását vevém vala munkába s a drót közé dugván fejét, oly erősen dolgozék a zárt ajtó ellen mellyével, hogy tartanom lehete, megöli magát, míg ajtaja felnyitthatik. - Nem mehetek ki! nem mehetek ki! monda.

Érzéseim gyengédebben soha nem voltak meghatva, soha még történet nem gyűjtötte össze hamarabb szofista eszem megtévesztett lelkemnek elszórt tehetségeit. A rövid dal a madár szájában értelem nélkül volt: de oly egyező vala a természet sugallataival, hogy egy percben öszvedönté alaptalan okoskodásaimat a Bastille felől. Elfogott szívvel hágdaltam fel a grádicson s meghazudtolám, amit rajta lemenve mondtam volt.

Leplezd be magadat, ahogyan tetszik, raboskodás, te mindig keserű ital maradsz; és ámbár téged mindenütt és minden századokban ezereknek meg ezereknek inni adtak is, azért te nem vagy kevésbé keserű. - Te pedig háromszor édes és nyájas istenné, kit nyilván vagy alattomban az egész világ imád, a te szilkéd édes az íznek s édes marad valamíg a természet el nem változik. Semmi szómocsok nem piszkolhatja be a te hónál fejérb palástodat, semmi kémiai erő nem változtathatja el liliompálcádat vas cepterré. Ha te mosolyogsz reá, midőn kenyérháját eszi, boldogabb a pásztor, mint szultánja, kinek udvarából számkivetve vagy. - Kegyelmes ég! mondám, térdekre ömölve a legfelsőbb lépcsőn; csak egészséget adj nekem s e kegyes istenséget add társammá - oh, úgy hullasd tiaráidat aszerént, mint hópilléket azoknak fejeikre, kiket a vágyás annyira viszketegel utánok!

## A RAB

## PÁRIZS

A seregély a kalitkában engem szobámig kísért. Leültem asztalomhoz s képemet felkönyöklött kezemen nyugtatám s elképzeltem azoknak nyomoruságaikat, akik rabságot szenvednek. Jól el valék készülve s ajtót, kaput nyitottam képzeleteimnek.

Legelőbb azon millió embertársaimat akartam eltekinteni, akik rabságra születtek. De látván, hogy bármely érdeklő a kép, melyet felölök csináltam, inségeiket nem hozhatom eléggé tisztán szem elébe és, hogy e szomorú csoportok sokasága engem csak elszór: egyes rabot vettem elő, úgy, ahogyan az a maga tömlőcében sorvad. Rostélyajtaján lestem ki őtet, hogy képét azon bús fény mellett végyem fel, mely tömlőcét világítja.

Félig már elfonnyadva láttam képét a hosszas szenvedés és várás által s érzettem, hogy a megcsalt remény mint betegítheti el a szívet. Közelebről fogván szembe, sápadtnak tetszett ő, hideglelősnek. Harminc esztendő oltá nem enyhítette keblét az esti szellő. Ezen hosszú idő oltá nem látta a napot, holdat; fülei nem hallották rokonainak, barátjainak szózatjokat, gyermekei...

Szívem vérzeni kezd. Kénytelen valék a portrénak más részét venni elő.

-----  
Olaszországból hazatérve elhoztam a madarat azon tartományba, melynek nyelvén az eltanulta volt a négy szót. Elbeszéltem történetét Lord A. előtt s Lord A. kért, adnám neki a madarat. Kevés hetek múlva Lord A. azt Lord B.-nek adta, Lord B. ismét Lord C.-nek s Lord C. komornyikja Lord D.-nek, Lord D. Lord E.-nek s így tovább, végig a fél ábécén. A Pairek Táblájától a madár az Alsó Házba méne által s ugyanennyi urak birtokába jutott. De ezek mind *be*, az én madaram pedig *ki* szeretett volna menni. Londonban csak oly kevés becse vala a madárnak, mint Párizsban volt.

Lehetetlen, hogy sok olvasóim éppen ne hallották volna hírét. És ha közzülök valaki láttá, kérem, emlékezzék meg, hogy a madár enyém volt.



A madárról nincs egyéb mondanivalóm, mint hogy azon napság oltá a maiig ezt a szerencsétlen madarat címerem sisakján viselem.

S bár próbálja valamely heraldikus, s monda, hogy a címert csak nemesek viselik s a címert az ember nyeri s nem maga adja magának!

## A PASSEPORT

### VERSAILLES

Egyszerre beeresztetém gróf B... úrnál. - Shakespeare asztalán állott s a gróf forgatta benne a leveleket. Én a könyvbe pillongtam, mintegy jeléül, hogy ismerem azt. - Felvezető nélkül jövök, mondám, mert tudtam, hogy gróf úrnak szobájában találni fogok egy valakit, aki velem e segédet közleni fogja. Az az én földim Shakespeare, mondám a könyvre mutatván ujjammal; *ayez la bonté, mon cher ami*, ezt vetém szavaimhoz, Shakespeare-nek lelkéhez intézvén a kérést - *de me faire cet honneur lá!*

A gróf mosolygott a felvezetetésnek ezen a különös nemén. Láta, hogy képem halavány és beteges s kért, fognék helyet. Engedtem s meg akarván menteni őtet a találgatás fáradságától, mi okból jelentem légyen meg nála, tekervények nélkül elmondám neki, amit a könyvesboltban hallék és, hogy azon kis bajban, melybe gondatlanságom vete, ez bátoríta fel hozzá folyamodnom. - S mely baj az? kérdé a gróf, hadd tudjam. - Elmondottam neki aszerént, amint már az olvasónak beszéllém.

Fogadósom, Monsieur le Comte, mondám végigérvén a beszéden, azzal ijeszt, hogy a Bastille-be fognak dugni. De én nem rettegek semmit; a világ legmíveltebb, legemberibb népe között vagyok s lelkem vétlennek kiált. Nem jöttem kikémelni az ország meztelen voltát s meg nem álmodám, hogy e gyanúba vétethetem. A franciák nagyszívűségével, Monsieur le Comte, nem fér össze bántani a védtelent.

-----  
A gróf nekem erre igen sok nyájassággal felele s úgy vallá, hogy sokkal tartozik összeismékedtetésünkért Shakespeare-nak. De *à propos*, ugymond; Shakespeare tele van nagy dolgokkal; elfeledé egy parányi kicsinységet - megnevezni az urat. S ez az urat azon kénytelenségbe teszi, hogy azt maga tegye.

## A PASSEPORT

### VERSAILLES

Engem a világon semmi sem akaszt el inkább, mint midőn azon kell törnöm magamat, hogy miképpen mondjam ki valakinek, ki vagyok. - Mert nehezen tatálhatni embert, kit jobban nem tudnék leírni, mint magamat s már sok ízben óhajtottam, hogy bárcsak egy szóval tehetném azt, s - vége. Ez vala azon egy alkalom egész életemben, amidőn ezt jó móddal tehettem. Shakespeare előtttem állott a gróf B... asztalán. Emlékeztem, hogy én a könyvben állok. Elővevém tehát azt a kötetet, hol Hamlet találtatik s felhányván a sírásók szcénjét az ötödik aktban, ujjomat a Yorick neve alá vetettem s a könyvet a gróf felé fordítottam, *me voici!* mondám.

Nem sokat tartozik a dologra, ha személyem valósága tolt-e ki a gróf emlékéből a szegény Yorick koponyáját vagy miként történhetett, hogy ő itt, hat vagy hét századot általszökvén, ily rendesen megtévedhete. A francia könnyebben koncipiál mint kombinál.

-----

..... És az úr Yorick? kiáltá a gróf. - Igenis, az vagyok. - „Az úr?” - Én igen, kinek szerencsém vagyon gróf úrral beszélteni. - *Mon dieu!* - monda s megölelt. *Vous êtes Yorick?*

Zsebjébe tolá Shakespeare-t s egyedül hagyta szobájában.

## A PASSEPORT

### VERSAILLES

Meg nem foghatám, miért tűnt el gróf B... ily váratlanul, sem hogy Shakespeare-t miért tolá zsebjébe. De amely titkok önmagokat fedezik fel idő multával, azok nem érdemlik a tépelődést. Jobb vala azalatt Shakespeare-t olvasni. *Sok lárma semmiért* - ezt a darabot kerestem fel s olvastam....

-----

Midőn a harmadik akt végét olvasgatóm, belépett gróf B... s hozta a passeport-t, - Monsieur le Duc de Choiseul oly jó próféta, mondá, mint amely jó miniszter; aki nevet, azt mondja, nem lehet veszedelmes. Ha a passeport másnak kívántatott volna mint az angol királyi udvari mulattatójának, még két óráig is el kellett volna utána várakoznunk. - Bocsánatot, Monsieur le Comte, mondám; én nem vagyok udvari mulattató. - De az úr Yorick? - Igen. - S az úr szeret tréfálni? Feleltem, hogy tréfálni ugyan szeretek, de engem azért senki nem fizet - az nekem saját költségeimen esik.....

## A PASSEPORT

### VERSAILLES

A passeport az országnak gouverneurjeihez, lieutenantcommandant-jaihoz, officier-généraux-jához, bíráihoz és igazságkiszolgáltatóihoz vala intézve, hogy ők Monsieur Yorick udvari mulattatót, bagazsiástul menve és visszajöve szabadon eresszék. Megvallom a passeport megkapásán támadott öröm azon éppen nem kedves figúr által, melyet a levélben játszok, nem kevésbé vala elhomályosítva. De ez árnyékvilágon semmi sincs keverék nélkül s némelyike legkomolyabb bölcseinknek annyira ment, hogy azt állítja, hogy a legfőbb gyönyör is kínos felsóhajtással szokott együttjárni.

De ennek semmi szövetsége az én útazásaimmal.

-----

## A KÍSÉRTET

### PÁRIZS

Amint a szekérből kiszállék, a portier azt mondá, hogy éppen most keresse valamely ifjú leányszemély egy kézikosárkával. Ha még itt van-e vagy elment már, azt megmondani nem tudta. - Ide adatám vele szobám kolcsát s felfelé mentem a grádicson s amint a tizedik lépcsőre értem, a leány szembe jött velem.

Az az a szép szobaleány volt, akivel együtt sétáltam a Quai de Contin. Madame de Rambouillet kiküldötte vala egy marchande de modes után, ki az Hôtel de Modène szomszédjában lakott. S minthogy én meg nem jelentem vala nála, meghagyá a leánynak, járna végére, nem mentem-e el s ezen esetre nem hagytam-e hátra egy levelet az ő adressze alatt.

Még közel lévén szobám ajtajához, a szép szobaleány visszatért s bejött hozzám, míg asszonyához egy kártot írhatok.

Májusnak utolsó napjaiban volt az idő s az est gyönyörű vala. Az ablak cseresznyeszín selyemkárpitjai le valának eresztve. A nap hanyatlott s oly meleg színt terjesztett el keresztül a piros kárpitokon a leány szép orcáin, hogy azt hihetém, hogy pirúl. E gondolat engem is megpirított. Ketten valánk s ez a környülmény egy második pirulást terjeszte el képemen, minekelőtte még ez az első eloszlott.

Van egy neme a kedves, félig vétkes elpirulásnak, melyben a vérnek több része vagyon, mint magának az embernek. Egy lobbal küldetik el a szívtől s a rény utánareppen, nem visszahívni azt, hanem, hogy még gyönyörebbekké tégye érzéseit. Öszveelegyednek egymással.

Nem akarom azt leírni. - Elejéntén valamit érzék magamban, mely nem szintén egyezett öszve a rénynek azon leckéivel, melyeket a múlt estve a leánynak adtam vala. - Öt minűtig kerestem nyomtatott kártot. - Tudtam, hogy nálam olyan nincs. - Elővettem a tollat. - Ismét letettem azt. - Kezem reszketett. Belém bújt vala a sátán.

Tudom én úgy, mint akárki, hogy ő nekünk adverzáriusunk, s hogy ő fut, ha ellentállunk neki. De én neki igen gyéren állok ellent, félvén, hogyha győzni találom is, a tusa sebekbe fog kerülni. A bátorság kedvéért tehát feladok a diadalon s nem ötlet hagyom futni előttem, én futok őelőtte.

A szép leány a szekreter mellé jött, melyben oly haszontalan kerestem vala a kártot; legelébb az ellőkött tollat vette fel; azután tintatartómat nyújtotta felém s azt oly kellemekekkel tévé, hogy nem hagyám magamat kérni elfogadására. - De mégis nem mertem. - Szép gyermek, mondám, nem lelek kártot, nem írhatok. - Mit tesz az? felele ártatlanul; írjon az úr, amire tetszik.

Kísértetbe jövék azt mondani neki, hogy tehát ajakira írok.

Oda vagyok, ha azt teszem! kiáltám. - Megfogtam tehát kezét s az ajtóig vezettem s kértem, ne feledje intéseimet. Oh, azt bizony nem fogom! ugymonda; fogadását oly hévvel tévé, hogy elfordítván képét, öszvesimult két kezét az enyéim közzé bocsátotta. E helyzetben lehetetlen vala őket meg nem szorítanom. El akarám eresztetni és mégis mindég tartottam. Nem szóllottam semmit; mindég tartottam magamnak a predikációt. Óhajtottam, hogy vonná vissza s mindég fogva voltak az enyéim között. Érzettem, hogy tusámat újra meg kell küzdenem, de egyszersmind azt is érzettem, hogy minden tetemeim rengenek belé.

A nyoszolya lába, ahol állánk, másfél lábnyira volt. Én mégis tartottam kezeit - s miként történt? azt meg nem mondhatom - nem kértem - nem vontam, nem is gondoltam a nyoszolyára - de egyszerre meglőn s mindketten a nyoszolyán ülénk.

Hadd mutassam, milyen erszényt csináltam tallérodnak, Monsieur, monda a szép szobaleány s jobb kezével benyult ruhájának zsebjébe - a zseb az oldalam felől vala. Sokáig keresgélt ebben a zsebben, majd a másikban - s nincs. Sohasem voltam nagyobb nyugtalanságban. Végre reáakada a jobbikban s kivonta azt. Az erszény zöld selyemből vala szabva, megbélelve s bészegve fejr atlással, és csak éppen annyi, hogy benne a tallér elférhetett. Kezembe adta; rendes kis erszényke volt. Tíz percig tartottam kezemben, mely az ölében nyugvék s hol az erszényre néztem, hol félre.

Ingemnek bodrán egy-két redő felfeslett vala. A szép szobaleány minden szó nélkül elővonta tűtartóját, cérnát vont tűjébe s a feslést bevarrta. Előre láttam, hogy a dicsőség híre játékra jut s amint hallgatva, kezével nyakam körül hol ide, hol amoda tette az öltést, érzém, hogy a borostyán, melyet a képzelet hajaim közé füze, hullani indul.

Neki a lépésben kioldódott a papucscsattja s a csatt ki akara esni. - Lám! monda a szép szobaleány s feltartotta lábát. Úgy kívánta a hála, hogy azon gondért, mellyel megigazította vala bodromat, én viszont az ő csattját igazítsam meg. Megtevémm azt s felvettem a másik lábát, hogy lássam, ha jól van-e a csatt azon. - Ügyetlenül kelle azt tennem, mert ezáltal a szép szobaleány kijöve ellensúlyából, s akkor -

-----

## PÁRIZS

Kevésbé boldogul az ember a világon jót tévén, mint vévén. Felveszek egy fonnyadni kezdő ágat, leszúrom s azután megöntözöm, mert azt én ültettem.

Gróf B..., aki nekem nagy szolgálatot teve a passeport-szerzésben, tovább méne ennél s újabbat akara tenni azon egy-két nap alatt, melyet Párizsban töltött, bemutatván némely főrendü házaknál, melyeknek ismét másokkal kelle ismeretségbe hozniok s így tovább.

Éppen idejében tanultam vala meg titkomat, hogy e becsületből hasznot vonhassak. Enélkül nem fogtam volna enni többször egyszerűen e házakban, ahogy az gyakoroltatni szokott s a francia arcokat és alakokat általtévén honomnak nyelvébe, igenis hamar láttam volna, hogy egy nálamnál kedveltebb vendégnek helyébe ültem be, de abból, sorban mindnyájoknál ki kellett kelnem, mert nem tudom, mint kellett benne megmaradnom. - Az eltanult titok oly sikeres vala, hogy dolgaim éppen nem menének rosszul.

Fel valék vezetve a vén Marquis B...-nél is. Ez hajdan némely apró lovanci tettek által szemet vont vala magára a Cythère udvarában; s ezen régi idő olta a megvénhedett bajnok mindig hordotta az uniformot. Gyengéje vala szegénynek azt hagyni hinni, hogy vitézsége nem egyedül ágyában áll. - - „Nagy kedvem jött meglátni Angliát!” - s az angol asszonyok eránt téve kérdéseket, hogy a dolog mint, hogy megy nálok. - *Croyez-moi, Monsieur le Marquis*, mondám; maradjon uraságod, ahol van! Az angol uraságok tőlök alig tudnak nyerni egy kegyes tekintetet is. - S a vén Marquis vacsorára kért.

Mons. P., a Fermier général, adóink felől teve kérdéseket. Úgy beszéltek neki, hogy azok korántsem kevesek. - Oh igen, mondám s mélyen meghajtam neki magamat; de uraságotól kellene eltanulnunk a beszéd nehéz mesterségét. - Kért, vacsoráljak az ő kis házában.

Madame de Q.-nél azt mondták felőlem, hogy én elmés ember vagyok. Madame de Q. maga is elmés asszonynak tartatott. Égve vágyott engem megláthatni s beszédemet hallgatni. Még le sem ültem nála, már tapasztalám, hogy neki semmi gondja nincs, van-e, nincs-e nekem elmém. Azért kelle megjelenem, hogy tudjam, hogy neki az van. Az ég a bizonyságom, hogy nálalétem alatt meg sem nyílt a szám.

Madame de Q. azt beszélte felőlem mindennek, akit elől-utól talált, hogy elmésb emberrel soha sem szóllott.

A francia dámák uralkodása három szakaszból áll: előbb kacérok, azután vallástalanok, végre imádkozók. Míg e három epocha el nem tel, soha nem vesztik el királyi pálcájokat, egyedül alattvalóik változnak. Midőn harmincöt év s olykor eggyel vagy kettővel több, birodalmokat minden lakosaitól kipusztította, nekiáll s a vallástalanság rabjaival népesíti el - végre a hitével.

-----

Három hétig szüntelen annak állításán valék, akivel szóllottam. - *Pardi!* ez Monsieur Yorick annyi ésszel bír, mint akármelyikünk itt. Öröm hallani, mondá a másik, mikor szól. - Az ember nem lehet jobb társaságban, mint vele, mondá a harmadik. - S ezen áron egész életemet a párizsi nagyok közt tölthetém vala: együtt ehettem, ihattam, mulathattam volna velek. - De mely élet az ilyen! Pirultam magamban érte. Az egy nyomorult rabszolga élete volt. A becsületnek minden érzése felriadt bennem ellene. Minél fentebb vala a társaság, melyben magamat lelém, annál inkább kelle magamat megalacsonyítanom gyalázatos professzióm által; minél cifrább a coterie, annál többek a mesterség gyermekei benne. Epedtem a természet gyermekei után. S egy estve a legútálatosb móddal mocskolván meg magamat így a legragyogóbb emberek társaságában, rosszul levék, lefekvém s meghagytam La Fleurnek, rendeljen postát s másnap odahagyám Párizst s Olaszország felé indultam.

-----

## WIELAND

### SZÓKRATÉSZ MAINOMENOSZ, AZAZ A SZINOPEI DIOGENESZ DIALÓGUSAI

#### XXXI.

- HASZONTALAN! Filomedon, én azt állítom, hogy egész Korintuszban nincs oly nyomorult vízholdó, aki több becsülést ne érdemelne, mint te. - Engedd el egyenességemet - vagy, ha csakugyan megharagszol érte, nem fogod rossz neven venni, ha azzal nem gondolok.

„Azt szeretném látni” monda bosszus ábrázattal Filomedon.

Én oly keveset veszthetek el, fiatalember, hogy az meg nem érdemli, hogy miatta valakitől féljek. - Ki is bosszonkodna azért, ha néki valaki igazat mond.

„Szemtelen öreg!”

Te csak tetteted, hogy bosszonkodol, Filomedon; az én mondásom igazsága oly szembetűnő, hogy a te önszereteted nem vakíthat meg annyira, hogy azt ne lásd. A vízholdó, akármely megvettetett teremtes légyen ő bár, hasznára vagyon a társaságnak: - de hát te mi hasznára vagy? - Jer, csendesítsd el fiatal elhevülésedet! Szóljunk barátságosan a dolog felől. - Te minden esztendőben harminc talentomot költesz el; ebből minden napra mintegy fél mína esik.

„S tégedet a' bánt, Diogenesz, ugy-é, hogy te annyit nem költhetsz. - Legalább asztali vendégem lehetnél, ha kevélységed megengedné.”

Kevélységem nem, hanem inkább csak kénykeresésem. Mióta a másoktól függés alkalmatlanságait megkóstoltam, Ázsiának minden kincsével sem cserélném fel azon szerencsém, hogy magam ura lehetek.

„Én is éppen így gondolkozom, Diogenesz! - Gazdag vagyok; s élek véle, s abban másokat is részesítetek. Ez nékem tekintet s gyakorta hasznót is hajt. Nincs szükségem azt nagy gonddal, s fáradsággal keresni, amit a szerencsétől kaptam. S miért nem vólnék én szintúgy magam ura, mint te?”

A következőzés rólam rád nem állhat meg; igen nagy közöttünk a különbség. Te minden esztendőben harminc athenei talentomot vonsz polgártársaid között.

„Én az én jövedelmemet nem polgártársaim jószágokból vonom; az tulajdonom nékem.”

A kettőt nem lehet elválasztani egymástól. Te a jövedelmedet, az igaz, tulajdonodból vonod; de csak azon kötés ereje mellett, melyet a köztársaság felállítói a jószágoknak elosztásakor kötöttek. Eleid azon feltétel alatt kapták jószágait, hogy annyit, amennyi az ő erejekben leend, a közjó fenntartására adni készek legyenek. Ez a feltétel és titkos ígélet még most sem vesztette el erejét. Aki a Köztársaságból hasznót von, az annak szolgálatjára is köteles.

„Te talám nem vonsz abból semmi hasznót?”

Melyek vólnának azok?

„Élősködöl, azt pedig minden tudja, hogy szellővel élni nem lehet; bátorságosan jársz ide s tova a törvény védelme alatt. - Semmibe sem akarod-é ezt venni?”

Ez, az igaz, Filomedon, nem éppen semmi, de csakugyan nem is több, mint amennyivel nékem a korinthusziak tartoznak. A természet törvénye mellett nem kívánhatok kevesebbet tőlök, mint hogy békével élni hagyjanak; legalább addig, míg nékiek nem ártok.

„Miért nem tartoznának ők azzal nékem szintűgy, mint néked, anélkül, hogy én nékiek több szolgálattal tartozzam, mint te?”

Szintűgy tartoznak néked is mint nékem; de te nem elégednél meg, ha csak azzal fizetnének ki; te ennél sokkal többet kívánsz tőlök. Némelyekkel földeidet mivelteted; némelyekkel gulyáidat legelteted; másokkal ismét fábrikáidban dolgoztatsz; egyike néked posztót szöv; másika szőnyeget készít falaidat bévonni; harmadikával étkeket készítettetsz; szőlőt ültetsz másokkal; - egyszóval mind azt, amire szükséged vagy - pedig mi és mennyi az, amire szükséged van! - néked mások csinálják; - te magad vagy az, aki öszvedugod kezeidet, s semmit sem csinálsz! - legalább semmit egyebet, hanem enni, inni, táncolni, csókolgatni, alunni, magadat mások által szolgáltatni - s mindezeket egyedül azon harminc talentom ereje mellett, melyhez egyéb igazságod nincs azon túl, amit néked a társasági kötés, és az abból folyó polgári törvény ad; - oly igazságod, mely amint mondám, tőled bizonyos kötelességek bételjesítését kívánja, de amelyekről te még csak annyi figyelemmel sem elméledtél, amennyivel étkeid lajstroma felett szoktál, midőn azt szakácsod minden reggel elődbe rakja.

„Úgy tetszik Diogenesz, elfelejtetted, hogy szolgálatomat rész szerint rabcselédeim viszik véghez, kiket azért tartok; rész szerint pedig fogadott embereim, kik általam fizettetnek.”

Ez téged, Filomedon, nem fejt ki a szövevényből. - Ki ad néked arra igazságot, hogy te a véled hasonló sorsú embereket úgy nézd, mint tulajdonaidat? - Azt fogod mondani, a *Törvény*. - De valóban nem a természet törvénye, hanem olyas törvények, melyek a magok kötelező erejeket azon világos vagy rejtett szövetségnek köszönhetik, melyen az egész polgári alkotvány épült. Mert ezen kívül mi kötelezhetné a te rabjaidat engedelmességre, melyet hamar leráznának magokról, ha ily rettegető hatalom által nem tartatnának zabolában? - S elhitetheted-e magaddal, hogy azon „szabadonszülettek” között, kik néked bérért udvarolnak, egyetlenegy is volna, aki inkább ne kívánna ezen kötelesség nélkül ellenni, ha kényszerítő szükség, vagy gazdagságra vágyások nem tenné önként való raboddá? Nem látod-e, hogy azok, ahelyett, hogy sok napokig tartó fáradságos szolgálatjuk által jövedelmednek tízezredik részét sem tehetik magokévá, inkább akarnának, úgy mint te, a mosolygó Vénusszal és Bakchusszal, az öröm szerzőjével egy puha párnázaton fekünni, és harminc talentomaidon, melyeket minden fáradságod nélkül vonsz - (mert még ezt a fáradságot is tisztetre bízod) - tízezer nékiek szolgáló embereket kitartani? Látni való az, hogy a legtöbbiek, ha mernék, meg tudnák tenni ezt a kevésből álló elméledést, hogy mostani fáradságok nélkül el lehetne lenniük, ha egynehányan öszveállván, birtokodat zsákmányjokká tennék. - Mi védelmez téged ezen feldúlás ellen, ha nem a polgári törvény, és rendtartás, melynek kötelezésétől függ ez az egész szövetség: „Én néked szolgállok, hogy te engemet fizess.” - S ha azt tésszük is fel, hogy te semmi erőszaktól sem tarthatsz, úgy ismét attól félhetnél, hogy azok az emberek, akiktől te pénzednek kevés részén, szükségeidet, könnyebbségeidet, kényességeidet vásárlod, fáradságokat és munkájokat oly drága pénzen adnák el, hogy a harminc talentom egy hétre is alig volna elégséges - hogyha ugyanazon polgári törvény és rendtartás ezeránt nem gondoskodna, hogy a kézi munkák árai nem egészen a dolgozók meghatározásától függjenek. - Valld meg tehát, Filomedon, hogy te a polgári társaságból, melynek tagja vagy, oly nevezetes hasznokat vonsz, hogy anélkül a Mídász kincsének sem vehetnéd hasznát. Ha pedig ez igaz, úgy nem kell több bizonyosság arra, hogy Korinthusban egy nyomorúlt vízfordó sincs, aki náladnál több tekintetet ne érdemeljen. Ez, azon szűk táplálásért, melyet a társaság néki nyújt, csaknem a megszakadásig szolgál néked: te ellenben, kinek az esztendőnként harminc talentomot ad, nem

teszesz semmit érte; vagy legalább nem egyebet, hanem azt, amit a here térszen a méhek társaságában; megemésztí a legjobb mézet, melyet a dolgos méh nagy munkával gyűjt, s minden érdeme abban vagyon, hogy új méheket szaporít; s - hadd mondjam ki ezt is, te még ezt sem cselekedné; ha a gyönyörűség hathatóságát csak úgy éreznéd, mint azt, hogy a társaság eránt sok kötelességekkel tartozol. - De tégyünk fel még egy esetet, Filomedon, mely annyira lehetséges, hogy egy bizonyos órával sem biztathatjuk magunkat, hogy meg nem történik. Tízezer embernek kétségkívül tizenkilencezer és nyólc száz karral van több karja, mint száz embernek. Annál pedig nincs semmi bizonyosb, mint hogy Achájában száz hozzád hasonló birtokú emberhez képest vannak tízezren olyanok, akik egy támadható zenebona által többet nyerhetnének, mint veszthetnének. Tegyük fel már, hogy ez a tízezer egyszer számba venné karjainak számát, s a vólna kálkülusának produktuma, hogy éljenek erejekkel, vessék ki a gazdagokat mostani birtokokból, s osszák fel újra a köznyereséget. Mihelyt a pólári alkotvány megbomlik, a természeti állapot áll bé, minden a hajdani egyenlőségbe dól vissza, s - egyszóval, te csak annyit kapnál, amennyit az az alacsony sorsú mesterember, aki lábaidat felsaruzza. Ez a könnyen megtörténhető környölállás téged arra szoríthatna, hogy vagy dolgozz; vagy - oly kevés élj, mint Diogenesz; s nékem úgy tetszik, hogy te sem egyikhez, sem másíkhöz nem tudnál szokni.

Az igaz, oly esetet tettem fel, melytől bár nem lehetetlen is az, mégis sok okokra nézve nem lehet tartanod. De nincs-é sok egyéb eset még, melyeken te jószágodtól elessél? Nem látunk-é naponként elegendő példákat erre? S miként segítenél magadon, ha ez rajtad meg találna történni?

Oly tagadhatatlanul bizonyos az, hogy a te használatlanságod reád nézve szintoly veszedelmes, amely igazságtalan arra a pólári alkotványra nézve, melynek azon boldogságokért, melyeket néked nyűjt, erődhöz mérséklett szolgálattal tartozol, anélkül, hogy azon törődöl, miként fizeted le adósságodat; - rövideden, akármely oldalra fordítjuk a dolgot, a te öszvehasznólításod a vízhordóval mindenkor az utolsóbbnak ád elsőséget.



## HERCEG ROCHEFOUCAULD

### MAXIMÁI ÉS MORÁLIS REFLEXIÓI

11. Egy indulat néha más ellenkező indulatot szül: a fösvenység vesztegetést, a vesztegetés fösvenységet. Az ember néha nyakas - mert gyenge; néha merész - mert fél.
15. Az uralkodók leereszkedése néha csak fortélyoskodás; - a nép hajlandóságát akarják rajta megvásárlani.
62. Az igazság soha nem szül annyi jót a világon, mint ál fénye kárt.
73. A szerelemnek csak egy az originálja. Kópiája ezer van, s mindegyike különböző.
75. Az igaz szerelem dolga olyan mint a kísérteteké: minden ember pengeti róla a nyelvét, s kevés van, aki látta.
120. Az ember sokszor jót tesz, hogy aztán büntetlen tehessen rosszat.
122. Kevés öröme volna az embernek, ha magának nem hízelkedhetnék.
137. Az ember kész rosszat is mondani magáról, csak magát emlegethesse.
150. Nehezebb az embernek magát kormányozni nem hagyni, mint másokat kormányozni.
194. Sokszor az embert az vonja el egy véteknél üzésétől, hogy többet üz egynél.
219. Az ember nem szeretné elveszteni életét, s szeretne dicsőségre jutni. Ez cselekszi, hogy akik egymást ököllel bántják, több okossággal s gyakorlottsággal bírnak elhárítani a halált, mint akik pennával szurkálódznak, megtartani vagyonjokat.
223. Hogy az ember oly csúful megcsalja magát kalkulusaiban, midőn a maga jótéteményeiért köszönetet vár, onnan jó, mert az adó kevélysége és a vevő kevélysége meg nem alkhatnak a jótét árán.
298. Sok ember nem becsüli a pénzt és gazdagságot: de ritka bír elég erővel, másnak adni.
324. Kisded hibákat egyedül azért vallunk magunkra, hogy azt hitethessük el másokkal, hogy bennünk nincsenek nagyok.
349. Csaknem mindig únatkozás szállja meg az embert azok közt, akik körül megúnatkozni nem szabad.
550. Az eszes ember szerethet úgy mint az örült, de nem mint a bolond.
374. Az élesen látásnak nem az a legfőbb hibája, hogy nem hat el a célig, hanem hogy túlhat rajta.
442. Kevélységünk gyakorta hízik azon hibákkal, melyeket magunkról levetettünk.
486. Sok ember mégyen által a szeretközésből a dicsőségre vágyásra: dicsőségre vágyásból ritka tér vissza szeretközésre.
495. Közönségesen akkor esik szó az asszonyok első csínytalanságok felől, mikor már a másodikat teszik.

## **PRÓZAI MŰVEK**

# PÁLYÁM EMLÉKEZETE

## ELSŐ KÖNYV

1759-1783

### ELSŐ SZAK

Elijedék, midőn Szemere megszólíta, kéré, kényszeríte, hogy amiket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen talált, mondanám el egész közönségünknek; azok érdemlik a tudást, bár apróságoknak tetszenek, mert festik emelkedésünket és a múlt kort, s némely hamis vagy hibás hírek csak így fognak elnémulni. Ellenkezém, és sok esztendőig; érzettem, hogy nem születtem történelmi személynek, s nem tudtam elhíttetni magammal, hogy korunk az autobiográfiákat már tűrhessen. De az ostrom hevesb is vala, tartósabb is, mint hogy ki lehetett volna állanom; engednem a barátság kívánságának, hinne, amivel ily tekintetű társam biztata, illő volt. A Tudományos Gyűjtemény négy elsőbb szakimat (1828. köt. I., II., XI., XII.) felvéve, s annak olvasói remélni nem mert kedvezéssel fogadták, amit adtam. Itt újra adom, tovább vive most már, s szabadabban és bővebben, mert a hely szűk volta ott egyebet parancsola. De midőn én teljesítem, amit az olvasó talán vár, viszontkedvezésül azt kérem ki, hogy előadásaimat tekintse a barátság szorosb körének mondva, s tűrje, midőn oly dolgokat fonok beszédembe, melyek a kedves vissz' emlékezés által inkább mulattatják a beszélőt, mint hallgatóit. Eltölt szívnek nehéz elhallgatni érzéseit.

#### 1

Én 1759 október 27-d. Ér-Semlyénben születtem, Biharban, Debrecen és Károly, s Kálló és Várad között. Atyám József (fia Dánielnek és Szirmay Teréziának, a Pazdicson, Zemplényben lakott András és Királyfalvi Róth Juliána leányának) szüleinek elhalások után innen vette el tizenhárom hónap előtt, maga akkor huszonhat esztendő ifjú, tizennyolc esztendő anyámat.

Kiüresedvén e férjhez-keles által anyai nagyatyám kétgyermekű háza, s fészünk Alsó-Regmecen Abaújban, két órányira a Zemplény Ujhelye felett, esztendőnként szaporodván, elszakasztatám anyámnak emlőjétől, és Semlyénbe küldetém el, hol fülem nyolcadik évemig magyar hangnál egyebet nem halla.

Nagyatyám Bossányi Ferenc (fia a Nyitrából Biharba átszállott Ferencnek és Péchy Zsófiának) ifjabb esztendeiben főnotáriusa, később főszolgabírája vala Biharnak, s két dietáinkon, 1751-ben és 1764-ben követe, még pedig jó. Önkényt monda le szolgálatjáról, de lemondása csak a neven változtata, nem a dolgon. Hű barátjának, a nagylelkű Baranyi Gábornak, viceispánsága alatt, ezzel együtt, kormányon üle ő is; tanácsa nélkül semmi nevezetes nem történt; és mivel aki viseli a nevet, nem mindég bánhat eléggé szabadon, Baranyi holmit meghitt barátja által tétete. S Bossányi oly tekintetben állá Biharnak mind alsóbb, mind felsőbb rendeinél, hogy midőn a megye, egyik tisztválasztó széke alkalmával, meg akara kormányzója által lepetni, és ez a viceispáni hivatal kandidátusait azért nem tudatá előre, hogy a kandidáltatást nem érdemlők mellett egyenesen az választassék, akit megválasztatni ő akara; a sokaság, megtanítva Baranyitól, hogy mély hallgatásban várja, Bossányi uram kit fog kikiáltani, s akkor, ha az talán rossz nevet kiáltana is, azt toldítsa, - hallgatott, s azt toldította, az mellől magát más név

kiáltására elvonatni nem engedte. Mert akkor még a sokaság tekintettel vala elsőbbségei eránt, mivel bizodalmit megcsalva soha nem látá, s ezek magokat erkölcsaik által sem útáltakká nem tevék, sem nevetségessékké. Tagja volt azon biztosságnak, mely elébb báró Barkóczy Károly, tovább gróf Sztáray János-Filep előlülése alatt eligazítá a határvonást Máramaros és Erdély közt, s előlülője egy másiknak a hajdú-városok dolgában Debrecen körül. Erkölcsi szeplőtlenek, gondolkozása magas, érzése hív és szent. Egyedül abban gyenge, hogy fellobbanásban villámla és mennydörge, mint az e részben is híres Baranyi; mindketten a kor szokása szerint, nem szív vadságából. Amit felőle egy bitang hír emleget, hogy rálőtt egyik ingerlő munkására, azt nem ő tevő, hanem ifjabb testvére, János, egykor kapitány a magyar ifjabból szedett, nem álszökött, prussziai huszárezrednél.

Náddal-födött, vályogból-rakott házában patriárkai felsőséggel éle, bírāja, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak, kik idegen vármegyéből is, több napig járó földekről, hozzá folyamodtanak, bizva elhíresztelt egyenességéhez, tudományához. Bért, ajándékot senkitől nem veve; sőt ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valámig a pör előtte lefolyt, s nem különben a tehetősbeke, mint a szegényt. Szolgabíró és a helységek bírái az egész tájon hozzá küldék a vétkeéseket, s ő a kisebb vétkek elkövetőit, s ahol bővebb vizsgálatra nem vala szükség, bottal büntetgeté, rettenetes mennydörgések közt, de mindég szelíden. Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai öröme voltak, nem haszonra; pásztora számolának, amint magoknak tetszett, hívtelenségeiknek villámlások és mennydörgések voltak büntetései, s a szolgálatból kiesés. Szerűje gazdagon rakva asztagokkal s széna- és szalmakazalokkal, pincéje tele borral, vermei étellel, s ezeket a szükség idején inkább nyitá meg a szorúltaknak hitelbe s kamat nélkül, mint a nyerekedőknek fizetésért. Alig hihető dolgok, s nem csudálnám, ha előadásom gyermeki hűséget s hűságot gyaníttatna; de még vagynak, akik ismerék, híret a korabeliktől hallották, s még hihetlenebbeket említheték: - Meghalván Nyitrában báró Bossányi, s ennek birtoka ránézvén, felméne oda áltvenni örökségét, s mivel e jószágok messze fekvének Bihartól, alkuba ereszkedék Nyitra vármegyei rokonaival. Ezek kevesebbet ígérének, mint ő gondolá, hogy kívánhat. Megbosszankodva fogata, odahagyá örökségét, s annak soha többé feléje nem ment, sem jövedelmit nem vette. - Öze- gyen maradt anyámat egy rút fősvénységű hitelezője szorította, s ezen elakadásában a nagyatyám neki ajándékozá kétezer forintnyi diurnumait, melyek a Máramaros vármegye levéltárában annyi évek olta hevertek. A helytartótanács nem veheté valónak az előadást, de valónak találatott, s a pénz kifizettetett. Egyik példája, hogy van vétkes jószág, hogy van gondolatlan nemeslelkűség, és hogy a nehéz kedv még kegyetlenebbül bünteti magát, mint másokat.

Bossányi tűrhetlen volt volna, ha fene szeszeit lelke nemessége és az olykor gyengeségig menő lágyság nem szelidíték vala meg. Mit nem szenvedé inasa vagy írója minden reggel, midőn felöltözteték! Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint, s közel három vagy éppen négy singnyi. A szoba egyik végében ő, a másikban inasa vagy patvaristája megállottak, s ő és ez kivonák a fátyolt, annak szélességében. Akkor ő és ez összehajták azt hosszában és még egyszer hosszában. Nagy csuda mindég, hahogy e terhes munka harsogások nélkül érhe véget. Most ő, megfogván baljába a fátyol végét, s túl azon jobbja második és harmadik újjai közzé, hol a felkötést kezdeni akará, hogy az összeguzsolódott fátyol redőket ne kapjon, elkezdé a kerengést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé, s mindaddig kerenge, míg az inashoz ért. Akkor a két véget megköték nyakcsigáján, s vége vala a mennydörgéseknek. A cseléd letörlé arcáról a csepegő verejtéket, s ment, örvendve, hogy a szörnyű munkán áltesék.

Minthogy a mi bajuszkás ifjaink hihetőleg e képnek, melyet itt a fátyolnyakkendő és annak felkötése felől adok, örvendeni fognak, s kapván a régi színen, egyéb öltöze felől is óhajtanak valami bővebbet hallani, teljesítem kedvöket. Mentéje, nadrága mindég azon egy színből,

búzavirág szín arannyal, vagy vasszínű s dohány színű, s ezek selyemmel. Lajblija sohasem volt, s mentéjét az ingre vette fel, s begombolta mellén, gyomrán. Fekete kordovány csizmája egész térdig ért, és mindég arany zsinórral, mindég sarkantyúsan. Télben, nyárban fején egy sinkónak csúfolt alacsony kalpag nyusztból, mint mentéje prémje; csak a legforróbb nyári napokon háromszögű kalap. A lájbli és kalap neki az volt, ami mostani öregeinknek a csíkos pantalonok. Termete szálas, karcsú; sas orra, haja egykor szög, most az utolsó szálig fehér, szemei kékek, hangja igen éles, igen tiszta. Áltesvén a megmosdás és felöltözködés nagy munkáján, összeredőlé tíz újjait, s levont süveggel s sétálva, könyv segéde nélkül, mondá el reggeli könyörgését, lement istállójába, megtekinteni, ha kocsisa s fullajtárja jól kifefélék-e lovaiból a port, s kiült folyosójára, a ház előtt elmenőkkel beszédbe erede, s gyönyörűségét a *Gespräche im Reich der Todten* s a *Febronius* olvasásában lelé. Így múla el egyik napja a másik után. Az erlangi német és lipsiai deák újságok kedves csemegéi valának.

Hitvese Kóji Komáromy Juliána (leánya György, békési viceispánnak és Rhédey Juliánának, Ótományból, Biharban), tiszteletes mint nő, anya, háziasszony, atyafi, szomszéd. Leánya férjének, nem szolgálója, de nem is úrtársa. Balja mellett üle szekeren, s idegen házába lépven bé vele, utána ment, nem előtte. Olvasni tudott, nem írni is; s udvara, konyhája, csupokkal és serpenyőkkel gazdagon megtömött kamarája volt az a világ, melyben sürgött, forgott. Korunk elveszté a szép példányt, míg bajaink ismét elővételik, s megtanítanak, hogy az, némely szelídítések mellett jobban volt akkor, mint most.

Szeretek vissz' emlékezni, amit gyermeki éveimben láttam és hallottam, s amiket nem látok többé. Ilyen amit itten beszélek. - Egy nagy tekintetű ház gyermeke, közel rokona a nagyatyámnak és ennek patvaristája, jónak látá feleséget venni, mert szüléi már elholtak vala, s gyakran megfordulván Ótományban, megkedvelé principálisnéja testvérét. Jelentést teve édes bátyámurnál (nem urambátyámnál), hogy ő Anna húgomasszonyt (nem kisasszonyt) el akarná venni, s kéré édes bátyjaurát, ne sajnálja (nem méltóztassék) szándékát a nagyasszonynak (nem tekintetes asszonynak) bejelenteni. A jegyváltás megelve, de 1751-ben diéta hirdetteték, s Bihar a nagyatyámat követnek választá meg.

- Öcsémuram, Kend jól tenné, ha velem jönne, s diéta utánig halasztaná lakadalmát, - mondá a nagyatyám. A vőlegény tehát ment, s a fényes ház gyermeke egy pár kordovány cipellőt kapa ajándékkul, gyöngy és gyémánt helyett, midőn ez Pozsonyból visszatért. Lóháton jelene meg az esketésre, s reggel napának kocsiján vivé házához a felkontyolt menyecskét. Bevitte azt kamarájába, s

- Imhol amim van - mondá. A menyecske megfőzé a lencsét. Akkor úgy hozá a szokás.

Ez a lencse egy más famíliai történetünkre emlékeztet. Az elsőbb Rákóczy Ferenc, áltmenvén Patakról Ujhelybe, a nagyatyám nagyatyjánál, Kazinczy Péternél szálla meg. Makay Kata a grádicson ült, s törte fakalánjával a lencsét, midőn a fejedelem a pitvarba belépett. Vacsorakor a szép asszony maga akará az orját felvagdálni, mely a lencsében főtt, s amint azt a tálból kiemelte, az orja visszazuhana a lencsébe, s a fejedelem skarlátszínű dolmánya végig vala fecskendve. Könnyű képzelni, Kata asszony mint követgetőzött, s a fejedelem még odahaza sem felejteté, az asszony mint szégyenlette hibáját, s neki egy vég violaszín bársonyt küldé ajándékban.

Bossányi Ferencnek ifjabb, sőt még férfi-éveiben is igen csinos kézírása volt, s a sorok egyenest folytak, mintha ólmozás után voltak volna írva. Most keze reszkete (bort soha nem ivott) s nagy fáradság nélkül nem írhatta többé. Ez miatt oly inast tartá mindég, aki írni tudott, s diktálgatá leveleit. Hozzászokván kevélység nélkül bizonyos felsőséghez, melyet a kor különbözése menthet előttünk, egyenes derékka jár fel és alá szobájában, s egyik hüvelykét

forгатá a másika körül. Bárkit ültete papirosához, soha el nem mulasztá jegyet nyomni körmével az író elébe, hogy az tőle tudja, amit magától igen jól tudott, hol kezdje a megszólítást, hol kezdje az első sort, hol álljon a nap, holnap és esztendő, hol álljon a név. - Nehéz dolgok!

A diktálások mindennap folytak, s én, ki a diktálónak és írónak egyenlően kínos munkát minden nap látam folyni, s a nagyatyám módjait s mennydörgéseit derekasan eltanulám, levelei érkezvén a diétáról, felültetem magamat az asztalra, s úgy kínzám el a helység notáriusát vagy valamely vendégünket, mint csudált példányom a maga Nyékijét és Ladányiját. Akkor már írtam ugyan ólom nélkül is, de azt lassú munkának néztem, s nemcsak írni akarék, hanem diktálni azonfelül. Az anyám gráciaalakú s ritka szépségű egyetlen testvére, Klári, elúná diktálásimat, s tanácslá, hogy gyakorolgassam magam, s nem lesz szükségem idegen segédre. Soha tanács sikeresebb okokkal támogatva nem volt. Ezentúl tinta és plajbász leve minden mulatságom, s rajzolgatám, amit bőrszékeink hátára nyomtatva láttam, s azt a gyönyörű kétfejű sast, melyet az asztalos a templom mennyezetére mázola.

Ezen indulgatásim nemigen látszának összezsapni az atyám óhajításival, ki nagyon szeretett volna mint generálist látni valaha. Még bírom egy 1764. december 3-án írt levelemet, melyben nevem alatt áll a generális titulus, de hihetőleg keserves sírás alatt írva oda; mert a tinta színe különbözik. Még bírom egy olajban festett képemet, melyben a három esztendő gyermek az akkori Károly főherceg sárga gallérú fehér kabátjában, setétkék lajblival és topánkás nadrággal s parókás fejjel jelentgeti, hogy hősnek indult. S atyám e csuda burkolásban szerete járatni is. De csakhamar látá, hogy az én meghívattatásom engem nem a dicsőség mezeje felé vonsz, s bennem megcsalatkozott reményeit László, negyedik gyermekére rakta által, s nem szerencsétlen jósolatok alatt.

## 2

Semlyénben volt iskolamester, s én ennek oktatásai alatt kezdém el tanulásimat. Azalatt, míg nagyatyám a diétán múlata, nekem jött egy gonosz himlő, s elakasztá a tanulást. Kigyógyulván abból, Makódy nevű prédikátorunkhoz hordatám el magamat, s fő gyönyörűségemet abban lelém, hogy a vén pap könyveit összedúlhattam. Kivált a bazileai kiadásokat szerettem, igen fejér papirosáért, s szép metszésű betűiért. Midőn vissz'emlékezem e szenvedelmimre, nem tudom elhiteni magammal, hogy ezek megmagyarázhatatlanul embriókként nem fekszenek lelkeinkben. Az idő nem fogyasztotta őket, sőt naponként neveli.

Atyám 1767-ben visszakívánt Regmecen, hogy esztendőt töltvén egy Kézsmárkról lehozott deák gondjai alatt, s a német nyelv tanulásába belé kapván, a szepesi németek közé vitethessem. Nehány hetekig Dienes öcsémmel együtt 1766-ban a debreceni kollégiumban is tanultam, mert mindég betegébbé válván anyám testvére, hogy orvost és patikát találhasson, mikor a szükség kívánta, nagyatyám és nagyanyám ezt ott gyógyíttatá.

Nagyanyám testvére, Szirmay Sándor, a pazdicsi, látván, mely gonddal neveltetünk, András nevű fiát mellénk adá, s ez együtt vala velünk Regmecen, Kézsmárkon, Patakon, négy esztendeig.

Boldogtalanabb tanítót, mint a tót ember vala, az effélék sokaságában is, nehéz dolog volna találni, s atyám kénytelen vala osztózni terheiben, amit ez neki, a szokásként, felette rossz neven vett. Mindketten tűrék bajaikat, s a kölcsönös tűrésnek mi vallánk kárát.

Atyám a legreligiózusabb ember vala, akit képzelhetni; meleg tisztelettel vonatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy. Nem hasonlítva a maga korabeliekhez, kiknek örömk

közönségesen a vígadás, ital, tánc és kártya volt, idilli életet éle házi körében, mint igen lelkes, jó és ritka szépségű hitvesének hű férje, gyermekeinek szerető atyja. Egy tisztelt öreg asszony-ság nekem, már felvonakodott ifjúnak, azt beszélé, hogy a maga korában az ifjúság dísze Zemplény, Abaúj, Sáros vármegyékben az atyám volt, érett lelke, nemes módjai s tiszta erköl-csei által, kit a nem jó példák meg nem szédíthetének. Termete nem szálas, arca igen kedves, színe tiszta, hajai feketék, szemei kékek. Nyelve magyar, deák, német, tót. Legkedvesb olvasása Thuanus és némely teológusok: akkor még ők voltak becsben. Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsoltárt is énekelve hozzá, mint atyja s nagyatyja, András, ungvári viceispán s főkapitánya a zemplényi felkölteknek; s ennek atyja Péter, a fejedelmi ház első rendű udvarnokja, s minekutána eljátszott életét megmentette, assessora a királyi táblának, tovább kinevezett, de a szolgálat kezdete előtt elholt, ítélőmester. Eleimnek a vallásosság házi tulajdona volt, s más színben, mint ama régi vala, most is az. Dienes öcsém bihari főnótáriusságában és Zsuzsánna húgom, özvegy Péchy Sándorné, a templomban magok éneklének a sokaság között elől, amit csak az iskolamester szokott tenni.

A kézsmárki tót deák bennünket a német nyelv tanulásába egy képekkel gazdag biblia olvastatása által vezete, s én történetből Esaiásnak valamely részét olvastam meg a kép mellé. Elragadtatva érzem magamat a próféta munkájának poetai szépségei által, és mivel a nyelvet nem értém, ahogyan illett, kivitem az atyám magyar bibliáját, s most éjjel-nappal a próféták-kal mulattam magamat, míg az az Apokalipszis eliszonyíta. Atyám örülve látá, hogy nyom-dokait járom, s a Pál leveleit adá kezembe; de Pált én olvasni soha nem tudtam. Eltolt az az iskolás hidegség. Ellenben az Újtestamentum történelmi könyvei, és még inkább amit az Óban találtam, még a Hübner gyilkoló előadása mellett is, kedves olvasásaim maradtak, szinte öreg napjaimig.

Atyám nagy beszélő vala, s szeretett sokáig ülni asztalnál, s mondogatá amit látá, hallá, olvasá; ami nevezetes szüléivel s ezeknek barátjaikkal történt; ami csintalankodásokat az elmésségeiről még ma is emlegetett András testvéröccse gyermek- és ifjúkorában üze. S míg Dienes és Szirmay András tényéiraikra hajolva elszunnyadtak, a vir doctissimus pedig pipájá-hoz ásítgatott, én az efféléket olthatatlan szomjjal hallgatom.

Még most is toll levén minden multságom, mint Dienesnek a lapta, teleírék a hallott törté-netecskékkal egy-két ívet, de őrizkedve, hogy préceptorom, az a rosszkedvű ember, meg ne sejtse. Hiába rejtegetém azt mátrácim közt, ráakadt, s vitte atyámhoz, panaszt tőn, hogy ily haszontalankodásim miatt nem megy a *dic, duc, fac, fer*. Atyám meghagyá, tegye vissza papirosimat, ahol lelte, s titokban, de maga nagy örvendezéssel szalada anyámhoz, hogy fiók generális ugyan nem lesz többé, de igen könyvcsináló. Anyám megsúgá nekem, mi történt, s az auktorságnak egyszerre vége lőn, mint a generálisságnak.

### 3

Felviteténk Kézsmárkra, s a préceptor meghagyatott mellettünk. S ez itt ronta el osztán bennünket, nem lévén szem alatt. Nem tanított, nem tanult.

A konföderáció bajai elől elillantott lengyel uraságoknak egy része Kézsmárkra, Eperjesre s Regmec tájékira voná félre magát. A vad herceg, Radziwill, Eperjesen nyeldesé a tokaji bort; Kézsmárk a nem gazdagokkal tele meg; férfiak, asszonyok számos és cifra cselédjeikkel, sok és szép lovaikkal, sokan nemzeti talárisokban, némelyek már párizsi szabású öltözetekben. A császár nevét viselő huszárezred itt tartá gyakorlását. Kézsmárk alatt, egy felől Nyéréig, más

felől Leibitzig, gyönyörű rétek; a városhoz közelre emelkedő óriás Tátra csúcsai, nyárban is ellepve bércein hóval, s új meg új színben mindég, új meg új világításban - mennyi alkalom időnket elvesztegetni! Anélkül, hogy tudtam volna, hogy az olyat poéta és festő csudálgatni szeretik, egész órákig andalogtam a varázs látványon, s igen nagy templomjáró valék, mert ott képeket leltem és muzsikát.

Házigazdám, Cornides úr, azon házban, melynek keleti fala mellett egy keskeny sikátor vezet a kat. templomhoz a nagyútcáról, látá, hogy szeretnék szeretni valamit, s egy ízetlen románnal ajándékoza meg, melyet az atyák örömet adának gyermekeik kezeikbe, hihetőleg a szenteskedő cím miatt. Soha nekem kedvesb ajándék nem adathatott, s ezentúl minden örömöm a *Rényiskola* (*Tugendschule*) volt. - Ha elveszett idő-e ez is? Sőt inkább! Ebből tanulék meg németül, ebből kapék még több kedvet az olvasásra, s aki ezt kapott, mindent kapott. Sokhelyt nem értém, de szüntelen olvasván, annyira juték, hogy mindent értettem, s nem vala szükségem magyarázóra. Ha az atyám más helyre küldött volna, mint Kézsmárk, s ha nevelésünket nem egy nyomorúlt emberre bízta volna, mivé nem lehetett volna emelkednünk! Így minden nyereségünk az vala, legalább nekem az, hogy Lesch Dániel gyönyörű írású iskolai tanítónktól megtanulék szépen, csinosan, gondosan írni. Ujjaink rövidebbek valának mint a violin nyele, s féltették mellünket a hárantsíp fúvásában, s így a muzsikában elő nem haladhatánk.

#### 4

Most (1769. szeptember 11-d.) Dienessel és Szirmay Andrással együtt Patakra vitetém. A kézsmárki deák velünk jött, hogy amit németül tudunk, el ne felejtjük.

Soha még addig Patakon németül tudó gyermek nem volt, mint németül tudó togatus nem, az utánunk nem sok idő múlva Pozsonyból oda jött Decsy Sámuelig, ki Bécsben a Magyar Kurir leveleit írta. Az ifjúság azért bennünket tokosoknak csúfolgata. Maga Vay József is, kit én, grammatista, tanulása utolsó esztendejében ott értem, mint a két szép testvér Lónyay, László és Menyhért, a tokosok nyelvét Patakon még nem tudták.

Vagy azért, hogy mi tudánk, amit ott senki nem más, vagy atyám példátlan gondjaiért, oly figyelemben látánk magunkat, melyért nem lehetne nem pirálnunk. A grammatikát éppen nem tudtuk, pedig azt kellett volna mindenekfelett; de mind a kézsmárki deák, mind iskolai tanítónk, Olasz Péter (később kazinci prédikátor Miskolc mellett, Borsodban) úgy hívék, hogy az onnan jő, mert Kézsmárkon más könyvből tanulánk, mint Patakon.

#### 5

Atyám örült, hogy hírbe jövénk, mert az - úgy mondá professzorainknak - előtörekedésre kényszerít; s készebb vala elmulasztatni az iskolát, de vitt mindenhová, ahol látni lehetne valamit, és mind hogy lássunk, mind hogy láttassunk. Gyűlés vala Újhelyben, s ott valánk; akasztottak, megnézeté velünk; torturáltak, jelen volt, s a jobb érzés, jobb gondolkozás magvát hinté el kebleinkbe, s baráti igazításokkal bánt inkább velünk, de kényeztetések nélkül, mint hideg felsőséggel.

Egyszerre hír terjede el, hogy II. József május 20-d. 1770. Patakon fog ebédelni. Más atya megleglé vala, hogy gyermeke a nagy utazót szekerekben pillantsa meg: ő bejőve, s a jobb nézők közé vezetett el. Megérkezének a szekerek, s a fogadó ajtaja előtt állának meg, mely a kisebb nagyútca kelet-déli szögletében áll. A császár, kiszállván, egyenesen méne szobájába,



de egyszerre ki is jött, porszínű felső kaputban, hóna alá fogván széles ellenzőjű, viaszos zöld vászonnal bevont félszféra-formájú úti casquetjét, szó nélkül idvezlő a látásáért megjelenteket, s deák nyelven tudakozó, mely helyeken fogna lovakat váltani Munkács felé, s egyik hely a másiktól mennyire fekszik. A feleleteket ólmával feljegyző zsebkönyvébe, ismét meghajtá magát, s elzárkózott, hogy ebédig dolgozhassék. Ebéd alatt meg vala engedve a bemenetel uraságoknak s asszonyságoknak. A hét személyre terített kerek asztalnál az utolsó helyt foglalá el, baljára annak, aki az ajtón, az asztal végében belépett. Balja mellett sógora. Albert sax-tescheni herceg és lengyel királyfi, Magyarország helytartója, ez mellett hadimarsal gróf Lacy (kimondása Lasz-ci), legfelül Nostitz generálisok. A viceispán, a híres Szirmay Tamás Antal, unokatestvére az atyámnak, nekünk gyermekeknek is megengedé, hogy a császárnak egy tányért nyújtsunk. - Álmélkodva láttam itt, hogy a császár könyökén foldva volt a veres gallérú zöld kabát, sárga gombokkal; lájblija és nadrágocskája citromszín, térdein fehér gyolcs kamásli; s még inkább álmélkodva, midőn ő, ki bort soha nem ivott, felvéve a palackot, s a bor színét nézellvén, ezt kérdé:

- *Iste vinus Tokajinus?*

Útálta a vesztegetést és cifrát, s példát akara adni a foldott könyökű kabáttal.

Amint felkele a nem hosszú ebéd mellől, asszonyainkhoz fordúla, s enyelegve szóla hozzájuk. De azok közt csak egy sem volt, aki nyelvét értse.

## 6

Másfél évet töltvén, az akkori szokás szerint, a szintaktikában, most a poetikába menék által, s itt az a szerencse ére, hogy tanítóm (Szathmáry Paksi Sámuel, fia a teol. professzornak, Mihálynak), szereté, amit tanított. Így azt lehetetlen vala nekem is meg nem szeretnem.

Vége vala szerelmeskedésimnek a *Rény-iskola*-val, s magam sem értém, mint eshetik, hogy én, ki amott Cornélius Nepost meg nem tudám szeretni, sőt nem is értettem, itt sok örömet az Ovid keserveiben nem találék ugyan, de a Metamorphosisok könyveit, Virgílnak kivált eclogáit, és amit Horácnak ódáiban már megértheték, megtanulám, bár nem parancsoltatott.

Deákom, midőn elébe állék, hogy neki felmondjam leckémet, előre megzavara ijesztéseivel, s rettegvén büntetésitől, előtte három sort sem tudtam soha elmondani. De a Bodrog szélei, s a berek a Bodrog jobb szélén, zengének, midőn ott magamban és elakadás nélkül mondam Alexist, Corydont s Daphnének elváltozásait.

Eltöltvén esztendő a poetikában, most már a retorikába kelle áltvitetnem. De én kérém anyámat (atyám ekkor fogott anyai nagyatyámmal Nyitrába járn), hagyna veszteg még esztendeig a poetikában. Ez bejött Patakra, kikérni professzoraim tanácsát. Rettege, hogy hátra maradtam, s azért vágyok vesztegleni.

Prof. Szentgyörgyi István tudni akará, mi indít e szokatlanságra, s megértvén okaimat, nemcsak javalá azt, hanem akará is. Társai hajthatatlanok valának, kivált egyike (Szentesi).

- Te belészeretél ezekbe a te poetáidba, - úgymond; - de ott majd Cicero elviszen a fórumra s az atyák közé, s hallani fogod, mint harsog Catilina, Verres és Antónius ellen, hogy az a Caesar megrendül s kiejti kezéből a tekercset. Menned kell. Ott Cicerót fogod szeretni.

Átkozám magamban a harsogót, s magasztalóját azon felül. Zokogva töltém első órámat a retorikában.

Generális Beleznay Miklós igen kedves választ hozza felekezetünknek az udvartól, s mi egyszerre gyúladánk örömeire, s az új hőst úgy tekintünk, mint régibbeinknek szerencsés követőjüket.

A gyúladás senki lelkét nem veté inkább lángba, mint szépézésű atyámét, s megszállá a gondolat, hogy Beleznayt két fia által Miklós napján az iskola nevében köszöntesse meg. Előre látá, hogy a dolog ellenkezésre talál; hogy a hideg okosság a felmelegülés, forrás tanácsát javallani nem fogja; hogy a kollégium professzorai erre a főkurátor és szuperintendens híre nélkül rá nem állanak, s fortéllyal élt. Mintegy öt nappal előbb, mint Bugyiba kelle érnünk, bejőve Patakra: együvé hívatá a négy professzort, előadá szándékát, hozzávetvén, hogy az útnak el kell maradni, vagy már reggel indulnunk, s Komjáthy Ábrahámot, az iskola contrascribáját, kérte ki vezérünknek. A professzorok is lángolóan, s midőn atyám ellenzést rettege, heves buzdítást találta bennök. Komjáthy előhívaték, s atyám megtevén kérését. Másnap útban valánk.

Miklós napja előestvéjén beérénk Bugyiba (Pest várm.), s Komjáthy a plebánusnál kére szállást, azt adván elő, hogy Pestre szándékozunk, s hogy tévedésből vetődénk ide, a hóban és sötétben ki nem ismervén az útát.

Ezt ő egyedül azért, hogy gyanú ne támadhasson, miért jövünk, s az udvarban meg ne tudják ottlétünket. Másnap bejelenteté magát kilenc óra tájban a generálisnál; nagy titokban elbeszélé, hogy ő két gyermekkel jelene meg, mint az iskola követje, megtisztelni azon nagy férfiat, kinek vallás és Patak annyit köszönhet. Tizenkettő után bevezetteténk.

Komjáthy lebegő, prêmes, nem taláris, fekete mentében, bársony lapos (papi) övvel elől méne, *képviselői méltósága* teljes érzetében; mi utána zöld lebegő mentében, zöld dolmányban, nyusztal és ezüstre, s pipacsszín nadrágban piciny karddal. A képviselő hatalommal monda el beszédét; ő tudott ahhoz, mikor képviselő nem volt is: én félve, hogy szégyen talál érne, mert Komjáthy köszöntömet csak Bugyiban csinálá meg.

De mely csudálkozás lepte meg hallgatóinkat, midőn Dienes, anyáknak rámaradt igen szép arcával s muzsikazengésű hangjával és azzal a merészséggel, mely ötet az életnek semmi percében el nem hagyta, kiereszté száján az első sort: *Ignoscant Augusta mihi loca, dique locorum*. A Hercules musageta pirúlgatva hallá magasztaltatását, s némán maradt. Komjáthyt a tudományokat szerető gróf Niczky Kristóf, később országbírája, szorítá külön; minket a gyermektelen generálisné elhalmoza édességekkel, csókjaival.

A vendégek száma igen nagy vala, s a bakancsba s frakk hosszaságú mentékbe öltözött uraságok közt strimfliben és papucsban tipege fel s alá a hajdani Czobor-ház utolsó sarjadéka.

Bugyiban egy hétig tartóztatának. Onnan Pestre menénk be. Látánk Gödöllőt és Aszódot. Komjáthy mindenütt láttatá velünk, ami érdemli a látást, s csak karácsonra érénk haza.

Kimondhatatlan a haszon, melyet ránk ez az egy holnapnyi útazás hozott. Lelkeink szikrát kapának előretörekedni s érdemleni a nagyok figyelmét, és amit iskolánkban talán elmúlasztánk, Komjáthy lelkes beszéllései által bőven kipótolá. Ovénusnak igen sok epigrammáit könyv nélkül tudta, s sokat azokból a szekerén tanúltata el velünk.

Atyám most valamely Erdélyben nyomtatott könyvet látá meg, melyet nem tudom mely ház gyermekei fordítottak, s szüléik sajtó alá eresztének. Kezembe adá Gellertnek egyik értekezését a religióról, s meghagyá, hogy fordítanám. Később Rabenernek szatíráival fog megismertetni, és mikor dolgozásom a kettőből annyira szaporodik, hogy egy kötetet tehet, lenyomtatattja.

Elriadtam a szóra, de ellenkezni nem mertem. A fordítást azonban egyik napról a másikra halogattam.

Egy nap március első hetében atyám és anyám látni jövének. Patak három órányira fekvén Regmechez, ebéd után elmenének tőlünk. Magyarázhatlan aggodalom rohana rám elválásokkor. Felszöktem szekerekre, amit másszor nem tevék, s messze kísérem el Újhely felé.

Harmadnap múlva jöve szekerek az anyám levelével, hogy Offenloch hadi-orvost küldjem ki, mert atyám rosszúl van, s a vármegye orvosa Újhelyből falura vitetett. Még mindég tarta minapi aggodalmom, s a seborvossal én is mentem, és minthogy atyámat nehezebben találám, mint gondoltam, nem tértem vissza Patakra. Március 19-d. nevenapja volt. Megköszöntém, s nem elkészült beszédben. Melegen adta rám áldását. Másnap 20-d. elhala élete 42-d. évében, s özvegyen hagyá anyámat, hét élő gyermekkel, a nyolcadik, Miklós, aug. 15-d. született.

Anyánk egyik ájultából a másikba méne által. Ránk jöve az estve, s én és jelen volt testvéreim, vetkezetlen, sírva, jajgatva alvánk el. Most megérkezék Biharból nagyatyám is, és kevés napokkal előbb, mint ő, nagyanyám. Sebeink új meg új felszakadásokat szenvedtek.

A temetés után, március 27-d. visszaviteténk Patakra. Házunk rokonai s barátjai közül nem találtaték, kinek gondja volt volna az árván és vezér nélkül maradtakra. Ki-ki szána bennünket, ki-ki érzé, mely atyát vesztettünk, de még professzoraink sem vigyáznak fel tanulásunkra, s a hű Komjáthy akkor indult akadémiai utazására, s nem előbb, mint hét esztendei künn mulatása után tére meg. Hollandiában ő méltónak tartaték az akkori reszpublika egyik követjének egyetlen fiát nevelni.

Az a barátom, akivel a Bodrog szélén és a berekben Virgílt deklamálgatám, Szathmáry Mózes, most bibliothecáriusnak nevezteték. De őtet elposhasztották a fentebb tudományok. Belécsömörlött egykori szerelmeibe, s Milton neki istenkáromló vala, mert az ördögökbe kilőtt villám futásában elakasztaték, s nem vala előtte nevetségesb dolog, mint abban gyönyörködni, hogy hang és hang mint csapnak együvé, s ellenkezve és hasonlítva a léleknek habzásit festik. Békét hagyék a poshadt teologusnak, s barátságunk, ízléseink különbségei mellett is, ingatlanul állá fenn. Elzárkozámmal vele a bibliotékába, s alkalmasan ismervén a Róma költőit, azokat kerestem fel, akik az újabb időkben írtanak deákul. Penthernek architektúrára tartozó foliantjait kihordám szobámba (az utolsó volt az úgynevezett Katona-sor alsóbb rendén, a Bodrog felé) s szüntelen rajzolgaték, olykor még éjjel is, három-négy gyertyát gyűjtván meg, míg a rajzolásban csaknem egészen megvakulék.

[Némely társaim, de akik négy-öt esztendővel idősebbek voltak, s égtek lánykáikért, nagy gyönyörűségeiket lelék a Mészáros Ignác Kártigámjában, s gyakorta a mi szobánkban s a velünk lakó kézmárki deákkal olvasgatók a fesz és pőf cifráitól dagadozó könyvet. Nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt lelkesebb, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világon! De én, ki már akkor ismerém a Róma költőit, és aki önmagam indításából s mester nélkül görögül és annyira megtanúltam, hogy olvashatám s érthetém Anakreont, ebben az ő gyönyörködéseikben nem találhaték semmi mulatságot; sőt kimondtam nekik, hogy Kártigámot sem alkotása, sem dagályai s a haszontalan cifra miatt szépnek nem ismerhetem. Szántak tompaságomért, de sem ők nem térítgetének engem, sem én őket, s míg ők a tuszanói herceget kísérgették a szép rableányhoz, s deklamálgaták szerelmes lángolásait, én egy udvarházat rajzolgaték, melynek épületeire az udvar közepén álló lámpa világosságot és setét foltokat oly igazán terjeszte el.

Ez a Kártigám olvasása támasztá fel legelsőben lelkemben azt a gondolatot, hogy lessem, mennyiben alkalmas már a magyar nyelv azt adni, amit más nyelvek adhatnak, s mentem Szathmáry Mózeshez, hogy vigyen be a bibliotékába, s láttassa velem a magyar költőket. Az Gyöngyösit adá kezembe.

Az a sok fecsegés, az a sok haszontalan cifra, az a sok tudós lom, melyet Gyöngyösi a maga Ovidiusából, nem gondolván vele, kell-e, nem-e, halmozva horda fel, elgyilkolt; de az oly strófák, mint amelyen Palinodiáját kezdi, vétkeit nem csak elfeledteték velem, hanem beszédét nagyon meg is szerettették. Olyan, mondtam, mint egy rossz rajzolatú, de szépen festékelt kép. S minél tovább olvasám, annál inkább győződtem meg az felől, hogy magyarul is csak az írhat szépen, akinek írásán az idegenek szépségei átsugárlanak. Mert nem ez teszi-e széppé a Palinodia említett négy sorában azt a latin szépségek után ejtett beszédet? s mi teszi tehát, hogy, amely strófáin ennek nem látjuk nyomait, az olvasót meg nem ragadhatják? De hogy magyar íróvá tegyem magamat valaha, az a gondolat engem meg nem szállott. Nem hihettem, hogy azt valaki szerencséivel merhesse.]

Valamely togátus Újhely és Patak közt a jég alá fűlt. Koporsójára versek és tarka festések függesztetének. A sáfránnyal, cinóberrel csillogó festések sorában az enyém, fekete tusban mosdalva, szerénysége által kedvelteté meg magát, s Gyürky István, később tornai, végre torontáli főispán és referendárius, bemutatótá azt professzorának, kitől a matézisben privatissimákat veve. Ez látni akar minden rajzaimat. Dicséré, ami nem vala egészen érdemetlen javaslásaira, s kimutatótá a hibákat; de nem parancsolá, hogy újabb darabjaimat vele ezután láttassam, én pedig azt hozzá elvinni, s vezérlését, oktatását kikérni, s az az én hibám vala, nem mertem.

Ez a professzorunk mutatótá Gyürkynek egy göttingi almanachját, s elbeszélé nek, hogy Kaestnernek, a nagy geometrának, egy háromsorú epigrammája, mely ezen almanachban áll, egész Németország által mint csudáltatott:

Auch du, mein Sohn? sprach Julius -  
Rom meine Mutter! - dachte Brutus,  
Un stieß dich tiefer, Dolch der Freiheit!

s tüzelt, fordítanám le. Mi vala könnyebb? az utolsó sornak nem kelle rímet keresni, a két első ríme készen állá, s áltadám neki fordításomat.

Fiam, te is? mond Julius -  
Anyám de Róma! - mondá Brutus,  
S mélyebben döfe meg, Szabadság szent vasa!

Most én kérém Gyürkyt, hagyná nálam a könyvet. Kiírtam minden jobb darabjait, s még bírom egy rezét, melyet plajbász nélkül, szabad és könnyű kézzel kimásolék.

Gessnernek két idilljét is a könyvben találtam. Ki az a Gessner? Írt-e egyebet? és mit? Miként lehetne a könyvet megszerezni? Ezt akarám tudni, s Patakon senki nem volt, aki megmondja. Akkor ott még nem voltak könyvárosi katalógusok, tudós újságok, s könyveket csak kótyavetyében vevénk, s azok Hollandiából és Helvetiából hordott tudós lomok voltak egyedül.

[A bibliothecarius Szathmáry barátsága, s az a neveltlenségem, hogy ahol könyvet találtam, végigforgatám az egész rakást, engem a könyvek ismeretében derekasan meggazdagíta; s ezt olyankor sem mulatám el soha, midőn Regmecről a vakációkban Semlyénbe lemenvén, oly helyeken szállánk meg, ahol vala predikátor. Mihelyt megszállánk, én azonnal mentem a paphoz, végighányám könyveit s tőlök a római és görög klasszikusokat, melyekre papnak úgyszincs aztán szüksége, megvásárlottam. Ha a pap látta a külföldet, elbeszéltetém vele, hol járt, mit látott, kit hallgata, s némelyikétől ajándékban kaptam az ismeretesebb nevű tudósok autographonját, a kötetek előtt álló tiszta papirosokon. Meg nem tudák fogni, mi becse lehet egy papiroskának, melyen ez áll: *Ex libris Sam. Pitisci*, s örömmel tépék ki azt könyveikből. De engem ez vive oda, hogy most autographonokból gazdag gyűjteményt bírok, s a Luther kézírását is egyebek között.

Ezen utazásim Regmecről Semlyénbe, és Semlyénből Regmecre, juttatják eszembe egy vadász hőstetemet, melyhez hasonlót a két rokon hazának, Magyarországnak és Erdélynek számtalan vadászai közül egyetlen egy sem fog maga felől mondhatni. A dicső tett ebben áll; álljon itt annak nevezetes napja is, a dolog örök emlékezetéül, mert érdemli.

Nyir-Adony és Acsád közt hajtván el kocsisom, 1783 májusnak 14-én, cselédink elkiálták magokat, hogy egy nyúl felénk szalad az úton. Kaptam a puskát, s midőn a nyúl félreugrott az útból, úgy lőttem rá, s szekereimből, hogy az mindjárt felfordult. Még egyszer kérdem vadászinktól, ki az az egész két rokon hazában, aki azzal dicsekedhessék, hogy az első és utolsó nyulat, melyet lőtt, ily mesteri virtuozitással lőtte le? Mert én ennél többet egész életemben le nem lőttem.

Emellett dicsekedve említhetem azt is, hogy mint kell elfogni a pagátot, nem tudom, s a tarokkártját nem ismerem; mint azt, s azt nem kisebb gyönyörűséggel, hogy ügyesen lovagoltam s nagy örömmel s tüzes lovon. Midőn lovagmesterem Bécsben egy szökést tétete velem kengyel nélkül, s mégsem estem földre, maga is csudálá ügyességemet.

Ezen dicsekedésim mellett, hadd említsem még azt, hogy részeg soha nem voltam, mert bort csak öreg napjaimba kezdtem inni, s a pipa bűdös gyönyörűségét nem ismerem. - Minél több a szükség, annál több bajunk van, s minek magunkat arra szoktatni, ami a bajok számát neveli? Van az, még ha kerüljük is. - De eléggé messze tértem ki útamból.]

Egy francia fiatal tiszt, Cap-Martin de Chaupy, duelljei miatt Párizsból, Nápolyból, Rómából, Velencéből tovább-tovább szökve Bécsbe vetődék, s megszólítá Komjáthyt, ha neki nem szerezhette-e élelmet. A megbecsülhetlen barát a franciát hozzánk útasítá.

Jött az, gyalog, éhen, szomjan, üres erszénnyel, rongyosan, de hozta szurkálóját. Én azon órában kiküldém a Komjáthy levelét az anyámnak, s inasom hozá a választ, hogy a franciát tartsuk meg, s vegyük leckéit.

A vígkedvű Dienes nem akará tudni, minek kellene neki a francia nyelv: én három holnap alatt folyvást olvasék.

A szerencsétlen embert megszállá viszketege, s bántás és neheztelés nélkül duellumra provokálta a deákokat. Azok elúnák kéréseit, s elfogadták a hívást, de botra, s vad pajkosságból kegyetlen csapásokat tettek hátán s karjain. A szúrásokkal, vagdalásokkal elborított s végighasított combú ember, már most kék foltokkal is elborítva, vette szurkálóját, s ment. Eperjesen lengyelek tartózkodának, s herceg Rzewulsky lektorának fogadta. Hozzászokván a borongáshoz, három holnap múlva a herceget is otthagya.

Ha ki most ismeri a virágzó Patakot, nem fogja hihetni, mely bomlott állapotban vala az mindaddig, míg azt Vay József újjá nem teremtette. A filozófia professzora halálos betegségben fekvék, midőn keze alá jutottam, és néhány holnapokig sínlett; a históriákat s természeti törvényt tanító félesztendeig sem tarta leckét szemeinek csaknem teljes elsötétedések miatt; az, aki teológiát tanított, öt esztendő alatt méne végig tudományán, pedig keze alá minden hatodik holnapban új hallgatók jövének által; a negyediket, ki fizikát és matézist tanított, senki nem akará hallgatni, képzelhetlen nyerseségei miatt; s a megbetegedett vagy Patakról eltávozott professzornak nem vala supplense. Professzorok, tanulók eltávozásának Patakról minden hír nélkül, s künn mulatának, valamíg kedvök tartá. A publicusok (talárisba nem öltözött hallgatók) kártyáztak, táncoltak, vadásztak, ablakokat törtek; s ha felidéztenének, nem jelenének meg, s nem vala bántások. Egy áldott szokás tartá rendben a nem legrosszabbakat: hogy az iskolához tartozóknak ismertessenek, sorba járák vasárnaponként a négy professzort, s ilyenkor egy-két szikra vetődék lelkeikbe.

- *Frater H* - mondá ennek Prof. Szentesi, kihez ez Sz-vel lépe be - *audio te tantum in lusu chartarum pictarum fecisse progressum, ut jam ipsum etiam Sz... antecellat.*

Ezek elhirdeték a szót, s az annyira megrázd az ifjakat, hogy egy ideig megszűntek üzni ezt a legbolondabb s veszedelmes örömet.

Professzoraink közt egy sem volt, kinek annyit köszönheték, mint Szentgyörgyi Istvánnak. Nyílt fej, nyílt sziv, nyílt lélek, de egy neki saját hajthatlansággal. Pedantnak mondhatnám, ha sok tudományát víg kedve nem szelídítette volna. Az iskolának minden ifjai közt, s hivatala kezdete oltá én valék az az egy, kit sétálásai alatt maga mellé venni méltóztatott, és én éppen sétálásai alatt tanultam legtöbbet. Leckéin annyit nem; ott a tanult ember volt; leckéin kívül az eszes. Írásimat forgatván, megsejté egy görög konjugációm, s félve vallám meg, hogy elkezdék tanulni görögül. Tudni akará, miért akarok tudni görögül. Hogy Anakreont érthessem, felelém; gyermek valék azt hinni, hogy a kisdéd Anakreont oly könnyű lesz értenem, mint nehéz azt a vastag, azt az imádva tisztelt Homért. Dicsérte törekedésemet, tüzele, bátoríta; beszélé, hogy fia három holnap alatt olvasá Homért, de én azt hinni nem tudám. Bár egy-két leckét adott volna inkább.

És mégis Patak, minden fogyatkozások mellett, mely fiaikat nevele már akkor is! Mert a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól; mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanulók szobáikba is kiadattak, mert az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál, és talán leginkább azért, mert az öreg teológus, Szathmáry Mihály, engem arra szoríta, hogy excerptákat tartsak. Boldog, aki Vaynak ideje előtt tanúla ott! még boldogabb, aki az ő főkurátorsága oltá, midőn a tanítók száma megszorították, s tanulóra s tanítóra szem vigyáz.

Érzeni kezdénk, hogy ami ránk ragad a leckéken, toldozott portéka; a természeti törvényt Grotiusnak *De Jure Belli et Pacis* című vastag könyvéből tanítá professzora, s midőn keze alá juték, a könyv közepében járt, s ő elégnék tartá a könyvet felolvasni, minden magyarázat, minden kikérdés nélkül.

Panaszolkodván magunk közt, hogy nem haladhatunk, egy igen nagy talentomú, sok tanulású szavas primarius (így neveztetnek a tizenkét legelső a togátusok közt) tudatá velünk, hogy ő nekünk kész lesz adni privatissimákat mindenből. Egybe állánk tehát ötöt hallgatni, s a mindentudónak valóban sokat köszönhetünk. Amit nem tuda, s nem tanúla is, megolvasá, s

kész vala vele. De csakhamar mind mi érzünk, mind ő is érzi, hogy a mindentudóság bajos portéka, s elakadván az algebrában és metafizikában, jobbnak látá bennünket kirekesztőleg a legszükségesebb és legfelsőbb tudományban, a teológiában! oktatni. Én abba hamar belé csömörlöttem, három társaim excelláltak benne, szinte a borzadásig.

Visszatérék tehát szerelmimhez, s kihordám a bibliotékából a poétákat, s rajzolgattam, festettem. Török István kére, hagynám el haszontalanságimat; s az intésnek nem látván semmi sikerét, ígérek által igyekezék arra bírni, hogy három jobb társaim példáját követném. Egyike ezen ígéreknek az volt, hogy ha én a szüreti szünnapok alatt végigolvasom Vitschiusát-é, vagy Vitringáját, két munkával fog megismertetni, melyet kezemből soha le nem teszek. Küszködtem magammal véres verejtékes küszködésekkel, de hogyan olvashatna az fél oldalt Vitringában vagy Vitschiusban, aki a rómaikat megízeltette? Elmúlván a szünnapok, látni akará, teljesítettem-e, amire kért. Én majd itt, majd ott megnyitám a könyvet, vaktában, s olvasám neki, s azt kérdém, hogy rávihetné-e ötöt a lelkiismeret, hogy engem oly dolgok tanulásával gyilkolgasson. Úgy tetszik, a két munkát Török István is csak nevére isméré, mert harag és minden szó nélkül elővevé könyvei közzül a Morhof Polyhistorát és a Csókók kedves énekesét, Janus Secundus Hagiensist. Ezentúl egyedül e két író olvasám, és sok ideig azután egyedül őket. Miért nem kívánta inkább, hogy a Kálvin Institutióit és Werenfelset s Turretin Alfonzot, a két utolsót a dologért, az elsőt szép deákságáért. Úgy teljesedve volt volna kívánsága, s örömmel, gyönyörűséggel.

## 12

Hogy magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű stúdium-hoz korán kell látnunk, az Török Istvánnak s más valakinek Patakon a legszükségesebb s legfelsőbb tudomány haszontalan örök tanulása mellett eszébe nem tudá jutni. Elfogva e szükség érzésétől, azon badar gondolatra juték, hogy a dolgot a hunnokon kell kezdenem Deguignes és Pray szerint. Kivevém tehát a munkát a bibliotékából, s kivonatokat csinálék belőle. Nem értém ugyan, célomhoz annak tudása mit használhat, de úgy hittem, hogy a látni vágyott tartományhoz homokpuszták vezetnek.

Midőn ezen sippadozó lépésekkel verém keresztül magamat, érkezik anyám levele, hogy amely fordítást atyám parancsolt vala, vinném be prof. Öry Gábor úrhoz, a későbbi szuper-intendenshez, s kérjem, tekintse végig; akkor tisztázzam le, s küldjem ki, hogy még examenig kinyomtathassék. Hozzászokva szüléim akaratját kifogás nélkül teljesíteni, s azon meleg tisztelettel, mely szívemet mindég lángba gyúlasztotta, valamikor megholt jó atyámról emlékezőm, levivém a Gellert értekezését professzoromhoz, s kértem, tekintené meg dolgozásomat. Az, megértvén, hogy fordításomat ki akarják adni, fejet csóválva kérdé: miként juthat fejembe ily vakmerő szemtelenség? Szerencsémre velem vala anyám levele, s előmutattam azt. A professzor elfojtá gúnyjait, s belé sem pillantván papirosaimba, azon szelíd intéssel ereszte el, hogy ily komoly tárgy nem illik ifjú esztendeimhez; fordítsam inkább Gellertnek meséit, de mind, s a Gellert verseinek szkémaiban, s még examenünkig, mely már közel vala. Anyám s Puky Ferenc úr, később nógrádi viceispán s consiliarius elértették a bölcs tanácsot, s nyomban jöve az új levél, hogy dolgozzam, amit akarok, a dolgot tartsam titokban, s küldjem minél előbb.

Az embert olykor a legzavartabb gondolatok érik, hogy később nem győz álmélnodni, mint juthatott olyanokra. Ilyen vala nekem az a szerencsétlen óráim, melyben a Pray hunjainak olvasások alatt azon gondolat ére, hogy ha a történeteket akarom tudni, elébb a földdel kell megismerkednem, s így a hunok ázsiai történetéhez a mai Magyarország európai geográfiáját

tanultam meg, s oly lelkes munkából, mint a Losonczy István Kis-Tüköre. Minthogy anyám sürgeté a munkát, az a gonosz csábító, mely engem a Pray hunjaira téveszte, azt sugá nekem, hogy csináljak egy újabb Kis-Tükröt. A hirtelen összefirkált, és senkivel nem közlött Magyarország geográfiaja tehát megjelenne Kassán, 1775-ben szurtosan, mint érdeklé. Azt még az a szerencsétlenség is éré azonfelül, hogy egy német magyar, ki az íveket a nyomtatásbeli hibáktól megtisztogatta, a kassai lutheránusok rektora, Klein Efraim, anagrammai nevével Fémer Kilian, emitt-amott német magyarságával cifrázgatta meg. A könyvkötő álom nélkül tölte egy-két éjet, hogy a nyomtatványokkal az exámenig elkészülhessen.

Álla az. Osztályunk fellépe az auditoriumba, s kevés pillantatokkal előbb, mint elereszteténk, az anyámnak két cselédje az összekötött nyalábokat feltevé az asztalra, s elfordúlt. Senki nem tudá, mi az; én pedig, megpillantván a két cselédet, szerettem volna, hogy nyeljen el a föld. Oszlának társaim, s én elrejtézém. Anyám értem küldé. Mentem tehát; megoldám a nyaláb kötelékit s ajándékimat osztogatni kezdém.

- *Quas tu ibi merces proponis?* - kérdé a metszve szólani szerető eloquentiae professzor, ki H. és Sz. kártyázó társakat oly szépen magdicséré. Némán maradtam, s siettem áltesni a keserves munkán.

Már úgy hívém, keresztül estem minden bajomon, midőn szuperintendens Szilágyi Sámuel úr Debrecenben, csendet parancsola, s nevemen szólított. Sápadtan mint a hold, előállék. A munka ugyan hibás - úgy mond, - amint egy-két belévetett pillantás után látja; de mely dicséretes törekedés e gyenge esztendőkbén! Ne szűnjek meg. A szorgalmas gyakorlás, vezérelve a férfias tanulástól, sokra fog vihetni; példákat horda fel, hogy mások is így kezdék, s addig gyakorlák magokat, míg eljutának dicsőségökre. - Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, de felfogadám, hogy nevem nyomtatva soha többé nem lesz.

Azonban házunk barátjai ostromlák anyámat, dolgoztasson ismét, ami ezt felejtessen, s mindinkább látam magam is, hogy azzal magamnak, s az atyám kedves árnyékának ezzel tartozom.

- Egy társamnál megpillantám a Bessenyei György Amerikánusait, német nyelven, s lefordítám azt. Bemutatám anyámnak, s ez megengedé, hogy dolgozásomat tekintessem meg a szuperintendens Szilágyi fiával, ki Gyürky által neki bémutatott rajzolatjaimért szerete, és akinél bízhatám, hogy annak fia, ki tavaly a Geographia kiosztásakor az auktori koszorú keresetére tüzelt vala, nem fog úgy elrettenteni, mint a Gellert értekezéseért veje. Nem csala meg reményem. Prof. Szilágyi Márton kegyesen fogadá el kérésemet, fordításomat megtekintette, megigazította, sőt vékony levén, amit adni akarok, tüzelt, írássak barátimmal magasztaló verseket, mint az akademikusok szokták, midőn vékony értekezéseiket akarják megvastagítani. Megjelenté a fordítás 1776-ban, s ez is Kassán, e cím alatt: *Az amerikai Podocz és Kasimir keresztyén vallásra való megtérése.*

Anyám beléúna a játékba, s többé nem únszolt.

Zemplény vármegyei viceispán Szirmay Tamás Antal, Lászlónak fia, Lászlónak a Topolokainak bátyja, és az atyám testvére, András, Bécsbe tevének egy utat, s a bátyám engem magával vive.

Alig várá, hogy Pestre érhessünk, s megvehessem Gessnert, ha többet is írt, mint amit a göttingi Musen-Almanachban leltem. Weingandnál a munkának minden nyomtatványai elfogytak, s más könyváros akkor még Pesten nem vala. De midőn Weingand a csomót végig



forгатá, szemembe tűnt a Wieland Musáriona és Gráciái, hollandi papirosra s Geysernek sok képeivel, vignettivel, Oeser után. Nem ismerém a Wieland nevét, nem a könyvet, de a szép nyomtatás kíványt támaszta bennem azt megvenni. Útam alatt Bécsig mindég azt olvasám, s nem értettem. De addig olvasám, míg végre megértettem. Azután Musáron, a Gráciák és Diogenes vala olvasásom, s egyedül a három.

Patakon nem leheté egyéb képeket látni, mint amit az országban az olaszországi parasztok hátaikon hordottak körül. Ezek hordák el minden pénzemet, ami volt. A bátyám ismeré szenvedelmemet, s közel érve Bécshez, melegen beszélé, mely remekműveket fogok látni a Belvedereben: egy zsidót, ki fejét kiüti az ablakon; egy öreget, kinek szemöldökében és szakállában kiismerhetni minden szálat, egy kakast mintha élne, egy csomó virágot harmatosan. Bécsben a viceispán nem múlathata tovább öt napnál, s nyugtalan vágytam meglátni a Belvederet, s az a vágy kiüté Gessnert fejemből.

Végre fellépénk a Belvedereben minden magyarázó nélkül. Bátyám, kinél a természet nem fösvényen pótolá ki s minden nemben, amit a tanulás nem adott, vezeté társait, s a márvány szálából balra tért által, az Alföld iskolája felé. Tudta hol áll a Hoogstraten zsidója, s nem álla meg, míg hozzá el nem jutott. De rám mindjárt az első szoba faláról egy dagadt szemhéjú fej tekinte alá, s én ettől el nem tudék mozdulni. Bátyám elijede, nem látván a zsidó csudálgatói közt, s értem jöve, feddett, hogy elmaradtam, hogy gondokba ejtettem. Most a Denner öregéhez vivének; már számlálgaták annak szakállszálait, már csudálgaták a harmatcseppeket a Van Huysum virágain, s ismét nem valék a csoportban. Úgy hitték, gyermeki nyugtalan-ságból a Rubens Ference és Ignáca felé mentem el, de én másodszor és harmadszor is a dagadt szemhéjú fej előtt állék, s alig hallám elragadtatásomban, hogy nevemen szólítának. Bátyám pirúla értem, hogy tompábbnak találá, mint reménylé. De midőn önszeretetem elszédít, hogy kevélykedve emlékezem, mint érzém többnek a Van-Dyck festését, minekelőtte megtudtam, hogy volt a világon valaki, akit Van-Dycknak hívtak, mint a bátyám által csudálgatott Hoogstratent, Van Huysumot, Dennert, Hondekoetert, Steinwicket, kevélységem ellohad, arra is emlékezhén, hogy a dagadt szemhéjú fej nekem akkor még becsesb vala, mint a Correggio Iója, és mint mindaz, amit az olasz iskola szobáiban láték. Gyönyörű fej ugyan, s örvendek, hogy már most hazánkban is sok vászonra festett másait láthatjuk, de mi ez ama nagyobb nemű teremtesek mellett! Azonban nem rossz órában született, aki a remekművek első látásakor úgy ragadtatik meg egy Van-Dycki-fej által, hogy sok napokig mindég szemei előtt látja azt lebegni, mint a szerelmes ifjú a megpillantott s egyszerre el is tűnt leányt.

Bátyám kivivé Szépkútra is, de ott inkább szerettem a kertet szobraiért, mint a szobákat, hol a festések meg nem tudának ragadni. Szirmay leginkább az állatokat akará látni, s engednünk kelle tetszésének. Még ijedve emlékezem, mint ránta félre karomnál fogva, s sikoltva, a német, midőn az elefánt felém nyújtá ki orrát, és oda nem ölt; de nevetem egyszersmind, mint levének oda ennek látására Szirmay, a bátyám és egy asszonyság, ki az utat Zemplényből együtt tevé velünk. A nagy, de hirtelen szerencsétlenségben van valami, ami midőn elmúlt, emeli a lelket: az veri le, ami lassú s hosszan tart.

Mária Teréziát az udvari kápolnában láttam azon pillantatban, midőn felállá térdeiről, keresztet vete mellére, megfordúlt és ment. Testes és szálas asszony; öltözete hamuszín. - Az úgynevezett fekete hétben levén ott, a teátrumon csak éneklések tartatának.

Bessenyei Györgyöt, ki már ekkor nem vala a testőrek közt, s a Beleznay nevében a protestánsok dolgait vitte az udvarnál, hol neki Teréziánál egy udvari-dáma (Grátné asszonyság) szerze kedvességet, keresém, de nem találám. Cseléde megnyitá szobáját, s dolgozóasztalán írtam meg neki leveletem, pasztellben festett képe előtt, mely asztala felett függ. [Egy ölnyi magasságú, húsos, széparcú, barnahajú férfi; komoly, de sok és elmés beszédű, kifogyathatatlan a hasonlóságok öntögetésében: mint mikor a ludak, mint mikor a farkas.] - Báróczy előttem még soha nem hallott név vala.

Nem sok idő múlva azután, hogy Patakra visszatértem, a bibliothecarius tudatá velem, hogy kezéhez eladás végett valamely magyar könyv tétetett le; nyelve érthetetlen, az elébe írt vers gonosz, de tele van igen szép rézmetszetekkel: Báróczynak *Erkölcsei Meséi* Marmontelből. Én azt szeretém meg, amit a bibliothecarius gyalázott, s attól borzadtam vissza, amit magasztalt. Még ma is bírom a könyvet; még rajta van ifjú esztendeim öröminek kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásiban fel-felsikoltozám. Visszavágytam Bécsbe, hogy őt láthassam, hogy lelke átszállhasson rám fél mértékben. Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni, minden erőmmel, ami lesz.

Alig csendesedék el örömem Báróczyn, midőn ugyanaz jelenté, hogy ismét valamely nyomtatványok küldetének kezéhez, hexameterek, s koccanók nélkül, korántsem oly szépek mint a tordai nagy poétáé; de jó lesz mégis megtekintennem, hogy nevessek rajta, s lássam, mit mível a hírszomj, midőn erő nélkül van: - *Baróti Szabó Dávid versei*. - Elragadtatások közt faldostam azt, nem mintha sok teremtő erőt találtam volna Barótiban, vagy mintha a magyar hexameter egészen újság volt volna előttem, hanem mivel egész kötet verseket láthaték, és hála érte az egeknek, koccanók nélkül. Megjövendölém, hogy a példa követőket fog találni, hogy poézisunk új ragyogásban fog csillogni. Írtam Barótinak s disztichonokban; úgy hittem, hazafiúsága érdemli, hogy mindenfelől vegye köszönetinket, s ki vala boldogabb, mint én, midőn megérkezék válasza s az is disztichonokban!

Ürményi József, később országbírája, új formát ada a tanításoknak, s Terézia királyi igazgatókat nevezte ki, s a kassai megyében septemvir Péchy Gábort, az elsőt; atyját a második Gábornak, ki szintúgy, mint atyja, iskolák királyi főigazgatója, szintúgy septemvir leve. Amaz megjelené Patakon 1779. április 27-d. kísérve a kassai akadémia prodirectora, Kenyeres József, később rozsnyai kanonok által. Látni akarák a kollégiumot, s professzoraink felgyűjték az ifjúságot auditoriumunkba, melyet más nagy vendég kedvéért is sokszor tettek, mert a kollégium nem állá Péchynek kormánya alatt. Kenyeres tudni akará, ha én jelen vagyok-e, s kiszóllított. Baróti köszönt, - úgy mondá. Gyönyörködve mutatja mindennek leveletem s kér, kényszerít, ne engedjem magam a fáradság által elfordíttatni a pályától. Útja töretlen, darabos, de annál édesb lesz célhoz jutni. Ezt a magyaron kívül semmi más nemzet nem teheti; mert mik a német hexameterek a mieink mellett! Ekkor az ifjúságnak fordult, s engem nekik példájokká teve ki, már azt is magasztalván bennem, hogy gyűlésbe hozva a szép példa által, írtam Barótinak.

[Literatúránk egén aszerint tűnének fel egyenkint némely világító tüzecskék, mint az éjfélek fellegei közt a csillagok; de fények nem vala tartós; fel és eltűntek, s a vidult szem nem tudá, igazán látta-e a csillagot, vagy nyugtalan vágy csalogatta.]

Gróf Teleki József, fia Lászlónak Ráday Esztertől, egymás után veszté el atyját és Eszter testvérét, gróf Toroczky Zsigmondnét, s a kettős halált egy nemskandált alexandrínusokban írt elégiájával kesergé. Kijöve Erdélyből, s két napot álmosdi jószágában, Biharban, pihene meg. Én éppen anyai nagyatyámnál mulaték, s látni akarám a széles tudományai s lelke ritka nagysága miatt közönségesen tisztelt férfit. Megajándékoza elégiájának (Kolozsvárt, 1779. 4°) két példányával, s az alkalmat nyújtja, hogy velem a magyar nyelv, a magyar verselés nevei, s a magyar verselők felől szóljon és hosszasan. Nem vala barátja Bessenyeinek, és amit Bessenyei és társai üztek; nem kedvelé a tordai Gyöngyösi ömlő, de ízetlen leoninusait; nem a Baróti nyelvét s mesterségét: a gróf sanyarú ízlése s sajátságai tudva vagynak; de eléggé igazságos vala megvallani, hogy az utolsóbb nyomdokain több szerencsével indulván el, mint eddig, idővel oly munkákat adhatunk, melyek a nemzetnek díszére válhatnak.

Elégiája fényesen kitűnt minden egyéb e nemű dolgozásaink sorából, s csudálva olvasá mind a tanult, mind a tanulatlan olvasó, de még inkább ez, mint az. Örök dísze nyelvünk akkori epochájának, s a nyelv barátja tisztelettel fog rá visszatekinteni.

[Aki eleget teve a maga korának, az minden következőknek élt. Már haladánk a szép úton, midőn a haladni nem akarók és haladni nem tudók Telekihez hívogatának vissza; s vádolának bennünket, hogy rontjuk a nyelvet, rontjuk az ízlést. Igazságtalanok kérdésen kívül: de mi is igazságtalanok, ha az érdemet, hűséget azokban, akikhez többé nem hasonlítunk, megismerni vagy nem akarjuk, vagy nem tudjuk. A költemény nem hibátlan alkotású, s Teleki ott sok holmit beszél a politikából, a pszichológiából, aminek nem volt helye, s ortodoxiája inkább érezteti magát, mint amire szükség volt; de beszéde igen dicséretes távolban áll a régiséget szeretők szennyeitől.] Ebből vet hozzá legbizonyosabban, ha ezt követvén, és nem Báróczyt és Barótit, felemelkedhetünk vala-e oda, hogy Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza a magok dalaikat énekelhessék. Akik nem kívánnak egyebet mint azt, hogy a munka erőlködések nélkül engedje magát olvastatni, azaz: hogy a beszéd szabadon s válogatások nélkül ömöljön: hogy a két sor tiszta rímeken végződjék, s gyönyörködtesse a füleket, azok úgy kedvelék ezt az elégiát, mint akik a Róma klasszikusaiból általvett helyek mellett ráismertek a gróf célzásaira; s filozófiai s politikai leckézése mellett nem kérdék, hogy az oda illet-e? A munkának filológiai s stilisztikai tekintetben meg kell adni azt a dicséretet, hogy beszéde nemcsak az új utat török merészségétől távozott el, hanem a régiség szennyétől is egyszersmind.

Egy másik Teleki, Ádám (dobokai főispán és II. József alatt királyi commissarius s Józsefnek násza) 1773. Cídet adá Corneille után, s alexandrínusokban ez is. Nyelve mint a Józsefé, s nincs eltarkítva újításokkal mint az új utat nyitók dolgozásai. Hálát érdemel mind aki a régít fenntartja, mint a két Teleki, mind, aki azt főbb pontra emelni törekedik. Ez soha nem esik botlások nélkül, de a botlás el lesz felejtve.

Gróf Döry Ferenc halálával Zemplénynek főispánjává alkancellarius gróf Pálffy Károly nevezeték ki, kit félszázadi szolgálatjai után hercegi titulussal ereszte nyugalomra most uralkodó fejedelmünk. Iktatójává gróf Eszterházy Károly egri püspököt választotta; főkancellariusának, Ferencnek, a testvérét. Professzoraink a két nagy vendég tiszteletére verseket íratának, s Szentgyörgyi felizene hozzánk, hogy én és az öcsém a verset készítőik közül el ne maradjunk. Dienesnek nem vala dolga a verselgetés, de őt a parancs el nem akasztá. Előszedé újabb deák poétáimat, s ezeknek egyikében egy köszöntőt lele, melyet kevés változtatásokkal könnyű vala a Patak két nagy vendégére alkalmaztatni. Szentgyörgyi meg nem fogható, mint juthata ahhoz az öcsém, de nem nyomozta a titkot. A püspöknek és vicekancellariusnak benyújtandó két

példányt leíraták velem, mert Pataknak még akkor nem vala tipográfiája s nem legszebb betűfestőnek, hanem legcsínosabb írónak az ifjak közt én tartatám.

A két vendég július 6-d. 1779. megérkezék, s a kollégiumbeli ifjúság kifoszlott elejekbe az út két szélén, szinte Petrahóig. A még akkor csak négy professzor elfogadá őket, s a legidősb, Szentesi János, igazán római beszédű orációjában magasztalá a püspöknek *modestiaját*(!) A lelkes ember érté, miért éppen ezt, s felelt:

- *Virtus, quam Dominatio vestra memorat, filia est alterius virtutis per Salvatorem nostrum his verbis inculcatae.* (Egy úgynevezett canonica visitation valamely elmétlen tüzesebben viselé magát, mint a püspök méltósága engedé, s ennek kérdésére, hogy ő micsoda vallású, magát egy valláson mondotta lenni azzal, aki - nem emlékszem - hanyadik zsoltárt csinálta. A püspök nyomban tudakozá tőle, ha tudja-e tehát, mit jelentenek az említett zsoltárban az éjjeli ijedelmek. Az igen is bátor annyira meg vala zavarva, hogy felejté bátorságát.)

Én valék első a tógát nem viselők közt, s benyújtám a két kéziratot. A püspök és a beiktatandó főispán nagy számra szaporodott kíséroikkel folytaták menéseiket, s a Pálócziak, Prényiek, Dobók, Lorántfiak, Rákóczyak várában megszállottanak.

Azon egri kanonok, ki a püspököt kíséré, megtekinté verseinket, s látni akará Dienest. Elhalmozá magasztalásával, s bíztatá, hogy ha meg nem szűnik, örök fényt húz magára s a magyar nemzetre. Dienes pirulás nélkül fogadta el a meg nem érdemlett magasztalást. Víg lelke távol vala azon alacsonyságtól, hogy magát lopott fényben csudáltassa; neki elég volt, hogy fáradság nélkül eshetett által baján, s még neveté, hogy én igyekezetimmel sem tudám figyelembe hozni magamat, ő pedig, semmit sem téve, még megdicsértetett. Jó kedvvel evé meg az ebédet, felült egy üres paripára, s Újhelyig nyargala a bandérium lovagjai közt.

A beiktatás másnap oly fényben mene véghez, milyennel nem minden koronázás, s az asszonyi nem igyekezett felülmúlni a másikat azon elsőségben, mely őtet itt nem illeti. Ezek számában gróf Klobusiczky Ferencné szül. gróf Viczay Mária és báró Szepesy Sámuelné, szül. Vatai Batta, minden másokat elhomályosítanak; ez rózsája, ez lilioma a színekben igen gazdag virágágnak.

A férfiak számában szemeimet generális és abaúji főispán és báró Orczy Lőrinc ragadozá magára, mert már ekkor ismerém lelkét. Az olvasztó hőségben paróka nélkül jára fel és alá, a gyűlési palota déli fala mellett, bugyogó bővségben varrott fehér mentéjében, s pipacsszínű nadrágában s bajússzal. Néhány képeit bírjuk, de mindeddig sehol nem, amint óhajtuk. Arcának több kedvessége volt, mint a Donátén, mely hideg, s ő testes volt ugyan, de nem oly atlétai erejű, mint amilyet ez a kép mutat. Termete csaknem kicsiny. Epistoláját a *Bugaci csárdához* képe előtt kellene mindég olvasni, s úgy tekinteni fel tisztelettel a gazdag bölcsre, ki inkább ismeré a dolgok becsét, mint hogy hasztalanságokon kapkodhatott volna. Övé ez is:

Némely éltét adja,  
Jószágát elhagyja,  
Csak két réf pántlikáért.

Bár lelke örökösen megmaradjon József fiának unokáin! mert az ifjabb, László, gyermekeket nem hagyott.

Itt látám gróf Sztáray Mihályt is, ki táncra készülvén, annak ő előtte igen kedves emlékére, hogy ő Mária Antóniát, a mi Teréziánk igen szép leányát, XVI. Lajosnak jegyesét Párizsba kíséré, pipacsszín frakkba öltözött, világoskék atlasz lajblival és nadrágocskával, aranyozások, tűzések nélkül, s könnyű csizmában, nem cipőben. Üstöke kontyba vala behajtva, haja

szorosan a nyaka csigája felett megkötve, hármasan befonva, hármasan alá, fel és ismét aláhajtva, s fekete pántlikával bodrosan átkötve. Mójában és nyelvében egészen francia, egészen magyar mind nyelvében, mind érzésiben. Minden szép asszony őt áhítá mulattatójának, de ő itt arra vala kárhoztatva, hogy egy fekete, kiszáradt, nemifjú asszonyságra vesztegesse gondjait; úgy kívánák a tekintetek. Este ő és váradi kanonok, gróf Forgács Pál, elhíresedett mesterek a violinon, hallaták magokat.

A múlt kor nagyjait külsőjükben is, s öltözetökben, módjokban s annak szokásit s történetecskéit ismerni nem kis öröm. S az olyannak haszna is van.

## 17

Közelíte examenünk, az utolsó. Epe nélkül mindentudónak nevezett, sőt forró hálámat érdemlő tanítóm leckézései alatt iskolai tanulásim rendesebb menést vevének, s a legszükségesebb tudománynak öt esztendei tanulása nem volt egészen veszett időm: tudám, amit feledni kell. Ez mellett öten, Barczay Dániel, Pálóczi Horváth György, később ungvári második alispán és Szemere Albert s én és az öcsém, ötvenhat állítást defendálánk a természet és nemzetek törvényéből, melyet tanítónkkal együtt oly kevéssé tudánk, mint nem egyszer nem más defendensek. - Török István bennünket azon állítással ada ált anyámnak és római hitű anyai nagyatyámnak, Bossányi Ferencnek, hogy ha a katedrai tudományokat is tanulánk vala, bizvást kívánhatnánk a papi felszenteltetést.

Perorációval vevénk búcsút a szokás szerint 1779. július 15-d. a patronátus jelenlétében. Prof. Szentesi felele. Elmondá, mit kiálta Catullusnak a tanács, s ránk alkalmaztatván a szót, és ezt kérdevén:

- Ha majd e nagyjaink kidőlnék, kollégiumunk és vallásunk kikben leli fel támaszait?

Beszédét e szókon végzé:

- *In vobis.*

## MÁSODIK SZAK

## 18

Az én koromban Patakon és Debrecenben még nem tanítának hazai törvényt, nem még magyar történeteket, külön fogva a világ történeteiből. Az ifjú nem tudta egyebet, midőn iskoláit elhagyta, mint dogmatika és polemica teológiát, mintha az, amit alsóbb iskoláiban tanult, ha jól tanítottatott, elég nem volna. Mely törvényeinken állapodik vallásunk, s mi az a bécsi, három nickelspurgi, linzi, szatmári béke, azt én Patakon nem tudtam, azt később tanultam meg. Szüléi patvariára adák, s ott a praxis és egy ízetlen, iszonyú vastagságú *Huszt*i csinálák oly prókátorrá, milyen filozófia nélkül a közönséges fejből válhatott.

Szeptemb. 9-d. két holnap múlva azután, hogy iskoláimat elhagyám, áltadatám *Tarnói Milecz Sámuel* úrnak, a tornai uradalom fiskálisának, ki Kassán tarta lakást, s vittem a vastag *Huszt*it, és minthogy a honn töltött két holnap alatt elég időm volt megsejteni, hogy ez nekem éppen oly örömekeket fog adni, mit Vitringám és Vitschiusom, vittem egyszersmind poétáimat is s tusomat, ecsetimet.

Principálisom egy szép tanulású, nemes ízlésű férfi volt, de szégyenle lenni principálisom, s hamikor hozzám szóla, mindég elpirúlt, szinte füleiig. Nem csuda, hogy ezen bal szégyenlősség mellett házassági jelentést tenni valamely leánynak rettege, s így arra vala kárhoztatva, hogy nőtelen közelítsen az ötvenhez. Konyhájáról egy megholt prókátor igen éltes, igen kicsiny és igen kövér, imádkozni s énekelni igen szerető nyers özvegye gondoskodott; s ez és szakácsnéja az alsó szobában lakott, Milecz az utcára, én az udvarra a felsőkben. Az öreg prókátorné szükségesnek látá később egy szép leányt venni segédjére, s ennek Milecz nekibátorodék megtenni a házassági jelentést, s oly szerencsével, hogy jobbját el is nyeré. Rideg élte unalmait atyjának, ki pozsonyi prédikátor vala, rámaradt teológiai könyveivel vidítgatá. Asztalnál legkedvesb textusa vala a *Tugend* és a *Religion*, de közönségesen a szó mellett marada.

Ámbár akkor a patvaristák még nem valának, mint most, úrfiak, hanem félcelédek inkább, tölem semmi szolgálatot nem kívánt. De én tudtam tisztemet, terítém asztalát a vén prókátorné szobájában, pakkoltam és kötöttem párnazsákját, s úgy találtam, hogy fiatalembernek az nincs sem kárára, sem megalacsonyítására. Egyedül azt nem engedé soha, hogy csizmáját levonjam, tisztítsam, amit más principálisok akkor még kívántak is. A régiek többet kívántak, mint kell, az újak kevesebbet.

Egy vasárnap délután a legtisztább ég alatt megindulánk Kassáról Buzitára. De Nagy-Ida körül tornyozódának a fellegek, szakada a zápor, a mennykövek ropogtak, hullottak. Milecz reszke-te minden tagjaiban mellettem, s én nem mervén szóval bátorítani, magamviseletemmel tettem azt; kiszöktem a szekérből, mihelyt görbült az út, tartottam a szekeret, s víg beszédet kezdék a kocsisal. Principálisom fel kezdé éledni; szégyenlé, hogy míg patvaristája dévajkodik, s még gyönyörűségét találja a szokatlan s félelmes, de nagy szcénán, ő retteg. Egyedül tisztetem tartóztata, hogy magamat igen hangosan el nem nevetém, midőn az ég felettünk nagyot csattant, s leszállani látánk a villám tüzet, s a principális hirtelen kikapá fejét a szekérből, s ijedtében egy szót szalasztá ki száján. A villám agyon sújta egy szegény embert a szesztai templom körül. Midőn odaérénk, az egész falu körüle állott. Két gyalog ember egymás megett ballaga hazafelé az ösvényen, s aki elől ment, látván, hogy a megette menő nem felel szavára, visszapillantá, s halva látta azt. A tűz leperzselé a három-négy hét olta nem beretvált szakállt, elvérezte a homlokot, s a patkós bakkancsot a szerencsétlen egyik lábáról leszakasztotta, messzére elvitte. Én kiugrottam volt szekereimből, látni, min ácsorognak ott a falusiak, s az kedvet ada a principálisomnak is kiszállani s közénk elegyedni. Midőn ismét szekérbe ülénk, szózatossabb leve mint eddig volt, vagy mivel látta, hogy a bajt jobb jó kedvvel tűrni, mint én, vagy talán mivel a felhők kiöntötték tüzeiket, s az ég vídám színt veve magára. Azt forgatá, hogy a baj minket is érhetett volna. Forgassuk azt is, hogy nem ért, s hálás szent örömben. Láttam, hogy elméjének felvidításra van szüksége, s minekutána maga szabadíta fel a példával, hogy vele szóljak, elkezdém előtte fejteni gondolkozásomat, hogy mikor lehet, örülni kell, s tűrni panasz és jajgatások nélkül, amit meg nem változtathatunk. Tetszett neki a mon-dás, s örült, hallván hogy Caesar magának véletlenül jött halált óhajta. De ő azt nem óhajta.

Ez nap olta nyiltabbnak tapasztalám magam eránt, oly jó vélekedést támaszta benne felőlem a mennykő szcénája. Egy újabb történet azt még magasbra emelé. Tornán szállásunk a kastélyban vala, principálisomnak a kapu felett álló szobában, nekem a kapu mellett költ rondellában. Hogy légyen valaki, akivel szólhasson, mert velem szólni s az urodalom cancellistájával - ki szintúgy fiatal ember vala, mint én - nem akart, meghívá a plebánust minden ebédünkhöz, vacsoránkhöz.

A fiatal plebánus, Hajnalkövy János, nemrégén jöve meg Rómából, hol tanulásit végezte. Szeretetre méltó ember, ki okosabb dolgot is ismert, mint különböző felekezet emberivel azon

tárgyak felől beszélni, melyek bennünket egymástól elválasztanak, s szebb nevelésű, mint hogy ne tudja, hogy társaságban azt kell előhozni, ami kedves és így a lelkeket egymás felé vonzza, nem ami egymástól eltolja. De az én principálisom szerette a szenteskedést, s ajkairól mindég folyt a *Tugend* és a *Religion*, s úgy hitte, hogy Luther volt az Istennek legelső profétája. Nem felelni, midőn felelet váratik, vastagság, s a plebánus így beléereszkedék ugyan a textusba, de mindég csak könnyedén, s enyeggéssel igyekezett kifejtetni magát a vitából. Milecz azt szorosán fogta. Egy ily vitájokban a plebánus elakasztá principálisomat, pedig nem vala igaza. Magam is, rettenetesen tudós teológus még akkor, látám, hogy a plebánus oly győződelemnek örül, melyet nem érdemle; néki bátorodám tehát megkérni principálisomat, engedné a felelést nekem. - Tessék - monda minden neheztlés nélkül, de nem álmélkodás nélkül, mert patvarista azon régibb időben ilyet nem mere, s én szórám a locusokat, s megnevezém, melyike hol áll a bibliában, hogy öröm volt hallani. Kérdésen kívül nekem vala igazam, s a plebánus vétke csak az, hogy nem juta akkor eszébe, amit bizonyosan tudott. Megvallá tévedését, s kéré fiskális urat, engedje meg, hogy hozzá lejárhassak, midőn dolgaim nem tiltandják.

Másnap lemenék hozzá; lakása kevés lépésnyire áll a kastélyhoz. Tudni akará, hol vettem azt a teológiai conditiót, s hallván, hogy én a legszükségesebb s legfentebb tudományt őt esztendeig tanúltam, kérdést teve, minek az annak, aki pap nem lesz, és nem jobb volna-e az helyett matézist és fizikát s filozófiát és históriát tanulni. Egy gondolat támadt bennem, melyért most pirúlok.

- Tekintsük hát végig ezeket a te tanulásodat - mondá, s azon cikkelyen kezdé, melyet Kálvin és még igen sokkal előbb más valaki abból a haszontalan filozófiából vive által a maga teológiájába, nem gondolván vele, akármit csinál az Istenből, csak hogy az ő szisztémája valami támaszon állhasson. Kevés pillantatok múlva megkapva látám magamat, hogy nem tudék felelni. Felriadva vevém kalapomat, szaladtam szobámba, magamra zárám az ajtót s térdre bukva könyörögtem, hogy a kegyelem tőlem el ne vétessék.

A szíves tiszteletet érdemlő papnak meg kelle sejtteni hánykódásimat, s a teológiai kérdéseket abbahagyá. Az helyett arra inte, hogy szoktassam magamat a nyugalmas ülésre, mikor tanúlok vagy gondolkodom. Némely ifjú nem fogja érteni, mely különbség lehet az közt, ha nyugalmasan ülve tanul, vagy ha járva, de fogja, ha egy-két óráig követi. - Most egy kisdéd kéziratot ada kezembe, melyet ő francia nyelven dolgozott és Rómában: *Sur les livres défendus* cím alatt. Oly sok haszontalanságot másoltam le életemben: mely tévedés vala, hogy nem ezt!

Ezzel a savoyardi vikáriussal üzőtt beszélgetésim kiverének magamból; az egyiptusi sötétségben fellobbana szemeim előtt egy rettenetes villámsugár; elborzadtam, s közel valék a kétségbeesésig, a megbódulásig, midőn magamba pillantottam. Azért kell-e haszontalanságokat tanulni, hogy e kint szenvedjük, hogy akiket egy jobb csillag nem vezet, az ellenkező örvénybe süllyedjenek? Szívem elvonza attól, amit meg kezdék szeretni, s inkább mint a lidércek rettegése, melyek néha álmomban is felriasztottak, hogy aszerint járék, mint a megbódult. A zajt el kell csillapítanom, mondám, s egy apologia dolgozásához fogék a Grotius és a gróf Teleki József nemében, nem olvasván elmélkedésimhez semmit; hiszen fejem tele volt bolondságokkal; s azért nem olvasván, hogy amit írok, belső meggyőződés sugallása legyen. Addig dolgozám az apologiát, míg éppen ez a dolgoztatás a legirtóztatóbb örvényekbe meríte el, melyet képzelhetni. E kínokat köszönhetém a tudós lomnak azon fölül, hogy időmet előlé, ellopá.

Titkolva bajomat minden előtt, s vezetőt s tanácslót senkiben nem találván, végre egy angyal jelene meg megtartásomra: - egy estve a nyári vakációkban prof. Szentgyörgyi látogatására jöve anyámnak s mintegy egy hetet nálunk tölte. Kisétálánk a mezőre és csak ketten, s én két

kérdést gördíték a tiszteletes öreg elébe, s nem mintha az engem háborgatna, hanem csak mintha nem jutna eszembe a tanúlt felelet. Érte s elhallgata. Végre megszólalt:

- Ne rettegj semmit; megtörtént veled, aminek meg kelle történni; de vigyázz, hogy tiszteletlennek ne találathassál az eránt, ami tiszteletet kíván. Kérdésidre nem felelek; leld fel, amit keressz s fel fogod, ha tiszta elmével fogod.

19

Kassának nem vala könyváros boltja, de egy könyvkötőnél találtatának néha ócska darabok, s megpillantám nála Gessnert és a Gleim és Jacobi francia ízlésű levelezéseiket. Elkezdém fordítani az idilleket és az *Első Hajóst*. Sőt írtam eredeti idilleket is.

Gyakorlatlan lévén mind a német nyelvben, mind a magyarban, körültekintém magamat, dolgozásomat kivel tekinthetném meg. Tudván, hogy a német prédikátor magyarul is ért, s báró Podmaniczky Józseffel látta Göttingát, ezt keresém fel, s vittem könyvemet és papírosaimat.

Szobái falán a német tudósok képei függöttek Bause által metszve. Nem a házigazdát nézni, hanem amit nála lelünk, nagy vétek a nevelés ellen; de mint kívánhatni azt a könyv és kép szeretőjétől, hogy elég ereje legyen e két heves szenvedelmének ellentállani? Gessner mellett Haller Albert fusse. *Die zwei Schweitzer* - mondá a gazda. Hagedorn, a művészség avatottja, és Lessing. *Ach, der gefährliche Feind des Christentums!* Zollikofer és Gellert, Uz és Ramler. Zollikoferre úgy sohajta fel tisztelettel, mint nehezteléssel a *Bölcs Náthán* írója nevére. - Vannak időszakok, midőn a jobb fejek sem látnak, mint olyak is vannak, midőn a nemjó fej is lát; a hó alatt csak daphne mesereum mutatgatja virágát.

Mindenből látám én, hogy nem jó helyt járok, de kezemben vala csomóm, s el nem hallgathatám, miért jövék. Nekibátorodám tehát, s megkérém, engedné, hogy fordításimat neki bemutathassam s igazítsa meg botlásimat.

- *Revera? Also mit Schriftstellerei beschäftigt?*

Túrte alkalmatlankodásomat. Megfejté, amit Gessnerben és a Wieland Diogenesében nem értettem s felkiálta:

- *Also einen Reformirten und einen Evangelischen?*

Pedig ez az ember nem volt rossz fej; most az, hogy Gessner az én vallásom sorsosa volt, Wieland az övéé, senkinek sem jutna többé eszébe.

Alig értem Kassára, s mentem Barótihoz; úgy hittem, ha csak rá nézek is, ha szavát hallhatom, annyival inkább, ha vezérléseit fogom venni, ha felolvasgatja előttem dolgozásait, a poétai tűz, legalább a versifexi, áltjó reám. De a fás ember oly tartalékkal fogada, hogy nem tudhatám, tiszteletből bánik-e így velem, vagy mivel egy kis testű fiúcskához leereszkedni poétai méltóságához illetlennek tekinti. Szálas, vékony testű, szederjes arcú ember, öltözetében piszkos, mocskos, pedánt igen nagy mértékben, de belsőjében úgy tiszteletes, mint külsőjében visszatoló. Tiszteltem őtet, szerettem, de fel nem tudván melegíteni, holott magam csupa tűz valék, minél ritkábban jelentem meg nála. Németül nem tuda, s örült, hogy nem tuda. Mutatám neki Gessnert, de ő nem tudá megfogni, mit lehet szeretni Gessneren. Az vala jó, ami hexameterekben volt írva, ha rosszúl volt is.

Ráth Mátyás, győri evangélikus prédikátor 1780. január első napján kezdé el a magyar újságlevelek kiadását, s hálátlan volna a maradék, ha feledhetné, hogy nemzetünknek nem



más vala, mint ő igazi Prometheusa. Mik valának eddig összejövésink falukon, mint arról űzött discussiók, hogy a sárga kopó-e jobb vagy az a fekete, s hanyadikunk tudá, az Atlanticus tenger keletre fekszik-e tőlünk vagy nyugotra? De mi bosszankodánk Ráthra, hogy nem születvén magyarnak (Győrben!), magyarul mer írni; azt merni csak annak volna szabad, akit a magyar Athéne szült, nevelt. E panaszt lehangosabban Domokos Lajos úr űzé, tiszteletes követje Biharnak az 1790.-i diétán. Ráth nem hiszem, hogy tudta volna, Domokos reá haragszik-e vagy nem, de Domokosnak egy fordításában: *Álom II. Józsefről* megcsipkedé a vétkes magyarságot, s ami a rendes dologban legrendesebb, igen méltán. A sánták szeretik nevetni a félszeműt.

De a tiszta magyarság birtokában magát boldognak érző városnak az a szomorúsága vala, hogy kebléből látá kikelni már sokkal előbb superint. Szilágyi Sámuel, ki tartalék nélkül hirdeté, hogy ha a nyelv emelkedni akar, szükség, hogy elébb romoljon; mint sokkal később Csokonait, ki mind példájával, mind bátor küzdéseivel harcolta az írói szabadságért, és ezzel együtt a szelidlelkű Fazekas Mihályt, a *Lúdas Matyi* énekészét, ki mind az orthologusok, mind a neologusok közé tartozott, nem-ravasz syncretismusával, úgy bicegvén ide-oda, hogy magára az egyik és másik féltől nem neheztelést, hanem szeretetet vona, s szánást itt, hogy az újitók által magát el engedé szédíttetni, szánást ott, hogy a régiség szennyeiből kifejlteni egészen nem tudott. A syncretismus az igen jó fejek dolga, kik elég erővel bírnak, s a dolgot teljesen ismerik; e nélkül csudás zavart szülőget, s Fazekas a zavart el nem kerülé.

Szilágyi jelen vala Váradon, midőn gróf Károlyi Antal 1779. gróf Brunszvik Antalt, atyját Józsefnek, az ország birájának, Bihar vármegyei főispánná iktatá, s tiszteletét mutatá be consil. Budai László házánál, hol én is. Ahol Szilágyi vala, nem igen szóla más, nem mintha ő akará vala magát mások felett hallatni, hanem mivel mások elálmélkodva némúltak meg az igen széles tudományú s igen tisztafejű, s igen elmés ember szólási mellett, s én felmeredt fülekkel hallgatám a víg ember mély bölcsességeit. De a csendet félbeszakasztá egy idegen megyei csoportocska, mely házigazdánk látogatására jött. Egyike ezeknek kedve telve kacagá egy piarista verseit, mely holnap fog kiosztogattni, de amelyet ő egy más háznál már megkapott. A szuperintendens látni akará a gúnyolt munkát s fennszóval olvasá:

Nemde talán az örömszekeren diadalma Camillust  
Vitteti, és a boldog időkre  
Felvirradt boldog Rómának népe csudálja  
A rab nemzeteket? vagy hevülnek  
Régtől félbe szakadt szép pályafutásai újra  
Felzendült nagy Olympia-partnak.

Sőt ezek gyönyörű versek - mondá a szuperintendens -, s mind a gondolat, mind a szkéma, mind a nyelv tekintetében, ha talán a harmadik disztichon igazító kezeket kívánna is. - Amazok meg sem érték, hogy Szilágyi, kit csudáltak, nem kötődik; de midőn meleg magasztalásokra hallák fakadozni, midőn ez nekik kimondá, hogy a nyelvnek változnia kell, hogy szépen írassunk, hogy minden nyelv így változott, midőn könyvek nyelvvévé vált; nem tudák, a csudált tudományú ember jára-e rosszul, vagy ők.

A védett piarista Révai Miklós vala, akkor professzor a váradi akadémia egyik osztályában. Mentem látni ötet. Nem akará elfogadni látogatásomat siető dolgai miatt, mert gróf Károlyi kir. főigazgatója a váradi kerület minden kat. iskoláinak, a professzorokra üzene, hogy készüljenek egy rövid exámenhez; odaviszi a Brunszvik beiktatására felgyűlt rendeket. De hallván, hogy ismerem Barótit, hogy rímeletlen verseket én is irogatok, indúlatosan kére, hogy látogatnám meg szabadabb órájában, buzdíta, hogy fussam a szép pályát, s megajándékoza

elégiáinak kisdéd kötetével, melyet tavaly Landerernél Pozsonyban negyedréttben nyomtattata. Középszer magasságú, vékony és nyálkás húsú ifjú, lobogó szöghajakkal, kék szemmel; minden mozdulatiban tűz, bátor és félni nem tudó. Examene alatt előljárója ellen is kipattana.

Álljon itt egy versezet, hogy a később idők lássák, mit csudálgatának, akik Révait rossz verselőnek tekinték, s a nyelvrontástól rettegének. Erdődy Lajos, Szabolcs vármegye főbírája írta ezeket Teréziának koporsójára, midőn gyászünnepe Kallóban tartatott:

Római császárné, sok ország királya,  
Kegyesség tűköre, igazság fáklyája,  
Árvák kegyes anyja, éhezők dajkája,  
Megholt, kin kesereg magyarok hazája.

S ki ne sírna, midőn ily nagy élet megholt,  
Mely élet sok élők élétének élte volt!  
Sokat nevelt, tartott, táplált, ha egyszer szólt;  
Kinél bőlt gazdag volt; jaj! magát zárja bőlt.

20

1781

Én és az öcsém most (január 11-d.) Eperjesre küldetünk a districtualis tábla mellett gyakorlani magunkat. Toperczer Zsigmond tartaték ott első prókátornak, s anyánk bennünket hozzá járata fel. Prókátorunknak több patvaristái voltak mint dolgai, s így időnként aszerint használhatánk, mint tetszett.

Dienes táncmestert kerese, én festőt. Krámer, fia annak, aki 1763. körül szüleimet festette volt, és a Károly főherceg regimentje kis hadnagyocskáját, meglátá Le Brun után tusban dolgozott fejeimet, s azt mondá, hogy annak, aki ennyit tud, ő leckéket nem adhat. Minthogy igen ritkán volt munkája, azt sem láthatám körüle, mint bánjak olajfestékkel.

Eperjesen lelém magamat először életemben azon boldog állapotban, hogy senkitől nem függék, s ezt a legbájosabb, legtündéribb tájon, melyet képzelhetni, mert az merő paradicsom, de szegény. A város egy szelíden emelkedő halmocskán fekszik; alatta egy kis rét terült el, melyen keresztül fut a Tárca. Túl a réten a Kálvária dombja, elhintve rendes alakú kápolnácskákkal s szép sírkövekkel s erdős hegyekkel, s a kertekben itt-ott fenyők is, mint a két órányira fekvő ferdőnél egy egész fenyves. Aki Kassáról jó, két hegyet lát, melyek testvéreknek látszanak, mert hasonlítanak egymáshoz dőlésökben, s ezektől jobbra Kapi várát, balra a sárosit, szomorú romjaiban, s benn a városban látni a szent szobrokat, azon helyen, hol Karafának dühös lelke annyi ártatlant gyilkoltata. A boldog szegénységnek e kies honában a szívet öröm és fájdalom érzései foglalják el.

Eperjest nevezetessé teszi az is, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei és a papság s a tanítók és tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul is, a polgárság németül, és tótul minden; és minthogy a szóló mind a négy nyelvhez hozzászokott, az idegen elcsodálkozva hallja, hogy azon egy periodusnak tagjai mint vannak összeszöve tarkán mind a négyből. Nem lévén a városban senki, kivel magamat francia nyelvben gyakorolhatám, a deák nyelvű társaságokat kerestem, kivált azért, hogy a pataki hosszú vocalisokról szokhattassam le magamat, s azt szerencsésen elértem. A németben is több gyakorlottságot igyekeztem

szerzeni, s eljártam olykor a prédikátorokhoz; de a látogatás ezeknél, mind nekik, mind nekem alkalmatlanka leve. A szerelem leve nyelv-mesterem.

Egy tiszteletre igen méltó leány megismertete az akkori idő legkedveltebb románjával, Siegwarttal. Az sokat emlegeti Klopstockot és az ő *Messiását*. Sorba járák a várost mindennél, akinek könyve volt, s minden azt hitte, hogy teológus munkát kérek. Hellner Illyés prédikátor úr, subrectorom Kézsmárkon, a könyvet nem bírta, de Klopstockról el tudá mondani, hogy a *Messiás* énekésze pipacsszín frakkban jár, csillogó gombokkal s illatozva Arábiának minden szereitől, míg a *Komische Erzählungen* és *Agathon* írója úgy öltözik, mint egy sötét prédikátor.

- Az is jó, hogy tudom - mondám -, de mit ír ez a Wieland?

Egy fiatal lengyel örült, hogy gyűjteményét nyereséggel adhatja el, s Wielandjait és amit német könyvekből bírt, nekem oly örömmel adá el, mint én vettem meg, bár drágábban mint könyvárostól. Örök olvasásaim s az én Nánimmal töltött minden estvéim, s a neki minden nap írt levélkék engem annyira vivének a német nyelvben, hogy báró Prónay Sándornak ítélete szerint én valék az, aki felekezetemben németül legjobban tudtam, s Eperjesen töltött másfél esztendőmnek ez vala minden haszna.

21

1782

Elhagyám Eperjest július 2-d., s anyám László öcsémet levivé Gyömrőre, Pest várm. generális gróf Wartensleben Wilhelmhez, a gróf Teleki Klára férjéhez, minket kettőnket Pestre. Aznap esketteténk fel juratusoknak (szeptember 21-d.), melyen protestáns ifjak legelőször. Próká-torságra készülni sem nekem nem vala célomban, sem Dienesnek; elégnek tartánk megismerkedni a dolgok mentével, s nekem egyike vala legfőbb gondjaimnak, hogy a *Messiást* megvegyem. A könyváros az altonai 1781-diki kiadást ajánlotta, negyedrébten, s elmondá, hogy a kiadó minden typothetái botlás kimutatásáért egy arany jutalmat teve ki, s így megvettem azt mindazon jobb darabokkal, melyek a csomóban állának. Most egész napokat tölték elzárkózva szobámba, a *Messiással* és a testvér két Stollberg verseikkel, s fordítgatám Siegwartot a kedves leány emlékeért is, s verselgeték.

22

Ráday megengedé, hogy a reggel óráit nála töltssem, s együtt olvasgatánk. Egy része bibliotékájának Pesten állott, s megismertete könyveivel, dolgozásival, s sokat beszéle atyjáról, ifjúsága korairól és amik azokat megelőzőék. Mely megsírathatlan vétkem, hogy mindazt, ami figyelmemet megragadá, bekötött, s egyenesen ilyeknek szánt könyvbe nem írtam be, hanem csak reppenő papirosszeletekre, melyek így, kivált 1794-1801 közt elvesztek. A játékszínt Ráday sem mulasztá el, s nem lózsikban foga ülést, hanem mindég parterren, s én mindég megette. Legördülvén a kárpit, hozzám fordúlt, s magyarázá, hol játszott jól a szín embere, hol rosszúl, s miért jól vagy rosszúl, s a dramaturgusok törvényeit s a hármass egyiséget.

Gróf Teleki József magához hívata, s meghagyá, társalkodjam László és István fiaival, s ezeket Straus nevelőjökkel el-elküldé hozzám. Cornides, később professzor az universitásnál, nála lakott bibliotekárius nevezet alatt, s ez engem a magyar történetekbe avatott fel. Báró Prónay Sándort, a nagy László fiát, ki később csanádi főispán vala, még csak ekkor láttam, nemsokára azután Göttingába utazott. Az vala nekem is minden óhajtásom, hogy oda mehessek ki, s hogy onnan Londonba, Párizsba, Rómába utazhassak; emlékeztetém anyámat, hogy az vala szándéka atyámnak is; de András és Péter mósaim (így nevezik a székelyeknél az atyák s anyák férfitestvéreiket) ellenzék a szándékot, s anyám hajthatatlan marada kérésimre. Anyám ellenkezése még nagyobb leve, midőn László fia a gradiskai horvát ezredben (1783. máj.) zászlótartónak, Dienes pedig június 4-d. Biharban vicensotáriusnak nevezteték ki. Bennem is el akará érni anyai örömit, s augusztusban Pestre küldé, hogy magamat Abaújban generális báró Orczy Lőrinc főispán által nótáriussá tétesssem.

Hazánknak most pesti, előbb nagyszombati főiskolája 1777. oltá a királyi lakba vala szállítva Budán, s én ott látogatám meg báró Prónay Lajos mentorával, ki később diplomatikát taníta a pesti universitásban, a historiográfus Katona Istvánt. A beszédben kifogyhatatlan Schwartner és az igen kevés beszédű exjezsuita itt töltött órámat felejthetlenné tevék, s amit a kettő beszéle, én megvivém Cornidesnek, hogy hallhassam, melyiknek állítása hihetőbb. Szíves, szerény, hazáját és a jó ügyet igazán szerető ember, verhenyeg fodor hajjal, s összezsikart arcvonásokkal, de tiszta lélekkel. Katona szálas termetű, sasorrú, szép és egészséges alkotású férfi; Schwartner húsos, közepetermetű, barna hajú, barna szemű, sok és hangos beszédű, merész; meleg szeretője az igaznak, de néha magának is. Nem mindég hitte, amit írt vagy mondott, nem mindig javalta, amit tett, de azt hitte, hogy úgy is kell.

Dicséretére egy szép kifakadását. - Az 1790-i diéta alatt egy fogadó asztalnokja vadúl kergete ki közülünk egy kolduló beteg és öreg asszonyt, s a hosszú asztal végében Schwartner látá a vadságot.

- Micsoda? - kiálta Schwartner - annak a gyalázatos hárfaverőnek megengeded, hogy itt alamizsnát szedjen, s egy szerencsétlen beteg aggnak tiltod azt?

S most engem szólíta fel, hogy hordjam körül a tányért. - Az asszony két marék réz és ezüst pénzzel mene el tőlünk, s ezt egyedül a Schwartner gyönyörű kifakadásának köszönheté: mindnyájan irígylénk neki a szép tettet, s osztolni akaránk érdemében.

Prónay Mihály és én szeptember 4-d. kijövénk az universitás bibliotékájából, s amint az udvari kápolna szögénél az utcára fordulánk, egy figura tűnik szemünk elébe, melyet előlről, hátúlról, oldalt elrémült álmélkodással néze minden, aki elől találá vagy mellette elment. Az ismeretlen nem látszik tudni, hogy rajta csodálkoznak. Magába süllyedve folytatá csöszögéseit; minden tizedik lépésre megállott, kivona zsebjéből valami nyomtatványt, egy-két sort meg-olvasa, papirosát visszadugá zsebjébe, s ment. De alig teve két-három lépést, ismét megállott, ismét elővóná papirosát. A Yorick pogácsasütője jutott emlékezetünkbe, s égénk tudni, mit jelenthet a szokatlan tünemény.

Arra, hogy az állongót mi, ifjak és mindketten kevés húsúak, hamar utólérjük, nem kelle sok, s álmélkodásunk akkor lépe fel a legfőbb tetőre, midőn az embernek öltözetét is láthatánk.

Nadrágja, nem plundrija, sötétkék, a legdurvább posztóból, s falusi kántor szabása. Nyakán zsebkendője ismét kék, de fehér csíkokkal és pettyekkel, csizmája májbőr s vásári. De kabátja barackvirágba csapó violaszín tafotából, egy sor gombbal, melyet a külföld kanonokjai viselnek, fején sokfürtű kerek paróka, foltosan behintve liszttel, s hónja alatt három nagy szőrkalap. Koponyájától messzire állott el parókája; jele, hogy azt, mint a selyemkabátot is, zsibvásáron vette vagy ajándékban. Feje kiaszott, arca szederjes, ellepve pattanásokkal, melyekről itt-ott már hulladozék a var, némelyike veresedni még csak kezde.

Ily esetekben legtanácsosb a dolognak nekirugtatni, s minthogy mindaz, amit látánk, oda-mutata, hogy itt valamely tudós zarándokot látunk, én szólítám meg nyájas bizakodással, engedné tudnunk, benne kit fogunk tisztelhetni.

Az idegen ki nem vala forgatva nyugalmaiból.

- Én Kalmár György vagyok - úgymond -, s az universitás tipográfiájából jövök e csekélységgel.

- A filozófusi nyelv feltalálója-e? - kérdém - a szíriai utazó-e? az-e, aki a Prodomust ír?

Csudálkozék, hogy fiatal emberké az ő írásit, s kivált az első helyt említettet, ismerik.

- Nem érdemlem jó vélekedésedet - mondám -; a munkát láttam, de nem értettem, s bírom két képedet.

Éppen utolsó postával vettem volt Helvetiából egy barátom levelét, s az velem vala. Abban Kalmár felől is vala szó, de több keserűvel mint édessel. Nekibátorodám láttatni azt vele, de a szükséges elkészítéssel.

*„Hogy a mi Kalmárunk nem az a nyavalyás ember, kinek őt sületlen írásai bizonyítják, azt én itt egy journálból látom; de magamnak kénytelen vagyok inkább hinni, mint a journaloknak. Professzoraink, kik őt ezen írásból ismerik, nagynak gondolják, s szinte nehez-  
telnek, hogy hazánk fiai közt, kik itt vagyunk, egy sincs, ki nekik elmondhatná, hogy ő hol lakik és micsoda, s méginkább, hogy felőle nevetséges dolgoknál egyebet nem mondhatnak.”*

Kalmár teljesen nyugalomban adá vissza nekem a levelet, s sem a keserűt nem vevén nehez-  
teléssel, sem örömmel az édest. Kevély szép nyugalma őt előttünk tiszteletessé tévé. Kérénk, legyen vendégünk a fogadóban, hogy vele kivált keleti útja felől szólhassunk, de már el vala foglalva. Keresénk szállásán, de már elhagyá vala Budát.

Az öreg Landerertől tudom, hogy míg Prodomusát nála nyomtattatá, egy kerti nyaralóban töltötte a telet, fázva, koplalva s nyakiglan ülve a szalma közt, s úgy dolgozá verseit, reszketve minden tetemiben a hideg miatt. Ázsiában utazván, ecetet, olajat, sót horda magával, s így valahol a mezőn megszálla, készen lelé ebédjét, vacsoráját. - Elő fog fordulni a Szilágyi Sámuel biográfiájában is.

[Hiába várám Orczyt Pesten. Úgy hitték emberei a háznál, hogy jó, de nem jött.

Míg így Pesten kelle mulatnom, időmet haszonnal töltém némely régibb barátim társaságában, nevezetesen a Berzeviczy Gergelyében, kit nagy talentomai s sok tanulása miatt nagyon szerettem, de akinek gondolkozásától s érzésétől sok pontok felett szinte irtóztam is. Neki a kozmopolitizmus vala minden: nekem minden a nacionalizmus; én a kozmopolitizmust csak annak néztem, amitől a nacionalizmusnak nemességet kell átvenni; ő minden nemzetet egy

nemzetté szeretett volna összeolvasztani, mint utolsó esztendeiben minden vallást egy vallássá! V. Károly és Apafy Mihály tizenkét órát sem tudta egyaránt járatni, s te minden fejet akarsz-e egy gondolatra? kérdém tőle. Megneheztele s elhallgata.]

[Egyik itt kötött ismeretségem az ócsai Balogh Péteré vala. Lónyai László később beregi első alispán és consiliárius, megszálla a Fehér farkasnál, hol én is, s egy reggel az ő szobájában valék. Hév volt a nap az összeolvadásig. Egy beretvált bajuszú, barnahajú, sárgás arcú úr bejőve Lónyaihoz, meggyszín szőrből szőtt ujjatlan dolmányban, topánkás nadrággal, mentéjét a hőség miatt fel nem öltve, de övvel: beléfonta magát beszélgetésinkbe, s elkezdé emlegetni Montesquieut s elmondá, mit monda neki herceg Kaunitz, a miniszter, s ő mit felele. Csudáltam a nagylelkű, nagytudományú, szerencsés beszédű idegent. Az vala Balogh. Vékonytestű, szálastermetű férfi. Tovább assessora a kir. táblának, septemvir, referendárius, torontáli majd zólyomi főispán; híres ember a diaetákon, s az a luteránusoknak, ami az én felekezetemnek gróf Teleki József.]

## 26

Korán reggel érek Tarna-Örsre, Hevesben, közel Árokszálláshoz. Generális Orczy még nyugvék. Zsenge ifjúságában elholt István fiának piarista nevelője a maga szobájába vitt el, és osztán a kertbe, míg a főispán hívatni fog.

Mente nélkül, de a Szent István rendje commandeuri pántlikájával nyaka körül, üle szobájában, mert a nap igen meleg volt. Elővevé verseit kéziratban, s amiket Barcsay Ábrahám íra hozzá és más barátihoz, s a franciákat, kiknek poetáikat minden más nemzetbelieknél inkább kedvelte. Midőn beleúnánk az olvasásba, a hajdan férfait és dolgait emlegeté, primás Barkóczy Ferencet, nyelvünk nagy barátját, a kettejeknek oly kedves Richwaldszky György kanonokat, ki a Vexatiot írta, s nagyatyámat Bossányit, egykori lovagló pajtását. Ebédnél és vacsoránál némán üle, s annak okát nem vala nehéz kitalálnom, látván az egymást kerülgető szemeket. Szó nélkül inte asztal után, hogy követném, s éjjelig ismét ketten maradánk, s ismét olvasgatva.

## MÁSODIK KÖNYV

1784-1794

### ELSŐ SZAK

1

1784

Borsod vármegyéből vádak menének fel II. Józsefhez, s a vádak megvizsgálása végett Orczy Miskolcra küldték. Tiszteletből tizenkét katona rendeltetik mellé, amit ily esetekben még nem látánk. Anyám nem nyughata, s minthogy Orczy, midőn Örsön nála valék, megígérte volt, hogy a tisztválasztó széken valóságos nótáriussá fog kinevezni, lekülde Miskolcra, hogy újítsam meg kérésemet; tegyen akkor valóságossá, most pedig titularissá. Lementem, de kérésem Orczyt meg nem mozdíthatá. Itt is elővévő szekrényét, melyben verseit s a Barcsayéit tartogatta, elzárkozáék velem, s végigolvasá, amely leghosszabb a Barcsay dolgozásai közt. Helvetiának óhajtott volna lenni lakosa. Nem ismere szebb életet, mint e maroknyi népé, mely fény nélkül boldog.

Vay József jelen vala ebédjénél, nagy már akkor is, noha még nem visele hivatalt. Mohács hozódék elő, s valamely körülállás iránt kérdés támadta. Vay sokáig hallgata itt is, de midőn kénytelen vala szólani, mert mindenkinek elakadtak, oly elkészüléssel beszélé a történetet, mintha azt tegnap olvasta volna; nemcsak azt adván elő, kinek mely része volt a vétekben, hanem a nevezetesebb emberek karakterét is, és a vétek okait. Nem oly dolog, honnan Vaynak nagyságát mérni kell; mert mit tudunk tehát hazánk történeteiből, ha a II. Lajos epocháját nem tudjuk, azt a nekünk oly gyászost; de Vay nemcsak ezt tudta. S miként történheték, hogy ezt itten csak ő? hogy oly jó fejek közt, mint akik itt együtt ebédlénk, csak ő?

A tiszai két kerületben nem vala megye, mely annyi jó fejet bírt egyszerre. Egyike vala ezeknek Ragályi József, nemsokára ezután viceispán itt; Fáy Barnabás, akkor főnótárius, később ungvári főispán, Szathmári Király József, tovább szabolcsi viceispán, Melczer László, később septemvir, Radvánszky Ferenc, egykor katona, később Szent István kis-keresztése, és Óváry László, mindhalálig semmi, de aki a megnevezettekkel széles tudományai s szeplőtlen lelke által egy fényben ragyogott. Gondok és házassági öröm nélkül élé napjait a legboldogabb függetlenségben, egyedül azt bánván öreg napjaiban, hogy feleséget nem veve, s szolgálat nélkül szolgálá a megyét, melynek tagja volt. Minden keresé társaságát, s azért keresé, hogy tőle tanulhasson. Kanonok Molnár, ha keresztülmene Miskolcon, éjfélkor is felveré álmából, s tudományos beszédek közt várak, míg előállott a ló, mely a tudós papot tovább vigye; Koppi pedig, a piarista, nem levén egyszer házánál, de nyitva lelvén ablakait, bebújt a szobába, hogy legalább azt tudhassa, hogy ő most mit olvas. S e választottak csoportjában Vay vala legelső. Világot teremtének Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész honra kilövellé sugárit.

Egyike vala ezeknek gróf Török Lajos, fia Józsefnek, a szepesi kamara előlölőjének, előbb referendáriusnak, kit a többtől külön akarék megnevezni, mert ha a kis csoportnak lelke volt is, színe a többiétől nagyon különbözék. Tállyán láttam őtet legelőbb, tavaly, november 2-d. a szüretelő uraságok sokasága közt, és soha nekem az a nap azóta fel nem virradt, hogy azt meg ne innepeljem. Amint őt ismerém tovább a legtisztább, a legnemesb lelkű halandónak, úgy ott el nem tudnék telni nemes módja csudálásában, amely minekelőtte lelkét a sok és nagy csapások leverék, őt minden mások felett tündököltette. A szív jósága, melegsége gyanúsak

tetszik másoknál, mert módjok eltanúlt, vagy nincs megneemesítve a szebb nevelés által: Török Lajosnál, ki Bécsben nagy társaságokban töltötte gyermeki éveit, még az eltanúlt mód sem látszék eltanúltnak; minden cselekedetében, minden mozdultában, minden szavában, pillantásában festette magát a szív, s jelenléte mágusi erővel parancsola csendes tisztelést, valahol megfordult, igen még a vadak közt is. Ki vala boldogabb, mint én, midőn Tállyán megláttam, midőn ott velem szóla! ki vala boldogabb, mint én, midőn Miskolcon január 16-d. arcomra nyomá első csókját! - Midőn Pászthory 1792. lejöve a diétára, s Török Lajost a gróf Zichy Károly estveli társaságában belépni látá, megölelé ötet, s öt rendelé, Balogh Pétert és Vay Józsefet magához reggeli tanácskozássra.

## 2

Kínzá anyámat az a gondolat, hogy bennem nem lelheti anyai örömeit mint (más) két fiában, de végre itt vala a pont, hogy bennem is fellelje azt; Zámbery Antal, Zemplénynek második vicanótáriusa lemonda hivataláról, s a viceispán engem ajánlata helyébe, sőt hogy az ajánlatásnak annál inkább legyen sikere, a júliusban tartandó gyűlésen be is ültete a kiürült székbe. Nem az történt, amit a gyűlés végeze. Azalatt, míg dolgom itt függőben vala, Orczy Kassán október 13-d. tisztváltozó széket tarta, s engem vicanótáriusnak nevezte ki, fizetés nélkül; 25-d. pedig, midőn második fiát, Lászlót maga helyébe iktatá, az új főispán táblabírónak. Látván, hogy belépésem Zemplényben összeütődésbe hozott másokkal, Újhelyben is felesküvém ugyan, de magamat Zemplénytől egészen elvontam. Ezen esztendő augusztus 9-d. neveztetém ki gróf Batthyányi Ferenc által táblabírónak Sárosban is.

Abaújban viceispánjaim Consil. Kelcz Antal és Zomhory Zsigmond, főnótáriusom Kóji Komáromy György, vicanótárius társaim Kende János és Tiszta Ferenc voltak, Kende nem-sokára az eperjesi táblához méne által, s ennek helyébe Tiszta Ferenc lépe; később második viceispán itt, és assessor a királyi táblánál: én a Tisztáéba.

## 3

1785

József az ország minden megyéit tíz cirkulusokra vonta össze, s azoknak kormányzóit kir. komisszáriusi nevezettel s excellenciás titulussal s hatezer ezüst forint fizetéssel (ezüst pénz és papiros pénz akkor egy árú vala) küldötte ki. Ezeknek mindenike egyszersmind valóságos főispánja vala cirkulusa egyik megyéjének. Ilyen királyi komisszáriusok levének:

1. A pozsonyi kerületben, mely Pozsony, Nyitra, Trencsén és Bars vármegyéből állott: Ürményi József, ekkor referendarius és bihari főispán, most már nyitrai.
2. A zólyomiban, mely Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Hont és Gömör vármegyéket foglalá magában, 1783. november 16. oltá helytartói tanácsos báró Prónay László; most zólyomi főispán, később csanádi.
3. A kassaiban, melyet tevé: Szepes, Sáros, Zemplény, Abaúj, és az ezzel most eggyé olvasztott Torna, Szentiványi Ferenc referendarius, most sárosi főispán, később szinte ország bírāja, s nagykeresztese a Szent István rendjének.



4. A munkácsiban, mely állott Ungvár, Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyéből, Szlávay Pál causer. reg. direktor; de ez, felesküdvén új hivatalára, még aznap megholt, s így báró Révay Simon, s ennek elbúcsúzása után báró Rosenfeld András, erdélyi szász, később vicekancelláriusa Erdélynek, ungvári főispán nevezettel.
5. A győriben, mely állott Soprony, Mosony, Vas, Győr, Komárom, Esztergom, Veszprém vármegyéből, Radványi gróf, Győri Ferenc referendárius.
6. A pestiben, azaz: Nógrád, Heves, Borsod, Pest vármegyékben s a Jászságban és Kis-Kúnságban, fiumei gubernátor gróf Majláth József, később miniszter, és utána Almásy Pál borsodi főispánok.
7. A zágrábiban, melyet teve Szala, Varasd, Kőrös, Zágráb várm., gróf Balassa Ferenc, később illíriai kancellárius.
8. A pécsiben, mely állott Somogy, Tolna, Verőce, Szerém, Pozsega várm., gróf Széchényi Ferenc, utána báró Splényi József.
9. A váradiban, azaz Bihar, Szabolcs, Békés, Csongrád, Csanád, Arad vármegyékben s a Nagy-Kunságban gróf Teleki Sámuel, elébb vice, 1790. erdélyi kancellarius, s utána gróf Haller József máramarosi főispán.
10. A temesiben, azaz Bács, Torontál, Temes, Krassó vármegyékben, Dezeri Bakó János.

#### 4

Már tavaly, 1784. május 8-d. kiadatott a parancs, hogy az országban a közdolgok német nyelven folyjanak, 1785. november elsője olta - s főnótáriusom németül éppen nem tudott, Tiszta Ferenc társam keveset, s írni éppen nem, s így az egész teher rajtam fekvék. Nekem kelle lefordítanom az érkezteket, hogy viceispánom megérthesse, nékem németül és deákul feltennem, ami ment. De én hozzá valék szokva a munkához, s az nekem öröm volt. Mindamellet, hogy el valék terhelve dolgokkal, szebb formát adék a megye levéltárának, hol a levelek ki nem hajtva állának fiókjaikban, s anélkül, hogy az nekem parancsoltatott volna. S olvasgattam, verselgettem, fordítgattam, de nem kártyáztam, s nem járák a korcsmát. Az úrit értem, a kávéházat, mely szintűgy korcsma, mint a falusi népé, szintűgy veszedelmes s gyalázatos.

#### 5

A tudományi kar miniszterévé báró Swieten Gottfried nevezteték ki, fia Gerhárdnak, kit első Ferenc Angliába küldte VI. Károly által, Hollandiában meglátogata, s megkedvelvén a nagy-tudományú s szeretetreméltó embert, Bécsbe hívá meg. A magyarországi iskolák dolgait ennek előlülése alatt referendárius Pászthory Sándor vitte.

Swieten elereszté a régi direktorokat, s a nemzeti iskolák inspektorait, s újakat választá. A kassai kerületben ifjabb Péchy Gábor helyébe, ki septemvir leve, direktornak gróf Török Lajos nevezteték, s ez felmene Bécsbe szóval is venni a miniszter parancsait. Felmene oda, s történetből éppen akkor, midőn Török, consil. Lodomérszky István is, nemzeti iskolák inspektora Péchy alatt, ki most assessornak vala nevezve előbb az eperjesi, majd a kőszegi táblához. Swieten megszólítá Lodomérszkyt, hogy ez nevezzen meg egy katolikust és egy protestánst, kit ő neki kiüresedett hivatalába állíthasson, s Lodomérszky, kivel én talán soha nem is

szólottam, a protestánsok közül engem ajánlott. Engem ajánlott az én felekezetemből gróf Török is.

- Gróf úr hihetőleg szóla Ladomérszkyvel, minthogy K-t ajánlja - mondá Swieten. Török bizonyossá tévé a minisztert, hogy Ladomérszkyvel és velem erről soha nem szólt, s hogy a gondolat magáé.

- Adassa be tehát esedezését - mondá Swieten. Török tudatá velem, mi történt, s én felküldém azt, mihelyt levelét vettem.

Consil. Kelcz tölem, consil. Vay József, ki most szabolcsi viceispánná vala nevezve, gróf Töröktől tudá, mit forralok, s mind Kelcz, mind Vay engem óhajta maga mellé főnótáriusnak. Kelcz előmbe terjeszté, hogy ha őtet elhagyom, ő is el fog esni hivatalától, mert németül nem tud, s nem kap senkit, akinek conceptusait vaktában aláírja, kívülem. Vay viszont, hogy ha a tudományi karhoz megyek által, bezárom magam előtt az utat a további emelkedésre, holott a főnótáriusságból mind az országlás, mind a törvénykezés útjain előhaladhatok. Szántam Kelczet, s lángoltam Vayhoz csatlatni, s tanácsát igen bölcsnek találtam; de Török Lajos alatt állhatni, de elvonattatni a kedvetlentől ahhoz, ami nekem mindennél kedvesebb volt; minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni, s oly kiterjedésű megyében, mint amely reám várt, s Szepes, Sáros, Zemplény, Ungvár, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Heves vármegyékből állott, s a Jász és Kis-Kún kerületekből: - az a kinézés oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál én kedvezőbbet álmodni sem tudtam. Megkövetém Kelczet és Vayt, s azzal mentém magam, hogy esedezésem már be van adva, s magamat és gróf Törököt a miniszter és Pászthory nehezteléseinek ki nem tehetem.

## 6

1786

A kineveztetés tovább húzódék, mint gondolám, s a gróf tanácsából augusztusban felmenék Bécsbe, hogy kérésemet Pászthorynak, Swietennek, a császárnak benyújthassam. Pászthorynál jelentem meg legelőbb, s ez tudatá velem, hogy kineveztetésemet a császár a laxenburgi táborban azelőtt harmadnappal aláírta. Így a császárhoz tolakodni nem merészlettem, amit annál nagyobb veszteségemnek tekintek, mert a rendkívül való emberrel szólni szerencsém többé nem vala.

Swietennél negyvenhárman jelenénk meg; stabális tiszték, papi és világi tudósok, akadémiai ifjak s gimnáziumi gyermekek, mert ez a valóban nagy ember kiszemelé a jobb főket, s tanúlásaikat szemmel tartotta; aszerint járának fel hozzá mint atyjokhoz. Azt vártam, hogy a tiszték után engem fog beparancsolni, mint idegent, s bántott az, hogy elébb a fiúkat. Egy ismeretlen pap és én utolsóknak hagyatánk.

- Örvendjünk szerencsénknek - monda ez -, jele, hogy velünk akar legtovább szólni.

Most ez is béereszteték, s én maradék utolsónak.

Swieten kisdéd, de nem gyenge termetű úr vala, nem éppen pisze, hanem rövid és vékony orral, apró csikú s virágú meggyszín selyemkabátban és nadrágocskában, konttyal és hajtáskával. Hidegsége elrettente, de meg nem zavart; szerencsés órámban jöttem hozzá.

- Sokat állék - mondá -, járjunk -; s a tágas szoba egyik szegletéből az átellenben álló szegletig lépdelenk fel és alá, hogy a menés hosszabb legyen.

Előmbé adá, mi a nagy cél abban, hogy az iskolák közös iskolákká tétessenek, s a hon polgárai együtt neveltessenek, s visszásan szóla debreceni prof. Hatvani felől, ki azt vitatá, hogy az ő felekezetbeliek a bábáskodást sem tanulhatják idegen felekezetbeli iskolában a keresztelési oktatásra nézve. Megsejtém csakhamar, hogy beszédében a tárgyakat akarva forgatja, tudni akarván, mit és mennyit tanultam, s mennyire bízhatik gondolkozásomhoz, érzésimhez. Egy óránál tovább tartóztata. Midőn tőle, eltelve szeretettel s nagysága csudálásával eljöttem, nem foghatám meg, hogy ennyi kegyesség, ennyi jóság, ennyi lélek mint rejtezhetének e visszás külső, e fagyaló hideg alá. Soha ily feszes, ily csaknem savanyú embert nem láttam, de soha nem jobbat, nemesebbet. S ami tőle visszalökött, talán azért hata rám ennyi kedvetlenséggel, mert ily udvari figurát eddig csak theátrumokon láték.

Midőn 1788. Bécsbe értem, egy nagy tekintetű úr sajnálta, hogy két héttel nem elébb valék ott. Swieten csudát láttata Béccsel. Az examenek kezdődvén, eltiltá a professzorokat a kikérdéztől, s maga tette azt a legalsóbb iskolán kezdve, a legfelsőbbekig, s így megmutatá, hogy tudja, amit a tanítóknak tudniok kell, s tanulni a tanítványoknak. Midőn viszont ezt én beszélém kancellárius Telekinek, ki ezen exámenen jelen vala, azt kérdé tőlem, ha előttem újság-e, hogy első paedagogarchának egész Európában Swieten tartatik. Gondjai a legalsóbb iskolák ifjaira kiterjeszkedének, s oda törekedék, hogy a monarchiának nagy férfiakat nevelhessen. Hogy berlini követsége alatt elakasztá a nagy Friedrichet, hogy Kaunitz a legnehezebb dologban az ő segédjével élt, s midőn diplomatikus írásokban mások nem találának szót, kijegyezni, amit az idő kívánt, hozzá folyamodának segédért; hogy a monarchiában ő vala a legtanultabb görög, s egyike a legtanultabb hangművészeknek, közönségesen tudva volt. Minden tudós fej hozzá tartozónak nézé magát; Swieten vala atyjok, barátjok, jótevőjök, kevélységek. Mely jól mennek a dolgok, ahol az első tudja s akarja, amit kell! s mint szereti ott minden az első, mint az első az utolsót!

7

Pászthory felől szólanom nem lehet és nem kell. Minden tudja, mely nemeslelkű ember, mely hív magyar volt ő. Ragyog a haza védlekei sorában, s örök és tiszta fényben ragyog. Kisded termetű, lelkes és kedvesarcú, szöghajú, barna szemű férfi, magas szemöldökökkel, s beszédes, azt mondanám, hogy az elúnásig, ha a leglelkesebb, legnemesb lelkű ember meleg ömledésit elünni lehetne. A kancellária lelke József alatt Pászthory volt. Tisztelet és hála érzései gyúladnak fel lelkemben, valamikor körüle töltött óráimról gondolkozom. Forró barátja, pártfogója, elősegélője mindannak, ami szent, ami jó, forró barátja nyelvünknek. Hogy kancellárius Pálffy megköszöné Péczelynek a Henrias magyarrá tételét, az a Pászthory munkája vala, s maga ez is mutatja gondolkozását, lelkét, érzését.

8

Palásthy Márton, fia a generálisnak, s Koppinak neveltje, egyike vala azoknak, kik a Pászthory körébe tartoztak. Önkényt tette le szekretáriusi szolgálatát a kancelláriánál, de vesztég marada Bécsben, a tudományoknak élve s szép örömeinek. Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövödének össze, hogy tartának össze, az egymástól elválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, s hazafi és idegen, tisztviselő s magányos, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak. Ezen útam szép ismeretségeinek egy részét én Palásthynek köszönöm.

Egy nap ebédre híva meg bizonyos asztal-adóhoz, a Leopold-városi híd mellé. Amint megjelenék, az egyik asztalnok jelenté, hogy a gyenge egészségű Palásthy, valamely változása miatt, nem fogna megjelenni, de hogy a három olasz, kiket velem együtt vendégeinek híva, jelen legyen, s mindjárt tálalnak. Nem lévén ott, akinek kedvéért megjelentem, mondtam az egyiknek, kit ismerék már, hogy megyek; én Bécsben jobban tudom használni időmet a gazdag ebédek evésénél.

- Hogyan! s onnan tudnál-e elmenni - kérdé ez -, ahol Pilatit láthatod?

- Mely Pilatit, de talán csak nem azt, aki *Di una Riforma in Italia* és a *Voyages en différents pays de l'Europe* című munkákat írta?

- Sőt éppen azt - de vigyázzak, hogy az evés közt tudományos dolgokat ne hozzak elő; asztalnál ő csak örömről szeret szólni.

Az ebéd enyelgések, pajkosságok közt múla el. A két olasz biliárdozni kezdte, Pilati és én helyeinken maradánk. Az asztalnok felhozta tokajimat, anyám természetét, jegeséből, s én megtöltém a Pilati poharát.

- Éljen az a föld, mely ily bort terem és sok szép leányokat! - mondtam, hasznomra fordítván az olasz említett intését.

- Uram, te magyar vagy? - kérdé Pilati.

- De bécsi magyar, vagy magyarországi? mert én a kettő közt nagy különbségre találtam.

- Viselsz hivatalt?

Elmondám neki, hogy egy megyének vicensótáriusa voltam eddig, most az iskolákhoz megyek által. - Csudálkozva hallá, hogy fizetésem csak százötven forint; hiszen egy inas is többet von. Úgy accidentiáim mennek sokra.

- Azok szépek - felelém -; esztendeje, hogy szolgállok, s azolta huszonnégy lópatkót kaptam egy hámorostól bizonyos expeditumért, melyet azért vettem el, hogy a nagyatyámnak küldhessem ajándékban, mint első keresetemet. - Ez mindinkább ingerlé a kérdésekre.

- Tehát egyéb hasznokat vonsz, melyeknek nevét sem tudod adni.

- Vonok; ötszáz forintot fizetek szállásért, s két patvaristát tartok fizetés nélkül ugyan, de szállással, asztallal, fűtéssel, mosással.

- S mint ronthatod így magadat!

- Ez nálunk szokás, s mi örömet tesszük.

Olvasóm hozzávethet, ezeket mi követheté.

Kére, beszéljek neki holmit a magyar lélek felől, s nem amit a városiakról mondhatnék, hanem a nemzetnek azon részéről, mely a maga eredetiségében megmarada, és még külső színt nem vett fel. Az vad lehet, de őtet inkább érdekli a lelkes vadság, mint a lelketlen simaság.

- Úgy bennünket itt ér az estve - mondtam -, mert én az ily apró történetekben kifogyhatatlan vagyok.

S akkor elbeszélvén holmit Baranyi Gábor és a szabolcsi Niczky József felől, elmondám, mi történt velem kevés napok előtt.

- Öt hete, mióta Bécsben vagyok - mondtam -, s már kínza a haza-vágyás, és ha az utcán valamely szegény sorsú magyart láték, meg nem állhatám, hogy szóba ne eredjek vele. Egy

nap strimfliben, koszperddel és hajtaskával menék a Karinthiai utcán, s meglátám, hogy egy ősz bajuszú ember rongyos köpenyegben megkoccantá egy zsemlyesütő ablakát. Tudni akarám, mely vármegyében lakik. Rám mereszti szemeit s csudálkozik, hogy magyart láthat strimfliben.

- Veszprém vármegyében, édes német uram! - felele jószívűleg neheztelve. Én elsikoltám magam a szóra, s az olasz pap, kivel együtt mentem, elijedve sikoltásomtól, két ízben kérdé:

- *Che dice? che dice?*

Most tudni akarám, mi baj kergeté a nagy városba; elmondá azt, s oly szép áldással, hogy ha még üresebb volt volna is zsebem, mint már vala, örömet osztottam volna meg a szentkirályszabadjai lakossal. - Pilati vette poharát s egészségéért ivott. - Palásthy elbeszélé, mennyire megkedvelé mulattatásomat Pilati.

Említett elsőbb munkája ötlet Hollandiába veté által, s a professzorok ötlet két Gallitzin herceg nevelésére ajánlották. A nagy Friedrich ismerte munkáit, s azok számában hívta meg, kikkel vacsorálgata, hogy ezektől hallja, amiket meg nem olvashat. De Pilati megúná Berlint. Láta, hogy a király tartóztatni fogja; jobbnak látá tehát megbántani, hogy elkergettesék. Most a meleg holnapokat mindég Bécsben töltötte, ősszel Sziciliába költözködék, mint a gólya és fecske. Barna, széles arcú öreg, parókában. Erős alkotása neki még egy-két decenniumot ígérhete.

## 9

Látni akarám udv. consil. Born Ignác urat. Vezetőm kezét csókola neki fiúi tiszteletből, nem alacsonyassággal. Udvari gyászában üle bibliotékájában a nagy Friedrich után, s fel nem kele előttünk, amint mondá, gyengélkedő lábai miatt. Vékony testű, s arcának színe a sárgásba csapott. Képe, Fügertől, hánytott munkában igenis idealizált: a Hormayr Ausztriai Plutarchjában ifjabb s kövérebb arcú, mint lenni kellene; Adam legjobban metszette, mad. Bayernek pasztellja után, de az Adam rezén Born hidegebb, mint volt; a Hormayrén kausztikusabb.

- S tudod te - kérdé tőlem -, hogy én is magyar vagyok?

Nem tudtam, de átallám megvallani, s így feleletemet úgy kell adnom, ahogy a beszerceiek láták jónak, hogy ne hazudjak, de igazat se mondjak.

- Ha azt nem tudnám: azt nem tudnám, amivel nemzetem kevélykedik. -

- Igenis, én károlyfejérvári erdélyi-magyar vagyok.

Értette ő, hogy vendégének nem tehet kedvesebbet, mint ha azt magával bővebb ismeretségbe hozza, s így tartalék nélkül beszéle maga, hazánk, a császár, s a klagénfurti Mariana főherceg-asszonyról, ki Bornnal levelezett. Ebédlőjében ennek képe függött, s az Albert szász-tescheni hercege, s a Born három kedvenceié: prof. Ruprecht, Blumauer, Ratschky. Trumeau-asztalán állá a maga büsztje Ceracchitól, itt gipszben, mert a márvány nem itt. Kevés napok múlva Selmece indúla le, megtekinteni, mely szerencsével foly az amalgamálás. Az ötlet a világ két hemisferiumán híressé tette, hogy Selmece Angol- és Spanyolországból, sőt Amerikából is jövének hallgatók.

Blumauernél vasárnap kilenc órakor gyűlének össze olvasó barátjai. Ajtaja nyitva áll minden idegennek, kik hallgatni akarák, ki mint számol a maga e heti olvasásairól. A poéta figyelmessé tévé a historikust, hogy ezt vagy amazt tekintse meg; az hasznára lehet dolgozásiban; a historikus a matematikust, kémikust, metafizikust és megfordítva. Jelen valának Blumauer, Ratschky, Alxinger, Gottlieb Leon, a dominikánus Poschinger és többek s ezek az asztalnál mint egy célra dolgozók: mi a székeken. Gyönyörű egyesület! mert ha különben közöljük barátinkkal, ami kinek-kinek céljait elősegítheti, az több bajjal jár, s nem ily nagy hasznú.

Blumauer kiaszott, hosszú ember volt, sasorral, barna hajjal, pislogó s rövid látású szemekkel. Affektálta a durvaságot. Ratschky igen kövér fiatal ember, szelíd, nyájas, igen barna s igen tömött hajjal. Látni vala benne az igen jó embert, mint Blumauerben a lelkest, elmést, de pontjából kilököttet. Fiatal jezsuiták, a szerzet eloltásakor 1773. mindketten visszatértek a világba, s Ratschkyt a szegénység a bécsi mézárosok szolgálatjába kényszeríté lépni, s igen csekély fizetés mellett. Azok egy kérelmet nyújtának be a császárnénak, s a kérelem a Polizey professzorához küldeték.

- Ki tévé fel a kérelmet? - kérdé Sonnenfels. A mézárosok elijedének a szóra, s mentegeték nótáriusokat, hogy az igen fiatal ember, s tapasztalatlan. Az udvari consiliarius látni akará, s Ratschky megjelent.

- Uram - monda Sonnenfels -, a kérelem lelket mutat; mit tanúltál, mely nyelveket tudsz? s tudsz-e görögül? akarsz-e tanulni? te fiatal vagy, sokra mehetsz.

Ratschky elébe terjeszté, hogy ő szegény szülék gyermeke.

- Pénz lesz - monda Sonnenfels -, de tanulni kell.

- Az nekem öröm - felele Ratschky, s a mézárosok embere referendárius leve a cseh kancelláriánál; Sonnenfels nélkül örökké a Bécsbe hajtott vágókat improtokollálta volna.

Midőn később beszédek olvasa fel társai közt, s azok a beszéd végével tapsolva tisztelgeték őtet, ezt szokta vala nekik mondani:

- Talán nem rossz az ökrök nótáriusától!

Verselgetett, de könnyebben, mint jó verselőnek illik s hátra maradt e részben korától.

József szereté Ratschkyt, s neki és Blumauernek olykor maga ada témákat. Ratschky a lombardiai hegyekben eltörte vala karját. Megjövén Bécsbe, számot ada a császárnak tapasztalásai felől, s ez neki száz aranyat küldé patikai költségként.

- Mondja, kérem, ő felségének, hogy ennyiért másik karomat is eltörettem - felele, s a felelet nem ökrök nótáriusára mutat.

Alxingerrel egy ebédnél juték közelebbi ismeretségre. Míg a többiek biliárdozának, tudni akará, mely haza szülöttje vagyok, és egyéb beszélgetéseink közt, ha verseit ismerem-e? Némely darabjai felől magasztalásokkal szólék; de ő inkább azt akará hallani, hogy mely darabjaival vagyok legkevésbé megelégedve.

- Talán a Secundus után fordított Csókjaiddal - mondám.

- Azt nem vártam - felele -, mert úgy hittem, hogy ott több szerencsével dolgoztam, mint sok más helyeken.

- Talán én, magyar, a dolognak nem vagyok illő bírāja; de nagy részben könyv nélkül tudván Secundusnak e szép darabjait, nem csudálhatod, ha hogy a római kies beszéd a német nyelv durva hangjaiba átültöztetve, elveszté előttem minden szépségét, s nyelved hibáját fordításodnak tulajdonítom.

Meg nem foghatá, mint lehet a német nyelvet nem-szépnek ismerni.

- Te talán magad is dolgozol versekben; ha igen, töltsd kedvemet, s mondj fel előttem valamit dolgozásidból.

Mivel éppen a Csókok felől szólunk, mondám:

- Az egyik *Csók* fordítását fogom füleiddel hallatni.

Egyik pentameterem e sor vala:

Rám a legforróbb csókokat hintegeted.

- Oh, az az utolsó szó rettenetes! Csupa E betűkből áll!

- Igenis - mondám -, nyelvünknek, a keletinek, ez minden vétke. De nincs-e monotonia a tiétekben, a rómaiban, a görögben is, s ezekben durvább vokálison, mint a miénkben. Klopstockban egy helyt ez áll:

- - - entgegengesetzten Felsen. -

Kére, látogatnám meg, s másnap nála valék. Cselédje bodrozá haját, míg ő valamely latin versezetet olvasa, melyet igen pompásan nyomtattata, nem tudom ki, az orosz császárné tiszteletére. Az asszonyuralkodó a vers címjén Autocratrixnek vala nevezve, s magában a versben is találta gyanús szólásokat. Ítéletemet kíváná tőlem, s az egyezék az övével. Előhozatá szomszéd szobájából Fábrinak *Thesaurus Eruditionis Scholasticae* című munkáját, s tudni akará, ha ismerem-e.

- Gyermeki korom olta - mondám -, s midőn deákul írok vagy olvasok, az úgy nem hág le asztalomról, mint a Wielandéről nem Adelung.

Tükre alatt egy arckép függ, Posch Lénárdtól domborítva viaszból, s szabadságot vevék tudakozni, kié a profil.

- Nem fogod ismerni: Haschka.

- De igen, ha csak szép tetterről is.

Elhallgatott. - Alxinger gazdag volt és gyermektelen. Megbántva feleségétől, letette ágensi hivatalát; tanulásban tölté éjjeleit, nappalait s tudós utazásokat tevé Németországba. Mint a magnetiseurök a kéz megilletése által hatnak a betegre, ha tudniillik az által, mert én őket sem nem ismerem, sem ismerni nem akarom; úgy az azok látása ránk, akiket ragyogni látunk pályánkon. A *Doolin von Maynz* és *Bliomberis* írója ezt fogta érzeni, midőn az *Oberon* íróját meglátta.

Alxingernek Haschka egy nagy ódaköltőt látszék ígérni, de nem vala elég pénze, hogy egyedül a tanulásnak fekhessék, s a széplelkű ember neki tízezer forintot ajándékozza, bizonyosan meg nem álmodván, hogy ez az ő beneficiatusa egykor társává lesz az Alxinger által kegyetlenül megkorbácsolt, nálunk is híres Hofmannak. Hogy Ausztria Haschkában Klopstockot nem nyere, az legalább nem az Alxinger vétke.

- Mint juthatok én Bécsben majd a tudós szerecsen ismeretségébe? - kérdem egy valakitől Kassán, ki Bécset és Angelo Solimannot jól ismeré.

- Küldj neki egy pár butellia tokajit - felele ez -, de nem a minél erősebbet, hanem a minél édesebbet, s kénytelen lesz hozzád eljönni.

Egy nap szállásom kapusa jó, s jelenti, hogy egy idegen akar velem szólni, s láttat, ha honn vagyok-e.

- Ki az idegen?

- Nem tudom.

- Hol van?

- Egy ismerősénél az első emeletben.

Lementem hozzá, hogy megmentsem a felfáradástól, mert én a harmadik emeletben laktam.

Midőn belépék, Angelo turbánnal, csíkos nyári dolmányban s világos színű kaftánban álla előttem, felém fordítá ki tekenősbéka-színű tenyerét, nekem jött, megcsókolt, s köszönte ajándékomat. Az a gordovány-színű arc fejező fogaival és szemeivel el nem borzasztá; szerecsent látni nem volt új dolog előttem, de az a teknősbékaszínű tenyér elborzasztá. - Megkövetém bátorságomért, s kértem, tulajdonítsa merészségemet meggyőzhetetlen vágyomnak, hogy őtet, kit a történetek egy afrikai király gyermekéből magányossá változtatának, és aki új hazájában lelke, tudományai s szíve által minden jók becslését megnyerte, láthassam. Visszaadom látogatását, s lelkét úgy lelélem fejérnek, mint arcát feketének.

[Egy nap magyar ruhában, a Grabenen akadtam össze vele, s a sok szem ránk merede. - Nézd, mondá, mint néznek téged mentédben, bakkancsodban, engem csíkos talárisomban. Nem azt hiszik-e, hogy te is Afrika gyermeke vagy?]

[Soliman szeretetre méltó s művelt lelkű ember vala, s szép ismeretekkel bírt, kivált a históriákban. Szabad bemenése volt a legelső házakhoz, a középrendűeknél igen kedvesen fogadtatott. Ismerte I. Ferencet s tőle szeretve látá magát.

Soliman kisasszon éppen nem kedvetlen arcvonásait bécsi születésű anyjától vevé, nem afrikai születésű atyjától. Orra hosszas, ami nem jele a szerecsenségnek, színe, mint a nem barna cigányé; sárgás inkább, mint feketés.

Angelót guta sújtá le s a Grabenen, 1796. november 21-én, élete 75. esztendejében. Az orvosi kar rendelést teve, hogy a test nekik adassék által, midőn kivivék a temető felé. Megnyúzák azt, kitömték bőrét, s felültették az elefántra, mely a természeti dolgok múzeumában kitömve áll. A hív leány nem szűnt meg addig kívánni vissza atyja maradványait, míg kérése teljesíték.]

Valamit Bécsben látni kell, igyekeztem meglátni; de a fegyverházat, ámbár Bécset tízszer látám, s egyszer több holnapokig, soha nem. Borzad lelkem a gyilkos szerek látásától, még ha védelmül használtatnak is.



Áltesvén a templomok s nevezetesebb épületek megtekintésén, architektúrai célokból, minden időmet a galériák s a festők dolgozói s az alakló-akadémia, ismerőseim képgyűjteményeik s a képárosok boltjai foglalák el, s jó rakás rézmetszetekkel tértem haza. Az alakló-akadémiában Schmutzer vezete körül, megbecsülhetetlen jóssággal, ő, a Theodosius táblájának metszője, az a nagy mester a vonásos metszésben. A Belvederebe kétszer, háromszor minden vezető nélkül léptem fel, hogy lássam, mely hatást tesznek rám a képek; csak negyedszer, és tovább osztán mindég vettem vezetőt magam mellé, hogy lássam érzésemnek mit hihetek, s hallhassam, amit képértőnek tudni kell. Ifjabb olvasóimnak ugyanezt ajánlom; ne rontassák el keblökben az első behatás örömeit a cicerónék által, kiktől úgyis kevés jót tanulhatnak, ha jóra nem vezette a vak szerencse. Valamely nap nyitva vala a Belvedere, én mindig ott valék, s reggel olta délig, dél olta estig. Mint annak örvendheték, hogy 1777. nekem több vala a Van Dyck feje, mint a Hoogstratené, úgy most annak, hogy nekem több vala most az olasz iskola, mint az alföldiek játékos darabjai; s még inkább annak, hogy mind az egyiknek, mind a másiknak érzém érdemét. Vezetőm olykor tölem hallá, amit nekem kellett volna tőle. De e dolognak is komoly studium kell, hogy biztosan ítélhessünk; maga a természeti adomány nem elég.

14

Egy festőnél töltvén időmet, egy szálas, piros stabális tisztet láték belépni hozzánk, oly fejjére öszült hajjal, mint kabátja. Az Trenk vala, kit Friedrich kínos fogságban tartott. Kérdé, ha olvastam-e tőle valamit, s kedve telve hallá, hogy Macedo bajnokját. Kapott volna tömjénemen, de én azt az ő firkálásának, annak a vadnak, nem gyujthattam; s minthogy magát festeté, fogsága történeteire vontam el poétai mázolásától. Engede kérésemnek, s hosszasan beszélé, mit szenvedé. Csaknem hihetetlen dolgok; de hányszor nem esik önmagunkon vagy másokon szemeink előtt, amit hinni nem mernénk, ha nem láttuk volna.

Sok ízben ebédlék vele közasztaloknál, de szívem a feszes és ragyogni szerető ember felé soha nem tudá vonzódni. Kereste a veszedelmeket, míg a guillotin Párizsban véget vete lovancoskodásinak.

15

Báróczy felől máshelyt, hogy róla egy végtében szólhassak. Itten valamit a teátrumok felől.

Tudván, hogy a szín fődarabjának Hamlet tartatik, valamikor azt játsszák a kassaiak, mindég elmaradtam a teátrumból; rettegtem, hogy a rossz, vagy ami szintannyi, a középszer játék előli bennem, amit keresék. Most itt vala jelentve Hamlet, s egyike valék a legelébb felgyülteknek. Lange játszá a darab hőségét; meg valék rázva lelkemben és testemben, s áldám sorsomat, hogy a darabot itt láttam adva, nem Kassán.

Egy ismerősöm tudni akará, teátrumból jövök-e, honnan ő is, s mint valék megelégedve.

- Sem a játszott darabbal - mondám -, sem a játszókkal.

Két kezét felrántva borzadva vissza tölem Luzatto; s én bizonyossá tevém, hogy a kassai játszők nem játszanak rosszabbúl, mint ezek ma, sőt többére jobban.

- Kérlek - mondá -, ne mondd ezt más előtt, ki fogsz kacagtatni; tudod-e, hogy Brockmannt láttad?

Elnyele szégyeltemben a föld, s elnémúltam, de megmaradtam érzésem mellett.

Most Clavigo vala kijelentve, s a Beaumarchais szerepét Brockmann készüle játszani. Megjelentem a házban s vártam a csudát. Brockmann az elsőbb aktokban jól játszott, de azt Kassán is adták volna így; nem értém, az ember mint juthata celebritásához. Hajlandó valék azonban inkább azt hinni, hogy a dologhoz én nem értek, mint hogy az egész német világ nem. De most jön a szcena, midőn a levél megérkezik, s Marie magát ismét megcsalva látja. Beaumarchais-Brockmann lángol és reng, magosan felkontyolt üstökébe ravaszul igen sok púdert rakata, s úgy csapá meg homlokát, hogy újjai üstökét ütötték meg, s a púder ködöt csinála egész figurája körül. Ez a lángolás, ez a rengés, az a vad hang, melyben haragját öntögette, az a meredező szem, az a fel-felrántott kar, és minden, minden mutatta, hogy a német világnak van igaza, s hogy nem nekem volt. Minap a szerep nem kíváná, hogy kitégyen magáért, most kívánta, s az játszik jól, aki, ahol kell, *attenuat vires*.

Storazzi, a szép énekesné, szememet, fületem, lelkemet elbájolta. - Mozart az orkesztert igazgatá, fortepianóját vervén. De az oly annyira nem-testi örömek felől, mint amiket a muzsika ad, nem szabad szólni. Hol az a szó, mely azt fesse?

## 16

S ez a mennyei gyönyör egy más érzékre ható gyönyört juttat emlékezetembe.

Dornbachra menvén ki, s mint mindenüvé, ahol elsőben, oda is egyedül, amint a bokrok előtt elmenék, egy ismeretlen illat csapa meg. Körültekintém magamat s sem a földön, sem a bokrokon nem láték semmit, ahonnan az jöhet. Minél tovább távozám, annál inkább tűnt el az illat. Visszamenék, s szaglásom elvezete a keresett helyre. Féltem a megszólítástól, de kísértem nagyobb vala, mint hogy ellentállhassak, s hirtelen meglopám a kertet, hogy a városban végére járhassak, a nem ismért szerény plánta mely nevet visel. - Rezéda vala, s nálunk ismeretlen akkor még Viczay által is.

## MÁSODIK SZAK

Viceispánomat leveré a hír, hogy elértem, amit kerestem; s mihelyt hazaérék szeptemberben, kére, mondjak le a nyert hivatalról; nemcsak ötlet fognám kiejteni hivatalából, hanem magam előtt is szép kinézeteket zárok el. A kir. kommisszárius toldítá a Kelcz kérését, és hogy annál készebb légyek megtenni, ami tőlem kívántaték, engem abauji főnótáriusnak kineveze huszonhét esztendő koromban, s áltugratván velem az elsőbb vicensótáriusságot. Szívem el vala lágyúlva Szentiványi és Kelcz eránt, de mint bántsam meg Swietent, Pászthoryt, Törököt, Vayt és ez által gróf Teleki Sámuel, aki Vaynak kineveztetésemet megígérte? Ha Törökhöz nem csatlott volna a hivatal, úgy Vay mellett óhajték vala szolgálni, s feláldozám vala szerencsémnek azt is, ami engem hatalmasan kötött Kassához. S én nem bérért, nem kevély kinézetekért, hanem az ügyért vágytam ide. Sohasem óhajték egyéb lenni, valamíg Török veszteglend, s bár halálíg. Fizetésem belépésemkor hatszáz, 1789 oltá ezeröttszáz forint volt, ezüst vagy ezüstárú papiros pénzben, s felemelt fizetésemmel négy altisztet is adtak mellém főszolgabírói rangban. Hivatalom nem vala összekötve a consiliariusi titulussal, de azt viselhetém, mint elődöm, Lodomérszky és tisztársam, Pethő Jakab; azonban az engem nem csiklanda.

Kineveztetésemet leginkább a gróf Török atyai szeretetének köszönhetém s a Lodomérszky jó vélekedésének, de literatúrai dolgozásimnak is némely részben, mit sokan idővesztésnek

szeretnek tekinteni, s éppen azok annak, kik a kopózást, henye pipázást s kártyázást nem annak. - Egy szomszédunk lehozá Bécsből Czirjék Mihály testőrt, mátkájával, hogy a boldog pár, hahogy a bécsi leány hozzászokhatnék azon sivatag hottentott földhöz, hol az urak bajúsz hordanak s caflitlan hajakat, megtelepedjen. Látván Rolly József, hogy Czirjék olvasgat és írka, beszélé neki, hogy az ő szomszédjában is van valaki, aki könyvet tart és szeret olvasni s írka. Czirjék megérkezék Felső-Regmecre, s Rolly (1784. febr. 29-d.) az anyámat és engem ebédre kérete meg.

Amint belépünk, a szép hadnagy és a szép leány egy asztalka mellett ültek. A leány felolvasa a Colardeau Heloizéből két sort, a hadnagy pedig némán futa végig fordításán, s kéziratán igazításokat teve. Szébb leányt, mint ez az új leány (Heloiz), nem könnyen lehete látni; szébb ifjat, mint ez az új Abelárd, még nehezebben; de talán szébb kéziratot sem könnyedkén. Az aranyozott szélű papirosra vala írva, behintve aranyozott és kék porral, s a kék és rózsaszín tambour pántlika, mellyel által vala tűzve, hosszú bodrokkal nyúla ki a papirosból. - Visszaadák látogatásunkat, s Czirjék óhajtá látni, mit dolgozom. Nekem az minden óhajtásom, mondám, hogy rajtam valaha ki lehessen ismerni a Báróczy tanítványát. Czirjék elbeszélé Báróczynak, mely csudákat láta ő Tokaj mellett, Báróczy Pászthorynak vitte meg a hírt, Pászthory Széchényinek, s ennek azt is, hogy én Gessnert fordítom, amit osztán Széchényi Gessnernek; s midőn kérelmem a *Swieten* előülése alatt hetenként tartatni szokott ülésekben előfordúla, *Pászthory* hajlék teljesíteni kívánságomat, minekelőtte látott.

De kedvességem nyelvünknek és literaturánknak ezen tiszteletes barátja előtt mi könnyen csökkenhetett volna meg, ha nem volt volna eléggé bölcs, azt mindennek egyébnek venni inkább, mint romlottságnak. Egy magyar rábeszélé, öltözném strimflibe, cipőbe, s jelenjek meg így mindenütt; Bécsben azt teszi minden ifjabb magyar.

Hittem neki, mert így jára Palásthy is, Beőthy és Szilávy szekretáriusok, sőt bőrnadrágoskában láttam magát Pászthoryt is, de stiblivél; s íme Pászthorynak ebédjénél strimfliben jelentem meg, hajtáskával, koszperddel. Belépén ebédlőjébe, megrezzenék, midőn a falról Széchényi, Skerlecz Miklós, Szily, Somssich Lázár nézének le rám, oberster gróf Draskovics János pedig, kinek szemeit a festő földre súlyesztette, pirúlni látszék érettem. A cseléd előttem ajtót nyita, s Pászthory elnémúlva fogadott. Csaknem elnye szégyeltemben a föld. Jártam így ezután is; de e szent helyre, e szent férfiak képe elébe, de Pászthory elébe nem léptem így többé.

[Pászthory egyszer kérdést teve, ha bizonyos szólás jó-e magyarban, s én a szólás helyességét egy példával akarám bebizonyítani, s példamba, történetből, a *kalap* szót szőttem.

- Igen - felele; elmondá a mondást, de a *kalap* helyébe *süveget* substituála.

Neki is több vala a francia nyelv és literatúra a németnél, mint Orczynak, Barcsainak, Bessenyeinek, Báróczynak: én az elsőbséget a németnek adám, s bátor valék kimondani, hogy ha csudálom is a franciákat a társalkodás nyelvében, nekik nincs poézisok, s azért nincs, mert nyelvök nincs hozzá. Egyébre is van szükség, nemcsak simaságra. Pászthorynak több lelke, több tudománya vala, mint hogy el ne értette volna, mit mondok én, s parancsolá, hogy öntsem ki magamat. Ellenben ő nekem két oly intést ada, melyet soha nem tudtam felejteni: egyiket, hogy dolgozásunk csak akkor jó, mikor semmi erőnk nem ér tovább; másikat, hogy mindenkor a nehezet kell keresnünk, mert az úgy lesz végre nekünk is könnyű.]

A királyi rendelés végre megérkezék, s gróf Török engem november 11-d. végre bévezete hivatalomba.

József és Miklós öcsém Kassán tanulának, s az ifjabb Baróti alatt hallgatá a retorikát. Ez jó iskolájából, s nekem egy hexameterekben írt könyvet hoz professzorától, melyet a szerzőtől

aznap veve. Baróti mindég buzdítgata, hogy magamat a verselés nehézségei által elrettenteni ne engedném, s Plinius szavaival inte, hogy igyekeznünk kell ugyan minél jobban írni, mind-azáltal írjunk, amint lehet.

A nem jó hexameterek engem Catullnak ismert dévajságára emlékeztetének, s másnap az öcsém a rossz munkát a nem igen jó, de eléggé eleven verssel vivé vissza.

1786. októb. 16-d.

Mint bánthattalak én meg úgy, barátom,  
Hogy te engemet ezzel a csömörlést  
Indító csevegéssel öldökölj(él).  
Testét lepje meg a gonosz pokolvar,  
A csorgó fakadékok, a bűdös rüh,  
És a csontokat-hasgató podagra,  
Mint a gombolyag, húzza össze úját,  
Ezzel tégedet aki gazdagíta,  
Ily istentelen átkozott darabbal!  
Ah nem láttad-e, hogy szegény barátod  
Elvesz mérgibe', majd ha olvasandja?  
Várj, várj, nem viszed ezt el; összegyűjtöm  
A sok Kónyit, a nem magyar Zechentert,  
S nyomtat Landerer amit holnaponként,  
S majd ha összeszedem, barátom, őket,  
Érdemlett jutalom fog érni érte.  
Várd bízvást; azalatt oszolj előlem,  
Akármerre vezet szemed világa,  
Rút fajzat, pökedelme nemzetemnek!

Baróti magán kívül vala örömében, hogy intésének sikerét láthatta, s hendecasyllabusaimat megküldé szepesi kanonok Molnár Jánosnak. Ez, ahogy mindjárt kész vala feleletével, így adta Barótihoz válaszat:

Miskolc táji Kazincz, kit négyszer láttalak úgy, mint  
A vak az új holdat, fájt, hogy nem tudtalak egyben  
Által is ismerni; mit vétett vajjon Apollo,  
Kedvesed? o Músák, kiket annyi virággal imádtam,  
Ellenetek mi gonoszt tettem, mivel háborodott fel  
Mérgetek, hogy nékem meg nem súgtátok az útban,  
Mit láték, s mily kincse vagyon elrejtve Kazincznak?  
Nemde Catullusnak vérét, szíve, lelke virágát  
Ott ültettétek s az idők kerekére vigyázzván,  
Ott hajtottátok termetre, gyökérre, virágra?  
Illatozó szaga, fáj, mondom, fáj, ím csak imétlen  
Tűnt hozzám, s azt is Dávidnak kelle köszönnöm,  
Dávidnak! koszorút koszorúért köss neki, Phoebe!  
Oh köszönöm; de remeg lelkem, mikor azt is azonban  
Eszmélem, netalán ez az új verónai költő  
Megjárván Rábát s Poprád tájára kerülván,  
Ottan is Suffénusnak társára találjon.

Hexametereink már voltak; rosszak, de eléggé nagy számban. Én semmit sem óhajtottam inkább, mint hogy lírai darabokat kapjunk s a nyugot ízlésében. Hozzá fogtam s elakadtam. Sem rímeim nem valának szép rímek, sem skandált soraimban nem boldogúlhaték. Nem értém, mi dolog, hogy midőn hexametereket adhatunk, s jobban mint a németek, skandált rímes sorokban nem adhatunk dalokat; és, hogy én, ki németben nem téveszttem el a szkémát, magyarban eltéveszttem, s fülem érzi, hogy a sor hibás, de megigazítani nem tudom. - Eperjesen s már négy esztendő előtt, midőn a német prozódia törvényeit nem ismerém, nem találván, akit keresék ezt hagytam vala asztalán:

Ninon sieht dieses Blatt und lächelt froh es an;  
Vielleicht, o welche Götterlust!  
Vielleicht drückt sie's an ihre Brust.  
Götter, lasst mir den süßen Wahn,  
Das höchste Glück auf eurer Erde,  
Und macht, dass ich dies Blatt jetzt werde.

A darabnak ha érdeme nincs is, legalább megfelel a szkémának; amit magyarban mertem, meg nem felele, mert némely sor jambusokból áll, némely trocheusokból. Ily botlást ki ejt ma, bár a prozódia törvényei felől soha semmit nem hallott. De a még ki nem játszott muzsikai szeren a legtanúltabb újjak is hibás hangokat szólaltatnak meg; miként ne, midőn gyakorlatlan újjak azon felül?

1787

Szepesből panaszok jövének be, s januáriusban indulék eligazítani a meghasonlásokat. Szepesen (úgy neveztetik a hely, hol a püspök és káptalanja lakik) vendége levék kanonok Molnárnak. Szálas, csontos férfi; nyájas, beszédes, ömledező, de aki soha nem nevette. Szégyelte azt.

Molnár meg nem fogható, miért nehezítjük el mi magyarok a verselést, mely különben sem könnyű munka. Íme Homér összekevere minden dialektet; nála ezer a folt, csak hogy a vers kiteljen; hosszúnak van véve a rövid, s rövidnek van véve a hosszú.

Egy sorban áll a könyvei közt valamit nyomtatásban kieresztett, s gyönyörködék, hogy a sor oly igen hosszú. Aesopnak egy erdélyi fordításából kiszelé az előbeszédet, mert ott az tanítattik, hogy hazudni szabad.

Lekisére szekereimhez, s újra meg újra szívemre kötő, védjem a panasztevőket. Mindent ígérem, valamit az igazság nem tilt, enged, parancsol.

- *Ita, ita*, - úgymond, - *justitia praeclara virtus; ancilla tamen religionis*.

Báró Brigido Mihály lőcsei plebánus, 1788. óta szepesi püspök, majd herceg-püspök Laybachban, de tulajdon kívánságára ismét szepesi püspök, haláláig, azon nyájassággal fogada, mellyel mindenkor. Nála kelle töltenem minden üres időmet. A felvilágosodott pap, a nagy szónoki adományú prédikáló, a nagy neveltetésű ember eggyé ömlének személyében. Szerete mindent, s így mindentől szeretettet.

Lőcsének egy másik, nagy karakterű férfija, viceispán consiliárius Gradeczi Stansics-Horváth Imre; utolsó matadáka azon háznak, melyből Márk is erede, ki Zrínyivel vesze Szigetvárában. Nagy még gyengéiben is, haragjában engesztelhetetlen, ha utálnia kelle, akit gyűlölt; de pirúlni tudó, midőn érzi, hogy megtéved, midőn látá, hogy akire neheztel, nem rossz.

Olyankor botlását tettel hozá helyre, mert szóval tenni azt, átallotta. Főnótáriusa láttatá velem egy három lapnyi egész ívre írt levelét, melyben ennek, úgy ahogy születése s hivatála kíváná, *spectabilis* titulust ada, mint ő is mindég eddig neki, de most egyszerre más gondolat éré s azt, valahol a hosszú levélben előfordult, mindenütt kivakará, s helyébe *perillustrist* írta, s azért vakará ki, holott a levelet újra íratni vagy írni sokkal kevesebb fáradságba került volna, hogy azzal ennek inkább fájhasson. Nevetséges kisdedségek egy nagy emberben, de ki ment egészen a kisdedségektől, s a nagy ember bukik igazán, ha bukik. - Én 1793. jelen valék egy Szepes vármegyei gyűlésen, hol ő előlül, s midőn egy valaki beüle a zöld asztal mellé, úgy kíváná, hogy az onnan takarodjék, mert helye ott nincs. Nem volt helye, de mások mégis kérék, s igen sokan, hagyna neki békét. Kirúgá maga alól a széket s letérdele:

- *Vult ergo, Incl. Universitas, ut illum flexis genibus adorem?*

Testvére, Berzeviczy Sándorné, anyja Gergelynek, Kakas-Lomnicon, szintoly nagy a maga nemében, mint Imre a magáiban, de Imrének gyengeségei nélkül. Lelkem tisztelettel hódol itt a két nagy árnyéknak.

Kézmárkot, hol tizedik esztendőmet éltem, megint meglátni s annyi esztendő után meglátni; a Tátra lábainál, melyen az éjjel esett eső reggelig kemény jéggé vala, hogy azt most üveg-hegyné nézhetém, és amely a fel- és leszálló nap tüztől rózsaszínbe öltözve nyúla magasan ki az éjlepte hegyecské és dombok sorából; ott hol nyelv, öltözet, lakás, élelem s maga a természet is előttem újak valának; hol a szép, de vad természetet a maga téli vad szépségében láthatám, egy egész holnapot tölteni útban, s oly helyeken is, hol kenyeret nem találék, s pártjára kelvén azoknak, akiket erőszak vagy ravaszkodás nyomott; példát adva tántoríthatatlan igazságszeretetemnek; felejtve, midőn bíró valék, mely felekezet tagja vagyok; s irtózva azon gaz játéktól, mely fél védeni, ahol kell a magáit, nehogy igazságtalannak látszhassék; szerettetve azoktól, akik, míg nem láttak volt, tőlem rettegének; s elhíntve szavam és példám által a jó magvait - mely gyönyörű, mely irígylendő sors juta itt nekem! Februáriusban tértem vissza Kassára. Jelentésemet benyújtám előljárómnak. Az megolvassa azt, s jött szobámba (mindketten egy háznál fogadánk szállást; gróf Török az első emeletben, én a másodikban azon háznál, mely ablakaival a Nagy utcára észak felé a Molnár utca szögétől harmadik) megölele, megcsókola, s köszönte, hogy reményének megfelelttem.

- Így, édes barátom - mondá -, mihozzánk így illik. - Beszélem egyik cikkelyét.

Sötét este értem Hobgárd városkába, mely az első házon kezdve az utolsóig egészen elégett vala, s szolgabíró Badányi, kit segédül mellém rendele a viceispán, a plebánushoz hajtata be. Az nem vala jelen, s helyette egy megöregedett káplán jöve előnkbe, egykor lutheránus és prussziai hadnagy. - Midőn másnap tekintetbe vevém az iskolát - nagyobb előmenetelt találván itt, mint sok más helyeken, a derék tanítót, a városi tanács jelenlétében elhalmozám magasztalásimmal. A tanító és ezzel együtt a tanács minden érdemet a plebánusnak tulajdonítának, s beszélék, hogy ez a tiszteletes pap csaknem minden leckét az iskolában tölt; hogy az oktatást kiveszi a tanító szájából, hogy a gyermekeket könyvekkel tartja, és minthogy a tűz minden vagyonjoktól megfosztá a lakosokat, s azoknak gyermekeik ennél fogva iskolába nem járhatnak, minden nap délelőtt és délután kenyérszeleteket osztogat a megjelenteknek. Melegen tett jelentésem jó órában mene a Swieten és Pászthory kezeikbe; nem felejttem elmondani, hogy én a plebánust soha nem láttam, s vele semmi érintésben nem állok, s a helytartótanács 1787. aug. 9-d. kiadá rendelkezését, hogy a viceispán Ludvig János hobgárdi plebánusnak, a legfényesb gyűlekezetben függessze nyakába az arany érdempénzt. Egy másik, 1789. május 14-d. költ rendelés Györky István pataki plebánust Swietennél előbb szóval, tovább írva tett esedezésemre apátnak hirdette ki.

Hivatali foglalatosságim Miskolcra, Egerbe, Jászberénybe szólítanak. Ily közel lévén, éltem az alkalommal s bérepülék Pestre. Septemviratus és királyi tábla akkor még Budán tartá üléseit. Ócsai Balogh Péter, assessora ennek, később septemvir, referendárius, s elébb torontáli, később zólyomi főispán, felbátoríta, sőt kíváná, parancsolá, hogy menjek el az ország bírójához, s délutáni ötkor, s kertjébe a Krisztina városban; rossz neven veszi, ha tisztviselő Pestre jön, s nála meg nem jelen. De megtaníta, hogy vele németül szóljak, és hogy ha majd a beszéd közt ez szalad ki a száján: *wie heisst man* - nála nem több mint magyarban *az az izé* - higgyem, hogy elmerülve saját gondolataiba, nem fogta fel, amit mondék, s mondjam újra.

Másnap tehát (aug. els.) lemenék mulatójába. A kertiház ajtaja előtt ült prémetlen, térdig erő mentében dolmánnyal, kalap nélkül, mert a nap az udvar felé vetette a házfedél árnyékát, s pípázott. Előtte egy strimflis parókás úr üle. Haja felferve fodorítója által, arca verhenyegen-szög, tekintete komor, hangja dörögő; dolmánya s a commendeuri kereszt pántlikája elpiszkolva étellel, tobákkal. Feje jobb válla felé görbült. Rézbe metszett képe el van találva.

Megnevezém magamat s hivatalomat, s oly hangosan, amint mindég szólok, de Niczky elszalasztá a hangot.

- *Kommen Sie von Pesth?*

- Nem - mondám -; Kassáról jövök. Jászberényben egyesítem a katol. és reform. iskolát.

- Úgy - monda -; tehát K(azinczy) vagy.

Meg nem tudom fogni, miként ismerheti az én nevemet az országbírája, hogy hivatalom foglalatosságait hallván, tudja az azt viselő nevét is; de ha nála megjelenésem napját összevetem azzal a horgárdi plebánus eránt jött parancsával (aug. 1. és 9.), nem képzelhetek egyebet, mint hogy figyelmét ezen pap eránt tett jelentésem, és az azt követő swietenii rendelés nyerték meg.

Tudni akará, mennyi iskolám van egyetemben, mennyije mindenik felekezetnek, s miért nincs a magam felekezetének csak egy is.

- A reformátusok - mondám - megyémnek alsó részében laknak, s ott a helységek nagyok, s így iskolájok elejétől fogva mindenütt vala, ahol templomok vala; őket nem érinté az a rendelés, ami a templomot és iskolát még nem bírt helyeket, hogy az nekik csak azon feltétel alatt engedtetett, ha iskolájokba a tanítás új rendét veszik be. Aki előttem viselé a hivatalt, az iskolák számát leginkább Szepesben igyekezék szaporítani, mert a lutheránusok ott állítanak egyszerre igen számos iskolákat, s én csak 9 holnap olta vagyok a hivatalban. Minekutána ezen útam alatt szerencsés valék a miskolci reformátusokat rábírní, hogy igen régi iskolájokat a katolikusok iskolájokkal egyesítsék, s az igyekezetet maga a szuperintendens is segítette; reménylenem lehet, hogy dolgaim ezután szerencsésebb menést vesznek, mert én magam is e felekezet tagja vagyok, s annál fogva a bizodalom hozzám nagyobb lehet.

Niczky bővebb híreket kívána a szuperintendens felől, s kivált azt hallá örömmel, hogy Szalay Sámuel öreg ember és mégsem sötétfejű. Meghagyta, vigyem meg neki hálás köszöntését a szép példaadásért, magamnak pedig fejtegette, mely szép és mely jóltevő gondolat az, hogy a haza polgárai egy iskolában vegyék az első oktatást a vallást nem illető tárgyakban. - Most zsidó iskoláimról szóla velem, s tudni akará, ha azoknak tanítóikkal megelégedve lehetek-e.

- Akarnám, hogy sok keresztyén iskoláimban volnának olyanok, mint a szántaiban, Abaújban - mondám. - Az ismerte Mendelssohnt, s többnek született, mint csak zsidógyermekek tanítójának; túl van az apróságokon, de szereti felekezetét.

- A zsidó is ember - monda Niczky.

- Bár polgár s munkás polgár is volna - felelém, s a szó új témára vive bennünket.

Mintegy félóraig szóla velem, s szerencsés órában, mert gondolkozásai az én gondolkozásaim is voltak. Akkor bal tenyerére támaszkodva felemelkedék, s oly mondással ereszte el, mely mutatá, hogy neki tetszettem. A strimflis úr helytartói-tanácsos Lakics vala.

Gróf Niczky Kristóf gyűlölt és szeretett ember vala a maga korában; nagynak hitte minden, jónak, akik közelebből ismerték. Szabad gondolkozása s beszéde gyanússá tévé Terézia előtt, kihez ellenségei híreket vittek felőle. Rájnis, a poéta, nekem azt beszélé, hogy midőn Niczky tudományok direktora volt a győri kerületben, ő pedig professzor, a császárné tőle is akara híreket venni Rájnistól, s ez a császárné gondjait teljesen megnyugtatta. Nagy baj az emberre, bár nagy szerencse az ügyre, ha aki kormányon ül, messzére megelőzi körét, s a függő a vezetőt nem érti, sőt azt vezetni akarja. Midőn Niczky meghala, közönséges vala az öröm az országban; de a közönséges ítélet éppenúgy csalódhatik, mint az egyeseké.

De midőn örülve emlegetem jó órámat, mely Niczkyhez vezete, pirúlva kellene emlegetnem egy másikat, mely igen rosszúl üthetett volna ki, ha a bajból védangyalom ki nem kapott volna, hogy azt most nevetve emlegethetem.

Nem lelvén Kovachichot szállásán (áltellenben azon gyalog utcával, mely a Fortúna mellett vonódik, s általlellenben a Fortúna-fogadóval is; a háznak csak gyalog kapuja van; annak északi kétaablakú szobájában lakott ő, H[ajnóczy] a déli egyablakúban az első emeleten), tisztí dolgozójában keresém fel a kamaránál.

- Nincs időm - mondá, amint megpillanta -; igen siető dolgot adtak; de mindjárt üti a tizenkettőt, jer addig Terstyánszkyhoz.

Belépvén velem ehhez, német nyelven kéré, szenvedné meg, hogy nála maradhassak, míg majd értem jó; engem Terstyánszkynek megnevezve, s elmondá, mely hivatalban vagyok, de nem nekem is ezt. Terstyánszky szürke kabátban volt, fekete selyem plundriban, fehér strimfliben: én sötétkék frakkban, veres gallérral és hajlékkal kezeim körül, s fehér lajblival, nadrágocskával és strimflivel; s öltözetem nem szűrhatta szemet, mert akkor sokan így járánk. Sejttem én, hogy az általam öltözetéről Buchhalter-formának nézett ember súlyt akar adni magának, mert bátrabbacskán jöve nekem, mint Buchhaltertől várhatám, de jónak láttam nem mutatni, hogy azt sejtettem. A Swieten szisztémájának jó vagy nem jó volta felől kezdve velem szólni. Éreztetni akarja, gondolám magamban, hogy a dologhoz valamit ő is tud; s látván, hogy ahhoz bizony igen jól tud, minthogy én testestül-lelkestül ezen ideákban éltem; örömmel felelék vala kérdéseire, ellenvetésire, ha megkínált volna üléssel, mert a hév nap s a sok járás nagyon eltikkasztott. Már kérni akarám, engedje, hogy leülhessek, de a Buchhalter-forma embernek nem akarék semmit köszönni, s minthogy derekamat alig bírtam, megvetettem hátamat a falhoz. Még így sem bírván tovább az állást, búcsút vevék Herr von Terstyánszkytól, nem tisztelettel, hanem csak tekintettel. Az nekem kezet nyújtá, s bántó kegyelemmel. Kéteskedém ha elfogadjam-e. Elfogadám mégis, de könnyedén s éreztetém vele, hogy az nem rendben van. Mentem s a Kovachich szállása előtt leültem.

Még sokan vannak, akik Kovachichot ismerék, s emlékeznek, mint hajlonga ez derekával, két kezével, midőn valamely bohó történet kacagásra fakasztotta. Jött ő is, amint engem a Fortúna előtt ülni megpillanta, elkezdte kacagni, hajlongani, s hányta kezét, mintha minden el volna veszve.

- Tudod-e, mit kacagok? - kérdé, elérve hozzám.

- Mint tudhatnám?

- S kinél hagyálak én téged?



- Terstyánszkynek mondtad. De ki tehát az a Terstyánszky! Én Buchhalter formának nézem.

- Vevé észre, hogy oly valaminek.

- No ti megjárátok egymással. Gondold el: amint megnevezélek neki, s ő téged ebben a veres gallérú hacukában megpillanta, felkiáltott magában. Mi lesz a nevelésből, ha az iskolák kormányára ily útcakoptatók állíttatnak, s neked állá, s megexaminála, s oly feltétellel, amint monda, hogy ha olyannak talál, amilyenek ez a tarka ruha várható, halálig el fog csiklandani. Hiszen ez a Terstyánszky, akinél hagyálak, éppen az az udvari consiliarius, aki a tanulás reformálásán együtt dolgozék Ürményivel. Kérlek az Istenért, mit jársz ily hacukában? minek öltözől így?

- De hát a te illustrissimusod miért úgy?

- Megvan; hagyjuk abba! Mindamellet rá parancsola, hogy köszöntselek; örvend, hogy látott.

A jobb lelkek olykor összekoccanás által jutnak egymáshoz. Egyenesen kellett volna hozzá mennem; de máris tovább mulaték Budán, mint szabad vala, s csak Kovachich által követtem meg megtévedésemért.

Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék, és ha az ügynek új munkás barátja tűne fel, kicsinységgel ugyan talán, talán egy alkalmi verssel, de amely lelket mutata s reménységet hagyott, hogy az író ott meg nem áll, mely öröm vala mindenfelé! mint repüle az új név egy szájról más szájra! az új társ felkeresé a régieket s a régiek kiterjesztett karral jövének az új elébe; leveleinkben tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyügétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel. Az az előbbi hajnalgás álderengés volt.

Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk. A hőslélkü férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, csak ez gyarapodjék. Korábban hala meg, mint várni lehet, előlve éjjeli s nappali dolgozásai által, s ez vala végsohajtása:

Véglehellésem is hazámnak szolgáljon!

Henriást adá nem-skandált alexandrinusokban, Zayrt, Meropét, Youngnak *Éjeit*, Hervey *Siralmait*, egy *Mindenes Gyűjteményt*, és mindent, amit használhatónak látott. Neki lefordítani valamit annyiba kerüle, mint másnak papirosról papirosra leírni. Dolgozása, oly sietéssel, és még az ő idejében, mázolás volt; de még akkor a mázolás nem nézeték mázolásnak, s ez a mázolás olvasásra csalogatá az oly olvasókat, akiknél a jó dolgozás volt volna mázolás.

Kancellárius Pálffynak hozzá írt levelét *Orpheusom* vette fel. Itt azt kell megjegyeznem, hogy egy nagy fényű úr vétkül vevé Péczelinek, hogy ő, prédikátora a révkomáromi gyülekezetnek, Voltaire-nek *Henriasát*, s játékszíni darabjait fordítgatja, és a panaszt egyházi gyűléseinkben elő is hozta.

Másodika azoknak, kik nagy szerencsével hatának a masszára, Dugonics vala, s ez már nemcsak az extenziót, hanem az intenziót is tévén célúl, míg Péczeli csak az elsőbet. Maradjon örök áldásban emlékezte! Neki senki nem köszöné meg, amit adott, legalább nem a nemzet nevében; de hányan keresztelték lány gyermekeiket Etelkának! Az közhála vala.

Jól hata a közre, s ismét sietve tett és szennyes dolgozásai által a törölgetéstől irtózó s mindenre kész és mindennel kész, s mindég és mindjárt kész Horváth Ádám is. Azt semmire

nem lehetne kérni, amit megtagadott volna; annak semmi nem juthat eszébe, hogy el ne készítse estig. Félállva állva öntögeté irgalmatlan verseit, felcifrázva elméskedésével s bibliai citátumaival; s akik szereték a Péczeli *Youngját*, bár nem értették, mert az idvességes dolgokat beszélt, nem holmi haszontalanságokat, nem bort és szerelmet, szereték Horváth Ádámot is, mert jót terjesztgete, s magyarsága bajszos, csombókos magyarság volt.

A három mellett egy negyediket kell említenem - Barczafalvi Szabó Dávidot. Egyrésztől ízetlen dévajkodásból, másrésztől annak érzéséből, hogy van egy nem ismert szép Amerika, hová bizonyosan eljutunk, ha futásunkat, el nem ijedve a szirtektől, zátonyoktól, folytatni fogjuk a ködös tengeren, nem gondolva a bölcsek rettentésével, szidalmival, kik őt megkábúlnak kiáltozák, mint azok amott Galambos Kristófot, s Siegwartjában úgy jelene meg, mint hivatalos szógyártó. Az az úr, aki Péczelit árulá be, hogy predikátor lévén, Voltaire-t fordítgatja, most azt tanácslá a Szabó Dávid által írt újságdarabok nyomtatójának, hogy ezen vágasson eret. De ha Barczafalvi nekünk Amerikát nem ada is, ha pöcékre vive is nagyrészt, ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot, s mely nyereség volt az! s mit adtak a lármázók?

Én Gessnernek *Idilljeit* adám ki Kassán, 1788-a., nem sietve ugyan, mert sok esztendőig tartottam szekrényemben, de még mindig nem eléggé gyakorlott, nem biztos kézzel. A leggondosabbak is ögyelgénk inkább, mint menénk, kárhoztatva egymást, s oda törekedve, hogy egyikünk a másikat a maga útjára húzhassa által. A vastag ködöt csak egy jóltevő vihar fogja elverhetni - mondám Rádaynak, s egy folyóírást készülgeték kiadni, mely bírálga megjelent munkáinkat; és minthogy a példa többet teszen, mint az inkább rontó mint építő grammatikázások, légyen az a legrosszabb fők birkózó piaca, s végyen fel esztétikai értekezéseket s dolgozásokat. Ráday örüle készülgetimnek; emlékeztete az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* első kötetére, melyeket nékem könyvei közül használás végett kiadni szándékozott, s ideigéré némely dolgozásait, nevezetesen azon csipkedő hexameterait, miket a tordai leoninista ellen írt.

Egy este (1787. november 13-d.) meglátogatám Barótit. Felmelegülve a beszédben, tudatám vele, mit forgatok. Baróti nem az vala, kitől verseken kívül egyebet kelle várni, de melyikünk-től kelle mindent? Nagy örömmel vette a hírt, s kére, hogy amit céljaimra gyűjtögeték, láttatnám vele; Bacsányiról felel, hogy az kész lészen igyekezetimet segélleni. Kassán lakván ő is, őtet el nem mellőzhetjük.

Én Bacsányit nem szerettem, s ő sem engemet; a Baróti tartalékja azonban fájt nekem, s kimondám, hogy személyes idegenségekről, ahol ügyünk java forog szóban, emlékezni nem szabad; én az ő darabjait oly készséggel fogadom el, mintha vele barátságban élnék. Baróti tüzele, hogy indítsam el a dolgot, s Rádayt első postával hívjam meg társaságunkba.

Nyílek az ajtó, s Bacsányi jött. Hallá, mit végzénk ketten, s három kívánsággal állá elő: hogy az első kötetben egyedül mi, Kassán lakók, jelenjünk meg: hogy minden kérdést a vokok többsége döntsön el; hogy a suffixumaink *j* betűit én is változtassam ypszilonná. Az első pont szükségét nem értém, de nem is ellenzém; nem ellenzém a második pontot is, ahol egyetemben szólunk, és így mindnyájunk nevében szólunk; a harmadikra azt tartám jónak, hogy kiki követhesse meggyőződését, s a személyes szabadság semmi összeszorítást ne szenvedjen. Én el tudom olvasni az ypszilonos suffixumokat is, mint más is el tudja a jéseket, ha akarja: tudományos kérdések eldöntését nem a vokok többségétől, hanem a vokok jobbságától kell felfüggeszteni. Bacsányi nem türe ellenmondást, ő akara felülni mindenben. Elvonván, már előbb Barótit a *j* mellől (munkáinak elsőbb kiadásaiban mindig *j* által jegyzé suffixumait) s azon előterjesztés által is vonván el, hogy a Baróti két ellenje, Rájnis és Révai, jottisták, nem ypszionisták, most engem is ypszionistává akara tenni.

Másnap felolvasám előttök *Előbeszédemet*, mely régolta készen állott s bemutattam, amit céломra gyűjtögeték. Az *Előbeszédet* elvivé Bacsányi, bővebb áttekintés végett, s az némely változtatásokkal második összegyűlésünkben elfogadtaték.

De visszatérvén kevés napi távolylétem után Kassára, Baróti tudatá velem, hogy *Előbeszédemet* Bacsányi újra dolgozá, kitoldá. Hiúságom nincs megbántva - mondám -, egyedül azt jegyzem meg, hogy ha azt Bacsányi dolgozta, s mi ketten elfogadtuk volna, s ha a gondolat is, hogy ily folyóírást adjunk, ezé volt, én Bacsányival tétetem vala meg az igazításokat. Ennek minden felelete az volt, hogy kettő mindég több, mint egy, s arról senki sem kételkedik, és hogy kettő egynek nem tartozik felelettel, s azt érteni nem tudtam; kivált hogy Baróti és Bacsányi nem két, hanem egy személy voltak. Azon szolgálatjai által, melyeket Bacsányi Rájniss ellen Barótinak teve, Baróti annyira kezében vala Bacsányinak, hogy ellene soha sem volt akarátja.

Kerültem a kedvetlenségeket s a kassai *Muzéumot* segéllém a dolgozásimmal s annak dolgozótársakat gyűjték. De midőn látám, hogy beadott dolgozásaimat nem okok, hanem kéj veti meg; minden láрма nélkül vonám félre magamat, s magam kezdék egy új folyóírást. *Orpheusom* Kassán nyomtattatott, mint a *Muzéum* Pesten, s örök hivatalos útazásim miatt nem úgy nyomtattaték, ahogy én hagytam. A betűszedőre bízám, mely darabokat végyen fel a csomó közül, s rést csinálának hozzá, hogy némely darabjaim kimaradjanak, s azok vétesse-nek fel, melyeket csak szükségűl akarék felvételni. Hogy a Gualterus Mapes éneke sorainak csak első szavait rakta fel a betűszedő, nem lehet az én vétkem.

Ez a két folyóírás, a *Muzéum* és *Orpheus*, hoza engem levelezésbe Horváth Ádámmal, dr. Földi Jánossal, Daykával, Verseggyel és másokkal. Szerencsés és szerencsétlen összekötő-dések, melyek közül előre lehet látni, hogy némelyike igenis hamar elalszik, de hogy némelyike a sírig fog tartani. Mint a szerelemben néha olyakhoz csatoljuk magunkat, kiket nem tartunk ugyan méltóknak szeretetünkre, de szeretünk, mert nincs, akit méltán szeret-hetnénk, úgy esik ez a barátságban is; de ahol a szerelmet és barátságot tisztelet és becsülés kötötte meg, az túl van minden viszontagságokon, s szívem Kisért és gróf Dessewffy Józsefért, ki még ekkor iskoláit járja Kassán, s már mutatá, mivé emelkedend, még ma is azt érzi, amit akkor. Életemnek ők a legfőbb kevelységei; ők és azon kevesek, kik hozzájuk hasonlítanak.

1789

*Bácsmegyeim* megjelené. *Előbeszédében* elmondám, mi indíta, hogy fordítsam. Annyira nem ígérék a munkának szerencsét, hogy igen hosszas bátorítások után beszéltetém rá magamat kieresztésére. Barátim most Siegwartomat is kívánák. Félvén, hogy nem lesz erőm ellenkezni velek, tűzbe lökém a csomót.

Bácsmegyeim nyomtatva vala félig, s Bacsányi kért, fizessem ki a nyomtatót, s a kirakott íveket kéziratommal együtt égessem el. Dolgozásom nem érdemel egyebet, s magyar úgy nem epedez. Vannak, akik azt szeretik leginkább minden dolgozásim között. Én másodízben csak azért adám ki, mert előre látám, hogy ha magam nem fogom, más valaki fogja, s hírem nélkül.

Június elején forró-hideggel térék vissza szepesi útamból. Orvosom és barátom, Viczay József, már 19-d. nem hitte, hogy a reggelt érjem. Ifjúságom és a kassai prédikátor könyörgése megtartott. Baróti miséje alatt zára kívánságai közzé.

Még gyengélkedő egészséggel valék, midőn egri püspök, gróf Eszterházy Károly bejőve július 20-d. Kassára, s első kimenése az apácákhoz vala, hozzám a második. Dicsekszem kegyességével, mert méltóságai nélkül is érdemlé tiszteletemet. Nagy karakterű férfi.

A püspök mindennek *kemed* titulust adta, mert gyermekkorában ahhoz szokott volt. Azt neki közönségesen balúl vevék, s így ha kit meg akara kímélni, azzal inkább németül szóla; a *Sie* nem bántó. Egerbe menvén 1787., a püspök testvérének, kancellárius gróf Eszterházy Ferencnek leányával, gróf Sztáray Mihálynéval vezettetém fel nála magamat. Várakoznunk kelle az előszobában, valamíg a komornyik jelentést nem teve, hogy az ebéd várja. Magyarúl idvezlém, s németül felele. Én magyarul szólék ismét, s a püspök ismét németül. Magyarúl én harmadszor is, s úgy, hogy a püspök kénytelen volt elmosolyodni. Megfogá baljával jobbom felét, s úgy vive asztalához szó nélkül, s balja mellé ültete. Valamikor Egerben valék, ez vala helyem.

- Nem tudná Kemed megmondani - kérdé tőlem enyelgve -, ki jöve ma Egerbe hat szarvas paripán? -

- Az nyilván én valék - felelém -; ily sárban inkább járok ökrön, mint lovon; még így is sokhelyt volt bajom.

Ezek közelítő tréfái voltak, s a püspök nagymértékben bírta az élet bölcsességét. Még nem tudta, mint áll velem, mint én nem még, mint én a püspökkel. Személye, születése, méltóságai, érdeme, szent hazafisága, kora tiszteletemet kívánhaták; de midőn hivatalom jöve közbe, nem felejtém, ennek mivel tartozom. A püspök mindent szerete bennem, de nem hivatalomat. Midőn ez parancsolá, hogy feléje közelítsek, meg vala zavarva, s úgy kívánta, hogy mindent írásban adjak elébe, nem szóval semmit. Világosítást kívánt a legvilágosabb dologban is, és semmit nem érte meg. Végre nem tudék tenni egyebet, mint megtenni a jelentést, hogy elakadtam, s jött a helytartótanács rendelése, hogy kérésemet tegyem egyetértve Heves vármegyével.

Consil. Fáy Bertalan úr, ekkor Hevesnek első vice - majd később Tornának főispánja, maga kísére a püspökhöz. Szóval is elmondám a kérést, de minthogy elébb már úgy kívánta, írva is. Nagy tüzzel számlálá előmbe, mely áldozatokat teve a tudományokért; hogy itt ezt a pompás líceumot fundamentumából építette, hogy abban gazdag könyvtárt állíta, hogy Londonból hozata asztronómiai szereket; de minekutána áldozatot nem hála követi, hanem az ellenkező, kimondá, hogy nem fogja tenni, amit kérek. Most ki kezdde fakadni nemcsak a kérés, hanem a kérő ellen is, hogy végre nem lehetne nem fészkelődnöm székemen. A viceispán megsejté, mi fogna következhetni, megkapván kezemet, emlékeztete, hogy a kérés tevése neki is parancsolva van. A szólás végében kérte a püspököt, hogy neheztelését ne terjessze ki személyemre, ki itt parancsomat teljesítem.

- Kemed pedig, consiliárius uram, ne ereszkedjék arra, ami reá nem tartozik - mondá -, én vele mindig perben vagyok, de azért - -

- Írva fogom adni válaszat - s vége vala funkcionknak. - A püspök elmúlt idők férfija volt.

A Heves vármegyei subalternum judicium előlülője, T. úr (így neveztetének József alatt a vármegyei törvényszékek) leülvén az ebédhez, azon kezdé a konverzációt, hogy ők aznap száz esztendei fogságra kárhoztának egy gonosztevőt. Eliszonyodtam a szóra.

- Hány esztendő a szerencsétlen? - kérdém - mikor előtte felolvastatott az ítélet, mit mutata bírának?

Még leves nem vala a püspök előtt, s bort parancsola. Komornyikja nem hitte, hogy az még most parancsoltathassék.

- Bort - mondá a püspök újra, s rám köszönté poharát.

A régiek és mostaniak közt azt a nevezetes különbséget leljük, hogy azok durvábbak voltak, mint símák. De a nagy símaság, úgy mondja Montesquieu, rab lelkek elsősege; a durvább kor jobb volt. Kor és kor hasonlítanak egymáshoz, s az emberi dolgok karikaként fordulnak elő, bár jobb változásokkal, s nincs okunk elveszteni hitünket az emberiséghez. Miket nem beszélhetnék Eszterházy Károly felől, ha holmi tekintetek el nem némítanának! Merte, amit meggyőződése kívánt, bár azt én és némely mások hibás meggyőződésnek tekinthetjük.

Megparancsolá, hogy líceumába, bibliotékájába vezessenek el, s akará hallani észrevételeimet, kivált az architektúrára nézve, miben a püspök Rómában tanúlván, leckéket veve és a festésre. A bibliotéka mennyezetére Krakker festé a trienti zsinat üléseit, hová mennykő csap alá, nem tudom kire és miért. Bibliotékába talán nem a trienti zsinat ülése illett, de azt egy püspökiben elnézhetni, s dicséretére Krakkernek elmondhatjuk, hogy szerencsésen elkerülé a monotóniát; az a sokféle szabású s színű öltözet, az a sokféle pap, szakállal és szakáll nélkül, skapuláréval és nem skapuláréval, nyírt fővel és baretummal, mindent jóvá tesz. Krakker tudott, mikor akart s mikor fizették és időt engedtek. Vásznon is úgy dolgozott, mint mészre, s sokszor jól dolgoza, sokszor mázolt s irtóztatóan. Így kivált a jászai praemonstratensiseknél, hol leplei ki nem találta a fedett tagokat. Maulpertsch, meghíva a püspöktől, hogy a líceum kápolnája plafondját fesse, estve érkezék meg, s gyertyák világánál akará látni a Krakker dolgozását, s felkiálta:

- Én ennyit nem tudok!

Láttam a pápai templomot is Veszprém vármegyében, melyet a püspök, a helynek ura, építe. Belépven ott, az oltártáblákon ráismerék a Krakker ecsetére; azok egytől egyig az ő munkái. Egyedül a nagy oltár táblája a prof. Maurer Hübérté. Az a protomártír Istvánt adja, s oly szépen, mint Maurertől várhatni, ki a templomi stílusban utólérhetetlen vala. De a képpel nagy istentelenséget követének el a püspök tisztjei. Hibásan jegyzék fel Maurernek, mennyi légyen a kép magassága s szélessége; s magasabbnak és szélesebbnek lelvén midőn az Bécsből leküldetett, mint a ráma vala, jobbnak láták a képből valamit elszeletni, mint urokat új ráma csináltatásával terhelni.

A nagy oltárt Pápán Prokópnak szobrai ékesítik, s zöld márványból szeldelt tabernákulum. Veszprémben a föld alatt két ily oszlop találtaték, a római kolónia omladékiban. Ami egyéb márványt a templomban és kápolnában látni, mind a püspök jószágiban terme.

A kápolna oltárát a Madonna della seggiola ékesíti ügyes másolatban. Annak számtalan másait látni már most mindenfelé az országban, rossz, közepszer s igen jó rézmetszésekben s olajban; én 1789-ig soha nem láttam.

De midőn itt pillantám meg, felkiáltám a Raphael nevét. A püspök azt ajándékként vette kardinalis Garampitól, kit VI. Pius látogatásul küldé az általa nagyon szeretett püspökökhöz a maga képében. Mint csokolá meg a püspök fejelágyát a pápa, és senkiét másét, mint a püspökét, azok után, amiket önmagától vettem a püspöktől, *Orpheus*omban mondtam el.

A később idők nyugtalanul fognak kapkodni minden hír után Ráday felől. Ki volt maga, ki atyja, kik elei, többször elmondottam, s még el fogom; de utódinknak az nem lesz elég. A nem közönséges embert házi körében is látni óhajtják, s teljesítem kedvöket.

Egy alattam szolgáló professzorral és egy ügyes festővel, kit lehívtam Kassára, Bécsbe tevék egy utat. Aug. 7-d. 1788. Pécelre érék. Behajtatván a kastély déli kapuján, a palota alatt a keleti szárny felé tértem, s Rádayt földszint találtam, dolgozójában. Innen nyílt az ajtó bibliotékájába, mely a keleti és a déli szögben állott, négy veresmárvány oszlop tartván boltozatját.

Ehhez még két szomszédszobát kelle elfoglalni a kapu felé. Poétái egy negyedik szobában állottak dolgozója mellett, az udvarra; a magyar könyvek hitvese szobájában. Ami e hat szobában el nem fért, Pesten tartaték és Ludányban.

Térdig érő fekete mentében üle itt; özvegysége oltá a régibb szokás szerint nem visele színes ruhát; fején pamutból szőtt fehér hálósüveg, s annak felette fekete kordoványból egy másik, mint a derelye, árnyékló nélkül. Koponyája, melyet asztal előtti és asztal utáni imádsága alatt mindenkor felmezteleníte, oly hajatlan volt, mint tenyere. Gyermeki víg lelkével jött elfogadásomra. Tudta levelemből, hogy jönni fogok. Festő és professzor magunkban hagyának.

Cselédje jött, s kérdést tőn, ha bennünket a Herculesbe szállítson-e.

- Puf, Puf! - kiálta szörnyű megindulással s sokáig dadogva. Végre kiadá parancsát. A cseléd elveresedett arccal méne el. - Ráday fel és alá jára szobájában, mintha egyedül volna. De most, mintegy egyszerre ébredvén fel álmából, szelíden s mosolyogva közelíte felém.

- Bohó emberek! - úgymond - Herculesnek nevezik a nyugoti szárny felső szobáit, mert falaikra Herculesnek tizenkét munkáit festetém, s le nem tudom szoktatni a hibás elnevezésről.

- S ez minden baj? - kérdém magamban.

Örvende, hogy Zrínyi, kit még nem olvastam, és akit tőle ajándékban vettem kevés hetek előtt, nekem is kedvesebb, mint Gyöngyösi, s rendes, hogy a török lantos episodiuma engem egy dal költésére gyúlasztott! (*Fogy az élet s nem sokára...*), mint ötet, hogy azt újra dolgozza. A könyv asztalán állott, s benne az én dalom és az ő parafrázisa. Felolvasá előbb az én dalomat, azután a Zrínyi strófáit, végre amit ő dolgozott, s ezt az öregkor reszkető hangján, de az ifjúkor pátoszával.

- Mely szép episodiuma ez Zrínyinek! - úgymond. - És mégis Zrínyi mely kevésnek az, aminek lennie kellene. Gyöngyösi bennünket elvakíta ömlő soraival s fecsegésig menő bővségével; nekünk mindjárt szép a vers, ha ömlik, s azon kapunk, ami síma és könnyű, nem ami szép. Azonban én Gyöngyösinek nem tagadom érdemeit, sőt hogy neki igen szép helyei is vannak, vallom; menjünk, megmutatom, hol állítok emléket mindkettejeknek.

Kivive keletre kastélyától, egy homokdomb oldalába. Ott akara angol ízlésű kertet ültettetni. Elmondá magyar nyelven írt disztichonait, melyeket a két emlék lábára metszetni szándékozott. - Ráday nem ére rá, hogy új meg új szándékit teljesítse.

Megkérém Klimesch Tamást, fogjon úgy ülést az asztalnál, hogy az öreg arcvonásit megkaphassa, s minthogy félék, hogy rá nem fogom bírhatni, hogy neki üljön, a munkát készítgesse titokban. Nem lehetete megelégednem dolgozásával, s nekibátorodám megkérni az öreget, hogy festőmnnek üljön. Nem akara.

- Igen, ha még élne a szegény feleségem. Úgy ötet is festetném, magamat is.

Sokára megadá magát. De íme új akadály! Parókában-e vagy hálósüvegében? Én az utóbbikat óhajtám. Leüle.

Klimesch kész vala a kontúrral, veres krétában, midőn az öreg felugrék.

- Csak jobb lesz mégis parókában.

Lekapta hálósüvegét, s feltette a parókát. A festő újra dolgozni kezdte.

- De csak jobb lesz paróka nélkül.

Kérdést tevék, nem tetszenék-e neki, hogy valamit olvassak? Egy almanachot ada kezembe, s a Magister Kindleben életét olvastatá. Nevetésünk elakasztá a festőt. Sok baj után kész vala a kép, s oly jól, hogy hívebbet nem kívánhatni. Rézre metszetém *Orpheus*om elébe Quirinus Mark által. Később Mansfeld is metszette, de csak a Marké jó. Rádaynak gyermeki ártatlansága, s az a szelíd víg mosoly egészen el vannak benne találva.

Vasárnap communio napja vala Pécelen is, s az öreg szombaton estve várá Pestről Pál és Gedeon unokáit. Elüté az éjjeli tizenegyet, s ezek mégsem voltak (itt). Nem várhatá tovább, s táltatata. Ebédjei, vacsorái nyárban a nagy palota ajtaja előtt (voltak) az udvar felé. Midőn fellépegeténk a grádicson, az öreg visszafordúla régi cselédjéhez.

- De mondja el csak kend, nem ére-e szerencsétlenség gyermekimet? Bár későn indultak, már itt lehetnének.

- Nem biz a méltóságos úrfiakat, Nagyságos uram - felele az -; ne tartson Nagyságod semmitől. Ma tragédiát adtak, mert szombat van, Pál úrfi él-hal a teátrumért, ott fogtak mulatni, de itt lesznek virradtig.

Ekkor kellett volna látni a tiszteletes öreg haragját! ekkor hallani puffjait! Tarték tőle, hogy Eliezerét felpofozza.

- Kend nem jó ember; ilyet tenni fel gyermekeimről! Mintha ők nem tudnák, hogy őket nyugtalan várja öreg nagyatyjok!

Midőn felérénk a vacsorálóba, nyoma sem volt haragjának. De sokszor sóhajtgata unokái után.

- Fel kelle fordúlniok a sötétben, s mit csinálnak, ha magokat összetörék?

Cselédem reggel hozá a hírt, hogy a két gróf úrfi éjjel megérkezének. Palit még ágyban lelém.

- Láttad volna csak, mely jól játszott ez s ez a leány! - kiálta felém, midőn beléptem. Együtt menénk az öreghez, s Pali megcsókolván kezét, nagy tűzzel beszélé, mely jól adák a darabot. Az öreg felejté tudakozni, mi tartóztatá őket, s elkapva unokája heve által, kérdéseket teve, mint valának elosztva a darab szerepei. S a teátrumi discussiók addig tartának, míg a pap béharangoztata.

Budán a Vízivárosban szállék meg, hogy közel kapjam tisztársamat, consiliarius Pethő Jakabot és Makó Pál apátot, egyik tagját a helytartói tanács alatt dolgozó tudományi biztosságnak. Egész nap írák itt hivatalbeli levelimet, öltözetlen, midőn Ráday belépe hozzám, s ebédre híva meg menyéhez. Elébe terjesztém, hogy kevés napokra terjedvén szabadságom ezen útamra, kegyességökkel nem élhetek, s holnap virradtakor indulnom kell. - Tehát most mindjárt, s amint lele.

A grófné nem tudom mely bécsi leányt vett vala protekciójába, s feleletemre, hogy Bécsben csak harmadnapot tölthetek, azt jegyzé meg, hogy oly kevés idő alatt nem választhatok ott *kisasszonyt*.

- Ha arra jó a dolog - mondám -, én itthon választok *leányt*.

A beszéd hosszacsán folyt, s az öreg a szépasszony háta megé voná magát, hogy ez meg ne sejtse, mi történik, s inte, hogy menjünk. A grádicson megállá.

- Én nem tudom, mi leli menyemet - monda szelíd nehezteléssel -, hogy mindent házassítgat. Pedig őket senki nem házassítá; magok választák egymást magoknak.

Az öreg és szép menyé nem éltek kedvetlenségekben; de midőn az öreg tudakozá, minek az a sok cifra? ez viszont ezt: minek az a sok könyv? S ilyenkor az öreg nekiment legdrágább porcellánjainak, s földhöz verte kínjában.

- Menjünk az öcsémhez, Teleki Józsefhez - mondá nekem.

A hídon figyelmissé tevém az öreget, hogy kocsisa hátra pillogat a bakon álló inas felé, s ostorával azon akkor pusztán álló helynek csapkod, hol most a börze épüle fel; ott baj lehet. - Ráday feleszmélkedék elsúlyedéséből, melyben vidám lelke mindég andalgott.

- Nincs semmi - mondá nekem -; szokása a bohó embernek az az integetés. Mikor bójövk Pécelről, s nyúlat lát futni a mezőn, mindjárt kiáltja: ahol a nyúl! ahol a nyúl! ha pedig farkas, még inkább.

Így tolongának ártatlan lelkében a gondolatok.

Az ugocsbai főispán kisírt szemmel, mély bánatban jöve anyja testvérének elébe, s megcsókolá jobbát. István fia halálát siratá, kit Belgrád alatt egy veszedelmes ínhideg ifjú éveiben ölt el. Nem merénk vígasztalni, s a néma látogatás nem tarta tovább egy-két percnél.

Bécsbe menvén ezen esztendőben megint (1789. novemb.) s beérvén Pestre, a Fejér farkas fogadóban szállék meg a Hatvani utcán (ily fogadó most nincs; a Szép utca nyugot-éjszaki szegletében most épül a magyar teátrumnak megvett helyen a gróf Cziráky Antal országbírója háza, a mellett áll északra a ház áltellenében a fogadóval, hol Ráday, utána dr. Szombathy József, tovább a híres prókátor Szabó-Sáróy, végre a tavaly [1828.] megholt Kultsár újságíró lakott). Cselédemre bízván, hogy válasszon szobát, magam áltmenék Rádayhoz. Nyitva lelvén a grádics rostélyajtáját, felléptem a folyosóra. Ráday elméne mellettem; szemeink összeakadának, rám ismert, de az ötlet el nem akasztotta; ment s perle cselédjével, hogy belé hangzott a ház. Legjobbna láttam bemenni az üres szobába, s az ablakban leültem. Az öreg jött perelve mindég, s hozta kezében író tollát; leült, folytatá az írást, felkült, kiment, ismét elkezdé veszekedést a cseléddel, ki addig vala ingerelve, hogy a dudogást visszaadá. Úgy tetszék, ráijeszte a cseléd, mert most csendesebben viselé magát, írt s előkiáltá a tiszteletlent.

- De ily okos, ily öreg ember miként löhet ily bakot, hogy kezébe adják a levelet, s mégsem kérdi, eljön-e a válaszáért, s ha nem jön, hova vigyék. Lássa kend, az ember beteg, s segédemre van szüksége. Tudom, Budán tartózkodik, de nem tudom, hol; küldeném a segédet, de nem tudom, hová; a kend lelkén a vétek, hogy a beteg enyhülés nélkül marad.

Az elkínzott cseléd nem látá jobbat, mint ezt felelni:

- Ne higgyen Nagysád a fertelmes németjének; ha beteg volna igazán, nem hozta volna Budáról ide a levelet. Rászoktak Nagysádra, hazudnak, hogy betegek, hogy bajok van, mert tudják, hogy nem mennek el üresen.

S ekkor vala bezzeg a nagya!

- Most látom, amit eddig nem láttam! - mondá haraggal. - Kend nemcsak eszetlen ember, hanem keményszívű is egyszersmind. Mint hazudhatná magát valaki betegnek, ha nem az? Nem tudok másként segíteni magamon, hanem ha postára teszem a levelet.

- Nagyságos uram - mondá a cseléd -, az nem lesz jó; ha beteg a német, és ha szegény, nem megyen postára. Írja meg Nagysád a levelet, reggel elviszem a budai bíróhoz! az felkeresteti.

- Hallja kend, ez jó tanács - mondá az öreg, egészen elcsendesedve. - Már most szeretem kendet.

S a házban oly nagy leve a csend, mint kevés pillantatok előtt még a vihar volt.

Ráday bépecsétlé a levelet, s meglátá ablakában. Nem emlékezék, ott valék-e a csata előtt vagy nem; de minthogy én nem köszönék neki, ő sem nekem. - *Orpheusom* felől tudakozódék, és hogy miket adok benne.



- Én oda Evirallámat küldöm - mondá; felvéve asztaláról, s hozta felém. - Ülünk együvé s olvassuk.

Olvasá, s oly elgyengülések közt, hogy több ízben kénytelen vala letenni kezéből.

- Evirallában szegény feleségemet siratám, míg fordítottam - úgymond.

Megjelentem az ország bírójánál, gróf Zichy Károlynál. Egy oberster, egy pap és én váránk, míg szobájából kijő, s megyen presideálni a helytartótanács ülésében. Egyik cseléde kyriéjét (hamuszín moldon köpönyegét) tartá készen két kezében, áltellenben ezzel az ajtó küszöbén a másik kalapkáját és koszperdjét. Nyílék az ajtó, kijött az ország bírója, s az egyik cseléd kezébe adá kalapját és koszperdjét, a másik ráveté a köpönyegét; s

- *Wer sind Sie?*

- *Oberster bei...*

- *Was machen Sie hier?*

- *Ich reise zur Armee nach Belgrad.*

- *Wünsche glückliche Reise.*

Ily könnyedén vala elvégezve a pap is.

- *Kommen Sie um fünf zu mir* - mondá nekem.

Megjelentem. Szobája tele volt vendégekkel és ferslágokkal, melyekben opál darabokat küldének Budára, és onnan Bécsbe Kassa tájkáról. Tudni akará, nem keresek-e valamit Bécsben.

- Semmit nem - mondám -, most kapok altiszteket, s azok eránt akarok szólani Swietennel és Pászthoryval.

Főispán Balogh Péter egy reggel az 1790. diétán korán reggel méne Zichyhez. Vay József vala vele és csak maga. A két nagy ember ellenkezésben vala egymással; Vay a legnagyobb csendben, Zichy lángoló tűzben. Csak elnézem, melyike fog itt győzni, mondá Balogh magában, s eltökélé, hogy egy szót sem szól. Zichy végre megcsókolá Vayt, s ezt kiáltá:

- Még sohasem tudtam ötet meggyőzni!

Ezt nékem beszélé Balogh.

Zichy nem akará a magyar nyelvet, Vay igen, s Zichy tudni akará, ha Vay fel tud-e úgy tenni valamit magyarul, mint németül vagy deákul.

- Én - felelé Vay - azon két-három nyelvek közt, melyeken értek, legjobban tudok magyarul - s Zichy értette a súlyt.

II. Józsefet nem láttam 1782. oltá. Nem vala Bécsben, mikor én ott; most itt vala, de Belgrád mellől betegen jött fel, s nem hittem, hogy megláthatom.

Egy estve zúgás esék a teátrumban, hogy le a kalapokkal, s minden szem az első lózsi felé repüle, jobbjára a parterreben ülőknek. A császár ott foga helyt. Első mozdulta az vala, hogy a lózsi előtt égő két gyertyát eloltotta; második, hogy kalapját úgy tartá arca elébe, hogy a proscenium mécei szemének ne alkalmatlankodhassanak. Egész arcát így ritkán láthatám, igen a csontos homlokot parókája alatt. Orcáján fityegett a kiszikkadt bőr. Orra görbült, s ajaka nem kifordúlt, de nagy. Szeme oly igen világos, mint amit csókaszemnek hív a föld népe, s a bécsiek a színt Kaiseraugfarbénak nevezték el. Vállá előre görbedett. Állása közép-szer. Felső kabátja most hamuszín. Hadimarsal Lacy, a császárnak nagy kedveltje, mellette

állott, a karfához érve, és így szorosan a császár mellett, de soha le nem ülve, sötétkék felső kabátban, s mellén az aranygyapj brillant boglárja szikráztatá tüzeit. József az egész játék alatt nem szóla; részvétellel hallgatá a játékot, csak egyszer is nem adván jelét javaltának vagy meg nem elégedésének. - Kicsinységek, de a nagy ember felől olvasóim ezt örömet fogják hallani.

Már feljebb említettem, hogy öltözetére keveset szerete költeni, mint I. Péter és II. Friedrich. A pesti táborozásban 1782. oly stíblit láték lábain, melynek új korában felső szára előbb le majd ismét fel vala hajtva; de a sokszori fejelés után a szár felső végén semmi hajtás nem vala többé, s a helyett most csak a régi hajtás nyomai látszottak. Asztala napjában hat forintba s negyven krajcárba került, s csak utolsó éveiben hála matrácra, addig mindig szalmán; úgy beszéli Hormayr az Ausztriai Plutarchban. Ellenben uralkodásra jutván, néhány millió rossz pénzt égettete el; a papiros pénz egy árban vala az ezüsttel; felébreszté a szorgalmat; a pénz az országban sok volt.

Adam rézmetszőnél akkor valék 1788., midőn ez Fügenernek miniatürje után dolgozá a József képét, nyolcadrétű táblában. Megajándékoza egy nyomtatványával, s intett, ki ne adjam gyűjteményemből, mert ennél hívebb képe Józsefnek nincs. Amit John metsze a marsalpálcával folió-nagyságban, Fügenernek egy más festése után, igen szép munka, de Józsefet a festő ott teljesb képűvé csinálta. Jól adá Zauner is a lovagszobron. A Hickel Józsefői szépítve vagynak mind színben, mind még rajzolatban is.

Búcsút vevék Pászthorytól, de nem fogadta el. Minekelőtte Bécset elhagyom, lássam gróf Széchényit. Mondjam, ő küld hozzá.

*Széchényi* az Urak utcáján lakott, s egyedül lelém. Megzavart látása. Ennyi méltóságot emberben nem találtam. Ráillék igazán: *bonum virum facile crederes, magnum libenter*. Religiózus tisztelettel állék a valóban nagy férfi előtt; már sok nagy tetteit hallottam.

- Az idő nem enged kinnjárást - úgymond -; járjunk fel és alá - s végigvitt ajtainak hosszú során. Az utolsó szoba egyik szögében egy asztalka állott; karimája közé föld vala töltve, s a földbe olasz virágok voltak beszúrva, megöntve mindenike saját olajával. Látás s szaglás novemberben májust éle. Egyik falán Kleopátra pasztellben a szobrász Bayr nejtől, ki Bornt is festette, s szerencsével festette.

A gróf Anacharsisnak utazását hozta elő.

- Anacharsis semmit nem hagyta - mondám szerény ellenkezéssel.

- Nem Anacharsis a szkíta: de igen Barthélemy az ő nevében, mely most egész Európát csudálkozásra ragadozza. El ne menj Bécsből a könyv nélkül.

A könyvet Széchényi nélkül is olvastam volna, de én szeretek a jóknak tartozni, és soha nem olvastam úgy, soha nem ragadott el egyik vagy másik helye, hogy fel ne kiáltsak: Itt Széchényi mellye is felmelegülve vert!

Parancsolá, hogy mondanám el előtte valamely versemet. Mentem magam, hogy könyv nélkül semmit nem tudok; ha kezemnél volna kisdéd csomóm, örömmel vetném annak ítélete alá, ki mesteriségének német nyelven oly szép bizonyóságot adá. El nem idézteté magát, s egy-egy rövid epigrammámat mondtam fel, mely rövidsége által bízathata, hogy el nem fogok akadni. Tudni akará, meddig mulatok Bécsben, s hallván, hogy holnapután indulnom kell, parancsolá, hogy akkor ebédeljek nála, mert holnapra el van ígérkezve, és hogy majd buzdít-sam cselédit (így nevezé erdélyisen gyermekeit), hogy szeressék honjokat és honjok nyelvét. A grófné, testvére a keszthelyi Festetics Györgynek, gyermekágyban fekvék, s ebédjénél csak kedves cselédkéi jelenének meg s madame Bayr s egy piarista, és a hangművész Hofman; mert

a gróf mester vala a muzsikában is. Németül írt verseinek jelenségéül álljon itt egy elégiája, mely amennyire tudnom lehet, nyomtatás által nem leve közönségessé:

Dort schlummerst du, du siehst nicht meine Thränen,  
Mein Seufzer kommt nicht in dein Ohr;  
Du ahnest nicht mein heisses, banges Sehnen,  
Nach dir, nach dir, die ich verlor.

Mit ängstlichem, oft halbgetäuschem Blicke  
Such' ich dich täglich rund umher,  
Doch traumvoll kehrt mein Blick dann stets zurücke,  
Denn auf der Welt bist du nicht mehr.

Ich such', ich such' *umsonst* die süßen Freuden,  
Die dort mit dir begraben sind;  
Ich greife Schatten, finde nichts als Leiden,  
Und selbst der Hoffnungs-Strahl verschwindt.

Rund um mich her herrscht schauervolle Stille,  
Mein Herz fühlt nichts, als deinen Tod,  
Bis er mir auch, in seiner grauen Hülle,  
Sanft lächelt; er, der anderm droht.

Wohl dir, wohl dir! du harrest sonder Grämen  
Des Augenblickes, der uns vereint,  
Und wirst mich froh in deine Arme nehmen,  
Als hätt' ich nie um dich geweint.

A vers mutatja, hogy a német nyelv a nagy férfinak nem anyanyelve, és hogy darabosságai vannak, az nekünk, az anyanyelv barátjainak, kevélységünk. Miket vehetünk vala a lelkes férfitől, ha magyar nevelők gondjaira volt volna bízva! De örvendhetünk viszont, hogy a Thereziánumban neveltetvén, szívébe Denis a hon szeretetén kívül a versek szeretetét is belé csepegteté.

Sonnenfels udvari tanácsos és professzor el vala foglalva, midőn nála megjelentem, de másnapra rendele magához, s azért estvére, hogy velem tovább mulathasson. Két óráig valék vele négy szemközt. Beszédünk tárgya Magyarország és a magyar nemzet s a teréziai uralkodás. Meleg tisztelettel szóla a férfi-nagyságot elhomályosító asszony felől, s örvende, hogy érzésimet egyezni látá a magáéival, hogy viszont tölem hallhatá, amik szelíd uralkodása alatt nálunk történtek. Utolsó esztendeiben fiának akará általadni az országlást, de minisztere, herceg Kaunitz, ellenzé. Mely asszony mint uralkodó és mint magányos! s ő, aki oly sötét időkben neveltetett, ki oly sokáig küzde a jobb idők szellemével, és némely vélekedéseket a sírig fenntarta, mely hajlékony vala a jobb gondolatokat elfogadni, midőn azokat átlátta! A haza gyászt veve föl, midőn elholt, s érzésből, nem parancsolatra.

Búcsúzám Pászthortól, s ez úgy kíváná, adjam tollába egy epigrammámat, melyet e napokban mondtam el egy helyen. Én sehol nem mondtam el dolgozásimat, mint Széchényinél, s így nem lehete nem értenem parancsát. Pászthory még írta soraimat s már az utolsó szón, midőn hozzá egy szép német lépe be, csaknem fekete posztó kabátban s posztó lájbliban, fekete atlasz nadrágocskában, cipővel, hajtáskával, koszperddel, s Pászthory ellöké tollát, s forró tisztelettel s barátsággal szökött elébe. Az Eszterházy Ferenc volt, fia a kancelláriusnak,

s kevés napokkal ezelőtt még referendárius. Lelkes és bátor férfi, kit a magyar nyelv mellett oly nagy gyönyörrel hallék perorálni a diétán. Pászthory kére, hagynám magokban, s ámbár másnap korán reggel akarám elhagyni Bécset, parancsolá, hogy ismét megjelenjek nála, mert velem szólnia kell.

Pozsonyban felmenék a várba, meglátni a szemináriumot, mert József azt, Bécsbe vitetvén 1784-ben az itt tartott koronát, a várat papnevelő házzá változtatta. Annak akkor, most helytartói tanácsos méltóságos Horváth János püspök és most pozsonyi kanonok Döme Károly urak, tagjai valának, kormányzója pedig Szabó András, később kassai első püspök, Ürményinek kedveltje. A derék ifjakban lángola a hazai nyelv szerelme, melynek virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik kultúrára; azt előbbrevinni kinek inkább tiszte, mint papnak? *Gessner, Bácsmegyei*, a kassai *Muzeum* és *Orpheus* nevemet már ismertté tevék, s talán itt az is tudva volt, hogy a hobgárdi plebánusnak a Kálvin tanítványa szerzé az érdemlett arany emlékpénzt, s kimondhatlan az az öröm, mellyel a derék ifjak látásomra ömlöttek. Körül valék fogva a fekete talárisba öltözött ifjaktól, s Döme a körből ki nem ereszte, míg nekik valamely versemet el nem mondom. Örömet csinálók az örömről lemondottaknak, mondám magamban, s Secundusnak egyik Csókját deklamálám el nekik magyarra fordítva. Egyszersmind jelentém, hogy e napokban egy prágai zsidó fogja meglátogatni, ki inkább ismeri Spinozát, Lessinget, mint a Talmudot. Döme egy versezetet küldé le hozzám a Rózsa nevű fogadóba, mely melegen festé nekem szeretetét.

Midőn itt közel a Dunához, nem emlékezem többé hová, kimentem, egy valakit láték jönni felém nagy szépségű paripán, s minden cseléd nélkül. Hullá előtte a sok kalap, s ki-ki mélyen hajtogatá magát az én ismeretlenem előtt; de most közelébb jutván hozzá, két kengyelfutóját sejtém meg, kik uroknak a sokaságban utat csinálának. Kávészín bugyogó-bővségű kaputjába vala nagyon begombolgatva. Az kardinális Batthyány vala, fia Lajosnak, s Strattmann Eleonórának unokája. A novemberi nedvek nem engedék, hogy kertjeiben járja ki magát, s annak pótlására mene ki.

S e látványom engem egy másikra emlékeztet. Pestnek utcáján 1784-ben így láték közelíteni felém minden cseléd nélkül három idegent hónjaik alatt tartott kalapokkal. Aki középbén jött, végiggombolt kék nyári kaputban jöve felém, pipacsszín strimfliben; ilyen színű vala papi kisded sipkája is, parókáján, s bal mellyén a Szent István rendjének csillaga. Kardinális bécsi érsek és váci püspök Migazzi Kristóf. Jobbja mellett gyóntatója lépdelt, balja mellett orvosa.

### HARMADIK SZAK

De ha nekem bécsi útaim örömet adának, keserűséget is adának; hűlni látám magam iránt előljáromat, kinek szeretete nekem kedvesb vala az asszonyok szereteténél. Az elhűlés olykor kedvetlenül is érezteté magát. Szólni akarék, de kerülé a magyarázatokat. Némán tisztelém tehát neheztelését s kettőztetém gondjaimat, hogy vigyázatlanságom ne bántsá meg; akart vétek hozzám ő eránta nem fért. Keserűségeimet az a bizonyos remény enyhíté, hogy atyai szeretete pótolékkal fog visszatérni. Az meg is leve, bár későn.

Szerető szív készebb magában keresni hibát, mint szeretete tárgyában, s nekem a gróf Török Lajos terhelésével nézhetni vétlennek magamat, sem akkor nem volt öröm, sem most nem az, minekutána hozzá újabb, szorosabb szent kötelékek fontanak. De tudva van, hogy ő, a tiszta lelkű, nem tudta hinni, hogy valaki jó ne legyen, ha jónak mutatta magát, s meg vala csalva, és hányszor! Ezen felül neki elég volt a jó; nekem a jó nem kelle, ha lelket, tüzet nem láttam a jóság mellett, s mindég azt jövendőlgeté, hogy aki lélek és tűz nélkül van, végre is rosszá

válík a jóból. Némelyeknek az vala igyekezetek, hogy lábra kaphassanak, hogy a gróf bizodal-mát megnyerjék, készek osztán ledönteni, eltaposni jóltevőjüket, mint aki atyja tetemein nyargala el szekérével; s amit megjövendöltem, megleve. Ezek láták, hogy őket nem szenved-hetem, s rettegetek, de gyűlöltek is.

Midőn most 1789. novemb. Bécsbe készülék megint s négy esztendő alatt harmadszor, ezeknek a lelketlen, de nagyravágyó semmiknek egyike elkezdé suddogni a városban, hogy engem oda gonosz szándék vonsz, és midőn azt mások is suddogák őutána, hűségből hírt vive a grófnak, hogy a városban ezt suddogják. Nem tartám magamhoz méltónak, hogy szót tegyek róla, s minthogy tisztaságom csak úgy világosodik ki, ha megyek, mentem. Az idő megmu-tatta: én csaltam-e meg magamat öbennek, vagy ők bennem magokat.

Minthogy ezt gyermekeim is fogják olvasni, légyen szabad feljebbre kitérnem. Az ily példák látása s hallása jót szűl.

Behozatván 1785. a József által parancsolt új rend, s a vármegyei tisztségek tartós tisztségekké tétetvén, viceispánom elhitte vala magát, s gyenge férj felsőbbbségét fájósan kezdé éreztetni tisztársaival. Ezek ismerék önbecsöket, és minthogy a bántások nem fogytak, hanem szaporodtak, elhatározák magokat, hogy basájok gögjét túrni nem fogják. Forrtak, fenekedtek. A bosszankodók egyike tüzesb vala, mint hogy elfojthassa neheztelését s az általa gyűlölt és szívesen szeretett viceispán vacsorájánál gondolatlan szó pattana ki szájából. Ez elrettene, s reggel már ment kérelme a kir. kommisszáriushoz Eperjesre (Szent-Iványi mint sárosi főispán oda vette vala lakását, de tovább áltjöve hivatala kijegyzett helyére), hogy jőne által s a lángba csapáshoz közelítő tüzet fojtsa el első szikrájában.

A kir. komisszárius még aznap későn megjelent, s Kelcz másnap méne hozzá, s egyedül. A neheztelők ezt megtudák, s új bántásnak vevék. Összefutván tehát, akik Kassán valánk, men-tünk, hogy viceispánunkat ott érjük, s megjelenésünk éreztesse, hogy magunkra gondunk van.

Szent-Iványi nyájasan fogada, s teljes nyugalomban, s csakhamar a viceispánhoz fordúlván, kéré ezt, hagyná őt velünk.

- Az uraknak bajok van a consiliáriussal - mondá. - Azért jöttem, hogy eligazítsam azt, és hogy elégtétet adjak, ha szükség lesz rá. Szóljanak bizodalommal; tapasztalni fogják egyenes-ségemet.

Ezek némán maradának, némán a tüzes is. Amaz megújítá kérését s nyájassággal, de hiába. - Én megszólalék.

- Érzem én, hogy ahol öregek és felsőbbek hallgatnak, nem engem legifjabbat, legalsóbbat illet a szólás; de azt is tudom, hogy sem consiliárius Kelcz úrnak, sem akikkel megjelentem, nem teszek kedvetlen szolgálatot, ha szólok. Tisztelettel megyek tehát elébe az Excellenciád meghívásának és egyedül azért, hogy társaimat a panasztét kedvetlenségétől megmentsem.

Ekkor előadám a panaszokat, nem hallgatván el a kicsinységeket is, mert a kicsinység azért fáj nagyon, mert kicsinység, s keresett, akart, hideg bántásnak bizonyítja magát - hogy Kelcz a hivatalos levelekben Kegyelmed titulust osztogat.

Szent-Iványi minden szó nélkül álla egy ideig s rám mereszté tekintetét. Bizonyossá teve bennünket, hogy az előadott panaszoknak mindenike meg fog szűnni, igen a hivatalainkat megalacsonyító titulátúra is; de inte egyszersmind, hogy a multakat mi is teljesen feledjük. Nekem megköszöné bizodalمامat s oly melegen, hogy az egyszersmind kímélő pirítása vala azoknak, akik szólni nem mertek.

Nem merni, amit merni kell, gyalázat, s társaim ezt nagyon érzék. Azonban nem vevék nekem balúl, hogy őket megpirítottam, s szóval ugyan meg nem köszönték, de megköszönték tettel. Látták, hogy vártam, hogy ők szóljanak; látták, hogy küszködés után szólottam s nem megsértésével azon tekintetnek, mellyel erántok tartoztam; nem a szerénység megsértésével, mely az ifjú kornak annál főbb dísze, mert az öregnek is az. Még most is gyönyörködöm tettemen; de pirúlnék, ha csak ragyogni akartam volna a szólással. Ilyet tenni csak olykor szabad, mikor elmaradna, ha mi nem tennénk.

S e kitérésem után most vissza dolgaimhoz.

Egy semmi, de aki nagyon szeretett volna lenni úr, azzal köszöné meg a gróf Török kegyeit, hogy megvásárolva harminc ezüst pénzen, meg akará buktatni jóltevőjét. A kassai táncoló nagy palota szűk vala minden rendeket elfogadni a farsang utolsó napjaiban, s az uraságok magoknak más házat bérelélének ki. Sokan innen áltmenének amoda, sokan onnan ide. Ezek számában vala az áruló is, s én azt csak akkor pillantám meg, midőn már csuszogató menüet-jét. Azonnal futottam gr. B- Jánoshoz, s hívtam az áruló elébe, s tudván, mi fogna következni, mentem előszólítani barátimat, barátnéimat. Vége vala a menüetnek. A gróf tudni akará, kinek hívják. Megnevezé magát.

- De csak mégis nem az, aki gróf Török ellen hálátlanúl bána?

Az ember elnémúla.

- S miként mersz te, boldogtalan, ez undok lélekkel, e bélyegzett homlokkal becsületes emberek közzé lépni? Ki innen, mert lerugatlak!

Taps és víg láрма tölté el a palotát. A kártyázók előrohanának az oldalszobákból s ezek közt Szent-Iványi. Hallván, mi történt, és hogy az az én munkám, s hihetőleg még emlékezőn arról, amit Kelcz baja felől feljebb beszéltem, két csésze oleo-levest parancsola. Leült, s széket adatott nekem. Megíván levesünket, megszorítá jobbomat, szó nélkül s ment. - Mely öröm volt nekem ennek jutalmául venni a gróf Török csókját!

És még egy kedves emlékü történetet.

Kezembe évenként egy pár száz forint vala letéve, segédül a tanítókká készülőknek. E pénzből Aszalay Jánosnak, kit a sárospataki közös iskolába küldöttem, öt forintot adtam útiköltségre. Az év végével felküldém számolásomat a helytartótanácsához, a nyugtatókkal. - Egy nap két hivatalos levelem érkezék. Elfoglalva, inték a hozónak, tégye le másik asztalomra; de az jelenté, hogy egyiknek rekesztékét parancsa van visszavinni. Elborzadtam a levél olvasására, s a rekesztéket a hozó kezébe adám minden hang nélkül; ismertem a jó embert. - Az Aszalay nyugtatóját az öt forintról Budán az én írásomnak ismerék, s azért Budán, mert már Kassán, s gróf Török parancsot veve, kivenni feleletemet, a rekesztéket pedig visszaküldeni. - Fájt nekem, hogy gyanú terhel s öt forintért! Azonnal mentem szentül szeretett előljáromhoz, felvilágosítani, ha csendesen lelem, de hallgatni, ha hidegnek találom. A gróf kiment, egyedül a grófnét lelém; az áldott asszony nem mere szemembe nézni. Szabadon viselém magamat, víg, de nem ingerlő kedvvel, meleg tisztelettel, gyermeki hűséggel, mint mindég; de nem szólottam.

Kassa tele vala a hírral, s némelyek lesék minden lépésimet, mozdulatimat, tekintetimet, szavaimat. Örvendezve jövődölgeték, hogy oda leszek, s nyugalom nekik színlett nyugalom vala. A jók még melegebben tapadtak hozzám; szántak, mutatták, hogy vesztemben is barátim, de a dolgot legtávolyabbról sem illették. - A tartós méltatlanságok elkésérítik elménket; kevély valék szenvedésimben, s feltétem mellett, hogy senkinek nem szólok, tántorodás nélkül állottam meg.

Végre megérkezék az Aszalay bizonyítványa, hogy említett útjára tőlem e pénzből valóban felveve öt forintot, hogy a nyugtatón álló napon vette fel, s magát a nyugtatót az öt forint felvételekor írta meg és nem később. A lap alján Zemplény vármegyének szolgabírája bizonyoságot teve, hogy annak sorait prof. Aszalay János az ő szemei előtt öntötte papírosra. Jelentésemben elmondám, amivel sem eddig nem dicsekedtem, sem később nem fogtam volna, a szolgált ügyet erszényemből is mint segéltem.

Most viszont én lesém, mit olvashatok az előre örvendő arcaikon. De az olyanok nem tudnak pirúlni.

Gróf Török egy nap reggeli tízkor feljöve hozzám, hogy ebédjéhez hívjon meg, s azért éppen ma is, mint igen gyakran egyébkor, hogy láthassak két lemergi professzort, kik bírának rendeltettek a Budán tartandó concursusban; egyike franciskánus, a másik kapucinus; postán mennek; s hamarabb eszik miattok, mint szokott. - Oly házhoz valék meghíva, honnan el nem maradhaték, de megígértem, hogy tizenegykor szobájában leszek.

Kegyes előljárom alig mene el tőlem, midőn egy nemjó ember belépe hozzám, tekervényeivel hálójába akara keríteni. Szerencséjére az emberiségnek a rosszak eszetlenek is egyszersmind. Tűzbe jövék, s kikergettem magamtól. Egyenesen szaladtam a grófhöz, a ház közbülső emeletébe, s elbeszélém, mely gyalázatos emberek ólálkodnak utána és utánam. A beszéd még nem ére véget, midőn kopogának, s a két vendég belépe; egyike kisdéd, húsos barna, kopaszodó; másika magas, orras, s oly színű arcában, mint kapucinusi színű kabátja; ez hallgató, amaz beszédes. Nem érzem magam az első felé vonatni, a másikatól, Fessleről, vissza is tolódtam.

- Professzor urak, halljanak kérem egy rendes történetet.

Véget érvén a beszédben, M(artinovics) megszólala: Engedd, hogy egy expediens tanácsot adhassak. A tanács valóban expediens volt, de rút. Elborzadtam tőle.

- Professzor úr - mondám kiméléssel -, én úgy nem szoktam.

Az idegen meghökkene, de a gróf annyira el vala ragadtatva az által, amit M-nak feleltem, hogy nekem jöve s forróan szoríta karjai közé, meg nem gondolván, hogy a nekem adott forró csók vendégének szörnyű döfés. Én érzettem azt; vettem kalapomat, s magokban hagytam.

Elsétálván egykor a franciskánusok temploma előtt, vádlám magam, hogy annyi esztendőt töltvén már Kassán, soha ott nem voltam, s kedvem jöve bemenni, hogy architektúráját s képeit lássam. Egy barát magyar nyelven tartá prédikációját s kevés hallgatóknak. Gyönyörrel, s igen nagy gyönyörrel hallám a tanítást, s amint az isteni tiszteletnek vége volt, felkeresém a barátot. - Lovasy Benedek, Bihar vármegyei fi, fia a diószegi prédikátornénak, s egykori debreceni togatus. Az embert még inkább megszeretém cellájában, mint katedráján.

Következő vasárnap azon órában, melyben tudtam, hogy a barát ismét prédikálni fog, kértem gróf Törököt, jöjjön velem a franciskánusokhoz. Meg nem foghatá, mit akarok, de jött. A barátról semmit sem szóltam, hogy láthassam, mely behatást térszen prédikálása reá.

Lovasy még nem volt a katedrán. A gróf nagyon meg volt illetve, s nem győzte magasztalni a tanítást. Ekkor vallám meg, miért kértem ide. - Látni akará a barátot. A gróf és én oly hírbe hozánk Lovasyt, hogy hallgatói alig lelének helyt a templomban, s az én felekezetembeliek csaknem annyian hallgatták mindig, mint a gróf felekezetén lévők.

A barát gyanúba jött s rozsniai püspök báró Andrassy Antal elkérte ötöt az egritől, hogy szem alatt tartsa. Lovasy ment, s Andrassynak nem vala kedvesb papja, mint ő.

Rozsnyóra küldtettem ki hivatalomnál fogva, s a klastrom előtt állék meg. Lovasy tudtomra adá, hogy a püspök Hosszúréten van. Lekiálték, hogy a forspont ki ne fogjon, s Lovasy velem akara jönni.

- Micsoda? te a püspökhöz?

- Én; engem nagyon szeret a püspök.

Nem mertem hinni szavának; tudtam, miért hozatott el Kassáról.

Nem engedém, hogy forspontom az udvarra behajtson; két hatlovas hintó és egy négylovas az ajtó előtt állá, s egy udvari cseléd tudtomra adta, hogy a püspök Rozsnyóra indul. De egy másik cseléd jött a püspök nevével s jelentette, hogy ő nagysága addig szekérre nem ül, míg a vendég bé nem megyen hozzá.

A püspök kanapéjára parancsola, s elkezdte velem szólni küldtetésem felől. Nem szerette az én Swietenemet, igen ennek atyját; az más ember volt. Jelen valék, mint novicius jezsuita, midőn Bécsben mint rector magnificus egy beszédet tartá: *De morte non consummata* - úgy-mond; s már lestem, mit fog mondani Lázár felől. Monda, s azt mondá, amit kelle.

Azonban nyílék az ajtó, s a szálas növésű barát belépe, s prosternálá magát a nem jól nőtt és így igen alacsony püspök előtt. Ez felállá s keresztet vete a homlokával földet érő papra, s inte neki, hogy üljön le. Ez állva maradt.

- Parancsolom, ülj le!

Lovasy leült, de soha nem szóla.

A püspök tudni akará, mi tehát az, amit én az ifjabb Swietenben becsülök.

- Az igaz, görögül úgy tud, amint kevés az egész Európában; az is igaz, hogy ötlet egykori szerzetestársam, Denis, meleg szeretettel szereti; de mindjárt mutatok én neked egy más valakit, aki inkább vala zseni, mint Swieten.

Ekkor felkele s a kanapéval áttellenben álló asztalkáról, melyen egy ezüst nagy crucifixus állá, felveve egy könyvet, az Újtestamentomot, s végigolvasá fennszóval a Máté V. részét.

Én emlékeztetém, hogy estve lesz, s búcsúzám. Együtt menénk be a városba.

Andrássy nem vala gazdag Andrásy, nem vala gazdag püspök, és mégis sok jót teve a szegénysorsú tanulókkal. Gondolkozása a mai, lelke a régi rómaiaké. Hívebb tisztelője, mint én, senki nem lehet, bár gondolkozása nem enyém.

## NEGYESEDIK SZAK

1790

Abaujnak rendei március elsőjén gyűlést tartának. Inték kancellistámnak, tekintse meg az elkésett postát, s hozza leveleimet, újságimat.

Viceispánunk, consiliárius Fáy Ágoston hosszasan terjeszte elő valamely tárgyat, s én megpillantván egy cikkelyt az újságlevélben, felállék, kettészakasztám ajakin a szót s felkiálték:

- A császár meghalt!

Fel kelle olvasnom a cikkelyt, úgy kíváná minden. - Nagy ember dőle ki. Zajgás, hosszú zajgás s nagy zavar követte szavamat.



Józsefnek érdemlett dícsérete az, ami lovagszobra kövén áll: *Saluti publicae vixit, non diu, sed totus*. Feláldozá magát nagy ideáinak; a jót szívesebben senki nem akarhatta; a természettől lelket, atyjától, anyjától, Leopold ifjabb testvérétől, ki Toszkánában 1765 oltá uralkodott, s a prussziai Friedrich-től nagy példákat veve; látta Párizst és a Fekete-tenger szomszédját, Nápolyt és Petersburgot; negyven esztendeig készült az uralkodáshoz. Nagy ember, de szerencsétlen uralkodó.

A francia revolúció hosszas pezsgései után (1789. június 14-d.) kilobbana. Odaintéze szemeit a világ két hemiszfériumáról minden. Nagy és szép dolgok, s még több rútak, undokok, borzasztók, rettenetesek, bár nagyok. Mint aki nyugalmas partról nézi a vésszel, habbal küzdőket; nem örül ugyan a veszély és elhalás látásának; nem óhajtja ugyan, hogy őt is veszély érje; de szereti látni a tüneményt, mert az nagy, mert az nem mindennapi, s az ilyen érdemel figyelmet: úgy nézi egy elaljasodott, elpuhult, de most oroszláni dühre serkent nép tetteit minden; a tudományokban nevelt egyszersmind azért, mivel amit itten történni láta, az ötet Hellas és a régi Róma hőseire emlékezteté. De azért, hogy e történeteket részvétellel nézénk, senki nem felejté, hogy irtóztatóbb csapás, mint egy revolúció, a hont nem érheté, és hogy dőlő vagy döntött épület körül forogni nem tanácsos; senki nem óhajtá, hogy a miénk is dőljön és döntessék. Boldog, ki őseink erős és régisége által is tiszteletes, régisége miatt is kedves lakjokban bátorságban élhet, és örömét találhatja, bár annak repedései igazításokat kívánnak.

József leküldé koronánkat, a jegygyűrűt a király és nemzet között, Budára, s akkor lobbanánk örömré. De örömünk sok és szép jelenségei közt valának olyanok is, melyeken nem leheté nem mosolygani, bár a tisztelet a mosolygást tilthatá. Egy fiskális Köpcsényben nem elégedék meg azzal, hogy a ládát ő is megpillanthatá, ünnepiesen köszönté meg azt, feledvén hogy az olyan csak versekben szabad. Bandériumok kelének össze minden vármegyében, s egyike jött örzeni a nemzet kincsét vagy inkább csak tisztelkedni körülé; másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt. Öregeink részt vőnek az ifjabbak örömeiben, s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos urak Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánnyal jelenének meg, őszek mint a galamb, s együtt állák ki, meztelen karddal, órájokat. Kállay Ferenc Szabolcsból, roskadtsága miatt nyeregbe nem ülheté, s így gyalog vezeté lovagló földijeit, végig a hídon, fel a budai tetőre, s kezében tartá familiájának ősi buzgányát, a vezéri méltóság címerét. Torzonborz ősz bajusza, feketés arca, nagy teste, hatlábnyi magasságú növése kikapá a látókat századunkból, s visszavezeté a nagy-kállói Kállay-ház törzsatyjára, az Ubul herceg idejébe.

A minden bandériumok főkapitánya abaúji főispán báró Orczy László vala, fia Lőrincnek, a generálisnak és poétának, s Józsefnek, ki 1792. zemplényi főispánnak neveztetett ki, ifjabb testvére. Szebb magyart e megtiszteltetés nehezen érheté. Kisdedebb valamivel, mint kövér-sége kíváná, szög hajjal, kék szemekkel; arca lilium és rózsá; lelke tiszta és meleg; kedve vidám; nyitva mindég kezei, mikor a nemzet java vagy fénye áldozatot kívánt. Termete ha szálasb volt volna valamivel, hajai ha feketék és lobogók, ha feketék szemei is, azt hiheték vala, hogy egy régibb szép magyart hozott elő sírjából öröme.

A nadrágocskák, hacukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az aranyzsinórt, sujtást, kreppinrojtokat, paszamántot; s Erdélybe, hol minden aranyfonal elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekötő, s nem póstaszekerén, hanem, hogy négy nap alatt már vehessék, a leveleket hordó póstán. Esztendővel ezelőtt már leheté látni kurta mentéket; Terézia és József alatt azt térdig érő hosszaságban hordottuk, s sokan bakkancsal, hogy a frakkhoz és strimpflihez hasonlítson, de most a hosszú menték is eltűntek, vagy csak azokon látszottak, kik rettegésöket bölcsességnek szerették volna nézetni vagy éhen voltak. Lobogott a Zrínyi kucsmája minden fejen, pipacsszín posztóból, fekete magyar bárány

prémjével, s ennél eszesb fejfedőnk nem lehet, mert legolcsóbb volt s legalkalmasb; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon, s prémet növete szája felett minden.

Az asszonyi nem vetélkedék a miénkkel a nemzetiség külső jelenségei viselésében, s a párizsi lipántok helyett asszonyságaink fekete csipkés kontyokat vevének fel, leányaink pártákat; s derekaikat vállakba szoríták s kötényt kötöttek. A gazdagok nyakokon, mellyeken, karjaikon kívül még kötényeiket is elhintették gyöngyfüzéreikkel és aranyláncaikkal; posztóból varraták zöld mentéiket, fejr mellényeiket (gillet, Weste) s veres szoknyáikat, s fekete bársony csákócskát nyomtak fejeikre. Csak az a híja volt, hogy kardot is kössenek. Még akkor nem éneklé a hon halhatatlan fia ezt: „*Utállak én, férfiasszony.*” De vala haszna annak is, s ami egy időben nem jó, jó lehet a másikban.

Ki kelle forrni ezen elragadtatásnak, s végre látánk, hogy az arany jobban áll erszényben mint nadrágon, s fekete zsinórral varratánk ruháinkat s búzavirágszín *magyar szövésű* posztóból sujtásozások nélkül. A búzavirágszín tovább hamuszín szürkévé vált, fekete szőrszínórral, fekete vagy pej báránnyal. Az elegánok ehhez világoskék vagy éppen rózsaszín tafotát vettek bélésül, s a posztó színével egyező selyem zsinórt, s legszebb ízlésű viseletünk ennél nem volt.

Egyike valék én is azoknak, kik májusban Abaújból a korona tiszteletére lemenénk. Első órámat ott gyermekségem, ifjúságom, öregségem szeretett társával, Bárczay Ferenc úrral, a Ferenc és Dessewffy Kata fiával állám. Hamletem előbeszéde fenntartja emlékezetét.

Orczy a maga megyéje küldöttjeit teátrumba vezeté. Üresen várának bennünket a székek. Zenge a szín, midőn Orczy velünk, és a velünk abaújiakkal összeegyesült borsodiakkal, midőn a játék már állott, belépe.

Sorba járánk a nemzet nagyjait, s ebédek, vacsorák, táncok fogadának mindenütt. Vendég-lőink számában előbb kell említenem azt, ki Pesten legszebb házat tarta, özvegy generális Beleznay Miklósnét, báró Podmaniczky Anna-Máriát. Ajtaja nyitva vala minden idegennek, minden magyarnak és nem magyarnak, ha születés vagy érdem ajánlották.

Néhányan az olvasó kabinetbe menénk el. Kardjaink csörtetése a grádicson, s a belépő csoport látása mindent felugrata székéről. Koppi és Kreil meglátván, hogy én vezetem, jöttek idvez-lésemre; ez filozófiát, az históriát tanító professzor az universitásnál.

- Te vagy? - kérdé Koppi. - Ezt ugyan jól tevétek. Mutassátok, hogy nemcsak kardot tudtok rántani.

A dícséretet én legalább nem érdemlém. Mert midőn az egyesült két zászlóalj kapitányai, az abaújinak gróf Csáky Antal, később szepesi főispán, a borsodinak Radvánszky Ferenc gyakor-lást tétetének velünk, s szerencsémre itt elsőben, s kardot hagyának rántanunk: az enyémet hüvelyéből sem én magam, sem erősb karú minden társaim ki nem tudánk rántani. Megvevén a kardot Kassán, s örülvén, hogy anélkül nem maradtam, mert a császár nem tuda annyit készíteni, amennyi akkor kívántaték, feledém megpróbálni, kijár-e vagy nem.

[Dayka ekkor a pesti szemináriumban neveltetett. Látni akartam a kedvelt barátot. Vezetőm egy tágas szobába vive, hol a nevendékek csoportra osztva mulatozának. Ráismertem volna én Daykára, megnevező nélkül is. Amor állá itt talárisba öltözve, az anyaszentegyház fiai között. Termete alacsony, de karcsú, és ami nagyon tűnt szembe, oly erőltetés nélkül egyenes, mintha egész életét táncmester kezei alatt töltötte volna. Lobogó sötétszög haja saját dísz vala alakján. Horgas igen szép orra, a legszebb metszésű ajak, a legszelídebb domborodás nélkül lefolyó áll, hosszan elvonúlt szemöldöke, nem éppen síma, de tiszta bőrű arca, csontos magas hom-loka, a legjátékosb kék szem, a leglelkeseb kép festették a múzsák és gráciák kedveltjét.

Beszéde kevés. Némely hangja félig selyp, s az nevelte kecsseit. A jelenvalók széljel foszlának csoportjaikból, s tömött koszorút fontak a vendég körül. Baróti leve a beszéd tárgya, minthogy egy városban lakám vele, s újabb és régibb költőink s verselőink.

Ráday Pál azon volt, hogy magyar játékszint állíthasson.]

[Ráday, az első Gedeon unokája, magyar színt szándékoztak alkotni, s társul mellé a nagy munkára én rendeltetém. Én ahhoz keveset érték. Ráday benne mester volt. A szép Moor Náninak (később Rehák prókátor hitvesének) nem kelle mester, ötlet a természet szülte azzá. Gyönyörű leány, Palinak nagy öröme, nagy kevélysége. Szava, állása, mozgásai, különösen az a mesteri kéztartás is, csudálást érdemle. Egy angol, ki a szép leányt színen kívül nem látta s nyelvünket nem értette, soha el nem maradt a játékból, és csak azért, hogy nyelvünk modulációját a varázs leány szájából hallhassa. - Sokan haraggal járanak fel és alá közöttünk, hogy a magyar nem születék *bolondnak*; de értünk mi, mit jelent a szó az ő szájokban, s meglelt, aminek meg kelle lenni.

Nagy híjával valánk a daraboknak, s az vala rendes, hogy az idegen nem kelle, ha jó volt is. Horváth Ádám, a maga misoxeniájával felkele s ígéretet tett, hogy minden héten ad egy víg és egy szomorú játékot - mégpedig eredetit! mégpedig magyar világít! - A szót az élesen elmés Podmaniczky József és generális Fekete sem látá méltónak megcsipkedni.

Nekem el kelle hagynom Pestet és Budát, de kevés hetek mulva ismét lemenék, hogy láthassam az országgyűlését. - Ki nem tudja, mik estek ott? Ki nem ismeri a nép nagyjait? Vay vala egyike a legelsőknek, Vay a legelső. *Ille regit dictis animos, et pectora mulcet*. Beszéde kevés, nem cifra; soha nem hogy csudáltassék, hanem mindig dologért. Annyira ment minden hiúságtól, hogy több esetekben másokkal mondatta el gondolatjait. A gordiusi göcsöt ritkán oldá fel más, mint ő. - Növése középszer; teste csak öreg napjaiban kövér. Haja még akkor is nem ősz, hanem szög. Ajaka nagyon kifordult, a felső bajusztalan; szemei kékek. Arcán a bőr kásás. Orra cimpái igen szélesek. Fejelágya hajatlan.]

## ÖTÖDIK SZAK

1791

Közös iskoláknak neveztettek, melyekben különböző vallású tanítók taníták a kezeik alá bízott ifjúságot. Az olvasást s grammatikát kár és veszedelem nélkül taníthatá a professzor a gyermeknek, ha ő és ez egy vallás tagjai nem voltak is; katolikus gyermek a vallást a maga felekezeti tanítótól tanulta, mint a protestáns a magáétól.

De Swietennek ez a plánja igen sok ellenkezőt talált, s Leopold ostromoltatott, hogy szüntesse meg. Engede a kérésnek. Ennek következtében a helytartótanács egy ápril elsőjén költ rendelkezése által felső parancsra elhirdette, hogy báró Prónay Gábor gömöri főispán és consiliárius Vay István tudományok fődirektora, amaz a pozsonyi, ez a pécsi megyében, és én, szolgálatunkból el vagyunk eresztve, de fizetésünket még esztendeig vonni fogjuk; s minthogy hívtalainktól csak az említett oknál fogva mozdíttatunk el, bizonyossá tétetünk, hogy első kiüresedéssel illőleg fogunk ismét szolgálatba fogadtatni.

A rendelés mását gróf Török nekem már ápril 11-én átküldötte Kázmérból Regmecre. Kedvetlen ember hozá, s hamar akarék tőle szabadulni. Az látni óhajtá, mint roskadok össze, s csaknem összeroskada, látván, hogy én nem. Hét testvér testvére valék, s ezerötszáz forint

jövedelemtől esém el, s oly hivataltól, melyet örömmel viseltem volna késő vénségemig; de én nem bérért szolgáltam.

Anyám oly fájdalmasan vette a hírt, mint én színetlen nyugalomban. Régolta gyakorlám magamat azon mesterségben, hogy tűrhessem, amit kell, s hogy örüljek, ahol lehet. András nagybátyám úgy kíváná, hogy mindjárt menjek Bécsbe, hogy szóljak a fejedelemmel. Swieten és Pászthory annyi jeleit adák kegyeiknek, hogy az ígélet teljesedését biztosan várhatom. Én nem óhajtottam többé szolgálni, de arról anyám és nagybátyám hallani sem akarának. Kénytelen valék engedni, s már májusban Bécsben valék.

Leopold Pisában mulatott, s úgy hívé minden, hogy sok ideig fogják ott tartóztatni dolgai. Iskolai barátom, consiliárius Párniczky Mihály és egy ifjú kapitány, most generális, Gosztonyi úr az utcán akadának össze velem. P. megértvén, mivégezt jövök, kére, hagynám ott a *Vad-embert*; sokat is költök e fogadóban, meg is lophatnak. Szállásán két szoba áll üresen; bérelném ki azt. Ha alattam szakadna le a padlás, hozzá fognék leesni; ha ő alatta, mindketten Gosztonyihoz. Örövendve fogadtam el tanácsát.

Háziasszonyunk, a párizsi születésű özvegy consiliárius W-né vala; hatvanhárom esztendő, fogatlan, csont és bőr; haja félig ősz, félig rőt, ajkai színetlenek, arca mint a halotté. De mely szeretetreméltó a lelke! mely minden tekintetben igen derék, mely mívelt, mely kedves társalkodású asszony! Aki szólni hallá, felejté, hogy szeme tőle irtózik. Ha hazája jutott eszébe, ha ez lett tárgya a beszélésnek, csupa tűz; kevélykedve monda, még szükség nélkül is, hogy ő Bécsben is francia; és minthogy a szent lángot mi magyarok is éreztük, franciának nézé a magyart. Kért, hogy valamikor szobájába lépek, vegyek a plundra mellé is mentét, ne frakkot.

- Azt hiszed-e te is - monda egyszer -, amit a bécsiek, hogy mi franciák hamisak vagyunk, mer nyájaskodásinkban nem lelünk határt, s szavaink többet mondanak, mint jelenteni akarunk? De a mi szavainkat a vevő az adó értelmében veszi, mint midőn magát a német is alázatos szolgának mondja, holott a szó csak annyit jelent, hogy az összeakadás nem kedvetlen. Melyike jobb, a mi szertelen édeskedésünk-e, vagy ez a medvemorgás?

Szereté hallani, hogy a magyar falusi ifjú nemcsak kincsének mondja, akit szeret, hanem édes csillagának is azonfelül.

Ezen franciaságával engem, ha magunkban valánk, kedves fiának szólítgata, ha idegen lépe hozzá, grófnak.

- Jóságod engem szörnyen elakaszt - mondám neki -; vendégeid annak nézhetnek, aki egyébként adom ki magamat, mint ami vagyok, s borzadok e képzelettől.

- Hagyj honi szokásom mellett - ez vala minden felelete -, nálunk minden *gróf*, ahogy itt minden *Herr von*; egyik úgy bohóság, mint a másik. Vendégeim tudják szokásimat.

Egy reggel Párniczkynál ivám kávém, midőn egy ismeretlen lépe be hozzá; kisdéd természetű, csontos, hízni s kopaszodni s öszülni kezdő, gömbölyeg képpel, piros orcával, kék szemmel, élesen hangzó szóval:

- Consiliárius H[ajnóczy] József úr - monda nekem P. s engem megneveze az idegennek.

- Ismerem az urat - monda ez, nekem jött, s megcsókolt; én nevét sem hallám. Atyja prédikátor vala Aszódon; magyarul, németül, tótul folyvást beszélt s hibátlanul. Lejövén akademiáiról, titoknak leve gróf Forgács Miklósnál; s midőn behozatának a királyi komisszáriusok, gróf Széchényi szekretáriusává nevezé hivatalának a pécsi kerületben. Később szerémi

viceispán leve, de a József halálával történt változások megfosztották hivatalától. Most Bécsben élt szolgálat nélkül.

Öltözete inkább gyaníttatá a tudóst, mint a viceispánt, s különösségei közé tartozott, hogy nem átalla foldozott ruhában járni, cinikus kevélységből inkább, mint szükségből. Szerencsétlenségemre már első együttlétünk alatt nagyon belészereték, mert tőle volt mit tanulni. Anélkül, hogy arra kértem, másnap hozzám küldé nyelvmesterét, kitől ő hat hét alatt tanulta meg az angoly nyelvet.

Amely napokon nyitva vala a Belvedere, mindég ott élék. Oly közel a szaléziának klastromjokhoz, meglátogatám a gróf Török Lajos két leányait; anyjok ideadta, mert két testvére, gróf Rogendorff leányok, itt viselék a fátyolt. Feljövén ide, csak magyarul beszéltek, rosszúl németül, most csak franciául. Én a két gyermeket Sophienak ötödik esztendeje olta testvérimnek nézém, s Kassán egész estéket tölték velök, felültetvén egyiket egyik térdemre, másikat a másikra. Emlékeztetém Sophiet, mint mondogatá Kassán, hogy ő enyém lesz, amivel nem gondolék; igen azzal s nehezteléssel, hogy midőn egy angyali szépségű leány a grófné látogatására jöve, s én epedve simúlék székéhez, Sophie e szókkal szakasztta el tőle:

- Hozzám innen! nem tudja, hogy enyém?

Friedrich nevű költővel, a *Situatiók* írójával, egy ebédnél ismerkedém meg; ez látván, mely örömit lelem képekben, előbb némely házakhoz vive el, hol képek állának, most kére, látogassak meg egy koppenhágai születésű fiatal festőt; nála kevés darabokat fogok lelni és mind saját dolgozásit, de mind munkája, mind maga érdemli, hogy lássam. Az Stunder János Jakab vala.

Benyitván ajtaját, láttam, hogy a Friedrich szava igaz szó volt: kisdéd, barna, mívelt lelkű ember, s édes, mint a méz. Egy akadémiai figura, eleven modell után, és egy szép barna leány portréja hatalmasan megragadának. Csilogott a festék vásznán, s a muszkulatura a deli ifjon nem szenvedé kifogást; gyakorlott kéz míve volt, nem kezdőé, aki mindent nagyít és túloz. Kértem, folytassa dolgozását jelenlétemben; úgy nem veszti el óráját, én pedig tanúlok.

- Oly szándékkal hagyám el honomat - mondá -, hogy meglakván Drezdát és Bécset, Rómába menjek, de erszényem kiürüle. Magyarországra szeretnék menni, de úgy, hogy midőn oda lemegyek, hazád munkámat már ismerje. Nem lehetnék-e oly szerencsés, hogy képedet festhessem, de oly nagyságban, oly állásban, oly öltözetben, mint nekem látszand jónak. Ára eránt ne légy gondban, s nyugtasson meg ígéretem, hogy inkább dolgozom hálából, mint nyereségért.

- Jóságod megelőzé kérésemet - mondám neki.

- Tehát holnap elvárlak, de ruhád kofferével. És hogy megszakadás nélkül üzhessem a munkát, kérlek egyszersmind, ebédelj nálam.

Midőn másnap belépék nála, fel vala vonva a vászon, nagy, mint egy ajtó. Felhányá kofferemet, s elijede a paszományos setétkék mentétől.

- Maradjunk bőr nadrágod mellett, mely rajtad van, s vegyük mellé e zöld, fehér gillet-vel; a sárgás nadrág szelídebben áll mentédhez, mint a sikoltó veres állana, s igazabban adja a muszkulaturát.

Kijelelé fejemnek a helyt s kirajzoló az egész figurát, ülve egy oszlop fejezetén, melyen szép vetésben löke el egy violaszín posztót, hogy a modern öltözet drapériát is kapjon; bal karomat egy postamenten nyugtatá, jobbomat ölemben, s egyik térdemet áltvetette a másikon. Később a postamentre kettős nevének patrónusát állítá fel, büszktben. Estig egészen bé vala kenve a vászon.

Friedrich együtt ebédle velünk. A gyümölcsnél Stunder elkezdte énekelni s honja nyelvén. - Imhol egyik strófája magyar ortográfiával. A dán nyelv hangzását ritkán hallhatjuk, s így ez a nyelv barátinak nem lesz kedvetlen.

Pó roszen szkir szinker aftenen níd fra Olymp,  
Den bléje Heszper blinkerr,  
Og nú ferfriskked Wórensz szmikke winkerr  
Med sztille gléder til szin wen.

Auf Rosenwolken sinkt der Abend vom Olymp;  
Der blasse Hesper blinkt,  
Und neuerfrischt winket des Frühlings-Schmuck  
Mit stillen Freuden seinem Freund.

Pó, *auf*; - Roszen, *rosen* - szkir, *Wolken* - sinkerr, *sinket* - Aften, *Abend*; aftenen, *der Abend* - níd, *herunter* - fra, *von* - Wór, dán ortográfiával Waar' *Frühling* - Ven, *Freund* - Gléde, *Freude* - Kerlichez, *szerelem* - küsz, *csók* - píge, *leány*.

Klopstockot hozánk elő, s Friedrich előkíváná a Messziást.

- Ismered-e a könyvet? - kérdé tőlem.

- Sőt fordítom.

- Hogyan? s lehetne azt magyarra? Te vagy az első magyar, kit látok, hogy szereti Klopstockot.

- S hányat láttál Bécsben; mert én úgy hiszem, hogy ötet a ti Blumaueretek s Ratschky is, ki örömet kullog hátul a maga Uz-ával, nemigen becsülik.

Friedrich most olvasá nevezetesb helyeit s pátosszal. Én ódáit kérém elő, s a nap nagy örömek közt folya le.

A kép nagy szerencsével készüle, de mint minden feje Stundernek, a rajz hibás; csak a színekkel adá meg a hasonlóságot. Fejei olyanok, mintha egy eltört gipszbüszttöt hibásan forrasztanának össze. - Midőn én, két esztendővel később, farkas-bundában léptem be Szarvason Tessedikhez, s ez engem nevemen szólíta s csudálkozám, hogy aki soha nem látott, s nem tudhatja, hogy e földön járok, mint szólíthat nevemen;

- Magadat - úgymond - nem láttalak, de képedet sokat láttam Stundernél.

Oda a kép, s most egyedül hív mását bírom a fejnek. S itt egy intés: olajban dolgozott festést nem szabad soha levenni rámájáról s összegörgetni, mert a vászon repedéseket kap, s azon többé senki nem segít.

Aki e képet látja, nem fog többé álmélkodhatni, miként történhete, hogy ifjabb esztendeimben két asszonyság engem gróf Dessewffynek nézhetett, kihez most csak termetem nem-szálasságában hasonlítok.

Consiliárius H - megszólíta, vonjak rövid mentét, valahol nemzetünknek becsületet csinálhatok.

- Ezek itt úgy hiszik, hogy akinek oldalán széles kardot látnak, emberhússal él.

Egy nap így menék Artariához.

A bolt üres vala, ahogy azt sem előbb, sem soha azután nem láttam. Artaria ablaka mellett üle, s nem vala több embere jelen egynél. Tájdarabokat kívántam.

- Nürnbergieket? - kérdé a cseléd.

- Nem, Claude Lorrain, Vernét, Wouwermant, és ami egyéb nyelvemre jött.

Előmbé teríté portfeuilljét, később még egy másikát. Kiszedtem, ami szememet gyönyörködteté. A rakás nagy volt; most tehát a kiszedettekéből szedém ki a jobbakat, megcsináltatám a kontót s menni akarék. Artaria elállá útamat.

- Engedelmeddel; hol utazál te?

Nem értettem.

- Belépven boltomba - úgymond - ruhád figyelmet támaszta bennem, s ne vedd rosszúl, bizonyos kedvetlen emlékezést. Emberem neked impertinenciával felele, s követlek képében. Te erre négy-öt nevet említél, melyek felől nem értem, mint ismérheti, aki e ruhát hordja; úgy hittem, vakon kapád fel valahol. Míg tehát e két nyalábot végigforgatád, le nem vonám rólad szemeimet, s tetszik nekem, hogy nem előbb nézed, kitől van a darab, hanem milyen a darab. Messzéről is ismerem portékáimat, s hízelkedés nélkül mondhatom, szemed első nézéssel a legjobbakat választotta. Nem hihetem, hogy ezt tudhassa, aki hazád határin ki nem lépe. A mesterséget ott még nem ismerik.

- Hazámban még nincsenek képárus boltok, nincs alakló-akadémiánk, s nagyjainknak egyéb kell, mint festés és rézmetszet - mondtam. - Az én honom pénzetlen ország, a szépmesterségek szeretete pedig pénzt kíván. De eljő nekünk is az óra, mely később tűnt fel Bécsnek is, mint Drezdának, Párizsnak, Londonnak.

Felszabadíta, hogy járjak boltjába, ha semmit nem veszek is. Udvari tanácsos Görög úr pedig még inkább megnyeré nekem hajlandóságát, s ennek köszönhetém, hogy boltjában néhány temérdek árú festői útazásokat végigforgathaték.

Még aznap összetalálkozáam Báróczyval, báró Vay Miklóssal, Danczkayval, s elbeszélém neki s referendárius Semseynek, kihez együtt menénk, mint járék Artariával.

- Menj vissza, kérlek - monda Báróczy -, s emlékeztess, hogy midőn Schmutzer elkészüle Theodosiusával, Bécsben öt kele el, míg Párizsból megszólíttatott, hogy küldjön ismét háromszázat, mind elkapdosták. - A múzsák járvány-istenségek, s Bécs és Pest nem pirúlhatunk, hogy hozzánk később (jöttek). Pirúljunk, ha örömmel nem fogadjuk. Nem magamnak csinállok vele komplementet, hanem nemzetemnek, midőn később el fogom mondani, mint jártam Wutkyval a Belvedere szobáiban és a Kitzling szobránál. Itt csak egy intést azoknak, akik rézmetszeteket gyűjthetnek. Aki szereti a szépet, de szemét s lelkét nem gyakorlotta, választassa a darabokat oly barátjával, aki ahhoz ért. Nem szemnek tetsző, de igen jó darabokat az ifjú festők táskáikban találni és az antikváriusoknál s igen olcsón. Óvják magokat azt venni, ami módi portéka; azt kell venni, aminek tartós becse van.

Engem itt egy makacs nyavalya ére, a sárgaság; kezem olyan leve, mint a narancs. S a betegség elvevé lelkem erejét is; alkalmatlan levék minden örömré, minden munkára. Elszédülék nyelvemsterem leckéi alatt, s még rajzolatimat s architekturai stúdiumimat sem folytathattam.

Orvosom eltilta a kimeneteltől, míg a nap hanyatlik; mert az izzadás megfogyasztja ami kevés erőm még megvan. Akkor járjak ki a Glaszira, s mihelyt lankadást érzek, pihenjek meg a gesztenyék alatt. Egy estve egy szálas, vékonytermetű, szederjes arcú idegen megszólíta, ha nem az vagyok-e, aki magyar ruhában júniusnak vége felé itt s ott ebédlék.

- Sajnálom, hogy ülést nem foghatok melletted - úgymond -, de mennem kell; lektora vagyok herceg Kaunitz-nak, a miniszternek s mindjárt üt órám, hogy számot adjak e heti olvasásimról. Ha erőd engedi, kísérik a császári lakig.

Mentem volna, ha Nussdorffig kellett volna is. Mely szerencse, s már fiatal éveinkben, ily lelkekkel lenni összefüggésben! - Egy útam alatt egy horvátországi fiatalemberrel akadék össze Windpassingban, közel Német-Újhelyhez. Az akkor látá Bécs-et legelőbb s bár utolszor, mert mit lát az olyan Bécsben. Bánta, hogy látta. Nem tudott egyebet látni ott, mint nagy házakat. Balkay, a festő, kivel együtt jövék, sohasem felejthetné a szót, míg szekereimről Kövesden, Borsodban letevé.

- Bécsben csak nagy házakat!

Fogni kezde sárgaságom, s ebédelni a Griffhez járék. Egy erdélyi születésű orvos elijeszte, hogy a rossz gőzű városban hiába reményelem gyógyulásomat; vegyem lakásomat a tetőkre vagy utazzak, de naponként ne többet, mint egy mérföldnyire.

- Nem mehetnék-e Pestre vízen?

- Sőt igen.

Hajóra rakatám szekereimet s mentem.

H - később jöve asztalhoz. Egy francia körülhordá beretvált, s mindent megkínála portékáival, s grófnak titulála kit-kit. A sor most ötöt érte, s ő is megkapá a titulust taxafizetés nélkül.

- *Bien obligé pour le titre* - mondá a franciának. Most hozzám fordula: - Téged csikland e hang?

- S ettől? - kérdém - hiszen mindent így nevez; szájában ez csak frázis.

H - vitatá a dolgot.

- Nem látom, miért volnék rosszabb, ha annak születtem volna, ha hogy az legyek, eszembe nem jut is, de valljuk meg, a grófságnak nagy haszna van; hamarább kap forspontot, és amit keres.

Harmincöt esztendő oltá úgy hiszem, hogy azért akada belém, hogy hallja feleletemet.

- Végre még gyanúba hozsz, hogy neked fáj, hogy az nem vagy. Aristipp fel nem akadt volna a francia megszólításán.

- A Catók igen - felele, s folytatá az evést minden szó nélkül.

Hajóra ülék tehát, s legényem, egy hatlábnyi igen jól nőtt, cifra bajszú ember, Petronell mellett hirtelen rosszul leve. Az a csürhe nép, mely evezőkkel dolgozott, nevetközni kezde rajta, s folytatá a kacagást, mikor az én Mihályom könnyebben érzé is magát. Ez minden szó nélkül összeredőlé tíz ujjait, mintha egy ököl több nem volna mint kettő, s úgy csapa egy prussz szőkevényhez, hogy az bukdosgatva dőle el. Lárma leve, s nagy, mint a hajós németeké, s elégtét kívántaték tőlem.

Váccal áltellenben ki kelle kötnünk a szél miatt. A nap forró vala, s én megferdém a Dunában. Azalatt a fogadóban ismét elkezdődék a vita, s Mihály legényesen kiteve magáért. Hajós-mesterünk nem akará tovább vinni a garázdát. Kisüle, hogy ingerelve volt. Én tehát a magam legényemet, a hajós-mester a magáéit eltiltánk minden háborgástól, s pénzem visszaszerzé a nyugodalmat.

- Jobban vagyok, hogy sorba vertem őket - mondá Mihály -, csak azt sajnálom, hogy az úr nem láthatta.



A szél enyhült, s folytatánk útunkat. Mi a nap olvasztó melege elől szobába vonulánk. Mihály ismét fenekedék: össze kelle hordanom. Meg nem emésztheté, hogy azokért. Bánatjában nyakára kanyarítá fejtő köpenyegét, ülést veve a hajó orrában, távol azoktól, akiket gyűlölt.

Elkeseredett elmével felpillant a hajó fedelére, s meglátá ott állani egy erdélyi uraság tisztartóját, kivel az úton összeismerkedék.

- Jó utat, erdélyi pajtás! - úgymond -; hordja Isten kendet szerencsésen mindhazáig.

Ekkor megoldván köpenyegét, egy ugrással a Dunába szökött.

Egy hajóslegény kettévágta fejszével a csónak kötélét, szigonyt kapa, s Mihály ki vala ragadva a vízből. Egy pap és egy katonai seborvos társaink mentek, s egyike és másika is dolgát végzé a haldoklóval. A seborvos hanyatt fekteté a hajó fenekébe, megdörzsölteté, betakartatá köpenyegével, pokrócával, s biztatott, hogy fel fog éledni, mert erei vernek.

A szél újabban elakasztá menésünket, meg kelle hálnunk. - Pestre érünk másnap reggel, s a legény mégis élet nélkül volt. Fiakkerért mentem, hogy elvitethessem szállásomra, de Mihályt már nem lelém a hajóban. Felébrede halálos alvásából, s szállásomra jött, megnyitott karral.

II. Leopold megérkezék Pisából, s kevés napok múlva ment Prágába, megkoronáztatni magát. Az esedezések beszédését a koronaörökre bízta.

Előbb Swietenől akarék búcsút venni.

- Színem, hangom mutatják - mondtam -, mennyire gyengíte el betegeskedésem. Nem bízom erőmhöz; engedje, hogy előadásomat papirosomból olvashassam fel.

Szerencsésnek érzem magamat, hogy ő alatta szolgálhaték; gondolkozásom, érzésem egyeztenek rendelésivel. Hivatalba lépni többé nincs kedvem; egyedül anyám akaratját teljesítem, midőn most ide feljövök. Ez lévén az óra, melyben hozzá közelíthetek, kérem fogadja el hálámat kegyei minden biznyságiért; és minthogy én őtet nem előljárómnak szerettem nézni, hanem atyámnak, ha talán szolgálatom ideje alatt tettem valamit, ha mi jutalmat érdemelhetne, engedje nekem azt, hogy kezeit gyermeki hűséggel megcsókolhassam. Tudom én, mit köszönhet neki és atyjának az én hazám is.

Lelkem láng vala, s ki várta ezt? Swieten oly hidegen nyújtá felém jobbját, hogy kérésemet megbántam; mert szolgálai lélekkel csókolni kezét borzasztó dolog. De kezemben érezvén jobbját, feledém hidegségét, s ajkaim tüzesen nyomultak kezéhez.

Most ő jöve nekem, s kiterjedt karokkal, ölébe szoríta, s megcsókolá előbb egyik, majd másik orcámat. Szerénységem új tűzbe hozá, s a két elsőbb csókot nyomban toldá meg harmadikával, negyedikével. Elkíváná papirosomat. Amit most monda, nem hallhatja minden fül.

Mely pillantása életemnek az, melyben magamat főbb tetőn érezhetém!

De midőn a visszaemlékezés e boldog órára kevélyé teszen, mint szomorodom el, midőn látom, hogy visszkapott papirosaim közt nem lelhetém fel naplómnak e szakra tartozó darabjait. Ha tudnám, mely napja volt az életemnek, midőn engem nem a miniszter, hanem Swieten megcsókola, meghagynám unokáimnak, hogy az nekik legyen házi innepek.

Épületem talpköve Széphalmon, Abaújban ugyan, de csak egy órányira Zemplény gyűléses helye, Újhely, s két órányira Patak felett, áltellenben Toronyával, mely utolsó a tokaji bortermő hegyek közt (a tót ember meg nem tudja tanulni a nevet, s Kis-Bányácskának hívja), 1791. májusban tétették le, midőn már Bécsben valék, s szeptember 10-d. érvén haza, már felvonva leltem minden falát. Selymecnek, Radvánnak, Kassának vevém útamat, s Mikóházáról ide kerülék, úgy tértem vissza Regmecre anyámhoz. Nyugtalan valék meglátni,

mennyire ment a munka; s az vala minden óhajvásom, hogy minél elébb ide költözhessem, s magamnak élhessek, nem ragyogva - az a vágy engem soha sem bánta -, hanem boldog függetlenségben.

Mely örömek és mely csapások várnak e falak közt reád! - e gondolat rohana rám, midőn éjszaka, de világos éjszaka a hold teljes fényében, először léptem bé pitvarom küszöbén. Tudtam, lesznek mind ezek, mind azok; de ki álmodhatta volna meg azt teljes nagyságában! A jövendő homályba fedi szemeink előtt a bennünket szerető istenség; a jó elveszteni becsét, ha örömistet előre látnánk, s ki ne kívánná, hogy nyelje el az örök éj, ha a rosszat, melyet el nem kerülhetünk, viselni előre is kellene!

## HATODIK SZAK

Vádlának, s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanúlását sürgetém, mely előlni készüle a miénket. S vádolják-e az atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanúttat, mert látja, hogy arra szükség van? Nem értem vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez. Ha kedves hivatalom teljesítése ellenkezett volna meggyőződésemmel; midőn főnótáriusnak már ki valék nevezve Abaújban, s mikor Vay József ugyanazzal kínála meg Szabolcsban, s midőn értettem, amit monda, hogy innen inkább fogok emelkedhetni, úgy én nem léptem volna az iskolákhoz. Becsületes ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen; én szentül teljesítem ellenkező tiszteimet, s így nyugalomban hallom a vádat.

„Ki minél jobban tud görögül, annál semmirevalóbb”, ezt mondák valaha Rómában s ennek magunk közt is látjuk példáit; de az ellenkezőnek is látjuk, s gondolnám, a gonoszok számára nem fogjuk számlálni Cicerót és Atticust, és akik e kettőhöz távolabbról és közelebből hasonlítanak. Tudni jónak mindent hasznos, s aki rossz akar lenni, rossz lesz, ha csak magyarul tud is. Vannak rá példáink.

Bár magyarul hallhatnánk oly prédikációkat, amilyeket Cleynmann mond! bár páter Stanislaus is a Lovasy nyelvén gyönyörködtetné hallgatóit. De én nem örömet mulatnám el, ha pesti lakos volnék, az ő tanításait azért, hogy nem az én nyelvemen predikálnak. - Szolgáljon nekünk a szomszéd! - ez vala a honát szerető Pálffy János nádor toasztja, s nem tudom, mondhatunk-e idvességesebbet.

*Bácsmegyeim után Hamletet adám ki, ahogy azt a német teátrumon játsszák, Pozsonyban 1790., s Stellát s a Wieland Diogenesét Pesten 1793-94., a Heliconi virágokat Almanach gyanánt Pozsonyban 1791., s fordítgattam mindazon nyelvekből, melyeket inkább vagy kevesebbé értettem. Mindez nem tetszék olvasóinknak; Bácsmegyei volt csemegéjek, mint tíz esztendővel ezelőtt Kartigám. Egynél több olvasója, s nem egyedül szerelemben olvadozó ifjacskáink, s leánykáink, frazeológiákat dolgozának belőle. A hon elsőrendű tisztviselői két-három estve gróf Ráday második Gedeonnál, ki akkor assessor vala a királyi tábla mellett, s később koronaőr leve, gyülekezének fel, felolvastaták a könyvet s innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni. Herceg Batthyány Lajos levelében köszöné, hogy azt dolgozám [s akik idegen literaturák produktumaihoz szoktaták ízlésöket, úgy hitték, hogy minden íróink közt én vagyok az az egy, akit olvasni tudnak. Otományi Szabó László (jó okokból vettem ezt az előbbiekhöz) azt monda nekem Váradon, midőn Bácsmegyeim megjelent, hogy ez ötet elboszorkányította - az elbájolta még akkor nem volt forgásba hozva -, s kell-e még több szerencsájének festésére, mint ha azt mondom, hogy még a bajszos Horváth Ádám is elboszorkányítva érzi magát általa, s Mancit egy dalával tisztelé meg?], s maga Himfy is*

kedvellette. Magam sem dolgozásomról nem tarték valami nagyot; hiszen az már tűzre való kárhoztatva, s elébb mint Bacsányi ítélte reá; sem a német munkáról, mely után azt csináltam. Nyelvünk még nincs elkészülve - mondtam, s így a mestermű sem érdemelhet óhajtott javulást: mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is. Azért választám az említetteket, és amiket görögből, latinból, olaszból, franciából hoztam által.

A Bácsmegyei szerencsáját az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebbről érezheté magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poétai képű szövegeket hoztam be a nyelvbe, mellyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban ismert idegen szöveget nem igyekeztem magyar névvel jegyezni meg, amit mások s többére igen szerencsétlenül cselekedtek. Hogy az utolsót cselekedtem s szép társaságoknak adott munkában tettem, igen jól tettem, de oly helyeken is tettem, ahol elmaradhatának vala, s azt nem jól tettem.

A második kiadás végében egy levelem áll, mely heroinámat zavart fejű szeretője vádjából kifejtse, s voltak, akik úgy hívék, hogy ez a nem-fordított, hanem saját tollamból folyt levél az egész románál többet ér. Barátim tehát újra nekem esének, hogy fordításomat hagynám abba s adjak eredeti darabokat. Megismerem, hogy azt tőlem kívánni, annyi esztendei soha meg nem szakadt törekedésim után, méltán lehete, de hogy el nem fogadám tanácsokat, az legalább szerénységemet bizonyíthatná. Akkor, midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani jót s minél lehet jobban, hogy követésre méltó példát adjon mind a teremtésben, mind a szövegben, s a kettő által az ízlést nemesítse; de aki mindég fordít, és csak fordít, aszerint jár, mint aki mindég mankón jár; elveszti saját erejét.

A stilisztikának - mondtam - különböző, sőt ellenkező nemei vannak, s minden nemnek s minden írónak más meg más nyelve. Az ír jól, aki úgy ír, ahogy a hely kívánja - *apte qui dicit*. A sokszínűségre kell tehát törekedni, nem amit mások óhajtanak, az egyszínűségre, s a fordítás erre a legszerencsésebb szer. De nem a mi nyelvünket kell idegenné tenni igyekeznünk, hanem az idegent tenni mienkké; de vigyáznunk, hogy beszédünk, a nagy hűség keresése mellett feszessé ne váljon, s a fentebb nemű szépség, midőn nagyon kerüljük az idegent, közönségessé ne süllyedjen. Erre azt látám legtanácsosabbnak, hogy ne egy író fordítsak, hanem minél többeket, s ne egy nemből, hanem többekből: franciát és németet, újat és régít, Wielandot és Klopstockot, Cicerót és Sallustiuszt. Úgy hittem, az a sokfélék másolgatása fogná majd csinálni, sokkal inkább mint a sokfélének csak olvasgatása, hogy a sokból nekem terem egy új, egy önmagamé, egy énnékem saját, s nemcsak a szövegben, hanem a teremtésekben is, és ha magamnak nem, bizonyosan később pályatársaimnak.

## HETEDIK SZAK

1792

Meghala Leopold császár is, márc. elsőjén, s fia Ferenc, június 6-dikára rendelé koronázását, s igen nagy öröme a nemzetnek, Budán, nem Pozsonyban. *Eximam regem Matthiam ex ore Hungarorum* - monda II. József egyik utazása alatt valamely predikátornak, ki nem győzé magasztalni előtte a mi józsefi lelkű Hunyadinkat. Ily biztatásokkal vigasztalá honunk némely nagyjait az a fejedelem is, kinél soha még nép királyát inkább nem szeretete.

Jelen valék, midőn elsőben lépe fel székére, kiadni királyi kívánságait. A tágas palota a budai királyi lakban tömve vala rendjeinkkel. A lábtöporok végre jelt adának, hogy jön a király. Hozák előtte a keresztet, az apostoliság címerét, s a rövid látású herceg Grassalkovics II. Antal helyett herceg Batthyány Lajos a kivont régi kardot. Most jött gyászban atyja és atyját kevés hetek múlva követett anyja után gyászban, felöltött térdig-érő mentéjében, dolmánnyal és csizmában, nem bakkancsban, leüle trónusán, és ott tette fel kalpagját. Kancellárius Pálffy Károly magyar nyelven szóla a rendekhez. A királyné számára polcozat készült a palota estéjszaki szögében. Midőn vége vala a dolognak, a királyné lelepe polcozatáról, generális gróf Fekete János olasz nyelven szólítá meg:

- Felséged látá ezt; mit ítél most hűségünkről?

- Látom - felele a királyné -, és ha ki egyebet merészlene mondani, mint amit itt láttam, újjaimmal dörzsölném össze.

Éppen Fekete mellett menék ki a palotából, s ő mondá el ezt nekem. - Boldog király, ki magát szeretve látja népétől! boldog nép, mely magát szeretve látja királyától! Célja ennek és annak az egész boldogsága, s ezt is az antagonizmus törvényei tartják fenn, mint mindent a természetben. De az antagonizmusnak baráti ellenkezésnek kell lenni, nem ellenséginek, nem hogy egyik csésze felbillentse a másikat, hanem hogy egymást egyenlőségben tartsák.

A koronázás a franciskánusok templomában méne véghez, mely a budai vár estéjszaki végében áll. A király felöltött, aranyfonalú, térdig-érő mentében jöve, csizmával; testvére, Sándor nádorunk ezüst fonalúban, de amelynek szálai közt világoskék szín játszott. A koronát együtt tevék fejére a nádor és kardinálisprimás Batthyány József.

Innen gyalog menének a másik templomba, mely a vár dombja közepében áll, és amelynek tornya Mátyás király címerét viseli. A korona a fején vala a királynak, vállán a palást, lábán a cékla-szín strimfli megkötve térdei felett, és az ócska sárga papucs. A koronát óhajtottam közről látni, s megállék a torony ajtaja mellett, hogy midőn a király ott belép, megpillanthassam. A sokaság a püspökök közé nyomott, s elvivének a királyi szék szomszédjáig, Ferdinánd toszkáni nagyherceg és mostani nádorunk megé, ki akkor serdülő ifjúcska volt; ez aranyfonalú, amaz pipacsszín posztó, térdig-érő mentében. Minekutána itt a király szentelt vitézeket ütött, felüle arabs fehér lovára, s kísérve palástos és infulás püspökitől és az ország zászlóseitől, leméne elmondani eskét a kapucinus-piacon.

Most az ebéd következék. Két asszonyság karomon vezetteté fel magát, és korán, hogy a hely, áltellenben az asztallal, nekik jusson. A kardinális elmondá az asztaláldást, kancellárius Pálffy pedig levevé a király fejéről a koronát, s egy ezüst medencére tette le, mely a korona őrtje, gróf Nádasdy Mihály megett egy kisdud asztalon a trónus mellett állott. Annak szomszédjából minden oda törekedék, hogy a királyt, királynét, nádort és két érseket szemben láthassa, én pedig a korona mellé vágytam, s így azok nekem, én nekik kölcsönösen könnyíték meg az áltmenetelt. A korona mellett maradtam egész ebéd alatt, s aszerint forgatám a medencét, ahogyan azt előlről, hátúlról, s egyik s másik oldaláról látni akarám. Lippert, Schmiedhammer és a II. Leopold koronázásakor Schauuff rajzolták azt, s ezen utolsó nálam vala itt. Kijegyzém botlásait, de minekutána azt pécsi kanonok Koller úr most nagy gonddal rajzoltatá, s munkáját a koronáról kiadta, arról szólanom nem szükség. Egyedül azt jegyeztem meg, hogy a kereszt a korona közepén azért áll görbén, mert lyuka, melybe be van srófolva, kibővült, s a sróf nem jól szoríthatja; és hogy az említett keresztről a diademába lemenő négy abroncs közt, a fejet befedő sipka arany szálabból szőtt takácsmunka s nem öntött arany.

Még a rendeknek adott ebéd mellett ülénk, s én gömöri viceispán Szathmáry Király Miklós consiliárius mellett, midőn jöve az udvar, a király, most huszárezredének sötétkék rókatorkos

mentjében, s felvévén vagy Szathmáry elől vagy előlem a poharat, a rendek egészségét itta. Szathmáry azonnal kapott a poharon, hogy elvigye, de azonnal által is engedte, az akkor még igen ifjú gróf Cziráky Antal mostani ország bírójának, annak jutalmául, hogy Dugonicsnak vezérlése alatt a pesti magyar kis társaságnak feje volt, és azon remény alatt, hogy ezt háza kincsei közt fogja fenntartani, s soha nem felejtí, belőle ki ivott és mely egészséget.

Egyike azon házaknak, hol a diéta alatt legtöbb örömmel élék, a generális gróf Fekete Jánosé vala. Nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember és széles olvasású. Erkölcsiben, gondolkodásban, módjaiban félig francia, félig török. Atyja, az ország bírója, gondos nevelést ada neki, de ily lélekkel bírni nem könnyű; nem oda mennek, ahova vinni akarják, hanem ahova menni önmagoknak tetszik.

Fekete két kötetben *Mes Rhapsodies* cím alatt adá ki francia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival küldé Voltaire-nak. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s amint maga mondá nekem Fekete, francia dévajszággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint verse. Mások másként, amint gyanítom, mivel nem hiszik, hogy oly társaságokban élt ember, mint Voltaire vala, ajándékot gorombasággal lehessen megköszönni. - Én, autográfok gyűjtője s másolója, égek látni a Voltaire levelét, de a generális azt Fóton tartotta, két óránnyira Pesttől, Vác felé. Ki akara vinni magával, de midőn ideje neki volt, én nem meheték, s mikor én mehettem volna, őt tartóztaták dolgai.

Gróf Teleki József, ugocsai főispán hozzám izene, hogy szólani kell velem, s haladék nélkül. Cselédje szálláson lél, s mentem. Azt akará, hogy kérjem a titoknoki hívatalt a budai kamaránál; applikációm nekem meg van ígérve, viselt hivatalom a rendben ennél nem kevesebb, s annak fizetése jóval több volt; így reménylenem lehet, hogy kérésem nem lesz sikertelen. Megköszöném gondoskodását, de kimondám, hogy én szolgálni nem akarok.

A gróf, felekezetemnek legfőbb férfja, dicsérte ugyan filozófiámat (így nevezte azt), de előmbe terjeszté, hogy ezen áldozattal vallásomnak, melyet nagy okoknál fogva igen szeretek, tartozom; ha tetszik, három esztendő múlva térjek nyugalomba, de most s mindjárt holnap, esedezésemet nyújtsam be. Hosszasan ellenkezém, de kénytelen valék megadni végre is magamat, s másnap, június 17-d. megjelenék az előszobában.

Valamikor nagy helyeken vagy gyűlésekben előre készülve szólottam, mindég rosszúl szólottam, s többére jól, mikor el nem készülve. Papirosra tevém ugyan esedezésemet, de meg nem engedtem magamnak, hogy arról gondolkozzam, mint fogom tenni a szólást.

Kevesen valának az előszobában; én levék köztük a hetedik és utolsó. A (kamarás) szolgálatot báró Orczy József tevé, kit a király ekkor neveze ki veszprémi főispánnak, de aki ezen diéta alatt cserélé el azt gróf Zichy Ferenc zemplényivel. Egyik ablakban szabolcsi főispán, generális báró Splényi Gábor álla. S midőn csak itt kezdém elgondolni magamban, amit a fejedelemnek mondanom kell, nyílék az ajtó, s gróf Széchényi Ferenc kijöve a királytól, udvari gyászában, s a szent Januarius nápolyi rend veres pántlikájával és csillagával, s megállá Splényi mellett; hallám minden szavait.

- Én rövid látású vagyok - úgy monda Splényinek -, s nem látom, akik itt vannak: kérlek, nevezd meg őket.

Nevemet hallván, jött, s beszélé, hogy most érkezik Nápolyból, Rómából, Florencből, Milanóból, s hogy Milanóban Ferdinánd főherceggel, Teréziánknak fiával magyarul szólott. Megértvén tőle a főherceg, hogy Gessnernek idilljei magyarra vannak fordítva, parancsolá a grófnak, hogy a könyvet küldené meg, azért vettessen félre a címlapot és Rádaynak szóló levelet s nyomtattassak oda egy ajánlót a főherceghez. Még együtt beszélénk, midőn Orczy nevemet kiáltá ki az ajtó mellől, mert a hat már dolgát végzé.

Egészen készületlen lévén, nem zavarhatám össze ideáimat, kivált hogy amit kértem, nem is óhajtám elérni. Magam is elcsudálkoztam rajta, mely szerencsésen folyt ajakimról mindaz, amit mondtam. Egy szavamra merészen néze keresztül lelkembe a két szem, látni akarván, ha az a lemondás, melyet ajkam talán csak cifrán pengete, érzett érzés-e, s érzettnek találván,

- *Um Ihnen zu zeigen, wie sehr ich diese Freundschaftsgefühle und diese Resignation zu schätzen weiss, nennen Sie mir ein andres Amt und Sie haben es* - mondá a szíve nemessége miatt is mindazok által tisztelt és szeretett úr, akik vele valaha szólottak. Két epithetumot szerénységből hagyok ki szavaiból.

- Most olyat nevezni nem tudok - mondám -; de engedje Felséged, hogy ha esedezni találnék, ezen felséges ígéretére emlékeztethessem.

- Jöjj tiz esztendő múlva bár, s elmondom saját szavaidat.

Tudva van csudálást érdemlő emlékező tehetsége közönségesen.

Teleki meghagyá, hogy mihelyt az előszobából kijövök, vigyem meg neki a hírt; de aznap oly tárgyat vártam az országházában, melynek lefolytát nyugtalan valék hallani. Felvetvén tehát magamat egy fiakerbe, repülve mentem az országházához. Az ajtó fordítója már kezében vala valakinek belőlről, de kívülről nekem is, s birkóztatánk egymással. Most megnyílik az, s H(ajnóczy) lépe ki, aki nekem Bécsben az ángoly mestert küldé, s aki Catóra emlékeztete, midőn én őt Aristippra.

- Titoknok vagy a kamaránál - mondám neki -, ha még nem tudod.

- No, no - felele a bölcsfejük grimaszával -; hol szedsz ily meséket?

- Semmirevaló! - kiáltám neki, megszorítván kezét - s neked lehetnek titkaid oly barátod előtt, mint én? - szóról szóra elmondtam, ami történt.

- Mindég hittem, hogy barátom vagy - mondá nekem -, de ennyit még tőled sem vártam!

Megszorítá jobbomat, s a barátság köztünk még hevesb leve - veszttemre!

Gróf Teleki elragadtatással hallá, mely szerencsével tettem az esedezést.

- Még szebbre nem tudok példát! - kiáltozá. - Három ízben szólék urunkkal, s két ízben találám szeretetre igen méltónak. Először a dolog nem ada rá alkalmat.

Anyám 1794 december 14-d. Regmecen rosszúl érzé magát egész nap. Sietteté vacsoránkat, hogy a háznál csendesedjék el minden, s lenyughasson. De alig szűnyada el, midőn két szobal-eánya, kiket szokatlan zaj és topogás vere fel - - - -

## HARMADIK KÖNYV

1795-1801

### ELSŐ SZAK

1

1795

Szulyovszky Menyhért, Zemplénynek egykor diétai követje, június 11-d. olta egy szobában lakik itt Budán velem. Szóról-szóra leírja itt öt hónap alatt Senecát, hogy unalmait elverje, megszeretvén ezt a predikálgató bölcsőt és a rómaiakat, kiket eddig, elfogva a franciák józan, játékosan és fercseggve ömlő s antitézisekkel felcifrázott írásaiktól, nem olvasa, nem ismere. Most Tacitusra jött kedve, de nem érti. Az oly fő, mint az övé, mindenben előhalad s hamar, amihez fog, s fogadom; kevés idő múlva egyikünk sem fogja jobban, mint ő.

2

Verseghy nagy dolgokat forral: Adelungunk akar lenni s grammatikát ad s lexikont. - Az is kell; de a nyelvet nem a grammatikus, nem a lexikografus viszi elő, hanem az író; a grammatikus elposhasztja magát s cirkalmoz ahol szabad kézzel kell dolgozni, s így annyit ront, amennyit épít. Nincs filozófusabb nyelv, mint a miénk! - ezt kiáltozza kevélyen és örvendezve. E dicsőségen én legalább nemigen kapok. Azt óhajtóm inkább, hogy az minél szebbé váljon s alkalmasabbá a lélek gondolatit s érzésit minden különbözőseikben festeni, s minél előbb. A nyelv tudománya nem tudomány, hanem csak mesterség.

Felhozatá lexikona artikulusait, melyeket apró papiros szeletekre írálva egy zsákba vetve tart. Mindent nagyot akar, nagy grammatikát, nagy lexikont. A nagy könyv nagy rossz, azt mondja egy görög. Míg ő maga a grammatikát magasztalja, én mindég az ízlést magasztalom; de az a grammatikusnak gyanús portéka, s azért gyanús, mert felforgatja kártyavárait. Hogy nyugalomban maradjunk, arra kérem, hogy énekelgessen. Azt jobban tudja, mint a nyelv dolgait.

3

Meleg vala az összeolvadásig, s ablakom, ajtóm nyitva állának. Szulyovszky már nincs itt, s így szobámban csak magam (vagyok). Metastasio vala kezemben, s folyosómon egy gyönyörű lény suhinta el, félig leány már, félig még gyermek. Növése mint Psychéné; mozgása, lépte mint a gráciák legifjabbikáé. Történetből ajtóm felé pillantott, s ment, meg nem hajtva magát.

Felszöktem ülésemből. Ily meleg hatást serdülő ifjú sem kaphat.

Elővevém a *Titusz kegyelmét*. - El kelle vetnem a könyvet. - Fel s alá járék szobámban.

De mi lele téged! - kérdelem magamtól. Nem szégyenled gyengeségedet?

Menj, lásd! - kiáltá belőlem valami. A hideg ész emlékeztete, hogy harmincöt esztendőtlét éltem el. Ah, látám, hogy azt nem az ész, hogy azt a bízatlankodó szerelem sugallá.

Mit tagadjam meg magamtól ez ártatlan örömet, és itt! itt! - Azt szegyeled, hogy nem bízol magadhoz. Így szólék s mentem, remegve mint a nyárlevél. Szívem hangosan vere.

Belépék a szobába s ott valék oda igazán.

Csínosan vala öltözve, de piperék nélkül; fehér patyolat ruhácska, ott övedzve által, hol keble virúlni még csak fog. Vállán égszín leple, lábain fekete papucs. Színe tiszta s átlátszó, mint a porcelán, orcái mint a legbágyadtabb rózsza levelei; orra, szája gyönyörű metszésűek, s ez piros, mint a vér; homloka, minek példáját soha nem láttam, csak két újjnyi magasságú; ez magyarázta meg előttem, mint nézheté szépnek Horác a keskeny homlokkal Lycorist; s ami az igen szép arcnak életet ada, az az igen nagy pillájú s barna pillájú fekete szem, az a nagy szépségű két sor fog. Gesztenyész haja tömött, és mégis lágy. - Így kell-e az isteneknek minden dísz egyre pazarolni, s minden dísz-e ily nagy mértékben? - kiáltám magamban.

Felvirúlva Nini volt legszebb rózsája Pestnek és Budának.

- A húgom - mondá Ferenc. Én a gyermeknek, a gyermek nekem, meghajtánk magunkat, hideg nyájassággal, mind szó nélkül.

Tettetett nyugalomban menék a gyermek felé, de nyelvem rebege. Egy pár esztendővel később értette volna, mely zajgást rejt e nyugalom. Tisztelém korát, fájdalmát, isteni kecsseit. A gyermek zavar nélkül felele kérdésimre. Szakállam még kék vala, mintha állam tintával volt volna bekenve; sűrű s nem éppen göndör, de lobogó hajaim közt még egy szál sem vala fejér; mit adtam volna érte, ha őt zavarodásban láthatám vala. Némán simúla bátyjának bal karjához, vállán nyugtatá fejét, s ezt látszék mondani: Bár magunkban maradhatnánk hamar! - Oh, ha így bírhatnám képét! Így lebege mindég ezután szemeim előtt boldog álmaimban.

Meghajtám neki magamat, s mentem.

- Édes Nini - mondám -, bennünket egyesít a csapás; kérem, nézzen engem is testvérének.

Némán kérem jobbját. Nyújtotta azt. Megszorítám e gyönyörű kezét s mentem.

#### 4

- A húgom ma szokatlan ellágyúlással vála el tőlem - mondá nekem Ferenc. - Kérem, édes barátom, valamikor a gyermek feljő, adjon hírt nekem. Nem képzelhetek szebb alakot, s szeretem az ily idejű gyermekeket; lelkeik még nincsenek megrontva.

Nini ismét feljőve bátyjához. Az nap oltá, melyen őtet láttam, a két város mindég róla beszélt.

- Imhol a történet:

Elmenvén a királyi lak előtt, fájdalma egy gondolatot sugalla fejébe, s azt nyomban követé a teljesítés. - Két cseléd a kapu előtt üle az árnyékban.

- „Kérem, vezessenek engem a p(atinus)-hoz.”

A két udvari cseléd nagyot nevette a gondolaton. Mit kereshetne ott gyermek?

- *Sie halten mich für unwichtig?* - monda Nini -; *ich bin die Schwester eines St(aatsgefangenen)*.

A két cseléd szaladt gróf Eszterházy József udvari kamarás úrhoz, hogy a grádicson majd összetörte magát.



A lelke nemességéről annyira isméretes ember elijede a hírre. Lesz itt megint! - mondá magában. Bocsássátok elő.

- Mit akar, kedves gyermek? - kérdé.

A kérés haszontalan, gondolá magában; de midőn a gyermeknek nyújtok vigasztalást, uramnak adok egy szcenát, melyet semmi áron nem lehet vásárolni. Bejelentette, s Nini jött.

Első mozdulása az volt, hogy két térdre hulla le. Nyugalmas sírással tette kérelmét. - Eszterházy lángoló szívvel beszélt el mindennek, mi történt, s Pest és Buda eltölt a hírrel.

- Mely gyönyörű teremtes az a leány itt, a te házadnál! - mondá egy valaki Orczy Lászlónak, mert a hírt ennek háza előtt attól hallá, aki azt Eszterházytól vette mindjárt másnap!

- Az én házamnál? - kérdé viszont Orczy -; itt nincs semmi leány.

- Hagyj békét - mondá a vendég -; azt értem, aki a p(alatinus)nál volt.

- Legyen eszed - felelé Orczy -; hiszen az gyermek, nem leány. Hogyan volt az a p(alatinus)nál?

Orczy csengete, s a Nini atyja feljött.

- Volt Nini a p(alatinus)nál? - kérdé Orczy.

- Nem volt - felele amaz megzavarva. Nem értette, mit tehet az a kérdés.

- Uram - mondá a vendég -; hogy volt, az nem szenved kérdést; én a hírt attól vevém, akinek azt maga beszélt Eszterházy. Meglehet, hogy a gyermek azt átallotta elmondani szüléinek. Szóljon az úr vele.

Az öreg rohanva ment le a grádicson.

- Nini, azt mondják, a p(alatinus)nál valál?

Nini elnémult.

- Igen - édes atyám! - -

Én a dolgot a kapitány, később azután, s kevés idő alatt generális Novák Ignác úrtól tudám meg.

Nini ismét feljöve bátyjához. Repülék hozzá. Mellyemre szorítottam s ajkaink egymásba tapadának.

- Miként, miként volt az a *szegfű*, kedves Nini? - kérdém.

A gyermek elpirult.

- Úgy vagyok, mint a szegfű, mely elvesztette vesszejét, miolta nincs a bátyám. Olvasni, írni, számolni, magyarul, németül s most már franciául ő tanított. Most vége tanulásomnak. -

Így beszélt ezt Eszterházy.

- S mely könyvből vevé azt a szegfű képét, édes szép kis testvérkém?

- Semmi könyvből, édes bátyám - mondá. - Ablakunkban állott egy szegfű, vesszejéhez kötve; a vessző kitört, s eldőlve találám szegfűimet. Ez az én képem, mondám magamban, miolta ő nincs! s az a gondolat ért ismét utól, midőn a kérést tevém.

Nininél a természet egyezésben vala önmagával, arca nem vala szebb, mint lelke. S mi lehet szebb, mint a szenvedő szépség?

Szeptember 27-d. mi is elhagyánk a várost. Néma fájdalomban fejtém ki magamat a kapitány Novák karjaiból, teljes magam elkészítésével mindarra, amit a kegyes vagy megkérellelhetetlen Pepromene erántam végze. *Du hast Wolken, gnädige Retterin!* kiálta szívem belsőjéből egy szent szó. Mert engem sem boldog, sem boldogtalan napjaimban sohasem hagyta el még theodicaei szent hitem; az mélyen lakik lelkemben-e, képzeletemben-e vagy idegeimben, nem tudom, és nem kérdem. Ha az csak poétai áltatás volna is, nekem kedves, mert nyugasztal. S mit adnak érte azok a hideg józanok?

Csabán virradánk fel, hol kapitány Fekete úr is, a Jelachich magyar gyalogjai közül, ki Tirolisból jöve vissza s itten hált. Ezer köszöntéseket bízánk rá kapitány Novák, Astleitner főhadnagy urakhoz.

Ötevényben Győr mellett, szeptember 29-d. - Felkerestetém Kist, most szuperintendenst, akkor rektort Győrben. Kinn evék, mert Mihály napja volt, s csak akkor érkezék hozzánk, midőn már fogák lovainkat. Mely boldog vagyok, hogy ezt a feje s szíve s barátsága miatt oly annyira tiszteletes barátomat végre megláthatám.

Kallós Dániel és dr. Kovács Mihály úr most jönnek göttingai s hollandiai útjokból s Ötevényben azon fogadóban szállának meg éjszakára, ahol mi. Schlötzer Göttingában azt tudakozá tőlök, mihelyt nála megjelentek, ha engemet ismernek-e; siettek ezt nekem elbeszélni; érzették, hogy azt hallani nekem kedves lesz.

Október elsőjén Pozsonyban. - Alig szállánk ki üveges hintónkból, s a fogadós legénye, a Rózsánál, tudatá velem, hogy Abafi Ferenc diétai követje Árva vármegyének, szomszédomban szállásol. Fantáziáit önté violinjébe, midőn belépék. Rohanva veté magát karjaim közé.

- Tunc hic, amice? Cito mihi respondeas, quid hic facis? - kérde azzal a neki saját akcentuációval, és a vastagon mondani szokott s betűket véknyan ejtegetve. Már öreg ember, s elgyengült, kidagadt szemekkel; alacsony növésű, de inas, koponyája egészen kiaszott. Tömérdék olvasású, tömérdék tapasztalású férfi; szépen írt, de nem szólott szerencsével.

Szlávy György, Biharból, nem látta vala még Pozsonyt. Országos vásár vala, s ő és én elindulánk, s velem mutattatá meg magának a nevezetesebb helyeket, a kerteket és a várat. Szlávy teátrumba ment, én szállásomra.

Malackán, október 3-d. - Kancellarius Pálffyának négyszögű kastélya a maga csudaalakú kéményivel egy szelíden emelkedő homokdombon áll, de a kastélynak nem vala kertje, nem vala árnyéka; az ültetések a repülő homokban mindég kivesztek. Egy vadászatja alatt a hollandiai akkori respublica követje megtanítá a kertészt, mint ültetnek ők a homokban fákat. Vastag papirosból csináltatának csuprokat, azokat eltemeték a homokba, tele tömve kövér földdel, s abba ülteték a makkot és egyéb magokat s a könnyen fogamzó fák vesszejét, s most Malackának gyönyörű kertje van, s árnyéka sok.

Pálffy a követnek márvány büsztjét állíttatá az helyt, ahol ásót veve, s megvizsgálá a földet, s a büszt mellett áll egy hollandus ízlésű házikó.

## 10

Október 4-dét és 5-dét Holicson tölténk víg vacsora mellett s nézván a nyitrai és morvai tótok táncát. A városka egy dombnak nyugoti oldalában fekszik, egykor a Czobor-ház birtoka, most az uralkodóé. Túl a kastély kertjén hosszan vonódnak el a rétek, felékesítve majorházakkal.

Felmentem a dombra s kimutattatám magamnak Nickelspruckot a Morva szélén s Szakolcát Holicson felül. Amaz nevezetes hely történetinkben a Bethlen Gáborral kötött békék által.

Holnap túllépünk Gödingnél a határon, s holnapután Brünnben leszünk.

## MÁSODIK SZAK

## 11

1799

Június 22-d. - Éjfél után hagyánk el Brünnt, s a mezőn virradánk fel a legvidámabb nyári nap hajnalában; s mely öröm, midőn derült, s erdők, mező s a távolabb és közelebb hegyek láttatni kezdék magokat, s mindezt a megfrissült természet elevenebb színében; körüllebegve a nyár és reggel hév és hús szellőitől, s a mezők, rétek, fák viráginak s lombjainak illataiktól; s negyvenöt hónap után megint csillagos ég alatt! A természet látszék örvendeni, hogy szerencsétlen gyermekeit kebelében láthatja, kik most még mindég remény és rettegés közt hánytának, mint aki hajótörés után deszkára kapaszkodva törekszik elérni a révet, s a zajgó tenger hol segíti, hol tartóztatja menését. - Boldogok lesztek! ezt kiáltá lelkemben egy szent hit, s a szent hittal együtt kedvem, mely engemet éltem legrémítőbb pillanatai közt sem hagyott el soha! soha! Elnedvesült szemeim könnyölgve tekintének az égre, hogy hagyja addig élni szerencsétlen anyámat, míg hálámat elfogadhatja; hogy Terézt hagyja addig élni és Süsiet, két tisztelt vezércsillagit életemnek; hogy áldja meg, akik a szenvedőknek örömet nyújtottak.

## HARMADIK SZAK

## 12

Közel méne el útunk Znaimhoz, hogy tornyát s házainak fedeleit láthatánk, s túl azon Lukát, egy rét szélén. A hely egykor praemonstratensisek gazdag praepositurája volt, anyja Jászónak

és Lelesznek, míg Sauberer András, jászai prépostunk Abaujban a két leányt az anyai hatalom alól ki nem váltotta. Most a pompás lak ablakiból citromszín gallérú fehér katonai kabátok, mosott ingek, fehér és fekete strimflik függének ki, mert József eltörölvén a szerzetet, a praepositurát kazármává változtatá.

Szőlőt a morváai nép szántóföldjébe ültet; a szőlőnek egyik szomszéd holdjában így rozs terem, a másikában árpa. Kukoricája szálaít oly magasságban, mint Zemplényben a szőlő vesszejét, elcsapják, hogy a nedv a termést gazdagítsa.

### 13

Krems, Und, Stein három hely, de egynek tetszik, mert egymást éri a Duna balszélén, túl rajta Mautern. Ez mellett emelkedik egy csúcsos, erdős hegy, s tetején egy monostor, melyben világosság lakik. A lakosok *Gittwein*nek mondák. De ráismerék hogy az *Gottwich*. Bírom képét.

Az agyag nem bírja tartani lakosít, de a szorgalom segít rajta. Útam mellett vastag kótisokkal tördelgeté holdja göröngyeit a földművelő, a sertés pásztora pedig bőrtarisznyájába szedegette, s nagy gonddal és még melegében, melyet mezőre hajtott nyája hullongatott.

### 14

Szekereken viszik Bécsbe Tirolisból a veres borjúkat, összekötött lábakkal hányva fel egymásra s nem képzelhető sokaságban. Mindenike egy-egy tojást kap napjában, melyet vivőjök hígan tölt beléjük. Ez minden eledelek Bécsig.

Mölk, a Duna jobb szélén, egy sziklás szelíd halmon áll a városka felett. Benedictínusok klastroma ez is, még pedig királyi. Folyosója hosszabb, mint a Kufstein diametere, egyik kapujától a másikig; úgy beszélé, aki a kettőt megmérte.

### 15

Szorgalom és kereskedés ad éltet a tájnak, mert Bécs, München és Párizs közt erre fut az út. Mezeik, erdeik kert; szántásaik közt vereslik a lóher virága, midőn messzéről látjuk még, úgy, mint Sárosban a tatárka.

Míg én minden' látásában talállok, mert keresek, örömet, kedves tisztelt barátunk, Úza Pál, elsúlyedve ül oldalom mellett a szekérben, s még haragszik, ha nyájas vidám képpel köszöntem a szemeket ránk meresztőknek, kivált miolta a kis Ensben oly brutális mézáróst láta.

- Lássá, édes barátom - mondtam neki -, ez volt valaha határa hazánknak.

De az ő elméjét semmi sem derítheti fel s jele, hogy a könnyűség olykor jobb, mint a bölcsesség.

Közelítve Linzhez, a bécsi szép szobalyányok hazájához, s eszembe jutván, hol járok, szembe-tűnőleg szépültenek a lányok arcai. S a fogadók cselédjei mind nőténykéék, s ők tesznek szolgálatot asztal körül és szobákban, ami valóban igen jól van gondolva. Midőn egy pár rendes kacsó nyújtja be a tálat, az csak mégis más, mint midőn férfi-cseléd, kinek bűdöslik ruhája a pipaszagtól.

Neumarkton két csinos öltözetű teremtes forga ebédünk körül. Az egyik rajtam kezdé a sort: milyen bort parancsolok, mert szolgálhatnak nemessel is. Én bort még akkor nem ittam, de két butellia tokajit kértem tőle.

Egyikét általnyújtám Aubertnek, ki meghajtá magát, s dugá felső kabátja oldal zsebjébe, de midőn a másik dugóját kivontam, poharát is tartá azonfelül. Kiosztám azt társaim s zászlótartó Gál Mózes úr között. Mint a zsidó mikor imádkozik, Jeruzsálemnek fordul, úgy mi mindnyájan arra, ahol ez az italok királya terem. S most összekoccantám poharamat a Nini bátyjáéval, s e szót mondtam neki:

- Psyche!

Az felugrék székéről s megcsókolt az emlékezetért.

## 16

Lakadalmazók jövének a templomból, s muzsikával, de gyászban. Férfiak, asszonyok, ifjak, lányok, franciskánus színű posztóban, mely távolról feketének tetszheték, s kalapban a lányok s asszonyok. Réklicskéjük egy arasznyi, szoknyájuk rövid s feje strimflije gyapjúból. Az úgy áll lábaikon, mintha fejér kolbászokkal tekergették volna körül.

Beszédök füleket szaggat, alig értünk, mit mondanak. Az éjjeli őr kiáltása hangos nevetésre fakasztja:

- *Hat cin g'schlön.*

Mint minden, ami szemünk elébe tűnt, úgy különbözik architektúrájuk is attól, amit máshol látánk. Ki nem ismeri azt rézmetszetekből? De mint nyomtatják szarufáikhoz zsindely helyett a deszkát, az itt világosodék fel előtttem. Telkeik kert, s kerítéseiknek új meg új formájuk. A méhköpük ablakaik felett a gébely falon.

Fájok sok van, szalmájuk kevés. Itt tehát szalmával fedett házakat nem látni. Aprómarhájuk, tyúkjuk, csirkéik sohasem kap egyéb szemet, mint fűmagot. A szegény itt fapapucsban jár, nem franciskánusi kolopodionban, hanem pántofli-formán kivájt fagöcsökben.

## 17

A természet a maga vad felségében jelen meg az útas előtt. Délre emelkednek a havasok, melyek a sivatag Németországot az itáliai paradicsomtól elválasztják. Egyike a legrezzentőbb pillantásinknak az vala, ahol belépénk Tirolisba. Egy igen keskeny völgy szélén, nekünk jobbra, emelkedék egy képzelhetetlen magasságú s hosszúan elnyúlt márványfal, pusztán egészen, mert mi találhatna ott élelmet? csak némely repedésiből nőtt ki egy-egy fenyő. Balra domb, nem hegy. Szembe velünk egy patak futott végig a völgyen, zöld, mint a tenger vize vagy a rét színe. Egy helyt a patak ugrást teszen, s a patak lecsap a párkányon, s ott egy nagy márványdarabnak ugrik, mely a patakban úgy ül, mint egy sziget. Ennek azon részében, hova a patak vize fercsegve szökik, egy görbén nőtt ágú vadrózsa fészkelte meg magát, s midőn a vándor ezt a zuhanást és a rózsáágak ingását nézi, megcsalt szeme azt hiteti el vele, hogy a víz az iszonyú márványdarabot is ingatja.

Egy szelindek, behámozva egy talyigaforma szekérbe! s a talyiga körül gazdája, asszonya s három-négy gyermekei. - Mi lehet az? s mi van a szekerkén?

Az ember - madarász. Száz meg száz apróbb s nagyobb kalitkát rakott fel szekerére, melyet kuttyája Bécsbe viszen, hol a Tirolisban fogott s nevelt madarak becsben vagynak.

Harcoló seregeinkhez nagy számban hajtának hazánk gyönyörű gőböljei, s örvendünk látásokon, mert a magyar faj szebb, mint a tirolisi pej ökör. S mennyivel nemesebb, lelkesebb!

Egy fogadóban meglátunk egy óriási vereshagymát. Ráfogám, hogy az Derecskén terme Debrecen mellett. Ha ezt a Mizraim népe imádkozná, miért ne én? - mondtam, s eltevém, hogy nálam maradjon.

A hagyma valóban magyar hagyma volt, s talán derecskei. Egy tirolisi lakos a leopoldstadti hídról néz, mint fereszté pudliját a barátja, s meglátja a Magyarországról oda érkezett hajón a szörnyű nagyságú hagymát, megvevé két zsákkal. - Tirolisban ugorka sem terem. Bozenből hozatánk azt, az olaszországi Alpeseokról.

Rekrutáink letelepedének az út mellett. Egyik, meg sem álmodva, hogy földijeit vagyunk, felszökék a fűről, hadaráza karjával, mintegy fenyegetőzve, hogy majd megadja a franciának.

- Segítsen Isten, legények - monda neki Laczkovics László bajszos szájjal.

- Nézd a magyart! nézd a magyart! - kiálta mindenike; felugrának mindnyájan, s addig nézének utánunk, míg útunk elcsavarodék.

O süsse Stimme, vielwillkommner Ton  
Der Muttersprach' in einem fremden Lande!

mond Goethe a szép Iphigeniában.

[S az én kozmopolita barátom, Berzeviczy Gergely, kiben oly sok tiszteletreméltó oldal volt, de össze nem illő egyezésben, ezt a szent érzést nevette volna! Neki mindegy volt, magyarul mondatik-e a dolog vagy németül, csak a magyar vagy német mondás jót mondjon. Ő kész volt volna németekké tenni bennünket, csak egyek legyünk. - Neki van-e igaza vagy a természetnek inkább?]

Nagyobb csínt, mint a fogadókban, nem kívánhatni. Két igen vastag kerek márványasztal a ház előtt; a grádics kisúrolva; szoba, ágy, abrosz, edény, tányér, pohár, mintha ünnep volna a háznál; s a szoba mennyezetje deszka ugyan és nem stuck, s égszínre festve. Így lakni öröm. - De főzések nem felel meg a dicsért csinoságnak. A leves után a tehénhússal, mely itt drágább, mint a bornyúhús, gyalúlt nyers káposztát hoztak fel. Felakadánk rajta. De ha azt mi sülttel ehetjük, miért ne főttel is?

A várba ötszáznegyvenkét grádics viszen fel, s a nagyobb terheket kerékben tapodgálók vontatják fel, mert szekér oda nem megyen.

Ablakom az országút felé nyílt és a Császárhoz felé, melynek rettenetes magasságú szirtes bércein búsan civódnak a fellegek. Kinézésem az országút egy kisdud része a város kapuja felé, s a Császárhoz, a külváros házaira, a Kálváriára, egy sötét sűrű fenyvesre, s a remete-házra a hegy egyik vápájában. A város harangjai muzsikazengésűek. A patak szélén egy juhar nőtt ki, nagy, mint egy körös vagy topolya, s szőlőmetszésű, hosszúnyelű leveleit játékosan ingatta a szél. Jónásnak nem ada több örömet a tök levele, mint nekem ez a szép juhar. Még bírom leveleit.

Ablakomra nappal a sólyom üle fel s visítgatva hívá nőtényét; éjjel egy szirt-ürge jött megemészteni alamizsnámat. [S azt be is szoktatám szobámba, ágyamba.]

[Innsprukból tolakodának sergeink Bavária felé, melynek határa hozzám egy negyedóránnyira van, s mentek zászlóikkal, ágyuikkal. Ugyanazt tevék kisdud csoportjaikban a tiroli felkölték is, franciskánus színű kabátjaikban, s köpönyegeikben, de zöld gallérral. Nekik az honi színök. Orgonistájok nekik egy marsot csinált, s azt addig hallám, hogy még most is zeng fülemben. De a sereg most még sebesebben mint jött visszatolakodék, Innspruk felé, s a hegyek oldalai visszadöngék a müncheni ágyuzásokat.]

Magyar gyalogság jöve a városba. Még aznap meg vala kötve a barátság a szálló és a gazdasszony vagy leánya közt. A kéknadrágos túl a juharon, a leány vagy menyecske innen rajta mentek, de összejövének a réten. A nőtény leült, s a legény erős karra vágta a rendeket, hogy odafutának az ácsorgók csudálni, mit fog kezében a kasza.

Kiméne a maga réjtjére egy lakos is, feleségével, leányával. Az ember kaszálá fűvét, azok rázák szüntelen, hogy minél előbb száradjon meg. A rázás estig szüntelen tarta. Akkor hazafutának előhozni szekereket, s az ember beléfoga a rúd mellé egyfelől lovát, másfelől tehenét, elől maga bújt a hámba; felesége egyik oldalról, leánya a másiktól tarták villáikkal, hogy a széna, ahol görbült az út, fel ne dőljön.

Másnap jött a bőrplundris, strimfli nélkül fapapuccsal, s a fekete nadrag be nem vala gombolva térdein, s réjtjét behinté trágyával, s amint azon keresztülesék, egy lován és egy tehenén megszántá azt. Felesége s leánya a felhasított barázda szélein nyomában hágdosának, s ami trágyát az eke kivetett, belé gereblyélék a felhasított földbe, hogy kárba semmi ne menjen. Nyomban bevetette gabonával az egyszer szántott rétet, a vetés kicsírádzott, s egy-két hét múlva tizenkét napszámosasszony letelepedék rajta, s a feléledő fű gyökereit kigyomlálta.

A magas hegyek szirtjeire puttonban viszik fel a földet, s a trágyát hozzá, s bevetik. De a rozs ott nem érke meg teljesen. Zöldjében vágják le, s kemencében szárasztják meg, különben meg nem érhetnék.

Egy lovat, egy tehenet hámoz szekérébe magához,  
S vonja velök terhét, alpesi Nimfa, fiad.  
Puttonban viszen ott földet bércére legaljasb  
Völgyéből és zsírt, s krumplival ülteti be.  
Vaj sanyarún teng ő! De szelíd törvényiben őrzi  
Ausztia, s a hívnek híve felejtí baját.

De itt egy paraszt kétezer forintot váltá fel tallérban egy kalmárnál papirospénzre, hogy azon nyerjen.

24

[Epigrammám egy más versezetemre emlékeztet, melyet itt teszek le, mert verseim közt nem fog állani. Morvában egy nagy fogadóban szállánk meg, s nem volt mit ennünk. - Mit mond az idegen, kérdé Szlávy György tőlem, mikor a mi csárdáinkon nem kap egyebet, mint kenyeret és szalonnát. Én nem szakkermenezek, mint ők, felelém, s ahelyett ezt csinálám neki, hogy bajunkban legalább nevéssünk.

Héh, fan tschirki? kiált a sógór az örködi pusztán,  
S a süveges csárdás mondja nevetve: Ni'hób.  
Kérd Schranckpuzzt uramat Schwichtheimban, sógor az adhat  
Még zöld békát is. - „frächtiges Essen, die Frösch!”]

Egy helyt a mezőn elszórt házaknak tornyocskáit s harangjait láttam. A honn maradt gazdasszony azzal ád jelt cselédjeinek kik a hegyek közt dolgoznak, hogy várja ebédjek.

NEGYESIK SZAK

25

1800

Június 30-d. - Július 6-d. oltá és így hat nap híján tizenkét hónapot töltvén itt, délután egy hajóba lépünk, melyben rekeszünk szomszéd szobájában egy idegen álla, s a másikába egy másik jöve utánunk. A hajó a városka hídjá mellett vala megkötve. Két órákor délután indulánk, s fedeles hajónk az Inn vizén repüle, mint a nyíl.

Gyönyörű vala a nap, s még gyönyörűbb estvéje. Az eget krókus szín borította el, s minél inkább távozánk a gondfoktól, annál inkább szelídüle s tágasúla a környék.

Wasserburgra kellett vala éjszakára mennünk, de korhely evezőink elébe terjeszték főhadnagy Bastendorff úrnak, hogy Rosenhainban alkalmasb a fogadó; holnap kipótolják, amit ma elmulasztanak.

Bastendorff kiszállott megtekinteni, mint szállhatunk, s sietve jött az izenet, mintha a hajó égne, hogy lépünk ki s szedjenek ki mindent. - Wasserburgba tegnap beérkezének a nemkedves vendégek.

Alig virradt, midőn forsponton menénk Salzburg felé, két, felette nagytermetű lovakon.



Július elsőjén. - Gyaloglani akarék a görbe és köves úton, s egy idegen, zöld köpenyegben, sárga posztó, nagyon megkopott és felette nagy foltú nadrágban, háromszögű szőr kalapjával, nyakkendője selyemrongy, francia nyelven szólíta meg; nyájasan tudakozá, nem mondhatnám-e meg neki, ha aki kevéssel előbb valamely ausztriai tiszttel pirucsán méne el, itt civilis ruhában, nem generális Fiorella-e?

- Szent isten - kiáltá -, én neki előbb kapitánya voltam a király alatt, s imhol ő *Général de sa republique*, én pedig közember a Condé seregénél. Uram - mondá -, köszöntsd őtet egykori barátja nevével; beszéld el, mint találta; én gróf Rossi vagyok.

Vérző szívvel váltam el a szerencsétlen embertől. - Mely szerencsétlen az, akit a sors honja kebeléből kilök!

Július 2-dikán délben. - Teisendorf, egy kisdud és nem-gazdag város, el vala telve a Condé sergével. Hemzsegték utcáján az idegenek, mintha vásár állott volna. Hat elegant, úgy öltözve, mintha most is honn volnának, megállának előttünk. Úgy szólának magok közt, hogy a hangot érthessük, s éreztették velünk, hogy ők nem közönséges emberek. Meglátának egy igen ifjú dobost.

- *Mon chère comte, comment va?* - kiáltá az egyik, s a kis dobos úgy felele nekik, mint társok. Négy-öt asszonyszemély mene el távolka tőlünk, rosszul öltözve.

- *Ah la marquise! la comtesse! la vicomtesse!* - kiálták megint, és csak azért, hogy ők titulusos emberek.

De most zúgás esik, s mindenfelé hull a kalap, mindenfelé hajlik a sok fő, görbül a sok hát, a sok térd. Egy tisztos öreg közelíte, zöld uniformisban, csillagos mellyel, paszomántban és fehér tollba szegett kalappal. Bal orcáját egy hosszú régi seb ékesítette.

Áldozatai annak a szerencsétlen revolúciónak, melyben sok ember nem azt tette, amit akart, hanem ahová a vak történet tolt.

Estvére Neuhausba érénk, túl a gyönyörű fekvésű Salzburghoz. A város alatt foly a zöldvizű Salza. Bavária felé lapály, kelet és dél felé hegyek, melyeknek bérceit várromok koronázzák. Mi heten és a két idegen együtt menénk ki sétálni; az estve szépsége s a tündértáj kicsala szobáinkból. Én, aki mindenütt lesém a kerteket, nyitva levén egy kertajtót, kértem társaimat, jöjenek be itt.

Az a mi udvarunk svéciai követjének, gróf Lodronnak kertje vala. Vastag tulipánfák és egyéb külföldiek ékesíték a helyt, és amit az ángoly ízlésű kertek művelői szeretnek, s egy Lodron emléke, ki a keresztesháborúban esett el, egy tengeri nyúlak szigete, s egy elsipadott sírkő ez egyszerű felírással: AGRICOLA. A kerti múlató falán hieroglyphonok, de ismert hieroglyphonok, melyek mutaták, a múlatónak mi célja volt. A kert nem nagy; Salzburg körül becses a föld; de szép.

Július 5-dikén Linzben. - Marcus Aurelius Gotsch professzor, kinek sohasem hallám hírét, megtudta ottlétemet; ő azon fogadóban szállásola, ahol mi tértünk be, s jött, s tudni akará, nem lehetne-e szolgálatomra. Kértem, szerezze meg nekem a könyvtárosnál Cicerónak leveleit, és egy jó görög lexikont. Az szobámba küldé a Schneider lexikonát, de a Cicero levelei nem valának meg boltjában. Gotsch ajándékkul hozá Ciceróját, de amelynél rosszabbat nehezen találhatni.

Július 9-dikén Freistadtban. - Itt teatumba vive el bennünket az egyik idegen; másnap Kaplicon ángoly lovaglókhoz. 13-dikban Wesseliben a báró Bubna postaházánál tölténk egypár víg órát szép lyánykájának és szép barátnéinak társaságokban. Egyik szobájában lepedőre vala terítve a sok meggy; de a vendéglátás a cseheknél nem az, ami nálunk.

Július 14-dikén Táborban. - A külvárosban szállánk meg, s társaim biliárdozni menének a városba, én a Schneider lexikonát hajtogatám össze, hogy a könyvkötő hamarább elkészülhessen a munkával. Gazdasszonyunk s leányai feljövének megvetni ágyainkat. Hogy a pehelytől ment lehessenek, kinézők az ablakon.

Ablakom előtt egy asszonyság méne el ángoly paripáján, pipacsszín lovaglóruhájában; mellette egy éltes úr, megette egy huszár cseléd. Felnézének ablakomra, s én azt oda magyarázám, hogy szólni akarnak velem.

- *Eine Frau von Szabó* - mondá a fogadósne, német akcentussal.

Az asszonyság hamar visszafordult, s ismét felpillantá az ablakra. Lekialtók rá, s kértem, engedné meg, hogy hazafiúi csókomat kezére nyomhassam. Bevárt.

- Uram, én nem vagyok leánya hazádnak, de a férjem fia. Ha itthon volna, bátorkodnálak benneteket ebédre hívni. Sajnálni fogja, ha megjö Prágából, hogy látástokat elszalasztotta.

Július 17-dikén Beneschauban. - Egy idegen megállá ablakom előtt, s gyakran pillonga fel. Lemenék hozzá. Kirurgusa volt a gróf Zverbi urodalmának.

- Nem jönnének-e hozzám? engemet szerencsés fortepianistának tart e táj; örvidenek, ha mulattatni tudnának.

Nem az vala óhajta; az volt inkább, hogy sétáljunk ki a szomszéd Konopistre, hol grófjának régi vára van, melyet a mostani uralkodó egy éjjeli szállásával tisztelte meg, prágai koronázta-ról Bécsbe utazván vissza. Kisétálánk az ifjabb idegen társaságában, aki éreztetni, hogy ő kicsoda, itt, idegen előtt jónak látta; nem sohol, midőn idegenek közt nem valánk.

Prágába 20-dikba érénk estve felé, de másnap reggel megfordúla útunk, amerre ide jövénk. 22-dikben ismét Táborban valánk, ebéd után. Kapitány Szabó László úr, Heves vármegyéből, tudta, hogy jönni fogunk, s megtette a rendelőt, hogy érkezésünket azonnal adják tudtára. Jött és hozta magyar borait s egy szarvascímert.

Mi kedves vala nekem e földön szólhatni Orczy József felől, s oly híreket hallani, melyek hozzám nem férhettek! Az áltatás visszatett honomba, melyet most már ötvenkilenc hónap óta nem láttam, mert -

*Minden jól termett szív mint lángol a hazáért.*

25-dikben Kremsben hálánk, s másnap a Dunán indulánk el, jobbra hagyván a császári város tornyait, minekutána az ellenkező szelek miatt másnap délig Uferhausban heverénk, estvefelé 26-dikban meglátánk a Dévény romját és a Pozsony tornyait.

Úza és a Nini testvére mellettem állának a hajó orrában, s levont süvegekkel, felsikoltva üdvözlénk a hon szent vidékét.

A hajó kikötött, s kiszökellénk a hajóból. Megcsókolám jobbom ujját s csókomat úgy nyomtam az anyaföldre. *Patria, te teneo!*

Elsötétedék, s Szulyovszky bejárá az utcákat. Elszaggatott szívvel jött vissza közénk; - egy ablakban valamely ismeretlen azt a darabot játszá violinjén, melyet gyermekeinek muzsika-mesterök, Kosovics, Rákócon, Zemplényben az ő eljövételére költött.

Július 30-dikán a Margit-szigetén reggeli kilenckor köte ki hajónk. Már Vácnál, hol háltunk, megszólíta a kedves Nini testvére, gondoljak valamely fortélyt, hiszen még eddig mindég én segitettem ahol baj volt, hogy megláthassa atyját.

- Meg akaralak lepni, mert plánom kész, de a meglepés kegyetlen volna; csak azt tehát, hogy ha atyád él s Pesten van és nem beteg, meglátod.

Tudni akará, mint szólíttatom elő. Azt vele nem tudattam.

Az ifjabb idegen és én megfürdénk a Dunában, s Ferenc a parton jára, s szüntelen aggódék, ha atyját megláthatja-e.

- De én nem tudtam, barátom, hogy vak is vagy azon felül, hogy hihetlenkedel. Ám nézz a túlsó partra!

Atyja fiakeren repüle a sziget mellé, látta a kikötött hajót, kiszálla szekereből, s gyalog lépdele a lovak előtt, várván, hogy valaki intsen, mert nem mere hinni az izenetnek. - Ferenc kére, kiáltsak atyjára; az ő mellye gyengébb, minthogy ezt tehetné.

- Kit keres az úr? - kérdém erős hanggal. A víz áltvivé hangomat.

- Senkit - felele félénken.

- Hazud az úr - felelém neki tréfásan, hogy tréfám felvidítsa -; Ferencet keresi! Mellettem áll a víz szélén, én a Dunában vagyok. Menjen, s hozza Ninit, és vele egy csolnakost, mert az itt nincs.

Az öreg felszökék szekerébe s repült. Még nem váránk, midőn látánk közelíteni a csolnakot. Nini mellette áll.

Egy csoportban állánk mind a heten, s köztünk ferdő társam is. Nini most tizenhét éves leány, teljes felvirultában s szép, mint Venus Anadyomene, kilépe a hajóból s repüle megölelni bátyját. Én félrevonám magamat. Ami a gyermek iránt szabad vala - mondtam -, nem lesz szabad a felvirult eránt, s hajaim közt már ősz szálak fejelekednek.

Nini kifejté magát bátyja karjai közül s nekem jött, megölelt, úgy társaimat: bennünket testvérekké tevé a sors. Az idegennek meghajta magát.

- Látatok édes barátom, és te, édes testvér, s ez most legyen elég; most menjetek, s holnap reggel legyetek Kerepesen. Ott mulatunk egész nap.

Mentek.

E szcénát festi szonettetem. A szonett nem mondja ki magát, azt jegyzék meg rá, s igazok van. De feledék, hogy vannak dolgok, melyeknek magokat vagy ki nem kell mondaniok, vagy nem lehet kimondaniok, és hogy a festő olykor magának dolgozik, nem másnak is. Más megismerkedik a dologgal, s akkor osztán a munka kimondja nekik is magát.

Szompolyogva tértem félre. A gyermeket,  
Mondám, szabad volt még akkor szeretni,  
Tekintsd hajad, s lásd ím e kecsket;  
Mernéd a felvirultat most illetni?

Öt kínban töltött év orcád neked  
Gyengébb redővel el kezdé lepetni.  
Nem lelt-e Ámor érző szíveket,  
Kik készek voltak Nínonért gerjedni?

Kilép a parton. Lelke bánatjában  
Alélva dől el bátyja hív karjában,  
S a szép melly lélegzést alig veszen.

Él, él, felpillant! s társaim sorában  
Engem keres fel. - Nínonná leszen,  
S e hév, e szent csók istenné teszen.

Nini és atyja reggel Kerepesen valának, s atyja hozá az azon évi tiszti-kalendáriumot, melyet vele magamnak megígértetek a Margit-szigetén, hogy lássam a történt változásokat.

- Szép Nini - mondtam, magunkban maradván -, ennyi szépség nem maradhatta sohajtó nélkül; mondja meg nekem, testvérenek, ki a barátja?

- Ah, édes bátyám, örvendek, hogy kérdi; sokba került volna nekem azt nem kérdeve mondanom.

Elborzadtam! - Nini el van veszve! Ismerem atyját, főispán, excellence; el fogja játszogatni az időt. Leánynak csak egy útja van, s szerencsétlen, ha meg nem teszi. Nem lehet érdemetlen, akit Nini szeret, de az ifjú szüléi, rokonai meg nem engedik.

Ezerszer akarám már széttépni láncaimat, mert ahhoz menni, aki csak a maga feláldozásával s atyja megbántásával lehet enyém, azt én tenni soha nem fogom; de nem engedi széttépni a láncokat. Nekem nem kell csillogás; szegényen bár, de boldogul! - ez minden óhajtasom.

37

Augusztus elsőjén elválék Ninitől. - Bagon ellopóskodám társaimtól, hogy senki se tudja, hová levék.

- Uram - mondtam a plébánosnak, kit soha nem láttam, kinek nevét soha nem hallottam -; az urat hivatala kötelezi jól tenni. Fogasson, repüljön Aszódra báró Podmaniczky Lászlónéhoz, s hozzon hírt nekem, ha élnek-e testvérei, ha él-e anyám és az enyémek.

Vacsorálánk, s a felmelegült beszédben észre sem vevém, midőn a plébános jött, kísérve két cselédttől, ki nekem általadák a tokaji s ménesi butelliákat, süteményt, sódort s gyümölcsöt négy kosárban, s a plébános kért, hogy a bárónét várjam be másnap reggel öt órakor a töltésnél. Ott beszélé a báróné, hogy egy Kazinczy, de keresztnévét nem tudta, szeptemberben fogja tartani összekelését báró Hellenbach Eszterrel; s egyéb újságokat, de semmit nem több örömmel, mint hogy báró Vay Miklós egy külföldi születésű asszonyságot vett el, kinek magasztalásában ki nem tudta fogyni.

Az ifjabb idegen, mert az öregebbik másfelé vette útját és Soroksáron megfordult, reszkete minden tetemiben, midőn e tisztelet érzésit támasztó szép asszonyságot meglátta.

- Hazám határin innen még nem láttam annyi méltóság érzetében lebegő asszonyságot! - úgymond sohajgtatva.

- Csudálom - mondtam neki -, mert te semmit sem tudál még szépnek vagy jónak lelteni, amit a Rajnán innen látál; nem nagynak a váci templom oszlopait is.

A könnyűcske embernek ezért ada az öregebb oly gyakran kímélő leckéket.

- Én is sok előítélettel valék e föld és e nemzet eránt - monda az, szeretetreméltó egyenességgel -, noha szolgálatom elég alkalmat ada a magyar katonaságot s annak tisztjeit becsülni. Azt hittem, hogy a nép és a föld sivatag; de hasonlítsd tehát e hét útitársainknak akármelyikével össze magadat, egy doctor chirurgiae fiát, ki tudományai s írásai által a fekete pántlikát nyerte meg, s aki Párizsban nevelteték, s kérdd, mit tudsz te és mit tud péld. Mons. le Grec vagy Mons. le Savant - (így nevezte, neveinket megtanulni nem tudván, Szulyovszkyt és Úzát) - midőn te anyanyelveden kívül nem többet és nem egyebet, mint katonaságot.

Az ifjabb elhallgata, nem mint tanítvány, kinek leckét adnak, hanem mint barát, aki megismeri, hogy tévedésben volt. Nyájas, szelíd, de fergeteg, kinek minden szaván, mozdultán nevetni kelle, de csudálni is tüzet, midőn honszerelme gyulasztotta.

- Félnap jövünk - monda, Csehországban -, s még nem látánk várost; nálunk már ötöt láttunk volna.

- Látnád csak a mi hazánkat - mondánk egymásnak a mi nyelvünkön, hogy ne értse, meg sem álmodván, hogy azt is fogja látni. De midőn keresztül jövünk a Jászságon, az nem juta eszébe többé, s itt semmi egyébtől nem borzada meg, mint egy zsírba mártott ingű csikóstól, kit szekerünk mellett nyereg nélkül látá elnyargalni. Ördögnek nézte volna, de nem hitt ördögöt, s tartá valamit rá, hogy azt nem hitt.

Augusztus 5-dikén Erdő-Telken. - Csoda-e az, ha oly sokan elvesztik hiteket az emberiséghez, látván, mely tömérdek sokasága van a rosszaknak, valahol emberek vannak? De kell-e s lehet-e feledni, hogy vannak jók is, s bizony jobbak és többek, mint elkeseredésünkben hihetnénk.

Parasztházaknál szállánk meg, s bontogattatánk párnázsákainkat s meglátánk, hogy egy ismeretlen pap és Bastendorff hajtogatják magokat egymásnak.

- Mi dolgok lehet? - mondtam Úza barátomnak -; menjünk, lássuk.

Úza elmaradt.

- Uram - monda a hadnagy -, az úr az én nyelvemet nem érti, én az úrét nem, egyikünk sem nyerne tehát, ha az úr hívását elfogadnám. De itt vagynak, akik az úr jóságával élhetnek.

A plébános hozzánk fordúla:

- Uraim, háromnak adhatok ágyat, háljatok nálam.

Én azonnal toltam magam, több jönni nem akara, nem mere.

- Ferenc, Károly, velem! - kiáltám, s Hirgeist és iskolai társa Szmethanovics jöttek.

- Uraim - monda a plébános, minekutána amazoktól elbúcsúzott -, kik és mik vagytok? honnan jöttök és hová mentek? Engedjétek, hogy e kérést tehessem. - Magamat nevezém előbb.

Megdöbbene nevem hallására s nem tudtam, döbbenése jót jelenget-e vagy rosszat.

- Az-e, aki iskolák körül szolgált?

- Az.

- Szent isten! köszönöm neked ez örömet!

Összekulcsolt keze, s égre emelt nedves szemei még többet mondának, mint a szó.

- Te vagy, barátom? - nyakamba borult, s zokogva sírt.

Míg a házhoz érénk, sem a pap nem szóla, sem mi. - Ferenc és Károly titkon tudakozák egymástól, mi ember lehet ez. - Elöttem nem vala többé titok, pedig nevét még nem hallottam.

- Gazdasszony! vacsorát, s oly jót, amilyen kamarámtól telik - kiáltá az öregnek. - Nekem ma innepem van!

Az öreg kiteve magáért, de minket inkább táplált, amit hallánk, mint amit evénk. - Társaim a szomszéd szobában jól aludtak, a pap és én egész éjjel nem hunytuk be szemünket.

Az áldott ember régen alussza a hosszú éjt, de Kőszeghi György sok jónak emlékezetében él még.

- Vidd el könyveim közül, amire kedved van - monda, s elhozám Cicerónak a kötelességekről írt munkáját a Kovásznai fordításában. Híres ember vala s tudott deákul, de így kell-e fordítani Cicerót?

A mons. le Grec és mons. le Savant bánták, hogy részesei nem valának örömeinknek, midőn mi hárman másnap eltölténk őket hírekkel. De így bünteti magát, akit elkeserít a rossz kedv, s aki a ruhát nézi, nem az embert.

Keresztesnél, Borsodban, már látni a tokaji hegyet. Tudtam azt, s alig vártam, hogy a házak közül kiléphessünk, s érzésimet semmi szó nem festi. Oh, ha valamely történet előmbe hozná anyámat! - kiáltozám úntalan.

Augusztus 10-dikén még délelőtt Tokajban valánk. Ömlött a nép látásunkra, s szobánk eltölt gyümölcscsel, süteménnyel, borral. Kértük őket, hagyjanak magunkban míg ebédünk; ebéd után kedves leszen társaságok.

Közel valánk az ebéd vége felé, s nyílik az ajtó, s egy nem ismert asszonyság belép, kezén hozván fiát, leányát. Az ajtóban megáll a szó nélkül. - Nehezteléssel kaptam le róla szememet. Mely alkalmatlan tolongás - mondtam -, kértük, jöjjenek csak ebéd után, s bé nem várhatni, hogy asztalt bontánk!

Az asszony belépe, minden szó nélkül még most is, s ismét megáll. Senki sem bátorítá, noha látánk, hogy arra szüksége van. Én rá sem pillantottam. Szégyeltem, hogy rend ellen bánt.

De most hátam megé kerül, s zokogva ömlik nyakamba.

- Klári, te vagy? - kiáltám, zokogva magam is.

Az asszony az én szeretett testvérem, Kraynik Józsefné vala, s fia, Aloyz, midőn utólszor látám, még emlőn függe, most az én banderiumos mentémbe jött látásomra, mert akik Pestről Kassára mentek, hírt vivének a húgomnak, hogy ez nap Tokajban leszünk.

Ennyit változtata rajtunk hat esztendő, hogy egymásra nem ismerheténk.

Ibrányi Károlyné asszonyság, testvére a sógoromnak, Krayniknak, augusztus 13-d. és 14-d. magánál tartóztata mindnyájunkat. Midőn indulni akaránk, egy lovat láték udvarán egy bitóhoz kötve, s azt az én Muftimnak ismerém. Csikókorában vettem meg anyjostul egy Belgrádból jövő tisztől. A ló valóban az én Muftim vala. Anyám a debreceni vásárban hallá meg, hogy jövök, s Bogdányból íra vendéglőnknek, ha tud-e valamit felőlem. Muftim tőlem vivé a választ, hogy még délig csókolni fogom kezeit.

Anyám velünk jött egész Csarodáig, Beregben. Augusztus 16-dikán beszállt consil. és beregi viceispán Lónyay László úrnál Vásáros-Naményban; üresen lelé ugyan a házat, de parancsola kamarájával harmadnapig, mint otthon. Az idegen nem lelte fel magát, e bánást látván.

- Idegen házhoz szállani, harmadnapig vendéglenni, s más kamarájából ennyi népet, s a ház ura s asszonya híre nélkül! Bavariának, Salzburgnak, Ausztriának, Csehországnak egy részén keresztülmenénk, s egy meggyel sem kínálának meg, s csak azt adák, amit sem adni önkényt, sem kérni nem szokás: s az anyád itt így üríti a kamarát! - mondá. - Mi, magyarok honn vagyunk egymásnál - felelém.

- Pénzünk nincs, de amink terem, az a vendégé is. Nálunk, bár magadban utazzál vissza, mindenütt megszállhatsz, ahol füstölő kéményt látsz.

Beregszászon vásár vala másnap, s gyűlt a nép. Meglátának a fogadóban, s szerencsésnek tartá magát, aki nekünk egy kosár körtvélyt, szilvát, diót, egy pár dinnyét, egy rakás kukoricacsőt hozhata. - Az idegen nem szüntethet meg csudálkozását.

- Szegény nemzet, de gyönyörű nemzet! - ezt kiáltozá -; mivé lehetne ezt tenni!

Vacsorálánk, s jöve a vármegye komisszáriusa.

- Uram - úgymond -, consiliárius első viceispán úr nagyon sajnálja, hogy jelen nem volt, midőn házat jelenlétetekkel megtiszteltek, s hibáját úgy igyekszik helyrehozni, amint lehet.

Ekkor ártad nekünk a kenyereket, sódarokat, füstölt nyelveket, tokaji s ménesi butelliákat, s kágyi boroskorsókat s cselédeink számára két eleven juhót.

- C' est un voyage de triomphe! - kiáltá az idegen -; hiszen Ásványon kezdve, Győr mellett a Duna jobb szélén, mindenütt alamizsnával élünk.

- Sőt ne felejtse - mondtam -, hogy már Táborban is azzal élénk, Csehországban.

- Igen - mondá -, de az adó ott is magyar vala.

Rékey-e vagy Barta úr - szégyennel vallom meg, hogy nem tudom többé, a két név közül melyikét kell hálásan tisztelnem - félrevona, mert nemes átalással szégyellé tenni, amit én itt dicsekedve hirdetek.

- Uram - úgymond -, én szegény ember vagyok, s neked az én segédemre nincs szükség. De ne vesd meg szívességemet... - s elfordított fővel nyoma kezembe két forintot. - Isten tudja, úgymond, hol veheted hasznát.

Míg a nemeslelkű ember nekem a pénzt elfordított fővel nyomta markomba, én azt gyönyörködve tartám szemem előtt és sokáig s:

- Uram - mondtam -, nem tudnám becsülni szíved nemességét, ha adományod megbántana, sőt kevélykedem azzal. Nincs ugyan szükségem rá, mert csak most váltam el az anyámtól és húgomtól, kik rólam gondoskodtanak; de elveszem azt, s úgy fogom nézni, mint kincset, s reménylem, nem leszek oly elakadások közt, hogy kezemből ki kelljen adnom; az ily birtok áldást hoz.

Ha e soraimat a nemeslelkű férfi olvasni fogja, vegye köszönetemnek, amit itt mondok, s higgye, hogy jóságát négy fiam és három lányaim is emlegetni fogják. Bár ők vagy az övéik azt gyermekeinek visszafizethessék s uzsorával!

Augusztus 25-dike vala a nap, melyben éjjel, lobogó ég alatt beérénk. - Rettenetes éj! És mégis kegyes egyszersmind és biztató. Sorsunkhoz éppen ilyen ille. Egyik tűz nyomban követé a másikat; ége fejeink felett az ég, keletről, délről, nyugatról, északról. De a villám nem jöve szikrázásokkal, csattanásokkal, dörgésekkel. Szelíden lobbana fel előttünk, felvilágosítá az éj sötétét, s élesztő hitet serkengete lelkeinkben, hogy az a bölcs hatalom, melyet senki nem ismer, de amelyhez minden jó a szeretet, tisztelet, hála, bizakodás érzésével vonzatik, szeret bennünket, s szeret, még mikor haragszani látszik is.



Június 28-d. 1801. - Partra léptem, kétezer-háromszáznolcvanhét napi hányattatásaim után. - Az elnémúlt öröm forró könyörgés. [Mely sok és mely sok nemű örvényei az életnek! és oh mely baj, hogy némelyikébe a jó szintűgy eshetik, mint a rossz, a szelíd, mint a gonosz!

Veszedeelmes időkben a gondolatlanság annyi, mint a vétek.]

## NEGYESEDIK KÖNYV

1801-1804

### ELSŐ SZAK

[Az én életem kérdésbe vehetetlen bizonyosság arra, hogy a fatalistának igaza van. Mert ha azáltal, hogy vétkeimet a halhatatlan istenekre toljam, magamon könnyíteni kedvem nincsen is: szeretném tudni, mely esztelen vagy rossz tettem az nekem, amivel a szerencsétlenségeknek azt a nagy sokaságát magam vontam magamra, ha magam vontam, melyek úgy fogák körül késő öregségemig menésemet, hogy midőn kimenekedém az egyik bajból, már készen vára a másik. Szeretettel s bizakodással mentem elébe azoknak, akiket hozzám szent kötelékek kötözének, s ők az anyám megé rejteztek el, hogy ne bánthassam, az egykor lelkes, de most nagy kora, nagy teste s nagy szenvedései által egészen elgyengített anyám megé, ki hogy nyugta légyen, azt nyomta, akit szeretett, s akarta, amit nem akart. A hűség érzései zárják el ajakomat, de megérintenem ezt azokért kelle, akik a történeteket ismerik.

De az én fatalizmusom egyességben van a theodicaei szent hittel. Ott ahol a prózai józanság semmit nem fejt meg, és semmi megnyugvást nem ad, én örömet térek által a poézis istenségekkel meglakosított tájaira, mert inkább járok mosolygó tájékukon, mint vastag ködben, gőzben; s ez lelkemet emeli, nemesíti, nem amaz. Pusztá való nem a nyomorú halandók szemeinek tárgya. Hogy az emberek dolgait egy bölcs nemezis igazgatja, hogy a megkérelhetetlen visszafizető a rosszért jóval fizet, s a kevélyt megalázza, s gonoszságát megbünteti, az én példám is bizonyítja. Mert hol hát a szenvedő, kinek az istenek annyi kint adtak, de pótlékul annyi és oly szép és oly nagy örömekeket is? Ki hitte volna, hogy e töredékeny testtel mindazt ki fogom állani? hogy az életerő bennem meggyőzi a skorbutot és azt a mephiticus pincegőzt? hogy lelkem a maga víg kedvét soha el nem vesztette, s hogy példátlan szenvedésimet ily nyugodt elmével tűröm?]

1

1801

Június 30-dikán érek Berettőre, az atyám két ifjabb testvérinek idősbikéhez, Andráshoz, megköszönni atyai gondjait, fáradozásait, költségeit. Félnapot mulatván nála, másnap, július elsőjén hazaértem. Némán öleltem meg a híven szeretett jó anyát, némán ő engemet, s ez a némaság többet monda, mint minden szó.

Mindjárt másnap Szőlőskére menénk által, az atyám még ifjabb testvéréhez, Péterhez, Zemplénynek akkor második viceispánjához; tizedikben az én kedves testvéremhez, Krayniknéhoz, Gönc-Ruszkára s így meg vala téve a fordulás, mellyel rokonimnak és magamnak tartozám.

2

Szívem engem, amint Szőlőskéről haza jövök - mert Gönc-Ruszkát Regmectől felette alkalmatlan hegyek választják el, s a két hely egymástól egy napi távolyra fekszik - gróf Török Lajoshoz vonzza Kázmérba, két órányira Regmechez, s nem foghatám meg, mi teszi, hogy

mivel az odamenetelt nem gátolhatják, tartóztatják legalább. Végre július 4-dikén teljesítve látám óhajtásomat. De meg kelle magamat adnom, hogy ebédünk ne Kázmérban legyen, hanem Lasztócon. Törökhöz, kivel az anyám baráti szomszédságban élt, délután fogunk betérni.

3

A történet felforgatá a vastagon szőtt játékot, s Lasztócon üresen lelénk a házat. Így oda menénk le a hegyen, ahová anyámat nem akartták, s ahová én vágyakodtam.

Kázmérban csak tegnap este tudák meg megérkezésemet. Sophie kitekinte ablakából észak felé, s látá keletről érkezni az anyám szekerét, de nem érté, miként jöhet kelet felől, aminek dél felől kelle jönni. Most bizonyosabb leve, hogy a szekér valóban az anyámé, s hírt ada szüléinek. Ezek lenézének ablakjaikból, ha Sophie nem csatlakozik-e, s amint a szekér befordult, s én kiléptem - Ferenc! Ferenc! - kiálta zsáluja mellől a gróf, s rohanva jött le a grádcson ölelésemre. A grófné s két leánya sírva jöttek előnkbe.

4

Másnap vissz'adák látogatásunkat. Én a két leányt s bátyjokat gyermekségek olta testvéreimnek néztem, s annak mind a három engemet. Mihelyt tehát anyámnál elvégzék ceremóniákat, áltvivém szobámba. Anyjok nyomban utánok jött.

- Ki képe ez? - kérdém Sophiet, a mellén függőre célozván. A leány elpirúlt, s anyjának ezt mondá francia nyelven:

- Ha itt volna, barátok lennének.

E pillantat olta azon tartalékkal bánék Sophieval, mely jó embernek szent tiszte; de annál szabadabban Marieval, akit gyermeknek néztem, kire bátrabban vesztegethetem enyeltésimet.

5

Patakon 12-dikben kezdődének az examenek. Meg nem tudám fogni, mi az, hogy mindig idegen kéz akará kormányzani zaboláimat, s hogy kénytelen legyek a hála érzéseinél fogva is engedni; anyámmal akartták, amit nem ez akara. Még azt is tudták velem, kit *fogok* elvenni. Nevettem ugyan a feltétet, de kínosan látám, hogy itt csak a név változott, a dolog az, ami volt. Én, kinek minden óhajtásom oda méne ki, hogy szabadnak érezzem végre magamat, s helyrehozzam, amit elmúlaszték, kimondhatatlan kínokat szenvedtem, s rettentett annak képzelése, hogy vagy mindég bilincsben leszek, vagy meg kell bántanom kora által is elgyengült anyámat.

6

Puky István úr a pataki examen alatt megtudá itthonlétemet, s a nála sok holnapok olta lakó Csokonaival július 14-dikén kijöve hozzám. Ismertem volt mindkettejeket, s örvendék látásoknak. De Csokonai az 1796-diki diétán nagyon nem jó fényben mutatá magát. Megjelent

ott, nem mint Pindar a görögök játékaiban, hanem mint nem-fejér arcú hegedűseink, kiknek kedves, amit úgy nyerne. Nekem balúl vevék csudálói, hogy ítéletemet diétai Múzsája s egyéb dolgozásai felől, melyeket neveken nevezni is kín, kimondottam, de arról nem tehetek. Aki azokat nem nézi mázolásoknak, szennyeknek, sőt fertelmeknek, végye elő *Gerson du Malheureux*-jét, *Crimen Raptus*-át és még azt is, ami nem ezek számába tartozik, s vádoljon, ha mer. Vannak irigylést, csudálást érdemlő darabjai is, melyeket én a Szemere Muzáriona IV. köt. 58-74. lapon némely törlésekkel kiadtam, s azokat senki inkább, mint én, nem tisztelheti. Azok örök díszei literaturánknak. De az az édeskés *Földiekkal játszó* nem áll ezek közt.

Nagy része a Csokonai vétkének csak annyiban övé, hogy mindent ada, amit tőle kívántak, s mindjárt adá, mihelyt kívánák; s talán még inkább az, hogy tovább nem élt, s véteit meg nem igazíthatá, igazíthatatlan darabjait el nem égetheté. Márton József és Domby Márton urak kiadák, valamit megkaphatának halála után, és ami nyomtatás alá mehetett, s haszna az olyan-  
nak is van. Az van hátra, hogy valaki szedje ki a jót, tisztongassa meg véteitől, s adja oly gyűjteményben, mely, ha talán igen kicsiny lesz is, a lelkes és képzelhetetlen könnyűséggel dolgozó ifjú férfi nevét örök fényben tartsa meg.

7

Puky ment, s gyermeki esztendeim egyik védangyala, Komjáthy Ábrahám jött, s másnap vele menék be Patakra. A felgyülekeztek száma ezen exameneken mindig igen nagy, s ott megjelenni csak azért is méltó, hogy ismét meglássuk, kikkel valaha együtt tanúlánk, és akiket távolylakásaik miatt meglátnunk nem lehetne. A főkurátor Vay József vala, Komáromy György a vicekurátor, s jelen mindketten. - Én leginkább theol. prof. Beregszászi Pál s humaniorum prof. Vályi-Nagy Ferenc urakat óhajtám látni. Ekkor láta engem először, amint emlegeti, Szemere Pál, akkor tanítványa Vályi-Nagynak, de meg nem szólított, s én nem ismerém nevét, s ámbár a nagy reményű ifjakra szüntelen gondom volt, előttem senki meg nem nevezte.

Beregszászi, elhagyván Patakot, a külföldre méne ki, s tudományai, szorgalma, jámbor lelke s német nyelven írt értekezése: *Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* etc. (Leipzig, 1796.) hírbe hozák. Kancellárius gróf Teleki Sámuel, amint neki tudományokra s tudósokra mindég nagy gondja vala, megszólítja iskoláink kormányzóit, hogy azt, aki a magyar névre a külföldön fényt vona, tartsák szemmel, s a honnak nyerjék vissza. Patakon meghala a filozófiát tanító professzor, s Beregszászi helyébe választatott; nem ismerék ugyan metafizikai tudományát, de úgy hitték, hogy aki philosophiae doctorrá tétetni méltó vala - mert a filológiai szak is a filozófia osztályához tartozik - az eltanítja a metafizikát is. Beregszászi elfogadá a hívást, s nekiállott a metafizika tanulásának. Azonban a teológiát tanító professzor is meghala, s a pataki kollégium előljárói ötöt most ennek helyébe hívák meg, s Beregszászi ismét a teológiára készülgete. De Beregszászit a természet nem arra szülé, hogy tanítson, hanem csak hogy négy falak közt üljön, tanuljon, írjon; s így tapasztalván maga is, amit tanítványai s társai igenis hamar észrevettek, önkényt monda le hivataláról. A minden szépre, minden nagyra kész generális báró Vay Miklós neki engedé muslyai birtokát, Beregben; Szatmár vármegye ezer forint ajándékot ada neki, Beregnek első viceispánja, báró Prényi Zsigmond, pedig házához fogadá, hol meg is holt (1828. május 22-én). Egy ideig Kulcsár tartá magánál, hogy újságleveleinek kiadásában segédvárosa légyen. - Termete s testessége középszerű; haja, szemei barnák; társasága elmés és igen kedves lelke jámborsága miatt, de félénk, zavart, mint az azoké, kik életüket négy fal között töltötték és csak egynemű társaságban. Lelke szelíd, hanemha elkapta hipochondriája. Nagy a keleti nyelvek ismeretében, melyet kevesen tudnak, de ízlése kevés, és ami még gonoszabb, rossz.

Aki megpillantá Vályi-Nagyot, vonszódott felé; aki egészen ismerte, szerette. Kisded, kövérke ember, kedves arcvonásokkal, fekete hajjal és szemekkel. Igazabb halandó, hívebb barát kevés van; minden kötelességei teljesítésében a rettegésig pontos, s nemcsak igen szorgalmas tanító, hanem egyike a legszerencsésebbeknek egyszersmind. Boldog ifjú, aki keze alá jutott; ezt vallja minden tanítványa, kiket intése, kérése, példája buzdítgatott. Patakon ő szeretteté meg a rimetlen verselést; ő kele pártjára a nyelvrontásnak ott, ahol azt még akkor minden veszedelmesnek s nevetségesnek nézte, s kimondá ellenkezőinek, hogy aki helyéből ki nem mozdul, nem halad előre, sőt hátra esik. Érzékenyebb vala, mint hogy bántást tűrhetett volna; és mégis maga magasztalá bántóit, ha érdemlették. Szeretve látá magát mindentől, pedig a könyvpenészt ő sem fedheté el egészen.

8

Anyám bihari jószágába méne le, s én kísértem. - Mely változások! Roppant épületek, ahol előbb gyepek vala, s sűrű árnyékok, felnőtt fák, ahol libasereg legelt, s akiket iskolában hagytam volt, most feleségeikkel, egy kis csoport gyermekeikkel jövének elfogadni; nem-szerencsétlen képe valék egy halottiból feltámadottnak, ki alig ismer a helyre, hol lakott. Dienes öcsém kijöve Váradról, akkor Biharnak főnotáriusa, s bevive magához. Látám a debreceni vásárt, s annak alkalmával báró Vay Miklósnét, kit Podmaniczky né a bagi hídon annyira magasztala. Láttam Miklós öcsémet is, hitvesével, Beöthy Viktóriával, a meghalt bihari viceispán consil. Beöthy János szép, lelkes és jó leányával, s Gusztáv és Sándor fiaival. László testvéröcsémet, oberstert a Davidovics magyar gyalogezredénél, megérkezésemkor a háznál találtam.

9

Közelebb lakó barátim jöttek látásomra, a távolabbak leveleik által bizonyíták szeretetüket, s ezek közt vala Kis János, Révai Miklós, Virág Benedek. Dayka azalatt megholt, s nem lelém többé gyönyörű leveleit, verseit. Mindenfelé írtam, ahol gondolhatám, hogy valamit azokból találhatnék, s Virág ajándékoza meg nyomtatás alá tulajdon kezeivel írt verseinek csomójával. Az sokáig hevert kezében; nem talált nyomtatót nekik.

10

Himfynek ezidén jelenének meg Kesergő Szerelmei. Elragadtatással olvasám azokat, s csudáltam azt a teremtető lelket, azt a kimeríthetetlen bővséget. Forróan öntém örömet a Kis karjaiba, s kértem, hogy valamit a hozzá nem-távol lakó felől tud, tudassa vélem is. Vágytam őtet látni, hogy elmondhassam, mennyire tisztелеm, szeretem. - A hírek, melyeket felőle vettem, hamisak voltak vagy csonkák.

11

1803

Anyámnak dolgai valának Pesten, s parancsola, hogy tegyem meg az útát. - Csak társaimról fogok szólni.

Horányi az utcán lele, s ő legelőbb. Kiterjesztett karokkal jött nekem, tobákkal és ételfoltokkal undokúl elhintett piarista-öltözetében, s kebeléhez szoríta. Ugyanezt tevő a göndör őszhajú Dugonics; de én leginkább Révait akarám látni.

Betegesen lelém; a hektika kiszárasztotta, előregömbítette. Magam sem tudom megmondani önmagamnak, mint történheték, hogy akihez oly nagy tűzzel vágytam, minekutána nála látam magamat, tartalékkal bántam inkább vele, mint bizakodással. Nem lehetetlen, megsejté rajtam, hogy némely igen okosak barátimnak sem hagytak hinnem; egykor a kövek is kiáltottak, most *hallanak*. - Én nem tudom magam tettetni, nem akarom magamat tettetni; hamar beléúntam a talán bölcs, de igen alkalmatlan tanácsba, s annak nem kárát láttam, hanem hasznát. - Aki kacag, nem veszedelmes, - azt mondja Yorick.

[Révait akarám látni mindenek felett és Virágot. Révait a hektika kiszárasztotta, hátát előre gömbítette; teste-lelke szenvedett. Mely tűz még novemb. 1789., midőn őtet és Rajnist Győrben meglátogatám, s mindketten hazakisértek a városban benn álló Bárány-fogadóba, s nálam vacsoráltak, éjfélig nálam mulattak. Rajnis hízni kezdő, későbbben egészen elhízott zömök, alacsony ember. Révai vékony testű már akkor is, hajlékony mozgású, ez hallgató, amaz beszédes a harsogásig, s gázolója azoknak, akiket nem szerete; lelke szabad, ahol az lehete: ahol nem lehete, kész minden színt viselni, ami kívántatott, s kacagta, akik pajkosságát nem értették. Révainak levelei hozzám még a legújabbak is mutatták, hogy szeret; s én őtet néztem elsőnek köztünk, akár tüzet tekintém, azt a titáni merészségűt, akár gyökeres tudományait, mely felől kivált magyar régiségei örök bizonyosságot tesznek, akár ízlését (lásd anakreoni dalait, a magy. rég. előtt s elégiáit 1778., amik mellett a Baróti és a zsiros szájú Rajnis versei el vannak homályosítva), de az a kiszáradt test, az az örök éjszakázások által a halál színével elborított arc elijesztének tőle; egy félénk tanácsadó pedig azt az intést adá, hogy őrizkedjem mindentől, s leginkább barátimtól; a falak egykor kiáltottak, most veszedelmesebbek, mert hallgatnak. Aki nevet, mondám a Yorick szavaival, nem veszedelmes, s valóban én készebb vagyok veszedelembe esni, mint rettegni, s magamat egyébnek mutatni, mint vagyok. De az én Révaim úgy viselé magát, hogy nem érthetém, különösségei baráti szánásból erednek-e vagy félénkségből, s inkább akarám ezentúl levelekben venni szeretete jeleit, mint az együttlétekben.]

Horvát István és Vitkovics Mihály, két nagyreményű ifjak, ez a Virág és Verseggy kedveltje, amaz a Révai kevélysége s a Virág barátja, együtt jövének hozzám, szíves kedveltjei egymásnak már akkor is, mint még ma. Még új vala tanácsadóim intése, hittem annak, s alkalmatlannak nézém, hogy oly sokat forognak körülöm. Vitkovics talán megsejté azt s elmaradt; de Horvát nem szűnt meg, s szobámba kísérvén estve, május 16-dikán megszólíta, hogy nálam hálhasson. Egyszerre tűnt el minden rettegésem, s tartalék nélkül adtam által neki magamat; vége vala meleg hidegségemnek, mellyel addig vele is bántam. - Van egy neme a nemokosságnak, mely többet ér, mint minden okosság; s mely okosság az, amely Horvátban fél megcsalhatni magát!

Az én Ninim nem vala Pesten; leveleiből tudtam azt, Simonja felvivé Bécsbe, s elébe terjeszté érsek Hohenwartnak, hogy nem akarja megkeseríteni atyját, ki felől tudja, hogy házasságában megegyezni nem fog, s titkon kíváná magát kopuláltatni, mely az ausztriai törvények szerint véghez is ment. Elűzte a nagy szépségű s igen jó leánytól mindazokat, s olykor kifakadásokkal, akik jobbát igyekezének elnyerni. Ezeknek egyike vala Szmethanovics Károly, egy fia gazdag atyjának, s a Nini bátyjának kedves barátja; másika egy fiatal, szép, gazdag s nagy

nevelésű kurlandiai hadnagy, kit az orosz udvar nádornénkhöz és Nápolyba küld. A dolog ezzel függőben volt, míg szülei, kik a nádornénk udvari papja által a leány felől ajánló híreket vevének, s portréjába úgy belélszeretének, mint a fiok, az elvételben megegyeztek. De báró Prónay a leánytól el nem álla.

[Az Orczy-kert már akkor áll, s Nini azt vélem akará, amint leveleiben mondá, látni. Most tehát a Nini atyjával s Uza Pál barátommal mentem ki oda. De mit gondola ennek rajzolásával Bernhard Petri, az az elhíresztelt kertészi architectus! mondám minden lépten, s most szégyenlem a kérdést. A kert nagy stílusban épült, de azt akkor még én nem tudám kilátni.

Ez a kert engem egy más nagy örömemre emlékeztet. Fellépvén Orczy Lászlónál, az ebédlőjében két gyönyörű tájdarabot láttam függeni. Pest és Buda ezen kertből tekintve, a Duna nyári meleg párázásában. Sokáig nem tudtam kimozdulni helyemből, úgy hogy főispánom a két kép előtt talála. A képet bécsi prof. Fischer festette, ki a báró Mednyánszky Aloyz munkájához is, *Festői utazás a Vág vizén* a színekkel nyomtatott darabokat.]

## 13

Neszmély körül virradék fel május 21-dikén, s szekerembe két feketét foga a póstakocsis. Tatát akarám látni, méltán elhíresedett kertje miatt.

Vízi partiái gyönyörűek, s forrásai gazdagon bugyogtatják buborékjaikat. Talán szűkek gyepti-  
piacai.

Három órát tölték a kertben vezető nélkül, azalatt inasom magát, a póstacselédet és a két fekete sárkányt jóltartá, de inas, kocsis józanon várának. Alig zárta be inasom szekerem ajtaját, s a két ló elragadta szekeremet, végigrepüle velem az egyenes utcájú városon, s midőn minden veszedelmen kívül vélem lenni magamat a mezőn, emelkedni érzem egyik kerekemet, s felfordulék. A két ló, a kocsis, a két első kerék ment.

Orrom nyerge be vala törve, bal könyökömet összezúzta ferslágom, melyben a Gessner Salamon özvegyének viszontajándékul férje munkáinak negyedréti pompás kiadásáért és férje portréjáért, égetett földben, tokaji esszenciát és bort akartam Bécsből elindítani; inasom pedig sántán kele fel a földről; kocsim össze volt törve.

Megfordultam s visszamenék a Szarka nevű fogadóba. Orromból csorga a vér, s jobbommal kénytelen voltam balomat tartani. Egy sváb asszony a fogadóig kísért. A katonai seborvos bíztata karomra nézve, de koponyámat féltette. - Hanyatt fekvé írtam meg leveletem komáromi orvos-doktor Nagy Sámuel úrnak, hogy jöjjen látásomra. Jött. - Nyolc napot tölték Tatán, s orrom meggyógyult. Balkarom baját csak a váradi hévvizek szüntették meg.

## 14

Éjjel, nappal mentem Bécsig, a legszebb holdvilágnál, a júniusi napok meleg éjeiken s a legjobb úton a magyar szélekig. Báróczy szeretettel, sőt örvendő fogada, mint mindig.

Meglátogatám Bacsányit is, ki akkor diurnista vala a bankóhivatalnál. Visszaadá látogatásomat, de kért, hogy hozzá többet ne menjek, jó okoknál fogva.

Úrnapja még Bécsben ére. A gárdát Báróczy vezeté lovon s párducbőrben. - Meghíva, hogy a következő vasárnap légyek vendége Szépkúton, aznap quantum est hominum elegantiorum, ott lesznek.

Az ő szekeren, lovain menénk ki. Sokan idvezlék ebédünk alatt, s az érezteté velem, mely tekintetben áll a jóknál. Nevette, hogy szemem minden szépalakú asszonyi figurán, minden szépalakú ifjon felakadt, ami nekem öreg napjaimban is nagy örömöm, s amint hiszem, nem rossz jel.

Estvefelé térénk vissza, s midőn én ezt az évről évre terjeszkedő nagyságot, ezt az örök szépülést csudálgatám, ő nekem a Róma klasszikusaiból monda idetartozó helyeket, s hazánk történeteiből.

Kedvem jöve lemásoltatni egy madonnát Carlo Dolcétól, mely a Belvederebe csak a Terézia halála után méne be, addig a császárné szobájában függ, s direktor Roza Groszschmied urat ajánlva, máramarosi prefektusunk testvérét, azt vetvén szavaihoz, hogy őt fogná, ha hazámfia nem volna is; minden bizonnyal ott fogom találni. - Magyarúl szólítottam meg, s magyar nyelven felelt, s teljesítette, amit ígért; a szép kép oly hűséggel van adva, mint midőn a gipszöntők egy modellbe öntenek két büsztöt. Most Tarcalon lakik, Tokaj mellett, s még mindég a festésben leli gyönyörűségeit.

Ezen útam alatt képemet Kininger tusban dolgozá, s nemcsak igen híven, hanem igen szépen is; lelket ada munkájának. Midőn azt Kreutzinger meglátá, ki fekete s színes tusokban maga is dolgozá, vallást teve, hogy szebb tusolást nem ismer. Előbb John metszette, azután a báró Mednyánszky Aloyz historiai Zsebkönyve 1829. vette fel, de a metszés nem is képzeltheti a Kininger dolgozása szépségét.

Báróczynak bemutatám Marmontelből ő utána fordított regéimet: Alcibiadot, a Két Szerencsétlent és Laurettet és amely más hármát egyenesen Marmontelből: a Négy palackot, a Szamnisi Menyegzőket és a Kétséget. Amazokat azért fordítám, hogy beletanuljak az ő módjába, és hogy azon mértékben adhassam még jobban, mint ő, melyben nyelvünk az ő ideje olta, ki ezeket 1775-ben adta ki, emelkedett. Láttam, hogy lépésem, minekelőtte még fordításomat megtekintette, neki nehezen esett, bár fájdalmát igyekezék titkolni. Nehány nap múlva, amint nála oly véggel jelentem meg, hogy kézírásomat visszavegyem, mert már elkészülék Bécsből, vissz'adta ezt e szókkal:

- Én most a Két szerencsétlent így fordítanám - s elhallgatott.

#### *A két szerencsétlen*

Gróf Illettháziné nemigen régen húzta volt meg magát Pozsonban a Boldog-Asszony szüzeinek klastromjokban. Az a szelíd vidám csendesség, melyet ebben a magánosság hajlékában látott uralkodni, még keserűbbé, még emésztőbbé tette szíve gyötrelmeit.



Micsoda szerencsések - úgy mond - ezek az ártatlan galambok, kik repülésüket az ég felé vették! Életek homály nélkül való nap; a világnak sem gyötrelmeit, sem gyönyörűségeit nem ismervén.

Ezen Istennek szentelt leányok között, kiknek szerencsáját irigylette, egyedül csak az egy Lucília látszott búsongani és szenvedni. Lucília életének még tavaszában azon szépséggel bírt, mely az érzékeny szívnek szokott rendszerint címere lenni; de a fájdalom és könnyhullatások elhervasztották elevenségét; hasonló egy rózsához, melyet a nap hévsége ellankasztott ugyan, mindazonáltal fonnyadtságában is lehet nyiltakori frissességéről ítélni. Úgy tetszik, mintha a szenvedő szívek közt valamely néma beszédnek neme volna. A grófné megismeré ennek a kedves illetődöttnek szemein azt, amit ott még senki sem sejtített. A szerencsétleneknek oly tulajdona szálni, szeretni egymást. Hajlandóságot kezdett Lucíliához érzeni. A barátság, melyet a világiak érzenek, heveség szokott a klastromokban lenni. Szövetségök csakhamar igen szoros lett, de annak édességét mind a két részről elrejtett keserűség mérgesítette. Egész órákat töltöttek együtt, fel-felsohajtozva, nem merészelve kínjukban okát tudakolni. Végre a grófné félbeszakasztja a hallgatást.

Viszontgyónásunk - azt mondja -, fájdalominknak nagy részétől megmenthetne bennünket, mindketten elfojtjuk sohajításinkat: illik-e barátnak titkolózni barátja előtt? Ezekre a szókra a szeméremnek pirossága futja el Lucíliának ábrázatját, és lesütött szemeinek héja alá rejti el változását. Ah! de miért - így kezdi a grófné újra szavait -, ugyan miért gyümölcse a szeméremnek ez a szép pirulás? annak a kedves színnek egyedül csak a boldogság érzését kellene díszíteni. Szólj, Lucília, ontsd ki szívedet barátnéd kebelébe, annak a barátnédnak, kinek sorsa kétségkívül nehezebb a tiédnél, de aki könnyebbségét lelné tulajdon fájdalmaiban, ha a tieidet enyhíthetné. - Mit kívánsz asszonyom? osztozom szenvedésidből, de magamnak nincs miben megbízhatnálak. Egyedül változó egészségem okozza lankadtságomat, és hála legyen az Egeknek, már nem vagyok messze végemtől. Ezen utolsó szavait oly mosolyodással mondotta, mely a grófnénak egészen meghatotta szívét. Hát ugyan, azt kérdi tőle, csak abban áll-e minden vigasztalásod? Nyughatatlan napjaidnak végét érni; nem akarod megvallani, mi teszi utálttá éltedet. Mennyi ideje már, hogy itt vagy? - Öt esztendeje, asszonyom. - Erőszak hozott-e ide? - Nem, asszonyom; az okosság, egyedül az ég, egészen magához akarván vonzani szívemet. - E szív hát a világhoz volt-e ragadva? - Ah, igenis, szerencsétlenségére! - Folytasd beszédedet. - Mindent megmondtam. - Te szerettetél, Lucília, s mégis ide temethetéd magadat? Egy hitezegettet hagyál oda? - A leghívebb, legnemesebb erkölcsű és legkellemeteseb halandót. Ne tudakolódjál tovább; látod folyni vétkes könyveimet; szívemnek minden sebei felnyiltanak erre az emlékezetre. - Nem, kedves Lucíliám, késő immár titkolódnunk. Szívednek legbelsőbb részéig akarék látni, hogy vigasztalást csepegtethesek belé. Hidd el nekem, Lucília, a fájdalomnak mérge egyedül csak a panaszokban párállik ki, elfojtva pedig annyival emésztőbbé válik. - Kívánod, asszonyom? Annyi mint az; sirassad hát a szerencsétlen Lucíliát, sirasd életét; nemsokára halálát fogod siratni. - -

Eddig Báróczy. Megtartottam némely helyt ortográfiáját, megtartottam erdélyi dialektjét is.

Báróczy nincs többé, de akit szeretünk, akit szeretünk, az halála után is él becsületes embernek. Amit tehát életében nem adtam ki, kémelésből, tiszteletből, hűségből, el kellene (hallgatnom) most is. De ő ott van, ahol a lelke nem érez gyengeséget, és ha megtisztulva emberisége vétkeitől jöhetne vissza közénk, dolgozása kiadását nem venné bántásnak. Én úgy hiszem, hogy alig lehet valami oktatóbb, s nyelvünk kifejlését semmi sem segíheti több

szerencsével, mint ha azon egyet minél többen dolgoznak, s az ügy barátjai azoknak különbözésén lesegetik, mit kell tennünk, mit kerülnünk. Kezeken forog a Báróczy dolgozása, kezeken az enyém elébb 1808. azután 1815., s hátra van a harmadik kiadás; nem az itt a kérdés, ki dolgozék jobban, Báróczy-e vagy én, hanem hogy az öt rendbeli fordítás közt, ide számlálván, amit Báróczy nekem írásban nyújtott által, melyike jobb, és miért s miben jobb. Illő azonban nem feledni, hogy én az 1815-dikben megjelent dolgozást a Báróczy két rendbeli dolgozásai után adtam, s én annyi gondok, oly sok esztendei törlés és igazítás után, Báróczy a maga elsőbbjét 1775. előtt s dolgozására kevés gondot fordítva; hogy én Báróczy nyomán jártam, ő pedig maga tört útat. Ha a koronát talán én nyerném is el, örömet nyújtanám Báróczynak, mert az ő példája nélkül el nem nyertem volna.

Én a Báróczy később fordítását, az 1803-ban dolgozottat, szorosan tartózkodva az ő szavaihoz, s belé nem pillantva sem a franciába, sem az én fordításomba, így adnám: -

*Gróf Illettháznénem régen húzá vala meg magát a Boldog-Asszony szűzei pozsonyi klastromjokban. Az a szelíd vidám csend, melyet a magánynak e rejtekében uralkodni látott, keserűbbé tette s emésztőbbé szíve gyötrelmeit. Mi szerencsések - úgymond - ez ártatlan galambok, kik repüléseket az ég felé vevék! Életek borútan nap, a világnak nem ismerik sem örömit, sem fájdalmaikat.*

*Ezen Istennek szentelt leányok számában, kiknek boldogságokat irígylente, egyedül Lucília látszott titkon szenvedni.*

## MÁSODIK SZAK

### 18

Udvari ágens Bujánovics Károly úrnak, az Izdenczy József nagy kedveltjének, ki országglási tanácsossága alatt mindenható vala, bejelentém, hogy köszönetemet jöttem tenni. - Hamar van - mondá -; megírta, hogy megírja, mikor kell. Felmetszett s pántlikával összekötött újjú kabátban s nyakból függő karral, ha ideje volna is, nem mehetnék. De hogy itt voltam, s hogy e szándékkal voltam itt, azt be fogja jelenteni.

### 19

Kevés hetek múlva azután, hogy a váradi ferdőből teljesen helyreállott karral Semjénbe visszatértem, anyám pásztói jószágának megtekintésére küldé ki Heves- és Nógrád-vármegyékbe.

Ezen útamban meglátogatám gróf Ráday Pált s nagy szépségű hitvesét, báró Prónay Ágneszt, a csanádi főispán László és Radvánszky Rozália leányát Ludányban s consiliárius Puky Ferenc urat, Nógrádnak nyugalomra lépett második viceispánját Dolyánban, és augusztus 2-án Szirákon a koronaőr és ugocsai főispán gróf Teleki József özvegyét, Királyfalvi Róth Joannát, utolsó sarjadékát régi és gazdag familiájának, s a Teleki-ház egyik nevezetes ága igen tiszteletes törzsanyját. Egy egész napot töltvén vele, és magunkban, elholt férjét festette, s László és József fiait, s leányát, báró Mészáros Joannát, Lászlónak lelke és szíve nagyságáról közönségesen ismert özvegyét, a Teleki-ház újabb díszét, örök kevélységét. Minthogy én a koronaőrt s fiát, a somogyi adminisztrátor és septemvir Lászlót, igen régóta ismerém, de nem Józsefet is:

a tiszteletes anya leginkább ennek magasztalására ereszkedik ki, s annak nagy karakterét festegette anyai tiszteletes kevélységgel. Már az mely szeretetreméltóvá teszi fiamat, mondá, hogy ő nem tűri soha, ha jelenlétében másról rosszul szólnak. Látni akarám, mit tenne, ha azt én fognám, s egy ebédünknel cselekedtem azt, s fiam kínosan feszeng székén. Összeesőkö-lám érte ebéd után. - Még akkor az anyjától és mindenektől magasztalt ifjú Catót nem ismertem, nem láttam, de hittem, hogy az anyai magasztalást a szó józan értelmében kell venni. A rosszról rosszul nem szólni nem érdem; kinek-kinek a magáét. Csak a tett, ne a személy legyen tárgya kifakadásunknak, minden jól van. Cato maga elég sok rosszat monda másokról, s ami ugyan dícséretére nem szolgál, még Scipióról is.

Ráday kivive kertjébe, s láttatá velem azt a vén, azt az igen magasra s vastagra nőtt nyárfát, mely alatt nagyatyjának atyja, Pál, s nagyatyja az első Gedeon, s ez még gyermek, ült. Midőn odamenénk, felizene a grófnéhoz, jönne közénk, hogy onokái is emlegethessék, hogy ott mindhárman együtt valánk. Sokáig várakozánk a grófné lejtője után, s mindég hiába.

- Az én Ágnesem ma nem teljesítené először kérésemet! - mondá nyugtalankodva.

Végre jött a kertészlegény s bocsánatkéréssel, hogy a grófnét annyira elfoglalák gondjai beteg cselédjei körül, hogy meg nem jelenhet. Ekkor kifakada hitvese magasztalásiban.

- Szinte örülök, hogy nem jön - mondá -, mert a hely nedves, s az estve hűs; de jer, barátom, tapaszd te is tenyeredet a fára, s csókoljuk meg alatta egymást.

Azt nagy örömmel cselekvém.

- Állj századokig, szent fa! - kiáltám magamban, feltekintvén lombos bércére, s azt kiáltom most is, de azon toldással, hogy az hirdesse a később Rádayaknak a Pál nemes lelkét is, melegségét és szeretetreméltó vidámságát, bohóságait, melyek ötlet élte utolsó napjaiig sem hagyták el. - Közönségesen tudva van, mely testamentomot diktála halála előtt kevés napokkal egy vigadni szerető vendége tollába, s az ő elvesztét előre kesergő grófné sírását, a Zultánné titulussal, mint változtatá egyszerre nevetéssé.

## 20

Kancellárius gróf Teleki Sámuel, Biharnak főispánja, szeptember 20-án megújítja a tisztviselői kart, s a megye halhatatlan első viceispánja, Péchy Imre, most septemvir feláll, s amit senki meg nem jövendölt, kandidáltatni sem engedé magát, annyival inkább nem megválasztatni. Bihar az ő érdemeit felejteti soha nem fogja, s az egész ország tudja, mely méltósággal viselé a viceispáni fényes hivatalt; de a tisztválasztók éreztetik olykor kéjeiket is, s az érdem néha ellenségeket is szül. Péchy látta a mozgást, s lelkesen pirítá meg hatalmaskodó ellenségeit. Helyébe Beöthy László, az ezébe pedig második viceispánnak Dienes öcsém választaték meg. Legjobb volna megújítani a régibb szokást, s három esztendő múlva mindég mást ültetni be. Sohasem fordúlt ki még egy ember kidőltével a dolog, s amit nem akarnánk, a halál is megteszi. Osztán a kilépő, ha kilépe is, használ és szolgál.

Báró Vay Miklós is megjelené Váradon, s amint beért, engem az utcán lele. Mindjárt ott veve fel szekérébe, s kegyessége szerint úgy kíváná, hogy míg Váradon lesz, elválhatatlanul együtt legyünk.

Egy estvét a kancellárius társaságában tölténk, és az erdélyi statuum praesidens gróf Teleki Lajoséban, kit akkor láték, sok esztendei óhajításaim után, először. Első pillantással visszatoló, de tovább nem az. Jelen vala ennek fia, József és veje Radvánszky Teréznek, Szerencsy

Franciskának férje. Én ezt, közelítvén a vacsora ideje, félrevontam, s megkértem, hogy készüljön neki előre s midőn széket fogunk, kezdjen beszédet Vayval külföldi utazásairól, hogy a vacsora idejét haszontalan csevegések ne lopják el. Azért kértem erre Telekit, mert félék, hogy ha ismét én kezdem, mint mindig, mikor Vayval vagyok, ez azt végre, és éppen itt, alkalmatlannak vehetné. Teleki örült a gondolatnak, s megígérte, amit kértem.

Teleki Vay mellé esett az ülésben, én Teleki Lajos exc. mellé, s én az ifjú gróffal áltellenben. Inték, hogy kezdje; s az visszainte, hogy nem leli magát. Féltem a megelőztetést, s azt kérdém Teleki Józseftől: mely esztendőben vala Angliában.

- Angliában? - mondá Vay, meg nem sejtván fortélyomat, s a beszéd folyt végig a vacsorán.

- Midőn mi, két Teleki Józsefek, én és a sógorom (a feljebb emlegetett Róth Joanna magasztalt fia) Londonban Herschelnél vezetettünk fel magunkat és a híres matematikai szerek csinálójához, Ramsdenhez, megértvén egyike és másika is, hogy magyarok vagyunk, első kérdések az vala, ha ismerünk-e egy indzsinír kapitány báró Vayt, s hallván, hogy nemcsak ismerjük, hanem vele atyafisági viszonyban is állunk, nincs oly neme a szívésségnek, melyet irántunk teljesíteni készek nem valának. Vay nem azáltal kötelezé le Ramsdent, hogy tőle sokat vásárla, hanem hogy vele sokat dolgoztata, és amit Ramsden maga hirdete, hogy az új szerek problémáit adván fel neki, a munka alatt algebrai számolgatásban segítette is. Így történt, és így történhet, hogy Vay oly portékákat hozott honjába, melyeket a Ramsden szülőföldje sem bír. A göttingiak 1793-ban Zsolcáról kértek kölcsön egy ily szert, hogy bizonyos experimentumot tehessenek, és azt Vaynak vissza is küldötték. - Midőn Vay 1792-ben másodízben hagyá el Londont, s a Klopstock láthatásáért Hamburgnak vette tengeri útját, s onnan fordúla le Göttingába; az akkor ott tanuló két királyfi, tudván mit hoz Vay az ő hazájokból, s ezt előbb tudván, mint Vay oda megérkezék, őtet és az ő kedvéért az egész professzori kart ebédre hívák meg. Asztal után tudakozni kezdék, ha nem lehetne-e látniok, amit Ramsdentől hoz. A londoni üveges hintó tehát előállott a magazinnal, mely ilyekkel volt nagy részben megtömve. Egy más ebéd alatt tapogatózni kezdének, ha ezek közül a göttingi universitás nem vásárolhatna-e meg némely darabokat. Vay csak azért sem csonkítá meg gyűjteményét, hogy hazája oly portékák birtokával dicsekedhessék, amit Göttinga is irigyle.

Tudta a valóban nagy ember, amit nemcsak a nagy ember tud, hogy a tudományoknak nincs neme, mely tekintet és tanulást nem érdemel; de azt is tudta, hogy jót egyedül attól várhatni, aki nem szórja el erejét, hanem körültekint ugyan az egész végigjárhatatlan mezőn, de fáradhatatlan gondokkal egynek fekszik. Ő a matézis és a gazdasági tudományokkal akara hazájának szolgálni. A szépmesterségekre gondolai ki nem terjedének. Midőn én azt vitatám, hogy az úgynevezett solidus tudományoknak is a poézis és társai készítik el az utat; fonák dolognak mondá festésekről és a faragásokról gondoskodni, míg jól épült házaink nincsenek. Egyikünknek és másikunknak mennyiben van igaza, ki-ki érti. Vay a mondottak szerint Londonban a gazdaságot tanulá, mint Párizsban a kémiát, ott és itt azokkal társalkodék leginkább, akik e kettőben voltak nagyok. Erszénye kész vala minden áldozatok tételére, s ezzel olykor tiltott lakatokat vere le, mert a tudományok kincseihez az egész emberiségnek jussa van; az olyan nemcsak feltalálójáé. Landsdownnak falusi jószágában heteket töltött, hogy lássa is, amit mestereitől halla; Banksnek szoros ismeretségébe, barátságába juttatta el magát. Londoni elsőbb útjával nemcsak a fonószer modelljét lopta ki, hanem órákat is hozott, pisztolyokat, kardokat, apróbb és nagyobb késeket, ekéket, kapáló boronát, kerti és mezei veteménymagokat s ezeknek nagy részét mahagóni gerendákból összerakott ferszlágokban, minthogy a betűt tisztelő nép törvényei szerint a fától kelle vámot fizetni, de a ferszlágtól nem kelle; s mindezek Fiuménál rakatának ki hajóból. A hétszáz forint árú magok mind kicsiráztak, s megromlottak, vagy a hosszú tengeri út alatt, vagy ami hihetőbb, míg Fiuméből Pestre téteté-

nek által. Azok tehát most báldog szelencékben hozatának meg és most tengelyen. Kevés haszna lett az ekének is és egyéb gazdasági szereknek. Jelen valék Zsolcán, Borsodban, midőn legelébb szántának vele. Ezt két ökör voná, a szokottakat hat. Vay széjjelveré az ángoly ekét, mert bérese panaszkodott, s maga raká össze, s a béres panasza megszűnt. Ökrömnek könnyebb - mondá ez -, de karomnak nehezb. És minthogy a béres nem az ökör könnyebbségét nézi, hanem a magáét, mi vala természetesebb, mint hogy a Vay próbatétei végre is haszontalanokká levének, s az Angliából hozott szereket el kelle vetni.

Vay Miklós Patakon tanúla, s elsőkött onnan, mert praeceptora a Cellarius vocabulariumából kínzotta. Az algebra miatt el nem szökött. Bécsbe vitetett onnan 1776-ban a leingrubeni katonai akadémiába. Esztendő múlva azután meglátogatám. Egyik tanítója, rojtos karddal és kalappal, lelépegete a grádicson, midőn én fel. Csizmát látván lábamon, mégpedig sarkantyúst - a németek akkor cipőköcskében jártak -, szóba erede velem, s beszélé, mely álmélkodásra ragadtatának, midőn Vay kezök alá jutott és exament ada itt. Én viszont Vaynak mondám el, ki éppen a kertben mülata társaival. Gyanítám, mondá, hogy velem valamennyire meg valának elégedve, s kevélykedve honommal, azt felelém nekik, hogy a Bernoulli tanítványától és Patakon (tanúltam). Ez Szilágyi Márton vala, fia a szuperintendensnek Patakon. Vay nem felejté ahol illet, hogy ő magyar, de nem hitte, hogy mind magyar, akinek bajusza van.

Himlő által kisdéd korában elgyengült jobb szemét Belgrádnál az éjszakázások és erőltetett munka még inkább elgyengítették. A bécsi orvosok nem merék biztatni. Így 1790-ben Párizsba utazott, s Leopoldnak frankfurti koronázására jelent meg. Beteg szemét végre is kénytelen vala kivétni.

Párizst elsőben 1786-ban látta a téli s tavaszi hónapokban. Elkíséré XVI. Lajost Cherbourgba ő is, megtekinteni a révet, mely ott nyitattott. Onnan lement Languedokba a csatornát szemlélni. Ekkor is látá Londont, s Bécsbe júniusban 1788-ban ére vissza. Az 1792-diki diétán követje vala Borsodnak, s 1796-ban a szabolcsi felkölteket vezérlé mint obersterek. Tudva van, serge mely előmenetelt teve a hadigyakorlások megtanulásában, és kevés hetek alatt. Az 1805. diétán generálissá neveztetett, s az országgyűlése rábízá a Tisza folyamatja jobb intézését.

Az asszonyi szerénység kevésbé tűri a kitélt, s a hasonlíthatatlan felől szólani tiszteletem tilt. Atyja testvére fővadászmester a bádeni nagyhercegségben, mint nálunk az ilyenmű foglalatoságokról elnevezett országnagyjai, s báró Adelsheim Joanna azon udvarnál neveltetett, hol az orosz császárné, svéd és bajor királynék. Két gyermeköket, Miklóst és Lajost, maga ez a nagylelkű s érzésiben és nyelvében is egészen magyarrá vált asszony nevelte, s a Patakon s Heidelbergben és Pestalozzinál tanúlt Szilvási Szabó János úr.

Született Vay Miklós 1756. szeptember 6-án, megholt Pesten 1824. május 11-dikén, consiliárius Vay Ábrahámától és csegei gróf Wass Annától. Atyjáról testvére vala a gyermektelen Istvánnak, ki a pécsi kerület iskoláinak királyi fődirektora vala; mind atyjáról, mind anyjáról legifjabb testvére Dánielnek, elébb báró Korda Annának, s ennek halála után a gróf Wartensleben generális és gróf Teleki Klára' Eszter nevű leánya gyermektelen férjének, és septemvir Vay Józsefnek. Dániel és Miklós bárói nevezetet adatának magoknak: József azt nem akarta.

Nemesb gondolkozású, nemesb érzésű halandó kevés volt. Nem foghatá meg, mint lehet rútat tenni.

A jénai mineralógiai társaság ezen esztendőben engem is megtisztelte azáltal, hogy társának fogadta s leküldé diplomáját. Érzettem, hogy a megkülönböztetést nem érdemlem, s megköszöntem a társaság tagjainak kedvezéseket, de visszaírtam, hogy azt el nem fogadhatom. Céljok jó vala, több barátokat akartak szerzeni a jó ügynek, de azt én elő nem segíhetém.

Az esztendő utolsó heteiben rám jöve egy in-hideg Ér-Semjénben, s életemet most dr. Szentgyörgyi József úr tartotta meg, mint tizennégy esztendő előtt Viczay, Kassán.

[Hetedfél esztendőm veszvén el örök munkátlanságban, de nem kontemplációk nélkül, meggyőződém aziránt, hogy nyelvünket és literaturánkat mostani korában semmi nem gyarapíthatja inkább, mintha a régiség és a külföld klasszikus íróit, kiknek érdemök közönségesen el van ismerve, minél nagyobb gonddal fordítgatjuk. Kellenek ugyan grammatikázások és teóriázások is, de a sok grammatikázás többére elposhasztja azt, aki azon apróságokkal sokat bibelődik; azokon keresztül kell nyargalni; de nem benne megtespedni. Ami itt főcélnak látszhatnék, hogy a csudált műveket lefordítván, magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a főcél az, hogy a dolgozás alatt nyelvünk bővüljön, símuljon, szépüljön. Addig gondolkodni mesterművek teremtése felől, míg a nyelv el nincs készülve, azaz míg az írók a szükséges teremtéseket s változtatásokat a nyelvben megteszik, az olvasók pedig a javulás által elfogadják: azt én mindig fonák igyekezetnek néztem.

Gondolkozásom világos ellenkezésben áll a másokéval. Ezek szerint fordítani éppen nem kell, mert a fordítás éppen attól foszt meg bennünket, ami legbecsebb és legféltőbb: a nemzeti arctól. Nekünk nem hasonlítanunk kell másokhoz, hanem különböznünk másoktól; nyelvünket nem idegen példák szerint alakolni, hanem annak saját erejét kifejteni. Nekünk nem görögökké, nem rómaikká, nem franciákká, olaszokká, angolokká, németekké kell válnunk. Nekünk magyaroknak kell maradnunk. Korcsot csinálunk nyelvünkéből, mely eredetére és természetében keleti, míg ezek nyugotiak, ha ezeket tesszük példányinkká - ezt kiáltoztaták.

De ha fordítani nem kell, úgy olvasni sem kell idegent, mert ez is oda vezet; s midőn arra buzdítjuk íróinkat, hogy azt vegyék által, ami szebbé teheti nyelvünket, távol vagyunk attól, hogy még annak átvételére is buzdítsuk, amire szükség nincs. S az a rettegés, hogy nyelvünk egyéb lesz, mint volt, éppen nem rettenthet bennünket; hiszen éppen azt óhajtjuk, s a nyelven maga az idő is változtat. Minden kérdés az, hogy a nyelv bővebb és szebb lesz-e, mert ami szép, mindig jó.

De valljuk meg, az örök fordításnak - ha azt nem a Péczeli módja szerint tesszük, ki csak a munkát hozta által, annak nyelvbéli szépségeivel nem gondolt - az a kedvetlen következése lehet, hogy stílusunkat manirirtta teheti, mely igen is hibás törekedés volna. Hogy ezt elkerülhessük, mondám, az szükség, hogy ne mindig egy író fordítsunk, hanem minél többet és különbözőbb nemekben. Mert minden nemnek más meg más nyelve levén, a mi nyelvünk csak akkor emelkedik fel majd a főpontra, mikor minden nemre elkészül.

Nekem a Róma prózaistái közt legkedvesb vala mindig Sallust, s legszebb helyeit már ott kezdém papiros nélkül lefordítani. Most nekiállék, s papirosra öntém Catilináját s Jugurtháját, azon lévén, hogy ne én szóljak Sallust helyett, hanem hogy ő én általam. Amint ezzel elkészültem, lefordítám Ciceróból a négy Catilináriát, és amit ez Milo, Dejotarus és Ligarius mellett monda, s ezt nem hogy a magam stílusomat alapítsam meg, hanem hogy fordításom

olvasója a Cicero olvasása mellett még inkább érezze, miben különbözik tőle Sallust, s a Sallust sallustsága miben áll. Egyszersmind fordítám Marmontelt, Boufflerst, Emilia Galottit, Miss Sara Sampson, Minnát, s Emiliát különösen azért, hogy legyen udvari nyelvünk és artistái. Barátim, kik Sallustot nem is ismerik, és mégis bírák akarának lenni, ha nyelve jó nyelv-e, felkiáltának, hogy istentelen kezeket emelek a nemzet legszentebb kincsére; s mint Klopstock kiáltá kevélyen Basedownak: *Sie sollen mich verstehen* - úgy én most, hogy Athént, Rómát, Párizst és Weimárt teremtek a magyarnak; s midőn azt kérdék, hogy hol lesz Csabája? a *botcsinálta* doktort (Molière után: *Le medecin malgré lui*) adtam nekik.

Verseghy nyolc esztendő után, 1803-ban hazajött, eltelve azon gondolattal, hogy Adelunggá teszi magát köztünk. Grammatikát ada, vastagot, s készítgeté lexikonát. A legtisztátlanabb magyar beszédben, melyet valaha fül hallott, ő hirdeté ki a tiszta magyarság törvényeit; azt, ami úgyszólván egyedül illethetetlen a nyelvben, a paradigmákat összegázolta; új szókat csinált, néha jót is, többére kietleneket: az *ádáz* és *eszmélet* szót kitiltá a nyelvből, - miért azt? ő tudja. Ezt, mert nem jó formációjú; mintha a nem jó formációjú, de századok óta tisztelt szókat ki kellene hányni. De az ember amint hajlandó és alkalmas vala minden színben öltözni, ami hasznot ígért, s minden eszközt szentnek néze, ha segítte az ő céljait, súlyt tud adni magának, s elhirdeté, hogy ő görögül, deákul, németül, franciául, olaszul, angolul, sőt zsidóul is tud, s szerencsés vala elhitetni, amit akart. Akiknek szavak van a dologhoz, tudják, mit érnek az ő tanításai, s a később idők csudálni fogják, mint juthata ő azon gondolatra, hogy ragyogni akarjon társai közt. Végre nekiállá még a lelkes Káldi bibliájának is, és azt a maga eretnkségeivel akará eltölteni, de szerencsénkre kihalt a gonosz szándékban. Mi ő Káldi mellett! hol áll ő Káldi megett! kinek valóban nem méltó saruit is feloldozni.

Révai, professzora nyelvünknek az universitásnál, azon tekintetben állá a nyelv barátjai előtt, melyet érdemle, s Verseghy a magáéval eltölt, az érzékeny emberrel összeakasztá kerekét. Mi leve a nem szép vitából, tudva van.

Révai nekem is panaszkodék, s én feleltem, méltó nehezteléssel, s mint barát szenvedő barátjának szokott, hogy enyhítse fájdalmát; s ez levelemet hírem nélkül kinyomtatattá: *Verseghy Ferencnek megfogytakozott okoskodása a tiszta magyarságban. Írta Boldogréti Víg László. Pesten 1806. lap 15-19.* Azt cselekvé a mások leveleikkel is. Bizakodással írt leveleinket hírünk nélkül kiadva látni, mindig kedvetlen; de valóban azon hamar felvigasztalám elmémet; kedves volt hiúságomnak látni, hogy Révai súlyt tulajdonít nekem, és hogy irántam szeretetet bizonyít. Nem eléggé szerény, ki semmi gáncsot nem tűr, s így nem szólok azokra, amiket némelyek e levelem miatt mondanak; a részre nem hajló bíró nem fogja felejtetni, mi van levelem végében. Hogy Verseghyvel *non pro sortis necessitudine* bántam, azt nem szégyenlem; mi ketten ott sem hasonlítánk egymáshoz.]

1804

Az országgyűlés végezése szerint minden vármegye téteték a népesség conscriptióit, s Bihar a maga táblabírái közül engemet is kikülde, mellém adván Baranyi József urat azon tájra, mely Debrecenről Várad felé nyúlt el.

Közel lévén Debrecenhez, s ott gyakorta megfordulván, kértem volt prof. Sinai Miklós urat, hogy a Sylvester (Erdösi) János deák nyelven írt és Nagy-Szigetben (Vas várm.) 1541-ben kiadott magyar grammatikáját, mely sehol más helyt, mint nála nem találhatik, vagy engedné nekem, hogy leírathassam, vagy íratassa le számomra ő maga. Nem boldogultam kérésimben s a könyvet Debrecennek egy utcájáért sem adta volna el. Most a tudós férfit egy igen terhes

nyavalya éré. Éltem az alkalommal, s rávettem fiát, hogy azt, míg atyja betegen fekszik, számomra írassa le, s ez teljesíté kérésemet. A könyv az öreg halála után debreceni consil. Fáy János úr birtokába méne által, én pedig a vett mását közrebocsátottam, *Magyar Régiségek és Ritkaságok* címje alatt, Pesten 1808.

23

Debrecennek még egy kincse vala, melyet gróf Teleki Sámuel, erdélyi kancellárius, Cornides, Pray, Révai bár csak másolatban, hiába igyekezének megnyerni. A kollégium előljárói mindég ígérék azt, de csak hogy a sürgetést elháríthassák. Tartanom lehete, hogy az én kéréseim is sikeretlenek lesznek, s amit így meg nem nyerheték vala, hír nélkül tettem magamévá. Segélve a barátságtól, nem leíratám, hanem lefestetém. A másolatnak minden lapján, minden sorában annyi betű áll, amennyi az eredetiében, hogy így lap és sor biztosan idéztethetik, s másolva van a régi példány minden cifrázása is. Szenteket magasztaló prédikációk magyar nyelven, szegletes betűkkel írva. A másolt példányt általadtam a nagy Révai nagy tanítványának, Horvát István bibliothecarius úrnak, kit a haldokló Révai követőjének óhajtja a magyar nyelv professzorságában, s így ha Debrecen valami szerencsétlenség által nagybecsű ereklyéjét elvesztené is, az a hazának az én másolatomban megtartva lesz.

24

Távolylétem ideje alatt anyám értem azt szenvedé, amit a leghívebb nő szenvedhet férjeért, s az a szapora háznál tartalékokat szüle. Zavarok támadának, s honnan ered a machineriában a taszítás, azt a rángatott rángatók sem látszottak mindnyájan tudni; világosan ugyan éppen nem értették. Anyánk eszközzé vala téve, én voltam a cél. László öcsém, kinek gondolkozása s minden érzései egykor teljesen egyezének az enyéimmel, most pedig teljesen ellenkezének, vaktában kíváná a magam megadását, s barátságát a vakon-engedéstől függeszté fel, s kényszeríte kimondanom, hogy én, ki uralkodást sem üzni, sem túrni nem akarok, azt drágább áron fizetném, mint amit adhatnék. A kedvetlenségek nőttek, nem fogytak, s minthogy szelíd szerek nem használnak többé, ideje vala nem várt csapás által akasztani el a mesterségesen szőtt bordát. Nékem egyetlen óhajtásom az vala, hogy nyugalomban élhessek s foghassak hozzá valaha dolgaimhoz; erre pedig az egyetlen út a házasodás.

25

Konyáron, Debrecen mellett, július 25-d. éjjel engemet a csonkúlásnak egy könnyebb neme sujta meg. Kedves barátom, doktor Szentgyörgyi József úr kikapa bajomból, de intvén, hogy vigyáznék magamra; egy második előlhetne. Mihelyt túl valék a bajon, elvégeztem, hogy egy útát teszek két esztendő oltá nem látott barátimhoz s mentem. Minek, azt senki nem gyanította.

Meggyőződve azeránt, hogy kívánságimat senki más úgy, mint Sophie ki nem töltheti, Kázmérba mentem fel, hogy kilessem, felejtethném-e vele az ifjú szép emigránst, kitől magát elrántatni öt esztendő oltá semmi tekintetek által nem engedé; és ha a dolog jól indulna, mindazt megtenni, amit az idő enged. Anyám ötet annyira szereté, hogy midőn Regmecen múlata, egész hetekig nem ereszté el magától, s így biztosan lehete reménylenem, hogy lépésem megnyeri javalását.



Lajos napja előestvéjén (aug. 24.) értem oda. A grófné s Sophie és Marie a kertbe akarának lemenni, mert a nap meleg volt az összeolvadásig, midőn szekerem az udvarra befordult. Mint a ház gyermeke megpillantására, ki nem-várva jelen meg két esztendei távolyléte után, úgy kiálta fel mindhárma, amint meglátott, s míg cselédem szekerem ajtaját megnyitotta, Sophie már mellettem állott.

- Ferenc, s mikor megy el tőlünk? - kérdé.

- Köszönöm a szíves fogadást, édes Sophie - mondtam -; s mióta szokás így látni vendéget?

- De a testvér nem vendég - felele Sophie; s azalatt anyja s öccse is előttem állának.

Sophie úgy hitte, hogy az ő valójában van valami, ami engem tőle visszatól, ámbár vele, mint barát barátnéval s testvér testvérral, megferek, s elfoglalva lévén, hogy ötlet és engem külön választ a sexus, az eszébe sem jutott. Bánása velem így annál szabadabb, tartaléktalanabb volt.

- Jöjjen - úgymond -, menjünk atyámhoz, nemsokára rájő hideglelése, s akkor magában szeret maradni.

A grádics közepén, hol vele, a testvéri familiaritás szerint, nem karon, hanem kézenfogva lépdelgeték, megállta.

- Édes Ferencem - monda itt -, nem is tudja: amit mindég jövődölgete, megvan; két hete, hogy itt Párizsból a jelentés: Etoile megházasodott. Lábra akarván állítani minden vagyonaiktól elesett szüléit és az egykor fényes házat, elvevé egy gazdag polgár leányát.

Soha én kedvesebb hírt nem hallhattam, soha én jobb órában Kázmérba nem jöhettem. Azonban érzéseim meg valának osztva az öröm és a legszínetlenebb szánás között.

- A csapás rettenetes - mondtam -, és enyhülést neki csak az a gondolat adhat, hogy ezt várunk lehete, várunk kelle.

A hideglelés paroxizmusa ma hamarább jöve a grófra, mint várak, s midőn belépénk, már vetközteté inasa. Megcsókolám kezét, ő nem engemet, de megkövetve; sőt mihelyt lefekvék, kért, hagynám magát, s mülassak a grófnéval s gyermekeivel. Azok jöttek. Sophie pedig engem egy ablakba vona, s ott önté ki keblembé szíve panaszait.

Fukarkodám éltem legszebb gyönyöreivel, s az utolsó cseppig akarám kiszörbölni, amely édes kelyhet nekem itt a Gondviselés annyi szenvedésemért nyújtja. Sophiet a maga tiszta asszonyiságában akarám végig meg végig nézni, melynek most új kecsket ada a mély fájdalom.

Huszonnégy óráig vittem úgy dolgaimat, hogy Sophie semmit nem sejtje meg szándékomból, s ezt a melegebb, szabad közelítést, melyen el nem foglalt elmével felakadt volna, most a baráti, testvéri részvételnek, szánásnak tulajdonítá. Én másrésről örvendék, hogy ő meg nem sejtve kelepceimet, éppen ezen megtévedése által tapada inkább meg inkább belém. Eltűnt volna tartaléktalansága, ha meggyaníthatta volna, keblem mit forral.

Visszajöven estvéli sétálásunkból, a két leánytestvér engem magamban hagyta. Még nem szólok, mondom magamban; ily szcénákat az istenek csak egyszer adnak az életnek; s újra elmondván, hogy nem szólok, összekulcsolt karral egy kommodhoz támaszkodám, midőn megnyílék ajtóm, s Sophie belépe.

- Sophie - mondtam, ki nem bontván karjaimat egymásból, s helyemből ki nem mozdulván -, jöjjen csak ide.

Ő fel nem akada a szokatlanságon, mely ha testvéri viszonyunkban nem találna mentséget, nevetlenségre mutatna, s megállta előttem.

- Édes Sophie - mondtam, még mindig összekulcsolt karral s megtámaszkodva -; ismer engemet és a zavart, melyben házunk most áll; de ismeri lelkes és jó, bár megtévesztett anyámat is; végye mindezt együvé s mondja meg nekem, összeköthetné-e életét az én életemmel?

Sophieben az a gondolat támadt, hogy én produkálni akarom, ami felől tegnap folyt a szó.

- Nem, édes Sophie - mondtam sárgára, zöldre, pirosra, fejérre egymás után változó színekkel -; én egyenesen azért jövök, hogy lássam, reménylhetek-e.

Míg zavarodásomból magamhoz térheték, Sophie - anélkül, hogy emlékezhetném, miként - eltűne előlem. - Szégyelve gyengeségemet, hogy erős feltétem mellől eltántorodhatám, s hogy amit tettem, ily balogúl tettem, sebes léptekkel járék fel a szobában s akartam volna, nyeljen el a föld. Életemnek ez volt egyik legkínosabb pillantása.

A Sophie szemeiről éppen ez a nem-készült vallás kapta le a hályogot; most érzé ő, hogy a tegnap olta eránta mutatott meleg szánás valami egyéb vala. Összefutának lelkében a barát, testvér, szerető ideái, s azzal a tettetést nem ismerő lélekkel, mely neki nem eltanúlt, hanem természetből vett tulajdona, jön s megszólít:

- Ferenc, s hol fogunk lakni?

Mint elébb a színek arcomon, úgy változának most, úgy csaptak által egyikből a másikba érzéseim a magam vádlásából a legindulatossabb örömébe, triumfuséba. Megragadám a három esztendő olta minden mások felett becsült leányt, s ki nem eresztém rengő karjaim közül, míg a szót kimondta. Akkor kifejté magát karjaimból s ment.

Nem lelém többé magamat, nem leheték többé nélküle. Jött ismét.

- Izenet atyámtól: ő inkább barátod, mint hogy veled a szokott úton mehetne. Nem te fogsz vele szólni; ő fog veled. -

A nemeslelkű ember meghallván hitvesétől, amit ennek Sophie monda, felüle ágyában, s összetapadt tenyerével égre tekintve ezt mondá:

- Mondjátok meg Ferencnek, senkinek nem inkább, mint neki; ismerem őtet; a lányom szerencsés lesz.

Debrecennek vevém útamat, hogy hírt vihessek báró Vay Miklósnak. Ez magán kívül volt örömében.

- Gyönyörű gondolat! - kiáltá -; ebédelj nálam holnap, hogy tudathassam gróf Batthyány Aloyzzal, hogy ez azt tőled hallhassa.

Anyámnak nem vala lélekezete, midőn a hírt hallá.

- Hiszen én mindég szerettem Sophiet! - mondá, megállapodva minden szón, s ment, elmondani, ami történt, egy szeretett rokonának.

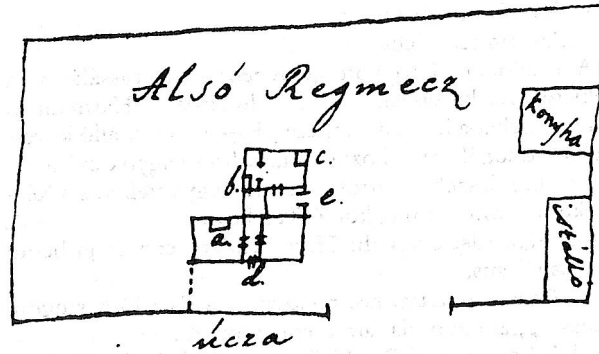
November 11-dikén Kázmérban én azon órában léptem az eskető plébánus elébe, midőn nagybátyámat, consiliarius Kazinczy András urat Berettőn Zemplényben, hol lakott, temeték. Ritka adományú, nemes érzésű, közönségesen tisztelt férfi, házunknak örök dísze.

Ipamat kérte anyám, szenvedné meg, hogy nála maradjak, míg maga jön értünk s leviszen. Így én két holnapot töltöttem ott. S míg én papirosaim közt ülök, feleségem fél napokat töltött mellettem némán, vagy énekében önté lelkét lelkembe. Sophie nekem, és sok esztendőig, nem feleségem volt, hanem szeretőm, még akkor is nem feleségem, hanem szeretőm, midőn gyermekemet tejével táplálta. Feketébb és kedvesb színű fonalakból soha ember életét a párkák nem fonták, s így még ma is, öregségem végnapjaiban; s hogy én bajaimat ily lélekkel viselem, az nem hideg bölcsesség, hanem hála érzése.

Boldogságimat nevelék távoly lakó barátim levelei, s ezek közt főhelyen állanak, amelyeket Ninitől vevék. Kis a maga barátságának egy francia ízlésű ódájával tevő fel koronáját, mellyel menyegzőmet tisztelte meg; Szemere sűrű levelezésbe fűzött magával, még minekelőtte őtet látam; érzésem, gondolkozásom, ízlésem egészen egy vala az övével, s vele együtt a Triász két más tagjai, Horvát István és Vitkovics, még ma is elválhatatlan barátok. Gróf Dessewffy József, még gyermek Kassán és a Koppi keze alatt Pesten, de már akkor is tisztelt gyermek, most megkoszorúzva rózsákkal és polgári koronával, barátságába fogada. Felejtve a világtól, s felejtve a világot, én ezek társaságában élék. Teljesedve látam, amit legkevélyebb reményeim óhajtottak, s midőn fejeink felett szikrázott és csattogott az ég, s Austerlitznél három nagy ország sorsa forgott kockán, én csendesén élék a szerelem és barátság védő szárnyai alatt, bár rettegettete hazám sorsa, melynek saját vesztémmel is örök állást óhajtottam.

## FOGSÁGOM NAPLÓJA

1794. december 14. Vasárnap. - Szombat és vasárnap közt egyszerre fagyott meg a sár, s oly keményen, mintha a fagy két hét előtt állott volna be. Szombaton még irtóimnál voltam, közel az 1791. épülni kezdett házamhoz a liget előtt; vasárnap egész nap írtam. Az anyám estve álmos volt, s sietteté a vacsorát, hogy lefekhessen. Én is lefekvém József öcsémmel.



Az anyám az *a.* betű alatt feküdt, én a *b.* alatt, az öcsém *c.*

Midőn az anyám már csaknem elszunnyada, két szobaleánya elijede, hallván, hogy ablaka rostélyát, a *d* betű alatt, valaki megcsapta. Hallá a csattanást a szomszéd szobában az anyám is, s úgy hívén, hogy vendég jöve, parancsola, hívják elő a szakácsot, vacsoráljon a vendég, s feküdjék, mert maga nyugodni kívánt.

Az egyik leány ment a gyertyával megnyitni a pitvar ajtaját az *e.* alatt, s elsikoltá magát, midőn egy ulánus tiszt a Terebesen fekvő báró Mészáros János generális regimentjéből, főhadnagy Ehrenstein, linzi póstamester fia, a pitvarba belépett, két ulánus közlegény pedig kivont karddal az ajtónál megállott.

- Hol Kazinczy úr? - kérde a tiszt. A leány azon szoba felé vezette, hol az öcsém feküdt. A leány vitte a gyertyát, s a tiszt utána.

- Herr von Kazinczy - monda a tiszt az öcsémnek -, ich habe Befehl Sie nach Ofen zu begleiten. Kleiden Sie sich, wir müssen also gleich fort.

- Wer? - kérde az öcsém.

- Sie, Herr von K.

- Welcher Kazinczy?

- Herr Franz Kazinczy.

- Das bin ich nicht.

A tiszt majd lerogyott ijedtében; mert cassálás vala neki ígérve, ha elszalaszt vagy eltéveszt. - Harmadnap óta egy gubába burkolt embere a kapunk előtt álló korcsmában iddogált, tudakozódván, otthon vagyok és vasárnap otthon leszek-e, tartok-e töltött fegyvereket, s a feleleteket naponként megküldé Terebesre.

- Und wo ist denn Ihr Herr Bruder? er war ja heute noch zu Haus.

Az öcsém mutatta, hol fekszem, s a tiszt jött, s egész nyájassággal elmondá, amit az öcsémnek.

- Ich komme auf Befehl Sr. kön. Hoheit des Erzherzogs Palatinus (Sándor Leopold), Sie nach Ofen zu begleiten.

- Ich unterwerfe mich den Befehlen Sr. kön. Hoheit - mondám egész nyugalomban -, wann wollen Sie, dass wir aufbrechen?

- Ohne aller Verschub. Es steht Ihnen frey alles, was Sie zu Ihrer Gemächlichkeit nöthig haben, mitzunehmen; nur müssen Sie Ihr Geld mir übergeben, das ich gegen eine Quittung zu übernehmen den Befehl habe, so wie alle Ihre Schriften.

- Und wie viele Wägen haben Sie fertig, Herr Oberlieutenant?

- Sie fahren Ihren Wagen und Ihre Pferde bis Ujhely; dann gehen wir mit Vorspannpferden. Schriften, die Sie nicht mitnehmen können, versiegle ich, und es wird jemand hinausgeschickt, sie zu übernehmen.

Midőn én öltözni kezdék, az anyám a pitvarból a szomszéd szobába lép, úgy ordítván, mint az oroszlánanya, kinek kölykeit elszedték:

- Fiam, Ferenc, az Istenért!...

- Édes asszonyám - mondám -, látja, hogy én nyugva vagyok, ne rettegjen asszonyám, nem telik bele két hét, s itthon leszek megint. - Szavam az anyámat elcsendesíté.

A szoba hidegecske volt, s a német örült, hogy megkapta; az neki elég volt. Így én alkalmat és időt kapék szerelmes leveleim csomóját író szekrényemből kivenni, és az ablakon kitenni. Titkon megkérém az anyámat, hogy azokat vegye gondviselése alá, míg haza érkezem.

A tiszt megengedé, hogy némely barátimtól búcsúzzam, de céduláimat előbb meg akará olvasni, amit én nem ellenzettem.

Tizenkét dzsidás ulánus által kísérve így postakocsimon négy szép lovaimon Újhelybe beértem. Töretlen lévén az út, menésem lassan folyt, s éjfél vala, midőn Újhelybe a kispia fogadójának felső szobáiba szállíttatám. A hold oly tisztán világíta, mint ködös időben a nap.

*December 15.* - Estve öt órakor kapitány Zsigárdi úr ugyanazon regimentből Szulyovszky Menyhérttel, Jelaschich gyalog magy. regimentbeli kapitány Ivánkai Fekete pedig Tancsics Ignáccal lépe be szobámba. A nádor ezt a kapitány Feketét küldé elfogatásunkra Budáról, s ő fogta el Tancsicsot, a még akkor gyermek gróf Sztáray Albert udvari tanítóját Nagymihályt, Szulyovszky Menyhértet pedig tulajdon házánál Rákócon. - A példátlan keménységű hidegben nem előbb, mint reggeli három óra felé érénk Liszkára.

*December 16.* - Tiszteink vigyáztak, hogy egymással titkon se szólhassunk, s a szekereken mindhármunk külön üle a maga tisztjével és két katonájával; de Szulyovszky valahol hozzám férhete, kért, könyörgött, el ne áruljam; emlékezzem, hogy eladó leányai vagynak. - Hagyjon békét, urambátyám, mondám neki; én ismerem magamat, s magamért felelek: de azt is kimondom, hogy urambátyám lesz az, aki engem és magát elront.

Ebédre Szerencs, hol az ex-apáca báró Sennyei kisasszonnyal együtt evénk; ő Pest felől jött. Éjjelre Köröm.

*December 17.* - Ebéd Keresztes, éjszaka Kály.

*December 18.* - Ebéd Árokszállás, éjszaka Hatvan.

*December 19.* - A kegyetlen tél miatt senki sem utazott, én pedig mindég azt óhajtám, hogy ismerősöket találjak elő, vagy olyanokat, akiktől hallhassak valamit, akik hírt hozhassanak az enyéimeknek, hogy láttak.

Kerepes előtt, a gödöllői erdőben, egy pataki tógátus gyalog méne innepi legációjába.

- Hova megyen az úr? - kiáltám neki a kocsiból, a tisztecske oldala mellett. Felelt.

- Hát a tekintetes úr hova megyen?

- Nem megyek én - felelém -, hanem menettetem. Köszöntse Prof. Szent-Györgyit. - A szót Szulyovszky nevetve hirdeté el Zemplényben, s azt a dévajkodók sokat emlegetik.

Kerepesen a szekérszín alatt kiszállánk szekereinkből, s a többi szaladt a meleg szobába; én ott maradtam, mert megpillantám Borsod vármegyei főszolgabíró Pogány Ádám urat, s reménylém, hallhatok tőle holmit, amit tudnom használni fog. Ez, nem látván vasat rajtam, hamis hírnek vélé, amit Pesten hallott, hogy én is elfogattattam. Úgy tettem, mintha semmit sem tudnék, s kérdém, kiket fogtak el hát? Kezembe adá az elfogottak neveiket és a causar[um] reg[alium] director actióját ellenek. Azt Németh közönségessé tette, hogy a publikum elcsendesíttessék. Kérém Pogányt, múlsson addig, míg a két írást egy útitársammal a szobában megolvashatom.

Szulyovszky is megolvashván a két írást, felkiálta:

- Hála Istennek, ha ez a delictum nyomoztatik, úgy ő ment, mert vétlen. - Ugyanezt mondtam én, ugyanezt Tancsics. Kapitány Fekete megtámadá Pogányt, s fenyegette, hogy beadja: de hallván, hogy a direktor ezt a két írást maga szélesztette el, s látván, Pogány bennünket nem ismerhete foglyoknak, elcsendesedett; neki elég volt, hogy parancsát teljesítette.

Fekete ebéd után mindjárt indult, egy óra múlva Zsigárdi és Szulyovszky, ismét egy óra múlva Ehrenstein és én. Meg vala hagyva Feketének, hogy Budára együtt ne menjünk be.

Még én ott valék, és már csak magam, midőn jő Fáy János és Soós György, mindketten Pestről, Kassa felé. Ezek is beszélék, kik fogattak el, és hogy Pest és Buda zúg; nem hiszik a mesét, s a dolgot csak a terrorizmus munkájának tekintik. Fáytól hallám, hogy az anyja testvérének férje, locumt[entia]lis secretarius Fodor József, kit jól ismertem, magát Dormándházán, ipának báró Sággy Mihálynak házánál, keresztüllőtte s a Csősz árkába temettetett. Ki vala küldve a tisztt, hogy Fodort fogja el, s éjjel akara indulni. Fodor elébe terjeszté, hogy ő beteg; a hideg iszonyú; induljanak reggel. Éjfélíg kártyáznak. A tisztt mélyen elalvék, Fodor kiillatott, s a kémény alatt szívének szegzé puskáját s halva dőlt el.

Szulyovszky és Tancsics a Duna szélén állának szekereiken, midőn én oda érkezém. Mindég hírek után vágyván, kértem Ehrensteint, térne be a kávéházba velem, mert fázom. A Kemniczerébe, tehát, hol a hídra szokás menni, bemenénk.

Szent-Iványi Benedek kir. fiskális, Rátonyi Gábor, és egy ismeretlen abba hagyák a kártyát, s éppen házaikhoz akarának menni, midőn beléptünk. Szent-Iványi összecsókkolt, Rátonyi, ludasnak érezvén magát, nem. Ezt megvetéssel néztem. Én, ha ludas voltam volna is, megöleltem volna barátomat, fogva látván.

Tíz óra vala midőn csónakra tévének bennünket s párnazsákjainkat, s Budán a Duna vártházában váránk a rendelést, melyikünk vitessék. A sok pór német sereze, dalla éktelenül. Én Regmec olta csak pillanatokig aludtam, s itt eldőlék a sok német közt, s mély álom nyoma le. A láрма egyszerre lecsendesedett, midőn a káplár meghozá a hírt, hogy Tancsics vitessék. Egy óra múlva Szulyovszky indult.

- Domine frater, sit forti animo, nihil fateatur - sugá nekem, midőn ment.

Engem tizenkét óra után ére a sor. Csikorgott kerekem a jeges hóban, midőn a vár dombján s az utcákon elmenénk. Végre a franciskánusok klastroma előtt megállánk. Szekeremről hallám mint nyitják a zárat. Minden hatodik lépésre a folyosón más meg más katona, puskával, s fejét a fejer szürkámzsájába burkolva. Kapitány Novák úrhoz vezettek, ki itt Sztáray-regementbeli főhadnagy Astleitnerrel és a két civilis commissariussal Kramerlauf és Bschérer budai polgárokkal együtt viselé a felvigyázás terheit.

- Herr von Kazinczy - mondá Novák, nyájas arccal -, Sie müssen erlauben, dass man Sie visitiere; dies ist mir auf das strengste befohlen.

Két közember letérdelt lábomhoz, s végigtapogatta egész testemet s minden ruhámat. Kivált zöld magyar mentém gallérát motozák nagy gonddal; jele, hogy valakinél kés vagy plajbász találtatott. Nadrágom céklaszínű, zsillém fehér, s mentémre egy vattával vastagon bélelt úgynevezett setétzöld Kutscherpelzet öltöttem fel, kiprémezve medvével.

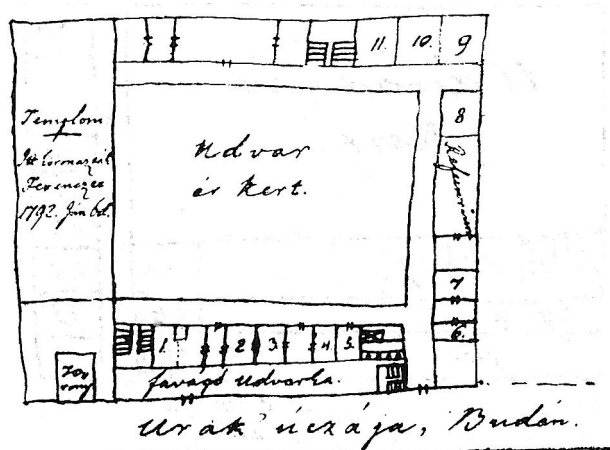
Nem találtatott nálam semmi tiltott portéka. Ehrenstein ártadta volt pénzemet a kapitánynak, az pedig abból nekem öt forintot azon jelentéssel ada kezemhez, hogy többet adni egyszerre nincs szabadságában; ha elfogy, szóljak. - Most pedig jöjjön az úr - mondá -, késő az idő.

Akkor a kapitány (Novák) s Kramerlauf elkísértek az alsó sor első numerus alatt álló szobájába.

Míg mátrácomat, párnáimat kiszedték, én eszmélet nélkül igen sebes lépésekkel jártam fel s alá, innen az árkusokon.

Vonassa le az úr a csizmáját - mondá Novák. Mentem az asztal és az ágy közt, a gyertya árnyékot vete oda, ahol az X jel áll, úgy, hogy szemem nem láthatá, hogy ott lánc van a földre vetve. A lánc megcsördült lépésem alatt, s elborzadtam. De egy perc alatt elmúlt rettenésem; tudtam, hogy azt viselnem kell. Levetkeztettek, s a kapitány megkövetett, hogy a láncot lábamra kénytelen tétetni.

Imhol az épület alsó sora:

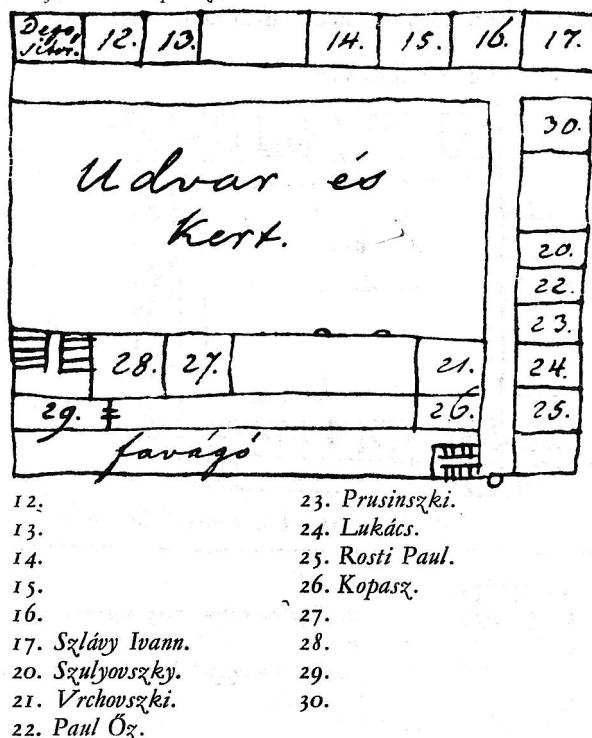


- |              |   |
|--------------|---|
| 1. Kazinczy. | 7.                                      |
| 2. Versegky. | 8. Szulyovszky 1795 március óta         |
| 3.           | 9.                                      |
| 4.           | 10. Szulyovszky december óta márciusig. |
| 5.           |   |
| 6.           |   |

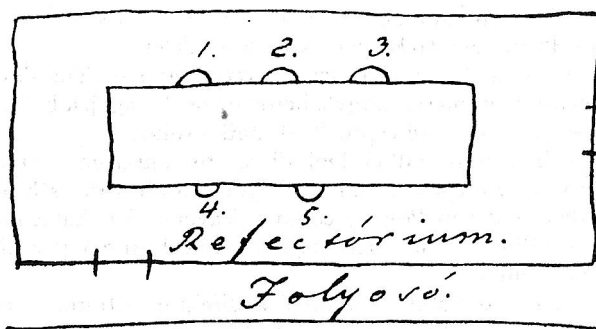
Feltevék azt; a másik vége le vala srófolva a deszka gerendájához. Alig zártak el s már aludtam, s egész reggelig. Oly nagy vala lankadtságom az öt napi útban.

A lánc oly rövid volt, hogy nem tehettem többet két lépésnél. Panaszolám kapitány Nováknak, hogy ha így leszek sokáig lestrófolva, el kell vesznem. Almásy Pál excellenciája levéteté rólam a vasat és mindenkorra, de hogy bíraim elébe lépve, mindég postavasban jelenjek meg, mint a tisztek a profósznál. Ez történt december 25-dikén.

A felső sor képe ez:



December 29. - Kapitány Novák jelentette, hogy kérdőre fogok vonattatni. Öltözzem tehát, és vegyem fel a postavasat. Franciakék mentében és nadrágban, de amelyben a kék szín közé fejjér szín is volt tarkásan elegyítve fejjér piquet lajblicskával, s két hetes szakállal, boglyos fejjel, készen várom az órát. Jobb lábamra s bal kezemre fel volt téve a lánc. Hét katona puskásan a refektóriumba vezete, kapitány Novák után.



- |                                   |                           |
|-----------------------------------|---------------------------|
| 1. Protonotar. Mikos László.      | 4. Consil. Bay Ferenc.    |
| 2. Proton. Somogyi János.         | 5. Causarum. regg. magis- |
| 3. Vicepalat. Berzevicz y András. | ter. Nyéki Németh János.  |

Belépve a folyosóról, a katonák kifordultak, s én a Bay Ferenc háta megett állottam meg, meghajtván magamat, minden szó nélkül. Bay jobb könyökén nyugtatta fejét, visszapillantva, s elborzadva kapta el fejét. A direktor balját áltvetette a szék karján, s hidegen néze s véretem szomjúzva. Jobbjában egy levelet forgatott, s verte az asztalhoz, mintegy játszva vele, de hol a



pecsétet mutatva, hol az adresst. Berzeviczy megilletődöttnek látszott. A kövér Somogyi nyugalomban. Mentéje felébe egy Überrockot vett fel, félvén az elhűléstől.

Lobogó hajam közt még akkor egy ősz szál sem volt, s kicsiny lévén termetem, a félszemű Mikos engem jurátuskának gondola. A direktor inte, s Mikos hozzáfoga a faggatáshoz.

- Domine Perillustris, quod est nomen?

- Franciscus Kazinczy.

- Unde?

- Quot annorum?

- Quae conditio?

- Cujus religionis?

- Protestans Helv. confessionis - felelék.

- Domine Magnifice, scribat, reformatus - kiáltá Bay, s elértettem intését, hogy a heroizmusnak hagyjak békét.

- Quare est interceptus? - mondá Mikos.

- Ex actione Mfici Dni directoris causerum regg., quam in Kerepes mecum Ord. Jud. Nobil. Cottus Borsodiensis Adam Pogány communicaverat. Scio catechismum aliquem hic queri. Ego de catechismo tali nihil quidquam scio.

- Dne spectabilis - mondá a direktor - fuitne cum Francisko Szentmarjay in Károlyiensi installatione?

- Fui, et meo curru vectus est Patakinum.

- Et qualis haec est epistola?

- Mea, ad Szentmarjay. Sed cum ad eum nullas unquam alias literas scripserim, constare mihi debet, in his nullam aliam contineri petitionem, quam ut mihi opera Klopstockii a Bibliopola mitteret.

Minden faggatottnak adtak egy rotae diabolust, s nekem Bayt, talán hogy mindketten kálvinisták valánk. Ez most hozzám fordult:

- Édes öcsémuram, mi osztályos atyafiak vagyunk, s öcsémuram tudja, hogy én öcsémuramat gyermeksege olta nagyon szerettem. Erre a szeretetre, erre az atyafiságunkra kérem, valljon meg mindent; mindent tudunk, mindent; nincs ideje tagadni.

- Köszönöm a méltóságos úr kegyességét, de én semmit nem vétettem, s így nem is vallhatok.

Erre Berzeviczy a tótos pronounciatioval, mely a hosszú vokálist is röviden ejti:

- Domine spectabilis frater, scimus omnia. Per quinque vulnera Jesu Christi oro sp[ectabi]lem d[omin]um fratrem, non se destruat, non se reddat indignum clementia Optimi Principis, fateatur quod facit.

Én állhatatosan megmaradtam a tagadás mellett, s visszaküldöttek a szobámba.

1795. januarius. - Ágens Nizsnyánszky úr nekem egy butélia tokajit küldé január. 3., 5. pedig biharvármegyei viceispán Péchy Imre bejöve klastromunkba a tisztekhez, tudakoztatta, nem lehetne-e valamiben szolgálatomra. Megköszöntem gondjait, s arra kértem, hogy adasson könyveket, mert én úgy hívnék, hogy két hét múlva otthon leszek, semmit sem hoztam mást,

mint a Horác Epistoláit és Musariont, a Wieland Gráciáit, és az Ábel halálát. Ezeket január 17. kezembe adák; hihető, hosszas vizsgálgatás után, ha benne nem lelnek-e titkos jegyzéseket.

*Január. 22.* nappal levették rólam a láncot, 24-dikben éjszakára is. E nap olta máj. 8-dikáig nem vala rajtam vas, ha nem ha faggatás alá vittek.

*Januárius 30.* - Kérdőre ismét, s ma már harmadikszor. Bátran viselém magamat, de annyira magamon kívül, hogy ámbár tudhatám, hogy Almásy Pál excellenciája mint ezen királyi tábla deputációjának praesese, nem középpen ülne, hanem felül, a kövér Somogyit mindég excellenciáztam, úgy hívén, hogy ő az az Almásy. Midőn mindent tagadnék, direktor Németh magához int:

- D[omin]e Spect[abilis] veniat huc. - Noscit hanc scripturam?

- Nem ismerem. - Mintegy három ív teleírva. Végigforgatja. - „Melchior Szulyovszky.” - Nem állta meg. Vissza az első lapra. Ott Szulyovszky elmondá, hogy 1794 juniusban Hajnóczy hozzá küldé Szentmarjay Ferencet, azon izenettel, hogy írja le a catechismust, s azt adja által nekem: „Ego in congregatione Ujhelyiensi Franciscum Kazinczy evocavi ad habitationem meam; venit ad Rákoc; descendimus ad hortum. Tum ego: D[omin]e Frater...”

Erre én:

- Non est necesse, ut lectionem magnifica dn. vestra continuet; dicam totum, nihil enim interest aliquid tacere. Ni me Szulyovszky per liberos suos rogasset ne revelem, dixissem omnia sub primo examine.

Örült ez az istentelen Németh, s elhalmozván magasztalásaival, kért, adassak a kapitánnyal tintát, papirost, tollat, ollót (ezt mind előszámlálá):

- Sed non est satis dicere quid fecerit, quid sciat: addat cogitandi rationem de rebus publicis, de revolutione Gallica, etc.

A bohó ember azt hitte, hogy én olyan vagyok, mint ő.

Berzeviczy András úgy mondá Koczok István lőcsei prókátornak, ez pedig önmaga nekem, hogy midőn Szulyovszky még ezen harmadik faggatás alatt is semmit sem valla, a deputáció abban egyezett meg, hogy Szulyovszky, ki 1790. és 1792. Zemplénynek diaetai követe volt, szenvedései és nem érdemlett gyalázatja pótlásául consiliariusi titulust kapjon. Ekkor rólam folya a szó, hogy mit kapjak én jutalmúl. S midőn ezeránt tanácskozának, Szulyovszky a direktort magához kéreti, lábaihoz borúl, kezeit csókolja, s mindent megvall magára és rám. - S itt el kell mondanom, mi történt a körmöndi plebánussal.

Ez befogattatván s kérdőre vétetvén, megátalkodva egyre tagad mindent, ő sem nem láta semmi catechismust, sem gróf Zsigray Jakab neki oly felől soha semmit nem mondott; itt valami tévedésnek kell lenni, melyet ő nem ért. - Ijesztik, hogy confrontáltatni fog Zsigrayval.

- Sőt kívánom azt - felele a pap. A papot félreviszik, Zsigrayt előhozzák.

Zsigray állítja, hogy a catechismust a pap áltvette, leírta, s elmondja hol, s miképpen, s mit monda ő, mit monda a pap. Előhozzák a papot, s Zsigray mindezt szemébe mondja, a pap csudálkozik, s felkiált:

- Quid impellit Illustritatem Vestram ut contra me tanta cum impudentia mentiatur?

A nemeslelkű Zsigray szeméről lehull a fátyol; látja, hogy rajta áll barátján segílni, s kéri bírát, vitessék ki a papot. Az megesvén, visszavonja szavát, s azt vallja, hogy ex perplexitate hazudott rá. - A pap veres övet vive haza.

*Januárus 31.* - Fát hányának az utcáról a favágó udvarára, s evégett megnyiták a kiskaput. Mindég ablakomban állék, míg a kiskapu nyitva volt. Mely nagy vala örömem látván, hogy locumtentiális consiliarius Majthényi László gyalog mene el ott. Nagy barátja vala Hajnóczy-nak. De Hajnóczy sem vallott.

*Februárus 4.* - Beadtam három ívnyi vallomásomat. Imhol némely töredéke, mely emlékemben harmincnégy esztendő után is híven megmarada. Ezt ma írom 1828. auguszt. 24.

„Antequam ad eorum enarrationem progredierer, quae mihi hic proprie dicenda sunt, necesse puto edisserere, quae mihi cum Melchiore Szulyovszky, Francisco Szentmarjay et Josepho Hajnóczy conjunctio fuerit.”

Szulyovszky rokonom, egy vármegyében lakunk, úgy szereti a kertészkedést mint én; Szentmarjayt nem ismertem nyolc hónap előtt; Hajnóczyt úgy festettem, mint egy újabb idők Socratesét. Én tisztább lelkű, nemzete díszéért inkább lángoló, tudósabb, fáradhatatlanabb embert nem ismerek, nem nemesebb lelkűt, nem bölcsebbet.

„Summa rei est, iudices sanctissimi, me in lucta amicitiae et legum obsequii, cum tacuerim, prolapsus esse. Subjicio me illarum rigori, vindictam quam poscunt, si me pro patriae occidere oportet, cum voluptate excepturus.

Cum voluptate, inquam; nam [non] mentitum est mihi cor meum, dum in admiratione eorum, qui grandes suas animas pro ea projecerant, laete mihi acclamare consueverat, me etiam, si necesse fuerit, pro ea perire posse.”

- Tantum ingenium! - ezt kiálták bírám, úgy beszéllé 1803. Bay. Bár maradékim lássák, mit nyerhet az ember, ha szépen tud írni, mit nyer, ha úgy gondolkozik, amint illő. Én a legnagyobb, legvilágosabb veszélyben is tisztelettel s magasztalásokkal mertem szólani Hajnóczy felől. A marha Németh csak hallgatva mutatott érántam figyelmet, s talán azt forgatá átkozott lelkében, hogy az a vékony nyak nem ád sok dolgot a hóhérnak.

Bay mondá, hogy Dienes öcsém itt vala, s anyám és nagyanyám (Bossányi Ferencné) egészségesek.

*Február 17.* - A testi-lelki szenvedések, az elzárt levegő beteggé tevének; orvosom tincturával éltete. Felhozák ebédemet. Én kanalomba csepegtetém tincturámat s csudálkozám, mi dolog, hogy ajtómat nyitogatják.

Aradi István jurátus magyar ruhában s kardosan belép, kezembe adja a certificatoriát, pecsétjét ejtvén felfelé, nem adressét.

- Sua excell. Dn. personalis (az Ürményi József vala) plurimam salutem nunciat Spbli. DVrae et deprecatur, quod in his citatoriis director causar, regg. indebitum DVrae dederit titulum. Expunxit illum sua excell. propria manu, et nunciavit causar. regg. director, ut errorem corrigat, sed illud ob brevitatem temporis describi non potuit.

- Tisztelem őexcellenciáját - mondám neki -, s kérem, ezen gondját legyen szabad azon kegyesség újabb jelül vennem, mellyel őexcellenciája érántam annyi esztendő olta mindég viseltetett. Én tituluson különben sem akadozom, itt pedig megtanultam mindent szenvedni.

*Február 21.* - Ágens Nizsnyánszky úr nekem egy butélia tokajit küld. Az üvegre egy szelet papiros volt általkötte e szókkal: Für Herrn von Kazinczy Franz.

Minthogy a keresztnév itt szokatlan helyt áll, és ha csak egy Kazinczy volt fogva, sürgőtelen, gyanú támada bennem, hogy itt két Kazinczynak kell fogva lenni. S melyiknek? Andrásnak-e, Péternek, Lászlónak (ki katona, s nem itt ítéltetnék), Józsefnek, Istvánnak,

Miklósna? mert Dienesről nem gondolkodhatam; tudtam a Bay Ferenc szavaiból (lásd feljebb febr. 4.), hogy ő szabadon vala itt minap.

*Február 23.* - Ez vala a comparatio napja, s hét katona ismét leeresztett puskák közt vive a refektoriumba, hol bíránk a magok üléseiket tartották. Almásy Pál excellenciája ekkor vala elsőben jelen.

- Domine spectabilis, inclita Tabula Regia propter impedimenta Danubii transire huc non potuit: haec Deputatio eam repraesentat. Placetne comparere? Et quem deligit suum procuratorem?

- Ego compareo quidem - mondám -, sed cum per passionem meam sors mea unice a clementia suae majestatis dependeat, puto me patrocinio procuratoris carere posse; ego neminem deligo.

- Circumstantiae dni vrae non sunt notae, constituat aliquem e Pestiensibus.

- Quod si me defensorem habere oportet, mihi perinde est, quiscunque ille fuerit; ego Pestini neminem Advocatorum nosco.

Zaklatának, és sokáig, és miért? hogy lássák, nem olyat nevezek-e, akire gyanújuk lehet. Ez nekik Bécsből vala parancsolva. Az én socrateszi démonom ezt nekem megsúgá. Haszontalan neveztem volna különben is, mert csak négynek vala megengedve, hogy foglyokat védjen: Madách [Sándor], Szabó-Sárói Sámuel, Tóth Pápai Sámuel, és Horváth Jakab uraknak. Az első pápista, az utolsó lutheránus, a két középső kálvinista volt.

Bay látván akadozásomat, a legnyugalmasabb hangon szólala meg:

- Édes öcsémuram, Dienes minap itt lévén öcsémuramért és az öccséért Szabó-Sáróit kérte meg; megnyugszik-e benne öcsémuram?

- Nem ismerem, de megnyugszom - mondám, s visszavittek szobámba.

„Az öccséért” - mondá Bay; Dienesnek három öccse volt, László (a katona), József és Miklós. László felől nem gondolkodhatam az említett oknál fogva; osztán ötlet a katonai rang, melyben fiatal korában hamar magasra hágott, egészen elváltoztatá; azt merte ő az érettem kesergő anyáknak írni, meghallván, hogy fogva vagyok, hogy ha vétkezém, ő töri meg felettem első a botot, azaz ő kiált halált rám. Kínos volt nekem az a bizonytalanság, hogy itt József öcsém van-e fogva, vagy Miklós, s feltevém, hogy mindent elkövetek, hogy megtudhassam.

*Februárius 25.* - Megkéretém kapitány Novák által a fenevad Németh János direktort, jőne hozzám. Azt hitte a gyalázatos ember, hogy vallani fogok valakire, s örömmel jött. Szépen köszönt, de feltette kalapját; szükségesnek látá éreztetni, hogy alatta vagyok. Ugyanazt tette felvigyázó tisztjeinkkel is, kik ötlet úgy gyűlölék, mint mi. Reszkete Budán és Pesten akkor tőle minden, s még a palatinus főherceg is kicsiny vala mellette. A királyi rezidenciában lakott, nagy diurnumokkal, s a császár rovására szabadon adá a legfényesebb ebédeket, vacsorákat.

- Domine magnifice - mondám neki -, agens Nizsnyanszky nekem ily cédula mellett küldé egy butélia bort, s ez engem azon gondolatra hoz, hogy itt még egy Kazinczy van. Megerősíte gyanúmban, amit comparatiómkor nekem consiliárius Bay monda. Melyik Kazinczy az, József-e, István-e (az András fia), vagy Miklós?

Németh gondolkozék, ha feleljen-e. Végre mondá: *a Miklós!* - Elbődültem. „Immortales Dii! tamen ille puer est!”

Megszánt a gonosz, s kevélyen ezt kiáltá: *Ille non morietur. Iste malitiosus Szlavy János illum seduxit.*

Szép szánás, gondolám; mert az az ő szava: *ille non morietur!* ezt tevé, *sicut tu.* De láttam én, ki kezében vagyok, s elkészülve valék mindenre.

*Márciusban.* - Egyik ablakom előtt, a favágó udvarkájában, várta állá. Nekibátorodám, s megkopogtatván ablakom üvegét, ezt kérdém a legénytől:

- Földi, csak azt az egyet mondja nekem, hordanak-e még foglyokat, vagy már megszűntek valaha?

A legény háttal állá felém, egy lépéskére az ablaktól. Midőn hallá a koppanást, csak fejét billenté felém, de azt is elkapta. A kérdésre azt felelé egész nekibátorodással:

- B...m a német lelkét, hiszen tán csak bélelégli már ennyivel - s ment fel s alá az udvarkán, s nem is néze rám többé. Amely katona fogollyal szóba eredt, megvesszőzék; a kemencefűtőkre, a szobaseprőkre nagy vala a felvigyázás.

*Március 6.* - A direktor maga hoz levelet Dienes öcsémtől, nekem, és Miklósnak, s márc. 11-dikén megengedettett, hogy az anyámnak írjak, de a direktorral elébb megolvastatván.

*Március 14.* - Dienes ma és 20-dikban a klastrom épületében volt tisztjeinknél, a direktor engedelmeivel. Tudakoztatá, mire volna szükségem. Nehány római klasszikust küld 22-dikben, s 26-dikban Váradra visszatért.

*Március 28.* - Egy fiatal embert látok fogva ablakomból. Az a 26. numerus alatt tartatott. Én ablakom üvegéhez ütöttem tízszer az ujjomat, mert a K a tizedik betű, azután egyszer, mert az A első, s így nevem minden betűjít; ő pedig szénnel festett a könyvekből kitépdelt papirosokra betűket, s elébb K, azután O, P, A, S, Z, betűk által jelenté, hogy ő budaméri fi, felesküdt prókátorocská. Hamar rajta veszte, s elszedék betűit, s szentet neki többé nem adtak.

*Március 31.* - Prókátoromat Szabó-Sárói Sámuel urat tegnap hozák hozzám, nem tudom minek, mert meg nem engedék, hogy vele tanú nélkül szóljak, s vígyáztak minden mozdulásainkra. Ma pedig egy levelet kapék a direktortól, melyet szerencsés valék később haza is küldhetni, s így ma is bírom. Imhol az betűről betűre.

Detectum est quod in Comitatus Szathmariensi, et Bihariensi, prout etiam Transylvaniae catechismi nunc etiam propagentur, (ezt hinni bolondság volt volna, hazudni nekem, és talán az udvarnak is Német Jánoshoz illő istentelenség) et disseminentur. - Si possunt, succurant Patriae. - D. Gáspár accepitne copiam catechismi? Quid scit Splis DVra de Cassoviensibus, aut Bihariensibus, et Transylvanis ubi Vesselényi (Miklós felől tudakozódik; szerették volna megkapni). -

Scio quod Patriae et propriam sui conservationem cordi habeat. Ideo in omnem casu ingenuam confessionem praestolabor et sum

addictissimus  
Nemeth C. R. D. mp.

A gonosz ember szerette volna bajba süllyeszteni a nemzet felét, mert a sok többet adhat, mint kevés s a sokak elfogattatása inkább bizonyíthatta volna, hogy rá szükség van, és hogy ő a hív. Tudománykája felől álljon itt, bár itt nagyon idő előtt, egy történet; mert vérszomját sok tettei fogják hirdetni.

Az elfogott Szén Antalnak egy levelet küldé a testvére, Károly, a Balaton tájékáról, nem tudva még, hogy az fogságban ül. A levelet a posta Némethnek beadá. Erre elfogák Károlyt, s a

gárda épületében vonák kérdés alá. Szláv György a kérdéseket s feleleteket az ajtón hallgatá.  
- Az elméjében megtévelyodott Szén Károly azt írta a bátyjának, Antalnak, hogy ő leül a víz szélén, s pálcája végébe szúr egy szeget, s megrántván a pálcán végig menő drótot, azzal lövöldözi a legkövérebb zöldbékákat, kiket kövérségeiknél fogva királynak, királynénak, az apróbbakat hercegeknek, grófoknak nevez. Ez veszedelmesnek látszik az új Caraffa előtt, s Szén Károly esztendőig sanyargatott a levél miatt.

Et audiat Szén, quid hoc est in his litteris: Tu es meus Dey. Quid est Dey?

Szén. - No, dne magnifice, Túnis, Tripolis, Algir.

Németh. - Quid, quid? qualem lingvam loquitur?

Németh sem azt nem tudta, mi a Dey, sem azt, hogy Afrikában van ország, melyet Tunis, Tripolis, Algirnak hívnak.

Ez a Németh egy kisdéd, hasas emberke volt, orcáját gyönyörűen pirosra festette a bor és a szerelem a maga rozsdá vagy szederj színével. Minden szava, tekintete, mozdulása festette a semmiből érdem nélkül felment bitangot.

*Április elsőjén.* - Sorra betegedénk az elzárt szobákban, s tisztjeink, kivált a nemeslelkű Novák, őexcell. Almásy Pál úr által, kivitte, hogy ajtaink a seprés alatt kinyitattak, ablakainkból egy üveg kivételével, s olykor sétálni vittek a folyosóra, mely velem négyszer történt meg.

Az én ajtómmal átaellenben állott a Verseghegy Ferencé, s ápril. első napján, nyitva lévén az ő ajtaja is, megpillantám őtet. Gömbölyű szakállá veres volt. Francisce Ahenobarba! kiáltám neki, de a tisztem elmozdította bennünket azonnal az ajtótól.

Ez a rossz ember szörnyű alacsonyosságokkal vitte szerencsétlen esetét; sírt, nyivákkolt, szent énekecskéket énekelgette. Éjjel az ajtó zárához tartám számat, s ezt sűgám neki bátorítására: Pejusque leto flagitium time, s ezt hangosan énekelve, hogy ha megszólítanak is, azt hazudhassam, hogy én Horáciból énekelgeték, s csak unalmam elverésére.

*Április 6.* - Sétálni először vittek ki a folyosóra - 7-én Szabó Sárói úrhoz a hadnagy Astleitner szobájába. - Első villám és dörgés.

*Április 8.* - Ma hozák hozzám processusomat azon parancsolattal, hogy azt egy levelemmel küldjem vissza, melyben írjam meg prókátoromnak, meg vagyok-e elégedve feleletével, vagy nem, s mit tegyen másképpen, mit adjon hozzá.

Nem csudálkozhatom rajta, ha az olvasó nem fogja hinni, amit mondok, de mondom, mert a legtisztább valót mondom. Szabó-Sárói huszonegy paginán mutatta meg, hogy ez nem-casus criminis laesae majest., prout id in processu contra Joannem Lackovics decurrente uberius demonstratum est; non casus crim. laesae majest., etiamis incattus ex inscitia legum se illud commisisse credat...

A direktor ezen 21 lapból a 20. lapot kivágatta, de oly oeconomus ember vala a kiszelő, hogy mivel a 21-dik lapra csak tíz vagy tizenkét sor ment által, sajnálván elveszteni a félívnyi papírost, a sorokat elégnék nézé így tenni olvashatatlaná és nekem ott elég időm vala elolvasni az összefirkált sorokat. - Szabó-Sárói nekem 1803. azt beszélé, hogy direktor Németh neki ezt mondotta: Ludit cum suo capite, si reos sous hac ratione defendere perrexerit.

Szabó-Sárói mint Madách, és Tóth-Pápay, így le akarák tenni a magok szolgálataikat körülöttünk, de az nekik meg nem engedtetett. - Horváth Jakab okosabb volt; ő mindjárt kineveztetésekor tudakozá meg, ha szabad lesz-e mindent mondania, amit akarand; s hallván, hogy nem lesz, egyszerre visszavoná magát.

*Április 15.* - A kir. tábla ma üle össze legelsőbbben, pereinket ítéletbe venni.

*Április 29.* - Ma látom a pert másodíkszor. Causar. regg. director abban egy leveletem in original produkálja, melyet Hajnóczyhoz Váradról írtam. Imhol értelme: - Ich liege hier an den goldenen Adern krank, die mich ohne Gatyen zu seyn und im Bette zu liegen zwingen; alle Augenblicke bin ich in Gefahr meine Hosen zu beflecken. Die Haemorroide hat mich Sansculotte gemacht.

Vigyáztam ugyan, hogy levelemben, melyet prókátoromhoz írni parancsoltattam, semmi tiszteletlen szó ne csússzon be; de már itt világosan eltíltám őket, hogy az ellenem produkált váradi levélre csak egy szót is ne feleljen, s a direktornak ezen cselekedetét alacsonyságnak neveztem.

*Május 2.* - Verseghynek a szobájába katona állíttatott, kivont fegyverrel. Nem tudtam, mit jelent a váratlan rendelés; de most kezdődött bezzeg a jajgatás, és siralom és nyivákodások. A gyalázatos ember nem szégyenle gyáván veszni, mintha az afféle használna. A farkas megeszi a bárányt, ha az beteg is.

*Május 8.* - Jön a tiszt, s jelenti, hogy biráim elébe kell állanom. - Protonotarius Somogyi János olvasá fel a hosszú halálos ítéletet. Németh kevélyen pislog rám, hátra vetvén balját széke karján. Nyugalommal hallom, hogy megölnek, s míg az ítélmester azt olvassa, én azon négy processus titulusát olvasám, mely előtte az asztalon feküdt, a betűk fonákul állván felém. Egyike a Szulyovszkyé vala, a másika Szent-Jóbi Szabó Lászlóé, a harmadik címjét el nem olvashatám, mert eltakará a rávetett Szulyovszky pere.

- Appellatne? - kérdé a direktor.

- Appello.

Bay mondá, hogy Dienes Bécsbe ment fel.

Midőn visszavíttek szobámba, a hét katona közül egyik szobámban maradt, s ránk zárak az ajtót. - Tudakozám, mit akar. Ujját ajakára nyomá, jelentvén, hogy szólania nem szabad, de suttozva elmondá, hogy valaki ily ítéletet kap, őrt is kap.

Nyílék az ajtó, s a führer (al-porkoláb) jött, kivivé ágyamat, kofferemet, s minden holmimat. - Minek az? - Nem felele. Akkor levetkeztete, s megmotozott, ha ingem s lábravalóm alatt titkon nincs-e kés, amivel magamat megölhetném. Mert gróf Zsigray Jakab, felolvastatván neki a halálos ítélet, fenyegeté a kapitányt, hogy magát megöli, s talpa és strimflije közt egy lapos tollkést mutata elő. - Nálam semmi sem találtatott. - A citatóriát és a direktor Németh céduláját visszahozák fejér ruháimmal, de ingemnek nem az ujjában. Jele, hogy ráakadtak.

*Május 16.* - A septemviralis tábla helybenhagyja halálos ítéletemet. Jelen valának ennek fel-olvasása alatt Mailáth György, később personalis, protonotarius Melczer, Boronkay és direktor Németh, sőt nem az asztalnál, hanem a falak mellett sokan mások, s ezek közt Madách, a prókátor. A többit nem ismerém. - Arcom színe sápadt, hajam megnöve és fésületlen; szakállam hegyes, mert fülem alatt, egész az állig, kevés szőr, s még akkor minden szála szakállamnak s hajamnak fekete.

*Május 17.* - Miklós öcsém szabadon eresztetett, de cum imputatione perpressae captivitatis.

*Május 18.* - Martinovicsnak, Hajnóczynak, Laczkovicsnak, Szentmarjaynak, Zsigraynak fel-olvastatik a kir. kegyelmet megtagadó válasz, s mindenkinek külön.

Zsigrayt ájúlva vitték vissza szobájába.

Szentmarjay szörnyű tüzze támadá meg a caus. regg. directort:

- Domine magnifice, haec ergo est publica fides? - Dnatio vestra me deceptit, dum mihi spem fecerat, fore ut si omnia ingenue fassus fuero, gratia vitae mihi danda sit. Ego morior, sed excepto Dnationem vestram coram illius tribunali, qui perjurii vindex est.

Laczkovics összeb...ta az ily bírók lelkeiket, s irtóztató megvetéssel hagyta ott. - Ördögök teremtetten! - kiálta belépve szobájába, - ez egyszer hittem papnak, s ez is halálra viszen. - Martinovicsot értette.

Hajnóczy sokrateszi nyugalomban hallgatá felolvastatni a parancsot. - *Possum abire?* - kérdé. - *Potest* - felele a direktor, elrémülve nyugalmán. Meghajtá fejét minden szó nélkül, s visszaméne szobájába.

Martinovicsnak a megtagadott grationalis nem a gárdaháznál olvastatott fel, hanem a franciskánus klastromban, mert ő a refektóriumból egyenesen vitetett a templomba, hogy degradáltassék. Felolvastatván neki a parancs, hatalmasan tartá beszédét:

- Én hidegvérrel halok meg; érdemlettem azt a királytól, kit megbuktatni készültem, de ami nem az én munkám lesz később. De mondjátok meg nekem, ti bírák, mely lélekkel ölhetitek meg ezt a nemes lelkű, de minden jóra s rosszra alkalmatlan Zsigrayt, kit én csak azért vettem segédemnek, mert siettem, de akit kivettem volna alkalmasra találván? Véthet-e az ilyen annyit, hogy meghaljon érette?

A bírák félbeszakaszták beszédét, s a templomba vitették, hol uralkodónk 1792. június 6. megkoronáztatott.

Egymásba öltött karral, kevély lépésekkel, tettetett nyugalomban lépe a teletömött templomba. Az ő gyűlölt ellensége Kondé titularis, később váradi püspök várta. Rárakták a papi öltözetet, melyet osztán a négy rend rítusa szerint le is szedtek róla. Az asszisztáló papok, megtévedve, levették, amit még nem kelle, s Martinovics mondá nekik, hogy azt még ne.

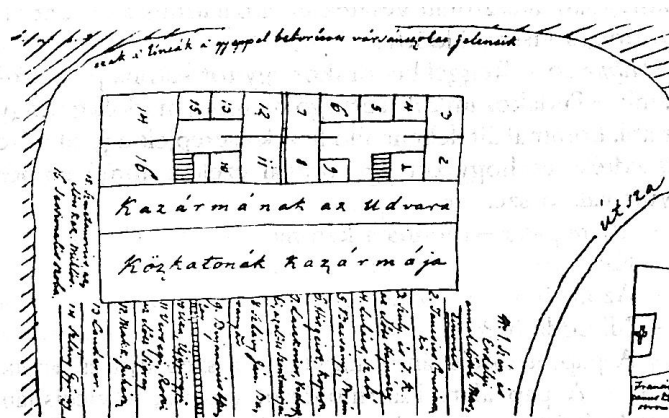
Kondé most a bírák felé fordult:

- Vobis ergo, judices, hominem hunc, qui contra patriam conspiravit...

- Non est verum, contra patriam non sed contra regem! - kiáltá Martinovics képzelhetetlen hatalommal.

De ez a hánykódás hamar elhagyá szobájában. Visszavíve oda, megnyitá az ajtót, s azon hangon, ahogy a papok az oltárnál énekelnek, búcsút veve társaitól, s azokat megkövette, hogy rájok veszélyt vont. Hol a vallástalant játszá, hol a setét vakot. Csókolgatá a crucifixust, majd elvetette. Felizent a palatinushoz, hogy adassék neki mustrált papiros; azon tizenhárom lengyel táncot akarja ráírni, melyet fogsága alatt komponált. - Nem engedtetett meg.

Imhol a gárda épülete, melyben a foglyok egy része tartatott.





Midőn Szén Károly direktor Némethnek a Túnis, Tripolis, Algírt emlegette, s a nagyobb szálában, Szlávy György a nagyobb és kisebb szála ajtajánál hallgatta ki a beszédet; mert az ő ajtaja a 14. nrus alatt nem vala bezárva, hogy sétálhasson. - A tisztek az ifjú és szép s szálas növésű Szlávynét uniformisba öltöztették, s éjszaka felvitték a férjéhez, mintha a nagyobb szobában kártyázni akarnának, míg Szlávy a maga szobájában alszik. Az ő Szlávynét tisztnek ismeré, s szabadon eresztette. Azonban Szlávyné nem kártyázott a kártya mellett maradt tisztekkel.

Június 11. oltá ezen szobákban így lakánk: 1. Szén Antal és - 2.-3. Szulyovszky és én, 4. Rosti János és Szentjóni Szabó László, 5. Bacsányi és -, 6. Hirgeist és Szmetanovics. 8.-9. Bujanovics Cornelius és Aszalay János. 10. Verseggy és -, 14. Szlávy György.

Ezen gárdaépületre meg kell jegyeznem, hogy a palatinusnak tizenkét gárdistája volt a bécsiek közül. De midőn két bécsi gárdista, Ordódy és Csesesz 1795., az esztendő első hónapjaiban a magok kapitányokat, Véghelyit gyilkosan megölték, és ezért a bécsi glacin szarvasbőr nadrágban akasztófán veszték el, a palatinus a gárdát eltörlötte, s visszaküldötte.

Május 20. - Reggel hét órakor egy tót katona jöve szobámba. Tudakozám tőle suttogó hangon, mi dolog, hogy az ablakommal állaellen álló házak cserépjait egy ölnyire leszedték, és hogy ott egy órával ezelőtt annyi ember gyűlt vala össze.

- *Us su precis* - mondá a katona.

- Kik?

- Az az öt.

- Micsoda öt?

- A pap, a viceispán, a kapitány, a szép ifjú és a vak gróf. - A pap alatt Martinovicsot értette; a viceispán alatt Hajnóczyt, ki viceispán vala Szerém vármegyében; a kapitány alatt Laczkovics Jánost; a szép ifju alatt a szálas, sugárnövésű, szőke, s liliumfejérségű, rózsapirosságú, délceg járású Szentmarjayt, kinél Pesten és Budán nem igen volt szebb ifjú, és a vak gróf alatt Zsigrayt, kinek arcát és egyik szemét a himlő elrontotta.

De minekelötte elbeszélném, mint veszték el, elő kell adnom, mit mívele Hajnóczy, visszavitetvén szobájába.

Ezen ötnek nem egy, hanem két katona állíttatott örül; vagy azért, hogy annál bizonyosabban tartassanak meg a hóhérpallos alá s magokat meg ne ölhessek; vagy hogy izeneteket ne tehesenek s egyik ő a másikat elárulhassa; talán azért is, hogy ha Laczkovics vagy Szentmarjay az egyik kezéből a kardot kikapná, a másik ezt védhesse.

Levétetvén, a szokás szerint, rólok a lánc, Hajnóczy felfogta azt s megcsörtetvén ajtajában, ezt kiáltá: *Amici malo mori quam hoc vel tribus annis gestare.*

Alig mondá ki a szót, s kapitány Novák belépe, s hozta a pesti lutheránus papot, Molnárt, de ment is. Hajnóczy kiáltja:

- Herr Hauptmann! - Novák jött. - Führen Sie mir den Mann weg.

- Molnár: - Haben Sie wider mein Amt, oder wider meine Person etwas?

- Ihr Amt ist und war mir mein ganzes Leben durch ehrwürdig; es gibt auch gute Menschen unter den Geistlichen. Aber glauben Sie denn, dass ich nicht wisse, dass Sie aus einem protestantischen Jesuitismus zur geheimen Polizey sich angeschlossen, und ihre Mitbürger vor dem Hof angeklagt haben? Weg, weg mit einem Schurken! Weg, sage ich Ihnen, Herr Hauptmann.

A szegény Novák ment, s otthagya a papot.

Molnár kérte Hajnóczyt, essék által a ceremónián; neki vele egyéb dolgai vannak. Akkor kérdést teve nála, ez s ez, meg az nem kérdeztettek-e. Hajnóczy látta, hogy a spiclik is használhatnak, s megengesztelődött iránta. - Most folytatom a kezdett beszédet.

Zsigray annyira el vala gyengülve, hogy katonák emelték le a grádicson, s fel a szekérre.

Szentmarjay hangosan füttyülé el a Marseille-i marsot s annyiszor, amennyi strófája az éneknek volt.

Laczkovics nem akara gyónni, de meggyónt azon ígéret alatt, hogy természeti gyermekeit megláthatja, s hagyománya az ő rendelése alatt fog kiosztatni. - Elfelejtém a gyónás ceremóniáit, tehát kérdjen atyaságod - mondá. Egyik vétkének azt vallotta, hogy papnak hitt.

Belépe a tisztt, jelentvén, hogy várja a szekér. Laczkovics paszományos világoskék nadrágba öltözve, kalapja után nyúlt, de a tisztt jelentette, hogy arra nem lesz szükség. - Jó - mondá Laczkovics -, de azt csak megengedi az úr, hogy mercurialis pilluláimból kettőt elnyeljek az útra? - Elnyelte, ment, felült a szekérre, maga erejével, bátran, de nem csendesen. - *Servus Latinovics!* - kiálta erre, meglátván a sokaságban. Latinovics elfordult. - *Nézzétek, ez még szégyenli, hogy ismert engem!* - Kratucsek kezébe tolá a crucifixust. Megcsókolta, mint a rhebarbarát, de visszaadta a papnak; tartsa azt ő.

Kivitetvén a Bécsi-kapun, meglátta, hogy egy német fattyú az ott keresztülvont gerendára felmászván, onnan nézte az alatta elmenő szerencsétleneket:

- Du Kerl, schau zu, dass du herabfallst und mich todschlägst, ehe ich noch auf den Richtplatz komme.

A vérhelyre jutván, meghallá, hogy a sokaság valamin elnevette magát:

- Was lachen sie? Hält man denn eine Krönung?

Visszatekinte a szekérből, s megpillantá Szentmarjayt:

- *Bon voyage mon ami!* - kiálta reá.

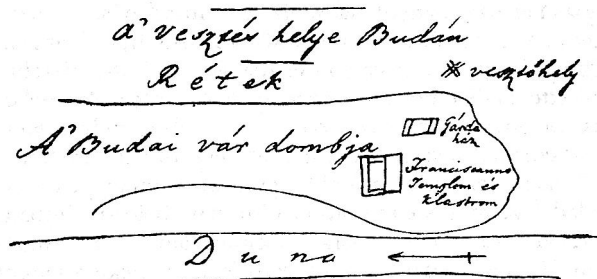
Hajnóczy, mint pszichológus, utolsó három napja alatt limonádéval hűtögette vérét. Nyugalommal lépe a szekérhez. Fellépvn a hágóra, egy közember segíteni akart neki. Visszatekinte a katonára:

- Ne fárassza kend magát; én saját erőmmel is fellépek. - Akkor meglátá a causer. regg. directort.

- Domine, Magnifice, commendo sororem meam: faciat dn. vestra, ut quod ego meo servitio, et pater meus suo peperimus, ipsi maneat. -

- Tantum tu curam animae tuae habeas, non sororis - felele a felfuvalkodott ember.

A megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayba, s ezt látván Martinovics, kit azért állítának kapitány Plecz mellé (így beszélé ezt nekem maga Plecz), ájúlva dőlt el, s Plecz elébe állá, hogy többé semmit se láthasson. A többi egy ütésre veszett. A Laczkovics igen nagy teste, leüttetvén feje, feldönté székét. Hajnóczynak elébe mentek a hóhérlegények, s le akarák vonni ruháját. Nem engedte, hogy hozzányúljanak. Maga vetette le kabátját. Akkor megölelé Molnárt. Leült a székre csudált nyugalomban. Csak akkor borzada meg, midőn a hóhér ketté repeszté ingét, hogy két vállain lehullhasson, s midőn ollójával nyakán az apróbb hajakat elmetszé.



Martinovicsot bajjal vonták a székhez. Ott beköték szemeit, s a hóhérlegény tartotta a kendő végét. A kopasz koponyáról lesiklott a kendő, s Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Grátiát reményile. De szemeit ismét beköték, s feje repült. Homokkal hintették be a vér helyét, s az öt testet kivitték a Buda megett emelkedő tetőkre. Senki sem tudja, hol fekszenek.

Másnap reggel a vérhelyen rózsák virított. Valaki rózsákat ása le ott csuprokban.

*Május 30.* - Szobámban gyakran fordula meg egy Rakics nevű rác közlegény.

- De goszpode - úgymond -, mi dolog az, hogy te víg vagy, míg mások mindég búslakodnak. Mit csináltál, hogy idehoztak? - Mondám neki, hogy minden vétkem az, hogy leírtam valamit és hogy társaimat el nem árultam.

- Hiszen úgy huncfut volnál, ha azt cselekedted volna - úgymond -, s mi vétek van abban, hogy valamit leírtál, ha magadnak írtad? s csak ezért akarnak-e megölni? - A szegény embernek ez nem fért fejébe. Ekkor kardját által tette a bal kezébe, jobb lábát a bal lába felibe emelte, s fenyegetődzve emelgetvén fel kezét, a jobbat, ezt mondá: *Pride bida i na Nemca!* - Neki szokása volt azt a lábemelést tenni, valamikor tűzbe jött, s kardját olykor mindig baljába fogta, jobbajával mindég gesztikulált.

Ma belép s felváltatik. Láttam, valamit akar. Baljába veszi kardját, benyúl nadrágjába, s minden szó nélkül egy papirost nyújta kezembe. Szulyovszky írta s tintával. Követ, hogy elárult engem és magát; azt hitte, kiszabadul érte. Hallja, hogy én víg vagyok, táncolgotok, énekelek. Bizonyosan jó híreim vannak. Ő éjjel-nappal sír. Kér, küldjem által neki a direktor által Bécsből vett levelet.

Nekem nem vala tintám. Hogy papirosom legyen, csokoládét vettem, s egy gombostűm maradván ruhámban, azzal írogatám a papirosra verseimet, amiket ott csináltam. Feleltem tehát Szulyovszkynak, hogy nekem semmi híreim nincsenek. Azért vagyok víg, mert nem akarom, hogy lelkem elcsüggedjen. Ha veszni kell, vesszünk szépen.

*Virum fortem pati et gaudere cum dignitate decet.*

E szókon végzém el a két óráig írt cédulát. A tüvel úgy csináltam lyukakat a papiroson.

*Május 31.* - Orvosom, látván elgyengülésemet, meghagyá, hogy bornemissza lévén különben, mindennap igyam meg egy meszely budai bort. Ez nekem kedves parancsolat vala, mert ürügyem volt bort hordatni, s azzal jól tartám katonáimat, nekik hogy enniek is adhassak, bővebben főzetvén. Az egyik sietve hajtá fel a poharat, s a veres bor befestette patrontása fehér szíját. Rettegénk mind ő, mind én; de a derék Novák parancsolá, hogy a legényt eresszék szabadon.

A borital nekem orrfolyást okozott, s ma egész nap folyt a vérem. Estve kilenckor egy soha addig nem látott legényt zártak be hozzám.

- Magyar ked?

Nem felele.

- Ist er ein Deutscher? - Nem felelt.

- Slovák s ce? - Nem felelt.

Három fertályt üte, s a legény megszólala:

- Mindég úgy foly az a vér? - kérdé.

- S kend magyar, és még sem akara szólani? barátom, ez rút dolog. Hová való ked?

- Dadáról, Szabolcsban.

- Én pedig Zemplényből; és így szomszédok vagyunk.

- Jaj uram - monda a legény -, tudná csak az úr, mint leselkednek utánam, már egyszer kevésbe múlt, hogy meg nem vesszőzének. Én voltam a viceispán (a Hajnóczy) kedves embere, s minden dolgát elvégeztem, csak egy Kassai Ferencre nem tudok akadni, hogy annak is elmondjam, amit neki izent. - Gyanítván, hogy az izenet nekem szól, tudakozám, mit tud Kassai Ferencről, s felelt, hogy csak annyit, hogy az barnahajú, alacsonytermetű, vékony fiatal ember, s itt zöld mentéje van és céklaszín nadrága. Előkerestem a carmoisin-színű magyar nadrágot, s mutattam neki s mondtam, hogy nevem Kazinczy Ferenc, nem Kassai.

- Kazinczy, Kazinczy uram - monda a katona. - Várjon az úr, ide jövök még az éjjel, s elmondom, amit kell. - De én, tartván hogy ide nem találják eresztani, kényszerítém az embert, mondaná mindjárt most.

- No tehát csak annyit: az úr meg nem hal: kéri az urat, ha kiszabadul, menjen Sopronba, s vegye el az ő mátkáját. Nyugodtan fogna menni hóhérekard alá, ha tudná, hogy az ő mátkáját az úr veszi el.

Ki kelle valakinek lesni a gyanús embert, mert soha többé nem láttam.

*Június elsőjén.* - Felejthetetlen nap vala a tegnapi, mert hogy engem Hajnóczy óhajta mátkájának férjül, annak becsét egész mértékben érzem, s kevélykedem vele; de felejthetetlen lesz a mai is, irtóztató emlékével.

Két három mosdómat töltöttem tele véremmel, s végre elszunnyadtam. Akkor ébredek fel, midőn reggel három órakor egy öreg katona eloltá gyertyámat, mely a kemence párkányán ége. A szobában így az a kétes fény terjede el, melyet a halálos betegségben sínylők körül látunk.

- Magyar kend? - kérdem.

- Az vagyok, uram - felele a legény, nem úgy rettegve mint társai.

- Hát mi újság?

- Nem jó - úgymond -, mert ennek a kövérseggű papnak la, (Verseghynek) és egy fiatal úrnak holnapután elütik a fejét.

- Dehogy ütik! - mondám -, ha el akarták volna ütni, akkor ütötték volna el, mikor minap az ötnök.

- Nem ütik? De úgy elütik b...m a feje lelkét, mintha soha sem állott volna a két válla közt. A hóhér és a két koporsó már amoda által van (a gárdaháznál), nekünk pedig kiadák a parancsolatot, hogy holnapután spallért csináljunk.

Ötkor új öröm jött, s ezt mondta; hétkor a harmadik, s ezt mondta; kilenckor a negyedik, s ezt mondta; tizenegykor az ötödik, s ezt mondta.

Én az első nrus alatt laktam, Verseghy a második alatt, s mindenike azt mondá, hogy a kövérséggű pap egy fiatal úrral együtt vesz, s engem fiatalnak nézhetének, mert kis karcsú termetem fiatalabbnak nézete, mint valék. Azt hittem, hogy én halok meg.

Természeti halállal veszni, az is igen nehéz; hát hóhérkarddal, s mint gonosztevő! De felélesztém lelkemet. A rettegés nem segít a bajon, s gyáván veszni rút, nyugalomban szép, mondám magamnak.

Tizenkét órakor felhozák ebédemet. Egy-két pillanat múlva ismét nyílik szobám, s a főhadnagy elfordított képpel megszólal:

- Herr von Kazinczy, kleiden Sie sich an; die Herren Hofrätthe sind da, um Ihnen die königliche *Antwort* zu verkünden.

Az az elfordított bús ábrázat, az a königliche *Antwort* elijeszte. Öltözetlen valék, s vontam fel ruháimat; - most, mint mindég máskor, midőn bírám elébe léptem, posztóbul mentét és nadrágot, fejér lajbival. A mente szürke báránnyal.

[Az eredeti kéziratban e helyen egy ily formájú darabka sötétkébe játszó szürke forma posztó áll.]

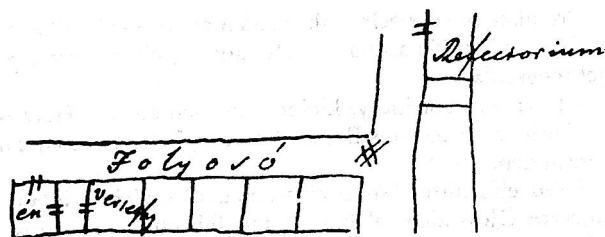
Csizmavonómat elvették május 8., az is oly szer lévén, mellyel magamon kárt tehetnék; s minthogy orrom vére mindég csorga, s a csizma nem vala bőv, sokat küszködtem felvonásával. A főhadnagy jött:

- Mein Gott, und Sie sind noch nicht fertig? - mondá nehezteléssel.

- Uram - mondám -, nincs csizmavonóm, s az orrom vére foly. - Bevárt.

- Menjünk tehát - úgymond.

Kilépvn szobámból, megnyitá a Verseghy ajtaját, s vitte. Én akkor látám, hogy fejér zsebkendőm véres. Visszatértem, hogy tiszta kendőt vegyek. A tiszt és Verseghy már a refektóriumban voltak.



Végigmenvén a folyosón, s a #-hez érven megláttam két felcsert a refektórium ajtaja előtt, kezekben vala az érvágó és a veres posztó; hogyha valamelyikünk elájúlna, eret nyithassanak.

- Ez a rossz Németh még a jót is kegyetlenül tette. Mert minek hát azt *láttatni*?

Midőn XVI. Lajost a guillotinhez vitték, ő, ki mindeddig úgy hitte, hogy csak ijesztik, de ott neki, a királynak megkegyelmeznek, felkiálta: *Je suis perdu!* - Megpillantván én is itt e két felcsert, felkiálték: *Je suis perdu!* Bizonyosnak nézém vesztemet, s nem reménylék többé semmit.

A tábla mellett csak ketten ültek, Somogyi protonotarius, a nemeslelkű, és a mi vérszomjúzó Caraffánk; Somogyi bús képpel, szemeit papirosára süllyesztve, Németh a maga dicsőségében, hideg kegyetlenséggel legeltetvén szemeit Szentjóni Szabó Lászlónak és Verseghynek látásokon, s lesvén, hogy azok mit gondolhatnak.

Szabó László venéreus nyavalyát vive fogságába, s azt még orvosinak is megvallani átallotta, nem merte. Az orvos így hibásan gyógyítá a szerencsétlent. Ki vala aszva egészen, s szarvasbőr nadrága bugyogott lábszárain. Vállán egy csípejéig érő ujjas lajblí. Nem lévén ereje, hogy állhasson, vállát a falnak vetette.

Verseghy csak térdig érő reverendájára (ő legelőbb paulinus, azután regementi káplán vala) kaputot ölte fel. Kezén-lábán vas. Fekete-bársony sipkáját, világoskék bársonnyal bélelve, két kezében tartotta, s egész testében reszkete, mint a nyárfalevél.

Én nyugalomba lépék be, s meghajtam magamat minden szó nélkül, szüntelen orrom előtt tartván fejr kendőmet, mert vérem itt is mindég folyt. Egy szálás, feketehajú, fecskeszakállú fiatalember (Vrchovszky) egy csaknem térdig érő tobákszín kabátban Szentjóni László és Verseghy Ferenc mellett foga helyt.

Csörge a lánc megint, visszatekinték, s egy kistermetű kövérke ember, félig-ősz gömbölyű szakállal, nyugalmas lélekkel, nyugalmas lépésekkel jött, s közel hozzám, de valamivel hátrább, megállott. Az nem reszkete, mint Verseghy. (Szén Antal, egykor egyik tanítója herceg Eszterházy Pálnak a huszonegy között, most nem tudom, mely tisztviselő a budai kamaránál, hol Hajnóczy titoknoki hivatalát visele.)

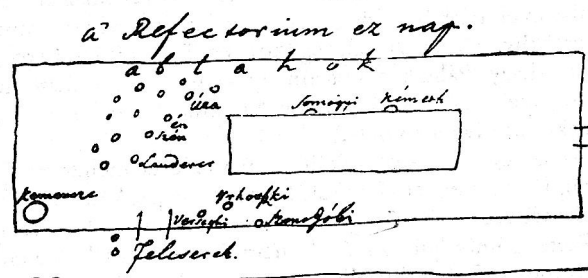
Most egy vereses szakállú ifjú méne el mellettem (a zemplénnvármegyei Úza Pál, felesküdt prókátor).

Ismét csörge a lánc, s elijedtem a rettenetes figurától. Fekete gömbölyű szakállal, nem két szemmel, hanem hárommal, felénk közelíte egy ismeretlen kövér ember, s ami a rettenést még nevelte, fekete plundrában, strimfliben, cipőkben. Hogy kelle e társaságnak ily fertelmes némettel megmocsokoltatni! gondolám magamban. Harmadik szeme ennek a németnek egy holt tetem vala, jobb szeme körül. (Landerer, a typographus.)

Csörge újra a lánc. De ki számlálhatná meg mind őket! - Somogyi olvasá: - Megtekintetvén az általatok felküldött XIII. pört, látván hogy Őz Pál és Szolárcsek Sándor magok iránt a javulásnak semmi reményét nem hagyták fent, ezek iránt a halálos ítéletet végrehajtatni parancsoljuk; a többiek tartassanak addig, donec sufficientia poenitudinis suae signa ediderint.

A derék Somogyi a parancsolatot még egyszer felolvasta, quia d[omi]nationes vestrae in hac sui perplexitate sensum forsán non intellexerunt.

Vrchovszky egyet lépe előre, meghajta magát, s egy elkészült rigmusban köszönte meg a királyi kegyelmet, s kérte bírát tántorodását tulajdonítsák ifjúságának, s közel rokonságának Hajnóczyval, de akit tiszteletlenül nem említett. Az ő anyja testvére volt Hajnóczynak. - Köztünk talán senki sem féltette annyira fejét, mint ez, és Verseghy, kit csak az a tekintet tarta még életben, hogy úgy két pap veszett volna, holott nem prédikátor egy is. Elcsendesedvén Vrchovszky, Németh szólal meg, kinyújtván fenyegető jobbát reám. Caveat sibi! Caveat sibi! prope fuit ad mortem.



- Engem illet-e ez? kérdém magamban. - Ipse, ipse Szén. - Ezt azért, mert Szén nemcsak jobbágya volt az ő urának, hanem fizetett szolgája is.

Verseghy és én együtt jövénk ki a refektóriumból.

- De mondd el csak - mondám -, micsoda ember vala az a Hajnóczy, hogy hozzá írt leveleim közül nekem kettőt improprocessualtak? Őtet 1794. augusztus 16. fogták el, Martinovicsot augusztus elsőjén. Miért nem égeté el a leveleket?

- Mi gondom nekem azokra - mondá Verseghy -; én csak annak örülök, hogy már most jó ízzel ehetem.

- Nem hiába vagy pap - felelék, csudálkozva, hogy még a fogságban is hasa volt istene.

*Június 3.* - Szolárcsek, a szakállatlan, csínosan öltözött fel utoljára, s beszédet tart a sokasághoz. A dobosok készen állának, hogy ha egyebet mondana mint készült, peregjenek. Őz igaz nyugalommal vesze, mint Hajnóczy. Parádozni nem kívánt.

*Június 5.* - Főhadnagy Astleitner meglátogata: - Nem alkalmatlan-e az a szakáll?

- Nekem az az egyik kínom; olykor az ébreszt fel, mert szakállam párnám szálaiba akad.

- Vesse le hát az úr.

Előhozák a borbélyt, az elébb ollóval vágta le azt, azután megberetvéla. Még bírom szakállomat.

A beretválás azért történt, mert András bátyám, az atyám testvére, s Dienes öcsém hozzám vezettetének, s még azon órában. De veleik jöve Ötvös is, a Németh János adjunctusa, s vígyázott, hogy titkon ne szólhassunk.

*Június 7.* - András, Dienes, Szirmay Péter, Boronkay Gáspár, Szabó-Sárói úr hozzám. Június 8. és 9. ismét, de mindég felvigyázó alatt. Veleik vala egy nap Szulyovszky Sándor is, testvére Menyhértnek, Sárosnak második viceispánja. - Szulyovszky beszélé, mely kevély hideg kegyetlenséggel beszéle veleik Izdenczy József, az a mindenható Staatsrath. Cancellárius gróf Pálffy *számárnak* titulázta, s midőn ezeknek lenyakasztatások felől volt szó, úgy viselé magát, mintha az volt volna kérdés, ha a fekete tyúkot ölesse-e meg a szakács, vagy a tarkát.

Szlávy Györgyné egyszer antichamberjében váraozott. Bent zemplényvármegyei főispán gróf Eszterházy József vala. - Was? - kiálta ez a részeges ember - glauben Sie, dass man Ihnen, weil Sie Graf heissen, gleich Würste braten wird?

*Június 10.* - Főhadnagy Astleitner úr azt kérdé tőlem késő estve, ha nem akarnám-e meglátogatni Szulyovszkyt. Szívesen - mondám -, sőt köszönöm a kérdést; de az hadnagy úrra bajt vonhatna, s így nem megyek. - Bizonyossá teve, hogy az sem rám, sem őreá nem vonand bajt, s általmenék.

Szulyovszky sírt, megölelt, megkövetett. Csudálkozték, hogy engem oly vígan lát; csak most hiszi már, amit a katonáktól halla, s fogadta, hogy leveletem örökre megtartja.

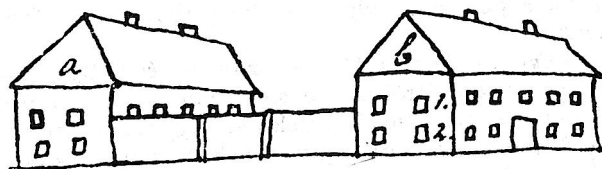
- Micsoda? hát megvan a levél?

- Megvan.

- Ide hamar; hiszen ha meglátnák, Rakics szerencsétlen lenne.

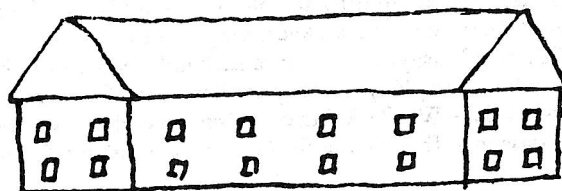
Elégeténk a levelet, mert Szulyovszkynak, ki jól kené a direktort, még gyertya is volt engedve.

*Június 11.* - Virradatkor a gárdaházhoz vittek által, s azon szobába szállítottunk, amelyben Hajnóczy szenvedé. (Lásd feljebb, május 18. No. 3.) A ház külsője akkor ilyen volt:



*a. kaszárnya a közembereknek, b. gárdaház, akkor a mi lakásunk*

Most 1828. ilyen:



Szulyovszky és én az 1. ablakú szobában lakánk; alól 2. a kapitányunk, Novák Ignác úr.

Belépven a szobába, Novák azt kívánta, hogy a falon a kemence mellett csókoljak meg egy nagy foltot. Nekem a kívánság rendesnek látszott, s nem engedelmeskedém.

- Még köszönni fogod - mondá Novák -, ha megmondom micsoda folt az. Megcsókolám. - A kemény téiben, amilyen egy század alatt sincs, a fázékony Hajnóczy magára vette aszódi kék gubáját, s a fal a kék bundától piszkot kapott. Kérdeztem, melyik ágyban hált Hajnóczy, s elfoglaltam azt.

Még mindég a direktor Németh kéjétől függénk, de már itt vendégek eresztetének hozzánk, s elnézék, hogy késünk volt, bár titokban. Én papirost hozaték, és tintát, s reggeli három óta késő estig szüntelen dolgoztam. Bár mindjárt akkor írtam volna meg szenvedésünk históriáját. Mint örvendek most, hogy csak rövid jegyzéseimet is bírom.

*Június 30.* - Dienes öcsém nálam. Július 4. ment vissza Váradra.

Sententiáink tízezer exemplárban nyomtattattak Landerernél, s az öreg Szláv György azt nekem meghozá titokban. Egyenkint megjelenének az újságlevelekben is, magyarra s németre fordítva. Abból ugyan az olvasó keveset tanul, de nekünk kedvesebbet nem tehettek. Láta a világ, hogy cselekedetünk gondolatlanság volt, nem gonoszság. Zsigraynak az véteték vétkül, hogy a catechismus szavait megszelidítette, Laczkovicsnak, hogy tűzesebbé tette. Példa kelle, hogy rettegjen az ország.

*Július 10.* - Causarum regg. director Nyéki Németh János elhagyá Pestet, s az ő foglyai átadatának a katonai rendnek. Megszabadulánk az istentelen teremtés kezeitől, s vele együtt elesének a porkolábság dicsben folytatott méltóságától az igen öreg és tompa budai szenátor Krammerlauf és férfikorát elért szívetlen Bschéer is. Krammerlauf nem volt rossz, de bolond volt. Essen Sie, essen Sie, így kínálá a halálra már kitett Martinovicsot spárgával, machen Sie sich nichts draus, tudniillik hogy elüti a hóhér a fejét; lassen Sie sich's wohl schmecken. Az a másik szép nevű német (Pséernek kellene pronuciálni) bolond is volt, rossz is volt.

- Most lesz jó dolgotok - mondá a jó, bár csak könnyűségből jó Novák - megmutatom én, mint bán a szerencsétlenekkel a katona.

S jót velünk csak azért is teve, hogy érezzük, mennyivel vagyunk jobban a katonák, mint az általa is annyira gyűlölt Németh alatt.

*Július 13.* - Szláv György és János testvérekhez hír érkezik, hogy anyjok, testvére a fejevett Laczkovics Jánosnak és a velünk fogva tartott Laczkovics Lászlónak, Váradon megholt.



Szíves részt vevénk fájdalmokban, s midőn így elfoglala a bánat, kapitány Novák, kéteskedve egy ideig, ha azt velünk tudassa-e, beszéli, hogy a palatinus (Sándor Leopold főherceg) Laxenburgban igen kínos halállal meghala. Valamely circumforaneus olasztól leckéket adata magának a rakétli csinálásában, s egy szekér rakétlival felméne Bécsbe, hogy testvérenek, Amáliának neve napján tűzijátékot adjon. Két vagy három cselédjével dolgozék Laxenburgban a rakéták körül, s egy karikát kivitt s egy vadgesztenyére szegezett, s meggyújtotta, látni akarván, ha nem von-e a puskaapor nedvességet magába, s el fog-e sülni. El nem sülvén, lekapta a gesztenyeről, s felvitte a szobába, s az ágy alá csapta. A karika ott sült el, s a karikával minden más rakéta és puskaapor, valami a szobában volt. A főherceg ki akara szaladni s az ajtó helyett egy nagy almáriomnak tévedvén a füstben, azt magára rántotta. Így vesze szerencsétlenül maga és cselédjei, huszonnégy óráig kínlódván.

*Augusztus 5.* - Generális Barkó, magyarországi főkommendáns, meglátogat bennünket. A nemzet gyűlölte ezt, tudván, hogy a titkos polizeynek a chéfje az egész országban.

*Augusztus 7.* - Ma kapitány Fekete, aki bennünket elfogatott Zemplényben, Szentjóni Szabóval és Erdélyi Lászlóval, - 8-dikban Czékus hadnagy Szén Antallal és Táncsiccsal, - 9-ben egy harmadik tiszt Batsányival és Landererrel, - 10-dben egy negyedik magával Verseggyel, éjjélkor megindulnak Kufstein felé. Budán alig találának olyan szekeret, amelyben Verseggy a maga tisztje mellett megférhete; fara oly széles volt. Üveges hintókon vitettek, minden bútoraikkal.

*Augusztus 20.* - Kazinczy József testvérem hozzám jó. Hír tőle, hogy feleségem, még akkor leány, elhagyta a bécsi salesiánák klostromát, hol 1786 oltá neveltetett, és Kázmérban van szüleinél. - Ezt írák általa a grófnénak. Az ezt imádságos könyvében tartogató, míg azt elvevém, mint fogságom maradványát.

Gütigste Gräfin! Ich sehe im Geiste den seeligen  
Augenblick, da Sie Ihre zwey liebe Kinder an  
Ihr Mutterherz schliessen werden, u. genieße  
diese Freude mit.

*Budai fogságomban, 1795. aug. 20.*

*Augusztus 21.* - Ha meg nem csal emlékezetem, ez nap installálá Pest vármegye főispánjának József főherceget, primás Batthyány József Budán az országházában, mely a mi klostromunk déli oldalával általellenben áll. - Az előbbi, szerencsétlen halálú nádor helyébe a császár ezt a főherceget nevezé ki helytartónak nálunk, mert az ország bírása gróf Zichy Károly diaetát sürgete, hogy palatinus választathassék. Már ez a sürgetés, e kétes időben, a minisztérium által kedvetlenül vétetett, s a neheztelés még nagyobb leve, midőn a Bécsből Budára küldött commissarius felvitte a megholt palatinus írásai közt azon projectumot is, hogy a palatinus mint állítsa helyre a helytartótanács tekintetét a kancelláriáé felett. A gondolat Zichyé volt; de midőn a palatinus azt kíváná, hogy gondolatait tegye papirosra, Zichy azt felelé, hogy az olynemű kidolgozásokra alkalmasabb personalis Ürményi; parancsolná azt a főherceg ennek. Ürményi engedelmeskedék, s feltette azt tulajdon kezével. A minisztérium látta azt; s Zichy és Ürményi megfosztatának hivataljaiktól, gróf Haller József hasonlóképpen, ez nem mintha a dologban részt vett volna, hanem mivel feje volt a magyarországi kőműves-lózsiknak. Nem tartozik tárgyamra, de ezt emlitenem kelle a következőkért.

Szertelen vala a rémulés az egész országban, s a történetet minden oda magyarázá, hogy a terrorisztikus időkben az udvar mind a felső, mind az alsó diaetái-táblák előlülőit le akará csapni, hogy eldőlven a két cédrus, az erdő apróbb fái reszkessenek. - Zichy kevélykedék

eldöltében, s a mágusok most mutatták meg igazán, hogy értik, mint kell viselniük magokat: az elébb gyűlölt Zichy tömjéneztetett, s Oroszvár tele vala mindennap új meg új vendégekkel. - Midőn József főherceg a maga főispáni installációjára Bécsből Budára leméne, parancsolat ment a vármegyékhez, hogy a főherceget határszéleiken tisztelkedve fogadják: Zichy, győrvármegyei főispán, meghagyta, hogy azt senki a tisztikarból Győr vármegyében ne tegye, s nem tette. Ürményi sírt, ájulgatott, két hétig betegen feküdt. - A nemeslelkű Haller csak azért is megjelent a pesti installáción, hogy mutassa s példát adjon, mint kell a nem érdemlett csapásokat viselni.

Ezen installáció estvén Budán és Pesten illuminálva vala minden utca. Estve kilenckor kapitány Novák engem és Szlávgy Györgyöt megszólította, hogy menjünk vele Pestre megnézni a felvilágosítást. Én protestáltam; az bajt hozhatna nem ránk, hanem őrá.

- Ihr verfluchte Kerls - mondá ez a könnyű, de jó ember -, eine Revolution anzufangen hattet Ihr Muth, aber nach Pest mitzukommen nicht? Hiába mondám, hogy én ötöt féltem, nem magamat. Mennünk kell. Hála Istennek, senki sem ismere reánk.

*Augusztus 22.* - Szulyovszky Menyhért és Szlávgy János ma, 23. Juhász János extraemonstratensis misemondó, Bujanovics Károly, Aszalay János, mind az öten Grécbe vitetnek el. Szlávgyt és Szulyovszkyt főhadnagy Keresztesi úr kíséré, ki most Kassán lakik, mint orvosa Abauj vármegyének.

*Augusztus 24.* - Ma hozatott be másodiksor Szén Károly, a Túnis, Tripolis, Algir emlegetője, kinek kikérdeztetését Szlávgy György az ajtónál kihallgatta.

*Szeptember 24.* - Rosti János, Brehm kirurgus, Lukács Pál és Szmétanovics Károly ma, - szeptember 25. Laczkovics László, Vrchovszky Sámuel, Hirgeist Ferenc, Prusinszky József, és Baranyai Mihály, - szeptember 26. Szlávgy György és én egy hintóban, a másikban Makk Domonkos dominikánus barát, Úza Pál, és Újgyörgyi József, - öt üveges hintókban s három tiszt felvigyázása alatt Brünnebe indítottánk.

Kapitány Plecz, ki felől a Martinovics executiója mellett vala szó, intézte a transzportokat. - Ez nap Csabán virradtunk fel, s ott találánk kapitány Feketét, ki Kufsteinből tére vissza. Beszélé, hogy ő Bécsen jött keresztül, s rapportot teve szóval a császárnál, mint viselék magokat foglyai; hogy kiismervén őket, egy helyt még bálba is elvitte, s hogy azok őrizet nélkül tértek vissza szállásaikra. A császár nem vette nehezteléssel Feketének, hogy a foglyoknak örömet engede, s ez a császár szívének dicséretére válik. - Ebédet Dorogon ettünk, hálásunk Nyerges-Újfaluban.

*Szeptember 28.* - Ebéd Szőny, hálás Ács.

*Szeptember 29.* - Győr, hálás Öttevény. - Győrben felkeresém akkor rektor professzor, most sopronyi szuperintendens Kis János urat, kit ez nap láttam először, noha vele több esztendőnk oltá levelezém.

Öttevényben társaim vígan énekelgetének. Belépe Kallós Dániel és vele Kovács Mihály, most pesti orvos; mindketten együtt járák meg Németországot és Hollandiát. Midőn Schlözzernél valának, ennek első kérdése az vala, ha ismerik-e Kazinczyt? Egész Németország borzadással és bosszankodással hallá, ami Budán történik.

Midőn Budán kapitány Novák általada bennünket kapitány Plecznek, arra kéré ezt egyszersmind, hogy rólunk vegye le a láncot. Plecz azt cselekedni nem akará, s hallatlanná tévé a kérést. Öttevényben maga szólította meg:

- Kinder Gottes - ez vala kedves nevezete -, wirft die verdammte Bagage weg! - s lánc nélkül vive az egész úton.

*Szeptember 30.* - Ebéd Mosony, hálás Oroszvár. - Nékem nagy gyönyörűségem a kertek. Már Ácson megkérém Pleczet, vinne el a gróf Eszterházy Károly kertjébe; Oroszváron a gróf Zichy Károlyét akarám látni. Plecz hajlandó vala reá:

- Der Sohn des Kammerdieners ist Officier in meinem Regimente; der Kerl muss uns wegen seinem Sohn mit Pasteten und Tokayer traktieren.

Zichy Eszterházára ment. Üres vala a ház. Felkeresénk a komornyikot, de az sem pástétomot nem teve előnkbe, sem bort; de ami nekem kedvesb vala, elbeszélé, hogy az ő ura sohasem vala még nagyobb tiszteletben, mint miolta cassáltatott. Fel sem veszi azt, de nem szól. Ürményi megbetegedett, s két hét múlva azután megindult, hogy Bécsbe megyen, s kimossa magát. Veresvárról vissza kelle térnie betegsége miatt. Másodszor Oroszvárig jött. Hír adatván Zichynek általam, hogy Ürményi érkezék meg, elébe szalada a grádicson, megölelte, s ezt mondá: Veniat, veniat excell. vestra, jam ego dicam aliquid, quod omnem animi moerorem excutiat.

Ekkor elzárkózának, s a sírva érkezett Ürményi vígan üle vacsoránál.

*Október elsőjén.* - Pozsonyba ebéd előtt. Akkor nap és másnap délig ott, a Rózsánál. A kellner beszélé, mihelyt megérkezénk, hogy Abafy Ferenc a fogadó tőszomszédjában lakik. Általmentem hozzá.

- Amice quid hic facis? - kérdé elijedve, s letévén kezéből violinját; úgy hitte, elszöktem.

- Brunam deducimur.

- Sed quomodo? Sine catena te video, sine stipatore?

- Habemus excellentem officialem; omnia nobis indulget.

- Quid ergo Szulyovszky?

- Graecium deductus est.

- Habui ego comoedias cum illo sztull-to (Abafy cifrácskán beszéle deákul, és a stultus az ő szájában sztulltus volt). Budae meus vicinus fuit. Diu non poteram scire, quis ille meus vicinus sit, qui Lutheranszkász piznicskász semper cantabat. Sero agnovi vocem, atque nocte intempesta acclamavi ei: Szul-lov-szky! Ille mihi: Quis es? - Ego sum, Abafy. - Ah, amice, quid ergo tu? - Ego facio versus pro Jubilaeo et pasquillum contra Barkonem. (Generális Barkó ellen, ki feje vala a budai s pesti úgynevezett spicliknek.)

- Et quae tibi spes?

- Dimitemur et ridebimus.

Ez Abafyn meg is történt; de fogja-e hinni az olvasó ezt az istentelenséget, melyet itt az Abafy szavai után beszélek.

Abafy, Hajnóczynak szoros barátja, mihelyt Martinovics Bécsben, augusztus elsőjén 1794. elfogattatott, bizonyossá téteté magát Hajnóczy által, hogy az ő neve sehol sem áll papiroson, és így ellene bizonyosság nincs; gyermekeinek nevelőjökhöz, Szolárcsikhoz pedig bízott. Így bizonyos volt, hogy tagadván mindent, baja nem lehet, bár minden gyanú terheli. Ezenfelül megtette a rendelőt, hogy neki sült csirke, sült galamb etc. küldessék, s ha annak lába csontjába vágás lesz, az ezt fogja jelenteni, hogy neki könyvek küldessenek, s a könyv megjegyzett betűi által hírek, hogy kik fogattak el, s mik az aspectusok. Abafyra semmi sem sült, s azt

várta, hogy eleresztik. Azonban neki halálos ítélet olvastaték fel. Öt minutum múlva ismét előszóllított, s akkor olvasták fel neki az igazi ítéletet, mely szabadon ereszteté.

- Amice - úgymond -, exemplo tantum indigebant, ideo sunt occisi isti septem, ideo vos ad squalorem carceris detrudimini. Et scisne, quod Szecsenász, loctlis secretarius, libere dimissus fuerit, quia religionis Russicae; ergo ex respectu Aulae Russicae? Qualis haec est justitia? Hungari capite plexi, Szecsenász ante benevolum examen libere dimissus.

- Csináljunk jó napot magunknak - mondta Plecz, s frizőrt hozata, felfodoríttatá haját, csinosan öltözködött, s én jobbjá, Szláv György balja mellett, besétálánk a városba, hol országos vásár volt. Elballagván a primatialis ház mellett, a franciskánusok piacán egy ismerőse akada össze vele:

- Plecz, was machst du hier?

- Ich nehme diese Staatsgefangenen nach Brünn.

- Dass du deine Spasse nie vergessen kannst. - Én:

- Wohl sind wir die Unglücklichen.

A zöld frakkos német elborzadt, s ellágyulva ment.

Mintegy tíz lépést tehete a német, s Plecz megszólít:

- Kazinczy, nézzen vissza az úr, az az ilyen-adta németje bizonyosan az urakra mereszti szemeit, mintha Hórát-Kloskát látná.

- Az nem csuda - mondám -, én is nézném az ily szerencsétlent. S a német, úgy látszik, jó ember, ha német is.

Így tartá beszélgetésünk, midőn egyszerre megszólal:

- Isten gyermekei, minek zsenírozzuk mi egymást? menjetek amerre tetszik, csak vacsorára a Rózsánál legyetek.

- Kapitány úr nem bánja meg bizodalmát - mondám, s Szlávot, ki Pozsonyban most vala elsőben, felvittem a várba, az Erdődy szép kertjébe, egy könyvároshoz.

Plecz megbánta, hogy magunkra bízott. Zsebünkben vala pénzünk, s Pozsonyban vásár; mi könnyű vala megszökni. Szláv estve teátrumba ment, én haza. Plecz kinéze az ablakon s pipázott:

- Und wo ist denn Szláv?

- Seyn Sie unbesorgt; er kommt gewiss.

Szláv theatrumból egyenesen hazajött, s Pleczet egy lánnyal a kapuban kapta.

*Október 2.* - Ebéd Pozsony, éjszakára Stomfán.

*Október 3.* - Malackán az ebéd, a hálás Szent-Jánoson.

*Október 4. és 5.* - Holics.

*Október 6.* - Tscheik, Désán.

*Október 7.* - Ebédre Brünnbe. - Kapitány Plecz megszólíta, ennénk végre a fogadóban. Vígán valánk, híven, amit Novák nekünk elindulásunkkor monda, hogy úgy fogunk traktáltatni, mint Budán, minekutána Barkó bennünket a civilis felvigyázás alól általve.

Ebéd után megindúla a két üveges hintó, a vár felé, mely éppen úgy áll Brünn felett, mint Pozsony felett a Schlossberg. Útunkban szekerünk felé közelíte a tegnapi transzportnak egy közlegénye:

- Kapitány úr - mondá -, kérem méltóztassék ezt általadni Vrchovszkynak; tévedésből szekerünkön maradt. (Egy púderzacskó).

- Csak ide - mondám -: oda adom én neki.

- Az úr-e - kérdé -, hiszen az úr őtet soha sem látja meg többé; olyan helyre dugják el, hogy se a napot, se a holdat ne lássa.

Elholtam a szóra. Míg a várba felérénk, ötször kelle leszállanom a szekérből, mintha görög-dinnyét ettem volna ebédkor.

A vár udvarára eljutván, a tegnap érkezett tisztek közül egyik szekerelemhez közelíte, s elmondá Plecznek, hogy őket a gouverneur csaknem vásra vereté, hogy velünk az úton oly szelíden bántak, s kért, el ne áruljuk. Mondá azt is, hogy társaink, a józsefi rendelések értelmében, naponként négy krajcárával tartatnak, noha ők előmutaták a nekik adott instrukciót, hogy pénzeinket tetszésünk szerint költhetjük. A gouverneur azt mondá nekik, hogy az az instrukció csak az utazás idejét illeti.

Plecz káromkodva szálla ki a szekérből, s kért, ki ne szálljunk, míg nem hívnak.

- Ferenc - mondá Szlávy -, mint fogod te idődet tölteni, mert én mestert járatok magamhoz a fortepianóban.

- Én tudós újságokat hordatok; az nem lehet tilalmas.

Egy hintó nyerítő méneken fordula elő szekerünk mellett, fiocchis három rojtokkal.

- A gouverneur - mondám -; herceg, mert a három fiocco annak jele.

A gouverneur, és gubernialis secretarius Rosenberg vagy *-thal* kiszállának a szekérből, s egy szobába mentek bé.

Hívtak, s mentem. Nro. 1. mutatták ki szobámat. Annak igen magas és igen kicsiny ablaka előtt egy zsindelyezet emelkedék, s így a szoba még setétebbé vált. A szobában semmi bútor; nem csak egy korsó is.

Nyílik ajtóm, s egy tiszt (oberster Spielmann) veres lajbliban, arany paszománttal (1795-ben úgy a stabálisok) belép:

- Uram, itt asz úr edj gaszemper keszibe esett. Asz kiveszi az urak sírját. De ne filjen asz úr, majd joppan lesz a dolok. Mennem kell, mert itt talál lelteni, ha kések. Asz isten figasztalja asz urat.

Két óra vala délután, s a kancsal profószt két gyertyát tartván kezeiben jó. Utána két ember:

- Seine Excellenz der Herr Gouverneur! - úgymond.

Meghajtánk egymásnak magunkat.

- Wie heissen Sie?

- Woher?

- Haben Sie gedient?

- Edelmann?

- Sie sind durch Pressburg? Auch in Karlsburg gewesen? (Karlsburg az, ami Oroszvár.)

- Was macht Graf Karl Zichy?
- Nem volt otthon. Herceg Eszterháznak adta vissza látogatását.
- Wie erträgt er seinen Schlag?

Elfelejtém magamat, s tüzem elkapott:

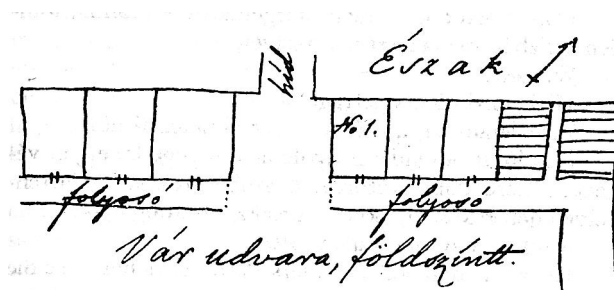
- Der Graf als Mann, die Gräfin als Weib.

Gróf Ugarte Aloyz (később kancellárius) látta, hogy velem nem tanácsos beszédbe eredni, s mihelyt a szó ajkaimon kirepült, ment, követve a secretariustól.

Félóra múlva azután jó a kancsal profósz, s ismét két gyertyával.

- Euer Gnaden, folgen Sie mir.

Soha nekem az Euer Gnaden titulus kedvesebben nem hangzott. - Jól megyen a fogoly dolga, aki Euer Gnadennek tituláztatik - mondtam. Vitt, végig a folyosón, a szegletig, hol fel is, le is, grádics nyílt. Engem itt *le vive!!!*



Földszint vala No. 1. az a szoba, hol velem báró Spielmann oberster (ki németesen Pesten tanulta meg a magyar nyelvet), és osztán a gouverneur szóla, s ennek folyosóján mentem a grádicsig. Ott le az alsó sorra. Még sem elég; újra le itt a grádicson a második sorra. A profósz elől, két gyertyával: én utána. Ámbár a profósz az egyik kezében egy gyertyát, a másikban egy másikat vive, teste mégis lábam elébe veté az árnyékot. Félttem, el talállok esni. Jobbomat tehát tapogatózva a szobák falához, balomat a folyosóéhoz vetettem, de úgy kaptam vissza a balt, mintha kígyót illetem volna a fűben, mert a kőszikla penésze tenyeremen maradt. Itt azon szobát, mely e folyosón a negyedik vala, de a XIV. no. alatt állott, megnyitotta. Elíjedtem, meglátván penésztől annyira általevelt ajtaját, mint a pincéké lenni szokott, s amint benyitám az ajtót, megcsapott a penész büze. Mielőtt a vár áll, soha ezt ki nem meszelték; a scorbuticus rab, gyomorszékén ülven, a falra köpte nyálát, s az perpendicularis lineában folyt le, hol sápadtabb, hol veresebb színt hagyván a falon. Irtóztató volt látni. Az egyik oldalfaltól a másikig egy gerenda vala vonva, s arra hídlás, mint a lovak alatt az istállóban. Egyszerre léptem fel a hídlásra, ki nem állhatván a bűzt, s mentem az ablakhoz.

- Was wollen Euer Gnaden? - kérdé a profósz.
- Aufmachen; ich falle ja in dem Gestank um.
- Das Fenster wird nicht aufgemacht - monda, minden syllabán megakasztván nyelvén.
- Warum?
- Hier wird nichts gefragt.

Ekkor látám én, mit ér az Euer Gnaden titulus.

Az említett gerendáról nyolc lánc fityege le, egyik végével a gerendába srófolva. A szoba azoknak vala rendelve éjjeli rekeszül, akik az utcákat tisztogatják.

A profósz egy óra múlva jött.

- Euer Gnaden, auf Cavaliers Parol, alles her, was Sie preziöses haben.

Általadtam neki erszényemet, mely tömve volt, órám, s egy karikagyűrűt mutattam ujjomon, melyet nekem budai fogságomban Rudnyák Pepi (most gróf Batthyány Vince özvegye) adott, s kértem minden szentjeire az egeknek, hagyná meg nálam.

- Nem.

- Uram, varrja le az úr a Kutscherpelzem alá, csakhogy nálam maradjon.

- Nem. - Egynehány aranyat akarék neki adni, de féltem, hogy még felad.

- Das Geld ist ungezählt - mondám, hogy vegye, amit akar. Elment.

Vártam, hogy előhozza párnazsákomat, s nem jött. A hídláson lévén egy szalmazsák és egy pokróc, ráfekvém, ruhám vala párnám, Kutscherpelzem a paplanom, s oly jól alvám, mintha a világ legszebb asszonya fektetett volna ágyába. Szerencsés nevelésem nem érezteté velem, hogy ágyamat el nem hozzák.

Más nap egy csuporral jöve, s a csupron fél prófontot hozott.

- Wo ist denn mein Essen?

- Das ist Ihr Essen.

- Wie denn? uns ist ja erlaubt kochen zu lassen was unser Beutel ertägt, und die vorigen Transporte werden doch Ihnen dieses gesagt haben.

- Hier wird nichts gefragt - felele s ment.

Egy nagy krumpli volt, és egy kis szelet tehénhús; másnap galuska s egy kis szelet tehénhús; harmadik nap árpagertsli s egy kis szelet tehénhús, s ez a három comedentia forga egész decemberig. II. József úgy rendelé, hogy a fogoly, bárki legyen az, napjában ne kapjon többet mint négy krajcárt, s ebből a profósz ellopa egyet mindennap. Csuda, hogy ez is maradhatott. - De elzárt ember nem eszik sokat, s én nem mondhatnám, hogy ez a sanyargatás nagyon bántott volna. Az igazi szenvedés a léleké.

Október 7-dike olta nem vala jobb eledelem, nem jobb ágyam, nem vala semmi könyvem. A tömlőc bűze annyira megdagadtatá gyomromat, hogy orvosra szorultam. A szerencsétlen ember bardanalevet itata velem minden ok nélkül, s az még jobban elgyengített. Midőn a gouverneur november utolsó napjaiban hozzám is bejöve, már fel nem tudtam kelni szalmazsákomról.

- Was ist das, dass dieser Herr vor meiner nicht aufsteht? - kérdé a profósztól.

- Euer Excellenz, das ist der Herr, von dem ich Euer Excellenz gesagt habe, er sey zum Tode geschwollen.

- Fassen Sie Muth - mondá a gouverneur -, es soll besser werden. Ich habe die Instruction, alle die hierher kommen, auf die Weise zu behandeln, wie Sie behandelt wurden. Heute erhielt ich den Befehl von dem Erzherzog, Ihrem Statthalter (a mostani palatinus), dass Sie sich verkosten dürfen, und dass ich ihnen ihre Bettpöcke, Koffer und Bücher abgeben lasse. Dies soll morgen geschehen. Der Verstoss entstand daher, weil die Offiziere keine Instruction für hier mitbrachten.

Megköszöntem, s kértem, nyitassa meg ablakomat. Én a mephiticus bűznek az áldozatja vagyok. Az ablak be vala srófolva.

- Jó - mondá -, holnap felküldetem a lakatost.

- Hogyan? - mondtam egész tűzzel - excellenciád látja, hogy amit szenvedtem, parancs ellen szenvedtem, hogy ez betegíte el, ez víve a halál révébe, s excellenciád még ma sem engedi idejöni a lakatost?

- Az oda le lakik a városban; estve van, mindjárt ránk zárják a kapukat, s ha becsukják, én is itt virradok fel.

- Excellenciádnak kezében a pénzem. Én fizetem a fiakert. Kín ezt a penész szagot szívni.

- Ma lehetetlen.

- Engedje hát excellenciád, hadd üssem ki az ablakot.

Gondolkozték s megengedte. Úgy hitte bevárom, míg kimegyen.

Mint a még kevésnapú kölyök, melyet nem bírnak lábai, úgy vánszorogtam a hídláson az ablak mellé, hol sarkantyús csizmám álla, s kiűtém a karikát, s orromat az ablakon kidugám. - Ez megillette.

- Hör' Er - mondá a profósznak -, ist ein Zimmer oben leer?

- Jetzt nicht, aber in zwey Wochen.

- Ohne meinen weiteren Befehl abzuwarten, führt Er diesen Herrn gleich hinüber. - S ezzel ment.

Decembernek nem közepe táján, hanem december 21-dikén, midőn már nem hittem, hogy átviszen, jött, vitt.

Tüdöm el vala szokva a jobb levegőtől, s a hirtelen változás azt cselekvé, hogy a grádicson el-  
ájúltam. Fellocsolának. Midőn megint mennék, ismét elájúltam. A profósz szobájában leltem fel magamat.

Egy éltes ember ott rastríroza papirost a profósz számadásaihoz, bilincses kézzel.

- Auch Sie unglücklich?

- Ja wohl unglücklich, und ich erst sehr unglücklich.

- Seit wann leiden Sie?

- Seit vier und dreyssig Jahren!

Rettenetes justitia. Ha harmincnégy istent öltél volna meg, még úgy is igazságtalan volna, amit veled tesznek! - kiáltá bennem az emberiség szent érzése.

A profósz az 1. nrus alá vitt által, mely szegletben van éjszak és nyugot felé, de úgy, hogy mellette még egy szoba lehetett, mert ablaka csak egy falon volt. Oda le szomszédom a híd felé az én kedves barátom Úza Pál volt, másfelé Szmétanovics; itt Rosti János. Míg könyveinket meg nem kaptuk, Úzával beszélgettem általkopogván a falon a betűket: *a* egy betű; *b* kettő; *c* három; *k* tíz; *p* tizenöt... s ezt oly gyorsasággal, hogy egy vasárnap reggeli hét óra óta tizenkettőig mindég disserálék a lélek halhatatlansága és a feltámadás mellett vagy ellen. Rosti elbetegesedett, a magány még inkább elmerítetté hipochondriájában; meg akará magát ölni. Verseket csináltaték vele, s az elméjét felderíté.

Január 21., a XVI. Lajos halála rettentő anniversariumán reggel jöve hozzám a profósz: már ekkor deákul beszélgeténk, hogy a cselédek ne értsék, mit beszélünk.

- Induat se, ibimus in aliam domum.



- Scit me male valere. Ut sum, transibo. Sed rogo, det mihi amoenum cubiculum, si licet.

- Induere se debet; rheda vehemur.

Leereszkedvén a várból, minthogy Brünnt nem láttam volt, midőn ide hoztak, kérem, vigyen keresztül a városon.

- Faciam, sed videbo, qualem mihi discretionem dabunt, dum eliberabuntur.

Megnyittatá a város kapuját, oly reggel vala még; csak négy szobában égett gyertya. Semmit sem láttam; csak azt, hogy az utcák görbék, keskenyek.

Kimenvén a városon, kocsisom balra fordult, keletnek. Egy klastromforma valami fejérleni kezdte előttem.

- Quid hoc est? Recordor mihi dictum fuisse, dum octobri hic pransus sum, in hoc parte esse domum correctoream in Obrovicz.

- Ja, das ist das Zuchthaus - mondá.

Én vadul kezdék teremtetézni:

- Micsoda? - mondám - hát nem elég vala szenvednem? Még infámiának is kelle ragasztatni szenvedésemhez. Vesztem volna inkább Budán.

- Per amorem Dei, non faciant ne hic sciatur me dixisse, quod ista domus correctorea sit, quia includar ad arestum.

- Hohle Sie der Teufel und Ihr Arrest - mondám, s kocsim megállá a grádics előtt.

## A FENYÍTŐHÁZBAN OBROVICON

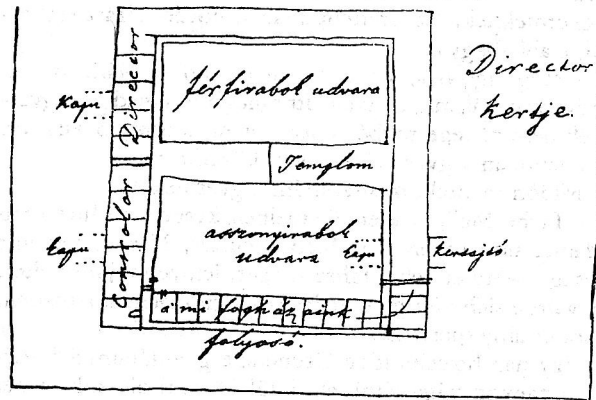
*Brünn mellett, 1796*

Direktor Schramek és a controlleur Grünersperg a grádics végén vártak; amaz egy setétzöld, aranyrojtos Kutscherpelzben, medvével prémezve, őt púderes kolbászkával az egyik s másik füle mellett, a controlor ugyanannyi papilottal, fehér moldon hálóruhájában. Nyájasan fogadtak. - Uraim - mondám -, az urak megpillantása nekem vigasztalás; a szerencsétlen mindég örvend, mikor mívelt lelkű emberek gondviselése alá esik. De inkább odafenn a várban sanyarogva, mint egy Zuchthausban szelídebben. Hogy idejutottam, az nekem halálom.

- Herr Controlor, bringen Sie den Befehl aus der Canzley - mondá a director, s míg a controlor előjött, meg nem nyitá száját.

- Olvassa az úr maga - mondá. - Ő felsége bennünket azért küldé ide, mert úgy akarja, hogy valamikor az idő engedni fogja, a direktor kertjébe vitessünk ki, kiszellőzni magunkat; de itt status rabok kategóriájában fogunk tartatni. Odafenn azt nem merték, a Magyarország szomszédsága miatt. Itt is én esém az 1. nrus alá. Mellém Rosti jöve le, úgy Prusinszky, Újgyörgyi, Szlávgy György.

Ablakunk kicsiny, és oly magasan, hogy ha oda akarék érni, székemet asztalomra kelle feltennem, s ha székekre felállék, alig fére könyököm az ablakhoz. Azon rostélyvas, de drótozat nélkül. Szobáinknak két ajtajok, két zárok; egyikhez a kolcs a direktornál, másikhoz a controlornál. Folyosónkon brünni katona; s szolgálatunkra három invalidus. Az épület rajzolatja ez:



Direktor és controlor nem szenvedheték egymást; az egy kövér, ripacsos, piszeorrú német, ez egy kis németecske, érezvén, hogy nemesember, ami amaz nem volt; de azt is érezvén, hogy amaz gazdagabb, mint ő, s feleségében, ki a gouverneurnél szobaleány vala, amannak patrocíniuma van, ami neki nincs. Irigykedének egymással, melyikét fogjuk inkább szeretni. Mindketteje eljárt hozzánk, s minthogy én szerencsének tartottam, ha szólhaték valakivel, én mindkettőjüket örömmel fogadtam, míg a két Szláv érezteté velek, hogy ő Mihályfalván (Várad mellett) úr volt, s ezeknek nincs Mihályfalvájok. Így mindketteje engem szeret leginkább és páter Makkot, a többi eránt alkalmasan elhidegedett.

Tudni akarák, mi történt Budán s én mindent beszéltem, amit hallani vágytak. Azok azt ismét barátjaiknak, feleségeiknek.

Április elsőjén jöve Grünersperg, s kérdé, nem akarnám-e látni iris svecicáját; az kivírta két ablaka közt. - Festve ismerem, de soha nem láttam, mondtam. - Ment.

Hozta az iris svecicát, s öt esztendősen egyetlen lány, Máli, két auriculát. Én nem a virágnak mentem, hanem a gyermeknek. Az elrettent a láncothordó, elzárt embertől, s abbahagyám.

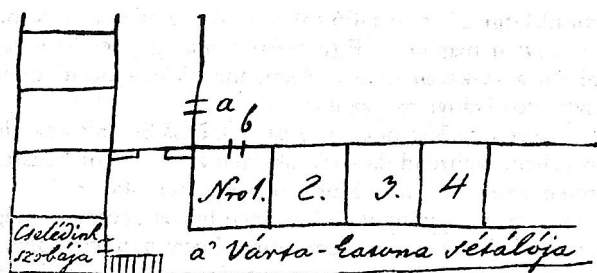
- Még egy virágom van - úgymond -, Máli, itt maradsz az úrnál, míg eljövök. Itt nincs mit félned. - A gyermek nem rettege többé, s atyja ment, s hozta a virágot. Én azonban a gyermekhez nem közelítettem.

Midőn mentek, megszólítám a gyermeket:

- Liebe Máli, melden Sie meinen Respect an Ihre Frau Mama, und sagen Sie: Liebe Mutter, Nro 1. hat mir gesagt, wäre er zehn Jahre jünger, ich zehn Jahre älter, er würde sich hier glückliche Stunden machen, trotzdem dass er abgesperrt ist.

Egy nap hozzám jöve Grünersperg: - Uram, a feleségem nagyon vágy látni, aki felől én neki oly sok szépet beszéltem. Nem volna-e kedved felmászni ablakodhoz, én a folyosó első ablakához mennék feleségemmel, leányommal, s ott beszélhetnénk. Az ő ablakok a szeglettől nem vala egy öl, sem az enyém nem, s így alkalmatlanság nélkül beszélheténk. - Ez történt másszor is, de mindég olyankor, midőn a direktor feleségestül kiment.

Egy nap monda nekem Grünersperg: - Az úr elméje felderül ezen magányban a velünk beszélés által. Ha itthon nem leszek is, beszéljen az úr a feleségemmel. - Nagyobb mértékre kell rajzolnom a szegletet.



Grünerspergné egy rendes ábrázatú kisded menyecske a maga folyosója ablakában állt (a), én a magaméhoz másztam fel (b) s egy óráig beszélénk. Lyánykája mellette volt, s az is beszélt.

- Miben lehetnék én az úr szolgálatjára? - kérde az asszony.

- Ah, asszonyom, egy ív papirosat, tintát, egy-két tollat, s boldog vagyok.

- Az Istenért! postára?

- Nem; elúnom magamat; verselgetek, rajzolgotok. Tölts tintát egy szegfőolaj flaconjába, hogy mindég magammal hordhassam. Így nem érhet veszély. - Ezt lassan mondtam neki.

- Schlag neune seyn Sie beim Fenster - s ment.

Már nyolckor ott valék. Végre üte a kilenc órát. Ajtóm előtt válták a strázsát, s az asszony azért rendele mostanra. Ablakát nem hallám nyílani. Végre denevéreket látok repkedni ablakom előtt, amit eddig soha nem. Nem denevér volt az; rúd volt; s a rúd végébe beverve egy szeg, s arra akasztva egy serviette, s abban a papiros, tinta, toll. Kivettem, s az asszony ment minden szó nélkül.

Május 8. hozzám jöve a direktor és controlor, s jelenté, hogy a parancsolathoz képest a kertbe fogok egy órára eresztetni; mindketten levezetnek, de kérnek egyszersmind, hogy a kertre nyíló ablakokkal semmi egyetértésbe ne tegyem magamat. Egy egész hónapig járék már le, midőn a szakácsnéknak, Axmannénak egy tizenhárom esztendő lyánya megszólít:

- Herr von Kazinczy, wie ist das, dass Sie mit uns nie sprechen, während dass die übrigen zu unserem Fenster treten und hier ganze Stunden sich unterhalten?

A gyermek gyönyörű képű, igen húsos gyermek, még nem volt leány, s repültem volna, hogy összecsókoljam a rostélyon keresztül, de éppen üte órám, s mennem kelle. Thomas nevű invalidusunk elfordúla, midőn ismét lementem.

- Mivel csinálhatok örömet az úrnak? - kérde Katerle, kit én azonnal Titinek neveztem el, erdélyiesen, s a név örökre rajta marada. Úgy hívák a háznál, úgy a városban.

- Olvas-e újságokat atyád? - kérdém. Nem is felelt.

- Warten Sie! - ment s hozta az újságokat. Én azokat hirtelen s lopva frakkom alá dugtam, s megtanítottam a gyermeket, hogy setétben jöjjön ablakom alá; le fogom vetni.

Nénje, Peperle, két esztendővel vala idősebb: - Ha valamit tudatni akartok velünk, az egyik a ti kaputoktól, a másik a controlor lakása alatt nyílotól, menjetek szembe egymásnak s beszéljétek magatok közt; a hang hozzánk felhallik, s érteni fogjuk - mondtam. A két leány vala jóltevőnk. Minden velek töltött beszélgetésért az ablakok rostélyán által egy itce bort kelle adatni Axmann fraiterünkkel a bennünket beszélni hagyó invalidusnak, s azt Axmann a mi hónapos contónkra róvta fel más cím alatt.

Sokszor Titi éjjeli tíz után ablakom alá jött, s én leereszték egy spárgán vagy galandon egy serviettet, s felvontam, amit a gyermek belerakott.

Hazulról kaptam pénzt, de soha nem híreket. Egyszer quietálnom kelle a sommát; quietáltam, s dátum előtt ezt írtam: Gott segne Sie, geliebte Mutter. Brünn, den..., s a direktor vagy talán a gouverneur emberei kitörlék azt, mert az nem tartozik a nyugtató természetére.

Megkértem tehát a rúd segedelme által a controlornét, hogy az anyámhoz írt levélre csináljon borítékot, s írja reá Teschenbe férjhez adott testvéréhez az adresst, az csináljon ismét borítékot reá, s írja felébe: à Mademoiselle Elise de Rozgonyi, à Cassovie. A levelet vevé az anyám, én pedig éppen ezen utakon a választ. Elmondám társaimnak a vett híreket, s Szlávy ezen küldhetett volna levelet a tőlünk szabadon eresztett bátyjának, Györgynek; de ő semmit sem akara Grünerspergnének vagy férjének köszönni, s amely levelet Györgyhöz íra, egy leány által téteté postára, ki a kertre nyíló ablakok sorában, a felső emeleten lakott.

A levél cancellusokban volt írva. Egy szelet papirosra quadratumokat rajzolt, azoknak némelyikét kiszeldelte, rátette tiszta papirosára, s a felsőbb lyukait beírta, azután azon quadratumokat, melyeket a forma levétele után üresen talált. A csudalevél váradi kereskedő Cypriánhoz volt adresszálvá, kit sem György, sem János nem kére meg, hogy ha ily levél érkezik, Györgynek adja.

Cyprián postára küld, s hozák leveleit. Felbontogatja, s ezen felakad. Nem is gyanítá, hogy ez Szlávytól Szlávyhoz jó, némely katonatiszteknek mutatja, mint valamely tréfát. A tisztek tanácsolják, adja be, mert különben ők tesznek jelentést. Cyprián tehát a levelet a bíróhoz viszi, bizonyosságul híván a tiszteket, hogy sem meg nem olvasta, sem nem tudja, honnan jó. A bíró első alispán, most septemvir, Péchy Imre úrnak adja be, s ez felküldi a palatinusnak, Szlávy Györggyel elébb megmagyaráztatván, hogy ez a feleletekre elkészülhessen, ha kívántatnának.

Szlávy János tele akará firkálni papirosát, s oly dolgokat is íra a tőlünk kiszabadult, és így felvigyázóinkat s a velünk bánás módját ismerő testvérének, amire semmi szükség nem vala: hogy együtt vacsorálgatunk; hogy neki gyertyája van; hogy Kazinczy levelet veve az anyjától. És midőn felvigyázóink hajlandóságával dicsekedék, azok ellen egyszersmind bosszankodva fakadoza ki s őket csipő nevezetekkel illette. A levél Szlávynek lelkét szép oldalról ugyan nem festé, valamint hogy útnak eresztése nem szól nagyon feje jóságáért.

Én egy szombatnap megkérém direktorunkat, parancsolna nekem szabót, mértéket venni egy frakkhoz. Várván a szabót, egy félig már kész leveletem nem oda tevém, ahol a többit az elküldés órájáig rejtegettem, nehogy a szabó ujjá a mértékbevétel alatt a papirost megsejtsen, hanem párnáim közt hagyám; s így elrémülék, meglátván a gubernialis consiliarius Schröter urat és egy idegent, ki a morvaországi polizey direktora vala.

- Wir kommen Ihr Arrest durchsuchen, und das auf Befehl Seiner Majestät. Sie haben Schreibzeuge da.

- Alája vetem magamat a parancsnak; de nekem írószerszámom nincs.

Még ekkor nem tudtam, mit fogok csinálni a párnák közé rejtett levéllel, de nem tagadnom nem lehet.

Az ablakfal két szegletében a szoba hossza felé egy deszkán állának mintegy két vagy háromszáz darab könyveim s papirosaim, s a balszeglet deszkájának a polizey-direktor állott, a másiknak az Isten embere, Schröter. Valamely könyvben elől vagy hátul, vagy a nyomtatott levelek szélein a német írást látott, azt mind az asztalra raká, hogy majd elvigye. Ugyanazt cselekvé Schröter is. Én a szoba közepén állék, s azon gondolkozáim, mint kaphassam ki a párnák közül leveletem, mely annál bajosabb volt, hogy az ágy fala mellett álló deszka

könyveit a polizey-direktor motozta. A párnám eleibe állék tehát s hátra vetvén kezeimet, a levelet kezembe vevém, s egyet fordulván állásomból, azt a consiliarius zsebébe dugám.

Ez a nemeslelkű ember úgy gyanítja, hogy asztalom fiókjában fogják lelteni tiltott portékáimat, s elfordított fővel voná ki az asztal fiókját.

- Hier ist nichts - mondá. Akkor letérdepele, s ismét elfordított fővel nézé, ha valami van-e dugva az asztal fenekében.

- Auch nichts.

De valóban ott, ha szemeit onnan el nem fordította volna is, semmit nem talált volna.

A polizey-direktor letépte falaimról minden mappáimat, azt gyanítván, hogy a mappa és fal közt fogja lelteni az anyám levelét, vagy firkálásokat a mappa fonák oldalán, és semmit sem lele. Most egy csomó fehér ruhát lele a földön, kemencém szomszédjában.

- Was ist das?

- Schmutzige Wäsche.

Rátoppanta. Lába nem érte semmi keményt, s ment. Pedig ott vala gyertyatartóm. Nem szükség említenem, hogy ágyam, kofferem, ruháim mind megmotoztattak, csak személyem nem.

Schröter, a mi referensünk a guberniumnál (mert fő felvigyázásunk reá vala bízva), az elsőséget a kimenésben a németnek adá. Akkor zsebébe nyúlt, s az oda dugott levelet a szoba közepére vetette. - Éljen az áldott ember neve örökké!

A Szlávy oktalanságának az leve következése, hogy mind ő, mind én más szobába vitetteténk. Minekutána tudva vala, hogy neki és nekem tintánk van, felteheték a tapasztalások után, hogy azt szobáink vájt lyukai közt tartjuk; én tollamat az ablak vasa lyukában; s ezért kelle átköltöznünk. 1798 július első napja óta 1799 március 8-káig tehát nro VI. vala lakásom.

Az itt említett utolsó dátum előtt vasárnap délután a controlor felesége az egyik ablakhoz állá, s azt a nekem szóló jellel kopogtatá meg. Baranyai Mihály éppen az ablaknál állott, s kiált nekem, hogy hívnak. Akkor az asszony két keze ujjáival falat csinálván szájának, elég hangosan ezt mondja:

- Commission, von Wien. - S az ablaktól szobájába tér. Én tollkésemet kilöktem az ablakon, tollamat elébb úgy összefaragván, hogy mik voltak légyen, senki el nem ismerhette volna, s titkos papirosaimat mosdótálamban szélllyelmosám.

A császár Bécsből küldé ki egy Appellations-Rathot és a magyar kancellária secretariusát, hogy mindnyájan motoztassunk meg; a Szlávy levele következésében-e, vagy valamely előtünk ismeretlen történet miatt, mi azt soha meg nem tudhatánk. Ezek bejöttek a házhoz, s nem lelék a direktort. Míg az felkeresteték a városban, a controlorné módot talált nekünk hírt adni az ablakból, s valóban, az igen jól történt.

Megérkezvén a direktor, az Appellations-Rath és secretarius G. úr (s ez, hogy magyarnak ne gyanítsuk, fekete plundriban, strimfliben, stibliben) s a ház referense, consiliarius Schröter úr, magokat legelőbb is Szlávyhoz vezetteték.

- Also Sie sind *der* Szlávy? Uns freut's, uns freut's Sie zu kennen - mondá neki az Appellations-Rath, hihetőleg azért e bántással, mert kezében vala immoralis levele. Felhányaták mindenét, s utána sorba járák a foglyokat, s mindenkinél legelőbb a papirosokat s könyveket motozák meg; úgy osztán ruháinkat, ágyaikat.

Belépvén nálam, kalapjaikat mindhárman feltevék ugyan, de magokat aszerint viselék, amint illik.

- Wir kommen auf den mündlichen Befehl Seiner Majestät Ihr Arrest durchzusehn.

Nálam semmit nem találtak. Mappáim tekercsében egy ív papiros áll a ezen felírással: A pápai kert. 1789.

- Was ist das?

- Eine Zeichnung von dem Garten des Erlauer Bischofs zu Pápa.

Az Appellations-Rath nem akará velem tudatni, hogy társa tud magyarul.

- Also sie zeichnen auch?

- Wie sie sehn, mein Hf. Appellations-Rath, zur Nothdurst - s G...nak tolta. Az inte, hogy az odaírt sor és állításom egyeznek.

Reggel ismét megjelenének. Szlávyt küldék sétálni a direktori kertbe. Azalatt mindenét megmotozták. Matrácában pénz, kénygyertya, kova, acél, viaszgyertyák, egy szarvasbőr nadrágban egy magyar nyelven itt írt cédula. - Kérdőre vonatott azok eránt, amiket az elfogott levélben Váradra írt vala.

Felejtém mondani, hogy Szulyovszky és a többiek 1796. vagy 1797. inkább, Grécből Brünne hozattak által, s elbeszélék a mi két felvigyázóinknak, hogy a gréci gouverneur velek igen kegyesen bánt, ezt mondogatván: Favores sunt ampliandi, non restringendi. Ezt elmondanom a következők miatt vala szükség, mint azt is, ami íme következik:

Egy ifjú gróf, kinek testvérnénje Brünneben valamely excellenz hitvese vala, Bécsben tartatott fogságban. Sírásai, ígéretei arra bírák profószt, hogy az maga vitt tintát, papirost az ifjú grófnak és hogy a titkos polizey a levelet el ne foghassa, nem postára tette azt, hanem maga vitte meg Brünnebe. - Mihelyt megérkezék, ment az excellenznéhez, kihivatá vendégei közül, s négyszemközt általad a testvére levelét, s azon órában menni akara. A grófné kéri, háljon meg, férje bizonyosan megjő az éjjel, s holnap jöhet, hogy vele szóljon. A profosz megmarad, s másnap felkeresi a grófot. Ez dicséri a profoszt, s pénzt ad neki, s ajánlja sógorát továbbra is; de hogy ő fél, ki talál világosodni, hogy a sógorától levelet veve. Tud-e valaki más valamit e dolog felől?

- Senki.

- Hol vette a sógorom a tintát, papirost?

- Én vittem neki.

- Írt-e még másnak is, vagy csak nekem?

Mindezeket kiszedvén a profoszból, postát parancsol, Bécsbe megyen, sógora levelét a császárnak általadja, elbeszéli, amit a profosztól kiszedett, s a profosz tíz esztendőre condemnaltatik, napjában két krajcárral. - Ezeket előrebocsátván, folytatom beszédemet.

Szláv után engem parancsoltak magok elébe. Jöve Grünersperg és a direktor, kinek felesége közelite a lebetegedéshez, s kértek, könyörögtek, el ne áruljam. - Uraim - mondám -, én kész vagyok veszni, de jóltevőimet soha el nem árulom. Nem vagyok én Szláv. - Míg az Appellations-Rath elébe juték, Schramek elbeszélé, hogy ő és igen vastag felesége letérdepelének az Appellations-Rath előtt, s úgy kérték, hogy rajtok könyörüljön. Schramekné csaknem időtlent szüle már ijedtében.

- Uraim - mondtam én, megállván előttük -, én scorbutusban betegeskedem; kérdeztessék meg erántam a ház orvosa. Ha tehát vagy elgyengülök, vagy vérem elindul, azt fortélynak ne tulajdonítsátok. - Úgy tetszik mind az Appellations-Rath, mind G... úr szinte tiszteletet mutattak erántam.

- Parancs szerint bánik-e veletek a direktor, a controlor?

- Elejénte annál is sanyarúbban - s felhordám a példákat. - Civilis felvigyázó mindég keményebb, mint a katonai. Ezek s ezek voltak méltó panaszaink a kettő ellen. Együtt soha nem vacsorálhatunk; azt hamisan írta Szláv; hanem minthogy az ebéd és vacsora alatt szobáink büzt kapának az étektől, megengedék, hogy ajtaink félóraig kiszellőztessenek, s ilyenkor kiki a maga küszöbéről szólhata társaival, olykor az is megtörtént, hogy egyike a másikhoz közélite lopva. - A dolog nem úgy volt, amint én mondtam, hanem amint Szláv írta, de a direktoron s controloron segélleni kelle. - Ezekhez azt vetém, hogy könnyebbiséget csak azóta érzünk, mióta a gréciek elmondák, mint bána ott velek a gouverneur.

Hol vevém azt az egynehány konc morvaországi papirost, melyet a brünni polizey-direktor deszkáimon talált? - Szláv Györgytől. Ezt utolsó napjaiba erre megkérém, s midőn én feljöttem a kertből, előre eresztém kíséromet, hogy az ajtót a grádicsához nyissa meg. Szláv az ablak üregébe volt elrejtve, s hirtelen kezembe adá a tekercset. - Ne engedje Isten, hogy gyermekeim ne érezzék, mely szép becsületes embernek lenni s találatni! Vessz, ha a szükség kívánja, de rúttal még éltedet se tartsd meg.

Orrom elkezde vérezni, s az Appellations-Rath és G... úr kinézének az ablakon, míg a köpő edényt teletölté vérem.

Előadák a Szláv szarvasbőr-nadrágában talált cédulát.

- Wessen Hand ist das?

- Ich kenne sie nicht (az Úzáé volt.).

- Wie können Sie so etwas sagen?

- Meine Unglücksgefährten, die hier sind, kenne ich nur seitdem wir leiden, und wir hatten bloss in Ofen seit Juny bis September Schreibzeuge.

- Was heisst das Wort Kompéra.

- Ich weiss es nicht.

Erre nehezteléssel szólának.

- Mein Herr Appellations-Rath, ohne Dünkel glaube ich, dass ich meine Sprache besser kenne als alle die hier sind, sie ist meine Freude, sie ist mein Idol, in das ich verliebt bin, aber das Wort ist mir nicht bekannt. Vielleicht lässt mich den Sinn der Text verrathen.

G... előmbe tartá a papirost.

„Ferenc betegén lévén, nem ehetik, mikor felhozzák az ebédet. Kompérát főzete tehát a picinynél, minthogy ez hozzánk legközelebb lakik. A tökös a csuprot a Bugancshoz vivé, hogy nyissa meg a Ferenc ajtaját; az pedig kifordítá a csuprot, s sorba megnézé a kompérát, ha csak kompéra-e?”

- Nun ist es Klar - mondtam. - Der diess schrieb, war in einem Anfall von humoristischer Laune, und hat aus dem bekanntan Wort krompély ein neues geschmiedet: Kompéra.

- Wer ist Piciny?

- Die Frau des Herrn Controlor.

- Wer ist tökös?

- Tökös heisst herniosus, und diesen Defect hat einer von unseren Invaliden.

- Wer ist Bugancos?

- Das weiss ich nicht (bugancos komondor, zottigter Bellenbeisser). - Doch glaube ich, hier kann niemand gemeynt seyn als Hr. Dir. Schramek, denn nur er hatte Schlüssel zu den Arresten, wenn der Controlor (wie hier der Fall war) abwesend gewesen ist.

A cédulában még egy szó vala, mely iránt tudakozódtak, de arra akarva nem feleltem.

Az Appellations-Rath inte, hogy vigyenek vissza.

- Herr Appellat - mondtam -, Sie hatten mir, als Sie gestern in mein Arrest eintraten, gesagt, Sie kamen auf den mündlichen Befehl Seiner Majestät. So glaube ich, Sie werden Ihren Bericht auch mündlich abstaten. Erinnern Sie sich dann meiner, und flehen Sie Sr. Maj. um die Gnade an, dass mir erlaubt werde, die wenigen Wochen, die ich noch zu leben habe, im Schosse einer weinenden Mutter zu leben.

A jó ember azt megígérte, és oly szemekkel, melyekben könnyek rezgettek. Bizonyos vagyok benne, hogy a császárnak elbeszélé, mint talált. - A szerencsés és lélektelen ember nem érti, mint lehet *öröm* szenvedni. Csak elkényeztetett természetünk vádoltathatik, hogy azt nem érezzük.

Visszavitetvén szobámba (ekkor a IX. nro. alatt, Úza és Szlávny közt), elbeszélém a falon kopogva, Úzának, hogy céduláját Szlávnyál találták; készüljön a tagadáshoz. Mind tagadánk, hogy ismerjük az írást. Iratának hát velünk, s ámbár Úza megváltoztatá írását, ráismerének, hogy a cédulát ő írta.

Szlávnyt a faggatás és a megvetés, mellyel vele a faggatás alatt bántak, a desperatio utolsó pontjáig vitte. Az én ágyam és az ő ágya közt állta a közfal; s ámbár scorbutusomban én mindég aludtam, ébren találta lelteni, midőn éjjel éppen tizenkét órakor megkopogtatá falamat.

- Én - úgymond - magamat megölöm. Jelt ne adj, mert míg az ajtóm megnyílik, oda leszek. Jer, halld, mit bízok rád.

Könnyű képzelni, mint irtóztam el. Míg ő kopogtatá a betűket, s én azokat a négy esztendei gyakorlás után olvasgattam is, egyszersmind arról gondolkoztam, mi által vonhatnám el borzasztó tettétől. - Eltiltál - mondtam -, hogy szándékodtól el ne vonjalak; jó, vidd hát véghez; de attól nem tiltál el, hogy következéseit elődbe ne adjam. S mi lesz a dologból, ha úgy jársz, mint Rosti, ki magát nem megöle, hanem csak bénává tevő? Nem elég-e, hogy atyád a te fogságod, a György fogsága, s a sógora (Laczkovics János) elveszte, s a másik sógora (Laczkovics László) fogsága, s a mindezek által siettetett halála által megszomorítottatott: mindezek felett most azt is szégyenelje-e, hogy a fia magát megölte?

Szlávny ellenkezék, de csak mint egy poltron. Én tehát jónak láttam egész virradatig folytatni a kopogást. - Alhatnám - monda a nevetséges ember -; várj ha felébredek, még tovább beszélünk.

Reggel magamhoz hívatám Schrameket, s elmondtam neki mi történt:

- Nicht nur wegen ihn, sondern auch wegen Sie selbst, Hr. Director, bitte ich Sie, geben Sie ihm eine Wacht. Sie kommen in Unannehmlichkeiten, wenn der Narr den Streich ausführt!

Schramek nevetve jött vissza Szlávnytól: - Ne féljen az úr, az ilyen ember meg nem öli magát.



Az Appellations-Rath és G... úr visszamenének Bécsbe, s mi attól is eltiltatánk, hogy kopogva a falon egymással beszéljünk. Ekkor ablakomra másztam fel, s délután tükrömbe fogám fel a napot, s betűket festék az árnyékban álló falra. Nevetséges hiúság volna, ha nem volna való, amit mondok: minden mesterség, amellyel magányunk inségeinek örömet adánk, az én talál-mányom volt; én segítettem ki társaimat a bajból, mikor elakadtak.

A Szlávy oktalanságai egy rettenetes napot hozának ránk, s elvitetének Brünnből.

1799. június 22-dikén reggeli kilenc tájban gubernialis consiliarius Schröter úr és egy staabs-major, kit külsője ajánlott, belépe hozzánk külön-külön mindenikünkhöz, kísérve egy Aubert nevű Huf-regementbeli korhely és tököcs, szörnyű testű, goromba főhadnagytól.

- Auf Allerhöchsten Befehl übergebe ich hiemit dem Statui Militari - mondá Schröter.

- Und ich übernehme Sie, und gebe Sie zugleich dem Herrn Oberlieutenant über. Heute um 12 in der Nacht werden Sie weiter geführt, mondá a staabsmajor, s mentek.

Éjfélkor beállának udvarunkra a szekerek. Schröter és a staabsmajor ajtóm előtt állának. Aubert kardját felsőkabátjára kötötte által, s kardszija mellé két pisztolyt szűrt, mintha haramiákat vitt volna.

- Wie heissen Sie? - kérdé ordítva s részegen.

- Kazinczy.

- Wie?

- Kazinczy.

- Nun Ka - szin - szki, Sie sind ein vernünftigerer Mensch als ich - (accepto confessionem - gondolám magamban). - Ein vernünftiger Mensch ist doppelt schuldig, wenn er seine Befehle nicht befolgt.

A vastag német alig tudta állani, s behúnyt szemmel tartá előttem peroratioját:

- Damit Sie also wissen, was die Befehle *meines Herrn* (ezt rettenetes hanggal és igen sebesen) und Ihres Herrn sind, so hören Sie. - Itt megállott. Most igen lassan artikulálva a syllabákat, és szörnyű katonásan:

- Sie werden auf der ganzen Reise von Ihrem Commandirten nicht *einen* Schritt weichen. Sie werden auf der ganzen Reise Ihre Gefährten nie mit ihren Namen nennen.

Sie werden auf der ganzen Reise kein Wort ungarisch sprechen. Und wenn Sie *meine Befehle überschreiten*, so lasse ich Sie *herabziehen*, und Ihnen *fünfundzwanzig aufhauen*.

Erre a szóra Schröter elborzada s mondá:

- Herr von Staabsmajor, jetzt ist's hohe Zeit, mischen Sie sich in die Affaire.

A staabsmajor jött:

- Herr Oberlieutenant, diese Herren stehen in der Categorie von Offizieren die untern Profoss sitzen; hier ist von Fuchteln keine Rede; Sie kennen Ihre Vorschriften, und werden sich darnach halten.

- Nun gut Hr. Staabsmajor - mondá a dőlengező ember -, nun gut, nun gut! - mindég behúnyt szemmel s csak néha pislongva.

- Uram - mondám én neki -, hogy én az úr commandírtjától el nem távozom, azt fogadom az úrnak. De magyar lévén, magyarokkal, lehetetlen, hogy számon magyar szó ne reppenjen ki. Egész beszédet, és titkon, tartani nem fogok; de előre kérem az urat, ha valami magyar szó reppenne ki a számon, azt ne vegye akart áthágásnak.

- Bey mir ist keine Gnade! - kiálta a részeg német. Megbocsátám neki a szót, mert éppen ezt és németül, mondá a társa is, a causar reg. director, mikor Budán már vitték Martinovicsot a vesztőhelyre, és ő gyönyörködve nézé a bástyáról, hogy az az öt fej repül.

De a causarum direktor Németh meggazdagodék és dőzsölgetve hala meg: ez a német pedig várbeli fogságra s utcaseprésre küldetett, mert meglopta a kasszát.

- Nun kommen Sie - monda. Három commandirter ajtóm előtt vára. - Und ihr ladet schwer eure Gewehre; denn bey dem, der desertiert, habe ich keine resource, als ihn todtschiessen zu lassen.

Levivének a grádicson, s Úzával engem egy igen nagy szekérre ültetének fel. Ugyanannyi commandirter üle fel velünk. Szekerünk be vala vonva fejr vaszonnal.

A traktírunk két lyánya messzéről néze bennünket, s onnan kiáltá ránk néma búcsúját. Schramek és Grünersperg félve hajták meg magokat. De a tiszteletes Schröter megszorította, megrázta jobbjomat.

## A MAGYAR ÖKÖR

Direktor Schramek 1798 május 14. hozzám jöve:

- Ha nem vagyok alkalmatlan - úgymond -, itt töltök fél órát. Mivel mulatja magát az úr?

- A helybeli lutheránus prédikátortól kölcsönvett könyvek közt - mondám -, II. Friedrich anekdotáit is lelem, melyeket Büsching gyűjtögete.

- Benne van ez? - hát ez? - hát ez? - Hát a magyar ökör?

- Az nincs.

- Elmondom hát: Friedrich és az öccse, Heinrich egy nyert ütközet után kísértáltak a szomszéd franciskánus klastrom felé. - Hány novíciusai vannak? - kérdé a király a gvardiánt. - Csak kettő. - Hozassa elő. A két izmos kapa- s fegyverkerülő belép. - Hallja, jó páter - mondá a király -, ez inkább született muskétet forgatni, mint breviáriumot. Viszem, de helyettek két más frátert küldök, csak hogy sok idő alatt fogja pappá faraghatni, mint ezeket is. - Ekkor Heinrichnek idegen nyelven mondja, hogy a franciskánusok helyett két magyar ökröt fog küldeni. A gvardián megértette a titkolt szót, s megköszönvén a király kegyelmét, fogadta, hogy az egyik novíciust ezen királyi kegyelem emlékezetére fráter Fridericusnak, a másikat Henricusnak fogja nevezni.

Schramek ártatlanul nevette a gvardián lelkes feleletét, s én együtt vele.

- Direktor úr nekem engedni fog egy kérdést - mondám a legvidámabb arccal és hanggal -, látott-e az úr valaha magyar ökröt?

Schramek elijede, s esküdt, hogy ő engem megbántani semmiképpen nem akart; szégyellé megtévedését.

- Az úr jóságától s mívelt lelkétől én bántást nem is vártam - felelék neki -, s bizonyossá teszem az urat, hogy mikor nemzetem forog szóban, az úrnak mentségre előttem szüksége

soha nem lesz. Az én nemzetemnek úgy van gyenge oldala, mint minden más nemzetnek, de oly fényes oldalai is vannak, mint kevés más nemzetnek; a magyar kevély arra, hogy ő magyar. De hagyjuk azt; ki a szóval: látott-e az úr magyar ökröt?

- Igen.

- Nem gondolnám, de nem lehetetlen. Hol láta az úr?

- Bécsben, a heccben.

- Ott, igen is, láthata. No tehát azt várom az úr egyenességétől, hogy vallást tesz, hogy az én hazámnak még az *ökre* is sokkal nemesebb teremtés, mint Cseh- és Morvaországnak a *lova*.

Megszántam Schrameket; ő engem nem akara bántani, s íme pirult, hogy hazájának még a *lova* sem nemes.

Szegény csehek! De csak a II. Ferdinand ideje óta szegények! Egykor ők is szabadok voltak.

### FILANGIERI MUNKÁJA

Guberniális tanácsos Schröter úr egyszersmind könyvek revizora volt. 1799 hozzám jó:

- Ich komme in einem höchst unangenehmen Geschäfte; ich nehme Ihnen Filangieris Werke ab.

Felelém a nyolc kötetet, s elébe tevém minden szó nélkül.

- Das Werk ist in die Liste der verbotenen gesetzt. Es soll in der Canzley abgelegt werden. Sind Sie frey, so nehmen Sie es.

- De hogy lehete Filangierit megtiltani - kérdém -, holott Sonnenfels mindég magasztalja.

- Oh uram - monda Schröter -, annyira megyen a dolog, hogy már az Eckhartshausen imádságos könyve (Gott ist die reinste Liebe) prohibeálva van.

- Az nem kár - kiáltám.

- Sőt már találatott valaki, aki azt is projectálá, hogy a Plutarchus Biographiái tiltassanak meg.

- Bizonyossá teszem gubernialis consiliarius urat - mondám -, hogy aki azt projectálá, nem volt, korántsem volt olyan bolond, amilyennek látszik. Legjobb volna a görög és római klasszikusokat, s minden históriákat a mai időkig, elégetni. A kívánatos regeneráció akkor lenne meg.

Schröter bal karomat éppen ott találá szeretettel megmarkolni, ahol bilincsem karikája volt. Mélyet sóhajtva méne ki szobámból.

Ez a történet egy másikra emlékeztet. Budán jó ideig nem valának könyveink. Almásy Pál excellenciája oda küldé a Troppauban nyomtatott Utazások minden csomóit. Nekem a törökországiakat hozák. Rézre valának metszve a tortura scenái. Klasszikusokat elsőbben kérni nem mertem. A Winckelmann Geschichte der Kunst két köteteit vétettem meg tehát. A cenzor megengedé.

- Kapitány úr - mondám Nováknak -, mi a kő könyvet enged nekem az úr és cenzora? Olvassa csak e sorokat: „Miért nem emelkedhetik most a művészség annyira, mint a görögöknél? - Mert ahol szabadság nincs, mert ahol király uralkodik, ott a genie szárnyai mindég meg vannak nyirbálva...”...Nováknak az olyanokra nem vala gondja. Jó ember volt, de könnyűségből. Vígán élni, előmenni, neki csak az kelle.

## KUFSTEIN

*Június 22. 1799.* tehát útnak indulánk, kilencen mindöszve: 1. Szulyovszky, 2. én, 3. Úza, 4. Hirgeist, 5. Szmétanovics, 6. Szláv János, 7. Laczkovics László, 8. Baranyai Mihály, 9. Újgyörgyi József.

Aubert Huf-regementjebeli főhadnagy mellé rendeltetett Mitrovszki regementbeli zászlótartó Márkusfalvi Gál Mózes úr, erdélyi születésű magyar, de akinek meg vala tiltva, s cassatio alatt, hogy velünk ne tudassa, hogy magyar és hogy magyarul tud. Az első szekeren ülének Szulyovszky, Laczkovics és Baranyai; a másikon Szláv, Szmétanovics, Hirgeist; a harmadikon én, Úza, Újgyörgyi, s én velem Jétzel káplár s Juritek és az öreg Kuderna.

Június 22. - ebédünk Prálicon, hálásunk Mislicen.

23. - Czeswitz - Znaym mellett. - Éjjelre Rötzt.

24. - Egenburg, Hadersdorf.

25. - Cremsre délelőtt s ott egész nap.

26. - Sankt-Pölten.

27. - Neumark, Amstetten.

28.

29.

30.

Július elsőjén - Frankenmark.

2. - éjszakára Reichenhall.

3. - Loffer; Waitring,

4. - Waitringban, a postaháznál,

5. - - - - - éjszaka Sill.

6. - Kitzpichl - Kufstein.

Mindezt, úgy amint itt áll, régi papirosaimból. - Aubert csak azt sem engedé meg, hogy tudhassuk a helyek neveit. Így történt, hogy jegyzéseimben hézagok vagynak.

Znaymon innen félóránnyira van az a deákul Lucának nevezett praemonstratensis nagy klastrom, melytől még az én időmben is Jászó és Lelesz függött. II. József eltörölte a rendet, s midőn ott most elmenének, mosott ruhákat láttam kifüggeni a kaszárnnyá válogtatott klastrom ablakiból, és a Lacy gyalogregementje katonáinak citromszínű hajtókás kikeréázott feje kabátjaikat.

Cremsben valamely becsületes német befűrá magát hozzánk a fogadó szálájába, s kérte Aubertet, hogy ebédlenénk nála mindnyájan. Aubert azt nekünk meg nem engedte, de maga ment. Mi feloldatánk párnaszákjainkat, s estve a nagy szálában vettetenék meg ágyainkat. Éjjélkor imhol jöve a német és a botorkázó Aubert.

- Meine Herren, ich bedaure Ihr Geschick aufrichtig. Vor meiner haben Sie sich gar nicht zu schämen. Dieses Unglück trifft nur Leute, die Kopf haben. - Pszt, pszt - mondá Aubert, meg-rántotta ruháját, s elvitte.

Átmenvén a Dunán a Bécs és Párizs közt vonuló úton sok utazó méne el mellettünk. Nem tudtam én, hogy Aubert mindennek azt hazudta, de hogy hazudása annál inkább találjon hitelt, nagy titok alatt, hogy mi moszkvák vagyunk. Nem akará ő, vagy talán az udvar, hogy tudja hazánk, hova levénk Brünnből. Azonban én frakkot nem vettem volna magamra az egész úton; mindég magyar dolmányban mentem, s úgy ültem szekeremben, hogy lábamon lássák a vasat.

A sok utasoktól Emsen is megtudták, hogy kilenc országlásfoglyai vason vitetnek, s minthogy a város kösziklás dombon áll, s el nem kerültethetik, a városiak úgy öszvetoldulának a piacon, merre útunk méne, mintha ott vásár volt volna. Az én lelkem nem lehet öröm nélkül, s én a nézésükre összegyűlteknak köszöngettem, s csak azért is, hogy lássák nyugal munkat, és ha tudják, hogy magyarok vagyunk, nemzetünkre háramoljon fény. Ne higgye a német, hogy Horák és Kloskák a magyarok. Egy bolt előtt két kalmár közt egy gyönyörű asszonyka állott, s oly közel a kerékhez, hogy az ruhájakat csaknem megérte. - Gehorsamer Diener - mondám. - Unterthänigster Diener. - monda a kalmár a legforróbb expresszióval, melyet képzelhetni.

A setét Úza kifakadt:

- De kutyateremtette németjének micsoda öröm köszöngetni?

Békét hagyék a nemeslelkűnek, mert tudtam, hogy szavam fel nem derítheti lelkét.

Alig csendesedénk el, midőn egy kövér fiatal mészáros a maga ezüst félsphaerájú gombjaival, egy emeletesb körül kiáltgata, midőn az első szekér elméne: Numro Ánsz, Cvá (Szulyovszky nem volt ott.) - Jött a második szekér, s a német, kinyújtván mindég karját és ujját: Numro Dráj, Numro Fir, Numro Finfe. - Jött a mi szekerünk: Numro Sexe, Numro Siebn, Numro Achte. - Úgy de neki is azt mondták, hogy kilencen vagyunk, s itt csak nyolc. - S most Szulyovszkyt a tiszt mellett látta ülni. - Und hier ist der Neunte - monda s ezt vetette mellé: Spitzbub.

Aubert erre tele torokkal: - HALT! - s a három szekér megállta. Aubert kikölt a szekérből, s kardot köte.

- Commandirte herab! - Azok leugrottak.

- Her da mit dem Kerl, fünfundzwanzig aufgehauen. - Én felkelék:

- Herr Oberlieutenant, lassen Sie den Elenden. Wir sind durch seine Narrheit nicht gekränkt. Weiss er denn wer und was wir sind?

A mészáros ment, amerre mehetett, Aubert pedig szüntelen káromkodva felüle, s még a szekérből is fenyegette a bolondot.

Azalatt a szegény Úza magánkívül vala mérgében:

- Így kell az úrnak b...m a lelkét, csak köszöngesse az ebatta németjeit.

Meg akarám csókolni hűségéért, de ő megmondta, hogy az oly ember csókja, aki köszön a németnek, neki ugyan nem kell.

El kell mondanom, mint nyeré Szulyovszky azt a kegyelmet, hogy ötöt Aubert a szekérről kocsijába vette, s leszedte róla a láncot.

Neumarkton ebédelvén, a kellnerleány (férfi kellnerek ott nincsenek) sorba tudakozta bennünket, milyen bort parancsolunk; s minthogy én bornemissza valék, úgy hitte, hogy talán jobb bort parancsolok, ha közönséges nem kell is.

- Van magyar borotok? - kérdém.

- Van.

- Tokajit két butéliával!

Elhozta. Én az egyiket a praesideáló Aubertnek nyújtám, ki azt azonnal oldalzsebjébe dugá; a másikat kiosztám társaimnak e szóval: *Hazánk felé fordulva, mint Jeruzsálemnek a zsidó, mikor imádkozik!* Tudtam, hogy Aubert elnézi a magyar szót, mert oldalzsebjébe vala patrónusom. Laczkovics is hozata két butéliát, és ő is Aubertnek adá az egyiket. Aubert magán kívül vala örömeben, s midőn délután indulánk, Szulyovszkyról levevé a vasat, s maga mellé ülteté. Pedig Szulyovszky neki nem ada bort. De mi ezen megkülönböztetés által nem megtisztelve, hanem megbüntetve éreztük volna magunkat.

Kitzpichelen, mely utolsó hely Kufsteinhoz, Aubert magánkívül vala örömeben, hogy közülünk senki sem szökék el. Felkapott egy csomó újságot: - Liest, ihr werdet ohnehin keine lesen, und das viele Jahre durch. - monda oly próféciával, mely a Bálám szamarától is keserves volt volna. Onnan látánk, hogy a XVI. Lajos leánya összeeskedetett az angoulèmi herceggel, és hogy az esketés után letérdepele XVIII. Lajos előtt, s úgy kéré, hogy a franciáknak kegyelmezzon meg. Aubert azalatt marhává itta magát.

Még így is annyira eszén volt, hogy a tirolisi vadászok közül minden szekérhez két gyalogot parancsola, megparancsolván, hogy ha ki megszökik, lőjjék agyon. Maga Szulyovszky mellé felüle, s púderes és pomádés fejét a Szulyovszky igen nemes posztóból csinált francia-kék köpenyegén nyugtatta. A szegény Szulyovszky válla egész Kufsteinig párnája volt a részeg embernek. Az felállva mindég tudakozá a vadászokat, ha rabja itt van-e. Lőjjék agyon, ha szökik.

Éjfél vala, midőn Kufsteinba érénk. Kapitány Cservenka, egy hetvenesztendős, sánta artillerista kapitány vala commendánsunk (a vár commendánsa más vala) s ez a városban lakott, mely éppen alatta van az iszonyú hegynek. Háza előtt szállánk ki szekereinkből.

Aubert részegen mutata be:

- Das ist der Szullovszki, das ist der Kaszinszki, das ist der Lackovicserl, das ist der Szlaverl, das ist der Szmetanovicserl. etc, recht brave, scharmante Leute; ich versichere Sie.

Cservenka pirult helyette. Akkor Aubert Cservenkánénak álla, kit talán közember korában véve el az öreg; egy szörnyű testű, s még szörnyűbb ábrázatú faragatlan vad madáma. Aubertnek az mindegy volt. Neki ment az asszonynak, s hol a jobbját taszítá félre, hol a balját, s maga hol jobb, hol bal lába hegyére görbülve tette a vén kövér szatyor a joli-coeur complimentjeit.

Reszketénk, mint minden, aki várbeli fogságra vitetik, de lehetetlen volt nem nevetnünk.

- Oberlieutenant, lassen Sie ihre Bagage auf die Festung hinauftragen - monda Cservenka Aubertnek. Ez:

- Was? - meine Bagage - wird - nicht hinaufgetragen.

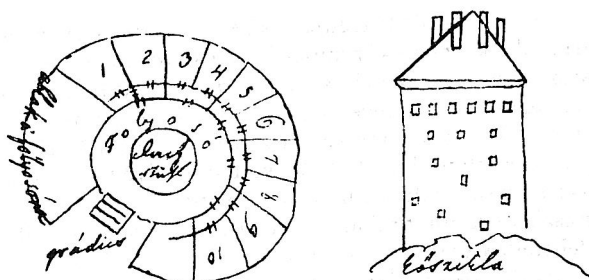
- Ey mord-Christ-Sakrament - felele Cservenka -, so verstehen Sie doch; ich sage nicht *Ihre* Bagage, sondern die dieser Herren.

- Nun das ist - etwas - anderes - mondá a részeg ember a neheztelés hangjával.

A várba négyszázötvenkét grádics viszen, ha jól jegyzé meg Szulyovszky, s a status foglyai ott egy toronyban tartatnak, mely tizenhárom rekeszket foglal magában.

A dachstuhl (oszlop, mely a fedel közepét tartja) oly vastag, hogy három ember összefogott kézzel nehezen ölelhetné körül. Ez körül fut el a folyosó. Minden két szobának egy pitvara

van. A szoba alacsony, az ablak nagyocska, s párkányát elérheti a térd. Az ablak falában nem csak vasrúd, hanem drótbul font rostély is. A szoba ajtaja s a parányi kemence egészen elfogják a négy fal egyikét. (Itt báró Wesselényi no. 7. lakott, talán ötödfél esztendeig, egy püspök és egy zsidó közt - nro. 13. Maret; nro 12. Bacsányi 1795-ben, s e kettő beszélgete egymással). A szoba ajtaja belülről vas pléhhel vala bevonva, s azon egy ablaklyuk, de amelyet kívülről mindég zárva tartottak. Holmit ezen adának be, mert az ajtó csak szombaton nyitattott meg a kapitány jelenlétében, míg a borbély a szenvedőt megberetválá, s a gyomorszék kiürítettett.



Felérvén a folyosóra:

- Barátim - mondám -, melyikünket nyél el legelőbb a Cyclops barlangja? - s azon szempillantásban kérdé Cservenka:

- Wer von Ihnen ist Kazinczy?

Bevivének, megveték ágyamat, s levevék rólam a láncot, s itt s ez nap utoljára.

- Wenn sie sich nicht gut aufführen - mondá Cservenka -, so lasse ich Sie an diese grosse steinerne Kugel schmieden.

- Das haben Sie nicht nöthig, Herr Hauptmann - mondám -, es sind fünf Jahre, dass ich leide, meine Vorgesetzten hatten noch nie Klage wider mich. - Ránk zárak az ajtót.

Virradatkor kinézek ablakomon. Elöttem meredezett az egekig a Kaiserberg. Alattam fekvék a külvároska, s leláttam az ország útjára. Gyönyörű lakás, de szabadnak.

A szobák így osztatának ki.

Nro. 1. senki, mert a szoba setét.

2. én.

3. Szláv János.

4. Szmetanovics Károly.

5. Báró Behmelburg, alhadnagy a Brechanville gyalogseregnél.

6. Hirgeist Ferenc.

7. Heitzmann, adjutáns, ugyanott.

8. Úza Pál.

9. Carl Fourreau főhadnagy, ugyanott.

10. Baranyai Mihály.

11. Újgyörgyi József.

12. Laczkovics László.

13. Szulyovszky Menyhért. De ő két hónap múlva azután levitetett a Grimmel Ignác főprofosz szobájába. (Az alprofosz neve Miller József.)

Fourreau, Behmelburg, és Heitzmann Mülken szállának meg a benedictinusoknál. Vacsora nekik szobájokban adatott, s az apát egy barátot rendele mulattatásokra. Azok összeszólalkozának, hogy tréfából ráijesztenek a papra, s azt mondák neki, hogy ők Olaszországba mennek libertét és égalitét prédikálni, s tiszteletlenül szólának a császár ellen, magasztalással a republikanizmusról. (Cselekedetek gondolatlan tréfa volt, nem egyéb; vesztebb embert, mint Fourreau gondolni sem lehet. Erkölcstelenségeit, marhaságait elhallgatván, melyekkel elborzasztá a derék Úzát, hogy többé vele szólni sem akara, csak azt emlitem, amivel dicsekedett, hogy Magyarországon hogy verte a forspontosokat, s hogy quietálta Miatyánkkal.)

A megbotránkozott benedictinus elbeszélé az apátnak, ami történt, s ez a papot Bécsbe küldé. Ki a nevek? Nem tudta. A regementhez küldetett kimutatni. A három tiszt processus nélkül Kufsteinba küldetett. Esztendő múlva a regement tisztjei processust kívántak. Ez őket megszabadítá.

Nyertünk azáltal, hogy Szulyovszkyt Grimmelhez vivék. Már útunk alatt megmondá Szulyovszky és az ő példájára mindenikünk, hogy Szlávnak semmi titkot nem mondanak; az rossz ember és oktalan; s Szulyovszky tőlem kére tanácsot, mint közöljünk híreket egymással. Kopogva, vagy ha az nem lehet, egy gombostűvel lyukakat szúrván a nyomtatott könyvek lapjain keresztül, de egy lapra ne többet, mint négyet. Szulyovszky azt mondá Grimmelnének, hogy ő mángorlana, hogy mozgásba hozza vérét, de szerezzen valakit segítőül. - De kit? - A francia generalis inasát. - Az inast megszólítá az asszony; ő nyert azzal, hogy magának nem kelle megtenni a munkát; s az inas látni akará, micsoda ember Szulyovszky.

Generális Fiorella Antal közel rokona volt Bonaparténak, s oly tekintetű, hogy midőn 1797. elfogattatott s Grécbe vitetett, Napoléon, akkor még Bonaparte, levelet íra Alvinczynak, s oda küldvén herceg Hohenzollernt, ennek helyébe Fiorellát, tizenháromnap fogsága után, kiadatni kívánta. Kiadatott. De mivel ő vitte a hadat a pápa ellen, s ezzel, ámbár maga is olasznyelvű, csak franciául beszéle s éreztette vele, hogy a respublika több mint egy uralkodó: midőn Turinban, kapitulálván, magát feladta, Kufsteinba hozatott. Magának nem vala szabad lejőni a várból, igen inasának, s az olvasa újságokat s amit halla, megvívé mind urának, mind Szulyovszkynak. Szulyovszky a híreket nekem a tőlem vett könyvbe beszúrkálá s ismét új könyveket kére: én pedig mihelyt vettem, felírtam a betűket kötáblácskámra, akkor új lyukakat csináltam a könyv lapjaiba, elkopogtam társaimnak, s a kötáblát letörlöttem, hogy rajta ne veszítsek.

Kufstein szomorú haza. Ugorkát Bozenből hozatánk, mert azt ez a föld nem terem. Egy nap halat főzeték, s nyers hagymát hozattam fel. Elkiáltám magamat: hagyma te az én honomban termettél! A kufsteini bíró Bécsben vala, s meglátá, hogy almanagyságú hagymát hozának fel Magyarországról egy hajón. Két zsákkal megveve. Még egyet hozattam, s úgy tartottam mint kincsemet.

Budai és brünni fogságunknak legalább az az öröme volt, hogy a mieink életek felől azáltal tudhatánk valamit, hogy tőlök pénzt, tokajit, ruhabelit vettünk. Kufsteinban nem vevénk e vigasztalást, s már tizedik hónap múlva is.

Azonban 1800. május 22. estveli 7 órakor nyílik belső ajtóm fiókja, s Grimmel beadja vacsorámat. Ezzel megfordúl s ismét előjövén az ajtófiókhoz, jobbával egy kontó forma papirosat, baljával egy oly valamit, mint egy összehajtott, de még be nem kötött könyv, nekem ad be, minden szó nélkül. - Hála Istennek! valaha tehát megérkezett! - kiáltám, azt hívén, hogy a nyaláb a Bährens munkája Über die Klassiker, melyet még szeptemberben kértem megszereztetni erszényemre. Az igen kevés szavú Grimmel nem adta a nyalábot, hanem a contót:



- Das schenke ich Ihnen - mondám -, geben Sie mir nur das längst erwartete Buch.

De Grimmel a nyalábot nem adta:

- Nein! Nein! zuerst nur diess da!

Hogy megszabaduljak tőle, úgy tettem, mintha meg akarnám tekinteni, tudám én, mit ér a kontók bemutatása a fogolynak: de mint lettem oda, midőn kontó helyett az anyám levelét láttam meg. Egyszerre rogytam térdre, s ég felé emelém a papírost, mint a misemondó az ostyát. Grimmel megrázkódva hallá sikoltásomat, ordításomat:

- Was machen Sie denn? Die gnädige Mama lebt ja. Beruhigen Sie sich. Das ist ihre Schrift.

A kontónak nézett papiros az anyám adress nélkül, pecsét nélkül írt levele volt, a nyalábban nem Bährens, hanem hat fejtér zsebkendő.

A tokaji bor a Cerberust is megszelídítheti. De a kufsteini cerberusok vadabb természetűek, mint a Rhadamantuszéi. - Két butéliát magamnak tartottam és társaimnak, a többi ezek ivák.

Cservenkára nincs panaszom, Grimmel pedig szeretett is. Sohasem evém meg, amit főzettem, s felét mindég azoknak küldém, akiknek pénzek elfogyott. Grimmel és Miller ezért engem e névvel neveztek: Der gute Herr. - De Cservenka vad ember vala, minden érzés nélkül. Minden mutatta, hogy von Pik auf szolgált. Szolgai lélek, testestül és lelkestül.

Midőn egyszer beretválnak, nálam ült, s azt beszélé, hogy bálban volt.

- Da Kufstein klein seyn soll - a mülki klastrom folyosója hosszabb lineát teszen mint a Kufstein diametere -, so stelle ich mir vor, die Bälle müssen hier traurig sein. Unterdessen ist es immer eine Freude, zwischen frohen Menschen zu seyn - mondám.

Nem képzelhetni nagyobb dühösséget, mint amelybe kipattant. Nem értettem.

- Ich habe Sie ja nicht beleidigt?

A profősz mondá, s magától, hogy én frohe Menschen-t mondtam, nem ezt: *rohe*.

- Das ist etwas anderes - mondá Cservenka. - Ich war im Begriff Sie an diese Kugel da anschliessen zu lassen.

Imádkozzék minden, hogy fogságot ne kelljen szenvednie, s ily emberek alatt! Az nem könnyű.

*Május utolsó napjaiban* egy reggel dobverést és tábori muzsikát hallának füleim. Letekinték, s egy tirolisi insurrectioi csoportocska ballaga a város kapuja felé, zászlójával. Közöttük a maga skarlátszín köpönyegében a kirurgus is. Fél óra múlva egy második csoport, és még délig öt vagy hat. Délben kértem Grimmelt, mit akar ez a marsírozás, mert hallgatni bizonytalanságot mutatott volna.

Most lesz esztendőnként tartatni szokott mustrájok.

- Úgy de június elsőjén pünkösöd lesz; miért nem halaszták a mustrát továbbra?

- Az innep a rendet meg nem szakaszthatja - úgymond Grimmel -, a tirolisi nép szoros rendhez szokott. - Mi történt a tábornál, tudtam a Szulyovszkytól vett hírekből.

Másnap s a harmadikon, negyediken ugyanez történt. A tirolisiak nemzeti színek a zöld; ők vadászok. Polgárkatonáik kávészínű pokrócposztót hordanak, zöld gallérral és hajtókéval. Marsokat eltanulta fülem.

A scena komolyabb színt veve magára; kevés nap múlva három csoport magyar sereg jöve Kufsteinba Innsbruck felől. Elértem, hogy Olaszországból feltolatik seregünk. Egy káplár, közel a város kapujához, felkiált: „Hová mégy? - Hova mégy? Ilyen amolyan adta!” - És tovább: „Ki parancsolta?”

Oh süsse Stimmen, viel willkommener Ton  
Der Muttersprach in einem fremden Lande!

*Goethes Iphigenie.*

Két szürke köpönyegű katona estve sokáig néze fel ablakainkra. Ezek bizonyosan tudják, hogy itt magyarok kíznatnak, mondám. Akármí ér, rájuk kiáltok. - Földi! - *Hah?* - Pajtás! - *No* - Tót vala a legény; de azt is hazám nevelte.

Néhány napig tarta a magyar seregek érkezése. El nem tudnánk állani az ablaktól.

Egy nap, délután két órakor, egy szürke köpönyeges kék nadrágos legény és egy leány össze-szólalkoznak, s elválnak egymástól, a leány az innsbrucki úton indult el, a legény a kálvária felé. Azonban a réten összeakadnak; a leány megvendégeli a magyar legényt, s az kaszához nyúl, s vágja a rendeket. Az alprofősz Miller nyitja az ajtót, s sétálni hív, a gömbölyű folyosóra.

- Sőt jöjjön az úr - mondám -, lássa ama legényt; már kész ismeretsége.

- Uram - úgymond -, a városban egész revolúció van az asszonyok és leányok közt; veszekednek a magyar legényeken.

*Június közepe táján* seregeink Bavariából egymást taposva térének Innsbruck felé. Ment a sok álgú és az álgúszekerek. Magyar sereg, német sereg egymás hátán, de inkább sietve, mint jött.

*Június 29.* délután álgúdurrogások, de távolról. Grimmel felhozá vacsorámat.

- Uram, esztendeje hét nap híján, hogy itt vagyok; még azt sem kértem, szombat van-e, vagy vasárnap. De most hadd kérjem: mit jelent ez a mai álgúzás?

- Die dummen Bayern haben ihren Kirchmess, und feuern aus Mörsern.

Egészségekre a szép Kirchmess mozsárütéseit! mondám magamban.

*Június 30.* - Háromkor felébredtem. Gyönyörű volt a reggel a Kayserberg megett. Ott az én hazám! Ott vannak az enyéme! Ez vala könyörgésem.

A nap meleg vala, s öltözetlen maradtam. Nem hét órakor, mint szokott, hanem ötkor csikorgani hallám a grádics ajtaját, csikorgani külső ajtót, sőt most, a szokás ellen, belső ajtót is, s Grimmel, a főprofősz jó Heiczi nevű katonacselédünkkel, s hozza párnazsákomat.

- Hier, Ihr Bettsack - mondá -, packen Sie Ihre Sachen zusammen. Sie gehen heute noch fort.

Elijedtnék, búsnak tettetém magamat; örvendeni bántás volt volna, mert a Grimmeleknek akkor van jó aratások, ha sok rabjaik vannak.

- Auch uns allen ist herzlich leid um Sie - monda Heiczi együgyűségében -; aber was soll man thun? Die Umstände sind nicht darnach, dass Sie länger bleiben können. - Grimmel ráordíta a legényre, nem akará tudatni a bajt:

- Um 10 Uhr bringe ich Ihnen Ihr essen, und um 2 fahren Sie ab.

- Auf der Achse, oder zu Wasser?

- Weiss nicht - s ment.

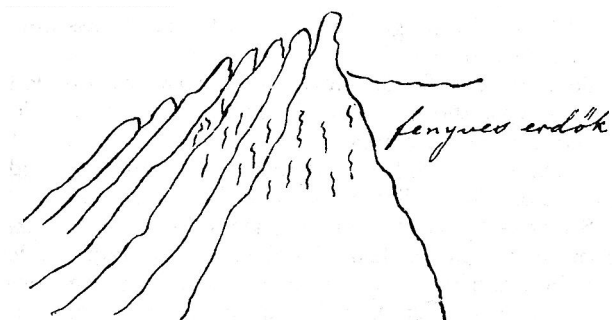
Kértem, vétessen nekem egy kalapot. Neki kisebb dolga is nagyobb volt.

Első dolgom az vala, hogy ajtóm vas pléhére ezt karmoljam nem emlékezem többé mivel:

FRANC. KAZINCZY  
HUNGARUS  
*a VI. jul. 1799 ad 30 Junii 1800*

Kilenckor a Nagy Profósz ismét feljöve. Kértem, vezetne által a Baranyai üresen maradt szobájába, hogy a P. hegyet láthassam s lerajzolhassam. Baranyai kitölté idejét, s innen eresztették el kevés hetek előtt.

Imhol a hegy, mint egy óriási pyramis merő fehér sziklákból s fövény iszapból, a kék színnek véghetetlen nüansziban. A hegy aljában sok apró faluk. Alatta az ut Innsbruck felé.



Tizenegykor evénk. Valamely Trautmannsdorf megszerete egy tirolisi leányt, s elvette. Ezért a familia elhidegült iránta. Halála után az özvegy visszajöve Kufsteinba, egyetlen leányával. Ez a kisasszony minden fogolynak húsvétkor is küldé süteményt, most is egy palack borral. Megkértem a kisasszonyt, hogy magát velünk láttassa, ha majd lemegyünk. De a profósznak nem vala ideje megtenni amire kértem, s nemes-lelkű jóltevőnk láta bennünket, de mi ötlet nem.

Két órakor báró Steinling kapitány felhozá hozzánk Bender-regimentbeli főhadnagy Bastendorf Ferenc urat:

- Uraim - mondá Bastendorf -, én és társaim egy hónap óta várjuk itt a parancsot, hogy az urakkal induljunk. Az Innsbruckban kommandírozó generális azt mondotta nekem az urak felől, hogy a vett hírek szerint, mióta ez a torony áll, szeretetre méltóbb emberek itt nem szenvedtek. Tapasztalni fogják az urak, hogy én a szerencsétlent tudom tisztelni.

Ajtaink egyszerre nyíltak meg. - Le nem megyek - mondám -, míg a nro 5-be nem lépek, hol Wesselényi 1790-ig szenvedte. Ablakából vad és nem szép alakú hegyoldalra vala a kinézés.

Profószunk magához víve fel, a Szulyovszky szobájába:

- Welcher ist der gute Herr? - kérdé itt a vén asszony, s reám mutatott a férje.

Soha itt rabot familiai neven nem neveznek, és midőn a Hofkriegsrathoz megyen a jelentés, nem a nevet írják, hanem a szoba numéróját.

- Ach Euer Gnaden - mondta a vén asszony -, und wir müssen Sie verlieren. - Nyakamba borúlt, sírt.

Szulyovszky, én, Laczkovics László, Szlávy, Úza, Hirgeist Ferenc és Szmethanovics Károly együtt indulánk le a várból. A nép összecsendült látásunkra. Még nem tudtuk, merre visznek. Úgy hittük, Innsbruck felé, mert seregeink visszavonulása, s az álgyűzés tegnap, azt mutatták, hogy München körül győze a francia sereg.

Leérvén a hegyen, meglátánk a hajót a hídnál. Az három szobára vala osztva. Megparancsolák, hogy azon két idegennek, kik a két szomszéd szobában lesznek, még csak köszönni, annál inkább vélek szóba eredni ne merjünk. Mi a középső rekeszbe viteténk Neugebauer-seregbeli zászlótartó Hörde úrnak felvigyázására bízva. Az egy szakállatlan tisztcske volt.

Már a hajó orrában lelénk Neugebauer-regementbeli zászlótartó Lohrmillerrel, ki cseléd vala egykor, francia oberster Chipault urat. Az civilis ruhában álla szobájában, s el lévén tiltva a köszöntéstől, csak végig néze bennünket, kit kit sokáig. Gyönyörű szöghajú ember, középtermettel, harmincöt esztendő. Szeme kék, arca kedves, nevelése úri. Érzé, hogy oberster, hogy huszár oberster, s hogy francia oberster.

Sokáig állánk ott, s nem tudánk megfogni, miért nem indulunk. De most imhol jöve a francia generális. Szótt nadrágban, fűzött stiblicskében, mely lábikráit is körülfogta, vállán egy kávészínű, szürke felbéllel prémezett, dolmánygallérú porköponyeg, posztóból; jobbájában egy igen hosszú nádpálca, baljában, fel nem kötve, egy huszár ezüstkard; fején a paszományos setétkék francia csákósapka. Állva, menve, sohasem álla centrumán, mindég vagy jobbra, vagy balra hajolva. Neve Fiorella Antal, ajaccioi születés.

- Mon général, Je vous souhaite un bon voyage! - kiáltá Obristlieutenant Geppert, a Kufsteini vár commendánsa. Fiorella ráordít: - Takarodjék előlem, rút ember. Ha fogva nem volnék, e karddal vennék elégtételt a rajtam elkövetett gazságokért. Így kell-e bánni katonának katonával, embernek emberrel? - Geppert parancsolá a hajósoknak, hogy induljanak.

- Quoi? un général français partira sans son domestique? Non, restez! - Geppert elhallgata.

Előjött az inas, s ekkor Fiorella parancsolá, hogy induljon a hajó. A generális is sorba néze bennünket, s oly hosszasan, mint Chipault.

Nem képzelhetni, mely gyönyörűségek vártak itt reánk. Hajónk nyílsebességgel repüle el az Inn szélén álló egyes fenyvek mellett; amott a szenvedés foka, s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég. Nemezis minden rosszért jót, minden jóért rosszat hoz reánk; boldog, akire sok kedvest a nem sok rosszért!

Hajósinknak meg vala parancsolva, hogy éjszakára Wasserburgra hajtsanak. De Rosenhain mellett, az Inn jobb felén, kérék tiszteinket, köthessenek ki; itt alkalmas fogadó; holnap kipótolják. Tiszteink kiléptek megtekinteni a fogadót. - A francia tegnap óta Wasserburgban vala. Ha oda menénk, szabadok valánk - kiáltának, szálljunk ki, s úgy örvendének, mintha csatát nyertek volna, hogy a hajósok cinkossága itt megállapított.

Vígan vacsorálánk együtt, s a francia oberster bejöve hozzánk. Hörde kéré, térjen vissza szobájába. Másnap szekerekre rakának, s vittek Salzburg felé. Bajor kocsisunk megvexálá a tisztet. Bár jöne a francia. Mit vesztenénk vele? Az fizet mindent; az urak quietálnak.

Szekerünk mellett két lovas katona méne el.

- Micsoda uniformis ez a zöld köpenyeg? - kérdém.

- Bajor lovasság - felele a tiszt.

Nem hittem; ismertem a bajorok színét.

Kértem tiszteinket, engedjenek gyalog menni. - Igen, de hogy a commandirt velem jöjjön; idegen földön vagyunk. Példámat minden társam követte.

Egy zöld köpönyeges katona gyalog ballagdagált felénk. Fején háromszögű szőr kalap, plundrija sárga volt valaha, de lába közt egy igen nagy folt megtarkázta a régi posztó sárgáját. Nyakán egy selyemkendő hasadékja. Kamáslija és cipője közt látni lehetett lába bőrét.

- Je vous salue Messieurs, etez-vous vassaux de Sa Majesté l'Empereur?

- Igenis, azok vagyunk.

- Az úr is? az úr is? - s így mindenikünket. Szulyovszkyt meglepte a félelem, s mind félre vonák magokat társaim.

- Úram, én egy pirucson most egy ausztriai tisztet láttam elmenni, s mellette egy francia generálist, kerek kalapban és uniform nélkül; nem Fiorella-e az?

- Igen, generális Fiorella.

- O, que je suis malheureux! il étoit mon second capitaine aux services du roi; à présent il est général de sa république, et moi simple soldat des russes. - Lesz az úr Fiorellával?

- Együtt ebédelek vele.

- Kérlek, köszöntsd a gróf Rossi nevével. Emlékezzék hajdani barátságunkra, s tegye, ha Isten hazájába visszaviszi, hogy oda én is visszamehessek.

Megigértem azt Rossinak, s szentül teljesítettem. Éjszakára (július elsőjén) Traunsteinban szállottunk meg, s tiszteink, látván az ellenség győzödelmét Münchennél, feledték a vett parancsot, hogy a két franciának egymással s nekünk velel tiltsák a beszélést, s nemcsak azt engedék, hogy szóljunk egymással, hanem azt is, hogy szabadon együtt legyünk.

- Generális úr - mondtam -, ismer e valamely gróf Rossit?

- A Rossi ház szapora ház; de a király alatt én szolgáltam is eggyel; én annak alkapitánya valék.

- Éppen azt kérdem - felelém.

Elbeszélém, hogy az az emigráns most a Condé-seregnél szolgál, s mint közember az orosz szolgálatjában (az emigránsokat XVIII. Lajos akkor az oroszokkal fizettette); s hogy én ötöt ma a legsiralmasb állapotban lelém; hogy kéri a generálist, csinálja ki neki, hogy szabadságot nyerjen visszatérhetni hazájába. Fiorella megszorítá jobbomat:

- Úgy kell neki - monda -, tanulta volna meg a rossz ember, hogy haza ellen kardot fogni soha nem szabad. Azonban barátok valánk, nem neki, hanem az úrnak ígérem, haza jó, mihelyt kiszabadúlok.

Nekünk megjövendőlé, hogy mindaddig fogva leszünk, míg az ő nemzete újra nagyon megveri fejedelmünket, miről nem is kételkedhetünk. A francia nemzet oly nagylelkű, hogy a békét soha meg nem köti anélkül, hogy akik reszpublikánus gondolkozásaikért fogva ülnek, szabadon eresztessenek. Midőn Bernadotte Bécsben kifüggeszté ablakából zászlóját és osztán Bécset oda hagyá, ő vele Strassburgban jött össze, s Bernadotte beszélé neki, hogy a titkos béke 3-ik articulusa tevé szabadlábra az ausztriai státus foglyait. Aki ezt olvasni fogja valaha, s hihetetlennek hiszi, olvassa meg az akkori újságleveleket. Én több ily békekötéseket olvastam az újságlevelekben, s minden reményünk ennél fogva a békekötés vala.

*Július 2-dikán* Teisendorfra érénk. A helység egy nagy falu vagy egy kis mezőváros. Mint vásárainkban, úgy hemzsege benne a sok nép. Bastendorf szekereinkhez jöve, s mindnyáunkat

külön mindenre kért, ami szent, hogy az ide összetódult Condé-sereg emigráns franciáival szónak ne eredjünk; mert ha megsejtik, hogy mi republikánus gondolkozásunkért szenvedjük a fogságot, megtörténhetik, hogy tűzbe jönnek s erőszakra fakadnak. Leszállánk szekereinkről, s egy sorba állánk meg, de szabadon, vígan beszélgetve, katonáink puskákkal mellettünk, mely a franciáknak mutatá, hogy foglyok vagyunk. Hatan közülök civilis igen elegant öltözetben két lépésnyire állá meg szembe velünk, s francia hiúsággal mutogatá társait. Két dobos gyermek méne el az utcán s hogy értjük szavaikat, megnevezték őket egymásnak: „Regardez le petit Marquis tel et tel; le petit Comte...”

Egy kis csoport tábori leány méne el éppen nem elegant öltözetben, nem mint szobaleány, mely kisasszonya elviselt ruháit hordja, hanem mint szegény mesterember gyermeke: „Voyez la Comtesse... et là la Vicomtesse”. Szíves szánakozással nézém a szerencsétleneket; ők a gyermeki hűség áldozatai voltak; sőt szántam, akik önmaguktól jöttek is ide, mert hányat hozza ki az a reménység, hogy a republikánizmus hasztalan törekedés, és osztán azért, mert gondolkozásért szenvedni keserves.

Midőn én, és Úza, és Hirgeist, kiket én magyar társaink közt tiszta lelkeikért leginkább szerettem, itt magyarul beszélgeténk, a hat csinos francia mindég kérdé magától, mely nyelv lehet az. Mi szabadon nézénk rájuk, de nem úgy, mintha kerestük s óhajtottuk volna velek a szólást. Én azonban Hirgeisthez szólék egy-két szót franciául, hogy a hat idegen lássa, hogy nyelveket értjük. Félre csapám köpönyegemet, hogy lássák kávészínű magyar dolmánykámat, s nyári nadrágomat.

A hat idegen valamely magyar szó hangját az én számból hibásan értette, s oda magyarázta, hogy én egy társokat óhajtom látni. Azonnal mozgás támadt közöttök. Előjőve, akinek nevét számból hallani hitték, köszöne nekik, s azok rám mutattak újjokkal. A francia vállat voníta, azt jelentvén, hogy nem ismer. Azonban nekem jó, köszönt, s ezt kérdi: „Monsieur est il polonais?” - Én igen mélyen meghajtam magamat neki, de némán; azt jelentvén, hogy nekem szólnom nem szabad. A hat elegant azonnal méne tisztünkhöz, s általa követtete meg engem merészségökért, s magyarázá, hogy rosszul értett. Szavam csalta meg.

Midőn ezek esnek, látánk, hogy a sokaság mindenfelé kalapot ránt, utat nyit, s hajtogatja magát. Egy zöldkabátos, aranypaszományos kalapú öreg tiszt jöve, mellyén csillag, vállán a széles veres pántlika. Talán maga Condé herceg.

Bastendorf jött, megkövete a hat francia nevében, s rettegven a veszélytől, kért, mennénk a fogadó szobájába. Oda jöve az említett francia emigráns generális is, keresztülment a szobán, s végigpillanta bennünket.

Szulyovszkynak egy különössége van; az, hogy nem lehet bolond nélkül. Az igen nagy elméjű embert ez a különösség gyanúba hozhatná, hogy ő lélekben szegény; de a természetben sok megmagyarázhatatlanságot lelni, s ez bizonyosan ilyen. Alább sok példát hozok fel rá. Ilyen gyengesége volt a nagy embernek az is, melyet itt fogok beszélni. Az neki oly örömet ada, hogy még most is beszélgeti, s örülve.

Hörde jobbkézre, Szulyovszky balkézre, én a kocsis mellett, a commandírt benn a szekérben háttal a lovaknak ülénk, s közel Salzburghoz a mezei munkát űző nép szaladt látni, kik mennek ott katonával. Szulyovszky még akkor bajuszt horda.

- Adja csak kezembe zászlótartó úr a portdepés kardját - mondá Szulyovszky.

Amint a nép összefuta, térdei közt tartván a kardot, felém mutogata ujjával; s így a nép engem spion-formának néze. Kevésbe múlt, hogy meg nem köveztek, mert már kapdosták a követ rám. Én azt nevetém, hogy Szulyovszky ezen nevethe.

Jókor beérünk Neuhausba, Salzburgon túl, Linz felé. Egy gazdag molnárhoz szállítanak. Generális Fiorella hozzánk jöve, megkérni, hogy vele menjünk sétálni. A táj egyike a legszebbeknek, melyeket valaha láttam, s a megszólítás kivált nekem vala igen kedves.

Fiorella, Chipault, a hét magyar, s egyike a tiszteknek, együtt menénk, s én egy kert ajtaját megsejtém s nyitva. Bemenénk. Hol a tartomány nagyobb részét kőszirtes hegyek foglalják el, nem lehet kertnek sok földet szánni; ez kicsiny volt, de tömve külföldi fákkal, termésekkel. A liliodendron tulipifares vastag, mint a derekam. Egy kertiházban kőművesi hieroglifákat láték meg, s megszólítám a kertészt, el nem hallgatván, s büszkeségből, hogy én magyar vagyok.

- Uram - mondtam -, nekem gyanúm támadt, hogy itt lózsikat tartottak a kőművesek.

- Honnan az a gyanú? az úr azt hallotta valakitől?

- Nem hallottam.

Látván hogy a dolog nem idegen nekem, elbeszélé, hogy gróf Lodron, svéciai követünk, e kertet kőművesi összegyűléseknek alkotta, és hogy itt Coloredo érsek a nagymester. - Egy atyafi sírja lehet az, melyet egy Agricola névvel jegyes süllýedező kő jegyez. - Kevés esztendőök múlva Debrecenben ebédelék egy római születésű ausztriai tiszttel, s attól hallom, hogy a kertnek minden vastag fáit feltűzelték, igen még a liliodendront is, és hogy azt a barbarusságot ők tették. - Én inkább a falu házfedeleiket égettem volna fel.

*Július 3.* ebéd Neumarkton, mely a salzburgi tartománynak utolsó helysége: éjszakára Frankenmark, Weichl fogadósnál.

Midőn Neumarkton az utcán sétálánk s mindnyájan, két salzburgi menyecske megpillantá az ifjú és szép Hördét, s felkiált: - Az Istenért, tiszt úr, csináljon oly szép fiút nekünk, mint maga!  
- Hörde elpirúlt, s szidta őket.

*Július 4.* ebéd Vöcklabruck, hálás Schwanenstadt.

*Július 5.* Wels, éjszakára Linz.

Tisztjeink Linzben szaladtak bejelenteni a general-commandónak, hogy megérkezénk. Rettegének, hogy itt más tiszteket adnak mellénk, mert megszeretének bennünket, s az út nekik semmibe nem került. Bastendorfot a generális tartotta, Chipaultnak a generális ada pénzt és bőven, s így Lohrmiller is a Chipault erszényéből élt, mi négyen, Szulyovszky, Szlávy, Laczkovics, én tartottuk mind Hördét, mind a pénz nélkül maradt Úzát, Hirgeistot, Szmethanovicsot, s commandírteinknek naponként, négy ezüst garast egyre, fizettünk.

Tiszteink nagy örömmel térének vissza a kazármába hozzánk:

- Uraim, a general-commando semmi parancsot nem veve az urak iránt; Bécsben, a baj közt, felejték az urakat. Mi kísérvük Prágáig.

- Itthon vagyunk - úgy monda Bastendorf (azaz nem Baváriában és Salzburgban többé) -, itt nem fogják az urak többé érezni, hogy foglyok; ismerem én az urakat; tudom, nem vonnak bajt reám.

A kazármában majd megevett a bolha. Kénytelenek valánk egy fogadóba menni által, mégpedig a városba.

A fogadó tele vala emigránsokkal, s három szoba éppen akkor ürüle. Egy óra múlva elfoglalhatánk. Két francia asszony és egy öreg rongyos, de tudós pap velünk mulata a szálában, s az asszony szagos olajat mutata elő kisebb-nagyobb flaconokban. Nyomorúságokban azzal táplálák magokat. Vevénk tőlök, s mind nekik, mind nekünk kedves vala a beszélgetés. Tudakozák

Szulyovszkyt, mi járatban van e távol országban. Azt felelé, hogy kereskedő. - Mit viszen? - Vasat(!)

Kiürülének a szobák, s Bastendorf holminkért küldete a kazármába. Meglátván az asszonyok a katonákat, s talán Fiorellát is és Chipault-t, elnémultak. Vége vala minden társalkodásnak velünk. - A császárban egy igen nagy baj van - mondá a két asszony, és a pap, míg meg nem tudta, mely vas-hordó Szulyovszky: - *il est clément*. - Az a baja, hogy *könyörűletes*.

Szlávy borbélyt hívata, mely megnyírja homloka felett három ujjnyira hajait. Azt úgy hordták akkor, s toupénak mondták. Ugyanazt cselekvék többen közülünk. Én fogságom előtt már ellökém a copfot; forró nyavalyám 1789. megkopaszíta, s akkor látám, mely boldogság elnyírt hajjal járni, s magamat nem púdereztetni, nem füsültetni. S nekem a copfatlanság balúl véte-tett, mind azért, mert kisdedségeiben különbözni egyik neme a bolondságnak, mind azért, mert az francia gondolkozás jelének vétetett. - Szulyovszky látá, mint toupéztatják magokat tár-saink, s megszólítá a frizeurt, hogy mit kíván tőle, ha neki is oly toupét nyír, mint Szlávynak; de éppen olyat. Az nem érté a kérdést, s magát Szulyovszky tetszésére bízá.

- Hallja kend, én magának húsz forintot adok, de fogadja el kend, hogy éppen úgy nyír meg, mint Szlávyt.

A német alig várta, hogy Szulyovszkynak állhasson. Szulyovszky leül a székre, a német vállaira teríti a kendőt, leveszi Szulyovszkynak a fejéről veres sipkáját s a fej oly - kopasz mint a tök. A toupényírás így elmaradt; de ahelyett Szulyovszky Linzben beretváltatá el bajuszát, melyet 1790 óta hordott volt.

*Július* 6-dikán is Linzben mulatánk, egész nap. Marcus Antonius Gotsch azon fogadóban tarta szállást. Jött, s engem kihívata fogolytársaim közül, s ajánlotta szolgálatját mindenre, amit kívánhatok. A gonosz idő a jó embereket is gyanússá teszi, s nekünk magunkra kelle vigyáz-nunk; soha sem tudtam, barátom-e az ember vagy geheime polizey embere.

- Professzor úr - mondám -, nekem könyvek kellenének: a Cicero Levelei, és más klassziku-sok, de kivált egy jó lexikon.

Ment, s hozta a Schneider nagy lexikonát, s azt meg is vettem; de nem Cicerót; az nem vala meg. Nekem adá a magáét, de annak címlapja sem volt. Gotsch jó ember lehete. Beleírá nevét, s ezt veté alá:

*Magnis tamen excidit ausis.*

- Hic situs est Phaeton, currus auriga paterni, quem si non tenuit, magnis tamen excidit ausis - mondám neki az ő négy szavaira.

Gotsch indulatosan csókola meg erre. Az én lelke nem ismert bizatlankodást; de az ember nem minden pillantásban egy. Itt rettegtem. Gotsch megholt, s elmondhatom, hogy én őtet most gondolkozásaim társának tekintem. Mint ismerhetett volna ő különben, s miért keresett éppen engem társaim közt? Swientent, Bornt, Sonnenfelset imádta. De mondám, a spiclik minden színt vesznek magokra, csakhogy buktassanak.

*Július* 7. Gallnenkirchenben hálunk. Két idegen katona alkalmatlan vala veszekedéseiben nekünk, aludni akaróknak. Bastendorf uniformisban kiment, s csendességet parancsolt. Az egyik tiszteletlenül viselé magát, sőt kezet emelt Bastendorfra. Ez azonnal parancsolt, hogy Bockspannra vonattassék. Reggelig úgy ült. Nekünk köszönheti, hogy regementjéhez nem küldetett.

*Július* 8. ebéd Neumarkt, hálás Freystadt. Freystadton 9. is. A városkának teátruma volt.



*Július 10.* Kaplic. A legforróbb melegségben értünk be reggeli kilenckor. Alig szunnyadánk el, midőn trombitaszót hallunk. Angol lovaglók menének végig a városon. Megnézünk. Fiorella és Chipault velünk mindég barátságosan: de a téátrumba Fiorella csak az oberstert vevé maga mellé a lózsiba, holott tiszteinket, a mi hírünk nélkül, megkérte, hogy értek és értünk ő fizethessen. Közhelyen éreztetni akará a nézőkkel, hogy ő francia, hogy ő francia generális. Mi mások neki közhelyen barbarusok valánk. - Tisztelém benne a nemzeti büszkeséget, s tisztelném azt még a németben is, ha a német azt érezné és érezhetné.

*Július 11. és 12.* Mind mi, mind tiszteink azt óhajtánk, hogy útunk tartson kiszabadulásunkig; mert fogolynak jobb utazni, mint zárva lenni. Valahol tehát mulatni akaránk, egyikünk magát mindjárt beteggé tette. Az én lábam megdagadt, úgy hogy nem vonhaték csizmát. Oly stiblit varraték, mint Fiorella hordott, és e földön sok ember; a lábikrák közepéig érőt, és amelyet zsinórral kelle elől összefűzni. A fel- és lefűzés alkalmatlan, de a járás benne igen könnyű. - Stiblim másfél nap alatt elkészüle. - Budweisnek százhatvannégy lépésnyi piaca van négyszögben, s a lapályon fekvő várost olasznyír spallér fogja körül. Fiorella ott egy szép hetérát találta egy kanapén, felfogta, s magával vitte csaknem Prágáig, őrizvén mind tőlünk, mind kivált az oberstertől. - Uram - úgymond -, én félek a petite veroltól.

*Július 13.* Szulyovszky egy huszast ada egy csúf vén asszonynak, hogy midőn asztalnál leszünk, lopóskodjék az oberster mellé, rántsa hátra fejét, s csókolja meg. Chipault majd kihányta belét a csóktól, s Szulyovszky nevette. Én nem nevettem, s azt látta Chipault. Az obersternek így minden bizodalma én valék.

Beállván Wesselibe, a postaháznál sok frizúras asszonyi fejet látánk meg. Vasárnap vala, vagy innep. Chipault vágyott a szép fejek közé. Én kérém Bastendorfot, engedje, hogy Chipaultot oda vihessem. - Igen, ha felel az úr, hogy csínt nem teszen az a szeles ember - mondá Bastendorf.

Báró Bubnánének és lányainak kedvesebb vala, hogy bennünket láthatnak, mint nekünk, hogy őket. Chipaultnak kivált egy húsos szőke kisasszony tetszék meg.

- Mely gyönyörű színe van e hajnak - mondá -; kár, hogy a szalmakalap elfedi!

A kisasszony azonnal leveté a kalapot. Chipault felém jött, s félre vive:

- Uram, az én nemzetem ki van kiáltva egész Európa előtt, hogy asszonyaink igen könnyen kérlelhetők; ezt egy franciáné sem tette volna.

S visszaméne a szép szőkéhez, de aki csak keveset toda franciául.

A szomszéd szobában le vala terítve egy lepedő, s azon meggy, aszalni. Bubnáné elhorda szobáiban, de egy meggyel sem kínála meg. Szulyovszky és a többiek jöttek, csak a generális nem; neki a maga hetérácskájával elég mulatsága volt. Szláv és Laczkovics minden tartalék nélkül elkezdtek a csókolódást. Soha egy helyt annyi csók nem adatott, vétetett, mint ezen éh legények és kész leányok közt. De meggyet nem adtak. Nekem legjobban juta ki; én nem a húsos, hanem a vékonyka barna lánykákat szeretem, s ilyen volt a ház leánya. Még csak tizenhat esztendő.

- Ach hören Sie, ich habe gute Tage gehabt! Es war ein russischer General bey uns im Haus, mit dem ich ewig Karten gespielt habe. Was ich alles gewonnen habe!

Elborzadtam a vallástól.

*Július 14.* - Ebédre Tábor városba; ott hálás is. Társaim mind a kávéházban, a városban. Én a fogadóban maradtam kívül, s hajtogatám lexikonom íveit. Nyílik az ajtó, s gazdasszonyom négy-öt szép leánnyal jó.

- Was wollen Sie?

- Aufbetten.

Megoldák párnaszákjainkat, s veték az ágyat a deszkázaton.

Én azalatt az ablaknak állék. Egy dáma, ponceau színű amazonruhában, egy gyönyörű courtaudon kísétála, mellette egy öregúr, megette egy cifra huszárcseléd. Felnézének ablakomra.

- Frau Wirthin, wer ist das?

- Das eine Frau von Szabó.

- Vielleicht Szabó; eine Ungarin?

- Ihr Mann ist ein Ungar, Rittmeister von der Regiment; sie selbst eine reiche Böhmin.

Még folya beszédünk, midőn a lovaglók visszafordulának.

- Meine Gnädige Landsmännin; erlauben Sie, dass ich Ihnen meinen Handkuss machen kann - kiáltám.

Az asszony bevárt.

- Nicht ich, mein Mann hat das Glück Ihr Landsmann zu seyn. Er ist in Prag; ich erwarte ihn morgen. Wäre er zu Hause, ich würde so frey gewesen seyn, Sie alle zu bitten bey mir zu speisen.

Sok nyájasságokat mondván mindkét részről, ismét megcsókolám kezét, s mint egy magyar feleségének, s az asszony ment.

*Július 16. Woditz.*

*Július 17.* Beneschauba ebédre, s ott 18-án is. Lenézhvén ablakomból, megláték egy valakit, aki úgy néze ki, mintha velünk szólni akarna.

- Uram, az úr nem muzikális? - kérdé tőlem.

- Nem vagyok, de halok a muzsikáért.

- Az én nevem Rotter, kirurgusa vagyok az uradalomnak s muzikális; hozza hozzám az úr társait.

Menénk, s Rotter excellent veré a fortepiánót.

- Csak megvallom - úgymond nekem titkon -, az uradalom prefektusa, Báró Budeani nagyon vágy látni az urakat. Konopisch ide egy fertálynyira van; sétáljatok ki oda; én vezetek.

Én ezt a Lohrmillernek megsúgám, s ő jött.

- Wir werden dort gewiss tractiert - mondá.

Bastendorf és Hörde, s Fiorella és a szép lány hátra maradtak. Én előre mentem a kirurgussal, s magyaráztatám magamnak, ki az a híres, legalább gazdaságiról híres gróf Zwirby? mit láthatok majd várában? és minthogy az ember egyebet mondani nem tudott, mint azt, hogy Zwirby nőtlen, sok jószágot bír, és a bankban öt milliója van, s hogy a császár itt hála Zwirby-nél, midőn Prágában megkoronáztatott - a kert nem ismert fáinak botanicus neveiket mondatám el, amit a kirurgus nagy örömmel teve.

Beérénk a várba, s Chipault, ki különben velünk úgy bán, mintha egyike lett volna a mi csoportunknak, itt francia elsőségébe tevé magát, belépe báró Budeanihoz, köszöntötte, s derelyeformájú háromszögű kokárdás kalapját szelesen a porcellánokra lökte.

- S mint tetszik oberster úrnak Csehország?

- Nem mondhatnám, hogy jól; itt félnap is elmegy az idegen, s nem talál várost; az én hazámban egyike a másikat éri. - (A Jászságra veled! - gondolám magamban).

Budeani azt a megjegyzést tevő, hogy a francia a csehet és a cigányt egy néven nevezi. - Hihetőleg onnan erede a tévedés - mondtam én -, mert a cseh muzikális nép, s a cigány is cincogással keresi élelmét, legalább az én hazámban.

Budeani köszönet formán hajtá meg e mentségért magát erántam. Parancsola a felcsernek, hogy bennünket hordjon el a várban és kertben. Lohrmillernek az az öröme vala, hogy midőn visszajövünk, készen vára a kávé, bor és sült. A terrorizmus idején Budeani ezt nem merte magánál, s Rotter nevében adatá, nehogy úgy vádoltassék, mint Izdenczy vádlá Reviczkyt a Townson szállásolásáért.

*Július 19-én* Jeszenicen. A Fiorella szép leánya itt elmaradt, s várta szerencsáját, hogy ismét elvigye valamely megszorult utas.

*Július 20-án* este felé beérünk Prágába. Én elholtam, látván hogy a kapuban, mely Prágában az első ház (ezen részén semmi külváros nincs) vára reánk a polizey.

Freystadtban egy tintaspeciést vettem volt, s féltem, hogy nálam fog találtatni.

Bevívének egy kazármába. Szulyovszky, Laczkovics és Szlávy egy szobában maradtak; én Úza, Hirgeist, Szmethanovics egy másikba mentünk által; gondolkodásunk, érzésünk választotta el a háromtól, s kivált Szlávytól. Jött az egyik tisztünk: - Uraim, bennünket most mindjárt vásra vernek: a titkos polizey hírt hozza a commendánsnak, hogy mi veletek igen is szabadon bántunk; még azt is tudják, hogy Szulyovszky és Kazinczy egy egész stációt minden kíséret nélkül magokban mentek gyalog; hogy Táborban egész nap biliárdoztatok. Kérlek, ne áruljátok el.

Alig méne ki a tiszt, midőn nyílik ajtónk, s egy major és egy secretarius a Hofkriegsrathnak, fekete ruhában, koszperddel belép. A major az ajtó mellett állta meg; a fekete öltözetű fiatal ember hozzánk jött.

- Sciunt omnes latine?

- Scimus; sed nemo est nostram, qui non etiam germanice commode loquatur.

- Nihil facit; loquemur latine. Ego huc missus sum, ut nomina transeuntium listis meis inducam. Placeat ergo dictare mihi sua nomina.

Ekkor a lócán keresztülveté lábait, mint a nyeregben szokás:

- Nomen; patria, anni aetatis; conditio; religio - a két utolsó rubrika: coelebs an uxoratus, quot proles.

Hallván hogy coelebs vagyok és magát elfelejtve ezt olvasván: quot proles? - maga felele magának: Ergo nullae, s ezt vetette szavához: saltem quod sciatur.

Ez a tréfa gyaníttatá velünk, hogy ez az ember barátunk nekünk. Átesvén három társaimon, összegörgeté lisztáját, s midőn az ajtó mellett megállott major meghajtá magát s ment, lassan ezt súgá:

- Videbunt charam Ungariam - s ő is ment.

- Mi ez? - mondtánk - el akarja hitetni, hogy Magyarországot meglátjuk! Ha úgy, mint hozzattak volna Kufsteinből Prágába? honnan ismét vissza kellene vitetnünk.

Midőn ezen aggódunk, belép Lohrmiller.

- Können Sie schweigen?

- Und wir fragen, können Sie so etwas fragen?

- Uraim - úgymond -, ha tovább adják az urak, engem cassálnak.

- Ha attól fél is az úr, hogy kételkedhetik bennünk? és ha kételkedik, miért mondja?

- Uraim, szeretem az urakat s örömet hozok, de kezet rá, hogy meg nem mondjátok a két franciának. No, megígértek, de tudjátok meg, felpofozom, aki szól. Magyarországra visznek benneteket. - Én:

- Kufsteinből Magyarországra Prágának? Ki higgye ezt, ha látott valaha mappát.

- Ne is kérdjétek; holnap reggel Krems felé indulunk.

Fiorella generális öltözetébe öltözött; háromszegű paszományos kalapjába, mely úgy vala felkötve, mint a kálvinista prédikátoroké; egyenlő szegletekkel, egyenlő karimával. Midőn tudakoztatott, micsoda vallású, így felelt:

- Nem értem, mint interessálhatja a császárt azt tudni, hogy én mit hiszek; az az Isten dolga és enyém.

Nem affektált semmit, de érezteté hogy ő Général de sa république a Rossi szavai szerint, de nem a Rossi értelmében.

*Július 21-én.* Fiorella és Bastendorf már ebéd mellett ültek, midőn mi odaérkezénk. Áltellenben Fiorellával egy ausztriai oberster, ki egészsége miatt a csehországi ferdőbe siet. Nem győzé köszönni Fiorellának azon hűségét, mellyel ő, sebeiben fekvén nálok, élt. Míg a kellner nekünk teríte, én egy ablakban állék meg, s hallgatám az ausztriai oberster meleg hálálkodásait. Chipault jó.

- Mon ami, que pensez vous, où irons nous?

- Oberster úr - mondam -, én azt nem tudom, mint az úr nem. De íme itt Kufstein, itt Prága, s itt visznek. Magyar Magyarországra nem vihetnek, azt érti az úr. Úgy hiszem tehát, hogy Grécba vitetünk.

- Ma foy, vous avez raison - monda Chipault.

Lohrmiller nem hallá szavaimat, de látta, hogy neki az ablak deszkáján geográfiai rajzolásokat teszek, s hozzám izene, közel ne jussak hozzá, mert felpofoz. - Kértem Úzát, menjen hozzá, ne hallgassa, amit mondani akarok, hanem vigyázzon, mely ábrázatot csinál Chipault, ha majd meghallja, hogy Magyarországra vitetünk. Nekem az a pillantás lesz minden apológiám.

Szlávy azonban félre vivé a Fiorella inasát, s elbeszélé annak, hogy Magyarországra vitetünk. Szeretném tudni, mi szükség vala az iránt hírt adni Fiorellának, s a Lohrmiller tilalma ellen, a Lohrmiller szerencséje kockáztatásával?

S a rossz ember nyugalommal látta, hogy Lohrmiller ellene dül, fül, s hogy Szulyovszky engem vádol fecsegéssel. Úza nem tűrheté tovább, s kimondá Szulyovszkynak, hogy ő tudja, mit mondtam én Chipaultnak, és csak azért, hogy tovább ne tegyen kérdéseket; de azt is kimondá, hogy Szlávy hírt vive az inasnak. Elhallgathatnám, de elmondom: nincs oly gaz cselekedet, amire Szlávy kész nem volt volna, mihelyt az hasznot vagy fényt ígért. - Éjszakára Miltschin.

*Július 22.* - Az eső meghűtötte a nyár melegét. Kénytelenek valánk a konyhába szaladni a tűzhöz.

- Melyike az uraknak Kazinczy? - kiálta magyarul egy szép úr. - Én főhadnagy Szabó László vagyok, Visontáról. Tavaly odahaza valék, s az urat az Orczy József beszélgetéseiből ismerem. A tisztek nem mernek nálam ebédelni az urakkal. Mely igen sajnálom, hogy minap nem valék itthon; hadd tölthettünk volna együtt egy magyar napot. - Ekkor ő veve hírt tőlem, s én őtőle. Egy szarvascímert, visontai s tokaji bort hozata ki a fogadóba, s ott ittunk a báró Orczy József és a jók egészségét. - Szabó egy millionárius üvegfabrikáns lányát vevé el. Most Gyöngyös mellett lakik, megcsalva reményiben, mert ipa megházasodott.

*Július 23.* - Krems. - Altensteig.

*Július 24.* - Geföll, hol marhavásár. Azt hittem, hogy a német is ember, s nyájasan szólék vele. A cudar nép közt kevésbe mult, hogy veszedelembe nem estem; csaknem belém kaptak, mert ország foglya vagyok. Steinban hálánk, Krems mellett. Stein, Und, Krems, három eggyé vált helység. Midőn tavaly Krems táján elvittek, láttam, midőn a disznópásztor a disznó meleg ganáját bőrtarisznyájába szedte, mely nyakán függött. Így kell neked, ebadta, ez vala szívünk forró óhajta.

*Július 25.* Polgári tisztviselők jövőnek hozzánk jelenteni, hogy hajónk, mely Budáig viszen, készen áll. Chipault kéré őket, ne játsszanak velünk; a mi destinationk Gréc. Ekkor léptem Lohrmiller felé, s bizonyossá tevém, hogy nem mondtam el Chipaultnak, amit tudtam, hanem megcsaltam, hogy ne tudakozódjék. Szlávynak Lohrmiller távollétében adék leckét. De Szlávynem tud pirulni. Szulyovszky mégis megismeré, hogy megtévedett.

*Július 25.* Nussdorfon ebédlénk Bécs mellett, s a szél ma és

*Július 26.* délig Uferhausban, az orosz követ vadászána tartóztata. Fiorella és Chipault jól mulaták magokat a vadász szép feleségével, az öreg anya hírével. Wasse, Wasse - mondá Chipault az öregnek, hogy megmosódhasson.

*Július 26.* estve hajónk kiköte Pozsony alatt. Kilépvén a hajóból, térdre estem, megcsókolám ujjom hegyét, s a magyar földre nyomám a csókot. Öllelek áldott föld! te bírd hamvaimat egykor. Hála istenimnek, hogy német földön nem haltam el, mint Szentjóni Kufsteinban 1795. október és Aszalay Grécben 1796.

*Július 27.* Ásvány mellett köte ki hajónk. Győr közel volt, s a győri lutheránus prédikátor házitanítója vala egykor a Szulyovszky gyermekeinek. Szulyovszky látni akará ezt, hogy tőle híreket vehessen; összebeszéle tehát Bastendorffal, s a hajóst pénzzel reábírá, hogy hazudjon szelet, s így Bastendorffal Fábrihoz menének.

Az öreg fogadósna tudakozá Szlávyn, micsoda járatbeli emberek lehetünk mi; ő régen nem láta ily szeretetreméltó embereket. Hallá az asszony híré, hogy Budán öt esztendő előtt hét embernek fejét vevék; mi azoknak társai vagyunk; most hoznak haza rabságunkból. Félóra alatt körülünk vala az egész falu, s hozta a sok gyümölcsöt, túrót, kenyeret. Fiorella és Chipault látá, hogy Magyarországon vagyunk, nem a csehek s ausztriaiak közt.

*Július 28.* Komáromban Lohrmiller egy megszökött kalmárlegénykét engagiroza katonai szolgálatot venni, s ennek én örültem meg, ki már ekkor gondolkoztam, mint izenjek majd Ninihez Pesten. - Éjszakára Almás.

*Július 29.* Vác. - Kértem Fiorellát, Chipault-t és tisztjeinket s társaimat, jöjjenek velünk a püspöki templomba; Magyarországnak annál szebb temploma nincs.

- De mit gondol az úr, oly embereknek akar valamit mutatni, akik Franciaországot látták és Itáliát. Mi volna ilyeneknek nagy Magyarországon?

- Oberster úr - mondá Fiorella -, az úrnak nagy igazsága van, de igazsága nincs is egyszersem. Hasonlítsa össze tehát az úr magát, ki egy párizsi tudós gyermeke, e hét magyarral. Monsieur le Grec (így nevezé Szulyovszkyt, mert neveinket meg nem tudá tanulni), tud magyarul, deákul, németül, tótul, franciául; az úr csak franciául, olaszul kevés szót, bár látta a földet. Szulyovszky tud magyar törvényt, magyar és római históriát, az úr semmit a katonaságon kívül.

Engem Monsieur Le Savantnak hítt, s elmondá litániámat, s végigment rajtunk. Minden nemzetben van valami, ami érdemi a tiszteletet, s mindent mi sem bírunk.

Fellépén a templom tornácába, Chipault azt mondá, hogy szép, nagy, amit lát; de hogy az oszlopok törpék. - Uram - mondám -, mindent mondjon az úr, csak ezt ne; elárulná, hogy architektúrát soha nem tanult. Semminek nincs inkább kiszabva mértéke, mint az oszlopoknak. Eltelve csudálkozással jövének ki mindnyájan a templomból. Messze eljövének, s Chipault visszakiálta:

- Igazsága van az úrnak; az oszlop jó.

- Igen, uram, mert az oszlop proportióját nem az oszlop lábánál kell nézni.

*Július 30.* Reggel elhagyánk Vácot.

- Ah Kazinczy úr - mondá Hirgeist -, minden örömeinket az úr gonoszsága találá nekünk. Kérem, gondoljon valamit most is, hogy láthassam az atyámat.

- Meg akarnám lepni az urat - felelék -; kész a plán; ha az úr atyja él, nem beteg, és Pesten van, meg fogja látni.

- S mi az a plán?

- De ezt édes barátom, meg nem mondom.

Kiköténk a Margitszigeten, s az engagirozott katonácska bemene a városba. Chipault kért, nyerjek engedelmet neki, hogy a Dunába megferedhessék. Bastendorf nem hajlék. Az a bohó ember keresztülüssza a Dunát csak azért is, hogy Pestnek Budának alkalmat adjon arról szólni. - De ha én is megferdem, ha én felelek érte? - Úgy szabad.

Chipault és én a Dunában valánk. Hirgeist mellettünk sétált a parton.

- De Kazinczy úr, meg fogom-e látni az atyámat.

- Hát vak is az úr, azonfelül, hogy mellye gyengeségét panaszolja? Lássá csak, mi történik a víz szélén.

Az öreg Hirgeist kiszálla fiakeréből, s gyalog ment a két ló előtt.

- S az atyám volna az? kiáltson csak rá!

- Kit keres az úr? - kiáltám.

- Senkit.

- Hazud az úr; ugye Ferencet keresi?

- Azt.

- Az a parton áll, én a vízben. De ide az úr nem jön. Nini nélkül. Hozza elő, s hozzon csolnakost is, mert az itt nincs.

Félóra múlva Hirgeist a leányával jöttek. Összeszaladánk a partra. A tizenkét esztendőös gyönyörű gyermek most a legszebb leánnyá, s tizenhétesztendőös leánnyá változva lépe ki a csolnakkból; egy igazi Venus Anadyomene. Megölelé bátyját. Körültekinte rajtunk, s nekem szaladt. Testvériesen sorba csókola bennünket.

- Legyen ez elég mára, édes Ninim - mondtam -, most menjenek, s holnap reggel legyenek Kerepesen. Az úr pedig, édes Hirgeistom, nekem szerezzen egy titolare calendariumot ez esztendőre, hogy láthassam, kik holtak meg öt esztendő óta, s kik mentek előre.

Az ebéd mellett ülünk, midőn a General Commandóhoz felküldött Lohrmiller visszajöve a hírrel, hogy Chipault és mi Munkácsra küldetünk, Fiorella Péterváradra.

- Moi à Petervardin? jusque à la frontière de Turquie? Várd rá fertelmes uralkodás! Úgy szabaduljak haza, hogy megtanítlak! Én Turinban úgy kapituláltam, hogy Magyarországra ne hozathassam; nem ismerném ezt a boldog hazát, nem a magyarokat, mint már most. De így kell-e játszani a nemzetek törvényeivel? Szégyeljék az urak, hogy ily infám uralkodás alatt szolgálnak. - S ezt francia tüzzel szörnyen patogatván az r betű hangját.

Szerencsétlen ember! nem tudta, amit én. Tiszteink olvastaták velünk a titkos parancsolatot, hogy Fiorella hadifogolynak képzei ugyan magát, s kard és pálca nála azért hagyatott meg: de ő titkon státus-foglya! - Olvasóm ezt alig fogja hihetni. Én bizonyossá teszem, hogy olvastam a parancsolatot.

Egy óra múlva hívák a generálist és Lohrmillert. Ment, sorba csókolván bennünket, de káromkodva is, mert szekere nem fért a hajóba Kremsen. - Francia generálist parasztszekeren? - kérdé méreggel.

Estve felé nekünk is mennünk kelle. Pest és Buda kocsikon és paripákon odagyűlt. Ott valának a szekerek a mi számunkra is, a Fuhrwesenből. - Fiorella még talpalt a szekér mellett, s én összeöltött karral járék Chipaultval. Szulyovszky az Aubert által bepiszkolt setétkék köpenyegben, szégyelvén, hogy ő rab, nagy alázatossággal állta a budai s pesti uraságok és dámák előtt, s balra tért, s hittá társait, látván, hogy Fiorella, ki-kidölvén centrumából, baljában az ezüst kardot hozván, jobbájában, melyet kinyújtja, a hosszú nádat, jöve felénk. Ez értette, hogy azok vonakodnak, s utálattal fordult Chipaulthoz és hozzám, s megcsókola.

- Adieu chers amis!

- Adieu mon général! que le ciel vous soit propice!

Midőn engem csókola meg, ő-e engem, vagy én őtet, olyat csattant a csók, hogy a várba is felhallhaták.

- Domine frater - monda Szulyovszky -, illud osculum Dnum fratrem destruet.

- Ergo destruat; dignum est suo periculo.

Az uraságok tiszteletes csendben nézének bennünket. Egy pirucsbán egy úr két asszony között üle, s maga hajtá lovait. Történetből éppen a kereke mellett állta Laczkovics Laci, egy elhízott alföldi nemes-ember képével.

- Ferenc - monda -, parancsold meg annak a németnek, hogy a Hatvani Kapun vigyen ki; hadd lássam meg legalább az apám házát.

Ezt Laci azért úgy, hogy nézőink a Hatvani utca emlegetésénél fogva tudhassák, hogy ő Laczkovics.

- De Laci, ez a német nem oda megyen, ahova én parancsolom, hanem amerre neki más parancsolta.

- Igaz, igaz - mondá Laci -, csakhogy el az akasztófa mellett.

E szóra oly nevetés támadt a nézők közt, hogy a két szép majd kihulla a pirucsból. Látták, hogy ezek a szenvedők nem mind Szulyovszkyak.

Az én szekerem az elindulásban negyedikké leve. Imhol jöve szembe velünk generális W... (talán Wimpfen). - Köszönt az elsőbb szekereknek, s az én kocsimnak parancsolá:

- Halt an! - Meine Herren, wir haben es mit besonderem Vergnügen gehört, dass Sie auf der ganzen langen Reise von Kufstein an nie eine Ursache den Herren Officieren des Convoys zu einer Klage gegeben haben. Lassen Sie sich dadurch, dass Sie in ihre Heimat zurückgekehrt sind, nicht verleiten, und machen Sie sich der Gnade des Monarchen nicht unwürdig. Der Friede ist in zwey Wochen abgeschlossen und Sie sind dann frey. Gott begleite Sie.

Fiorellát Soroksáron utóléré a parancs, hogy eresztessék szabadon. Az újságlevelekből tudom, hogy ötöt Napoleon Olaszországba küldötte, s nem katonai munkára.

*Július 31.* Kerepesen múltánk. Hirgeist és az ő angyali szépségű leánya jönnek, és csak másnap reggel mennek, midőn mi. De Niniről alább. - Ebéd Gödöllőn, hálás Bagon.

Leszállván szekereinktől, én ellopám magamat a többiektől. Egyenesen a plebánushoz:

- Uram, én az úrnak nevét sem tudom, de az úr pap, és így békesség angyala. Fogasson az úr, s menjen által Aszódra báró Podmaniczky Lászlónéhoz, jelentse, hogy én, Kazinczy Ferenc, most jövök Kufsteinből, s megyek Munkácsra. Híreket esedezem az anyám, testvéreim, ismerősim felől.

Poroszkay plebánus úr, később váci kanonok, ment, s igen nagy örömmel ment.

El is felejtém vacsoránk mellett, hogy ment, midőn jöve a plebánus, s vele két cseléd, tokajival, ménesivel, champagnerrel, sódarral, füstölt nyelvekkel, gyümölcssel. A báróné kéret, hogy holnap meg ne induljunk öt előtt; előnkbe jö ki a bagi töltésre.

A bagi töltésen meglátánk a két szürkét. A báróné jöve, és leánya, most gróf Wartenslebenné. Beszélé, hogy egy Kazinczy jegyben van báró Hellenbach Eszterrel, ki szép, jó, nagy neveltetésű, gazdag, és igen ifjú; az, akivel gyűrűt vált, Kazinczy István vala, az András fia; hogy Teréz él, hogy gróf Török Lajos él, de elvevék hivatalát - a kömívesség miatt. - Chipault sok ideig nem lelé helyét. Párizs óta nem láttam ily dámát, ezt kiáltozá mindég, s kínosan.

*Augusztus 2.* Hatvanban ebédlénk, éjszakára Jászberénybe. Kecskés László ifjú prókátor kihívata az ebédől, mondá, hogy Göncz-Ruszkára megyen, s én pugillarisába írék néhány sort a húgomhoz, Kraynik Józsefnéhez. Ott múltánk augusztus 3. is.

*Augusztus 4.* Jászapátiba. Augusztus 5-dikén Erdőtelek s itt egy szép scena várt. Parasztházakba szállítottak bennünket, s látánk, hogy a hely plebánusa hálálkodik tiszteinkkel. Ez a jó ember, megértvén, hogy falujába tisztek érkezének, kiméne hozzájuk, s kérte Bastendorft, hogy harmadmagával vacsoráljon s háljon nála. A tiszte mentegette magát, hogy a pap az ő nyelvét, ő a papét nem érti, s így vele némán fogna ülni, hanem válasszon közülünk, akit tetszik, vigye. Én, Hirgeist, Szmétanovics menénk s én csak azért is, hogy híreket halljak.

Az utcán valánk már, s a pap mond:

- Uram, vendégeim vagytok, de engedjétek tudnom neveteket. Micsoda? igazán Kazinczy?

Nyakamba borúla, megcsókola. Szó nélkül menénk tovább. Ismét nyakamba borúla, megcsókola. Kőszeghy György vala a jó ember neve, s kömíves volt, de amit én nem tudtam.



Beérvén házához, gazdasszonyát kiáltotta: - Főzzön kend oly jó vacsorát, amint kamarámtól telik; kedvesebb vendégim nekem nem lehetnek. - Hirgeist és Szmetanovics meg nem tudák fogni, mint lehet pap ily jó ember. - Mintha nem volna ember még a pap és a német is.

*Augusztus 6.* Szihalom; éjszakára Keresztes.

*Augusztus 7.* Keresztesen megpihenénk. - 8. Köröm.

*Augusztus 9.* Battha Pállal jövők össze Szerencsen, és Józsa Antallal, a Kazinczy Péter leánya férjével.

*Augusztus 10.* Délre beérünk Tokajba.

A város összefutott látásunkra; tömve vala a ház. Szállásunk a városházánál. - Obristlieutenant Avisani, ki felől az egész világ tudta, hogy titkos polizey, hozzá izene Bastendorfhoz, hogy még akkor nap induljon. Szulyovszky és én zemplényiek vagyunk; fél a scénáktól. - Bastendorf visszaizent, hogy ő július első napja óta hord bennünket, ismer, s mindenért felel.

Ebéd tájban kérünk nézőinket, hagynának magunkban; délután eljöhetnek. Eloszlottak.

Asztalnál ülénk, s nyílik az ajtó. Egy asszonyság belép, meghajtja magát, közelít, megáll, minden szó nélkül. Neheztelve szólék:

- Ez nem szép; kértük, hagyjanak csendesen ebédelnünk, s imhol még ebéd alatt is!

Az asszony nyakamba borúl, sírva.

- Klári! az Istenért, te vagy?...

Kraynikné húgom vala az, leányával, Tercsivel, és Loyzi fiával, s ez az én mentémben.

Estve Chipault elindul az utcán, egy rövid ruhában, derelye kalapjával. Az embernek minden mozgulása mutatá az idegent. Avisani rákiált ablakából:

- Wer ist Er?

Az felel franciás hangon.

Avisani: - Attendez.

Kimegyen felkötött karddal:

- Kicsoda az úr?

- Én francia oberster.

- Tessék velem jönni. - Lehívatja Bastendorft.

- Imhol hozom az úr foglyát, ki az utcán szabadon bolyongott, s deklarálom, ha holnap reggel nem indul az úr, staféta által teszek panaszt.

Bastendorf menté magát, hogy én és Laczkovics hánytatóval fogunk élni; ő csak holnapután indulhat; felel, hogy senki sem fog elszökni. Avisani még azon éjjel elküldé panaszát. Éjjel jöttek József és Miklós öcséim.

Tokajból tehát augusztus 12-dikén indulánk. Avisani kikocsizott Rakamazra, hogy lássa mint megyünk, s meg vagyunk-e mind. - (Szegény Chipault, csak nem nyughatott. Visszavezetve Avisánitól, nem mere kimenni az utcára, de a háznál setét helyeken leselkedett. A konyha leányai letölték a moslékot a folyosóról, s Chipault végig vala öntve. Még hallom, mely sivatag hanggal sikoltozva jöve fel a grádicson, s kiterjeszté kezeit, hogy az oda öntött moslék még jobban el ne mocskolja. Nem fogja felejtteni Tokajt.)

Délben már Kótajban valánk. Ibrányi Károlyné asszony kéréte, szálljunk oda, de Szulyovszky nem akart. Hiába mondtam, hogy az asszony testvére Kraynik sógoromnak, s háza fogadó; ne vonjuk el magunkat. Az asszony ismét s harmadszor is hívata; végre tiszteink is kérék Szulyovszkyt s mentünk. Szulyovszky megszeretné a tiszteletes asszonyt, s hálásra is ott maradánk.

*Augusztus 13.* Kótajban.

*Augusztus 14.* Virradatkor az anyám cselédje egy Mufti nevű lovamon, melyet egy katona Belgrádból hoz a kancaanyjával, akkor még csikót, Kótajban vala. Az anyám Bogdányban vára, s ide küldte megtudni, hol vagyunk. Feleltem, hogy még ebéd előtt csókolni fogom kezeit.

*Augusztus 15.* Karászon háltunk, én egy kocsin utazván az anyámmal és József öcsémmel.

*Augusztus 16., 17., 18.* az anyám consiliarius beregi első alispán Lónyai László úrnak házában beszállott, s harmadnapig vendége a más kamarájából, mert sem a consiliar, sem az asszony, sem gyermekei nem valának a háznál.

*Augusztus 19.* Csarodán hálánk.

*Augusztus 20.* elválék anyámtól Csarodán. - Éjszakára Beregszászra értünk.

*Augusztus 21.* Beregszászon orvossággal éltem. Gyűltek a vásárra az emberek, s megtudván, kik vagyunk, tolakodék minden hozzánk, s hozá ajándékát: egy kosár körtvélyt, szilvát, diót, főtt vagy sült kukoricát.

- De micsoda nép ez a magyar? - kérdé Chipault - hiszen ez voyage de triomphe. Ha visszamegyek Párizsba, elmondom mint fogadtatánk itt, holott Ausztriában, Csehországban, Salzburgban, és Bajoriában csóknál egyebet nem adának.

Vacsoránál ülénk, midőn a vármegye commissarius belép. Méltóságos consiliarius viceispán úr tiszteli az urakat, sajnálja, hogy szerencséje nem lehet a háznál látni, s íme kedveskedik ezekkel: tokaji bor, kenyér, sódar, füstölt nyelv, piskóta és édességek, gyümölcs, és a katonáknak két eleven ürü. - Chipault meresztgette szemeit.

- Racontez tout cela à vos Parisiens - mondtam neki.

E napra jegyzésemben e két nevet lelem: Rékey, Barta; s gyalázattal valloam meg vétkeket, hogy egy nagyon széplelkű ember nevét egészen elfelejtém. Egy szegénysorsú nemesember hozzám vonakodék.

- Uram, én szegény ember vagyok, s neked nincs szükséged az én pénzemre. De ki tudja, mely bajba jöhetsz; kérlek, vedd a két forintot - s kezembe ada hat húszast. Megcsókolám az embert.

- Uram - mondtam -, ezt a pénzt soha el nem költöm. Örömmel, sőt kevélykedve fogadom el az úr alamizsnáját. Engedje Isten, hogy ha kiszabadúlok, megérdemelhessem.

Érdemtelen valék jószágára; nem tudom, Rékey vala-e, vagy Barta; és neki a szép tettet soha meg nem köszöntem. Most (augusztus 27-én 1828.) akadok régen nem illetett papirosaimban e jegyzésemre.

*Augusztus 23.* Gátra érénk ebéd tájban. Ez az utolsó stáció Munkácshoz. A fogadó szobácskája mocskos volt és szűk, s a napok, az éjszakák szépek. Kinn vetteténk meg ágyainkat a gyepen. A francia oberster benn akara hálai, s Bastendorf azt nem ellenzé.

*Augusztus 24.* Hörde előrement Munkácsra, bejelenteni, hogy másnap megérkezünk.

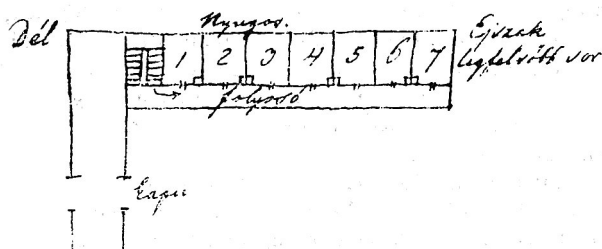
Augusztus 25. Virradat felé felvere az egyik commandírter álmunkból, hogy Chipault elszökött. -

Ide pisztolyomat, hogy magamat keresztüllőjjem - kiálta Bastendorf. Mi kértük, csendesedjen el; Chipaultnak sem passzusa, sem pénze többé; nem tudja a nyelvet, nem a situációt; a Tiszán keresztül nem mehet, s mi mindenfelé küldjük a currenst. Még ma kéznél lesz.

Major Frietsch úr, Munkácson, kiküldte tizenkét legényt, hogy bennünket minden késedelem nélkül vigyenek be. Éjjel tizenkét óra felé beértünk. Gát óta Munkácsig szárazon lobogott az ég tüze, sérelem nélkül, de ijesztgetve bennünket. Accepto augurium! - kiáltám, de borzadva magunk előtt látni a lyukat, hova elzárattatunk, annyi mint az échaffaudra vitetni.

## MUNKÁCS

Augusztus 25. tehát éjfél tájban felérünk a várba. Az országlás foglyainak külön épületek van, három sor ablakkal. Mindenik sorban hét szoba.



Én jelentém, hogy a megszökött oberster az én párnásákomban hagyta holmiját, mert magának az nem volt. Az udvaron ki kelle raknom s így utolsónak én maradék.

A felső sorban: no 1. Dr. Menz, Bécsből; - 2. Hackl, szerencse kerekese; - 3. Úza Pál; - 4. én; - 5. Bárá Riedele András Miklós obristlieutenant; nevelője a mostani császárnak az exjezsuita bécsi hercegérsekkel, gróf Hohenwarth Sigmonddal; - 6. Moguntiai consiliarius Rill; - 7. Ruzsicskay György cseh híres muzsik.

A középső sorban: 8-9. Hirgeist Ferenc; - 10. Smetanovics Károly; - 11. Jelinek, nevelő, Bécsből; - 12. Angiolini Ferenc orosz követségi titoknok, Bécsben; itt és az alsó sorban Chipault francia oberster, kit harmadnap alatt a kondások, kiktől kenyeret kért, megfogtak; egy más francia oberster Sigmond; - Grossinger az író; - Szláv, Laczkovics.

Szulyovszky a profőszhoz szállítattott.

Nagy-profősz Kiesewetter; alprofősz Lissze. - A folyosón semmi strázsa. Gyomorszékeinket rabok üríték ki s ők fűtöttek. - A mosdóvizet reggel, a fölöstökömet és az ebédet, vacsorát a profősz szolgálója hordta be. Attól az ajtón által vehetünk híreket, s társainktól izeneteket.

A major felkísére szobámba, s nagyon szívemre kötötte, vigyáznék, hogy a falfestések kárt ne szenvedjenek, s követe, hogy nekem kedvezést nem fog nyújthatni. - Öt esztendeje - mondám -, hogy szenvedek; tudom, hogy a kedvezés a felvigyázóra veszélyt von, s így örömeiket nem kérek, hanem lopok; azt fogom itt is. Nézzen keresztül ujjain.

A falakon öt kép vala festve egy bankócsinálásért itt szenvedő fogoly által. Az vizet önte vaskemencéjére, s annak rozsdájával dolgozó e képeket. Ecsete a seprőből tört vessző vala. Vencelnek képe is ezek közt lévén, úgy gyanítom, vagy cseh volt, vagy Vencel keresztnevet

visele. Ha az nekem megengedettett volna, madonnáját kivétetem vala a falból, mikor eleresztettem.

Az új helyre általvitt fogoly egy ideig meg nem szólal, mint az új kalitkába zárt madár. Irtóztató dolog emberek társaságából kikapattatni s elevenen eltemettetni. Végre tudni akarám, ki a szomszédom észak felé. No 5.

- Quis es? - kérdem a falat kopogtatva. Felelet:

- Riedele; et tu quis? - Megnevezem magam.

- Nosco te.

- Unde?

- Ex tuis, qui Graecii detinebantur; ego Kufsteinio eo missus sum. Fui instructor imperatoris in mathesi et reliquis scientiis sub inspectione Sigismund Hohenwarth, qui nunc Archiepiscopus Viennensis.

- Et quis est tuus vicinus, sub Nro 6.?

- Hoc nemo scit; cum nemine loquitur; id tantum scio ex servitoribus, quod decrepitis, incurvatus senex sit, et quod jam deliret. Ejus vicinus sub nro 7. versus Poloniam ultimus in hac nostra contignatione est Georg. Ruzsicska, Bohemus. - Sorba nevezé a többit. - Et qui sunt aspectus, quae nobis spes? Conficieturne pax?

Deákul csinosan beszélt, s inte, hogy csak úgy beszéljünk, mert kihallgathatják kopogásainkat. Deákul tisztjeink közül senki nem tud, igen minden más nyelveken.

Miért szenved itt Riedele, soha nem tudakozám, sem ő nem mondotta; annyit azonban ki lehetne vennem szavaiból, hogy republikánusi gondolkozásáért s talán készülleteiért. Feleségem még a bécsi klostomból hozá a hírt, hogy a catechismust az ifju gróf Hohenwarthnak ez a Riedele adta. Mindazért szenvedének a többiek is. Menz, Hackl, Jelinek, Ruzsicska; csak Grossinger nem azért, és Sigmond francia oberster. Ez valamit véthete, s többet, mint a haditörvény vagy hagyja vagy engede, s holt hírét költvén, s békekötéskor ki nem adák, hogy haláláig tarthassák. Az efféle nem példátlan dolog még a XIX. században is.

Angiolini Ferencnek az esete borzasztó. - Ez titoknak vala a bécsi udvarnál az orosz követség mellett. - Felállítatván a cisalpíni republika, Angiolini oda íra postán a Napoleon által annak igazgatására rendelt tiszthez, s kérte azt, hogy őtet az orosz udvar szolgálatjából reclamálják. Mi könnyű volt volna a gondolatlan embernek lemondani hivataláról s Bécset elhagyni! de ő lármásan akara változtatni sorsán, és hogy úgy annál magasabbra hághasson. Valljuk meg, az ily lépésekre vetemedő embereket a kevélység nem hagyja vesztegleni. Nagyon szeretnének emelkedni és hamar.

Elfogattatván a levél, a bécsi udvar jelentést teve Petersburgban, s Angiolinit eleresztetni kíváná titoknoki szolgálatjából. Razumovszky előhívatá Angiolinit:

- Nekem az úrnak kedvetlen hírt kell jelentenem; az úr tudja, hogy szeretem, hogy szolgálatjával meg voltam mindég elégedve; kérem, legyen bizodalma hozzám; vallja meg, mivel jött kedvetlenségbe udvarunk előtt. - Angiolini azt felelé, hogy ő tiszta minden vétektől.

- Úgy az úr könnyebben viselheti csapását; az úr el van eresztve szolgálatjából.

- Esedezem tehát bizonyáglevelémért, hogy velem excellenciád meg vala elégedve. - Razumovszky azt megíratta, s Angiolini ment.

Kevés lépésnyire a háztól, előtalálja két szeretett barátja.

- De mikor végezzük el hát magunk közt ez s ez dolgot?

- Szívesen akár e pillanatban.

- Térjünk hát ide e barátunkhoz. - Belépven ehhez, mondja neki a két barátja, hogy fogva van, s kész a szekér, várba fog vitetni. Leültetik, s ezt íratják vele feleségének, egy hónappal későbbre tétetven vele a dátumot: „Hamburg... Én duellálék s meg kelle szöknöm Bécsből. Szerencsésen értem ide: holnap hajóra ülök, s költött név alatt megyek Londonba. Onnan veszed majd újabb tudósításaimat.” - Minden félesztendőben íratának vele egy levelet Munkácsról, de a dátumot Londonból, s Angliának más meg más helyeiről; tele hazug hírekkel, hogy az asszony tudhassa, hogy él.

És Angiolininak egyszer Justinusomat küldém le olvasni, s kértem, hogy a pergament táblába kötött könyv odaragasztott papírosát felbontván, a pergamen és a tábla közé dugjon egy szelet papírosat emlékkönyvem számára. Ő is csinálja tintát rozsdából. - Ezt írta a papírosra, melyet bírok, francia nyelven: „A zavaros időkben a gondolatlan tett vétkes tettnek vétetik.” - Idves-séges lecke mindazoknak, akik ezen dolgozásomat olvasni fogják. Bár maradékim tanuljanak esetemen, s elkerülhessenek minden cselt. Bukva van, aki azt hiszi, hogy nem tudják meg, amit tevé. - Erre egy új példát, bár helyén kívül.

Kevés hetekkel azelőtt, hogy minket Brünnből Kufsteinba elvittek, egy minorita hozatott a fenyítőházba. Az néhány ízben tanítói s feddői leveleket írta a császárnak, hogy uralkodjék másképpen. A polizey mindent elkövette, hogy kitanúlhassa, ki vetemedik e vakmerőségre, de igyekezetiben soha nem boldogult. Most egy ügyefogyott özvegy Bécsbe jó, s ha jól emlékszem, Stíriából. Ráismernek az írásra, s az esedezőtől kitanulják, hogy azt a minorita írta.

Én, Úza, Szmétanovics, a hosszú útban, július elsője óta augusztus 25-dikéig, egy kis becsületes rühöt kapánk; szerencsénkre a szárazt, nem a csorgót. Úza és Szmétanovics hamar kitisztulának, de engem földetnek a szobámba, kenőcsöket adtak, és mindent egyebet, és még sem tisztulhaték ki. Orvost kelle hozatnom Ungvárról. - Sem az orvosnak nem mondák meg a nevemet, sem nekem nem az orvosét; de dr. Molnár rám ismert, emlékeztete, hogy patvarista koromban eljártam a napához, feleségéhez, s eltölte hírekkel Kazinczy András és veje, Kárner László felől. Meghagyta, mit csináljak, s ki hagyta nyitvatni ablakom üvegtábláját, külső ajtómat, és a belsőnek fiókját, hogy szobámban tisztább levegő legyen, s főstrázsamester Fritschner úrral ment.

Alig értek le a grádics aljához, midőn én asztalomat a belső ajtó fiókjához vonám, s lesém, kimehetnék-e a valvulán, melyen a profosz italunkat szokta beadni, mikor az ajtót megnyitni restelkedék. A lyuk szűk volt, s magosan állta a küszöb felett. Ha rosszul esem ki rajta, nyakamat szeghetem, vagy karomat törhetem. - De aki nem mer, nem nyer.

Vállam ki nem féré a lyukon. Ingre vetkezém, s kiféré. De el is akadék a csípőmön. Egyiket ott diagonális intézetben feljebb emelem, s fejjel esém ki a küszöbön, sérelem nélkül.

Sorba járam társaimat, de némán és lábhegyen. Riedelének, kit küszöbén átlépni soha nem engedtek, mint senkit társai közül (mi magyarok itt is sétálni hordattunk) nyitva volt valvulája, de zárva a külső s belső ajtó, s ő a valvula mellett szívá a tisztább eget. Sokat köhögsélt.

Ott semmit sem hallhatván, szomszédjához menék, ki felől már említettem, hogy senkivel nem kopoga. Az misét monda magában, s rekedt hanggal éneklé: Vere dignum et justum est, aequum et salutare etc. Már tovább akarék menni, midőn a megtébolyodott öreg moguntiai consiliarius a mise közé exorcizálást szöve:

- Geist der Lügen - ich befehle dir -, im Namen der ewigen Wahrheit - mir Nachrichten zu bringen - von meinem geliebten Weib - von meinen Kindern - von meinen Enkeln und Kleinenkeln.

Mentem, mintha kergettek volna, s a Ruzsicska ajtajához állottam.

Ruzsicska kompozitor vala, s éppen egy lengyel táncot komponált. Nem lévén violínje, fortepianója, énekléssel komponálá a táncot; el-elakadt, s igazítá, ami hibásan volt. Macskajáték. A többiek mulatságaikra nem emlékszem. Nehezen és veszedelemmel másztam ki, igen könnyen és minden veszedelem nélkül be, mert az ajtón deszkapánt vala keresztülvetve, melyen a lábam nagy ujját megvethetém, s asztalomon elnyúlhaték.

Alig valék ismét szobámban, midőn Riedele a falhoz int, kopogni.

- Amice - úgymond -, exploratorem habemus. His meis oculis vidi nebulonem prae mea janua transeuntem. Substitit ad meam portam, et diu hic substitit. Et versus Ruzsicska progredi, et inde redire illum vidi. Caveamus nobis ab omni colloquio, quod periculum post se trahere potest.

- Habesne portam apertam, et qualiter illum videre potuisti?

- Asser januae exterioris fissuram accepit. Per hanc fissuram vidi nebulonem, ut illum dii perdant!

- Spectra vides, amice - felelém.

Ez így méne harmadnapig, s a szegény ember nekem és minden társainknak beszélgeté, hogy egy nebuló fel s alá jár itt, s hallgatózik. Rémülésben vala a ház s én hiába igyekeztem elcsendesíteni.

Egy estve, a harmadik napon, a falhoz kiált Riedele. Kopogok neki két ütéssel, (úgy esett mindég a hívás is) hogy hallom. Akkor ő:

- Vocavi te, et non venisti.

- Hallottam - mondám -, megengedj, nem lehete jönnöm.

- Miért?

- Felmásztam asztalomra, székemre, s onnan néztem a lemenő napot, s az újhelyi, regmeci, mikóházi hegyeket, hol anyám lakik. (A *Hallgató* nevű hegy Munkácsra igen jól kilátszott, mint az újhelyiek is).

- Et quoties te vocavi?

- Ternis vicibus.

- Amice, en te in mendacio deprehensum; semel tantum te vocavi. Sed gratulor et tibi et mihi. Tu putam apertam habes.

Tagadtam s nem hitte:

- Jó; halld hát, ha a profósz jó, nem nyiszorgatja-e záraitam.

- Amice, apertam habes januam; sed gratulor tibi et mihi; da mihi ad edendum.

- Szívesen, édes barátom, de mint adjam?

Ekkor megtaníta, hogy ő le tudja venni kemencéje gombját; a fűtő-lyuk csak egy úgynevezett sassal, nem kolcsos zárral van bereteszelve. Nyissam meg a fűtő-lyuk ajtaját, s adjam be az étket.

- S mit parancsolsz?

- Barátom, én tíz esztendeje már, hogy napjában négy krajcárral élek; adj valamit adhatsz; de kivált édes tejet.

Én mindent főzetheték, amit erszényem elbírt, az pedig mindent elbírt, mert anyám közel volt, s én vele titkos levelezésbe tevém magam; ha fogyott a pénz, egyszerre izentem, s a pénz jött.

- Barátom - mondtam Riedelének -, tudják, hogy kávé nem iszom, és így azt nem adhatok, elárulnám magamat; de hozatok egy font csokoládét, s mindennap kapsz egy téglát belőle, s sültet, sódat, tésztát, süteményt szívesen adok, és mindennek, aki kemencéje gombját kifordíthatja.

Riedeke és még három fogoly leveleheték gombjaikat, s nekem az a gyönyörűségem volt, hogy ezeket ezentúl minden nap megétettem. Riedeke mindennap kap egy meszely édes tejet. Olykor tokajit is.

- Uram - mondtam Kiesewetter profósznak -, tudja az úr, hogy én eddig sohasem ettem. Most farkaséhség szálla meg; főzessen bőven az úr. - Kiesewetternek éppen ez kelle; mert az ő felesége főzött, s így rajtam többet nyere hónaponként, mint minden társaimon.

Valamikor a lyukon kibújni akarék, mindég jelt adtam doktor Menznek, kinek szobája éppen a grádics mellett áll, hogy legyen ajtaja mellett, s ha valaki jő a grádicsra, adjon jelt, hogy beszökhessen. S kijáráskáim, s az a szép öröm, hogy négy krajcárjával sanyargatott társaimat jobbfőzésű s drágább étkekkel tarthatám, negyedik hónapig folytak. De addig jár a vízre a korsó, míg eltörik, s a veszedelmet semmi emberi okosság nem tudja eltávoztatni. Legokosabb nem tenni, ami veszedelmes.

*Június 26.* 1801. szörnyű zápor esék, s én jelt adék dr. Menznek, hogy bújni akarok. Az felele, hogy már állja a vártát, s én kibúvék, s kiosztám alamizsnáimat. A zápor ekkor kezde ömleni egész sebességgel, s az eszterháról nagy zajjal ömle. Menz jelt ada, hogy jönnek; de a csorgás miatt én nem hallám a jeladást. Elrémülék, midőn a Riedeke ajtaja előtt fel látám lépni Kiesewetter profósz, s azon pillanatban utána a commendanst, a grádicsról a folyosóra. Mint a mókus beugram lyukamba, s asztalom, midőn ajtómhöz érének már helyén volt. Gróf Pálffy Ferenc, a Regni Bárá Leopold fia itt és Kufsteinban botokat szenved, s én meglátván a profósz és a commendást, nem vártam jobbat magamra.

A commendáns és a profósz belépnek.

- Sie waren draussen? - kérdé a commendáns, s képe, és a profószé úgy vala elváltozva a rémüléstől, mint az enyém.

- Ja, Herr Obristwachtmeister, ich war draussen.

- Wie haben Sie das unterstanden?

- So wie ein Mensch, der von allen Freuden beraubt ist, unschuldige Freuden stiehlt.

- Was war Ihre Absicht dabey?

- Keine andere, als am Gang, in einer Entfernung von dem Fenster stehen zu bleiben, und Menschen zu sehen, die arbeiten, hinauf und herab gehen.

- Wissen es Ihre Gefährten, das Sie draussen waren?

- Keiner weiss es.

- Das ist ein Vorfall, auf den ich nicht gefasst war; ich muss es anzeigen.

Nem szégyenlem megvallani, hogy térdre estem a főstrázsamester előtt, s úgy kértem, hallgassa el; senki nem tudja a dolgot, csak ők ketten. - Kiesewetter egyet hunyoríta a főstrázsamesternek:

- Nun so seys. Kommt es heraus, dass Sie draussen waren, so bin ich unglücklich; aber es sei gewagt! Ich habe gute Botschaft.

Ekkor elővona a Bujanovics Károly udvari ágens levelét consiliarius Kazinczy Andrásához:

- Ófelsége az úr öccsének, Ferencnek eleresztése iránt ma, június tizennyolcadikán írta alá a beadott esedezést. A parancsolat vagy staféta által vagy első postával indul. Consiliarius úr küldjön alkalmatosságot érte.

- Uram - mondá a commendáns -, ha jelentést teszek, hogy az úr kinn volt, a parancs hiába jó. - Megtévedék oda feljebb; ekkor buktam térdre a commendáns előtt.

- Többé nyitva nem hagyom az ajtót - mondá a commendáns; az úr pedig nekem becsületére fogadja, hogy társainak el nem mondja, mi hírt veve az ágens levelében. - Ment, s ámbár Riedele sajtolgata, sem neki, sem senkinek el nem mondtam.

Olvasóm képzelem, mint remegtem a commendáns elmenése után is, hogy kívül kaptak. Deprendi miserum est! De hogy társaim nyomorúságokon enyhítettem, azt nem bántam volna meg, ha gyönyörű tettem miatt, bár az sokba nem került, vesznem kellett volna is. Nyomorult ember, aki nem érzi, hogy a mártírok csendesen várhaták a bizonyos halált.

Azon pillanatban hozzáfogék a pakoláshoz, hogy mihelyt jó a hír, mehessek. Riedele tudni akará, miért jöve a commendáns, mert két ember kopogását hallák, s minthogy Szulyovszky már június 4-dikén eleresztetett, nekem is szabadulást jövendőle.

- Szép jövendőlés - úgymondék -; s lásd ajtómat becsukva. Aligha meg nem sejtették, hogy kinn járok; úgy gyanítom szavából; egyedül azért jöve.

- Sőt, éppen azért csukták be ajtódat, mert eleresztenek - mondá Riedele. - De jer hát, hadd fordítsam hasznomra a kevés órát. Felmegy-e Bécsbe?

- Én-e? hogyan kérhdheted ezt? Meg nem nyugszom, míg a császárral szólhatok.

- Menj hát Hohenwarth érsekhez, menj egy báró Rothschütz néhez, a Hofkriegsrath szomszédjában, s mondd ezt s ezt nekik...

*Június 27.* jött Kiesewetter, s engem elpakkolva talált. Sem én nem szólék, sem ő. Ment.

*Június 28.* jött. Beadta mosdóvizemet. Elpakolva talált. Sem én nem szólék, sem ő. Ment.

Félóra múlva kopog Riedele, hogy Laczkovics és Szmethanovics eleresztettek. Mi az, hogy nem én? Rettegtem.

Kilenc órakor jó Kiesewetter:

- Der Herr Obristwachtmeister empfiehlt sich Ihnen, und lässt Sie zu sich bitten. Magyar mentembe öltözve menék, táncolva le a grádicson, repülve végig az udvarkán, futva fel a felsőbb vár felé. Vasárnap volt; a nép gyüle misére. Mely öröm nekem, mely öröm nekik! Csak Kiesewetter nézé elszabadulásomban halálát.

A sánta Fritshner felkele székéből, s jött felém:

- Seine Majestät schenken Ihnen Ihre Freiheit zurück, und ich wünsche, dass Ihr Leben glücklicher laufe, als bis jetzt.



Megköszöném mind őfelségének a kegyelmet, mind a főstrázsamesternek a hírt és a velem bánást, s kértem ezt, tegye jelentését, hogy én írva nem fogom tenni köszönésemet, hanem mielőtt egészségem és erszényem engedendik, felmegyek Bécsbe, hogy magamat az őfelsége lábaihoz vethessem.

- Nun kommen Sie aus einer Gefangenschaft in eine andere - mondá - mely rettenetes szó! - s megnyitá egy ajtót.

István öcsém és a testvérem, József kijövének; és velek Szmetanovics és a nem jó Laczkovics. Ezt az embert Szlávy sok bánásomra szédítette az úton. Különben benne, minden faragatlansága mellett, sok volt, amit lehet s kelle becsülni.

- Sie sind ein grosser Gartenfreund. Lassen Sie mich so glücklich seyn, dass ich Sie zuerst in den meinen führen könne.

- Nicht so - mondám -; ein freygewordener Gefangener wünscht Feld und Wiese; und nicht Gärten, Einsamkeit und nicht Gesellschaft. Kommen Sie nicht mit; so werde ich glauben, ich sey noch immer Ihr Gefangener.

Mint az istállóból kiszabadult csikó, úgy futottam be a réteket, melyek a vár alatt nyugotra fekszenek.

Oda jöve a commendáns cselédje:

- A főstrázsamester úr ebédre várja a három Kazinczy urakat.

Midőn a commendáns kávéját kanapéján ülve inná, egy hatvanesztendős félszemű kisasszony, Fanny, engem egy ablakhoz szólít. Ez ablak a Zrínyi Ilona idejében ajtó volt, a fejedelemsasszony itt lépe le kevés ölnyi kertjébe. A kert mélyecskén feküdt:

- Mondja meg nekem az úr, ha megszalasztanák, le merne-e itt ugrani?

A commendánsra pillanték, ez nevéteben majd kiönté kávéját.

- Herr Obristwachtmeister, Sie haben aus der Schule geschwatz!

- Nem uram - mondá Fanny kisasszony -; ich habe Sie selber gesehen.

- Wie das, um alle Mächte des Himmels?

- Nekem itt egy tyúkketrecem van, deszkából s a deszkák a melegségben hasadást kaptak. Egyszer, még tavasszal, etetém tyúkaimat, s csattanást hallék alólról. Letekintettem a hasadáson. Szemem onnan az urak sorára reppent. S mit láték? Egy foglyot, ki a legfelsőbb soron a kemence lyukán nyújtá másoknak étkeket, azután a középső sorra ment le, s ott is kettőnek nyújtá be alamizsnáját. Azóta mindennap nézém a scénát. Kazinczy úr, az úr egyike lesz a legszerencsésebb embereknek; emlékezzék az úr prófeciámra, mikor majd az lesz.

- Kisasszony - mondám -, *kétezerháromszázhatszónyolcvanhét* napig szenvedtem; érdemlem, hogy valaha szerencsés legyek, emlékezni fogok a jövődölésről, s óhajtom, hogy prófétámat áldhassam.

Fogja-e hinni olvasóm, hogy én Munkácson szerelmes levelek írása által enyhítém nyomorúságomat? Közel Munkácshoz előtalálánk valamely tisztet, ki nekünk azt beszélé, hogy Munkácson egy proviant-officiernek oly szépségű leánya van, ki Bécsben is az első szépségek közé számíttatott, és akit Kassán egy ifjú Meskó el akara venni, s sok ezerekkel gazdagíta. Én, feljövém sétálásomból (a vár árkában), megpillantám a várból lemenő leányt, s ő engemet, s mindketten lángolánk. Tintaspeciést és papirosat hoztam magammal, s volt mivel és mire írnom. Gyomorszékünkben bődön állott, nem fazék; s amidőn azt kiürítve, megmosva,

felhozák, én a levelet a bödön aljára spárgáztam. Az azt kiürítő rab kivitte, magához vette, s szeretője által, ki a profósznak áll a szolgálatjában, a szép leányhoz megvitte. Trautel egy gyönyörű húsos blondine volt; de nem egyéb, mint egy férjhez menni nagyon vágyó hetérácska, a hetérák nemesb classisából.

Franz, az én levélhordóm, kiszabadult és felkeresett. Szolgálatomba vevém. Meglopta kamarát, s minden lakatimhoz kulcsa volt. Különben a tűzbe is elment volna érettem. El kelle csapnom magamtól.

## MAGYARORSZÁGI UTAK

### MISKOLCRÓL KASSÁRA

*Kassa, 1789. jún. 19.*

El nem képzelheted, milyen nehezen jöttem ki Miskolcra! De az nem is lehet másképpen, minekutána benne öt napot a legérdemesebb emberek társaságában töltöttem el. - Három órákor reggel már fogva voltak lovaim; s nem tölt belé két óra, míg Szikszóra értem, noha azt ide egy stációnak tartják, ennyit tevé a reggeli égett bor és a jó áldomás ígérete!

Miskolcra Zsolcáig egy három fertályig tartó töltés van, a Sajó miatt, mely magában ugyan nem nagy víz, de mikor a hegyeken a hó olvad, vagy zápor esik, szélesen kiönt. Erről most tisztán láttam ki a Kárpátot, melyre az Avasról<sup>1</sup> oly haszontalanul kandikáltam, mert közötté és Miskolc közt semmi magas hegy nincsen. Bárcsak közelebből láthatnám hamarabb! De ha majd Kassán, Eperjesen és Lőcsén is olyan barátokra akadok, mint Miskolcon akadtam, közel belételek egy hónap, míg odaérek, s vége lesz a botanizálásnak.

A töltésen túl (engedd elbeszélni ezt, ha talán sietsz is Kassát esmérni) utam nagy darabon felfelé ment. Hiába szólítottam kocsisomat, kinek rövid ümegje alatt barnás hátagerincét hízelkedve ölelgették a kedves etéziák a nyeregben. „Ami nem lehet, uram, csak nem lehet; de érzünk fel csak ama partra, majd úgy megyünk lefelé egész Szikszóig, hogy a tatár sem ér utól”, felele magyar szíves egyenességgel. Rábíztam a hajtást; befeküdtem kocsim szegletébe, s a legédesebb reggeli álom szálla meg, melyből csak a nagy rázódás vert fel, midőn kocsisom a meredek partról nyargalva szaladt a tatárok előtt lefelé! - Már előttem feküdt rétes völgyében a kálvinista Szikszó (mert hogy az, gothiai munkájú tornya s szalmafedeles házai velem kitaláltatták, minekelőtte szemeim a vitorlán keresztet vagy kakast láthattak) boldog szőlő-hegyeivel, melyek dél és nyugot felől nem magas hegyeit egészen elborították. Jobbkéz felől mintegy két mérföldnyire a zemplényi hegyaljai hegyek széleit; balkéz felől a kézmárki s forrai termékeny szántóföldeket; középen pedig azt a zöldelő rétet láttam, melyből néha a Tiszába lesiető Hernád csillámlott. Bőséget mutatott mind a már sárgulni kezdő vetés, mind a föld fekete anyaga, s ehhez hozzájárulván a környék szépsége, leginkább pedig Miskolc szomszédsága, azt óhajtottam, hogy bárcsak ennek à la Rousseau lakosa lehetnék.

De bezzeg ellenkező az, amit neked a Forró és Szina közt fekvő környékről mondhatok. Apró domb, lapos, keskeny völgy, kiritkított erdőség, félig kiégetett, elcsonkított tölgyfák azok, amelyeket itt az utazó lát. Bízvást ezt a környéket adhatta volna birtokul Júdásnak Klopstock. - Hát újtjai! óvd ettől a vadrácot is, Isten! - szörnyű rázását s lökéseit, egyedül a regéci vár elpusztult falainak meglátása türette el velem, melyet régenten fejedelem Rákóczi bírt. Most az, valamint hajdan is, együvé van kapcsolva a sárospataki dominiummal, és - kameralis.

Ez a görbe ország Forró mellett kezdődik, és egész Hidasnémetiig tart, és így jó három mérföldnyire. Kocsisom azt beszélte, hogy Abaújnak egy egész szolgabíróháza, melyet cserhádi járásnak neveznek, szintolyan, mint a garadnai környék. - Kár, hogy azt garadnai járásnak nem nevezik. Ez a fertelmes szó egészen hozzáillend görbeségéhez.

Enicke, Kassa és Szina között, szalmás alacsony tót házakat, s egytornyos s négyoldal-bástyás kastélyt mutat, en gout d'antique moderne, melyet én még rendetlen s alkalmatlan volta

---

<sup>1</sup> Avasnak hívják Miskolcra azt az éjszaka felé néző hegyoldalt, melyben gazdag pincéi vannak. *(Kazinczy jegyzete)*

mellett is annyira szeretek. Ezt a b. Meskó família bírja. Parton fekszik, s keletre szép tér réteket, erdős, magas hegyeket s ezeknek nyílása között a szalánci vár omladékait látja sok apró falukkal.

Láttam innen Újvárt is, mely a vármegyének nevet adott. Most az egy közönséges, díszetlen falu, egy kálvinista templommal és gróf Csákyaknak udvarbírói lakásokkal. Föld-vára alatt megyen el a Hernád.

Zsebesnél, Kassához három fertálynyira, már kezdődik a chaussée, s egyenes lineában megyen szinte a városig. Balkéz felől emellett nyugodalmasan, de minden ékesség nélkül fekszik foltozott zsindelezetű épületeivel, az agg diófák árnyékában Bárca, mely a még most is élő törzsökös famíliának Bárczay nevet ada. Kivánnám, hogy Bárcát Kassához ily közel bírhatnám s Bárczaynak hívnának. Kő ugyan bőven nem maradna épületeiben; de kevés vén diófáim úgy maradnának, amint most állanak, akármiként *aber*-ozna kertészem, utat mérő sinórjával.

De előttünk a város! - - Egy hegyszögben fekszik az, körülvéve mindenfelől apróbb vagy magasabb hegyektől, melyek közül az, amely túl rajta mintegy félóránnyira emelkedik, legmagasabb, és a bécsi néma-barátokéhoz hasonlít, csak hogy tetején semmi klastrom nincs, és hogy oldalait darabonként szántogatják. Az enyészetre fekvő dombok gabonát, a keletre fekvők pedig bort termenek. Ezek közt a város alatt lefolyó Hernád szép réteket mosott, s nincsen is másfelé Kassának semmi nyílása azon kívül, amelyen én jöttem. A város hossza a chausséével egy lineában fekszik, s ez csinálja, hogy az idegen utazó, míg a városba be nem ér, a kevély nagy templomon s egynehány tornyon kívül nem lát egyebet, hanem csak setét zsindelezetet. - A külsőváros széles helyen, de nyomorult viskókból épül; s amin szemem nagyon felakadt, az, hogy az utazó, midőn Kassa felé közelít, legelől is akasztófát és temetőt lát. - - Nem lehetett volna-e a temetőnek egyik vagy másik oldalon helyet találni? - s be szép spektakuluma volna a chausséen kocsikázó kassai szépségeknek, ha közel hozzájuk holt testek lebegnének a kötélén, s a napenyészeti szellő dögpárát lehelne feléjük.

Nyolc óra után vala az idő, midőn Kassára beértem. Kocsisom a Fekete sashoz vitt, azt állítván, hogy a városban bent több fogadó nincsen; s én meg is nyugodtam rajta, mert az épület külső formája sokkal biztatott: de óvjon az isten minden útast tőle. Közel kelle egy fertályig várakoznom, míg a sok béna vendégfogadói nimfák, a konyhát üresen hagyván, fülönfogva hozták elő a kellnert. Nem kaptam szobát az utcára, mert azok el voltak foglalva egyről egyig, s egy tömlöcforma setét szurdikban vontam meg magamat. - „Parancsol valamit vacsorára nagyságod?” kérde a kellner, mihelyt a lábomat a küszöbön betevém. „Esznek itt idegenek?” - „Ó számosan!” - „Mikor?” - „Félóra múlva”, - „Kik?” - „Gavallérok, s más ifjú emberek őexcellenciájától, a vármegyétől, s az Unterkommissiótól.” - „Jó! én köztök eszem!” - Elővettem pálcámat, s kimentem körültekinteni a várost.

Kassának alsó kapujától a felsőig, és így 1070 lépésnyire, egy annyira széles utca nyúlik el, hogy azon a nagy templom is elfért, mégpedig nem hosszában, hanem keresztül rajta. Szerencséjére a városnak és minden jóizlésű lakosinak, nem Friedrich építette azt,<sup>2</sup> és így utcája nem schnurgrad épült, hanem irreguláris csavargású ellipszisre. - Centum capita appono (ezt a fogadás formuláját a vacsora mellett tanultam), hogy Berlin egyenes utcái, akármely punctum visust válasszon a néző rajta, nem fogják szemeit úgy gyönyörködtetni, mint midőn Kassának felső kapujában megáll, s a házak falain égő lámpásokat szinte az alsó kapu körül lévő házakig kiláthatja. - Ami nekem első körülnézéssel leginkább tetszett, az a város nagy utcáját két ágban keresztülfolyó csermely-patakocská. Úgy nevezem én is ezt a kassaiak után, mert amint a vacsora alatt tapasztaltam, ezek nem tudják, hogy a pataknak, mely a *Bach*-tól jő (szintén úgy, mint a part a *Bord*-tól), igaz magyar neve a csermely. Micsoda nagy szolgálatra van az, ha tűz támad! milyen nagyra a szemétkihordásban.

---

<sup>2</sup> Friedrich egyenes lineában építette az újváros utcáit Berlinben. (*Kazinczy jegyzete*)

De jaj annak, aki itt gyalog jár! Az apró hegyes köveken, mert ilyenekkel van kirakva a város, úgy elfáradtam máris, mintha egész nap homokon jártam volna.

A vacsora felett, mely mind szegény, mind csinatlan volt, egy ifjú úrral jutottam barátságos ismeretségbe. Ez az ifjú B - -. Én úti surtoutomban, a többiek frizírozott fejjel, s a legújabb szabású frakkokban, ültünk az asztalnál, midőn B - - egy kis kurta, arannyal kihányt, de csak fekete bárányprémes égszín mentécskében, veres nadrággal, széles ezüst kardját csörtetvén, jött közinkbe. Helyet foglalt, s oly különös, magának tulajdon tréfát indított, hogy még én is, aki az egész asztalnál a sang froidot akartam gardírozni,<sup>3</sup> édes nevetésre fakadtam. Egy pohár bor mellett lettünk barátokká, s a kávéházba vitt; hol mostan a nemesség közül senkisem volt jelen. Három-négy asztalka körül néhány kancellista s kalmárlegény kergette a pagátot; én pedig B - - t egy szál dákóra híttam ki. Tizenkét óra szakasztta el egymástól. - Aludj csendesen.

## KASSA

*Kassa, 1789. jún. 20.*

Ma későn mentem ki az utcára, mert a tegnapi éjszakázás után mélyen elaludtam; s azt annyival inkább sajnálom, mivel a heti vásár, mikor a kísétálás nekem eszembe jutott, már oszlani kezd, és így sokat nem láttam azok közül, amiket láthattam volna. Csaknem fél óráig tolongván a pályinkát, vajdat, tejet, tojást, zöldséget és gyümölcsöt áruló külföldi asszonyok közt, kik közül soknak zsidós öltözete nemzetüknek különbözését nyilván mutatta. Egy vasat áruló mecenzőfivel kezdettem beszélni. Ez már berakodott volt, s csak azt várta, hogy kocsisa néhány zsák megvett gabonát hordasson elő, s örült, hogy míg emberei előkerültek, valakivel beszélgethet. - Ím ez az, amit tőle tudok. Abaujnak Szomolnok és Jászó közt fekvő hegyeiben fekszik mind Felső-, mind Alsó-Mecenzőf. Ebben a két helységben van az egész kolónia, s három esztendővel ezelőtt még, a jászói praemonstraténsis praelátus bírta, most a fundus religionariushoz van vetve, s kamerális tisztek által adminisztráltatik. Sovány határok elégtelen arra, hogy őket eltartsa, s eszerint a szegényebbek az esztendő nagyobb részét másutt töltik el, s árkok hányásával, aratással s zszindelyhasogatással keresik élelmüket. Bányájok vasat és ezüstöt s rezet is terem. Az asszonyok Németországból kihozott öltözetek nemeit ekkoráig is megtartották; a férfiak pedig setétkéből posztóból készült magyar ruhákban járnak, de közönséges nyelvök érthetetlen némettség. - Tiszta levegőjök, egészséges forrásvizök, főképpen pedig a sanyarú élet és a munkásság őket izmos tagúakká, erős, egészséges emberekké tette. Hitelesen beszéltetett előttem, hogy egy alsómecenzőfi születésű - - - a teli hordó bort, mely 180 iccéből áll, fölemelte, s belőle jó kortyot ivott.

Kassa mindennemű eleséggel bővölködik, valamit kívánhatni. Szikszó termékeny környékei, ide számlálván Borsodnak is egy részét, neki gabonát, a zemplényi Hegyalja, Gönc, Héjce és Szikszó bort, Kassának környékei zöldséget, a szalánci erdőség pedig bő makkolást ad; eszerint Kassán vagy olcsó lakásnak kell lenni, vagy ha az nincsen, azt nem a természet és a népesség, hanem a rendetlen policia csinálja.

A fejér köznép, mely mindegyig tót lányokból áll, ábrázatjára s termetére nézve szép. Mindig lehet két rútra nyolc nem rútat föltenni; de mocskos öltözetök természeti kedvességekéből sokat elvesz. A mecenzőfi és miszlokai lányokat és menyecskéket ellenben kedvesség nélküli nemzeti fiziognómiájok szintoly könnyen kiesmértetheti, mint a tótokat a közönséges szőkeség. Ötven közt is nehezen lelhetni egy barnahajú tót lányt.

---

<sup>3</sup> Hidegen ülni, nevetni s mások közé elegyedni nem akarni. (*Kazinczy jegyzete*)

Még tán tovább fetrengettem volna a vásárlók közt, ha egy hundsloger (úgy nevezik azt a hóhérlegényt itt, aki a kutyákat öldösi) tőlem nem messzire embertelen csapásával el nem iszonyított volna. Leütötte a kutyát s farkán fogva vitte egy veres színnel bekent ernyős lektikára. - Nem jobb volna-e a kutyák pusztítására más napot rendelni? Miért kell a falusi gazdák kutyáit a kassai tanácsnak pusztítani?

Tíz óra tájban fölmentem a felső kapu felé, hogy a nagy utca épületeit s a város külső fekvését láthassam. - Ezt az utcát Urak utcájának (Herren-Gasse) hívják, melyet meg is érdemel, mert a házak rajta gusztussal kezdenek újulni. Csak az a kár, hogy gyakorta a legszebb szomszédságban füstös falú házak állanak, s zsindelezetökről hosszan nyúlnak ki az utcára a fácsatornák. - Különben igaz architektúrai ízt még a legköltségesebb épületeken sem találhatni. A város-házának façadja oly aranyos, mint egy rác templom; s a toszkánai vagy dóriai rend simplicítása helyett borostyán fonadékok ékesítik az altánát tartó oszlopok fölözeteit. Így, az igaz, cifrábbak; amúgy mezítelenek lettek volna.

1789. június 22.

Tizenegy óra tájban prof. Szabó Dávid urat kerestem fel. Egy háromsorú nagy épülethez vezettek, melynek bádoggal bevont kettős tornya, s a legszebb helyen fekvése kitaláltatták velem, hogy az egykor jezsuita birtok volt. Ők a helyválasztásban is mesterek valának. - Szerencsém vala odahaza találni. Breviáriumával járt fel s alá szobájában, s egész emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta gerince komplementekre hajlani nem tanult.<sup>4</sup> Literátori atyafisággal szorította meg kezemet, s kért, hogy üljek le. Csakhamar versei felől kezdtünk szólni. Halld azt, amit önnön magától tudok. 1773-ban Besztercén Zólyom vármegyében egy Rauch Ignác nevű jezsuita társa kérte, hogy Klopstock és Sined példája szerint próbáljon írni magyar verseket, hogy láthassák, ha a magyar hexameterek és lírikumok a görög s római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy a némethez? Szabó tőle kért témát és mértéket; s képzeld, mely kevés poétai ízléssel bírt a német! azt adá, amelyből az: „Egy izmos csatlós és impériomban egy predikátor tiszteletes úr nálunk” kezdetű nem tudom mi léve. - Szabó látta a dolog szerencsés sikerét, s sietett koszorút fonni azon virágokból, ahonnan még senki homlokát nem kerítették körül a múzsák. Sőt kevéssel azután megértvén, hogy Rajnis már régóta ír ilyeneket, némely darabjait közlöttele vele, s óhajítani látszott, hogy kettejeknek munkáik Hoschius és Vallius példája szerint, együtt lépjenek napfényre. Nem tudom, min és kin múlt, ez a szándék nem teljesedett; elég az, hogy Szabó megelőzte a „nonum prematur in annum”-ot váró Rajnist, s csakugyan „előbb táltalt - amint verseinek utolsó kiadásában elkeseredve említi - mint az, akinek már akkor ebédje, vacsorája is kész volt, mikor ő a főzéshez fogott”. Mi leve a dologból? Négy esztendő múlva, azaz 1781-ben megjelent Rajnis a *Helikoni kalauz*-zal, s nyilvánossá tette az időbeli elsőségét, úgy mindazáltal, hogy sem Szabót, sem Révait, kik nálánál hamarabb költtek ki (ámbar egyébiránt prozódiai törvényeiben Szabóval ellenkező állításai nincsenek célzás nélkül), világosan és csípősen nem bántotta. - Érezte Szabó, mit veszített ezen munka megjelenésével a bírt elsőség

<sup>4</sup> La physionomie ne se montre pas dans les grands traits, ni le caractere dans les grands actions; c'est dans bagatelles que le naturel se decouvre. - A fiziognómiát nem lehet nagy vonásokban, sem a karakteri tulajdonokat nagy esetekben kiismerni; ezek magukat kicsinségek által nyilatkoztatják ki. Emile de Rousseau Tom. II. Livre IV. - Az ilyes festegetésekből esmerjük Archenholznak utazásaiban Angliának s Itáliának nevezetes fiait csaknem annyira, mintha őket magunk láthattuk volna; s ha olvasóim közt csak tíz lesz aki megért, keveset gondolok vele, ha a nagy sereg mosolyogni fog is gyermekségemen. (*Kazinczy jegyzete*)

dicsőségéből, s ezen visszás s kedvetlen érzések közt írja *Ki nyertes*-ét, melyben hajdani szerzetestársa ellen kivezetvén a derék dandárt, Rajnison csatázó martalékot szedett, s Révait is kedvetlen nevezetekkel illette.<sup>5</sup> - Tanácsosabb lett volna odaengedni Rajnisnak az időbeli elsőséget, melyet verseiben úgyis megadott neki,<sup>6</sup> s elhallgatni. Αξομενος, Διος διον, εκηβολον Απολλωνα.

Tudod, hogy a Rajnis, Révai s Szabó közt támadt pör felől sokan sokképpen ítélnék; tudod, hogy mind Rajnisra mind Révaira is - hogy Szabót „tehén úton csamangó”-nak s egyébnek nevezte - sokan nehezteltek: s én kész vagyok megvallani, még a versengő felek előtt is, hogy ezen ízetlenségben sem nem gyönyörködtem soha, sem (ha szabad úgy szólni) azt jóvá nem hagytam; kész vagyok megvallani azt is, hogy mind Rajnis, mind Révai élesebbek voltak, mint óhajtottam volna: de más részről, ha a dandárt, ha a martalékot, ha a Révai által visszamondott tehén uton cammogót látom a *Ki nyertes*-ben, összeszem kezemet, mellyel talán már követ emeltem a kettő ellen, s azt tudakozom, amit Rajnis tudakozott, hogy midőn valaki boszongatja, gyáva gyermek módjára fog-e csak fityogni?

Talán majd vége lesz már ennek a csatáznak is. Szabó föltette magában, hogy többé nem válaszol elleneinek mocskolódásaira; ily fogadással fejezi be a Magyar Múzeumhoz ragasztott levelét Batsányi is; Révai pedig, midőn utószor vele voltam, sajnálkodva beszélt a dologról, s azt állította, hogy erre a nemtelen viadalra, ha elszenvedhetne volna a nyilvánosságos megbántást, sohasem szállott volna. Egyedül Rajnis, az εκηβολος Rajnis az, akiről nem hiszem, hogy még egyszer ne szóljon; mert őt oly oroszlánnak ismerem, aki a mellette szelíden elmenőket nem bántja ugyan, de aki belekap, összeteperi, s nyugalmasan mégyn tovább.

Búcsúzásomkor egy kedves ajándékot ada nekem Szabó: e napokban kijött verseit. A nyomtatásbeli korrektúrát Batsányi barátja vitte, mellyel neki valóságos szolgálatot tett; mert tudjuk, előbbi kiadásában, melyeket talán az olajlámpás pislogása mellett maga korrigált, mint hemzsegték a hibák. Ezt a kiadást nagy gonddal készítette Szabó, és Révai intését (ámbar a szók eltépését, elhányását most sem ismeri hibának,<sup>7</sup> úgy tetszik, hasznára fordította. Én

---

<sup>5</sup> Lásd a 73 és 74-ik old. a *Ki nyertes*-nek; összevetvén azzal, amit Révai Pozsonyban 1781-ben kijött *Elegyes versei*-nek 108-ik old. mond. (*Kazinczy jegyzete*)

<sup>6</sup> Költem. Munk. II-k kötet 55. old. „Nálam most vettetik a kert, Nálad mát kivirult.” „- - - tegnapi gazda vagyok.” (*Kazinczy jegyzete*)

<sup>7</sup> Költeményes munkáinak első kötetében a 224-dik old. ezzel rekeszti be a komáromi földingásról írt költeményt: „A várost isten győzhette, nem emberi kéz meg.” Nekem ez szenvedhetlennek tetszik; valamint a „Vanier” mezei gazdaságában ez az újra meghagyott sora is: „A kised vidrát oktasd, mint fogjon halat meg.” Igaz az, amit a *Ki nyertes* 73-ik old. mond az ily elhányásokról Szabó úr; igaz az, hogy Erdélyben s Magyarországon is sok helytt beszélnek így; B. Rádaynak Evirallájában (lásd az Orpheus második darabját) néhány ilyen eltépés fordul elő, kiről csaknem mondhatjuk, hogy magyarul tökéletesen nem tud, s hogy magamat is előhozzam, Gessnerem Idylliumi (Kassán, 1787) telí vannak az ilyekkel; de próbáld bár, Révainak kívánsága szerint, ragaszd együvé az eltépett részeket, nem lesz-e sokkal kedvesebb a mondás: „A várost isten győzhette meg, nem emberi kéz.” „A kised vidrát oktasd, mint fogjon meg halat.” - Ellenben azt tartom, vannak némely esetek, ahol az ily tépés nemcsak megengedhető, hanem valóságos szépség is. Ilyen a Vanier elején: „Sem járn szidalmas verssel más neviben kedvem nem tartja keresztül.” A „járni” a „keresztül”-től igen messze el van hányva. De garaboncáskodás hozatik elő, s ez a széthányás titkosan érezteti az olvasóval, hogy az ily nyugtalan elméjű ember mint hány, dűl el mindent a maga helyéről. Ezt a szép sort megváltoztatta Szabó úr. (Lásd a Magyar Múzeum II. köt. a 118. old.) „Sem más neviben, zabolátlan haragra gyúladván, szegező verssel sérelmet okozni.” - Ki tarthatja ezt jobbnak az elsőnél. (*Kazinczy jegyzete*)

leginkább azt sajnálom, hogy az előbbi ortográfiájától elállott, és még inkább azt, hogy ezen kiadásban az első helyet nem Milton Elvesztett paradicsoma<sup>8</sup> foglalja el. - Véletlenül a Pyber halálára írt asclepiadaeusokra akadtam, s gondolatlanul ezen új eset felől kezdék tudakozódni. Egyszerre könnyek gyűltek meg szemében, s elakadott szóval s tébolyogva felelt kérdésekre. Ez világos jele jó szívének, s akármiként kisebbsíték őt azok, kik a rímek nélkül írt verseket verseknek sem tartják, én őt mint jó embert igen tisztelném, ha poétai érdemeit nem ismerném is.

Szabó nemes szüléktől vette eredetét, s a háromszegi székelyek közt Baróton 1739. ápril. 10-én született. 1757-ben Trencsénben a jezsuiták noviciatusába lépett. Onnan Besztercére (hol műlattában a szerzet eltöröltetett), Komáromba s Kassára ment. Most itt retorikát tanít. Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája élességet mutat,<sup>9</sup> fogai ritkák s csínatlanok, s ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete nem sokkal jobb, mint amilyennek Keresztelő Jánosét festi az evangélium. Szobája csínatlan, rendetlen, s olajlámpája miatt, mely éjjel-nappal asztalán áll, s rigója húseledelétől, bűdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, s verseit kopertadarabocskákra, oly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, amit száján kiereszt. Erkölcsi tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; s szíve azt a buzgó hazafiságot, melyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi. Én ezt a sort vetettem volna Terentiusból alá: „Tristis severitas in vultu est, in verbis fides.”

Prof. Simay Kristóf úr, Batsányi János úrral együtt lépének be Szabóhoz, kevéssel azelőtt hogy tőle eljöttem. Az elsőbb, amint tudod, mulatságos darabokat ír; a második Ossziánt fordítja, s inkábbára rímes verseket ír. Én azt tartom, hogy Osszián jobb kézbe nem akadhatott. Szava, járása, mozdulása s mindene egy régi rittert mutat, nincs rajta semmi francia sikló könnyűség, semmi megelőző, elfogadni kész ajánlás; tiszta s velős magyarsággal szól és ír, noha akcentusa elárulja, hogy közelebb született a stíriai mint a moldvai hegyekhez; és csudálást érdemlő munkássággal s fáradhatlansággal bír, azt, mit kiad, annak rendje szerint kikölni. Mutatja azt a Rajnishoz írt Expostulatiónak minden sora, kivel ugyancsak turniarmässig tördöse a lándzsákat.

Holnap még azokat látogatom meg, kik atyámfiái Apollóban. Engedd meg, hogy azt, amit délután láttam, máskor beszéljem el, s most neked jó éjszakát kívánjak.

---

<sup>8</sup> Mely szerencsétlen gondolat volt légyen az, hogy Szabó úr a Milton Elvesztett paradicsomát fordítsa, azt mindenki megítélheti, ha az angolt nem látta is, aki meggondolja, hogy az epepeákat nem lehet úgy epitomizálni, mint valamely teológiai szisztémákat, és aki tudja, hogy Szabó úr, az egy deák nyelven kívül mást nem értvén, ezt nem angolból, hanem egy deák fordításból fordította. Kevésben múlt, hogy Szabó úr ismét az Ilias fordításához nem nyúlt. Denis, vagy költői nevét említvén - Sined -, a deák epitomatort előttem bosszankodva nevezte „suprema papavera carpens”-nek [a legmagasabb mákfejeket tépdesezőnek], midőn neki beszéltem, hogy Szabó úr belőle fordítja Milont. *(Kazinczy jegyzete)*

<sup>9</sup> Szájának szabásán kívül tökéletesen hasonlít hozzá a Klimesch Tamás bécsi festő által készített s 1790-ben Kohl által rézre véselt kép. Szerencsétlen gondolat vala, hogy a festő, nem tudom magától-e, vagy másnak kívánságára, egy költői oestrumba ragadtatott attitűdöt adott neki: nyilván azért, hogy az összeegyezzék azzal a más gondolattal, hogy balkezébe egy papiros festessék ezen szókkal: „Az elvesztett paradicsom”. De ez a kéz szerencsére a rézre metszett darabra rá nem fért. *(Kazinczy jegyzete)*



*Eger, 1789. okt. 22.*

Ma az agyagos sár miatt hat triumfális ökrökön jöttem be a városba, keresztül a piacon. Paripáim, medvebőrrel bevont nagy bakom s a kocsi hátuljára felkötött három szövétnekem figyelemre ragadták az egrieket; minden akarta tudni, ki vagyok, s míg a fogadóba másztam, néhány cseléd szaladt megtudni, micsoda uraság érkezett? - - Megváltottattam öltözetemet s őexcellenciájánál, a püspöknél akartam tenni udvarlásomat; de ahelyett, hogy beeresztettem volna, ebédre hívtam. A püspök délig el vala foglalva. Így tehát az udvarból gróf Sztárayné-hoz mentem, aki, amint tudhatod, a megholt kancelláriusnak, a püspök testvérének lánya. - Néhány esztendeje már, hogy én őt ismerem; a betegség, mely nála most gyakor vendég, előbbi szépségéből sokat elfonnyasztott, de azért mégis lehet látni, mi volt ezelőtt kevéssel. Az ellen nem mondhat senki egyebet, hanem, hogy kicsin, igen kicsin; de nem az-e a florenciai Vénusz is? nem az-e ez minden gemmáiban a régiségnek? - - Azonban igen nagyon megcsalatkozol, ha azt hallván, hogy igen szép és azt azon felül, hogy igen kicsin, azt gondolnád, hogy a grófné teljes lesz naivetével is. Éppen nem. Őt elmosolyodni talám még senki sem látta. Férfiúi komolyság ül parancsolásra teremtetett fekete nagy szemeiben s ha setétben hallanád szólani, azt gondolhatnád, hogy valamely igen olvasott ifjú úr raisonirozik. De az ő beszéde távol van minden pedantereitől, minden keresve keresett eruditiótól. A francia írók, kikkel igen esméretes, megvetették gondolkozásának fundamentumát; ő azt, amit egykor olvasott, csaknem szóról szóra tudja s azt igen szerencsésen szokta a maga tulajdonával úgy összefűzni, hogy azon többé az idegen íz meg nem tetszik.

A szépségen, elmésségen, olvasáson kívül még más tulajdonságokat is csudálhatnál benne, ha valaha oly szerencsés lehetnél őt látni s közelebbről esmérni. Megtántorodni nem tudó állhatatossággal tűr el minden kedvetlen esetet, akár morális legyen az, akár fizikai; nem tud megrettenni semmitől s elkészülve van s csendesen megyen a veszedelemnek, ha azt többé ki nem kerülheti. Vidámsága s magában megelégedést találó nem esmért szíve most sem hagyta el s enyhülést, vigasztalást nyújt neki minden történeteiben. - Valóban, ha a természet azt, amit őrá vesztegetve hintett, egy asszony és egy férfi közt osztotta volna is fel; nem vádolhatta volna irigy fösvényiséggel sem egyike, sem másika.

Őexcellenciája, a püspök kegyes leereszkedéssel fogadott. Vidám volt az egész ebéd felett s fölélésztette azokat, akik az iránta való tisztelet miatt némán ültek. - Jelentettem, hogy Bécsbe szándékozom és hogy ezen úttal Pápát is reményilem meglátni, mely alkalommal az ott épített temploma felől gyönyörködve szóla. Arról majd akkor írok, ha meglátom; most csak önszemélyéről. - Ha te is azt hiszed, amit némely protestánsok mondanak, hogy intoleráns, hogy üldöz, nagyon csalatkozol. Sőt inkább semmit sem óhajt annyira, mint a nyugalmas egyességet; hanem, hogy minden cselekedeteiben a hierarchia tekintete s hatalma van szemei előtt. Azért nincs semmi, amit elkövetni kész ne legyen. - „Az úgy van! látja kemed, édes ---y uram! - mondá egykor nekem - én a fekete formaruhát viselem, az nekem kötelességem; én pedig kötelességemet teljesíteni akarom.” - Különben a protestánsokat mind udvarában, mind azon kívül oly kegyességgel fogadja, mintha katolikusok volnának. Sőt én tudok példát, hogy a jószágaiban lévő prédikátorok iránt különös kedvességgel vala. Hogy nem mindeniket szereti s szenved, azon én fel nem akadok; mert egy gróf Eszterházynak, egri püspöknek, főispánynak, egy főkancellárius testvérének némely mozdulásokat nehezebb elszenvedni, mintha apostolságra a gyalom mellől, vám-keréktől hívatott volna.

Az az épület, amelyet most liceumnak hívnak, oly jó ízléssel s oly költséggel tett épület, melyhez hasonlót nem láttál. Egész négyszeg az; három sorra s szegleten áll, közel az udvarhoz.

Elöl a katedrális templommal áttalellenben az exameni palota, jobbkéz felől a bibliotéka, balra az iskolai templom, hátul pedig a specula áll. Temérdek költséggel szereztetett minden. A matézisi eszközök inkábbára Londonból hozattak s mutatják, mit lehetett vala ezen minden hazai példákat feljűlműlő igyekezetből reményleni, ha a pűspők szándéka nem hátráltatott volna. Most a normalis iskola s néhány pap kong benne s szobái rész szerint készűletlenek, rész szerint űresek. A bibliotéka mennyezetét Krakker egri képíró festette. Az a tridenti zsina-tot adja elő, magának a pűspőknek parancsára s abban mind az architektura, mind a grouppok, mind a drapperie jobbíthatatlanúl vannak festve. Maulpertsch, ki az iskolai templom festésére hívatott le Bécsből, összecapta kezeit, midőn a bibliotéka ajtaján belépett; s megvallotta, hogy ő ennyit nem tud. - Oly nagy gonddal és oly helyesen tett rajzolás-t és festést ugyan maga Krakker sem igen tett másutt; s ez neki kétségkívíl sokkal nagyobb munkája, az egymás megett álló sorok egyenlősege mellett is, mely a szem előtt nem oly kedves, mint az itt meg amott hűzagosan összecsoportozott grouppok a jászai templom plafondján. Már megholt, s egy pűpos hátú lányt hagyott maga után, kinél egy Rubensének állított festést s Norbert Irundnak némely mezősegeit láttam.

Az megsirathatatlan kár, hogy a liceum magasabb helyen nem épűlt. A pűspők még akkor oly szándékkal volt, hogy ezt elvégezvén, egy pűspűki templomot épít, a római Péter-templomnak hasonlatosságára, azon helyen, hol ennek igazság szerint állani kellett volna. Az ilyen profanus ember, mint én vagyok, a religiót tekintvén, nem állhatja meg, hogy fel ne kiáltson: Tantum religio potest causare! -

Mely kedvességben légyen a pűspők a pápánál, azt ez az anekdotumocska eléggé mutatja: amint a pűspűkők Magyarországból is begűlekezének Bécsbe 1782-ben VI. Piusnak tiszteletére, a szokás és ecclésiai etiquette szerint mindnyájan kezét csókoltak, csak gr. Eszterházy nem. A kézcsók helyett leborűlt előtte s lábát csókolá meg. Nem nézte ezt meg-indűlás nélkül a pápa s még nem egyenesedett vala fel a pűspők, midőn ez áldó csókját tonzurájára nyomta a pűspűknek. Ez a történet Bécsben mind a papi, mind a világi rend előtt szemet szűrt. -

Azt sem hallgathatom el, hogy a pápának Bécsből lett kiindulása után csakhamar a szent István rend nagy keresztét s csillagát kapta ajándékban a fejedelemtől; de azzal mentvén magát, hogy papi alázatossága minden világi fűnyességeket elhárít, a királyi kegyelmet el nem fogadta; s így e helyett egy pűspűki gazdag keresztet kapott.

Estefelé P. Leo Maria Szaiczot, az Igaz magyar íróját látogatám meg. Nem szégyenlem meg-vallani, hogy róla való gondolkozásomban nagyon megcsalattam. Írásait olvasván én őt egy mérges, homályosan gondolkozó s sok dologban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír s kivált a honni történetekkel igen esmérős. Első meglátása megérdekli a nézőt; kancsalúl néz félre, bajuszát beretválja s azonban rőt szakálla hosszan nyűlik le mellén. Oldalán a szíjűvről az olvasó csőrög, melynek akkor apológiáján, szent tűznek hevűlve dolgozott. Módja monasz-tikus alázatosságú, de ha a szentszék hatalma s tekintete fordul elő, már akkor kész az atlétai viadalra. A protestánsokra sem nem haragszik, sem őket, akármit tanítsanak, írjanak, mondja-nak, nem bántja; de a katolikusban a legártatlanabb heterodoxiát sem nézheti. Semmit sem becsűl annyira, mint a martiri koronát és azt óhajta, hogy neve a p. Fast és Merz név mellé tétessék. Elszenvedi ő azt békességesen, ha csak személyét bántják; ha munkáiban csak a kidolgozást érdeklik: csak a hitet ne illesse senki; csak az ő hiperortodoxiájától ne térjen el. Azt mondta, midőn élességét vetém szemére, hogy „ő nem oly kutya, hogy ne ugasson”: noha az is igaz, hogy nem vetemedne arra, amit munkájának csaknem minden sora mutat, ha arra mások által nem volna kérlelve. Valóban mutatott néhány levelet, amelyben K- - úr tűzelte,

kérte: hogy ezt s ezt támadja meg; de ez a K- - úr nem Kovachich, tudod, mert az ővele folytatott levelezés nem a legnagyobb barátságot s egyenlő gondolkozást mutatja. - Őrá p. Leo azért is bosszankodik, hogy vele viadalra szállani nem akar.

Szabó Dávid urat a nagyasszonyhoz tett eucharisticonjai miatt s Batsányi urat a Magyarok vitézsége-ért indulatosan szereti: de Révait az erotikumokért, azt mondja, már néhányszor meg akarta csapkodni. Ha akkor Kazinczy írta volna (ezt veté hozzá), a kálvinista, rossz neven nem venné; de Révaitól - - - Nekibíztattam, hogy Kazinczy az ilyen krízisen fenn nem akad s csak azt kéri, hogy meg ne dicsérje, mert nagyon szeret azok közé számláltatni, akiket p. Leo veszedelmes embereknek tart.

Hidd el barátom, én Leótól gondolkozásunknak ennyire különbözése mellett is titkos satisfactióval jöttem el és Egerbe nehezen jövök ezután, hogy őt meg ne látogassam. Gondolkozása módjától irtózom, mert haszontalan! én eretnokségben neveltetem: de az emberben van valami, amiért még az ilyen széllal bélelt tudós<sup>10</sup> is, mint én vagyok, reá nem haragudhatik. Hadd mondja, ami felől őt lelkiismerete meggyőzte; minekutána ez a veszni indult világ látni mer s nem állítja véteknél, hogy az értelemnek belső sűgallását kövesse; nem lehet attól tartani, hogy tanítása veszedelmes legyen. S én ebben is tisztelem őexcellenciájának, a püspöknek bölcsességét, hogy ezen munkát nem gátolja ugyan, de Egerben nem nyomtatja; holott másoknak írásait, amilyen példák az indusok bölcsessége (profanus mind maga a könyv, mind a fordító), tulajdon műhelyéből s tulajdon költségeivel bocsátotta ki.

Innen a várat és a mecsetet nézni mentem. Az utóbbik a maga épségében áll s keresztény isteni tiszteletre fordított; az elsőbb elomladozott.

## FÜRED

*Veszprém, 1789. nov. 3.*

Láttam Horváthot, s olyannak találtam őt, amilyennek képzeltem. Nem becsülöm most kevessebbé, mint azelőtt becsültem, míg csak az entuziazmus ragadott ölelésére. Ennél többet nem mondhatok.

Októbernek utolsó napja vala, amidőn én, Budáról 29-ikben indulván meg, Füredre értem. Nem gondolhatsz kedvetlenebb időt. Ködös volt az ég, sokszor alig lehetett háromszáz lépésnyire is ellátni, s az ősz hideg szele a parázs esőt kocsimba verte be. - Már látszott a Balaton; látsza a tihani félsziget, s annak kősziklás hegyeinek bércein az apátúrság kettős tornya; de oly homályosan, hogy azt kiláthatni szerencsének tartottam. Szőlők közt kellett néhány egymás mellett épült kis helységeken keresztülmenni. A környék oly bokros, kövecses, dombos, valamint a Torna vármegyeiek; s engemet a Balaton és a szélén lévő szőlőhegyek (hol. gr. Széchényinek, benn a szőlő közt egy kétsorú nagy épületje van), a Klopstock: „Schön ist Mutter Natur”-ja után, a zürichi szőlőkre s tóra, s valamely kedves eltévesztés-e, vagy összehasonlítás által Bodmerre, Breitingerre, Gessnerre, Hirzelre s Horváthra álmodoztattak. Be sokszor mondtam azon óda végét, melyet Klopstock a Bodmer látása után írt, egy kevés változtatással az én gondolkozásom szerint:

---

<sup>10</sup> Széllal bélelt tudós, Aufklaerungs-Phantast, a neve annak p. Leo írásaiban, aki a lelkiismeret és meggyőződés szavát követi; mely ha megtévedt is, minden jószívű ember előtt szent szó! isteni hagyás! (*Kazinczy jegyzete*)

„Oft erfüllt das Geschick was das erzitternde  
Volle Herz kaum zu wünschen wagt,  
Wie von Träumen erwacht sehen wir dann unser Glück,  
Sehen's mit Augen, und glauben's kaum.  
Dieses Glück wird mir, als ich das erstemal  
Horváth's Armen entgegeneil.”

Végre kibuktunk a szőlők közül, s Füredet, a dísztelen Füredet magunk előtt láttuk.

Horváth Szántódon volt, túl a Balatonon, hová Tihannak kelle menni. Emberei oda utasítottak, mert ezek engem annak a Bárczaynak gondoltak, kit úrok, Munkácsról írt levelem után, ezekben a napokban várt vala. Lovaim nem mehettek tovább, annyira ki voltak fáradva; a helységben pedig hirtelen újakat nem kaphattam, mert azok a legelőn voltak. - A nap hanyatlani kezde, a köd Szántódot és Tihant közelebb mutatta, amint van valójában, és röptem volna Horváthoz; - ezek rábírtak, hogy Aszalayval s cselédemmel egy szövétneket vévén kezünkbe, gyalog útnak indultam. - Te ezeket a kicsinségeket elúntad hallgatni, úgye? De tudd meg, azon napon, amelyen én Horváthot legelőször szorítottam mellemre, nekem semmi érzés nem volt kicsinség, s nem is lesz az soha. - Az út alkalmatlan volt; majd vizenyős réteken, majd meredek s nedves kősziklákon kellett mennem, s Tihan nincs közel; de a nyugtalanság szárnyakat füze lábamra, s míg a rév-házhoz értem a tihani félsziget tulsó oldalán, egészen elestveledett. Kevéssel azelőtt menének által a hajósok, s csak reggelre várattak vissza. Eszerint én a rév-házban vontam meg magamat, mely annyira tele volt, hogy több ember be nem férhetett volna; s búsan képzeltem el, mely hosszú fog lenni éjjelem, hol sem ágyat nem kaphattam, sem egészen áltázott öltözetemen kívül egyéb ruhám nem volt. Végre megszántak az istenek, s valamely lármázás azt jelentette, hogy a hajósok visszajöttek. - Csak másnap reggel akartak visszatérni; de leitattam lábokról, s megígértem, hogy, ha majd hónap visszajövök, ismét megítatom; s égő fáklya mellett léptünk a hajóba. A legények danoltak, hátradültek, de sérelem nélkül, s igen későre vették észre, hogy a csónakot farral hajtják előre. A közepe táján a víznek eloltották a fáklyát, mert különben az utat eltévesztették volna; s az inasom félelme (akinek nem lévén Horváthja, kihez siessen, szíve haldokló kínokkal küszködött) végtére csakugyan eloszla, mert szerencsésen eljutánk a parthoz, honnan Szántód felé a feneketlen s vermes ingoványon égő szövétnek mellett vezetett ismét a három ittas legény.

Elütötte vala a tizenegyet, midőn Szántódra beértem, de Horváth még fenn volt s dolgozott. Hasztalan volt föltenni, hogy nevémet egy időig eltitkoljam; nem emlékezem egyébre, hanem hogy ezt mondám: én vagyok - -y, s mellére szorultam, s ajakaink eggyé váltak. Összefont karra jártunk fel s alá szobájában, dolgainkat emlegettük, s szívünk érezte, hogy boldogok vagyunk, hogy szerettünk. - Nulla ancilla fuit, quae dicta foras evulget. Nem vala hon felesége, s eszerint minden tartózkodás nélkül tettünk mindent annyira, mintha régi esmérősök, testvérek volnánk. Mutatta azon helyet, hol Kazinczynak halálán kesergett, mutatta könyvei felett fityegő képét, verseit olvasgatta s danolt, ami neki elementuma. Közel vala 12 óra éjjel, midőn csak számára készült vacsoráját felhozták; ettünk, danolt, s lefeküdtünk.

Horváth harminc éves, feleséges, de gyermektelen, középszerű magosságú, igen nemes képezetű, de amelyet szokatlan különösségeivel defigüríroz. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kivált fekvő homloka s nyerges orra IV. Henriknek Rubens által festett s Janinet által rézbe metszett s színekkel nyomatni szokott képéhez, csakhogy ő ifjabb, mint a király akkor vala, mikor lefestetett. Igen fekete, szálas bajusza elfedi száját; hajai pedig, melyek természettől göndörök, mind oldalról, mind copf gyanánt hátul csombók-módra vannak megkötve; veres paszomántos nadrághoz, egy tengerszínű rövid mentét vesz, s egy kalpagformára

metszett nyusztos s veres bársonyú süveget. Víg, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre; de minden cselekedeteiből érettség, filozófiai csendesség, és a mértéken túlható, de nem vak áhítatosság látszik. Innen van, hogy ő még verseibe is, valahol előhozhatja, religiózumokat elegyít: s megvallja, hogy, ha valamely napon imádkozni elfelejtkezett, retteg és magát nem tudja egyhamar megnyugtatni; innen van, hogy gondolkozásának módja azzal, amit az iskolában beszívott és tanult, oly szorosan egyezik; s innen, hogy a halál után várt állapotról, mind verseiben oly gyakorta emlékezik, mind azt elmélkedéseinek tárgyaivá oly gyakorta teszi. De csakugyan távol van ő minden lavateri fantasztaságtól; elméje valóságos elmélkedésekhez szokott, s több férfiúi erővel bír, mintsem hogy fantazmák által elszédítettessék. - Szíve jobbíthatatlan, jóltevő, szelíd, erkölcsi tiszták, feddhetetlenek, s társasága igen kedves. A legkényesebb párizsi izlésű dáma is elfelejti, hogy neki bajusz borítja be száját, hogy hajai tornyokra nincsenek fűrtözve, hogy dohány parfümírozta ruháit; s gyönyörködve múltat társaságában. Kancellárius gr. Teleki őexcellenciája, gr. Széchényi, septemviralista B. Ráday, a mi Rádayknak fia, a volt tihani apátúr, őt kegyességökre s társalkodásukra méltatták.

Mennyit tudnék még írni, amelyek az én Horváthomat közelebből esmertetik. Férfiúi érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a legkedvesebb szelídséggel összeszőve, az, ami őt a néző előtt kedvessé teszi. - Novembernek 2-dikán már tisztult vala az idő; általeveztünk Tihanra, néhány magyar verseket mondtunk a Balatonnak, s éjszakára Füredre menénk, honnan ma délután jöttem ide.

Nem képzelheted el, barátom, mely kieszen rút Tihan. Olyan ő, mint a toilette mellett ülő borzas lányka, midőn bosszonkodik, hogy álmából felköltötték. Cybele anyánk a maga bizarrságát akarta mutatni, mikor ezt a kis Cyprust csinálta. Szebb angol kertet nem lehetne készíteni sehol. Füredről jövén Tihannak, darabos, éktelen dombok, széles kőrepedések, két nádas tó, szántóföldek, szőlők tolják magokat a néző elébe, s mindene van, amivel a természet pusztaságát felpiperézni lehetne. A helység kicsiny, és annak nagyobbodását reményleni sem lehet, mert vidéki lányokat a lakosok a víz fáradságos felhordása miatt nem kapnak, s egymás házához házasodnak.

Füreden még fél napot mulattam. Az esős idő zárva tartott, annyira, hogy csak a fürdőhöz sem mehettem ki, s Horváthnak a Balaton szélén most épülő nagy házát csak messziről láthattam. Szíves elgyengüléssel váltam el karjai közül, s áldottam azt a boldog órát, amely őtet nekem, s engem neki szülte.

## DEBRECEN ÉS NAGYVÁRAD

*1824. Májusban*

Májusnak 20-dika vala az a nap, melyen én, nyolc esztendő után, ismét meglátám Debrecent. Mihelyt szekereimből leszállék, be sem lépven szobámba, mentem prof. Sárvári úrhoz, s kértem, vezesse fel a Csokonai mellképe elibe, melyet a nemzet díszé, Ferenczy István faragott Rómában. Prof. urat néhány percekig tartóztaták halaszthatatlan dolgai, s úgy ülék ott, mint aki tűhegyeken áll. De végre menénk, s a látni oly nyugtalanul vágyott s a vágyat oly igazán érdemlő mestermű előtt állék. Nem Csokonai; s az nem is szükség, s Ferenczy Csokonait soha nem látta. A plasztika nem a hasonlóságot tette céljává, hanem a szépítést; s ez valóban szép fej. Ez vala a szükség. Éljen, éljen Ferenczy.

A fej természeti nagyságú, s nem le néz, mint az oly büsztök, melyeket magasan akarnak polcra állítani, hanem inkább fel, mint amelynek elrendeltetése az, hogy asztalon álljon. Az arc gyönyörű, bájos; az orr nemes; a száj szépmetszésű; a szemcsillag gyengén van kijegyezve; s

nem egészen vakon hagyatott. A hajfürtöknek szép a játéka. A borostyánág nem horizontális állásban keríti meg a főt, hanem felmegyen a fül mellett, s a homlok közepén ér együvé, mint az imperátorok fejein látjuk. De ohajtottam volna, hogy a felöltött mente s dolmány maradt legyen el, ahogy a kravát egészen elmaradt; mert a nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám, mi indítá a mi Ferenczynket ennek a poétai s ennek a modern ízlésnek egyesítésére. Végre elhíttém magamat, hogy a bajusz (!) cselekedte. Szegény Csokonai! ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakáll nélkül ott csak a Mirmillók hordának, s a mente s dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a büsztöt azzal a szőrrel adá. - A mente felett kiseded részét látni a palástnak, mint a John rezén.

Elbájolva állék sok ideig a szépen gondolt, s igen szépen dolgozott fő szemléltében, s ohajtottam volna hazánknak azt az ifjú lelkes művészt szívemre szoríthatni. Mit fog ő adni ezután!

De mindezekhez az iskola előjáróinak érdemlett védelmére, egy-két szót kell mondanom azon hely és azon szokatlan s botránkozató mód iránt, ahol és ahogy az alabastromból faragott s carrárai márványtalpú büszt még most áll.

A bibliothéca palotája egy közfal által két hasonló részre van hosszában osztva, s a közfalon három ív nyílik ajtó gyanánt. A középső ívvel egy lineában áll az ablak mind az új templom, mind a kollégium felé; s így a Csokonai feje jobbról és balról kapja a világosságot és az árnyékot, vagy inkább minden fény és árny nélkül áll. Aki a dologhoz ért, tudja, hogy így a Ferenczy míve éppen ott van, ahol lennie nem kellene. - Még irtóztatóbb gondolat vala, hogy szegény barátomat itt kalitkába zárták. Egy lámpásforma tok alá van dugva, mint az ezen felakadott néző gondolja, hogy meg ne lepje a por. Ha majd a bibliotéca azon rendben lesz, melyben lennie kell (most nem úgy van), marad hely az ablakkal általellenben álló fal előtt, hova egy oszlopocska állíttassék a büsztnek. S félnek az előjárók, hogy valamely gondolatlan ismét szennyet ejt a faragványon, mint az, melyet valamely ügyetlen kéz a felállításkor a bajusz jobbfele mellett ejte.

A Csokonai íve felett függ Dr. Szombathy József úrnak, Pest felejtethetlen orvosának, amint a festéklés után hiszem, Donát által igen híven és szépen festett portréja. Ez 25 ezer forintot hagyta a kémiai tanítószték alkotására.

A kollégium és új templom között el vagynak seprve azon viskók, melyekben hajdan prof. Varjasi és Kocsi urak szállásolának. Ha majd a város erdőmestere, Szabó úr felneveli a maga platanusait, bignoniáit, s jegenyéit, s canádi nyárjait, Debrecennek ez a hely lesz sétálója.

Ferenczynek csudálása után betértem a rajziskolába, s prof. Beregszászi Pál úr, ennek tanítója, megajándékozta az új templomnak maga által metszett réztáblájával. A krétával és törlővel dolgozott antik fejek a megholt prof. Kis Sámuel úr dolgozásai. Debrecennek ezen iskolára nagy szüksége van, s bár minden tehetős szülék gyermekei járnának fel itt, hogy, ha valaha építtetni fognak, tudják, mit nem szabad tenniük.

A betört zsindelyezetű, kidőlt, s gerendákkal támogatott falu városházának tőszomszédjában, de hogy ez és az között egy utca vonul, emelkedik mélt. Téglási Bek Pál cs. k. kamarás és consil. úrnak nagystílusú palotája, mely Debrecennek kérdésen kívül első épületje lesz. Egyik szeglete már kész. Sok épületje Debrecennek ízetlenséget kiált, még ha cifra is, nagyrészt éppen azért, hogy cifra. Kevé érti itt, mint másutt, hogy a cifra rútít és nem szépít; és hogy aki az architektúrához nem ért, vétkezik, ha a jó architektust mesterezi.

A városháza kapuja felett látni az S. T. monogrammat, az enyingi Török Istvánét, s az 1558. esztendő.

Az utcákon végig csatornák vonatnak; most a német utca kapujánál rakák azt; hogy a mocsok kiszivárogon.

Különben engem itt a város konzulának, Tekint. Fái Fáy János úrnak, nekem kedves rokonomnak - és régi kedves barátomnak Tek. Nagy Gábor prókátor úrnak, kincseik foglalanak el, és sok napokig.

Nem képzelhetni, ez a két lelkes férfiú mit gyűjtött össze és mit bir. Ennek bibliotékája azon vesztesége után, melyet az 1811-i tűz által szenvedte és amelyet az Erd. Museum olvasói az én episztolámból ismernek, álmélkodást érdemlő bőségben bírja a tipográfiai luxus cikkelyeivel a Bodoni királyi pompájú nyomtatványival, a legdrágább rézmetszésű munkákkal, ami a régi és új literaturára tartozik; a legdrágább cikkelyeket, gyönyörűsége és haszonra. De a magyar dolgokra tartozó originálok XXXVI kötetit, melyek a tűz által elemészettek, semmi gazdagság, semmi gond nem adja vissza!

Fáy, a püspök Klimó testvérének gyermeke nevezetes pénzgyűjteményt kapott nagybátyjától ajándékba, mely egykor negyvenszerre becsültetett; olajfestései házánál s a piaristáknál, egy kereskedőnél és miket Egerben hagyott, mivel el nem férnek szobáiban, húszezeret érnek; s most a könyvvásárlás szép dühe szállotta meg. Az ő birtokában van a Sylvester magyar grammatikája, melyet én 1804. lopva másoltattam le; itt egy-két úgynevezett album (Stammbuch), melyből az Isaacus Newton, az én iskolai kedves tanítóm, Samuel Werenfels és Joannes Alphonsus Turretinus, az ifjabb Apafi Mihály, Teleki Sándor s kancellárius Bethlen Miklós névirásaikat és sok másokét lemásoltam. Itt Gaudenzio Ferrarinak egy igen szép nativitása, melyet Fáynak 1200 forinton én alkudtam meg 1812., itt Domenichinónak egy szép szenvedő Idvezítője s Juditja, a kettő négyezeren; és sok egyéb, melyet a hely mind megnevezni nem enged, de amelyről nemsokára bővebben fogok szólni.

És minthogy itt festések és névirások felől vala szó, nem hallgathatom el, hogy Váradon szolgabíró Kopolcsi Domokos László úrnál ismét ugyancsak egy igen nevezetes albumból a Foris Otrokosi Ferenc névirását másolám le s nála találtam nagyatyjának, Domokos Lajos bihari táblabíró és diétai követ úrnak magyarra halála előtt két esztendővel (1802) fordított Telemachját. Ez a halhatatlan érdemű férfiú ellensége vala az úgynevezett új magyarságnak. De ezt: „olvastatja magát” (Előbeszédében), mint igazi neológus merte.

Váradon a püspöki szép és nagy templomban s a vármegye házában a mesterség barátja sok látnivalót fog találni. Az oltártáblákat talán, a kupolát és a vármegye házában függő allegóriai képeket s a Sz. Istvánét és Sz. Lászlóét s a báró Patatich Ádám püspökét és főispánét bizonyosan Schöpf (vagy talán Schröpf) festette; mert a névre nem egészen emlékezem; negyven esztendeje, hogy ötlet Rádaynál látam al fresco dolgozni. De a vármegyeháza palotájában Teréziát gyászában, Józsefet a szent István rendje talárisában talpig Hickel József udvari festő dolgozta, 1772; kancellárius Teleki Sámuel, féltestben ugyanő 1790 után. Ott áll most hazánk fejedelme és nádora talpig Krafft Pétertől, 1822, a fejek Isabey után, feldmarsali magyar uniformisban. A feje mentének oly játékot ada a színleléssel, hogy azon nem lehet nem álmélkodni s arc, állás, festéklés, minden gyönyörű.

## PANNONHALMÁRA, ESZTERGOMBA, VÁCRA

### 1

Báró Eötvös Józsefnek iskolaévei utolsójában. Nevedjél kedves ifjú, s légy, akit várunk. És ha majd felhágsz, ahová érdemeid ragadozni fognak, emlékezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog.

*Pesten, 1831. ápril. 7. reggeli 3-kor*

Két óra múlva indul a hajó, s én azon Győr alá, honnan Pannonthalmára megyek, meglátni Guzmicsot és társait; s áldásodat jövők kérni, életem édes barátnéja - a tiédet, és egy angyalét, ki úgy leve szép ideáljává öreg napjaimnak, mint első ifjúságomnak a félszázad után is szentül-tisztelt. - Mely örömek várnak itt engem! De én örömeim közepette sem fogom azt felejtetni, kihez óránként vágyok vissza, és még mindig ifjú szívvel. Addig ójjanak az egek minden kedvetlenségtől, s enyhítsék terheidet, melyeket örömmel viselnék együtt veled, ha távolylétemet nagy okok nem kívánnák.

### 2

Még csillagos vala az ég, s a lámpák az utcákon nem aludtak el egészen, midőn kimentem a hajóra, nehogy e vízi utazás örömeitől elessem, ha késni találnék. Lábaim alatt, midőn a hajó teknőjére felléptem, már pezsgő a kisdud vulkán, s a füst feketén tekerge ki kéményéből. Végigmentem a hajón, s megállék a nyílások mellett, látni mint égnek a kemencék, s a gépely csudás alakú rúdjai s kerekai mint mozganak lassú nehéz lökődésben. A féléjszaka és félreggel kétes fényében még ki nem lehet ismerni a körültem ingó formák arcaikat. De végre virrada, s a csillagok tűnni kezdenek. A hajó kapitánya indulót lövete. Az utasok egyenként vagy barátjaiktól kísérve futának a hajóra, s ott sírva s ölelgetések közt váltak el. A hajóról a vízsélre s a vízsélről a hajóra repültek a néma köszönetek, kalapokkal és kezekkel, s észre sem vevénk, midőn hajónk a kedvünkért elbontott híd hézagján általfutott.

Hogy a kelőknek mozgóknak akadályul ne légyek, végignyúlék egy hosszú karszéken, s lestem, az előtttem ismeretlen sokaság közt kivel fog itt legelőbb szólni össze a történet. Alig kérdém ezt magamtól, midőn egyvalaki meginté, hogy oly közel a kéményhez főfájást kaphatok, s a gőz megáztathat. Azon széken nyúltam el most, melyen ő fogja helyt, s ő folytatá a szót, s beszélé, hogy míg nálunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagy már, és hogy ő ilyenén jött onnan Lübeckig. Egy másvalaki, hihetőleg hallván mit beszél az én mulattatóm, és magyarul, közel hozzánk telepedett le. Éneklősen ejtett szólása erdélyinek gyaníttatá velem, s az volt. Kitaláltatám vele nevemet, de ő a magáét meg nem mondotta, igen azt, hogy kapitány, és hogy Bécsbe megyen. - De íme megállá hajónk, midőn azt éppen nem vártuk, oly köd ereszkedvén, hogy sem eget, sem földet nem láthatánk többé. Három óráig kelle azhelyt vesztglenünk.

Azalatt én is lemenék a szobába, s minthogy a gőzhajó nálunk egészen új jelenés, festeni fogom azt. - Ez abban is különbözik a Duna egyéb hajóitól, hogy ezeknek teknője üreg, s a vendégszoba rajtok a teknőből kiáll: de a gőzhajó olyan, mintha két teknőt egymásra borítottak volna, s két vendégszobájába s a kemencéhez grádicsokon esik a lemenés. A régibb alakú hajókat evezők hajtják: ezt a gőz segédje által kerek, mint a vízi-malmoké. - A jobb



vendégszoba a hajó farában van, a közembereké a hajó közepében, s a kettő közt emelkedik a füst vastagabb, s a gőz vékonyabb kéménye, közel négy öl magasságra, fejeire mázolt vas pléhekből; s hogy ezt a szél dűhe össze ne törhesse, a füst kéménye vitorla-kötelekkel van csatolva a hajó széleihez és egy magasán felnyúló árbochoz. A kémény és árboc sorában három négyszögű nyílások vannak, körülfogva vasrúdakkal, hogy az ott elmenők belé ne essenek, s a fűtők és a gépely intézője ezen vesznek világot.

A jobb vendégszoba gyönyörű. Meredek grádicsának deszkalépcsői sárgaréz pléhbe vannak szegve, s innen jobbra is, balra is egy kisdud rekesz nyílik a terítő portékáinak. Asztalok s karatlan székek körösfa szeletekkel vannak kirakva, s a talpazat parkételt. A falak világos-sárga színűek, zöld cifrázatokkal; így a négy vékony oszlop is, mely a fedelet a betörhetés ellen védi. Ablaka egyik oldalon három, annyi a másikon, s ovális metszésű. A két tükör is ilyen, mely az ajtó mellett a falba van vésve, hogy a szobát nyolc ablak látszik világítani. Innen nyílik, szinte a hajó farában, egy kisdud hasonló csínosságú kabinet, a kapitány lakásául, s hálásul az asszonyságoknak. - Az útasok, egyenként vagy kis társaságokban, a nagyobb szobában ebédelnek, s a főző konyhacédulája el van vetve az asztalokon, hogy az útas tudhassa, mit és mennyiért kívánhat.

Két új ismerőseim, a Petersburgot látott magyar, az erdélyi kapitány, és én, ismét együtt mulatánk, midőn most Zs... úr is hozzánk csatlá magát, s magasztalá gróf Széchenyit és a Hitelt, míg a kapitány a gróf Dessewffy felén áll, s a Taglatatnak adá az elsőséget. Hallgattam, nem tartalékból, mert a nemeslelkű két férfi különböző gondolkozásom által megsértve magát bizonyosan nem érzéné; hanem azért, mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, bíró lenni, nagy szükség nélkül, nem akarok. Tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét és másikat, bár világos tévedésben, bár világos véteken látnám.

Végre, végre, tisztult az ég, s hajónk megindula, s a nap legelső sugárát a Margit szigete nyárfáira lőtte ki. Lestem, s kiesmértem a helyt, hol én és az idegen óbester 1800. július 30-d. a Dunában megferdénk, míg atyját váró társam a víz szélén járkála; kiesmerém a helyt, hol az, és gyönyörű leánya, mint egy újabb Venus-Anadyomene, kilépének csolnakjokból, s a szép leány édes könnyek közt ölelé meg öt év olta nem látott testvérét, és mindjárt testvére után engemet. S ez a szent barátság, s talán szeretet, öközötte és énközöttem, haláláig tart a szentnek, s addig fog eránta s gyermekei eránt tartani, míg a sors engem is odaránt.

Kapitányunk, Sir John Andriews, együtt viseli módjaiban az angoly nyugalmat és a francia hideg melegséget, s a helyre, hol ő áll, talán éppen ez kelle, mert csak így érzik magokat kényökre, akiket viszen. Tisztelem az ily kikalkulált karaktert, de én azokhoz érzem vonszatva magamat, akiknek lelkek lángolni tud. - Fő személy az útasok közt egy középkorú, deli asszonyság vala, ki eránt a kapitány szinte jobbágyi tiszteletet mutatott, hihetőleg, hogy másoknak példát adjon. A csak olaszul s franciául szóló asszony úalmában elővette német grammatikáját, s a zordon nyelv hangjait olykor csikorogtatá édesb modulációhoz szokott ajkain. Hogy láttassa velem, mennyire ment a német nyelv tanulásában, gyötrelmes erőlködések után, ezt nyögte ki: *Ik bin vitve - und ábe - ajne zón - und szváj enkel*. - Nem hallhatám mosoly nélkül; kimutatám botlását, melyet minekelőtte a szót kimondám, maga is feltalála, s elbeszélém, mit felele Mária Teréziának egy Bécsben negyven esztendőket töltött s németül mégis meg nem tanult olasz consiliárius, ki felakadott, hogy ez nem németül tevő előadását. - Az én olasz asszonyságom különben jó vélekedéssel hágy el bennünket, de egy panasza van: férfaiunk nincsenek elég tekintettel asszonyaink eránt. - Még viseljük orientális eredetünk fanyarságát, mondtam; mert pirulék vallást tenni, hogy ez a hideg mód míveletlenség. Hanyadik ifjunk tudja, mennyivel édesebb, félénk meleg tisztelettel állani egy szép, lelkes és jó Psycháron csudáltában, mint érzés nélkül ürítgetni az öröm kelyhét. De egy bájos

Psycháront látni, s bájait ismerni, érteni, az ég nem engede mindennek. Azzal ő nékem tartozott, s kevélykedve vetem mellé - jutalmúl.

Asztalnál ülénk, midőn a kapitány felkele hitvese mellől, s az egyedül evő olasz asszonyságnál jelentést teve, hogy Visegrádnak romjai látszani kezdenek. Az olasz asszonyság otthagya csemegéit s narancsait, s kitekintte egyik ablakon, a legközelébbiken ahhoz, mely előtt én ebédeltem, hogy láthassa egykori királyainknak ezt a lakát. Elmondám neki amit kelle, de nem a Felicián történetét; féltem a fanyarság újabb vádjától. - Egy asszony férjétől a Salamon király tornya eránt teve kérdéseket, melyet együtt jövő barátnéjával a gróf Majláth szép regéjéből ismere.

Kiervén végre a romántos völgy közül, s azon kietlen tájba jutván, mely a Duna jobb szélén rút alakú homokdombokat és hegyecskéket, bal szélén puszta lapályt mutat, el fogtam volna zárkózni, ha egy jelenés nem tartóztatott volna künn, melyet öröm nélkül látni soha nem lehet. A nap az előttem elterült tengerbe királyi fényében, setét-veresre festve, s nagyobbra növe szállott alá. Már elsetétedék, de a kapitány mégis hajtata, hogy helyrehozhassa a köd vétkét. Végre Neszmély alatt megállapodánk. - Jó éjszakát nektek, kiket természet és szív csatla hozzám! sohajtam, s áldást kértem magamra az égtől, és attól, aki nékem az ég kedves képviselője.

A kajütben társaim már elfoglalák a hálóhelyeket, a kipárnázott két lócán, mely a szobát körülfogja. Az említett két asszony felfordíta egy asztalt, s annak üregében fekvék; az egyiknek férje, három taboureten, hitvese mellett. Én csak annyi helyt találtam a polcozaton, hova fejem fért, s testemet és lábaimat két taboureten nyújtottam el, s vagy azért, mert hozzá vagyok edzve az élet alkalmatlanságihoz, vagy mivel a múlt éjet levelek írásában töltém, oly csendesen alvám, ahogy kevés a bíboros alkóvokban. Angyalom kedves képeket lebegtete lelkem előtt.

A hajó már ment, s én még aludtam. - Almás alatt tisztelettel pillanték által Virtre, s kápolnája előtt láttam a keresztet, melynek tövében a honhoz hű Baróti fekszik. - Nyúgodjál békével áldott öreg! kiáltám, s valaki itt elmegyen, valaki tudja, mit tevé te, és mikor már, kiáltsa rád: „AVE!” Hűséged még akkor is tiszteletessé teszi nevedet, mikor tisztultabb ízlésünk írásodat nem fogja többé kedvelhetni.

A hajónak tűzifára, a főzőnek konyhabelire vala szüksége; Komárom alatt tehát megállánk. A kapitány kérte a kiszállókat, hogy egy óránál tovább ne mulassanak. Én veszteg maradék a hajón. Egy ángoly utazó, s egy berlini kereskedő, ki Budáról öt hordó bort vive a honjába, és én, együtt forgatánk az újságleveleket. Minthogy a gőzhajó ismeretlen látvány vala itt, a városbeliek, kik azt már tegnap estve várták, hallván lövésünket, mellyel az a várost megköszönté, csoportosan tolakodtak a partra, s a hajó írődeákja a jobsorsúaknak nem tiltá a bójövetelt. Az uraságok s asszonyságok csoportjaiban belépe hozzánk két benediktínus is, s hallván ezektől, hogy Czuczor honn vagyon és egészséges, megkövetteté ezt, hogy hozzá el nem mentem. Azok s közel a hajóhoz előtalálták ezt a társamat. Jött, de már akkor, midőn a hajó indulni akara, és így mindjárt ment is. Az ángoly utazó engem az asztalok közzé rekesztett; azonban megszoríthatám a pap Czuczor kezét, s megölelém. Az ángoly, oly heves ellensége az emancipációnak mint én heves barátja, álmélkodni látszék csókomon. - *L'habit est noir, mais l'aime est blanche* mondtam neki, meg sem álmodván, hogy ezt és előbbi beszédünket valaki hallhatta s hallgatta volna, s a szóra az asztal üregében hált két asszony egyszerre hangos kacagásra pattana ki; felszöktek csendes üléseikből, s el akarván titkolni amit igen nyilván jelentettek, le-le hajlottak az asztalra. Bármint igyekeztek rajta, világos volt hogy mondásomon nevettek, s örülve, javalva, hogy nem a színt nézem, hanem az embert. - Mi történt tovább az episcopalis hitű s tűzű ángollyal, nem tudom, mert én áltmenék a két asszonyhoz, s

velek és az egyiknek férjével töltött időm a gyönyörű útnak legszebb órái közzé tartozik. - Eszes, legalább gondolkozó ember nem lehet más értelemben; ezt kiki érzi: és mégis csudálkozunk, és mégis váratlannak vesszük az ily szót! Nem gyalázatjára van-e ez természetünknek és a XIX. századnak? Hála érte az egeknek, nekem hallgatásom is kiált. Sokszor lakoltam érte; de sokszor vettem jutalmát is, s gazdagon.

### 3

Cató keservesen emlegeté, hogy midőn tengelyen mehetett, tengeren ment. Én azt bánnám, ha tengelyen tettem volna ezt az útamat. Úgy az olasz asszonysággal, az asztalban hált két asszonnyal és az egyiknek lelkes férjével, az episcopális hitű s tűzű emberrel, a helvéciai születésű, de Berlinben lakó kereskedővel, az erdélyi kapitány auditorral, s Zsoldos úrral, talán a megszállások óráiban szólottam volna egy-két szót, de nem tettem volna azt a szép ismeretséget. Az ily örömekeket nem vásárolhatjuk drágán.

A hajó emberei, Gönyő alá érven, intettek a parton bámuló csolnakosoknak hogy kiszállójak van, s egyszerre jött két csolnak felénk, vetélkedve egymással, mint Manó Pál a maga társával a lóversenyben. Asszonyaink rettegetek, hogy az egyik csolnak a másikat felforgathatja; de én tudtam, hogy aki mer, bízik is magához, s még gyönyörködtem a versenyen. Végre az egyik diadali örömben veve fel engem és egy Zimonyba és Belgrádba e hajón lement győri kereskedőt, a másik *decisis humilis pennis*, s néma nehezteléssel fordult vissza. - Melegen vevék búcsút útitársaimtól, s itt is mindaddig repülgetének a búcsú köszöngetései, míg Első Ferenc a maga hosszú kéményével szemeink előtt el nem tűnt.

Legjobb világ-e ez, amint Pangloss urak tanítják, nem tudom, eléggé ismerem bajait: de hogy ez a világ igen jó világ, az nekem tántoríthatatlan hitem. Szerencsétlen, aki ezt nem hiszi.

Az ifjú kereskedő megfogadá a gönyői fogadós kocsiját és lovait, s én felezve vele mentem Győrbe. Két óra alatt ott valánk. Ez is tudja, mely szomorú az együttlével a némák közt, s beszélé, miket látott Zimonyban, Belgrádban, Velencében, Veronában, Milanóban, és mik történtek e síkon 1809. június 14-dikén. Bús visszaemlékezések! Szőnyénél kezdvén, még látszanak batteriánk maradványai.

Canaider úr, beérven Győrbe, a benediktínusok háza előtt téve le. Megnevezém magam a konyhamesternek, s az úgy fogada, mintha én is a szent Benedek fia volnék, mert Guzmics elkészítette útamat. A ház superiora Vekerle úr, s két professzorai az Akadémiának, az egyik Bresztyenszky Adalbert, a filozófiában, a másik Maar Bonifác, a históriában, e kettőt Eperjesen már láttam, annyi jósággal jövének előmbé, amennyit még Guzmicsom barátjainál is sokalltam. A vacsoránál aszerint látám magam közöttök, mintha mindég együtt éltünk volna.

El vala végezve, hogy másnap (szombaton, ápr. 9.) prof. Maar úr fog kivinni Pannonhalmára; mert ez kilencig általesik dolgain, Bresztyenszky úr pedig kilenc után lesz elfoglalva. Így ez láttatá velem saját könyveit és némely interesszans képét s a ház bibliotékáját és muzéumát s elvive a vármegyeházához, hol Kisfaludy Mihály főnótárius s Schédius Kristóf archivárius uraknak juttata ismeretségébe. A püspöknél és Sztankovics prelátus úrnál visszatértemkor akarám tenni tiszteletemet.

A vármegyeháza ezelőtt franciskánusok klastroma volt s szerencsésen van elváltoztatva; a rabok nem tartatnak föld alatt s azt örömmel láttam. A palota nem nagy, de nagyra itt nincs is szükség. A levéltár 1580[-tól] kezdődik. Két szolgabíró a maga szállását itt olvasó-háznak engedte s így kaszinója már Győrnek is van. -

Kilenckor szekérre ülénk. Prof. Maar úr egy majorjokban megpihenteté lovait, hogy előmutathassa életpajtájakat, melynek falai a franciák golyóbisaitól olyanná valának téve, mint a rosta. Emlékezetül némely golyóbisaikat belérakatták a falakba.

Pannonhalma mintegy trónon lebeg az alatta ellapúlt síkon, s hosszan elnyúlt a szőlőkertek végében. Szent Márton a monostor hegye alatt fekszik, kedves gyümölcsöseivel. Mindenfelé láttam nyomait az itt bölcsen és erővel munkálkodó kéznek. Új csavargó út van nyitva a monostorhoz kőoszlopú stakétek vagy faoszlopú szelence-sorok közt, végig a szőlővel elhintett hegy oldalán; s mindez a kormányt negyvenöt eszt. alatt, noha nem mindég, viselt Novák Chrysostóm apátsága oltá, ki készebb vala rossz felmenőn járni, mint új utat vonatni és csináltatni. Azolta épült fel a monostor éjszaki szárnya is, és a fedelen túl nyúlt torony, s ez négyszögre faragott kövekből. Ennek alapja a föld színéig 7 öl; túl ezen a keresztig 22 lesz. Kőve a helynek s a monostornak vize nincsen, s úgy képzelhetni, mibe kerül itt az építés. A faragott kövek Visegrád mellől hordatnak.

A monostor keleti szárnya alá jutván, Maar úr mutatá Guzmics ablakát - az első a legfelsőbb emeleten, éjszak felé s az ebédlő kiugrása mellett - de ez nem vala az ablakban. Ellenben mások lenéztek, s ráismervén Maar úrra, vagy mivel itt a ház fiait nem vezetétek, hanem szerzeti neveiken szólítják, Bonifácra, s képzelvén, hogy ez a Guzmics barátját hozza, hírt adának neki, s a barnahajú kis barát rohant fejrőhajú kis barátját megölelni a grádicson. A főapát már ebédjénél ült négy vendégével és némely társaival. Őtet ismertem volna itt elsőnek, ha széke s keresztje annak nem mutatták volna is. Arcán egész lelke.

Ebéd után Guzmicsnál gyűltek össze az ő szorosb barátjai, kik engem az ehhez írt minden leveleimből ismertek, s arra kényszerítettek, hogy nézném őket viszont én is régóta ismert barátimnak. Látván, hogy ők Guzmicshoz tartoznak, nem játszám a lelkemnek idegen játékot s elteltem erántok tisztelettel, bizodalommal, mert láttam, hogy itt gondolkozó, tanuló, meleg lelkek közt vagyok s azok közt, akik egymást szín nélkül szeretik. Maar úrnak mindjárt ebéd után vissza kelle menni, amit szívesen sajnáltam. Ő a legjobbak legjobbjai közé tartozik.

Az én Izidórom, a maga talán leginkább szeretett társával, levive kertjekbe, mely a monostor dombja keleti felén kezdődik, s a völgyig megyen. A nap igen szép volt. Tavaszi lágy leblek fogtak körül a violák illatjával, melyek kékelének a szilvás árnyéki közt. Szeder vette által a kert intézését, s alkalmasb utakat von benne, s nekem az vala örömem, hogy itt látám elsőben virággal ellepve a mandola és barackfákat. Pesten és egész útamban eddig még minden fa kopaszon állott, s telet mutata.

Másnap a főapát ebédre hívatá Horvát Endrét, Pázmánd helységnek, hol született, plébánusát, a most megjelent Árpádiás íróját. Ebéd után néhányan gyalog menénk le az ő magányába, s az én kívánságomra gyalog. Ez az ő szőlőháza közel áll a monostor kertjéhez, s ő itt lakik inkább, mint benn a faluban, mert plébánusi lakja egészségtelen és szűk. Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel. Társaimnak nehéznek tetszett gyalog menni vissza a hegyre, s két szekeret kértek ki, melyen felmehessünk, s Endre is feljött.

Az apát tudni akará, ha Endre adá-e az én nevemet is valamely fájának, amit tenni szokott, midőn író látogatja meg; s kénytelen vala megvallani, hogy az most eszébe nem jutta, ámbár ott szó vala arról, hogy egy elbérnált fája a múlt télen kifagyott. Guzmics úgy akará, hogy menjünk le a Pázmándi-magányba még egyszer, hogy amit Endre elmúlaszta, helyrehozathassék; de én azt óhajtottam inkább, hogy a monostor kertje tartsa fenn ittlétem emlékezetét. Szavamon fogtak. Lemenénk tehát a sűrűség partiájába, s hogy amit csinálunk félíg téve ne

légyen, egy ailanthus kérgére a Guzmics betűjét, egy fekete nyáréra a Szemeréét, egy gleditschiára a magamét, egy rhusra egy S betűt, egy platánra egy mást metszettem fel alávetve magaménak az esztendő számát is. - *Crescetis amores!* mondtam elkészülvén munkámmal. - Nem játék-e? s illő e koromhoz? De akarom, hogy Pannonhalma ne felejtse, hogy látott; s Klopstock nem tartá illetlennek egy-egy fát avatni magának és azoknak, akiket szerete. - Mely igen nem boldog, aki mindég bölcs!

S piruljak-e mondani, hogy éppen akkor, midőn egy nekem szent nevet metszék, és nem előbb, nem utóbb, szólala meg az első fülmile, melyet ezidén hallottam.

Negyedfél napot tölték a nékem felejthetetlen helyen, s a sok hol vígan, hol bölcsen töltött órák után, ideje volt megtekinteni a monostor nevezetességeit is. Szeder a keze alatt álló pénzek gyűjteményét és a természeti dolgok múzeumát, a homonnai születésű könyvtárnok Colomannus pedig a bibliothecát láttatá velem, s ez reggel olta délig; egész öllel hordozgatván előmbe incunábuláit s a sok bibliát, s arab kéziratokat, nevezetesen egy török sikárlott papírosra írottat, melyre előbbi birtokosa ezt jegyezte: *Le Gulistan et le Bostan da Saadi - Rosarium Muslahi Addini Saadi Siraschensis*. - Egy más kéziratban áll Hafiznak egy ódája is, perzsa nyelven. - Nékem mindezeknél, és amiknek címjeit ott kijegyeztem, kedvesb vala a Denon egyiptusi útazása, melyet a gróf Teleki pesti könyvtárából ismertem ugyan már, s ott a csuda nagyságú táblákkal; de az ilyet mindég végig kell forgatni, mikor lehet. - Elragadtatva örömem által, ezt íram, míg a bibliothécárius a maga bibliáit előmbe hordá, a könyv táblájára: „Emberi nagy nagyság, mi volnál te Ész, Rény és Honszeretet nélkül!” - A szót megsejték benne, s értették, és szerették. - Nem e három emeli-e az embert a maga méltósága fő pontjára? s nem szédelg-e, aki Denonnal az Egyiptus piramisaiba léphet?

A bibliothéca palotája nagy és magos. Hossza a palotának 12 öl; szélessége 7., s ebből éjszakra s délre egy-egy kabinet nyílik. A palotának karja van, s az húsz oszlopon áll, a kabinet kar nélkül. A palota, mely a monostor éjszaki szárnyát foglalja el, hármass ablaktól kap világítást nyugot felől s a két kabinet felett három-három kisebből s így éppen nem sötét. Közel a hármass ablakhoz a belépő maga előtt látja szent Istvánt, az alapítót s Ferencet, a feltámasztót márvány polcozaton; amaz talárisban áll, oltári palástjában, koronás fővel, jobbában az almás botot, baljában az adománylevél tekercsét tartván; Ferenc lobogó huszárméntében, tarsolyos karddal s könyöke alól legördül a feltámasztás diplomája. Mind a két szobor a Bécsi Képelő Akadémia direktorának, Klieber Józsefnek igen értelmesen gondolt, igen ügyesen dolgozott munkája s a Ferenc arca idealizált, szépített, de hü. Plasztikusnak úgy kell s még inkább mint festőnek. Sokan az István arcában papot találnak inkább, mint királyt s felejtik, hogy az nem hiba. - A Novák büszkje, itt még most csak gipszben, Schrott Andrástól, erővel teljes férfit mutat s Novák az volt. Sokszor bizonyítja magát ilyennek. Midőn a franciák ötezer forint harácsot kívántak tőle, semmit nem ada nekik s túrte, hogy azok pincéit, majorjait kirablották. Szenvedni az erőszakot nem rút: rút megegyezni elkövetésében.

Klieber azon nemben is mere valamit, melyben magát nem gyakorlá; egy Minerva a plafondon neki dicsőséget nem szerez. Szerencsére, a stukk le fog vetetni s a gerendák helyett boltozat vonatik. - A honját szerető szerzet a plafondnak egyik és másik felére tizennyolc boglárt festete, melyek közül nyolc még nem kapta nevet. A jobb oldal boglárin áll Nro 3. Verbőczy István, 4. Hunyadi János (itt, bár igen nagy, helyén kívül), 5. Mátyás, a király, 6. Vitéz, a püspök, 7. Révai Miklós; a baléin Nro 3. Szabó Dávid, 4. Zrínyi Miklós, 5. Kálmán, a király, 6. Pázmány Péter, 7. gróf Gvadányi József.

A tiszteletünkre méltó s nagyon méltó szerzet itt és leányházaiban százezer kötet könyvnél többet bír. Jele ez, mely jó, ha a gazdagság jók kezében áll; azok kezében, kik méltók, hogy

gazdagok légyenek, mert tudják, mely végre kell élni vele. Hogy a szerzet visszaállított a premonstratensisekével és a ciszterciakéval, azt leginkább a Somogyi János alkancellár tiszteletes hazafiságának lehet köszönnünk.

A főapát kormánya alatt három alapítás áll: a tihanyi, bakonybéli és dömölki, s az ezidén tett összeírás szerint áll 141 papból és 39 nevéndékből. Doktora a teológiában van 5, a filozófiában 15; iskolákat tanít a győri és pozsonyi akadémiában s a győri, komáromi, kőszegi, pápai, sopronyi, pozsonyi, esztergomi s nagyszombati gimnáziumokban. Tagja, aki magyarul nem tudna, egy sincs, bár tót vagy német születés.

Eltöröltetett a szerzet 1786 decemb. 4., visszaállított 1802 apríl. 25. - Novák megholt 1828 októb. 20.; a mostani főapát beiktatott méltóságába 1830 február 14.

A nagytemplom, melynek elébe egy kisdud pitvarral együtt most építetik a torony, még a szent István ideje óta áll, de ennek oltára előtt egy igen kisdud nyílik, mely még régiebb. A kettőt ósága teszi tiszteletessé, nem architektúrája, nem szobrai és képei. Építi a tornyot Páckh János Baptista, ki az esztergomi bazilikát is.

Kormányzó tanácsos, Kriebel János úr Brzánban, Lemberg mellett, rám bízta, hogy Pannónhalmáról hoznám meg neki a Szent István Diplomájának úgynevezett facsimiláját, a kisdud templom rajzát profilban és a monostor képét, hogy mindhármát Magyarországi történelmének egyik kötetéhez adhassa, melynek most általam fogja ő cs. k. főhercegségének, a nádornak a Magyar Múzeum számára benyújtani VII-dik kötetét, mint az előbbent három esztendő előtt, regál papirosra írva, kalligráfiai gonddal. Ami kevés ügyességgel bírok, örömmel teljesítem vala a hazáját még idegen földön is szentül szerető férfi kívánságát s a monostor képét Guzmicsnak s Szedernek jelenlétében lerajzolám; de nem a kisdud templomét, melyre több idő kíváncsít s még inkább nem a Diploma facsimiláját, melyhez hozzá sem férhetni. Az tokban tartatik rámában, üveg alatt, kiterítve ugyan, de azon görbülésekkel, melyeket a nyolcszázharminc évű irhán a sokszori penész ejte; hogyha az üveg alól kivétnék is, áltálszó papirost rá teríteni nem lehetne. S az apától én azt a kedvezést, hogy a Diplomát láthassam, csak hétfőn délután kértem, mikor másnap egy halaszthatatlan útjára indult; s így meg kell vele elégednem, hogy a szent ereklyét csak láthatám. Annak némely sorait, fájdalom, nem egészen! Novák rézre metszeté s elég híven; a Diplomát pedig szóról szóra lenyomtatáta *Vindiciae* című munkájában, 1782.

Magunkban maradván Guzmics jelenté, hogy ezentúl a konvent ebédlőjében fogunk enni, úgy kíváncsán szerzetesei; s kért, hogy ott mutatóm magamat oly szabadon, mintha csak az ismértékekkel volnék; társai, öregek és ifjak mind érdemlik bizodalmost s szeretnének saját színemben látni, nem abban, melyet a bevett rend parancsol. Teljesítem kérését. Egy hosszú asztal el vala töltve a Benedek fiaival s ezen kívül két mellékasztal, hol a nevéndékek ültek, de ugyanazon és ugyanannyi étkekhez, mint mi a nagyobbban. A bornemissza vendég kötelességnek ismerte, hogy itt toastozzék s felelevenítette a gazdákat. De nem szokva az olyan látásához, csaknem meg vala zavarva, midőn az étel előtt és után az egész sereg fennszóval, sőt kórusi hangon, mondá el asztali könyörgését, olykor egyszerre elhallgatván s azután ismét rákezdvén. De rendtartásai minden háznak, minden korporációnak vannak s azon a bölcs, hanemha váratlanul látja, fel nem akad.

Ahol sokan laknak együtt s kivált, ha nem nyűg nélkül, ott ritkán kerülhetni el a viszálykodásokat; úgy a beteg, ki még barátjait is bántja, mert szenved. Pannónhalma e vétektől ment s a szerzet tagjai itt nyugalomban, barátságban, bizakodva élnek együtt. Guzmics bizonyossá

teve, hogy itt semmi összeütdésektől nem tarthatok. Mely tiszteletessé teszi előttem ez a szerzet mostani igazgatóját! mely tiszteletessé ezt az itt élő, tudományt és mindazt, ami jó és szép híven szerető sereget! Örvendettem, hogy szent István őket így egyesítette; de bár mindég ily főt kapjanak s mindég magokhoz hasonló társakat végyenek fel. Egy-két setét fő s egy-két hiú epés szív felzavarhatná nyugalmokat.

Az estvéket mindég, de kivált az utolsót, vagy a Guzmics szobájában tölténk, vagy az enyémben Fábiánnal, Maurussal, olykor Vincével; s itt maradt időnk nemcsak a vígadásra, hanem a bölcsekedésre is. Guzmicsnak kedves ideája az únió, s ámbár ő teológus, és hív, alig van kedvesebb könyve, mint a Herder írásai, nevezetesen *Ideen zur Geschichte der Menschheit*. Szabad lélek, de korlátjai közt, és amit alig tudok érteni, ő is heves barátja a coelibátusnak. Én tőle oly sok új és nagy ideát kaptam, hogy felejtém a magaméit, s érzettem, hogy akinek nem stúdiuma a felvett tárgy, legbölcsebben bánik, ha azzal, akinek az stúdiuma, nem ellenkezik, hanem attól a jót eltanúlja.

#### 4

Szeredán (ápril 13.) Farkas Vince úr, most spirituális, ezelőtt direktora a sopronyi háznak, az apát parancsolatjából velem jött, s délután Tatára értünk, meglátni a piaristák rektorát, Fajsz József urat, és az Újhelyből ismert prof. Nequasilt, s a gróf Eszterházy már 1803. látott kertjét. Ámbár sieték a kertbe, felejtém vágyamat a tiszteletre oly igen méltó rektor társaságában. S itt egy heves szenvedelmem vala kielégítve: a még eddig nem látott rézmetszetek végigforgatásában.

A kisdéd vár, azolta hogy itt jártam, némely igazításokat veve, s igen elmés rajz szerint s a régi kor ízlésében. De azt megtekinteni tiltá az estvére hajlott idő. Közel ehhez a malom szomszédjában, szemembe tűnt az olasznyárfák hihetetlen vastagsága, melyhez én ugyan messzeről hasonlíthatót sem láttam. Vince társammal megjegyeztetem a helyt, honnan a mérést kezdém, s a fa derekát kétszeri ölelésem sem tudta keresztülfogni. Nem hinném ezt, ha magam nem láttam és nem mértem volna. S ily buja növésű minden a kertben is. Platánokat sem láttam sohol vastagabbakat.

Itt lévén huszonnyolc év előtt, neheztelék a kertészre, ki annyira elborította volt bokrokkal és fákkal a kertet, hogy abban alig talált gyepet a szem, hol megnyughassék. Azolta a régibb csalitokat kihányák, és már most e panasznak nincs helye. Gyönyörű magány, s szép kinézései vannak a Vértes hegyeire és a pinceházakra, melyek ott sűrűen egymáshoz, egy kis gazdag falut gyaníttatnak. A kert ékességét kivált gazdag vízi partiái adják. Eléggé széles és tiszta taván százanként úszkálnak a hatyúk.

Esztergomba ebédkor érénk. Útunk a Szent Anna rotondája mellett menvén el, melyet a kardinális primás a templomokban gazdag városnak ezen távolylekvő végében most állít, kiszállánk szekerünkéből. Oh ha annak lámpát nem adnának! oh ha tornyocskákat nem! mondám, mikor itt a gőzhajón mentem el, és most midőn azt már Nyergesújfaluból megpillantottam. De a keresztyén kultusz harangokat, s az új ízlés kupolára lámpát kívánt, s így itt nem látjuk, amit Rómában az Agrippa Pantheona láttatott. Gyönyörű toszkáni oszlopozat áll a tornác előtt, s a nagysága által tiszteletes mívhöz az illett. A templom belől tömve vala a kőmívesek állásaival, s nem engede szabad nézést.

A várban egyedül és vezető nélkül akarék felmenni, de prof. Félix, egyik szeretetreméltó tagja a benediktinusok esztergomi házának, nem gondola protestációmmal, és minthogy attól tarték,

hogy magyarázásai a tárgyak első rám hatását meg fogják vagy zavarni vagy gyengíteni, fogadást teve, hogy néma vezetőm lesz. Most köszönöm, hogy meggyőző makacsságomat; nem láttam volna mind, amit láttam, vagy nagy idővesztéssel.

A várba a rövidebb gyalogúton is felmeheténk vala, de szeretetre méltó barátom megkerülteté velem a kanonokok házát, mely mellett a szekérút fordul fel a bazilikához. Az egymással szembe álló két ház sor közt egy nagy domb álla, úgy hogy innen oda nem lehet látni; de a dombnak háromnegyede már elkapartatott; az egyik negyed még várja az elseprettést, s ez a hat öl magasságú, hosszan elnyúlt domb arra emlékeztete, amit Horác és Sallust emlegetnek, hogy a Róma nagyjai hegyeket döntetének el. S mi ez az óriási munka ahhoz, ami ezután vára itt reám! Ma már nem látunk isteneket; mely nagyok vagyunk, midőn isteni mívelket láthatunk!

Prof. Félix úr vezetőm elvive a bazilika mellett, egy nyomorú régi szurdékba, hol most az architektus Packh János úr lakik. Ezt nem lelénk: igen testvérét, s ez jó vala láttatni velem a modellt, mely az egész dombot azon állapotjában mutatja, melyben a nagy munka teljes elvégzése után fog állani. Ezen az épületek, és a kert, mely a domb oldalait körülöleli, kártyaházakként állanak. Srófjain felemeltetvén az asztal, az alsóbb tábla a hegyet, minden régibb épületeivel, aszerint adja, ahogy az a kardinális építései előtt állott, s ha ki tudni akarja, péld. hogy a Protomartyr kápolnája helyén az új építés előtt mi volt, ennek helyét az alsó táblán felkeresi, s látja, hogy az ott állott épület az vala, melyben, a tradíció szerint, Vajk herceg Istvánná kereszteltetett. Ezt talán nem vala felesleges azoknak kedvéért elmondanom, akik ily modelleket nem láthattak.

Azon szobában, hol ez tartatik, állanak mindazon régi fegyverek, s egy irtóztató buzogány, s a vas és egyébnemű edény sokasága, melyet a föld elsimításakor a napszámosok találtak, s a megtekintést ez is érdemli.

Schrott András urat, ki a Novák apát Pannonhalmán látott büsztjét dolgozta, termében találánk, sáros kezekkel, mert éppen a pannonthalmi torony ajtaja figuráit tapasztgatá. Nagy része ezeknek már leöntve áll, úgynevezett lágy ércben: a császár, a nádor, Somogyi János alkancellár s Novák apát s ez egy írást vévén által a császár kezéből, melyen ez az egy szó áll: DOCETE, és sokan mások. - Magasztalám a Novák fejét, melyet már Pannonhalmán láttam s elbeszélé, hogy nem találván festett képét, megnyittatá a koporsót s úgy fogott munkájához; s amint azok mondják, kik Novákot ismerték, a büszt jól hasonlít hozzá. Új okom, hogy ismét nehezteljek azokra, akik magokat festetni nem engedik. Nováknak szerénysége makacsság volt, nem szerénység, mely olykor csak annak rettegése, hogy hiúnak fogunk ismertetni. Aki szereti látni a mások képeit, igazságtalan, ha másokat foszt meg attól, ami magának kedves.

Most végre a bazilikát menénk látni.

Külső fala annak faragott négyszögekből áll, míg a vácinak három oldala terméskő, el nem simított vakolással. A templom testének fala, mely a kupolát fogja tartani, minden ablak nélkül, görögösen, mely temérdek nagyság! a nézőt elfogja kicsinységének érzése; de el egyszersmind nagyságának érzése is, s örvend ennek. Tíz esztendő alatt mennyire ment itt a munka! De még kell tíz, míg teljesen elkészül. Ez időt is kíván, nemcsak gazdagságot.

A sírokhoz széles, alkalmas, világos grádics vezet. Egyiptusi lélek szállja meg a nézőt, midőn itt a temérdek izmú oszlopokat látja, s azt a két kolosszális angyalt, mely az alól szélesb küszöbű veres márvány ajtó előtt őrt áll, s a pályát megfutottak nyújtja a diadal koszorúját. Az ajtó felett ez olvastatik: PRINCIPIS A RUDNA SUCCESSORUMQUE SOPORI. S harmincnál több nyílás mégyen be a falba, hova a koporsók betolatlak.

A templom jobb végébe előbbi helyéről a Bakács Tamás kápolnája vitetett által s ezzel áltellenben áll a protomartiré, melynek oltárán a mi Ferenczynek Istvánja fog állani, térdre bukva



már kövezőinek verdesései alatt, de felegyenesedett testtel s égre nyújtott jobbal. Az oltár márványablája már fel van állítva az égből leszálló angyallal, ki hozza a pálmaágat és a sok fejből és szárnyakból álló apróbbakkal. Maga a mártir még Budán van munkában. - Áltellenben ezzel, bevonva fejér kárpittal áll a Károly Ambrus főherceg primásunk emléke, Pisánitól Milanóban, carrari márványból. Az ifjú herceg félig fekvé ül ágyában, mely megett egy angyal hívja felfelé emelt karjával, egy másik, lábainál, háttal fordul el a nézőktől, mély fájdalomban. A műv fala feketés márvány, piramisi háromszögre.

A templom belsője veres-márvány táblákkal van kirakva; oszlopai fejérek lesznek. Mely kár, hogy Esztergomnak más színű márványa nincs, fehéres vagy sárgás! Ezt, azonfelül, hogy a szemnek nem kedves, még az a tekintet is sajnáztatja, hogy akik ide jönnek, a megünásig látván a veres márványt Almáson és a szomszéd helyeken, meglepve sem érezhetik magokat.

Prof. Rummy úr, most Magyar Törvény tanítója a presbitériumban, elvezete a bibliotékába, mely itt most egy templomban tartatik. Vágytam látni a Homonnai Bálint kezével magyarul írt Naplót, de az alkonyodásnak indult estve ezen örömetől eltiltott. Az helyett az egri születésű bécsi prof. Hess Mihály két oltártábláit néztem igen nagy gyönyörűséggel: a nagyobbik a bazilikában a nagy oltárra vitetik, a másik a Rotonda számára készült. Gondolat, rajzolás hibátlan, az ecset velős. Itt Anna asszony ül s térdén tartja a könyvet: Joachim mellette áll a tábla jobb felén; a szeretre méltó gyermek Anna előtt, lesüllyesztett fővel, profilban, egymásra tapasztott kezekkel s jobb válláról igen szép vetésekben foly le a kék lepel. Bájos kis figura! - Amott Vajk, keresztbevetett karjaival, lehajtja fejét a medence felett; Asztricus, erővel eltölt öreg, oltári igen gazdag öltözetében, infulás fővel önti fejére a vizet; Geysa és Sarolta széjkéből, mások az oratóriumból nézik a szent munkályt, s a császár és az ifjú nagybátyja mellett állanak, mint tanúk. A pap megett szolgáló társai. - A templomi stíl tökéletesen el van találva; s képet Maurer sem adhatá szebben s látszik, hogy Hess ennek dolgozása alatt studiumává tette az olasz iskola hőseit.

Az én régi barátom prof. Rummy úr elkísére vacsoránkhöz, hol egy először most látott barátom is, esztergomi plebánus Argauer Máté úr, megjelené, a vármegye orvosával, a zemplényi eredetű Kamenszky István úrral. Örömeinket elkéséríté egy tárgy, melyről a jók szeretnének hallgatni, ha felejtteni lehetne: az az undok pör, mely literatúránk körében egy idő oltá foly, és amelyet, midő azt hívénk, hogy végre el fog aludni, a Kritikai Lapok újra lángba hoztak. Rummy javallá, hogy a Tud[ományos] Gyűjtem[ény] februáriusi darabjában egy nagy férfi mellett, ki a Kritikai Lapokban szemtelen vadsággal támadtatott meg, mert másatlan szépségű munkáit nem a készülőgető, hanem a kész nyelven írta, s felolvasá előttem, amit azok mellett, akik nem magyarul írtak, ő tevé fel. Örvendek, hogy ő is felszólala; s nem pirúlok megvallani, hogy a párducus Árpád tömjénzőitől végre borzadok, s szégyellek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer eszten-deig csendesén fekhethén sírjában, most onnan minden által felrángattatik, aki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni, s valami olyanformát mint az épész, összefirkálni ő is tud.

És mely igazságtalanságokat követének el ezek mind ellenségeiken, mind barátjaikon! Csendesén nézem én, midő a megbántott botot kap és magának nyugtot csinál, s nem neheztelek, midő látom, hogy az energikus doktor Martin Luther az Ótestamentom egyik helyét e szókkal adja: *Den Narren muss man mit Kolben lausen*. S nemcsak csendesén nézem, de javallom is, midő azt verik, aki a csípkedőt nem visszacsípkedi - ami mindég szabad, ha nemtelenül nem esik, és mindég elég -; hanem a legnevetségesb naívsággal, melyet valaha látánk, önmagát óriásnak, ellenkezőjét törpe gnómnak akarja tekintetni, s kevély bosszúban osztogatja gondolatlan leckéit; csendesén nézem, midő a záptojás visszarepül azt

hajítgatóra; a bántók így némulnak el, s látjuk, hogy a drasztikus gyógyszernek volt foganatja. De ami egy feje, szíve, polgári tekintete, polgári érdemei által tiszteletünket s szeretetünket kívánható férfi ellen, kit a pörbe (amint egy helye nyilván mutatja) vagy világosan vagy ravaszul tett, de bizonyosan tett kérés csavara be, és annak felejtése, hogy aki mocskosok közé elegyíti magát, nem maradhat tisztán; ami az ellen nem védelemképpen, hanem túl azon, s nem nemes bátorsággal, hanem képtelen vakmerőséggel s hideg bosszúval követtetett el - azt úgy hiszem, minden jó utálattal fogja nézni.

Igen is, Író és Író közt az írói pályán nincs különbség, s itt a nem nemes születésű, szegény, de szegénységét méltósággal viselni tudó Virág több mint Zrínyi, ha ez nem egyéb, mint Horvátországi bán, s Horác a maga ajándékul kapott Sabinumában több mint a Sabinumot ajándékozó királyi gazdagságú Mecén. De az Író, bár teljes igazzal nagyobbak nézheti magát, mint a szent körön kívül nagy, tisztelni fogja a bevett rendet, s az elsőséget, ahol illik, ennek megadja. - Őszülő fej érdemet senkinek nem ad, sőt világos jele a test gyengülésének, mely többére a lélekét is magával hozza. És mégis Rómában, úgy beszéli Juvenál, az ifjabb le nem mere ülni a négy esztendővel idősb előtt. Itt egy nemeslelkű, igen nagy érdemű ember, férje az ország kancellárja unokájának, egy angyal-lelkű leány és három nagy kimíveltetésű fiú atyja, nem kémélve sújtatik vissza egy ifjúsága napjait élő által, hanem hideg dühvel tiportatik.

Körünkben fonák pártoskodások üzik dúlongásaikat. Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt, Vörösmartyt én irigység nélkül hallhatom magasztaltatni; gyászfátyolt kötek fel, midőn a Kisfaludy Károly halála hírére meghallám, és csak én minden barátjai közt; Berzsenyit és Vörösmartyt korunk és körünk nagy díszének vallom, s Kölcseynekben szeretem, s kevélykedve tisztelem az Író, az Embert, azt a hív és bátor Barátot, akit tolt lelke kimondani, hogy ő az Akadémiában Az nélkül, akinek szertelen érdemeit leginkább ő alkalmas megmérni, ülni pirúl; s az Író, az Ember, és a Barát mellett a legszerencsésebb Szólót is mindazok közt, akik körünkben magokat hallaták. Sem az a hiúság nem bánt, hogy nevem e négy között nem áll; a magasztalótól én kaptam a magamét máshol. - De ez a kevélyen elharsogtatott ítélet, ha igazságos-e ez? Minden jó-e e négynek munkáiban? S miként felejthet ez a Kritikus, Kisfaludy Károlyt tömjénezvén, Kisfaludy Sándort, ki a maga nemében kérdésen kívül nagyobb, mint Károly volt a magáiban, és aki ezzel a kifogyhatatlan gazdagsággal, az érzésnek ezzel a csudálást érdemlő hevével, egyetlen egy közöttünk, és talán századokig egyetlen fog maradni. Miként felejthet Kist, Fáyt, Szent-Miklósy, Dessewffyt, és lelke rokonát, a Paszmosi lantost? miként Szemerét, a bájos, mélytudományú, és ami neki egyik ritka dísz, szerénylelkű Embert, Kritikust és Poetát? Miként felejthet a saját bájú Guzmicsot, s a filozófusi lelkű s tudományokban gazdag Fenyéryt? Miként azt, hogy Toldy a mi legjobb prozaikusaink sorában fényesen ragyog? és ki énekle édesebb dalt, mint Bajza, kinek prózai dolgozásai is láttatják a szép remény ifjú férfit. S Cserneczky az e, aki felől kegyes mosollyal kelljen szólni? Én a derék ifjúból, mindjárt első fellépésekor, igen sokat ígértem ügyünknek. - Nem hon és mester-ség szeretete az, ami embereinket e dúlásokra ragadozza, hanem szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gög. Ha a vázakat döntik, azzal nem gondolok; még örvendek neki; de azt tenni méltósággal illik, nem vadsággal. Hol a Kritikai Lapokban legkisebb nyoma a szív meleg érzéseinek? Pedig a kritika ki nem zárja a szívet, amint azt a nemesérszésű Kis Pope után, s Horác az ismert Epistolában, tanítják. Én részemről inkább szeretnék annak tekintetni, aki barátim botlásit meg nem sejtettem, sőt még annak is, aki azokra leplet tudtam vonni, mint egy gladiátornak, aki ellenségeimet s barátimat összevagdálám, hogy kardomat villogtat-hassam; hát még annak, aki tiltott s alacsony fegyverrel is éltem, csak hogy csudáljanak!

Útam eddig a tavasz legtisztább, legmelegebb napjaiban folyt; ma eső esett, mely nekem mindég kedvetlen, ha nem éjjel jön, és soha nem inkább, mint útban. Társamat balom mellett elnyomta az álom, s így én újra emlékezem azokra, amiket Esztergomban láttam, s visszavágyék hol Pannonhalmára, hol Pestre, hol azokhoz, akiket januárius utolsóján elhagytam. - Kedves búsongás fogta el lelkemet.

A romántos táj egyezésben áll a lelkem busongásával. Beértem a csavargó Duna szűk völgyébe, melynek bokros hegyei oly meredek eséssel a víz szélén zöldelni kezdenek. Boldog szegénységet mutata minden, amit láték. Egy igen meredek szirtű igen magas ormon, mely a víz szélén kele, messzére tűnt ki a vallás szent jele, vigasztalásokra azoknak, kik itt szenvedő szívvel mennek el, s több hatással itt, közel a fellegekhez, mint ha a völgyben állana. - Önts azt az enyémbe is, szerencsétlen jel! - kiáltám s elmondám egyik énekemet:

Az oktalan Bölcs titeket, Istenek,  
Tagadni akarna. De ti felette meg  
Dördítitek bosszús ütéssel  
A ropogó tüzeket, hogy Újhely

És a Hegyalják tornyai rengenek  
S fortyanva csap ki partjain a Tisza;  
S ő sápadozva rogyan össze:  
Érzi hatalmatokat s tagadja.

Ekként dühültek egykor az elfajult  
Tellus szülöttjei ellenetek; de Zeüsz  
Felkölt; futának ők s az ádáz  
Enceladust leteríté az Etna.

Engem szerény szív vonz tifeledek és  
Nem ingható hit s magzati félelem.  
Áld szenvedésim közt nyögésem;  
Áld poharam, ha virág övedzi.

Az éj sötétét tiszta nap, a fagyos  
Telet tavasz s nyár váltja fel és az ősz  
Gerézddel ékesítve fűrtjeit,  
S újra sötét jön elő, fagy újra.

Hadd jöjjenek! ti gondotok az. Nekem  
Örvendeni illik, túrni, reményleni.  
Ég, föld szakadjon össze, szórja  
Lángjait a Phlegeton; ti védtek.

Most feltűne előttem Visegrád, szomorú romjaival. Királyok lakja egykor, most baglyoké! -

Délre Vácon valánk. - Társam, nagy barátja a virágoknak, a püspöki kertecskét akará megtekinteni, hol piroslott a *salvia splendida*. Onnan a Migazzi által új alakba öntött lak szobáit, és osztán a templomot, hol hat öreg kanonok egy tüzes arcú fiatal succentorral éneklék zsolozsmájokat, kórusi hangjaikon. A belőlről és előlről igen szép és nagy templomnak semmi képe nincs, ami érdemlene figyelmet, s elbarnúlva állanak az elsők kezdve az utolsókig, barnák már a festéskor is. Az egyik oltár tabernáculuma előtt irtózatossá mázolatban áll a Mesterség egyik legbájosabb műve, a Madonna della Seggiola - és azt senki sem ismeri blaszfémiaának a mesterség istenség ellen s e szent helyt. A templomnak minden festéseit ki kellene hányni; egyedül a kardinális Migazzi muzívmunkájú profilképe érdemli a megtartást, és három társaié.

Vince barátom a mizerikordiánusokhoz vive el. A talárist viselő nem pap patikás ráismere benne kedves tanítójára s érzékeny szívvel láttam, mely melegséggel mentek egymásnak. Tiszteletes szerzet, mert jóltévő. Egy összezsugorodott, összegörbedett öreg, de eleven németke elvive kórházába, mely templomnak vala építve s így is templom. Az most üresen állt. Két kisebb szobában hét beteget találtam, mind férfibetegek. Az asszonyi neműek Pesten gyógyíttatnak az elizabetináknál.

S most a Siketnémák Intézetébe menénk. Schwartzert magyarul tökéletesen tudó s magyar születésű direktor úrnál gyönyörűséggel folyt el egy egész órámm; érett lelkű, gondolkodó férfi. Áltada bennünket professzor Királyi úrnak, s ez iskolájába vezete, de tanítványai közzül csak két serdülő német fiút s egy kisedet fiút - s egy nyolc esztendőss leánygyermeket tuda előnkbe állítani. Elmondván, hogy ezekkel mint kezdi oktatásait; a német nyelv hét vokálisait felírta táblájára, német jelekkel, úgy a konsonánsokat is s mondatát hangjaikat a siket és így néma leánykáival. Ha az hibásan vagy nem tisztán adá a kívánt hangot, nem igazíthatván füle által, ujját betolta a gyermek szájába s annak ajakait és nyelvét fel vagy le vagy összetolta, míg a kívánt hang jött.

Most a már csaknem kitanúlt ifjat vevé elő s egy katekizmusnak valamely kérdését az én kezembe adá, egy másik nyomtatványát az egyik legénykéébe, hogy ez diktálja le a feleletet az írónak az iskola rángatásaival. Az író szóról szóra adá a feleletet s az gyanút támaszta bennem, hogy a feleletet nem társa jelei s keze rángatásai után adta, hanem könyv nélkül tudja. Megkérdeven a professzortól, ha tanítványaihoz a többes szám harmadik személyében kell-e szólanom vagy az egyes másodikában, ezt írtam a táblára, itt sem felejtven, hogy az örömben szűk életnek minden percében örömet kell szedni s adni: *Kannst du tanzen?* A két néma fiú elnevette magát. Tudni akarám, s még világosabban, mert a nevetés gyanítanom engedé a feleletet, mely ideát ragaszt a leírt ígéhez, s a fiú kerengést festve ujjával a levegőbe. - Német, mondtam, ha magyar volnál, bokáidat ütéd vala együvé.

Míg itt állánk egy gyönyörű s jól öltözött ifjacska lépe mellénk. Úgy hittem, hogy az fia az egyik vagy másik tanítónak; de az is a ház tanítványa volt, Nógrádi viceispány Gyurcsányi Gábor úrnak egyetlen fia; a gyermeket dajkája tette siketté. Ez magyarul tanúla írni s érteni, mert magyarok közt élend. „Mikor voltál szüleidnél?” kérdém s felele: „Husvétkor.” - „Örölsz-e, hogy ide hoztak iskolába s érzed-e, mivel tartozol tanítóidnak.” - Felele ismét, amint illett. - Most ő vevé kezébe a krétát s ezt kérdé tőlem: „Micsoda az úr szolgálja?” - Professzora kitörlé a hibásan tett kérdést, s ezt írta helyébe: „Micsoda hivatalban van az úr?” - „Pap vagyok”, felelém. De a kedves gyermek elneveté magát s a tábla végére mutata, hova ezt írtam volt jóval előbb: „En egy jó asszony férje és hét gyermek atyja vagyok”, s nevette, hogy

megpiríthatott. - „Hát minek gondolsz?” - kértem. A gyermek felelt: „Kapitánynak.” - S azon én nevettem és az én Vincém.

Miért nincs itt, akivel e szép örömet megosztani szeretném! sóhajtám magamban s megcsókolám a nyolc esztendő leányt. - Mely boldog az atya, aki szerencsétlen gyermekét idehozta s emberré teremtve viheti el! Áldás hamvaira, aki a szenvedők könnyeit felszáraztani tanítja és akik ennek példája után miközöttünk szárazstják!

## NÓGRÁD, GÖMÖR. 1831.

### 1

Szemere és Szemeréné Nógrád, Gömör, Borsod, Zemplény, Ung, Bereg és Szatmár vármegyékbe akarának tenni utat, rokonaikhoz, barátjaikhoz, és mivel Szemere azt, melyet orvosa tanácsából tavál júniusban teve, igen szerencsés következésűnek találta. Én együtt menék velek. - Pesttől hazáig, a szokott úton, harmadnap alatt elmeheték: most Péceltől Patakig tizenhét nap értem. - Mely idővesztés! De mely örömeket ada nekem ez az út!

Domonyból a szép Aszód mellett, ebédre Acsán valánk. Szemere nem jól érzi magát, s így Acsán a fogadóban szállánk meg, de a két kastély kertjeit megjártuk. Negyven esztendeje, hogy nem voltam itt. Nagy idő, s a változás nem kisebb. Akkor a tornyos régibb kastélyban, a hegy fokán, báró Prónay Gábor lakott, a maga nagybecsű bibliotékájával, főigazgatója a pozsonyi kerület iskoláinak, s Gömörnek főispánja: a hegy gerincén, bátyja László előbb nógrádi alispán, tovább helytartói tanácsos, végre királyi komisszárius a zólyomi kerületben, és mint az, zólyomi, 1790 óta pedig csanádi főispán; - cátói rényű s komolyságu férfi, szíves barátja ébredező nyelvünknek és literaturánknak, a fénynek nem nagy áhítója, de nem is kerülője; úgy nézte azt, mint születése s hivatali által rárakott s gazdagságai által birt terhet; mindenben szerencsés, csak öccsével nem az és némelyik gyermekével. A két kastélyt, amaz atyait és amelyet itt László épít, a templom választja el egymástól. Néhány öllel alább, mint a templom, áll családi kriptájok, hol az egy helyen lakott, de egymást esztendőig sem látott két testvér most nyugalomban fekszenek együtt.

### 2

Kiérénk az örök dombok közül, s elterüle előttünk az Ipoly szép síkja. - Balassagyarmaton vágyánk látni a megye országszerte tisztelt alispánját. Ülést tart a szobájában. Így az egykori főispán gróf Brunszvik József országbírájának, Henriette leánya által olajban festett képéhez vezettetünk magunkat, mely hogy itt függ, sok esztendő óta tudtuk az ujságlevelekből. - Az valóban a hű gyermek műve, s idegen kéz rajta sem a rajzolásban, sem a festéklésben nem igazított. A verset hozzá Verseghynek kelle csinálni; egészen rajta van ennek karaktere. - Itt függnek a régibb főispánok is, nagy számban; Grassalkovics, a sok Forgács, s ezek közt Zsigmond, a nádor. De mindezeket nem jó nézni.

Itt függ I. Ferenc is s József főherceg nádorunk Krafft Pétertől; amaz az aranygyapj talárisában, ez generálisi fejr mentében, veres nadrággal és dolmánnyal - de miért nem a sz. István rende skapuláréjával inkább, mely a képnek több innepiséget s gyönyörű vetéseket adhatott volna! A császár arca mása annak, melyet éppen ez a művész a Pest vármegye palotájának készít, de valamely változtatással; a főhercegé Isabey után van festve: husz esztendő előtt

még jól, de nem már ma. A két testvérnek most birjuk igazán hív képeiket s kőmetszésben is, a császárt Ender, a nádort Lieder után; s a két kép mind arcaikat, mind lelkeiket igen híven adja. Az elsőből títuszi lélek pillant ki, a Liederén azt látjuk, kit dietáink a legelső fejnek vallottak. - A Stieler Ference éppen nem Ferenc.

3

Viceispán úr láttatá velünk, amivel Nógrád méltán kevélykedik; azt az épületet, hol negyven rab gyapjat ecsetel és fon, s azt pakróccá szövö. Nem új megjegyzés, hogy a tömlöcök gonosz-ságok iskolái, és hogy a rabok onnan nem megjavulva, hanem teljesen megromolva jönnek ki, s az nem lehet másképpen: a durva bánás elmérgesíti lelkeiket, s együvé zárva, a gonoszok azokat is megrontják tanításaik által, akik oda csak botlás miatt jutottak. A nógrádi rab nappal szem alatt s a jobbak társaságában lévén, feleszmél, jobbá lenni megszokik, s nem megalacsonító munkára fordíttatván, mint ahol vele utcákat sepretnék, s így keblében becsületérzéseit elfojtják, végre kedvet kap a munkás életre, holott gonosszá azáltal leve, mert kerülté azt. Már vannak szép jelei az intézet helyességének: egy rab, kitöltvén a reá ítélt időt, s a szövés mesterségébe bele tanulván, vesztég marada, s most itt szabadon keresi élelmét, s tanítgatja az újabb rabokat. A rosszak, kiszabadulván innen, fenyegetőzve mennek el, hogy őket a nógrádi tömlöc többet ugyan meg nem látja, s más vármegyékbe mennek által, mert ott, ha rajta vesztenek is, csak megverik, de nem dolgoztatják.

Szelíd bánás mindig javít, durva bánás mindig ront; s mi szükség ott keménységre, hol célhoz vezet a szelídség.

4

Nagy-Kürtösön a taval megholt helytartói tanácsos, Ambrózy Lajos úr tiszteletes özvegyénél egy szép napot tölténk. - Szent érzésű háznép! - És mely csendes rend, mely nyugalom!

A hely keskeny völgy oldalán fekszik s kevés lépésnyire a házhoz emelkedik egy domb, melyen az eső és a hóvíz mély árkokat ásott. A hasznavehetetlen földben vad bokrok és nagy tölgy- és nyírfák nevedtek meg. De éppen ezek a vad árkok az értelmes kertészt felette szerencsés gondolatokra vonák az utak rajzolásában. Én szebb magányt nem ismerek. Szenvedő szív itt leli magát kénye szerint.

5

Most Ludány veve által bennünket a maga gazdag lapályában; másfél század előtt Ráday Pál birtoka; tovább az első, a második, a harmadik Gedeoné, a második Pálé, most a Lászlóé. Itt lelém az özvegy Pálnét, ki 1790. egyike vala a magyar föld első szépségű leányainak, mint mostan legszebb asszonyainknak egyike, s látása elevenebben emlékeztete boldog ifjúságom napjaira. De mindazon jószág mellett, mellyel itt magunkat elfogadva látánk, engem kínos aggás foga el, nem látván, akivel itt kiélhetni reménylém végre magamat: a Miny méltó leányát: báró Prónay Iphigeniet. Rettegvén, hogy azt veszem feleletül, ami előli reményemet, nem merém tudakolni, hol van. Két társával egy igen közel fekvő helyre sétála ki. De végre megjöttek, s az öreg grófné, a Ráday Pál agg köröse mellől még messzére kiálta reá: „Fizsi, találd, ki vár itt rád.” - Fizsi még távolról rámismert, jött, s némán ölelénk meg egymást.

Megcsalt vala emlékezetem, midőn a tiszteletes fát, melynek árnyékában most a hatodik ízű Rádayak, a László és a Wartensleben Idda Istvánja és Gedeona, s a Gedeon és a Teleki Biri Palija mulatnak, egyhelyt nyárnak mondtam. Az kőrös és nem nyár. Még áll a két századot keresztülélt fa, s teljes erejében, s fiakat nevel maga körül. Oh, hogy ez, és ha majd ez végre kidől, azok emlékeztessék a tiszteletes ház maradékát az én, itt 1803-ban és most élt örömeimre, s beszéljék ügyünk barátjainak, hogy én ennek árnyékában együtt valék azzal, kit pályám minden más társainál, kit minden más barátimnál inkább szeretek. Őtet és engem nemcsak gondolkozásaink, érzésink, hanem még ízlésünk is egyesít, s bár soha semmit ki ne ereszthessek kezeimből, míg az az ő javallását megnyerheti.

Még áll a ház, s régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. október 1-sőjén született, s még bírja az asztalt, bár némely igazításokkal, melynél Rákóczi Ferenc a szécsényi mezőn, 1705. szeptemb[er] és októb[erben] tartott konventből ide áltjövén, ülést tartott és ebédelt: s nekem kedves vala képzelnem, hogy e mellette üle az atyám nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispány, s a konventnek egyik tagja.

## 6

Fizsi és barátnéja Ságara menének, meglátogatni betegeskedő barátnéjokat. Arra méne a mi útunk is s így én általültem az ő szekerökre. Beszédünk itt is szüléiről folyt, mert Fizsi némely történeteket senkitől nem tudhata mástól. - De most útunk elhajlék és én Szemeréhez ültem által.

Kevés idő múlva azután Lapujtőn valánk vagy mivel a rút hangzású neveket kerülni illik, mint a rossz ómenüeket, Bocsáron inkább; mert a két hely eggyé forradott, s Bocsár a Mocsáry háznak praedicatumot ada - Mocsáry Antal úrnál. Ez a lelkes, szíve s Nógrádnak leírása által tiszteletes ember kedves veje volt helytartói tanácsos Darvas Ferencnek, kedves sógora consil. Puky Ferencnek.

Itt lelénk gróf Berényi Miklóst, Karacsberénynek is urát; de ez estvére hajolván az idő, paripájára ült s nem gondolván a szakadó esővel s ajánlásainkat, hogy köpenyegeinket vigye, el nem fogadván, Karacs-Berényre áltvágtatott. Nem gondolatlan emlitem ezt; mutatja, hogy a nagy birtoku s a kilenc gyermek atyja magát el nem kényezteté. - Mi vendégei a háznak vígasztalhatatlanok valánk, hogy magát barátunk és gyermekei által megmarasztatni nem engedé és hogy az a reményünk sem marada fenn, hogy más nap itt vagy Berényben ismét megláthatjuk, a gróf egy szomszéd helyre vala lekötelezve. Örömmel hallánk minden szavát s azok kedvesen zengének vissza kebleinkben. Barátja a jónak, még ahol az áldozatokat s tetemes áldozatokat kíván is, de nem úgy, hogy a képzelt jó bizonyos károkat s nagy károkat tegyen. Hányat nem kell most hallanunk, aki elmelegülve képzeletiben és talán azért, mert nekik csillog az új gondolat, olykor csak azért, mert azt akartatják vele, ezzel nem gondol!

## 7

A hely Karacs lábainál egy szomorú völgyben fekszik. Mi, kiesebb táj lakosai ide nehezen szokhatnánk. De a lelkek társaságában semmi táj nem kietlen. S ki hitte volna, hogy itt egy valaki görög nyelven olvassa az antológiát s a Meleáger virágait magyar földre ülteti által. - „Hova is tévedtetek ide görög lélek szép mívei?” - Ezt kiálthatnám fel a Molière ismert szavai

után. Szent-Királyi Szabó István, káplán Karancsesziben, Ludány és Bocsár közt, fordítja őket. Ismeretsége, valamint érdemes esperestjéé is, mindkettőnknek igen kedves vala.

S a tájnak még két lakója, kik az én szívemnek igen kedvesek. - Consil. Kapy Józsefné leánya, Szentiványi Ferenc országbirójának, ifjú szerencsés éveim egyik barátnéja, Etsen s Baranyi Mihály úr, egyik barátja ifjú szerencsés éveimnek. Mindketten testvéri csókkal fogadák a huszonnyolc esztendőik oltá nem látottat. - Mely viszontlátás! mely keserűen-édes emlékezősek! - Szemeinkben rezgő könnyeink áldák a gondviselést, mely bennünket az örvények nyelteső torkaiból kikapott s virágos és tövises partokra teve ki. Baranyainak kevesebb tövis juta, nekem több s éppen utolsó napjaimra a leggyilkolóbbak! - Azon elfojtó érzéssel válánk el, hogy utólszor látánk egymást.

## 8

Nógrád június 20[-án] Losoncon tartá gyűlését első alispánjának Gyurcsányi Gábor úrnak előlülése alatt. - Megtölt a táncpalota s mely férfiakkal!

Csak egy tárgy volt, mely közönséges figyelmet vont magára. Ahhoz legelőbb a második viceispán szóla, Tihanyi Ferenc úr, fia a tolnai főispánnak és septemvirnek. Utána sokan, szükség nélkül is, quo studium suum in rempublicam clarius esset. - Kubinyi Ferenc szavára Prónay János, dietai szeretett követ teve jegyzést, tűz nélkül, mire annak kevés szóval felele. A tanácskozás meleg nyugalomban folyt, csaknem minden szóbaugratások nélkül. Egyértelembe valának mindnyájan, csak egy különözött, gondolom, bölcsességből. Az előlülő nyugalomban hallá a vélekedéseket; semmi tekintete nem mutatá, mit érez; nem sietteté a berekesztést és midőn többé senki nem szóla, kimondá a többség akaratját.

Életem éveinek hosszú sorában ily nyugalmas férfit kormányon még csak egy mást láttam, s talán nem még szebb gyűlést soha.

## 9

Kubinyi Ágoston úr, Videfalván, testvére Ferencnek, meghíva bennünket, s egy délután kimenénk hozzá. Mutatta zoológiai, numizmatikai, mineralógiai, ornitológiai gyűjteményeit, könyveit. - Oh ha ilyet minden megyéinkben lehetne látnunk! Az ilyenek szerzésére pénz is kell, de néha elég a gond is.

Midőn tavaly Gyürky Pál Krassó vármegyében a főispáni hivatal helytartójává neveztetett, rokonai s baráti közül sokan elkísérék Lugosra, s onnan a mehádiai ferdőket és Orsovát is lementek meglátni. Orsován őket egy török aga magyar nyelven szólítja meg, tolmácsokkal pedig franciául és olaszul szóla. Neve most Szélim, honjában, Erdélyben, Szőlősy vala, Pesten jurátus volt, s nem tudom melyik teátrumunkon színész. Kérte Kubinyit, hogy írjon neki s felelni fog, s Kubinyi mutatá két levelét, melyet a contumaciós háznál szinte feketére füstöltek. - Általtettem magamat képzeletekben az ő helyére, s elborzadtam. Barátim látták néma elváltozásomat, s oka iránt tudakozódtak. Nem értvén, mint hagyhatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy reménysége sem lehetett őket, s a helyt, ahol nevelkedtek, ahol annyi örömet és keserűséget élt, ismét megláthatni; hogy magát mint vetheti egy neki egészen új, egészen ismeretlen, elementumaival egészen ellenkező világba, hogy aki itt színész volt, mint élhet oly földön, hol a játékszín, a tánc tilalmaztatik; hogy aki ismeri az asszonyi nem lelkét, élesztő társaságának örömeit, melyekért a soknőűség igen-igen szomorú



poltolék, miként mondhat le ezekről; s lelkemből feltolódék Voltaire-nak ismeretes szava: *Meg nem romlott szívnek oh mi szent a haza!* - Szeretném látni, mondám magamban, mit csinál most ez a Szélim, midőn napjában háromszor imádkozni kergetik, s ő ott öszvefont ujjakkal szakállas állát mellének szegezvén, azt a tompult arcot hazudja, melytől az eszes ember borzad. - Rávevének, írjak neki, s írtam alkalmasint, amit itten mondok; azzal szelidítvén, ami különben keserűnek találtathatott volna, hogy a gondviselés őtet talán azért vezette oda, hogy az európai kultúra magvai, melyen a zultán most már kap, általa is elhintessenek, s így az emberi nemnek ez a faja nemesedjék. - Mely rendes volna, ha Szélim azt kérdené tőlem, ha nem látok-e magam körül mindennap ily Szélimeket, nem egy nemben? - Én honi palánt vagyok; elsorvadnék idegen ég alatt.

10

Szendrői Török János úr, Podrecsányban ebédre köteleze bennünket magához. A hely útjában fekszik Zólyomnak. A ház dombon áll s előtte egy ültetett fenyves erdőcske vonja magára az ott elmenők szemeit, mert a tájnak itt még nincsenek fenyvei. Az udvart angol izlésű kert öleli körül. A hegyeket szép erdők lepték el mindenfelé s a Gács várhegye s a Karancs, mely magasan nyúl ki alantabb társainak sorából, új dísszel nevelik a táj szépségét.

Innen vevé el a ház urának testvérét, Gräfin Nidda nevezet alatt a Hessen-Darmstadti herceg 1805 körül, melyet velem csak a dolog szokatlansága említett.

11

Gácsnak vára királyisan lebeg az alatta elterült völgy felett nyolc pavilonával. Új alakját dél felé Forgács Zsigmond nádortól vevé; mostani ura elseprete kapuja elől a hasztalan épületeket s így a kilátást szabadabbá tette. A hegy déli oldala bort terem, keleti oldala erdőskert. A helység nyugot és dél felé fekszik alatta.

Hazánknak ez a legnevezetesebb posztóműhelye. De Gács csak nemes posztókat készít s felel a színekért. Hatszáz embernek ad dolgot szünet nélkül s hetenként másfélezer ezüst pénz forintot tart forgásban. Lerakója Pesten van. Oda küldi műveit, mihelyt elkészültek s azok ott azon áron adatnak, melyen itt. - Amely posztót én Kassán 1793. hat forinton fizettem ezüstrrel, mely papirospénzben tizenöt forintot tesz, az ugyanazon jószágút itt hat forinton lehet megvenni papirospénzben és így kilenc forinttal olcsóbban, mint akkor. De itt készülnek igen drágák is.

12

Losoncnak egy reform. kollégiuma van s öt esztendő oltá egy luther. gimnáziuma is; amabban háromszáz gyermek és ifjú tanul, ebben nem szinte kétszáz gyermek. Amabban teológiát, mathézist, históriát Kovács Benjamin úr tanít Debrecenből; filozófiát, fizikát, római literaturát Steller János, logikát és poézist Cseh Miklós urak Patakról; de az alsóbb osztályokban egyet lutheránus tanító vezet. A bibliotéka ezután fog szaporodni, s az a régibb professzorok vétke. Lesz könyv tőkepénz nélkül is, azt akarják a tanítók. Az előmenetel, hizelkedés nélkül mondva, igen szép, mely onnan is jöhet, hogy a tanulók száma egy-egy osztályban nem nagy, míg péld. Patakon egy klasszisba kétszáz gyermek is szoríttatik.

A luther. prédikátor igen értelmes pedagógus és egész erővel rajta van, hogy az iskola tekintetbe jusson. A tót és német nyelvű vármegyéből is ideküldetnek a gyermekek megtanulni a nemzet nyelvét, s örvendve látánk, hogy a tót és német gyermekekből fél esztendő alatt magyarul folyvást beszélők váltak. Gyönyörűen és idegen származást el nem áruló hangon deklamálták a Kis, a Berzsenyi, a két Kisfaludy s Vörösmarty énekeiket s egyike a Dayka Homályos bánatját is. Áldás a szent igyekezetre s annak érdemes lelkesítőjére.

13

Gömörnek mindenfelé egyenesen vont s jó karban tartott útjai vannak. Szántóföldjei nagy gonddal műveltetnek, mert a hegyes Murány tája inkább ad vasat, mint gabonát s a lakosok száma ott nagy. Szépek az erdők is s Ozsgyán körül már lehete látni gyalogfenyőt, de szálkás erdeje a tájnak itt még nincs.

Rimaszombatban kevés pillantatig mulatánk. Nyitva lelém a katolikusok templomát s megtekintettem azt. Három oltártáblája van s nem rossz kézből. A János fővételén jó muszkulatura látszik, de a színek nem jók. A két oldaloltár Teréziáé és a Nepomuké; célzásul a Terézia alatt s Karaba későbbi rozsniai kanonok úrral történt dologra.

14

Tornalja mindnyájunknak, de kivált nekem, csoportosan ada felejtethetlen örömeket. Már maga a ház szeretetre, tiszteletreméltó asszonya, özvegye iskolai barátomnak, Tornaljai Károlynak, méltó leánya Losonczy Károly úrnak, kit Borsod felejteni soha nem fog s sógorának, Tornaljai Mártonnak fiai, kiket a gyermektelen asszony a magáéinak néz s ezeknek menyek: Antalné, Losonczy Johanna és Luciánné, báró Szörényi Amália - mely lelkek!

Itt láttam Szontagh Ádám urat is, atyját a lelkes Gusztávnak, kivel Eperjesen két holnapig egy szobában laktam s akit negyvenkilenc esztendő óta nem láttam; itt Draskóczy Sámuelnét, született Ujházy Clementinát, nemének egyik nagy díszét, anyjával a hasonlíthatatlan Radvánszky Polixénnel, ipával, férjével, a minden jóktól szeretettel, ki a mult diétára tizennégy ifjat vive magával, s Gyula, László, Lőrinc fiaival - s Szemere a könnyezésig vala ellágyulva, midőn látá, Polyxén és Clementine mint fogadák a nem vélt helyen barátjokat; itt gróf Petrik Lászlót, egykor társát Kisfaludy Sándornak a testörök közt; itt Almási Balogh Sámuel, kit értekezéseiért, melyeket a Tudom. Gyűjt. közle, látni nagyon óhajtánk s akinek itt egy igen lelkes predikációját hallánk; itt a helybeli prédikátort, Berzsi Mihályt. Ez nő nélkül tölté életét, de sok gyermekei vannak; azokat neki mennyei szíve adá. Árvákat, szegényeket nevel, segéli a szűkölködőt, minden jövedelmecskéjét jótételekre vesztegeti, magának sok sohasem kelle, most, elgyengült öregségében még kevesebb kell. - De öregsége nem teszi hideggé az eránt, ami új, ha jó az új s haladó ifjú társait nem irigy szemmel és bosszúsan nézi, hanem örömmel gyönyörködve s akarja, hogy tiszteltessenek, mert érzi, hogy érdemlik azt. Szemere és én forró csókkal jöttünk el a szeretetreméltó öregtől.

Tornaljának szép partiájú kertjei vannak s akkor is fogja hirdetni lelkes alkotója emlékezetét, midőn fogadott gyermekei s ez a szeretetreméltó két meny magát majd siratni fogják, s a kertben egy igen nagy szikla, mely lesz annyi, mint amelyet Katalin a tengerből vonatott elő, hogy Péternek lovagsobrát állíttassa reá, s amely még meredekebb a petersburginál, alakjára

még csodásabb. Ez ide az égből szakadhatott, mert itt ezen egy darabon kívül semmi egyéb kő nincs. - De Tornaljára égből szívek szállottak alá, nem kövek.

Rimaszombattól Miskolcig gyönyörű völgy húzódik, s az út rajta Jánosin, Rima-Szécsen, Bánrévén, Putnokon, Dobicsányon, Kazinczon, Szent-Péteren keresztül fut, eltöltve mindig Gömörvármegyei szekerekkel, melyek a miskolci gazdag piacról oda életet visznek. A völgy nem széles, de termékeny, s hegyei sok és jó bort adnak.

De az örömben gazdag út színe már Miskolcon borulni kezd, Szerencsen pedig már világosabban értünk, hogy Szemere Péter főszolgabíró Tokajt be akarja záratni, mert a Máramarosból sötét szálakon hordó oroszok az indiai epemirígyet (cholera morbus) oda is elhozák, s két ember közülök és egy harmadik, kivel dolguk volt, egyszerre összerogyott, s meghaltak; hogy a nyavalya Tisza-Újlakon, Ugocsában s Zemplényben Tárkány, Agárd, és Cigánd helységeiben kiütött; s ezek zárva vannak. Nem merénk hinni a szót s Patakig hajtatánk. Ott bővebben s bizonyosabban hallánk a hírt, s képzelvén, mi fogna történni, ha Szemere bemenne ugyan Ungvár vármegyébe, de oda záratnék; mind én, mind professzor Somosi s Kézy és Nyiry urak kérénk őtet, hogy fordulna meg mindjárt Patakról, s magát a veszélynek, legalább a bajnak ki ne tegye. Engede tanácsunknak s június 30-án egymástól elválánk. Már másnap Újhely is elzáratott és ha huszonnégy órával később jövök, el voltam volna rekesztve házam népétől. A pataki professzorok, képzelvén, mely elakadásba jutna az ifjúság, ha a július 10-dikére rendelt examenek napjáig fenntartatnék, július elsőjén szétereszték azt, és hogy a tett bölcs tett volt, mutatta a következés.

# ERDÉLYI LEVELEK

## ELŐBESZÉD

Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugot felé venni útunkat, valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet nem illik nem ismerünk. S e föld felől utazóinktól sem halljuk, amit érteni óhajtánk, mert gróf *Teleki Domokos* Erdélynek kevés lapokat hagyta, gróf *Batthyány Vincének* útja pedig kisdéd részén mene keresztül s nem a nevezetesbiken. A tudományai s írói érdeme s szíve miatt egyiránt tisztelt nagy férfiú munkájának a kényes bánáson felül az a nemes tartózkodás adja egyik méltóságát, mely sok említést érdemlő dolgot elmellőz, én pedig azon valék, hogy földieimnek a nem ismert országot s a később Erdélynek a mostanit minél bővebben festhessem, s nemcsak nem kerülém, amit el lehetett s el kellett volna hagynom, sőt az affélén kapva kaptam is, s sok olyat beszélek, ami alig látszik ide tartozni, de amit tudni talán nem rossz. Készebb valék feddést vonni magamra vétkes alkotásomért, csakhogy olvasóm vehesse, amit én adhatok. Egy gáncs fog érni igen méltán: az, hogy míg gondjaim apróságokra terjedének ki, mélység nincs előadásimban s tárgyaimon elégnék tartám könnyeden elsiklani. De a tapasztalt olvasó e részben maga kél majd mentségemre. Kevés szereti, ha felőle közhelyt, bár kedvezve, bár magasztalásokkal, szó vagyon s a bajnak némely nemei közül nem másként, mint hibás lépések által fejthetjük ki magunkat.

Legfőbb óhajtásom, igyekezetem az vala, hogy elkerülhessem, amit az ilynemű írásokban legkevésbé tűrünk, a nem való, csak félig való tudósításokat. Olyakkal olvastatám meg tehát dolgozásomat, kik Erdélyt ismerni tartoznak és ismerik. E gondjaim késleltették ennyi ideig megjelenését. Az idegen segéd rajta javított, de rontott is, olvasóm nem veszi többé az első öntvényt, hanem annak összetördelt darabjait, s hibás forrasztásokban. Oda az elsőnek eleven, forró, egyenlő színe s a hézagok a foltokon keresztül is láttatják magokat. Engednem kelle a kényszerítő kéréseknek s elsőbb dolgozásimat elégettem.

A külföld örömet olvas utazásokat s előre látnám, hogy fordítót e levelek is találnának, bár a szándék felől jelentéseket nem vettem volna. El kell tehát mondanom, hogy ez iránt gondoskodni magam fogok, idegeneknek holmit bővebben kell elmondanom, holmit éppen nem, mert itt sok van, ami csak minket érdekel.

*Széphalom 1824.*

## 1. LEVÉL

Alig hagyám el egy-két órányi távolságra Szalárdot, Biharban, hol gróf *Csáky Antalnál* nemes szép hitvesének, báró *Vecsey Ninának* fortepiánója s rajzolóasztala mellett, gouache festészei nézelleiben egy kedves napot éltem, s íme minden nyommal kezdém érzeni, hogy útam egészen új világba vezet. Vége itt azon tömördek síknak, mely Tokajtól a máramarosi, nagybányai, erdélyi hegyekig, s Belgrádig és Pestig sehol meg nem szakadva nyúlik el, egykor a magyar föld tengere. Vége azon művelt és mindent buján termő mezőségeknek, melyen Érsemlyéntől, születésem és első éveim kedves honjoktól Váradig a diószegi, jankai és vajdai pajtákkal és olasz nyárfákkal játékosan elhintett szőlőhalmok mellett elmenék. Vége azon gyönyörű kertnek, mert a kies, boldog táj érdemli, hogy kertnek neveztesse, melyen útam Anarcs és Petneháza, Levelek és Máriapócs, Szakoly és Debrecen körül, Debrecentől

Vámospires hajdúvárosig s Érsemlyénig, hol szép holdmezőkön, hol egész órákig eltartó kies ligeteken keresztülment, és amelyeknek szent éje, a nap égető melegében a legkívánatosabb menedékbe fogadott. Vége a nyíregyházi pusztáknak, Tokajtól fogva Debrecenig, hol a szem égnél s szántott vagy legelő földnél s a számtalan kisebb és nagyobb szárcsákkal és récékkel, bíbicekkel és csévékkel körülrepedett tavaknál egyebet nem lát, és amely homoktengert a mi Tokajunk szép foka dél és észak felől tekintve, mint valamely éteri könnyű lebegésű test, keletről tekintve, mint valamely elbomlott óriási piramis, s a Hegyaljának mértföldekre terjedő gyönyörű kék lánc s távolabb az ungvári és máramarosi hegyek fognak körül. E kedves tájak helyett, melyeket a hegyek közül jövő eltelni nem tudó gyönyör nélkül soha nem nézhet, krajnyai sivatag tűne fel előttem, amerre Zoványt gondolám s kivagdalt, de ki nem irtott erdőség, kákával benőtt holdak, semlyékes kaszálók mindenfelé, csalhatatlan bizonyosságai a lelki s testi szegénységnek. Félnap jöttem, s két lovas embert s három könnyű oláh szekeret találtam elő.

-----

Midőn Debrecenből kijövék, egy tizennégy esztendő legényke szekere mellett mene el, fekete fürtös gubácskájában, és mezítláb, mert az eső csepegett s vállán vitte fékjeit. Gyönyörködve nézém a gyermek könnyű járását és a tömött, inas lábikrákat. „Hová mégy?” monda neki inasom, amint mellette elhajtánk. „Hova megyek? arra ni!” felele ez, s egyet löke állával maga elibe. Mindnyájan elneveténk magunkat a gyermek büszke feleletén; bántotta a bátor megszólítás. Kocsisom valamit igazíta hámjain s a legényke ismét elballaga mellettünk s itt én szólítám meg. Legényke, mondám, te nehezen vevéd cselédem megszólítását, haragszol még rá? Nekem mereszté tüzes fekete szemeit, feketévé sült ábrázatjával, s hallgatott. Folytatám az ingerkedést s ismét mosolygott és hallgatott. Ha nem volt elég az inasának, ezt fogta gondolni, itt az urának is majd adok egyet. Hallgatása tiszteletét mutatá, az a szép csendes mosolygás szabad lelkét, s hogy önbecsét ismeri. Lovaihoz ment vala ki, melyek a mezőn legeltek.

-----

Most jobbra Micske tűne fel előttem egy kisdud hegynek aljában s balra Margita; ez gróf *Csáky Sándor* birtoka, amaz a bihari első alispán, *Baranyi Gáboré*. A két hely kedvesen emlékeztete gyöngye esztendeimre, midőn ötven esztendő előtt anyai nagyatyámmal, Bossányi Ferencsel, Baranyinak szoros barátjával s diaetai követtársával a margitai s szunyogdi hegyeken szüretelgeték. Magam előtt látám a közönségesen tisztelt, rettegett, de szeretve rettegett két öreg képét; Baranyi világoskék mentével, dolmánnyal, nadrággal ezüstre, veres övvel, veres csizmában, kopasz fejjel és ősz bajusszal. Bossányi magas, száraz búzavirág színűben, veres övvel, de fekete csizmával; mind a kettő orientális gravitással s az idők szokásához képest rettenetesen hevesek, de jók, de igazak. Fél század előtt ők igazgatók s később a náluknál jóval ifjabb *Péchy Imre*, a mostani vicepalatinus, egykor bihari viceispán atyja és *Domokos Lajos*, a Márton fia, báró *Patatich Ádám* váradi püspök főispánsága alatt, Bihart, mely az ő neveiket és az ezekéit még most sem felejtí, mint Szabolcs nem a *Vay Istvánét* és *Niczky Józsefét*, s kevélykedém magamban, hogy az egyiknek unokája vagyok. Akinek baja vala, idegen vármegyéből is s olykor két-három napi földről Bossányi uramhoz, Niczky uramhoz folyamodék tanácsokat kérni, védelmököt. Az elejökbe vitt pert ők intézék el a versengők között ingyen, ajándék vétel nélkül, sőt ezeket, míg ott mulatának, megvendégelve s lelkek tisztaságának érzésében parancsoló hatalommal, mintha békebírái voltak volna a nemzetnek. S nem egyedül bírák voltak, hanem pártfogók egyszersmind, s mikor kelle tüzzel, a legkedveltebb barátjaik, legszorosb rokonaik ellen. S míg a többi csak rettenthetetlen vala, a láng Niczky éles is tudá lenni s vastag goromba, de nemesen, elmésen goromba. Mi ily gorombák lenni nem tudunk, mint ily rettenthetetlenek nem; azoknak mondásaik még most sem

feledtetnek s ki ejt ma felejtethetlen szót? Mi csak azt tanulánk meg, hogy egy kis okossággal (a cifrán hangzó név egészen egyebet jelent) célhoz lehet érni s veszély nélkül. És oh a gyönyörű idő, melyben az áldott Terézia korának patriarchális hősei erkölcsaik szennyetlensége és azon méltóság által, melyet az önértés ad, oly tiszteletessékké tévék magokat, hogy a véték az ő megpillantásokra aszerint szeppene meg, mint a Flóra cirkuszának részegei, midőn oda Cató lépe, ahelyett, hogy mi s már régen azt, ami tiszteletet kíván, ami keblünket melegíthetné, nevetségesnek leljük. Korunk ezen semminek nem tisztelésében nyavalyog, s nem jó elnézni, mi lesz a vége. De hagyjuk a panaszt, az aretologusinak mondhatót, s az orvoslást várjuk a természettől, mely kerekeiket bölcs okokból forgatja s előhossa a rosszat, hogy a jó belőle jöjjön elő s új alakban. A szédelgés előbb-utóbb kigőzölög, mert a szent tisztelete oly érzés, melyet semmi részegség és csábulás el nem olt.

A föld az éjjeli zápor által megnyálkásodék, s szekerem nehezebben halada, mint egész útam alatt eddig. Délre Széplakon kellett volna megszállanom, de már a vámoslázi fogadócskában kénytelen valék kifogatni lovaimat. A kaszálók s közel a helyhez, rakva valának boglyákkal mindenfelé, kocsisom azonban a fogadónál csak annyi szénát találá, amennyire lovaimnak abrakjok mellé szükségek volt, s azt csomókba nem kötve hányta le a leány a padról. Boldog és boldogtalan műveletlenség mindenben! De mint kívánhatni azt itt másként? s nem így van-e ez Cseh- és Morvaországnak, s a boldog Ausztriának nem a nagy útban fekvő tájékain is? Csakhogy a megéhezett idegen könnyen felejtí, hogy ott sem kapá semmit, midőn itt lepi meg az éhség. A mindennel gazdag, de pénzetlen földön aki útra megy, megrakja szekerét, s nyárban minden bokor alatt kifog.

Magyarországot Erdélytől Széplak, bihari, s Ip, krasznai helységek közt a Berettyó választja el, mely itt egy Tusze nevű erdőben fakad. A lefektetett buja növekedésű fű, amely völgyön a kised folyam elfut, mutatá, hogy e tájon már régóta esik eső; lovaim összedőlengenezének a sárban. Sötétedni kezdé, midőn Ipra beértem. Körültekintém magamat, láthatnék-e fogadót, vagy faluházat, mert az utasok itt, mint Biharban és más alsó vármegyékben a helység házához szállanak, s nem láték semmit. Történetből szekerem mellett mene el a bíró, s bátoríta, szállanánk egyik vagy másik urasághoz. Nem bizatlanságból, mert hiszen falun lakónak örömet hoz a vendég, hanem hogy szabadon lehessek, egy lakosnál vevék szállást, kinek csúrt láték udvarkáján, hol szekerem és lovaim helyet találhatának. Az éppen nem gazdag gazdának másfél boglya szénája volt, ami nálunk már ilyenkor a falusi tehetős lakóknál is ritkán van.

Híves volt s öreg gazdasszonyom tüzet raka, hogy cselédjeit, napszámosait zsendicével és tejjel forralt salátával vendégelje meg a pitvar ajtaja előtt. Ezek mind oláhok voltak s lyányom örömet lelé szokatlan öltözeteik látásában. Ficsornak, fátának hármas tekercsbe vala fonva üstöke homlokán és elkanyarítva füle körül. Vacsorálások alatt nem ejtének egy hangot. Náluk nincs komolyabb dolog a világon, mint aminek legderültebbnek illenék lenni. A francia késebb volna nem enni, mint nem csevegni, az éjszaki német énekel, de józanon, vannak, akik részegen.

Ip anyahelye a Bydeskútinak írt, de Büdöskútinak mondani szokott nevezetes familiának, s a ház fiú- és leány-ága által bíratik. A háztetők magasak, mint a hollandiak. A görög a maga melegebb égszaka alatt nem félhete, hogy a hó be fogja horpasztani fedelét, s annak magasságát úgy hagyá szélességéhez, ahogyan háromhoz áll egy, s mely szép ez az arányzat, látjuk a rézmetszéseken, és jobb ízlésű épületeink frontonjain. Itt az úgy áll, mint hathoz az öt. S a nyomtatott szalma csomókba nem kötve, villával hanyatik a lécek közé s fekvé és nem haránt. Kéménye nincs minden háznak s az eszterha alól kiomló füst a szalmát feketévé festi, úgy hihetné az idegen, hogy a háztetőn láng futa végig. S a sok évi eső hornyolásokat ejt a szalmán, mint a hegy pataka a fekete agyagon, s ezek közül nem ritkán zöld gyom növekedik.

Másnap alkalmatlan, de kies tájakon ment utam egész Krasznáig, végig a sok épületű nagy falun, báró *Bánffy László* főispánnak lakóhelyén. Flóra bujálkodék gazdagságaiban, kertek valának a rétek és az út szélei, s a fél tavasz és fél nyár meleg fuvallatai kedves illatokkal lebegének körül bennünket. Lyányom minden nyomon kérte az inast, szállana le s kevés idő alatt szekerem tele vala bokrétákkal s virágfüzetekkel.

Kraszna oly közel van Szalárdhoz, hogy jó útban s ügyes kocsisommal, csontos, erős járáshoz szokott lovakon egy nap könnyen ide érheték vala: de a sár s a Kraszna és Berettyó kiáradásaik, s a kerülés, melyet Zovány és Nagyfalú közt emiatt tennem kelle, annyira elkésleltetének, hogy midőn megérkezém, kamarás és major nagyajtai *Cserei Farkas* urat s szeretett hitvesét, gróf *Haller Christinát*, a thesaurarius leányát s egy minorita szerzetest, ki miséjét a háznál mondogatja, már asztal mellett lelém.

Házigazdám kevés hetek előtt gyógyula fel egy, rá két ízben esett ínhidegből, s feje bal-szemének fájdalmai miatt kendővel vala általkötve, midőn hozzá beléptem. Boldog perce az életnek, melyben két barát, annyi esztendő után ismét egymásnak karjaikba eshetnek.

Jól történt, hogy szeretett vendéglőimet ebédlőjükben találám, hol semmi nincs, ami elfogván a szemet, beszélgetéseinket megszagghatá vala, mert aki látni szeret és látni tud, a grófné nappalijában ezer dolgot talál, ami lelkét a beszéd tárgyától félre ragadozhatná s feledtethetné vele, hogy az afféle a bevett renddel ellenkezik. Félttem ettől, s kértem őtet, engedjenek itt maradnunk, s egy-két óráig.

Midőn végre általmenénk amoda, pillantásomat elsőben is a *Friedrich* büsztje s a *Voltaire*-é voná magára, vagy igazában visszataszítá magától, mert ki nézhetné azokat egy ideális antik büszt szomszédjában? Festeni nem kellene szállítás nélkül, faragni annál inkább nem - s a *Voltaire* irtózatot faun szája, s az a darunyak, mint maga nevezi... faragva még rutabbak, mint festve.

-----  
*Csereire* csapatonként jöve szemeinek fájdalma, nyugalomra vala szüksége s hitvesét elfoglalák gondjai szeretett férje körül. Így fel valék hatalmazva, tetszésem szerint használni időmet. Legelőbb a metszett köveinek gyűjteményét vevém elő s azon csinos edénykéket, melyek ide a *Wedgewood* műhelyéből jöttek, a római hamvcsuprokat, az etruszki és herculánumi edényeket, tengeri herbariumát s a nemes kövek gyűjteményét, mely még most is, minekutána egy részét megkevesíté egy gyalázatos történet, kétszázhetvenkilenc darabból áll s a két indiák gyümölcseit kemény téstában s természeti színeikkel, mint a németországiakat *Sickel* öntögeti. A falon *Balechounak Vernet* után metszett zivatarát láttam, sok egyéb jó és nem rossz rezekekkel, s *Fittnek* két kis tábláját, olajban, vaddal, madárral, rajta neve is és az esztendő, de ezt a gyakorlott szem a név és év nélkül is *Fittének* fogja ismerni.

Az eső hol ömölve, hol apróbb szemzésben egész nap esett. Kilesém az időt, hogy a kertet megtekinthessem s láthassam, mint növekedének meg ennyi esztendő alatt az ültetések. A szép sűrű, mely a kert kerítését az utca felé elrejté és amely elsőben itt létemkor csak serdültében volt, most teljes magasságban állá előttem, az olasz nyárok messzére lövellének fel az alantabb fák boglyai közül s kedvesen suhogának a szélben, esőben. Nem lehet ezen kilátni, hogy ültetése oly szent vadságot mutata, nem mint az a másik nyirbált falú, mely alatt a remeteház áll, s azt, aki ide lép, mivel sem szél, sem napfény nem éri, penészszaggal csapja meg. Egy kisdud tóban aranyhalakat s egy rekeszben ezüsfácánokat találtam. A liliodendron már oly vastag, hogy nemsokára viríthat; a catulpa dohánynagyságú leveleivel s az aelianthus glandulosa a maga kevély növéseben s rússzelésű, hosszú leveleivel s a gledicsia kisdud levélkéjével s nagy töviseivel gyönyörködteték szemeimet. Egy keleti platán alatt, melyet már

öregnek nevezhetni, emlékkövet pillantok meg. Tudni akarám, kié a kő, s andalogva, semmit nem várva, a szép lombú fa felé indultam. Mely kedves meglepetés! A kövön ez állott:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene Cato  
S lány szívű Brutus, itt Wesselényi valék.

Köszöném csillagzatimnak, hogy verselővé tevének. Hirdesse ez is tiszteletemet azon nagyunk iránt, kinél az ég kevés halandót teremte, még nemesebbet s ily tisztát.

*Csereinek* a botanika és a kertészkedés kedves foglalatossága s nem, mint sokaknál, kik azt csak játékból, vagy hiúságból űzik és éppen azért benne a nomenclatiónál tovább nem is haladának elő.

-----

Kisétálék a kertből a gyönyörű rétre s örömmel néztem lovait, szarvasmarháit s bivalyait; ezek nem oly termetűek és szarvúak, mint a mieink, s *Cserei*, midőn csikait estve behajták, engem egy arabs eredetű csödörrel ajándékozza meg, de tőlem várván a nevet. Bülbulnek neveztem el (fülemilének), mert más arabs nevet alig tudok.

A bibliotéka mintegy négyezer kötetből állhat. Gyűjtéséhez mostani birtokosának atyja fogott volt, idős fia, *Lőrinc*, német és franciaországi utazása alatt, pénz kímélése nélkül folytatá, hol, midőn a *Broglie*-háznak egyik leányával jegyben volt, meghala. De a gyűjtemény legnevezetesebb részét a ház a tudós *Kaprinainak*, a referendarius nevelőjének fogja köszönni, kinek halála után az egész kincs ide szállott. Bír a gyűjtemény egynehány incunábulát és princeps editiokat, sok magyar régiségekkel és amit látnom igen kedves vala, *Kaprinainak* olajban festett hű képét. [Itt a *Bethlen Farkas* históriájának keresdi kiadása, a kardinális és fejedelem *Báthori András* breviáriuma, a Don Quijote első spanyol kiadása.]

## 2. LEVÉL

Perjéig Krasznától mintegy másfél órányira nem jövék nagy bajjal, az út szántott és dombos, nem meredek földek közt mene. [Mit állottak ki ma lovaim, mit magam, nem képzelheted, s én szinte rettegek, annyiszor panaszlani előtted az út alkalmatlan voltát. De viszont azt a gyönyörűséget sem képzelheted, amit nekem a szép nap ada. Maga ez méltó vala, hogy ide jöjjek, hogy magamat ma kifárasztam. *Csereimtől* kínos érzések közt váltam el. Rettegtem, hogy szemei engem többé meg nem látnak, ha utamat Kraszna felé veendem is, melyet annyival inkább óhajtok, mert sem magával, az igen nemes lelkűvel, nem éltem ki magamot, sem nagy kincseivel. - Az eső mindig esett s mind inkább romlottak az utak.] Horváti, a most meghalt statuum praeses, gróf *Teleki Lajos* birtoka, balra maradott, nem messze az úttól. *Cserei* embert küldé előre, hogy hat ökrök várna készen. E tájon lóforspontot az utas sehol nem talál s az egész Erdélyben egyedül a székelyeknél és szászoknál - s amint a faluba beérék, az ökrök az utcán várának.

A hely egy beszke di faluhoz hasonlít s elfelejtett nyugalmas szegénység képét viseli. Hosszan nyúlt, noha nem nagy, s dombjairól sok apróbb patakok zuhogva ömlenek a nagyobbba, mely a helységen végigfut. Feküdne Helvétiaiban a hely, *Gessner* nem pirult volna kalendáriumi részei közzé felvenni s ismerné egész Európa...

-----

Azt a szót, hogy Erdélyben oly hegyeket fogok mászni, mint a tokaji, nagyításnak vevém elindulásomkor, olyakkal szólván, kik Erdélyt látták; de most előre nézván Nyíres felé s



Kraszna felé hátra, nagyításnak többé nem vehetém, nagy nagyítás éppen ugyan nem vala. Csakhogy ez a bérce a Magyarországot és Erdélyt elválasztó Meszesnek, itt a maga csúcsainak sorában áll, mely miatt magasságát a szem fel nem veheti, lábain sok faluk foghatnának helyt. Meredekségét inkább is érzem az ereszkedőn s lyányom enyelgéseinek közt, ki kendőjét teleszedé virágokkal, anyja, testvérei s egy szeretett barátnéja nevét sikoltozó, felejtém, ami ijesztgeté szemeimet. Végre egészen eltikkadva a legfőbb ponton valék.

Hah! Mily rezzenő pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba, amit láttam. De, ha a tájfestés szóval és nem rajzolatban mindig sikertelen is, minthogy az efféle leírások az iskolák szólása szerint, nem az idő, hanem az űr tárgyai: annak, amit mondok, ha leveleim megjelennek, lesz az a haszna, hogy segíthetik azoknak érzéseiket, kik e cikkelyt itt fogják olvasni. Megfordulék sarkamon, s valamerre tekinték, éjszaktól keletig s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet, s úgy dombot és völgyet minden lapály nélkül, mint midőn a kertész spallérja tetejét zsinór után nyirdeli. A Kárpát ága, mely Késmárk mellől Máramaroson s tovább aztán a Székelyföldön megyen le Szeben és tovább Fogaras mellé, a távolság miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrudbányai s hátszegi rengetegek is. Egyedül a Blagyásza üté ki magát, amerre Belgrádot képzelhetém, a dombok és völgyök örök síkja közül s oldalain foltonkint fehérle még mostan is a hó. Szótalánul állék itt. Úgy tetszék, mintha valamely Isten egy magasán kiálló pontról nézte volna sok ideig a habokban hánykódó tengert, s tündérbotjával egyet ütvén, éppen most parancsolta volna, hogy a tenger azon alakban változzék földdé, de már benőve erdőkkel, melyben egy perc előtt hánykódó hab vala, s még előttem nem volt megteremtve az új föld embere, még nem voltak megteremtve állatai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát; a táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt.

Láttam hazámnak sok tetőjét, s nem könnyen mulaszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván, rólok körültekinthessek s ismervén a különbséget azok és ezek közt, elmondhatom: e látvány egyetlen a maga nemében, s planétánknak talán semmi más pontján fel nem találhatik. A királyi Tátra, a budai, pozsonyi, tokaji, s csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a szem előtt, ott nagyobb és kisebb, hegyesebb és domborúbb hegyeket, messzire elnyúlt síkot, sok városokat és falukat, nyájakat és embereket látni s a hajókat vivő Dunát és Tiszát, az árkaiból messzire kiömlő Bodrogot s így a darab stafírozva van. Itt mindezekből éppen semmi. Magam valék itt lovaimmal, szekeremmel, cselédeimmel s ami rémítő az érzésben vagyon, az még nagyobbodék azáltal, hogy a nap is el vala rejtve, s az egész golyóbisát felettem mindenfelé bús felhők borították el.

Messze mértföldekre terjede horizontom, s képzelhetni a kék szín mint vesze el, a feketés zöldön kezdve a veresellő, sárgálló fehérig, hol azt az égnek végszínétől nem lehet megkülönböztetnem. Ha, amit itten láték, tárgya lehetne valamely művész ecsetének, óhajtánám, festené valaki. De az a bús és sötét egyenlő, minden változás nélkül, vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást, mint egy tengerpart, és sziklák s hajó s légi perspektíva nélkül, s a *Claude-Lorraineket* és *Verneteket*, kik egy alig érezhető rándítással tömérdek messzeséget tudának átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Itt magát kell látni az egyszerű, puszta nagy természetet, s ily bús fellegetek alatt.

Az eső, mely szerencsémre inkább csak harmatként permeteze, egyszerre nagy szemekben kezd esni, s szekérbe ülénk, rettenetes meredekségeken ereszkedénk le a hegy oldalán s keresztül a kimosott sok árkokon. Végre elérém azon csinált utat, mely Váradról Kolozsvárra viszen, s Pajknak s feketetői útnak neveztetik. Lovaim, mióta Magyarországot elhagyám, itt nyargalának legelőbb.

A csinált út nem tarta sokáig, s ismét nehéz helyekre jutottam. Messze földre még itt sem láték semmi falut, azok a völgyekben épültek s a völgyek szűkek, csavargók. Közel egy óra múlva azután beérék Nyíresre, s miként örvendék, hogy itt állást találtam a fogadó mellett, s mind állást, mind fogadót kettőt! De egyike s másika az utazónak csak annyiban használhat, amennyiben maga s cselédjei s szekere meg nem áznak. Ez így van többére a mi Hegyaljánkon is. Ha Kraszna tömött kosárral nem eresztett volna útnak, éhen mennénk vala tovább. Erdélyben bevett szokás a jól eltartott utast alamizsnával ereszteni tovább. Ez nálunk nincsen úgy; s ez emelné Erdélyt, ha azt nem kelle mondanom, hogy mind itt, mind ott az útas, szabadon hajt be az udvarházakba s bizonyos, hogy bizakodása vakmerőségnek nem vétetik azon házainkat kivéve, hol a honi jószívűség helyett idegen hidegség foga helyt. S ilyen házaink vannak, de hála érte a krisztianizmusnak, kevés számban.

### 3. LEVÉL

Éhséget, szomjat, kemény fekvést és ami hasonló baj a szegény vándort érheti, én úgy tűröm, mint bármely más bűnben fogant halandó. De midőn harminchat óra alatt kell étek nélkül ellenni, azt végre az el nem kényeztetett természet is megérzi.

Eléhezve, mint Ugolino, az éhség mártírja - mert Bogártelken nem kapék egyebet juhtejnél és pityirkónál (így nevezék ott álmélkodásomra és földi mogyorónak, amit nálunk hol krompélynak, kolompérnak, hol kompérának, hol sváb dinnyének, hol gurulyának, hol bandurkának mond az ezt vagy szerető vagy finnyásabb útaló magyar és tót köznép), egy órakor értem be Bácsra, s nagy öröm szállá meg a mi lelkeinket, midőn a szép falu közepén egy nem nagy, nem pompás, mindazonáltal paizs-cégerrel büszkélkedő fogadót látánk meg. A paizsra fehér galamb vala festve s az szerencsés jósolatú állat. Most nem jósola szerencsét, mert minden kérésem, rimázkodásom mellett nem kapék mást igen fekete s igen rossz ízű kenyérnél, mely, hogy még egy harmadik igent is vessek mellé, igen kevés is vala; cselédim bort és pálinkát kaptak, valamennyi kellett. Hogy Bács a váradi úton fekszik s egy rövid posta az Erdély metropolisához, a dolgon semmit nem változtata. Fogadósom a város közelségével enyhítgeté kínjainkat, mely nem tehete egyebet, mint azt, hogy ott akadok emberre, ki megszán, s Isten nevében jól tart.

Utam Nyíres óta hegy nagyságú s meredek dombokon s olykor söppedékes vápákon inkább mint völgyeken ment s annyi baj és inség közt még az az örömem sem vala, hogy szemeim szép tájt láthassanak. A dombok oldala parázs föld, alja kemény agyag, s így midőn a felső föld ősszel és tavasszal magába szedi az eső- és hóvizet, a domboldalak a tetőn kezdve le lábaikig s olykor képzelhetetlen távolságra is megindulnak, s grádicsos repedezésekben a völgybe sippadnak. A szem pusztulásban látja a természetet, mely a mi Tokajunk táján a maga épségében és szépségében jelen meg mindenfelé. Az útas itt azt érzi, amit oly tartományon menvén, érzene, melyet ellenségi kezek pusztítottak el.

Nemsokára azután, hogy Nyírest elhagyánk, kifordulván egy keskeny völgyből, magam előtt látám Nagymást, özvegy gróf *Wass Sámuelnének*, született gróf *Bethlen Rozáliának* nagy és régi lakjával. A hely asszonyát, Erdélynek egyik nevezetes leányát, nem lelém; most más jószágában mulata, de híres istállóját s a fedett pompás lóiskolát megtekintém...

-----

#### 4. LEVÉL

Bácsnál vidulni kezde a vidék, s egy szőlővel beültetett dombon túl szélesb völgyet láték nyílni, mint amelyen eddig jövének. Azt váram, hogy Kolozsvárt a völgy közepén fogom meglátni, s a nagyon elnehezedett útban is két-három óra alatt ott lehetek. Azonban előfordulván a szőlőhegyecske mellől, nemsokára azután, hogy Bácsot elhagytam, előttem fekvék a Traján hatodik gyarmatának Clusa nevet viselő városa, melyet az oláh még ma is Klusznak hív; az a város, melyben a nemzet díszé, Mátyás született. Nagyult előttem a hely ez emlék által. Trajánhoz a Róma Caesarjai közt kevés hasonlíta s hány Mátyáshoz, a mi és a minden mások királyaik közt? A szőlőhegy a Fellegvár dombja volt, s ennek lábai alatt fekszik a semmi nevezetes, semmi rendes épületekkel nem díszeskedő külváros, a kis Szamos bal szélén. Kolozsvár pedig körülkerítve magas falakkal a jobbon. Túl rajta oly közelségben, hogy a városnak egyik része ennek lábát lepte el, ismét egy alkalmas nagyságú hegy kel.

Cserei megtaníta, hol keressem a *Wesselényi* házát, hol barátim várnak s ezen utasítás után arra nem vala nehéz rátalálnom. A gubernátor nem nagy és nem magas falú s mindkét felől dísztelen házakhoz ragasztott palotáját, hornyolt oszlopú balkonával balra hagytam, a nagy templomot jobbra, s befordulék az úgynevezett Közép utcára. Az ácsorgók álmélkodva nézének bennünket, midőn egy sötétzöld lakkú kocsi s a gubás kocsis debreceni szabású sötétkék ujjas lajbliban, csillámló gombokkal, hasonló színű nadrágban, széles karimájú kalapban, négy, minden színből összeállított lovával s oly hámokkal, amilyeket itt nem látni, előttök elhajtott. Barátim a ház előtt ülének. Közöttük volt kettő, kiket nem ismertem, gróf *Gyulay Lajos* és *Bölöni Farkas Sándor*, Don Carlosnak lelkes fordítója. A ház, mely nekem felejthetetlen örömekeket készüle adni, ötödik annak baljára, ki a Híd utcáról a Közép utcára lefordul. Ügyünk későbbi barátinak e jegyzés nem lesz haszontalan. Tisztelet érzésével mennek el azon falak előtt, honnan Erdély és a magyar föld az Erdélyi Múzeum később füzetait vevé; - mert az elsőbbséget *Döbrentei*, egyetértve *Pataki Mózes* barátjával, a gróf *Gyulayné* házában kezdé kiereszteni, a plébánia során...

-----

Kolozsvár nem nagyobb a nem nagy Kassánál, s fekvésére s épületjeire nézve össze nem mérkezhetik Felső-magyarországnak ezen legékesebb városával. Három legszebb utcái T formán vonulnak s tágasok és vidámok; az oldalutcák inkább, vagy kevesebbé keskenyek, görbék, rövidek. Mióta az Erdély főkormánysszéke (1790) ide költözék, a város nevezetesen szépül, s nagyobb utcái már ki vannak rakva. Azelőtt nem ritka dolog volt a marhát sárban fetrengve látni utcáin. A Közép utca kapuja előtt, mely a maga vártaházával s nagy táblájú órájával a németországi városok kapuira emlékeztete, tágas piac van hagyva üresen, hogy vásárai benne tartassanak.

A nagy templomot, az említett három utcának csaknem közepében, *Zsigmond* királyunk építteté 1342-ben; *János Zsigmond* fél királyunk pedig a maga felekezetének, az unitáriusoknak adta. Az épület nagy stílú, de nem cifra s így annál szebb. Festés, faragás sem itt nincs, ami érdemlené a látást, sem a piaristákéban. A reformátusokéban nem valék, külsője nem sok jót ígér. [A kollégium kisded bibliotékája ennek rekeszében tartatik; szűk, sötét, mocsos: s grádicsain nem volna nehéz kezét, lábat törni. Azóta szépen elkészült.] A lutheránusokénak most rakák talpfalait a Híd és Magyar utca szegletében. Az unitáriusoké, az azzal együtt álló kollégiummal új és csinos. Harsogott az orgona a zsoltár mellé, midőn itt egy délután beléptem. [Belől a templomban e felülírás áll: „Az egyetlen egy Isten tiszteletére” s kívül: „In honorem solius Dei MDCCXCVI.” Templomnak felírás nem kell: kiki tudja, micsoda és ki tiszteletére épült, s bölcs parancsa volt a bölcsnek, hogy az a gyakor és szükségtelen emlegetés

által ne profanáltassék.] Úgy tetszik, az építők talán megörvendének a magyar pleonasztikus szólásnak, s ki akarhatná őket örömben megháborítani? Az nekik nem kevésbe kerül. De ugyanez áll nekünk más normájú keresztényeknek templomaikon is s nem kevésb igazsággal. Sőt egyetlenegy híve a politeista görög és a panteista filozófus is, s az előbb sok istent azért tisztele, mert az egy munkáját meleg képzeletének szép tévedésiben többek közt osztotta fel; a másika úgy magyarázgatá magát, hogy hallója egyebet érte, mint amit amaz monda. De kell-e ott magyarázat, ahol a szív érez, bár a szem nem lát? Kell-e ott magyarázat, ahol csak érzeni kell, és ahol érzeni elég?

-----

Mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót mint magyart, de egy magyarországi valaki itt is németül szóla velem, s barátim biztatnak, ezt fogom majd mondani, mikor Erdélyt idehagyom is. Bejártam Erdélyt, s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy barátim igazat jövendöltek: kivéven a szász földet, velem a külföld nyelvén senki nem szólott, de igen magyarul a külföld szülöttjei.

S itt a társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin. A tizenhárom magyar s öt székely vármegyéből álló országban mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, s úgy bánnak egymással mint rokonok, holott némely helyeken a rokont is idegennek szeretik nézni. Atyám, apám, anyám a nevezet, mellyel gyermek szüleihez szól, s együttlétökben szüntelenül cseng a mélcás bátyám vagy öcsémuram, s mélcás néném vagy húgom asszony. Az igen bátor bátyám s öcsémuram, s a hideg uram-öcsém s rettegő urambátyám, így meg vannak nemesítve, vagy elkerültetnek.

[Csak vallást kell tennem előtted, hogy Erdélyben két három helytt álmélkodva hallák, hogy én magyarországi magyar oly jól tudok magyarul, mint ők, s ezt egy fiatal tisztviselő nekem komplementként mondotta. Ha nem láttam volna, hogy sohasem hallotta nevemet, elmondtam volna, hogy azt némely társaim nem vallhatják; de az a gondolat, hogy én is könyvgyártó vagyok, elnémít mindig. Szomszédja az asztalnál megillanté könyökével, s képzeld, mely zavarodásba jutott. Most, minekutána a nagyon elöregedett, elgyengült gubernátorról halála után, szabadabban szólhatok, el lehet mondanom, hogy ezt is csudálkozva hallá, hogy magyarul öltözött lengyel vendége oly derekasán megtanulá nyelvünket; pedig felvezetőm nevemet - nszky végzet nélkül ejtette. De a püspök, hazánknak tiszteletes prímása, midőn nála, itt és Fejérvárt udvarlásomat tevém, tudta, mely ügyet szolgállok.]

-----

[Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literaturánk gyümölcsei annak felvirradásában itt termének, és nem nálunk: nekünk, hogy a jobb ízlést s nyelvünk igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi, ha tudniillik a számból *Báróczyt* és *Baróti Szabót*, ezt a rómaiak, azt a franciák követésében kiveszem. Némely házak férfi és leánygyermekai fordítgatának, nevelőiknek s szüleiüknek felvigyázások alatt, s olykor ezeknek segédjökkel is, s atyáikat nem tartóztatá fonák szégyenlés, a gyermeki próbát sajtó alá ereszteti. Belisart ketten fordíták; itt adá Cidet *Teleki Ádám*; itt kesergé atyjának s kedves testvérének halálát *Teleki József*, egy felejtethetlen elégiában, mely legalább folyó szép beszéde, könnyen ömlő versei s filozófiai s politikai leckéi által érdemlé, hogy közönséges tapssal fogadtaték; s *Teleki* sok ideig első, sőt egy verselőnek tartatott, s az idegen íz gyűlölöinél a Cid fordítóját is elhomályosította; *Gyöngyösi János* itt írta rimes disticheit, míg nálunk a szép nemében alig találatték egy-két író, kit a nemzet ismerni akara. S az erdélyiek, hívek a szokáshoz, úgy hitték, még mindig van valamely hiánya nevelésöknek, ha gyermekeiket külföldre ki nem küldik, amit mi igen kis számban cselekvénk. Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza,

olykor rezeket, metszett köveket, fitogtatásul talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.]

Kolozsvárnak vagyon mestere a szabdalkozásban, muzsikában, francia nyelvben;...

-----

## 5. LEVÉL

[Gyönyörúségeim Kolozsvárt úgy tolták, üzték egymást, mint a mágiai lámpás festései, idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom. Ez a hét nap valóban életem legszebb napjai közé tartozik s vádlom sorsomat, hogy a jó földet hamarabb nem láttam.

Ha miközénk jönne egy vendég, mit tennénk mi vele? Hideg nyájassággal fogadtatnék, a ház ura eszébe juttatná magának táncmestere leckéit, s mit Madame Etiquette első nevelőjétől tanult; ebédünkre, kávénkra, ozsonnánkra s kártyázni, kocsizni hívnánk meg s inkább kívánánk láttatni vele magunkat, mint ötet mulattatni. Engem itt sem a Herr Tanzmeister, sem a Madame Etiquette tanítványai nem kínzának el, ahelyett itt az a szerencse ére, hogy nagyok, kicsinyek, felvidult arccal jöttek felém, midőn nálok magamat fölvezettetém, vagy amit még örömebb teszek, ahol a rend nem tiltja, magam nevezem meg magamat s egy indulatos megölelés, egy meleg kézszorítás, ellenére a táncmesteri leckéknek, azt mondotta nekem, hogy régen ismerjük egymást, hogy keblünkben egy láng ég. Így fogada *Kenderesi*, már leveleink által régóta barátom, így a tiszteletes öreg *Fricsi Fekete Ferenc*, egykor bírása a királyi táblának; így egy nagy tekintetű ember, ki az én *Daykámmal* együtt neveltetett a pesti szemináriumban, s az én *Daykám*at szerette, így egy tisztafejű, tisztalelkű más férfi, barátja *Siposnak*, a bölcsnek; így egy más tudós, kit szeretetreméltó szerénysége úgy ajánl, mint mély és széles ismeretei; így egy nagytekintetű asszonyság, ki előtt kevélykedve omlanék térdre, hogy elmondjam neki, mint imádom lelkéért s atyja nagy fényeért, ha azt tiszteletem engedné.

*Wesselényi*, Velencéből jöven, 1814-ben, felém kerüle az ő Patakiával, kit ekkor láttam legelőbb s feleségem, elnézvén a két, nem tanítót és tanítványt, hanem egymásra oly igen méltó barátot, őket Carlosnak és Pózának nevezte el s a kettő elhűlve s örömmel elhűlve fogadá el az igen szerencsés elnevezést.

Alig menének el tőlünk, midőn vesszük a hírt, hogy *Pataki* elhala s könnyek siratták a szeretetreméltó ifjú férfit. Tisztémnek ismerém most régóta ágyban sínlő s igen érzékenyen megbántott atyját megtisztelni látogatásommal, s a szenvedés által még tiszteletesebb öreg ágya körül eltöltött óráim religiói tett vala, nem a szenvedőnek adtam vigasztalást, hanem szívemnek táplálatot. Örvendve jegyzem meg a még akkor ifjú *Wesselényiről*, hogy ő a testet Kolozsvárról Zsibóra küldé ki, s megnyerte nagylelkű anyjától, hogy nevelő barátja, atyja mellé temetessék; örvendve, kevélykedve jegyzem meg, hogy a koporsót Erdélynek első emberei vitték a szekérhez, és hogy azt sok fényes szekerek kísérték a határig. Mit teve egy nemeslelkű a megszomorított ház egyik tagjával, azt elmondanom nem szabad. Az ily jelenések ismét életet adnak a mizantrópiára hajlani akaró szívnek.]

*Döbrentei* négy ökröt fogata szekereembe s felvonata a Feleki-tetőn, mely Kolozsvárnak külvárosa mellett emelkedik. Mi négyen: ő és *Gyulay* s én és a lányom, hat szép szürkén hagyánk oda a várost. A kapaszkodó nagy, s útja száraz útbán is alkalmatlan. A hegy oldala fel vagyon vagdalva a szekerek nyomai által, mint a mi alföldi nedves lapályinkon, hol az út nemritkán harminc s még több ölet foglal el.

Felek oly közel a fővároshoz, a sippadó hegy tetején fekszik s annyira szegény, amilyennek a Blagyásza alatt fekvő falukat képzelhetem, melyeknek lakosai csikónyi nagyságú lovacskákon hordják széjjel Biharban, Szabolcsban, Szatmárban faedényeiket, oly formán megterhelve ezekkel, mint a tót, mikor hátára szedi szitáit, mert a zordon helyeken ez minden keresetök...

Míg túl Feleken, egy Kolozsvárról elhozott írást olvasgaték, lyányom fegyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan formájú kövek teremnek, henger és gömbölyű alakra simítva a természetből. A gyermek emlékeztetése nekem valóban igen kedves vala. Ezekből szelik itt, amint *Döbrenteitől* hallám, az oszlopokat és egyéb faragványokat, s a nagyalmási emlék is innen rakatott. Jobb- és balkéz felé gazdag erdőségek vonulnak el, s szép szakokat csinálnak. Tovább sok kaszálókat s máléföldeket találtam s nagy fogadókat állásokkal, de Tordáig, mely Kolozsvárhoz két posta, nem semmi faluk.

Torda a maga sok templomaival s messzire sokat ígérő házaival kieszen fekszik egy szőlődomb lábánál. Ezt a rómaiak Salinaenak nevezték sóbányái miatt, melyek a lapos tető ormán vannak. A helynek nagy piaca van, mind az itt kétfelé szakadó országút, mind a sóbánya s az abrudbányái rengetegei miatt, melyek oly kietlenek, hogy oda szekérutat sem találhatni.

Még fenn vala a nap, s *Döbrentei* Alsó-Szent-Mihályfalvig akara elvinni *Gedő József* úrhoz, nyelvünk emelkedésének egyik buzgó s értelmes barátjához, de nem állhata ellent kérésnek, hogy predikátor *Gyöngyösi János* úrhoz, leoninistáink antisteszekhez, ha csak kevés pillantatig is térnék be, mert bár útam ismét erre leszen, tarthaték tőle, hogy akkor már az éltes embert nem lelem. Úgy tetszék, déli álmából verte fel miattunk hitvese, mert későcskén is jött elő, s egészen fel nem derülhete. [Az embert látván magam előtt, alig hihetém, hogy mindnyájunktól útált verseit, de melyeken a könnyű ömlést nagy igazságtalanság nélkül nem lehet nem irigyelni, nem csudálni, ez terjesztette legyen el.] Egy szépképű öreg, a legtisztább bőrrel, lángoló orcákkal s egészen fehér hajjal. *Bergmann* jól eltalálá képét, de a tudóst akará adni, nem az embert s így a kép oly fanyar, mint az ember nagymértékben szeretetreméltó.

Egy hozzám írt levele szerint még iskoláiban elkezdé írni rímes hexameterait s pentameterait. Most rímetleneket is ír, de vitatja, hogy ugrást semmi dologban nem jó tenni, és hogy a maga korabeli olvasókat csalva akará vezetni a római és görög szépségekhez. E gyanús állítását még szent példákkal is támogatá, meg nem sejtven, hogy a szent példák, a régi és az újabb időkben, az ellenkezőt is tanítják. Valljuk meg, füleit akkor még csiklandották a rímes distichonok, valljuk meg, hogy akkor még tetszék magának és nem ok nélkül, hogy a technika nehézségeit úgy győzé meg, amint azóta sem más senki, s kell-e neki azért pirulni, hogy ízlése akkor még hamis csillámokon kapott s oly tapsokon, milyeken, aki ügyét és magát becsüli, soha nem kap, sőt fut. De nem olyan-e az, amivel ő kevélykedhetik, hogy látván másoknál e jobbat, ámbár még mindig találkoznak, kik csodálják dolgozásait s tőle ilyeket kívágnak [elég erővel bírt általtérni a jobbra, s rímeiket többé distichonaihoz nem fűze s ezt nyolcvanadik évéhez közelítvén.] *Rajnis*, *Baróti*, *Révai* ugrást tevének s jól tevék, hogy tevének. Kell-e pirulnunk, hogy megtévedénk valaha? S nem tanácsosabb-e vallást tenni, hogy megtévedénk? Ezt azonban a szíves öreg megkímélése miatt elhallgatánk. [Oly érzésekkel jövék el a tiszteletet érdemlő embertől, mintha leoninusokat soha nem írt volna. Sokat szenvedé dicsősége mellett, mert megleckézte szegényt a szelíd *Ráday* is, mint gróf *Teleki József* és mi sokan, s ki tudja, nem ez az ostrom vezette-e szép magaelszánására.] Született Krasznán, 1741. november 4-én; meghalt Tordán, 1818. március 14-én. [Leánya nem neveltetett poetriának és mégis az leve, de verseivel nem kérkedik, s bosszúságára atyjának újabb poétáink dolgozásait, s még a Daykát is és a Poetai Berek darabjait, könyv nélkül tudja. Atyja ezeket nem kedvelé, mert idegen izlésűek.]

Elkésénk, s megszállánk a fogadóban, általellenben a vármegye házával. Barátim engem unitárius rektor prof. abrudbányai *Szabó Sámuel* úrhoz vezetének el. Nem lelénk. Ha a kollégium kisdéd és képzelhetetlenül rossz épületéről szabad volna következtetni, úgy ezen tudományos intézet felől jót mondani nemigen lehetne; a XIV. század szurdékát látám magam előtt a múzsáknak e nyomorú barakjaikban. A templom új munka, de íz nélkül épült. Az unitáriusoknak, valamint a két más protestáns felekezetnek is tornyaikon kereszt, kakas, vitorla, vagy csillag helyett mindeddig, s amint látám az egész Erdélyben nincs egyéb jel, mint egy teke. Mintha egy nem rövid rúd végére egy almát szúrtak volna fel.

-----

## 6. LEVÉL

E táj lakosai nem emlékeznek ily özönre, s a Maros kiömlése miatt kénytelenek valánk harmadnapig mulatni Bogáton; hasonlít ez ahhoz, melyet 1813-ban nálunk a Hernád és a Tárca tévének, hol a tárcai kastély és templom egy éjjel (augusztus 26-án) el vala seperve s a sebes Hernád egy kazal szénát negyven odakapaszkodott szerencsétlennel mértföldre vitt, s Szebennek lakosai (Eperjes és Bártfa között) negyednapig laktak házaiknak sindelezeteik alatt, vízben állva a felső szobák is. [Hihetetlen dolgok azoknál, kik soraimat később fogják olvasni, de mi megtörténni látánk.]

Gróf *Gyulay Lajos*, ki Bogáton vendéglőnk leve, mert az elmúlt májusban özvegy és gyermek nélkül elhalt nagybátyja, *István*, itt házat hagyta, huszonnégy embert rendele, a hidast hajtani és vonni. S minthogy útunk a Maros partján víz alatt álló réten mene, bivalyokat fogata mind a két szekérbe. Menésünk a fekete elefántokon így amadiszi menés volt.

Míg itt mulatánk, ki-kijárék a ház alatt elfolyó Maros szélére, s leülék a fedett lócán a kis kapu mellett, hogy Kutyfalvára tekinthessek, mely az előttem elterült tenger szélén Bogát felé igen kedves festői tablót ada. A hely téren fekszik, de megette dombok és hegyek emelkednek, s a lakóház szépen mutatja magát a hosszan elnyúlt sűrűség végében, melyből messzire szökellenek ki az olasz nyárfák s annál szebben, mivel nem nagy számban s nem untató monoton sorokban. Szendergő lelkem szerete oda repülgetni, s kedves kis világot teremtett ott magának. Midőn végre elindulánk, alig vártam, hogy közelebb érhessek a helyhez, s megismerkedhessem fekvésével. De elenyésze az altatás játéka, s a megszeretett hely közönséges dísztelen sáros faluvá vála előttem. Így veszté el becsét előttünk sok csudált dolog az erkölcsi világban, mondám, s a csalódás itt még gyötrőbb!

Nemsokára azután meglátánk Radnótot, előbb a maga játékosan alkotott épületeivel, majd azontúl a négyszögű kastélyt, *Bethlen Gábor* fejedelem alkotását. Ez pusztá, de még épen áll tiszteletes alakjában: az újabb összeomlott, egy részének fedele nincs, s az oldalfalak ki vannak dőlve. A régibb kastélyban egynél többször tartatának diaeták. A hely nevezetes s azért is, mivel *Báthori István* 1575-ben itt veré meg a *Socinust* követő *Békési Gáspárt*, kinek ingerkedései a toleráns *Báthorit* oly intoleránssá tévék *Békési* felekezete iránt.

Tíz óra vala, midőn meglátánk Ugrát, de a hely üres volt. Gróf *Haller Gábor* kevés órával előbb indula Szeben felé, hogy ott a szász nemzet comesét hivatalába beiktassa. Egy szelíd arcú franciskánus, a ház káplánja fogada el bennünket, s láttatá velünk a kertet, az istállót s végre a gróf könyveit; a franciául olvasók innen szedik, amire szükségök van s mindenfelé Erdélyben.

Az ebédnél Döbrentei vevé a poharat, s libatitot teve a Telemach fordítója árnyékának, mert Ugra annak birtoka volt, s a hely mostani ura annak fia.

Hanyatlék a nap, midőn Vásárhelyt egy hegynék nyugotra fekvő oldalán megpillantánk. A kies, de sáros táj el van hintve helységekkel, s valamiben hasonlít a Kassáéhoz. Cancellárius *Teleki Sámuelnek* háza, hol könyvei tartatnak s közel ehhez a gróf *Kendeffy*, s a reform. kollégium s távolabb a várbeli nagy templom messzire kitündöklének a szőlős hegyoldalból, mint parton fekvésök, mind nagyságuk miatt.

A cancellárius épülete homlokkal délnek fekszik, s a két sor ablakú épületnek keleti szárnyát foglalá el a bibliotéka. Azt egyfelől az udvar, másfelől kertecske veszi körül.

A custos lakától rövid folyosó viszen az előszoba ajtajához, mely felett e sorok olvastatnak:

MUSIS PATRIIS  
GRATISQUE POSTERIS  
D. D.  
SAMUEL S. R. I. COMES TELEKI.

A bibliotéka hajóját galéria veszi körül, hová a hajó ajtaja mellett az udvar felé esik a felmenetel. A könyvek nem állanak a hajóban, az egészen üres, hanem a hajót mind a négy oldala felől körülölelő felső és alsó karban; sárgarézből font drótajtók zárják el a könyveket, hogy címjeik láttathassanak, de a kincs a meglopás veszélyének kitéve ne legyen. [Az almáriomokban, valamint az előszobában is és ez ebből nyíló kabinetben nincs többé üres hely, sem a bibliotékába új almáriomok nem hozathatnak, hanem ha az ásványok gyűjteménye más szobákba vitetnék.]

Az architektus értelemmel és nagy szerencsével tevő rajzolatját. A hajó oszlopfalai az ablakok irányában ürességet hagytak, s onnan vasrostély-könyöklők mögül lehet letekinteni a hajóba, mely így a felső és alsó ablakok által elég világosságot kap. Aki az ajtón belép, s a kar alatt megáll, magával általellenben látja a cancellárius képét, a Szent István nagykereszteseinek ünnepi öltözetökben; a kép igen hív és szépen van festve. A művész rajt nem hagyá nevét s így azt annál illőbb elmondanom: *Tusch János*, a cs. k. galéria őrzője Bécsben. Függ egy képe Nagyváradon, Bihar vármegye kisebb palotájában is (*Hickel Józseftől*), mely után a rezet orosházi *Czetter Sámuel*, most professzora a rézmetszésnek Petersburgban, a cancellárius bibliotékája katalógusának első kötetéhez metszé; hív az is, de a képnek visszás tekintetet ada dolgozója. [Amit Ehrenreich metsze Pesten, elijeszti a szemet.] A később időknek nem lesz kedvetlen tudni, hogy ez az úr szálás és húsatlan termetű volt.

-----  
Bibliotéka tekintésére rövid idő félnap; mi pedig itt sokáig nem mulathatánk, mind hogy gróf *Gyulaynének* anyai rettegésit eloszlathassuk, noha előnkbe küldött huszárját visszaküldénk a jó hírrel, hogy élünk s jövőnk, mind hogy a szebeni szász ünnepen megjelenhessünk. Így meg kelle elégednem azon örömmel, hogy a klasszikusok vagy ritka, vagy királyi pompával készült kiadásait s a *Piranesi* Rómáját s a Múzeum Pio-Clementinumot végigforgathatánk...

-----  
A cancelláriusra őseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott e kincs gyűjtéséhez 1759-ben, midőn Bázélbe, Párizsba, Hollandiába atyja testvérének fiával, a koronaőr *Józseffel*, tanulás végett ment vala ki; [s vásárlásaiban az a kívánság vezeté, hogy oly könyveket szerezessen a hazának, melyek a magok nemökben vagy legjobbak, vagy ritkaságuk miatt is becsesek, és amelyeket nagy áruk miatt magányos bibliotékában hiába fognánk keresni. Katalógu-



saink három kötetei már kijöttek, s nemsokára a negyedik is sajtó alá megyen.] A könyvek száma aznap, melyen én itt valék, harminchatezerkilencvenhat kötetet teve, ide nem szám-lálván azokat, melyek a kancellárius kezénél állanak, s azoknak naponkint szaporodik száma. Hitvесе osztozni akara férjének érdemében, s a magyar könyvek a grófné szerzeményei, az ásványok pedig fioknak, a meghalt *Domokosnak* köszönik lételöket; [s a kancellárius nagyon megszorította. A numizmák még nem érkeztek le Bécsből. Sajnálottam, hogy ennek a hamar kihalt igen nemes lelkű ifjúnak képét itt nem találám. Ő idővel második atyja fogott volna lenni.]

A kincs fidei commissumként megyen által a kancellárius egyetlen fiára, *Ferencre*, egy itt a piacon álló roppant és ékes ház jövedelmeivel, honnan a bibliotekárius fizethessék s a könyvek szaporíttathassanak.

Bibliotekárius *Szabó András* úr, [tavaly még professzora báró *Wesselényi Miklósnak*, a filozófiában] nem eléglé meg azon kedvezésit, hogy velünk itt korán reggel óta tizenegyig mulata, hanem elvezet a reform. kollégium bibliotékájába is. Mily kicsinynek tetszék ez most ama másik után! De ha ennek láthatását nagy nyereségnek most már nem tekinthetünk is, a prof. *Tompa János* úr ismeretségét annak kelle tekintenünk. Jó fej s nemcsak tudós, hanem szeretetreméltó is egyszersmind.

[Bibliotekárius úr ebédre híva bennünket, hogy minden pillantásunkat haszonra fordíthassuk, s a tanulni szerető s tanulni tudó az ily elkészült szerény, de el nem zárt férfitől sokat tanulhat, kivált, midőn a tanító és a tanuló egy úton járnak, s így a bizodalom köztök minden lépten szorosban szövődik. Ebédünk socraticus volt. Midőn el akaránk jönni,] *Szabó* úr kérésemre kénytelen vala ismét megnyitni a bibliotékát...

-----

[Nem akartam senkit látni, míg a bibliotéka megtekintésével készen nem valék, nehogy elfogjanak, vagy velem jöjjenek, s öröमित megháborítsák. Most *Arankát* mentem látni, kit már 1794-ben a hegyaljai szüreten láttam. Tudtam, hogy most is azt fogja tenni, amit mindig: térítgetni a nyelvrontás eretnekségéből, s elkészülve mentem hozzá. Alig ölelénk meg egymást, s hozzáfoga térítéseemhez és én észre nem vehetőleg a nemzet históriájára csaltam által; mikor ott öldökle paradoxaival, a jelenkor történeteire vontam, s mikor ott úntata el, a *Kant* filozófiájára, melyet szörnyen gyűlölt, s mikor ott is elúntata, az asszonyokat adám neki témául. Annyi mezőt találván nyitva, melyen kedvenc ideáján nyargalhasson, nem vette észre, hogy míg magának teljes örömit ad, engem nagyon elgyötör. Tovább élt a sok nemes tetteket tett férfiú, mint neki kell vala s az is baj.]

-----

## 8. LEVÉL

Jól történt, hogy meghálánk Szent Benedeken, másnap veszedelmes árkokon kelle keresztül-vergődnünk. Rettenetes pusztulás érte a tájt, s ez annál irtóztatóbb, mivel Erdélynek tavaly sem vala aratása, tengerije a sok esőben meg nem érhetett, s így, amit lakosai eltakarítottak is, megromlott. Kancellárius gróf *Bethlen Miklós* felől beszélük, hogy ő általában meg akará tiltani a kukorica termesztését, mely azért veszedelmes, mert a köznép nagy része, az oláhság egészen, ehhez ragaszkodik, s így midőn az esztendő kukoricának nem kedvez, semmi termése nincs. Neveli a bajt az, hogy a kukoricának kövér föld kell, az oláh pedig azt minden sovány oldalba ülteti, hol kukorica kevésbé teremhet, mint a gabonák más neme. Ezzel veti be

kertjét is. A szász látja ezt, s faluról falura hordja az oláhok közé káposztáját, hagymáját, gyümölcsét, s ezekkel az oláh népet természetésének egy részétől megfosztja. Bár most egy új *Bethlen* a krompély természetét kívánná törvénné tételni, ahol a kisoványodott föld gabonát nem terem. De amit törvény nem parancsol, rászoktatja Erdélyt, úgy hiszem ez az idén bekövetkező inség.

Útunk a Florindájáról s deák verseiről s nem egynemű hamiskodásairól híres gróf *Lázár János* egykori lakja, Gyalakuta mellett s Maros Szent-Györgyön keresztül méne, mely tele van udvarházakkal, s itt azt tanulám, hogy a szőlőkertet mint *lehet* megbélyegezni; mert azt nem *kell* talán. Annak ura vagy urának tisztjei a hegyoldal közepében kivagdaltaták a tőkétet, hogy az újak neve két első betűje vonásban ültethessenek. [A monogram messzire kitűnik az út oldalából s az utas tudja, kit irigyelhet.

Temető-kápolna van itt is az egyik hegymagasságú domb tetőjén. Tetszik a gondolat; ott nem könnyen fognak háborgattatni a szent ereklyék, s a maradék kevélykedve tekint fel az egész nemzet által tisztelt őseire, s annak lelke, mint egy intő tuteláris génusz, emlékezteti unokáit, hogy viszont ő is kevélykedni óhajt bennök. Szerencse a nemzetre, mikor az intés értetik, mert az szereti tisztelni a jókat.]

Ebédre a lóci fogadócska tornyos folyosóján szállánk meg. Gazdasszonyunk sürgő-forga kalaposan, melyet a székely asszonyok kis karimával hordanak, mint a Tirol és Schweiz asszonyai; ennek beszéde még éneklőbb vala, mint az erdélyieké, pedig ez, köznépnél és uraságoknál annyira csapdossa füleimet, hogy csudálkozásomat alig tudom elrejtetni; kótázni lehetne utánok a szót. [Ily éneklő beszéd folyt a *Báróczy* ajkairól is, s ő honjának fél recitativ-jét Bécsben, annyi magyarországi magyar között, el nem tudá felejtetni.] Midőn *Döbrentei* beére Erdélybe, deszkát vivő szekereseket láta meg, s ezek kérdésére így felelének: deszkát viszünk Megyesre. Az első és utolsó *e* a szóban oly palócosan ejtetik, mint amelyet a túl-adunai ajak *ked* szóban hallat.

Beléereszkedvén itt a nyelvet illető jegyzésekbe, engedd elődbe tennem némely tapasztalásimat.

*Mart*, meredek oldalú tető. A *part*, dombos hely.

*Erősen meleg van; erősen hiszem*, annyi mint nálunk *nagyon*. Ezt hallani a legnemesebb társaságokban is, s *Heltai* él vele, mint görögül.

*Legény be nagy dolog!* mondá a kalaposasszony egy más kalaposasszonynak. Mivel közel hozzájok nem állá semmi legény, felakadék a szón. Legény itt *suspirii vox*, mint lánykáinknál és a teátrumon az *egek!* Van bizonyos szava, az olasznak, mely ehhez hasonlít, de az alacsony, és lány nem mondja.

*Anyám édes*, annyi, mintha az adjectivum a maga substantivuma előtt állana, ismeretlen Erdélyben, de nem ismeretlen az *arc*; *arcon csapni*, nem *arcán*, suffixum nélkül. [A túl-adunai *arca* cselekvé, hogy e között és az *orca* között meghomályosodék a különbség s a gondatlan a kettőt cserélgeti.]

*Nagy garral*: göggel.

*Megnyívvasztani*: fojtogatva megölni.

*Pázmás eső*: csapatonként jövő.

*Kimenült, kimarjult*: kifícamodott.

*Reg és reggel*, mint éj és éjjel szokott szó a székelyek közt.

*Esk*, azaz *esküvés*: hasonlóan.

*Pozsár*, annyi, mint ponty és mint potyka.

[*Séta*: egy éltes és egyedül magyarul tudó grófné szájából, ki bizonyosan nem tudta, hogy vannak szógyártók. Gyökere a *sétálás* szónak s annak jelentésében.

*Cibikélni*: csoszogni, nehezen menni, lökődve.

*Nékelészteti* magát: piperézi.

*Zábé*: kapufélfa.

*Langymatag*: félmeleg, langy.

*Vizegenyes*: vizenyős.

*Kisdég*: kisdéd.

*Szederjes*: sötétkék, franciakék.

*Katárga*: góré, kukorica-kas.

*Borostyán*: orgona- vagy szelence-fa; *Hollunder*: botanikai neve *syrinx*. S a fehérvirágú Erdélyben közönséges.

*Folnagy*: villicus: oláhul *folnozs*. Így neveztetnek a magyarnyelvű szász falukban a falusi bírák; szászul: *Hann*, falu nagyja.]

*Hidas* (die Fährte): túladunán *Komp*.

*Elment lesz eddig* (Hunyad várm.): eddig el fogott menni. Így: *megérkezett lesz*.

Mi *jóbarátokul* elférünk egy szobában, de hát cselédink hol találunk helyt? Azaz mi, kik jóbarátok vagyunk. Mi *erdélyiekül*, azaz, mi mind, kik erdélyiek vagyunk.

A *volna* kétszeri előfordulását a marosszékiek hyperellipsissel igen szerencsésen kerülik ki: *Ha én itt ne legyek* (ha az nem történt volna, hogy én itt legyek), te elestél volna.

A nemes születésű, de nem fényes sorsú asszony e földön *ifjasszony*, ha hatvanesztendő is. Ami több, minthogy csak ifjasszonynak tituláztassék, *tekintetes asszony*. S midőn a székely, vagy hitvese, azt akarja tudatni a kérdővel, hogy férje, vagy nője nincs a háznál, így szól: A *nemes ember*, a *nemes asszony* nincs itthon. - Nevetséges, kérdésen kívül, de hát midőn ezt mondjuk: az *én grófom*, az *én grófném*, *meine Frau*, *mein Herr*, nem nevetséges-e? Így a német, mert a magyar a maga orientalizmusa szerint, oldalbordáját asszonyának vallani pirul, még ha az is. - Verba valent usu, s a titulus - titulus, nem egyéb.

Gaudet praenomine molles auriculae! Engedd dévajkodva rekesztenem be a hideg levelet. - II. József egyik magyarországi utazása alatt a Tiszának egyik szélén egy csoport udvarlókat láta összegyűlve maga körül. A bajszos, rövidhajú magyarok közt volt egy bajusztalan, felpomádézott, felpuderezett, igen-igen alázatos uraság is, térdig érő mentében. A császár tudni akará neveiket, s ezt szólítja meg. Hofrath... mondá alázatos főhajtással. Und was machen Sie hier? kérdé a császár. Azt hitte, tudniillik, a titulust hallván, hogy a Hofrath valamely dicasterium mellett szolgál, s közdologban forog itt. Ez megzavartan mondá, hogy az ő lakása itt van. Ú - úgy? mondá a lelkes fejedelem, hosszúra elnyújtván a monosyllab hangot s a többihez fordult el tőle.

## 9. LEVÉL

[Elértem óhajításim fő céljához, édes barátom s e levelemet Oláh-Andrásfalváról veszed, gróf *Gyulay Ferencné*től. Napjaim itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi november hoz az augusztus forrasztó hősége s a szeptember perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszi-tavasza altából s bujálkodva röpkedi körül az őszi-tavasza ibolyáit. Hanyatló korom, melyben pótolékokat reménytettem találni életemnek kétezerháromszáznolcvanhét napi csorbájáért, nem érez egyéb kedvetlenséget, minthogy az epistolograph-fal én is elmondhatom:

Mon coeur est étonné de voir sans désirs! de itt panaszomnak vége. Ittam a Léthe vizét; felejtve vannak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt, ezeket, egy tündéri csodatét által újra felvirítva szemlélem.]

-----

A régóta tartó esőzés néhány nap óta szűnni kezd, s látni akaránk, ha már indulhatunk-e a sár miatt, a grófné Hunyad, Zaránd vármegyei jószágaiba, mi Szeben felé. *Döbrentei* engem egy könnyű szekérken s hat pihent lovakon Fehéregyházára vive ki, s mint a bárka galambja, meghozánk a zöld ágot.

Sárd mellett derülni kezd a vidék, s szemeim előtt gyönyörű, de keskeny és rövid sík terjed el, a zsákfenekében úgy láttatá a segesvári dombot, mintha Kisbúnfehéregyháza és Segesvár együtt tennének egy várost. Jobbra is, balra is szépbcű hegyek vonódtak el, s a kisbúni és fehéregyházi kastélyok s Búnon a tetejükig felnyesett fenyők a kertben, életet adnak a vidéknek és dísz. Itt Búnon nekünk még élt kancellárius *Bethlen Miklós*, és nevelője *Apáczai Csere János* [az a tiszteletes, az az áldott magyar, ki hamarabb kezdé tanítani a hon nyelvén a fentebb tudományokat, mint *Thomasius* a németeknél; ez 1694-ben, *Apáczai-Csere* 1653-ban. S hol maradánk mink a németek mögött e részben, mivel gazdag földünk parlagon hagyott!], s hódolánk nekik, midőn a hely mellett elmentünk.

Fehéregyháza síkon fekszik a szűkülő látszó rét szélén, melyen keresztülsapong a kártékony Küküllő. Amint a faluba érünk, két odarendelt gyermek megnyitá előttünk a helység vesszőkből font kapucskáját (az oláh azt vranyicának hívja), s utánunk be is tette. Egy kiszegzett veres tábla inté az utasokat, hogy míg a faluból kiérnek, ne pipázzanak. Egy másik veres tábla a ház kapufélfáján jelentést teve, hogy *Boronás Jakab* esküdtember azon háznál lakik. Balra a szép hegyek oldalán művelt földek s a vadas kerítése látszott. Túl a pusztulásnak indult református templomon, s annak éppen szomszédjában, aggott tölgyek mutogták gazdag lombú fejeiket; az utas úgy hinné, hogy a vén épület itt kerti ékességül áll. A gloriette, melyet éppen akkor végzének a kőművesek, messzire fehérle az útszélen. Két nagyszépségű barna ló, mely most tanul szekeret vonni, a puszta templom és a gloriette között összetépdélé hámjait; mindenfelől szaladának a cselédek és a kert legényei, kiszabadítani a két lovat és a kocsist bajukból.

A kastélyt elrejtve tartják a kert és a lakosok házai. De útunk behajla a templom mellett s itt majd egy ékes gabonaház tűne fel szemem előtt, majd nagy tengeri kasok, majd a zsindelyes tetejű sövénykerítés, tovább két üvegház s végre a négyszögű klastromformájú régi kastély. Az valaha ostrom ellen vala erősítve s körül van kerítve árkokkal. A hely urát, gróf *Haller Jánost* nem találtuk most; igen néhány napok múlva.

*Józsa* prefektus úr (Erdélyben a szó annyi, mint nálunk a fiskális) felvezete bennünket, *Krietsch* úr pedig kezénél fogva hozá kilenc esztendő tanítványát; a másikat a fortepiano mellett lelénk mesterével.

Le! Le! mondtam *Döbrenteinek*, kitekintvén az ablakon s megpillantván a tót a kastély előtt, s a királyi hatyút rajta, s túl a tó tükrén tíz, vagy tizenkét obeliszkekké nyírt vén fenyőt, s ezek közt általellenben a kastély körlineájával a gloriettet, három sor ablakkal s lapos fedéllel.

Az udvarról grádicsokon menénk egy derék palotához, mely velem nem várata egyebet egy elhagyott üres szobánál. Annál nagyobb vala meglepetésem, midőn megnyílván az ajtó, magamat a *Hallerek* panteonában látám. Magas falai a párkányozatig fekete márványként vannak befestve; az oszlopok fejezetei aranyozva, arany a márvány ere is. A plafond az ég boltozatja. Az architráv könyöklőiről *Hallerek* pillantottak alá tömött sokaságban; ez páncélosan és zászlóval, amaz spanyol öltözetben; az itt lovagpalástban; s itt két pap, hihetőleg *Loyolának* baretjével. Némelyike arábiai számokkal volt megjegyezve.

Balra indulánk s az agg tölgyek alatt kerülénk a gloriette felé, gazdag virágszakok között. A gyepetáblákban még virítanak a rózsák; a mákok piroslottak; a helianthus óriási növényében mutogatta sárga helianth virágait, a delphinium nemei messzire kékellettek. Túl ezeken s az eleven obeliszkeken nyirbált fenyő-spallér voná el magos falát, s holt szökőkúthoz vitt volna le, ha a tó felé nem vevénk vala inkább útunkat, hol a bujaágú gyászfűz a széket alatta egészen elfedi. Víg erőben nőtt és állott minden, amit láték s a tisztán tartott út, a tisztán tartott gyepszakok, a szép tó hosszú deszka rostélyaival, a virágtáblák s semmi nem inkább, mint a királyi tölgyek, gyönyörrel tölték el szememet, lelkemet. Valóságos tündérlak!

---

## 10. LEVÉL

---

Segesvár szabad királyi város túl Fehéregyházán félóránnyira fekszik. Ez a legelső szász hely, melyet láték. A város első házai közt a nagy utcán, gróf *Vass* és *Gyulay*, kik az én szekeremre ültek, míg *Döbrentei* és én a *Vassén*, lányom pedig a *Gyulayén*, elakadának a pocsolyában; ökröket kelle fogadnunk, hogy a szekér kiszabadíttassék. Az én szekerem mene elől négy lóval, de itt elakadtak volna a hatlovasok is. Míg minden cselédink bajoskodának szekeremmel, körültekinténk a várost, s *Döbrentei* bennünket prof. *Binder* úrhoz vezete el, hogy ez velünk láttassa a templomot és az iskolát. Oda egy egyenes és meredek százkilencvenhárom lépcsőjű, fedett, mocskos grádics viszen; a Szent Miklós temploma, a hegy tetőjén *Luthernek* születése esztendejében (1483.) készült; nagy, de benne semmi nem kíván megtekintést. Oltártábláját *Stock András* szebeni festő dolgozó 1788. körül. Az Üdvözítőt adja a Kertben. Közönséges munka. Az iskola 1792-ben építtetett, új ízléssel. Homlokfalát a szokott medencék helyett két itten készült réz sphaerák ékesítik.

Hétivásár vala, s elindulék az adók és vevők közt, hogy a szász dialekt vad hangzását hallhassam, mely hasonló a mecenzőfökhöz, Kassa mellett, s láthassam öltözetöket, arcaikat. A fiziognómiák közt egyet sem láttam, melyet még egyszer volt volna kedvem látni. Hogy a szász belépven hatvanadik évébe, tartozik szakállt nevelni, tagadák mindenk, akiket eziránt megkérdeztem; egész helységeket lehet bejárni, hol szakáll nem neveltetik. Való azonban, hogy annak, akik állukat meg nem kopasztják, s egy ilyen mellettünk is mene el. A fél-német, féltörök, fél-magyar, sem nem német, sem nem török, sem nem magyar, különös érzéseket támaszta bennem. Egy-két éltes asszony prémes sipkában, fekete posztó, apró redős, prémetlen palástban ballaga el mellettünk. Gyönyörű neme az öltözködésnek, s csudálni lehet, hogy a *Journal des modes* kiadói ismét szokásba nem vették.

Most két togátust láték kapcsos fekete talárisban, melyre fekete palástot vetettek. A palást egészen úgy vala szabva, mint a debrecenieké még 1770. körül is, s oly négyszögű posztószelet függ le hátuk közepeig, s amattól csak annyiban különbözött, hogy a debrecenieké zöld vala, ez itt fekete. A sarkig érő tunikát széles, lapos posztó, vagy szőröv csatlá testhez, mint Debrecenben, s a kapcsok fehér ércből valának verve. Haja a két deáknak lenyírt, szinte a bőrig, s magasb háromszögű derelye kalapot, mint amely e kopaszra nyírt főket fedé, lehetetlen látni, lehetetlen képzelni. A reformáció századára emlékeztető fekete palást, melyet a két protestáns monachus balkarján vete által, hogy a járásban gátlására ne legyen, s az a taláris s a *Napoleon* háborúira emlékeztető nyírt fej, s ez a rettenetes kalap; a szerzetes ruha s ezek a hetyke lépdelések oly ellenkezésben állának egymással, hogy az idegen nem tudta volna őket minek vélje. Társaimtól elmaradtam volt, s így egy ott-lakostól tudakozám, mik azok, és honnan valók? Úgy hittem, egy reform. kollégium követői, s a szász helyen saját parádéjokban vala kedvök láttatni magukat. Ennek szavai szerint Erdélyben *Luther* is uniformázza novíciusait, melyet Magyarországon és a német földön nem teszen s bár itt sem! mert minek az?

A templom és iskola dombján magasra nőtt fák árnyékiban széled el a tanuló ifjúság, midőn leckére felgyűl, és onnan leeresztetik a sok itt nyugvó szászok sírjaikon. A tető valaha erősítve volt. Innen mutattam ki magamnak, merre fekszik Nagy-Szölös, két órányira Segesvártól, hol *Kemény János* fejedelem 1662. június 23-án az *Apafit* védő törökkel megütközött, a tódulásban lováról lefordult, s eltapostatott. A csata mezeje szűk völgy. Még áll a *Kemény* emléke, de besippadva, félre görbülve, s felülírása olvashatatlan. [Az életben való sok *Kemények* közt még eddig senki nem találtatott, aki az őreá legalább a viselt fejedelmi korona s autográfiaja által fényt lövellő ősenek emlékezetét megtisztelte volna. - Oly dolgokban nem vagyunk hiúk, amikben hazafiúságból volna szabad azoknak lennünk, s olyanokban vagyunk azok, amikben azoknak lennünk ezért sem volna szabad!]

Gróf *Vasstól* itt válánk el szeretettel, barátsággal. Kedves társalkodása ezt az ifjú tisztet velem szívesen megkedvelteté, s andrásfalvi szép öröim nyerének, hogy azoknak részese volt.

Kevés órák múlva azután, hogy Segesvárt és egy alkalmatlan hegyet hátunk mögött hagyánk, elterüle előttünk a szép sík, melyen Ebesfalva, más két nevével Erzsébetfalva, vagy Szent Erzsébet, a maga kéttornyú nagy templomával s cserépfedeles házaival kevélyen fekszik...

-----

Medgyes kieszen fekszik, körülfogva emelkedő dombokkal és hegyekkel. Nem nagy, nem pompás, de magas kerítése s régi alakú kapui s az itt történetek emlékezete s két-három kilovagló tiszt; két-három asszonyosság, kiket kikocsizni láték, a szabadon sétálgató katonák, az ifjak karján függő szerelmeskék s itt meg ott egy csoport felöltözött gyermekek, sokat várátának velem, midőn a forró napnak esti meleg gőzében, crocus színnel elöntött ég alatt, a város-hoz közelítünk. De a szép csalódásom hamar eltűnt, midőn a kapun bemenve, ezt a minden szabad királyi városok miniatűrjét végigpillantám. Egy ittlakó, kivel a történet összehozza a piacon, mutatá a templom tornyát, hová *Nadányi Gergely* és *Szylasy János*, kik *Báthori Gábor*t megölték, *Bethlen Gábor* és az ország által kimentve, de a koronáság által halálra keresve, futottak s ezek által lelöketének. Itt vesze *Gritti Lajos* is. Reggel két keze, délben két lába, estve feje csapatott el. Méltán lakola, de így csak kannibálok büntetnek.

A szászok kőházakban laknak, még falukon is s cseréppel fedettekben, befordítva hosszában udvaraikra. Gébely-falaikat az utcára versecskéikkel cifráztatják fel s bibliai intésekkel, mint azt a németnyelvűek máshol is szokták vala régebben, mert a szokás ott is hanyatlak. Ily szép falukat Pozsony és Bécs közt nem látni.

A szász nép nem ismer földesúri hatalmat, hasonló e részben a mi jász, kún, és hajdú helyeinkhez. Abból áll terhe, hogy adót fizet, katonának viszik, dézsmáz predikátorának, kik közt sokan temérdek gazdagságot gyűjtenek. Úgy mondják, van egy ezek közt, ki évenként negyvenezer veszen be, mely ha talán valamely tőkepenz kamatját is vonná, nem volna lehetetlen, kivált 1811. előtt. [Mely boldog lehet, akinek ennyi jövedelme van, és akitől a bevett rend, melyet tisztelni a bölcs is tartozik, nem kívánja, hogy egy főzőjénél, egy csepergetőjénél, egy kocsisánál egyéb cselédjei legyenek s a más házában bérfizetés nélkül lakik! Csakhogy arra, hogy boldogok legyünk, egyéb is kell, mint negyvenezer jövedelem a predikatori rang mellett.]

Egy ily lutheránus papnak nem tudom, mely helységben, négy gyermekei vannak s ő ezeknek számokhoz képest négy házat veve meg Szebenben. Ami egyebe marad, azzal egyaránt fognak osztózni gyermekei.]

Itt tehát a lelkipásztorság az az élet neme, melyben legbizonyosabb, legkönnyebb az előhaladás. Ha az így meggazdagodott predikátor gondosan nevelé gyermekeit, ezek mindenné lehetnek, domi nobiles s ebben soha nincsen kár, haszon van, s nem ritkán igen nagy; ahol minden előmehet, ott minden előre törekszik, ha magában erőt érez, s a sok közül szerencsésebben eshetik a választás, csak tisztán essék, nem a személy, hanem a közjó tekintetéből. Csakhogy ez nálunk is így esik, bár nagy különbséggel; amit tagada ugyan *Berzeviczy Gergely* barátunk [mert ő, mikor rájött a rossz kedv, szerette is, tudta is tagadni vagy állítani, sőt hinni, amit tagadni s állítani minden lármás igazság-szeretete mellett akart és kívánt és óhajtott; de a mindennapi tapasztalás és a tiszti kalendáriom tele oly nevekkal, miktől a magyar fül iszonyodik, kiáltva kiáltanak].

Mily szép volna ily kőből épült, cseréppel fedett házú falukat láthatni mindenfelé a magyar földön, mert dicsőség az igazságnak, ezek a faluk csak mégis szebbek, mint a mi bogárfedelű viskóink Árokszállás körül. De ha óhajtanám-e mindenütt ilyennek látni Erdélyt, hogy mindenütt ily kőházakat láthassak? Azt az örömet ugyan nem szeretném ily drága áron megvásárolni. Nem rossz az, hogy nem vagyunk mind egyformák; elég, ha hasonlók vagyunk. [És az az úgynevezett filozófus, ki mindent egyformává szeretne tenni, úgy nem tudja, amint tudnia kellene, ahogy erejével nem vete jól számot. Mindenkor elég, ha ott hasonlítunk, ahol az szűkséges és ha egyikünk a másika kára nélkül áll.] Debrecen táján sok csinos, földből vert, nád, vagy gyékényfedelű házakat látunk a könnyen felszökellt akácok vagy eprek árnyékában, s azok nekem kedvesebbek, mint a kőházak itt, mert az el nem foglalt utas azokban lelket lát; azt itt lelteni, nekem legalább, szerencse nem jutott; ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik s egy jószívű, nyájas; itt egy magába zsugorodott, könnyen élést szerető, s csak azt óhajtó. Mi volna a magyar nyelvű nép, ha a régi idők neki, a kiművelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a könnyen élő nép itt, e ponthoz közelebb juthatott volna, s mindaz, amit nekik, tapasztalásom és hallásom után, irigyleni tudok, a cserépfedelű kőház.

Bokros paripán ülni, mely mindenre meghortyan, amit mindeddig nem látott, felette bajos portéka, azt mondja *Yorick*; s idvezségesb intést idegen földre menőnek adni alig lehet, mint amelyet a francia öreg tiszt ada ennek a pro et contrával: annyi mindazáltal mindig való marad, hogy, ha elmés és tompa, jó és rossz, nyájas és durva minden nép közt van is: tulajdon arca úgy van minden népnek, mint minden személynek. - Belgrád körül *II. József* egy kisebb, de tüzes verekedés után lóra ült s bejára a csata mezejét. Bizonyos távolságra egy csoport gyalogságot látta meg tüzeik mellett, s összeverve bokáikat. Hozzájuk nyargala. Mit csináltok, legények? kérdé, látván, hogy szalonnájokat sütik s vígan vannak. Eszünk, iszunk, táncolunk - felele az egyike, s nyújtá a császárnak bádogkulacsát: „Tessék, édes *József* uram!” De hát

szájatokat mi lelte? kérdé a császár; hiszen feketék vagytok, mint az ördög. - Nem volt sójok a mezőn s puskaporral hinték be szalonnájokat, kenyéroket. Vegyük a legényt, ki csikorgó télben maga elébe fordítja fürtös gubáját s ingben, gatyában hajtja s jókedvvel lovait; s mikor a jószívű utas szánva kérdi tőle, ha hideg van-e? hideg biz uram odaki, úgymond: mintha ő odabenne volna a guba mögött, s vígan ballag tovább s csak azon bosszankodik, hogy bajuszát jégcsappá válva látja. Az ily nép csak mégis más, mint ami minden baj mellett óbégat. És aztán az a szíves beszédesség, az a meleg ömledezés, az a jámbor pajzánság; az a szeretetre-méltó vadság a legényeknél, mint az öregek tiszteletes komolysága! Nem, ez nem vak magunk szeretete! Nem ott állunk, ahol lehetne, kellene; de *Nalácz*i Józseffel hálát kellene mindennap adnunk sorsunkért, s én úgy képelem, a fejedelmeknek nem igen van okok azoknak örvideni, kik nemzetökről alacsonyan gondolkoznak.

S e hazafiúi gondolkozásom s érzésem mellett mit fogok mondani a szászok felől? Azt, hogy amint magyaraimhoz vonzódok, mikor viskójok felé közelítek, úgy érzem magamat visszatolva a szászoktól, mikor az jut eszembe, hogy őket (azaz a falunlakó szászokat, mert a városi szász egyéb), milyeneknek találám mindenütt. Szelindeken a nápész fogadós (franciául niais) a maga Hans Michel képével könnyen bánt velünk; kimondá, hogy neki semmije sincs, s ment. Szekereink táskái nem voltak üresen, s a fogadós ebédje nélkül elleheténk, de a nap olvasztó hevében kiküldénk cselédinket aludttejért. Elindulék magam is, mert ez elég ürügy vala, beszédbe eredni velök, megtekinteni udvaraikat, architektúrájokat, bútorjaikat. Koldulgatásomhoz egy tehetős gazdánál fogtam; annak gyanítatá legalább a csinos ház s a cifra ablakrostély. A jászberényi, a hajdúböszörményi tehetős lakos, a maga kék pruszlijában, kék posztó nadrágában, fekete báránybőr ötujjnyi magosságú süvegével, örült volna, hogy idegen embert lát, ha kérésemet nem teljesítette volna is, de bizonyosan megtette volna e kérdést: Hol van lakása nagy jó uramnak? Sőt ezzel sem elégedett volna meg; kérdezte volna ezt is: Mi jóban jár kelmed e földön? S nincs-e otthon dolga, hogy ide csak azért fáradt, hogy lássa, mint vagyunk mi itt? S egyik kérdés, egyik felelet biztos beszédet szőtt volna közte és közöttem. A durcás szász lakonikus feleletére méltóztatott s ámbár szólásom, öltözetem s beretvált ajakam nem mutatá neki, hogy társa nem vagyok, rám sem néze. Úgy hittem, szomorúságban van háza, s tovább mentem. Így bána velem a második, a harmadik, a negyedik, az ötödik. Egy más helyt, kívül a mezőn, megszólíték egyet, s nem bántó hangon, tudni akarám a helység nevét: nem felelt. Ismét előtaláltam egyet, ezt is megszólítottam; ez sem felelt. Egy helyt szekereink a predikátor háza előtt menének el; elvonta magát az ablakból. Akiknek ezt hazatértem óta beszélém, nem álmélkodának rajta. Így bántak velök is. Ha tíz szász ül együtt, s német lép közéjük, a tíz szász együvé bú, s magát hagyja, a német rokont.

[Nekem úgy tetszik, hogy engem az *Ádám* ösünk gyermekei egyenetlenségöknek hirdetőjévé nem igen szült a születés, s nem teve igen a gondolkozás s az az egy-két embertársam, kit az én házhelyem lakosává tett a sors, érzi, hogy alattam lakni s tőlem függeni nem éppen kín: mindazáltal nem rettegem kérdeni a bölcsektől, kik nagyon szeretnék, ha minden egyenlő, azaz apró maradna, ha ez így jobb-e, ahogy itt látjuk, vagy ahogy a dolog az én hazám boldogabb tájain az oly földesúr alatt van, aki, ösmervén kötelességeit, nemcsak patrónusa, hanem pater familiasa is a maga klienseinek? *IV. Henrik* örült, hogy a francia paraszt, legalább vasárnap, tyúkot ölhetett. Biharban sok földesúr találtatik, akinek embere januárius első napján kezdve december utolsó napjáig, búzakenyeret eszik és mindennap húst s kólyi bort iszik mellé, s az a földesúr örül, hogy magát jól bíró embere van. Báró *Orczy József*, a nemeslelkű, s báró *Palocsay József*, akit vadnak néztek, mert egy időben félrőfnyire lebegett arca alatt a bajusz, szelíden bántak embereikkel s mind a kettő halálos ágyukban is azt az intést adák gyermekeiknek, hogy a szegénységet embertársaiknak tekintsék.



Elnézvén itt ezeket a kőházakban s cserépfedél alatt lakó falusiakat, némely kérdések támadtak lelkemben, melyekre szeretném, ha azok, akik ezt a fajt ismerik, jó lélekkel felelnének: Ez a könnyen élő nép mivel áll előbb, mint az a nem könnyen élő másik? Az iskolák itt jobbak-e, mint azon magyar helyeken, amelyeket ezekhez hasonlíthatunk? Ez a nép rettegi-e a babonát, s félt-e minap, hogy el fog süllyedni a világ? Átlátja-e a himlőoltás jótétét? Vannak-e kórházai? Mert ezek itt lehetnének. A koldusokkal s ügyefogyottakkal mi történik? A mesterségek s kézi művek itt virágzanak-e? Milyen policiája, arról a gróf *Vass* kocsisa szólhat, aki Segesvárnak utcáján, hol a városnak is, a szászszéknak (vármegyének) is tisztviselői vannak, elakada. A negyvenezert vonó predikátor hordat-e tudós újságokat, könyveket? Társalkodása által annak szeretetét, ami által az ember nemesebbé vál, terjeszti-e? Szereti-e azt a hazát, mely őtet oly gazdagon fizetteti? A segesvári professzorok fizetése hasonlít a *Calvinéhoz*, ki Genévában 60 forintért, 1 hordó borért, 6 köből búzáért szolgálta; s kel-e segédjére ezen nyomorgó férfiaknak? A segesvári bibliotékácska mért nem oly gazdag már, mint a kolozsvári s vásárhelyi kollégiumoké? S a szászföld mért nem dicsekedhetik több tipográfiával egy felette rossznál? S ezek a bővségben élő urak mért nem dolgoznak úgy, mint a saxoniai predikátorok? S úgy adnak-e exament, ha szolgálatjuknak ideje alatt tanultak-e, s haladtak-e az idő szellemében, mint a saxoniaiak mindig adnak, még pedig igen szorost, valamikor egy eklézsiából másba kívánnak áttétetni.

Nem nézem én irígy szemekkel a szászoknak sorsokat, s arra, hogy ők is földesuraság alá essenek, semmi gondom. Sem az nem bánt, hogy predikátorjaik gazdagok; a jót egyedül a gazdagok segíhetik; s *Pázmány*, *Bakács*, *Oláh*, *Dóczi*, *Eszterházy Károly*, sőt csak *Andrássy Antal* rozsnyói püspök is, aki sem gazdag *Andrássy*, sem gazdag püspök nem volt, s a nagy-lelkű *Dréta* nem teheték volna, amit tettek, ha szegénységgel küzdöttek volna. Sőt akarom, hogy a hazának minden tagja részt vegyen a közboldogságban, melyhez mindazáltal, hogy ők ennek fiai, mindazáltal, hogy azért ők is tesznek valamit, tagadhatatlan jussok vagyon. S a bölcs igazgatás tudja, hogy katonai sereg nemcsak gyalog, nemcsak huszár, nemcsak dragonos, vasas vagy pattantyús csapatokból áll: úgy haszon abban is vagyon, ha a polgári test különböző részekből szerkesztetett, csak egy pontra irányoztassék, mely nem egyéb, és amelynek nem szabad egyébnek lenni, mint a mindenek boldogsága, s csak a nemzeti becsület tüze által élesztessék. Egy ábrándozó, világot és természetet nem ismerő pseudo-filozófushoz illik azon sovárgani, hogy bárcsak mindnyájan egyenlőkké tétethetnénk. Ne egyenlők legyünk, hanem csak mindnyájan lehessünk boldogok, s legyenek közöttünk nagyobbak is, kisebbek is, de úgy hogy az iparkodás és érdem előmehessen. - E gondolatok támadtak fel újra lelkemben, midőn e helyeken keresztülmenék, s Fehéregyházakat sehol nem találtam, sehol nem oly szép kertet, oly szép lakot, oly széplelkű lakót. Ez a csak szántó-vető népből álló föld, hol minden kultúra a városokba szorult, hasonlóan látszott nekem a homok-síkhhoz, hol az utas fél napig mehet anélkül, hogy embert találjon. - Kulturát mind a földesúrnak, mind a köznépnek, s jó lesz minden. Enélkül semmi nem jó, semmi nem lehet jó.]

Az angol Townson Debrecenre, a francia fordítás szerint, lugubris epithétet ragasztta, s nem ok nélkül. De igen hihető, az angol a lugubris népet csak akkor látá, midőn templomból omla ki. Vígatlanabb teremtetést nem igen képzelhetni, mint a debreceni ember ilyenkor. Fellegettségök azonban csak addig tart, míg a férfiak a keskeny gallérú kék köpönyeget vagy gubát, az asszonyok a rókaprémest mentét, a lányok zsoltárjokat, s bokrétájokat leteszik. Átesvén a nagy dolgon, ifja, örege kész mulatni az idegent, ha német is, aki hozzájuk betér, és ha vélők úgy kezdi a szólást, mint én a szelindeki szászokkal; s a bársony főkötös asszonyka, az a pártás, pántlikás lány még meg is ides-német-uramozzák azon felül.

## 11. LEVÉL

Nagycsűr mellett meglátánk a szép fekvésű Szebent. Éjszokról délre hosszú lapály terült el s annak alig érezhető emelkedésén állá előttünk a város; túl azon a Kárpát magas bércei meredezének kisedet távolságban. Még messziről látni, hogy Szeben századok óta húzik. Igazítva vala az út s jobbra-balra gazdag gabonaholdak vonódtak el.

A külvároson balra az út mellett egy temérdek hosszaságú alházban árvák és katonagyermek neveltetnek. Fundamentomköve 1770. március 25-én tétetett le. Túl ezen fut a szűkvízű Szeben, mely a városnak nevet ada.

-----

Az estvét járkálásokkal tölténk s megjelenénk a sétálóban, mely a keleti kerítés mellett vonul el, keskenyen, de hosszan. Honi fák és némely külföldiek is veszik árnyaikba s két szökőkút ékesíti, de minden víz nélkül. Az utolsó fák közt elmés rajzolat után épült vacsoráló várja az itt mulatókat, s közel ehhez, túl az idevezető úton, magasfalú kazárma emelkedik s neveli a hely szépségét.

A vacsora mellett a Koronánál tiszteket s itt szolgáló, itt lakó uraságokat találánk s nagy számban. Barna muzsikások gyönyörködteték füleinket a mi *Lavotánk* darabjaival, melyek szívet ragadnak s a hajdani kor keserves darabjával, mely szívet nem kevésbé ragad, ahol talál, bár nem oly tanult. Nem lelénk egymás mellett helyt s így kénytelenek valánk némán ülni. Még most is a július 18-dikára jövendőlt világ vége felől folyt a beszéd. A fogadós emberei hetekig nem vevének be annyit, mint azon nap estvéjén. Egyvalaki bánta, hogy a próféta hazugságban találtatott; a halálon, úgymond, egyszer úgyis által kell esni, s ma-e, holnap-e, vagy tíz-hús esztendő múlva, az neki egynek látszott. Térdet és főt hajték a bölcs előtt, mert én a szédítő tetőre még sohasem tudtam emelkedni, midőn egyik társa egy szót ejte, mely az egész asztalt kacagásra fakasztá. A franciaszelésű bölcsnek valóban bölcsnek kelle lenni, mert a szót és kacagást nyugalomban vette, vagy talán maga is pirult bölcseségén. Egy érzékeny ifjú azt jegyzé meg, hogy jobb kedvvel elhalnunk nem lehet, egyikünk sem siratta volna a másikat. Ennek nem hajték térdet és főt: igen szívet. Egy társunk kész vala vacsorájával, magára vette, amit kelle s elvégezvén egy olasz dal töredékét, si fractus illabatur orbis monda, nevéen szólítá gyapjas pudliját s ment, gyapjas pudlijával.

-----

[Gróf *Haller Gábornak* ebédjénél egyvalaki csudálkozni látszott, hogy én magyarországi ember oly jól beszélek magyarul s úgy hitte, nekem is, az erdélyieknek is komplementet teszen vele, ha azt nekem szemembe mondja. Láttam, hogy szomszédja megrántá ruháját s megsúgá neki, hogy hiszen én könyvcsináló vagyok. Az ember elveresedett; a Telemach fordítójának fia pedig, ez a fél-magyar és fél-francia, nyugalma által fedezé el a kedvetlenséget. Én legjobbnak láttam, könnyű kedvvel csapni az elakadásba, hogy vele felejtsem a megbánt szót, s azt mondám, hogy Magyarországon azt sokan nem hiszik, legalább mikor írok, s Erdélyben sem az oly orthodoxusok, mint Aranka. A grammatikai sovány és pedáns textus víg kicsapásra ada alkalmat; tudakozék, hallottam-e mint játszodtatá meg valaki ezt a sok tekintetben szíves tiszteletet érdemlő embert. Neki gyengéi közzé tartozott, hogy az Erdély szép asszonyainak versecskéket csinálgasson a francia édes semmik nevében, de oly fásan, ahogy azok képzelhetetlen szerencsével. Egy csintalan ifjú egy este bekopogtata ablakán, s félrevonulva némán nyújtá felé kezét és céduláját. Az öreg átvette azt s gyertyájához menvén, olvassa:

Aranka pediglen erőlködék vala,  
Aranka pediglen poéta nem vala.

Másnap a csintalanság hírével tele volt a város. De a verselgetőt semmi kacaj nem tudja elnémítani.

A bohó tréfa mellett egy másnemű tettet is kell említenem azon tiszteletes test felől, melynek *Aranka* tagja volt. - *Benkő József*, a Transylvania írója, hirdetés nélkül eskete össze egy párt, s törvénybe idézteték. Védelme abból állott, hogy ő nem büntetést érdemel Erdélytől, hanem, hogy hol tartassék annak Prytaneumában. A kir. tábla nem láta logikai összefüggést a védelemben, s pénzbüntetést vete rá, de - oh a gyönyörű tett - a pénzt bírái fizették le helyette. Ki adta a tanácsot, nincs tudva: de *Aranka* bizonyosan javallá.]

Midőn másnap a *Bruckenthal* galériájába akaránk menni; báró *Naláczy István* úr megelőző látogatásunkat s útban lévén hazafelé, velünk jöve...

-----

Báró *Bruckenthal Sámuel*, ki *Terézia* alatt [anélkül, hogy megtette volna azt a lépést, amely nélkül előmenni akkor kevés tudott, egy *Bethlenekkel*, *Bánffyakkal*, *Telekikkel*, *Keményekkel*, *Hallerekkel* gazdag hazában, szinte a] gubernátorságig emelkedék fel, *Józseftől* pedig a *Szent István* nagy keresztjével tiszteltetett meg! Erdélytől, sőt az egész magyar nemzettől, örök hálát érdemel e kincsekért s annál szívesebbet, mert ezt csak honszeretetből gyűjtötte, nem a mesterség értéséből. [Úgy mondják, ő úgy viselte hivatalát, itt, számadás nélkül, mint Gr. nálunk. De szíves tisztelem mellett, melyet szívesebben nálamnál a nagy férfiú iránt kevés magyar-magyar, sőt kevés szász-magyar érezhet, ki kell mondanom, hogy ő a festéshez olyan formán érte, mint *Mummius* a Korinth kirablásakor.] Ítéletemet a nagy férfiú ízlése felől *Tenniers*nek egy keresztelő Jánoskája igazolja, melyet leginkább csudálgatott. Ma, itt, egyebet kedvellene. [A gyermek egy szikla előtt áll, hova egy báránya kíséré. Mint ért az a festéshez, aki ott, ahol *Guidót*, *Correggiót*, *Rubent*, *Van-Dyck*-ot csudálhatni, *Tenniers* előtt áll meg, s ezt a gyermeket s talán a bárány gyapját s a forrás ömlését csudálgatja? De, hogy ő a festéshez keveset érte, azt neki nem veszem vétkül, sőt, látván, hogy nem tulajdon örömei miatt vásárolta össze e kincseket, hanem hogy a *Gráphis* múzsája által még meg nem kedvelt nép közt ennek szeretetét gyarapítsa, s a nemzetnek új fényt adjon, még inkább áldom hamvait. A nemzetek egymás után jutnak azon szerencsére, hogy az *Apollon* húgai s az a három leány által, akiket *Cytherea* választá társaivá, meglátogattassanak. A mi *Híd völgyink* idejében a bécsiek sem igen dicsekedhetének azzal, hogy a festéshez és faragáshoz sokat értenek, noha *I. Ferenc*, római császár mindent elkövete, s midőn *Schmutzer* a maga megjelent *Theodoriusa*-ból Bécsben el nem tudta adni öt nyomtatványt, Párizsból azt a hírt vevé, hogy a beküldött háromszáz nyomtatvány elkölt, s hogy ismét küldjön háromszázat. Ausztria *Kaunitz*nak, s *Sonnenfels*nek fogja köszönhetni, hogy a szép érzése s a mesterség szeretete közönségesse lett, s semminek sem inkább, minthogy az igyekezetet az udvar és a nagyok nemcsak nem hátrálták, de gyámolították is, *Albert*, lengyel királyfi pedig, ki nemcsak ért, hanem fest is, költ s becsüli a művészeket.]

Vezetőnk *Seivert János* úr vala, *Bruckenthal*nak testvére gyermekétől született unokája s a könyvtáros *Róth* úr. Ha a történet Szebenben mutatta volna ki lakásomat, én e palotát gyakran látogatnám meg; még gyakrabban lakói, mint kincsei miatt. *Seivert* úr [egy érettlelkű tudós, és ami nem ér kevesebbet, *tiszta* ember;] letette az erdélyi kormányzék mellett viselt titoknoki hivatalát, s nőtelenül magának a tudományoknak s az általa nagyon kedvelt szász nemzetnek, szeretve, becsülve minden jóktól. A palota két udvarra van osztva s az utcára három sorban nyílnak ablakai. Azt a nagy meghalt *József Mihály* öccsének hagyá, harminchatezer töke pénzzel, az intézet fenntartására.

A galéria fődíszének itt a magyar Szent *Hieronym* tartatik; Pannoniában születvén, Csáktornya körül, prolepsissel úgy nevezhetjük magyarnak, ahogyan őt a festők kardinállá csinálják. Az anachoréta a maga barlangjában aszkétai elmélkedésekbe van merülve. Válla, teste, lábai ruha nélkül hagyattak; ágyékát skarlát lepel fedi. Megette kürtöt látni a felhőben, az érti a szózatot, megfordul s fülel a hívó szózatra. A történet a legérdeklőbb percben van felkapva, s arc, musculatura, leplezés el vannak telve erővel. A mű *Guidóénak* tartatik, s nem méltatlan e névre. De ime ezen egy ölnyi magasságú kép mellett, mely amint értém, ezerekbe került, egy kisebb függ, kezek nélkül s ez engem annyira megragada, hogyha a kettő közül volna szabad választanom, nem azt nézvén, hogy egyikeért s másikáért mit adna nekem vevője, hanem hogy ebben, vagy amabban mint lelendem örömit. *Sebestyént* venném, nem *Hieronymot*. Én itt *Sebestyénnek* nyújtom az almát.

A képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el s ez kilencvenkét darabból áll; nagy részben az alföldi iskola művei és másolatok, de aki gyűjteni kezd, azt veszi, amit kaphat, a *Bruckenthalnak* idejében az olasz iskola munkáit Bécsben találni még nehezebb volt, mint most, s van becse a másolatoknak is, ha jó kézből jönnek, mint a jó fordításoknak. Rend kellene, más s gazdagabb ráma. Idővel az is még lesz. Vezetőim egy *Albano* és egy *Madonna* elébe állítanak; ez nekem portrénak tetszik inkább. [Hol ezen a *Máriai* fennség? Hol ezen az a bájoló, amelyet a *Mária-főkön* szabad és kell keresnünk? A szem tüzes s csaknem csintalan; az orr éppen nem szép; s ez elég ok, hogy a főt ideálisnak ne tekintsem? Portré, amint mondják, a *Mengs Máriája* is, az isteni gyermekkel a bécsi Belvédèrben; de azt lehet nem portrénak tekinteni, s felejtjük, hogy ennek a *Máriának* a festő hitvese ült, s a gyermek az ő gyermeke: ezt itt nem lehet.] Egyébiránt a galéria *Correggio*, *Tizian*, *Rubens*, *Van-Dyck*, *Rembrandt*, *Van-Huysum* s más mesterek neveikkel dicsekedhetik, s oly másolatokkal, melyeket *Meytens* ajánla a megvételre. A látogatók leginkább a *Hondekoeter* tyúkjai s a *Van-Huysum* virágai előtt szoktak állongani, s inkább csudálják a természetes prózát, mint a *Rubens* hatalommal eltölt teremtéseit, és a *Correggio* bájos poézisét. De az máshol is így volt és nem kevés ideig.

Legnagyobb örömeimet *Sebestyén* és *Hieronym* után régi ismeretségem tárgyainál leltem fel, s boldog pillanatokat éltem *Jupiter* és *Ió* mellett, mint serdülő éveimben már a bécsi galériában, hol a *Correggio* originálja még akkor a *Heinz* másolatja mellett állott. A darab, amint tudva van, a mesterség legszebb művei közé tartozik, s oly bájos, hogy azt a nem szerencsés kezek sem foszthatják meg minden érdemétől. Gondolat, rajzolás, festéklés, mely csudát tevének itt! S mint ragadtatik meg szem és szív! A gyönyörű testű callipygos leány háttal ül a néző felé, s egyedül hívé magát. Azonba *Jupiter* vastag ködbe rejtezve közelít hozzá, s a leány akkor, s csak akkor sejti meg az Istent, midőn a csók már ajkára nyomul. A leány feje skurzóban; s még skurzóban is mily szép!

E bájos művet a szigorú morál egy igen keskeny szoba sötét szögébe dugatá fel, mint a *Tizian* fekvőjét ugyanennek ajtaja felibe, hogy a néző helyet sem foghat látásokra. A gond szolgál-e a morálnak, nem tudom, a mesterségnek árt, s a mesterség templomában ez az első, nem amaz. A kasztrált klasszikusok jutának eszembe, és aki magát nadrágfestetőnek csúfoltatá, minthogy a képek meztelenségeire leplet vonatott.

Egy másnemű tartalék az idősb *Rákóczi Ferenc* képét is, *Kupeczkinknek* munkáját, rossz helyre tételét, nem átellenben az ablakkal, hanem a sötétebb falra. A kép már azzal is, hogy magyar művész munkája, érdemlé vala a jobb helyt, de azt belérdemére nézve is kívánhatá. A hősnek nem született fejedelem páncélba öltözött, vállán nyusztkakagány van elvetve, nem a sok által keveset mondó hercegi bíbor, jobbjá megmarkolá a török nyelű kardot s azt hüvelyéből félig már kirántotta. Haja a két homlokszög közt beretvélva van; lehúzott szemöldöke elfedi vad tekintését, ajkai keble dühét elharapják. A bölcs festő így mondá a török nyéllel,

amit a történetek beszélnek. [A festő gondolatja magas, s a legnagyobb dicséretet érdemli a dolgozás is. És ha az Erdély nagyjai itt forognának, megtanulhatnák, mint kelljen festetniök magokat vagy őseiket. Életökből ki kellene keresniök a legemlékezetesebb történetet s bízák azt *Fügerre, Kreutzingerre, Krafira*, hogy a képet ezek fessék, nem ahogy ők kívánják, hanem ahogy ezeknek tetszik.] A kép megjelent rézmetszésben is *Westermayer* által s vonásos munkában, mert ide e neme illett a metszésnek. [A réz ismeretlen marada nálunk, s bár intésem után az ne maradna tovább! Három forintot egy nyomtatványért a legszegényebb magyar is örömmel hagyhatna *Artariánál* a Kohlmarkt nevű utcán. És ha még hármat volna kedve ott hagyni egy oly magyar képéért, kit *Füger* feste, megvehetné a *Born Ignác* is, melyet *Kininger* hánytott (geschabt). *Born* azon úgy adatik elő, mint egy lámpája mellett elmélő bölcs, íróasztaláról legördül a volumen - talán arra célozván, hogy tudós deáksággal írt, homlokát átfogta jobbával; válláról palást foly le, az aljban (Grund) az Isis multimammia (mindent ápoló természet) szobra mellett egy bölcs cirkalommal dolgozik.

Midőn a kicsavarodásomból vissza akarok térni az elhagyott nyomba, egy másik kicsavarodásba érzem elkapattatni magamat. - Egyikében a galéria hátulsó szobáinak egy történet engem vezetőimmel s társaimmal nagy ismerőnek nézete, holott az csak azt mutatá inkább, hogy ők nem azok. Külön katalógust kapa minden szoba, s a képek száma papiros-szeleteken áll a kép és a ráma közt. D. egy vásznan tollas állatokat láta meg s csudálá a festő ügyességét s elfáradhatatlan gondjait a tollakon. Tudni akará a művész nevét. *Roth* úr megbotlott a katalógusban, s itt oly nevet olvasa fel, mely ide éppen nem illett. Elfelejtve magamat, megszólalék, hogy az nem lehet az, az olasz iskola nagyja nem adta magát kakas és tyúk festésére; én a darabot *Hondekoeterének* nézem. R. úr megsejté tévedését s a másik katalógus itt valóban *Hondekoetert* nevezé. Barátim álmélkodását nevelte az, hogy midőn egy más érthetetlen darabot néztek, s D. ismét tudni akarta a művész nevét, én azt *Brueghelnek* mondtam. - Mint az nem mondathatik még humanistának, aki hallván, hogy egy óda *Virgilnek* s egy elégia *Horácnak* tulajdonítatik: úgy az van még távol attól, hogy az értő nevét érdemelje, aki a pokolfestő *Brueghel* nevét és a híres tyúkfestőjét hallotta s egy-két darabjaikat látta, hogy ecsetjökre ráismerhet.]

Egy szobát új portrék s erdélyi festők munkái töltenek el. Ezekről irtózva szöknék vissza a szem, ha a néző nem ama szobákból jönne is. De valamint a könyvgyűjtők előtt nincs rossz munka, legalább szükségtelen, úgy ezeknek is itt nagy becsök van; idővel bizonyítani fogják, a mesterség nálunk miként hága egyik lépcsőről a másikra.

A könyvgyűjtemény tizenhatezer darabból áll. Az ásványok nyolc almáriomokban tartatnak s ezek kivált erdélyi aranytermésekben igen gazdagok. A pénzek száma tizennyolcezer.

-----

A szebeni játékszín elmés rajzolat szerint épült, mind optikai, mind akusztikai tekintetekben, de azt itt elérni nem vala nehéz, mert a nép nem nagyszámú. Rossz darabot adának benne, de a játszóknak úgy játszódtak, amint kelle: a rosszat rosszul. Lányom miatt, ki a német előadást nem érté mindenütt s magyarázatimra szorult, kénytelen valék végig ott mulatni, de egy szerencsés történet felejteté velem a bajt. Egyikében az alsó lózsiknak két ifjú leány ült, minden idősb felvigyázó nélkül, s jobb karom karfájokat érte. Mennyi felsohajtozás, mennyi taps a parányi kacsókkal, minden nem éppen szerencsétlen scéna, minden fűszerszámos frázis s csillogó elmésség mellett! Most kezdének feljárni a Thalia s Melpomene templomába. De jó volna megsúgatni szüleiknek, hogy óvják őket a német *Fapresto* dolgozásainak olvasásától. Az a *Kotzebue* örökre el fogja rontani ízlésöket s annál bizonyosabban el, mert benne sok érdem van és sok genie.

[A két szebeni szász leány egy történetre emlékeztet, melyet nadrága miatt és hogy egy előtttem még nevérol is ismeretlen bohócskát megcsapolhassak, el kell mondanom. - Egy Szebenben szolgáló mágnás egy gyönyörű szász leánnyal táncol a szász ispán ünnepén. Egy idegen mágnás kérdést teve ennél, mely comtesse lehet az, akit leteve kezéről, mert ő nem ismeri s maga is szeretne táncolni vele. A felelet az volt, hogy az egy szebeni polgár kis-asszonya s oly jól nevelt, amily szép. Gondolod-e, mit teve a gubó? Nem vitte táncra. - A nagy *Friedrich* egy legénykét, aki vallást csufola s botránkoztató tettet teve, arra kárhoztatta, hogy míg azt, aminek szentnek kell lenni, csúfolni merné, tanulja meg a kátét a hely plébánosánál. Ha nekem volna szabad megbüntetni ezt a magyar legénykét, aki a szép s jól nevelt szász leánnyal, a szász ünnepen, nem táncolt, mert az nem magyar comtesse, én zárva tartanám a méltóságos úrfit, valamig *Rollint* végig nem olvasná, hogy felelni tudjon e kérdésemre: Mit perorála Canulejus, s mely következései voltak annak Rómára, hogy az egyik testvérléány ajtaját megkopogtatták, a másikat nem? Egész Európa utálattal nézi, hogy a hibernus csak akkor tarttatik anglusnak, mikor terhet kell viselnie, s javulva nézi, hogy az alsatii lakos franciának tartatik s magát franciának tartja.].....

## 12. LEVÉL

-----  
[Minden léptem távolabbra viszen honomtól, s mily nagy már is az út, melyet tevék! De még hátra Vajdahunyad, hátra Fehérvár és a helyek, hol a nemzet szentjei éltek, jártak s halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem kell sírköveiket, s azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem erekléjük illeteése által. Még egyszer annyi időt kíván útam, mint amennyit már töltöttem, s akkor megyek, s repülni fogok karjaidba.]

Közel a Kenyérvice nem folyamjához, hanem széles patakjához, egy csárdában szállánk meg ebédre s *Döbrentei* figyelmessé tön, hogy a postaház körül, mely mellett útnk elmegy, még most is látszanak azon kápolna kövei, melyet *Báthory István* a csata emlékére építtete. Tudniillik, midőn sergét itt vezeté az ütközet piacára, lova megbotlott, s az *Báthorynak* vagy sergének rosszat látszott jövendőlni. Meg nem törtévnén, amitől tarta, felépítteté a templomot, s rendelést teve, hogy a nap visszafordulóin az elhulltakért miseáldozatok mondassanak.

A csata 1479. november 13-án mene véghez. Ali bég a hegyek és a Maros közt fekvő tért ülte el, s *Báthory*, az erdélyi vajda, Gyulafehérvár felől jöve, *Kinizsi Pál* temesi bán Branyicska felől. A törökök, *Bonfin* szerint harmincezeret vesztenek, mások szerint még egyszer annyit, a magyarok nyolcezeret, azonfelül, hogy a Maros kétezer szászt és oláht nyele el. Mint mene véghez a hős áldomás az ellenségi testek halmain, tudva van; még emlegetjük, hogy a derék *Kinizsi* fogai közé fogá a leszelt kövér törököt s táncolt vele. Vad tett, de csaknem négyszáz esztendő, s a szent öröm a szenteket is táncra ragadozhatja.

Elővevém szekerem zsebéből a *Benkő* Erdélyét, s a történetet újra megolvasám.

Alsófehérnek főnotáriusa, *Baczka-Madarasi Kis József* úr rábeszélé püspök *Batthyányt*, hogy az összeomlott kápolnát építtesse fel, s a két hős emlékezetét egy oszloppal tisztelné meg; de az el-elhalogatott szándék nem ére teljesedést. Még inkább csudálhatni, hogy püspök *Mártonffy* hagyhatá nélkül, ki ezt egy latin epigrammal is ékesítheté vala, s sajnálni kell, hogy a tanács hunyadi főispán, gróf *Bethlen Lászlónak* nem vala adva, ki szerete jó tettek által ragyogni. *Döbrentei* egy ossziáni éneket költe a tett emlékéül. De, ha a tettnek ének kell, a helynek kő kell, és nem kicsiny.

[Az én lelkemben egy ének támada, amint elmenék. Nem illik a tette, de ide teszem mégis, mert itt támada, s aki leveleimet itt olvassa, osztozni fog érzésimben. Azon időbe tevém által magamat, midőn Erdély a török járma alól kiszabadult.

Szabadon lihegsz, szeretett haza,  
Szabadon lihegsz megint, karunk  
Béklóidat összetöré!  
Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;  
Lobogó tüzeit seregökre  
Az isteni boszú lövellé.

Nem ejte el minket erő;  
Bizakodás teve rabjaivá  
Minket a pogánynak.  
Esküdt, s mi jók hívénk szavát;  
S ő a hívőket, bizakodókat,  
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink aranyát, ugarinknak  
Gazdag termésit írigylé,  
És amit táplál a mező.  
Paripáink neki nyihogtak,  
Gyapját neki nyirta meg a nyáj,  
S amit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a magyart,  
S vicsorga dühében, hogy a két  
Testvérhad egymást érte ölét.  
Éh gyermekeinket maszlagon  
Hizlalta pribékjeivé hogy ők  
Verdessék, ami még nem ing.

S mi nyögénk a vad döllyf kéjeit,  
S viselénk, de mérges fájdalomban,  
Az alázó súlyos igát.  
Hunyadink nagy lelke nem hagyott el;  
Hunyadink nagy lelkét nem hagyánk el,  
S lepattogának láncaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,  
Lobogó tüzeit seregökre  
Az isteni boszú lövellé.  
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!  
Szabadon, szeretett, szabadon megint!  
S mi törénk le, mi! láncaidat.]

Útunk Szeben óta végig Hunyad vármegyén völgyen mene, melynél sem szebb tájt nem láték Erdélyben, sem áldottabbat. A portékák Pestről Dévára, Szászvárosra, Szebenbe, Brassóba és Fehérvárra ezen jönnek be, mint Váradról Kolozsvárra, s az útra gond van, mind a szászok közt, mind a vármegyékben. A Maros (Marusius) Fehérvár mellől csap belé, s a bábolnai,

rápolti, celnai, Hegyaljának nevezett s híres borokat termő hegyek alatt fut el. Ezen viszik ki Magyarország felé a sót, tutajokon. Itt van a hajdani fejedelmek mulatója, Szászsebes (Sabaesum, Mühlenbach), de most megfosztva minden maradványaitól hajdani dicsőségének, itt Szászváros, ez és az szab. kir. városocskák, faluk a kisdéd Medgyeshez képest; itt tovább Déva a maga egykor híres várával. A néhol egy, néhol két órányi szélességű völgyet erdős hegyek s vad rengetegek veszik körül; s a Retyezát teteje (az oláh szó elcsapott tetőt jelent), délre Vajda-Hunyad felé kék oldalain mutogatá a téli havat.

Tordoson, Bábolna és Szászváros között, Patakon fizikát tanított professzor, most itt predikátoroskodó *Sipos Pál* barátunkhoz térénk be. A hely a szász földhöz tartozik, de lakosai oláhnyelvűek, s a szász helyeken gyakorlott szokás szerint a predikátornak dézsmáznak, ki itt a reformátusok felekezetének tagja, de a luth. capitulum alatt áll. E felekezetnek az egész Erdélyben nincs gazdagabb predikátorsága, sem kevesebb terhű, mert az eklézsiát hét háznép teszi, kik magyarnyelvű templomi szolgálatjaik által tartóztatnak a nyelv felejtésétől. *Sipos* ezek közt él, ezek közt szolgál. De, minthogy ezeknek nincs szükségök sokra, s amire szükségük van, a szászvárosi togatusoktól is megkapják, ezekkel tartat predikációkat, s inkább ezeket oktatja, mint a lakosokat.

-----  
[...*Siposnak* három szerelme volt: a metafizikálás, a mathézis s a klasszikusok. Kant vala bálványa, s ennek tanításait a Róma nyelvén dolgozta fel, s levelekben küldözgeté meg nekem, fejezetenként. Engem gyönyörködtetett a dolog, s még inkább a nyelv. Kértem, hogy a munkát adja ki, s minthogy ő nem írt olvashatólag, s Erdély még hibásb ortográfiával, mint mi szoktunk, magam másoltam le azt neki. *Sipos* a munkát átadá a cenzornak. Az úgy hitte, hogy az nem az ő, hanem a vallás emberei mezejére tartozik; *Kenderesi* látni akará, elborzadt tőle, s *Sipos* közt és a consiliárius közt elkezdődék keserűségek nélkül az ellenkezés. A munka a vallás férfiai ítéletök alá mene. Ezek rá azt jegyzék meg, hogy a munka igen jó, de nem jól egyezik a normával, és így megjelenését nem engedhetik: megengednék, ha világi emberek volnának. *Sipost* inkább bántá a kérés megtagadása, mintha a jég egész esztendei jövedelmét elverte volna.

Midőn azt a fejezetét vevém, melyben a metafizikai szabadság fordul elő, azt kérdém magamtól, ha azt a sovány dolgot s azt a badar beszédet tudnám-e magyarban úgy adni, hogy olvasható legyen? - Egy prologust elébe, mégpedig dévajkodás hangján, s végébe egy epilógust, hogy a sötét táj elevenséget kapjon, mondám magamban s egy-két nap alatt a munka készen állott. *Sipos* tudta, mennyire szeretem őt, tudta, mely örömmel vettem ezeket az ő dolgozásait, és mégis egészen le vala verve ártatlan játékom által. Azt szenvedte, amit a szerelmes ifjú, midőn lánykájából, bár barátjai, tréfát űznek.]

De *Sipos* nincs többé. Egy veszedelmes inhideg kikapá barátjai közül. Szül. Enyeden 1759. októb. 16-án; meghalt Szászvároson 1816. szeptember 15-én...

Matematikai tudományai felől világosan szólnak göttingi prof. *Kästnernek* s berlini asztrológus *Bodenak* levelei, melyek közül egyet-kettőt az én autográfiai gyűjteményem bír; a filozófiaiakról pedig két munkája kéziratban, mely a kolozsvári kollégium bibliotékájában van letéve.

Erdély érzi, mit veszte a szeretetreméltó férfiban, s sokáig nem fogja felejtani.



## 14. LEVÉL

-----

*Gróf Gyulayné* nem Dédácsról, hanem Marosnémethiből akara kiereszteni a Bánátba; elkísére tehát oda, minden gyermekeivel. A hely praedicatuma a *Gyulay*-háznak s azt ennek csak fiai bírják; a horvátországi bán, gróf *Gyulay Ignác* s *Albert* testvére, és a mi *Lajosunk*...

-----

Rakva van portrékkal ez a ház is, mint Erdélynek majdnem minden házai, s *Wagner*, a pasztellfestő, itt nem keveset dolgoza, s híven, de sietve s nem nemesített ízlésben; [ahogy a magát és mesterségét becsülő művésznak mindig kellene, hanem, amint szeme látott s a viselt kosztümben, mégpedig az ünnepiben.]

-----

Erdélyt Magyarországtól sivatag, erdős hegyek választják el, hová még a csinált és igen jó karban tartott úton is fáradtsággal lehet feljutni. De, aki Kosovánál széjjeltekint, déli nyugot felé, mértföldekre elnyúlt síkot lát elterülni szemei előtt, s így emlékeztetés nélkül érti, hogy ahová lép, Erdély többé nem lehet.

*Karacsnak Lipszky* után, négy táblában dolgozott abrosza s vármegyéinknek atlasza, valahol megszállok, kiterül előttem, s ezektől kérdelem, merre kelljen vennem útam Szpata felé. De már közel lévén oda, inkább hiszek a szóval adott tudósításoknak, mert a geometriának az a tanítása, hogy a legegyszerűsebb út a legrövidebb, hamis lecke a kocsisok filozófiájában. Beérvén tehát Facset mezővárosba, az itt lakos Krassó vármegyei főszolgabíró kvártélyházához vezettetvén magam, mind hogy az utak iránt tehessek kérdést, mind hogy már itt vehessek hírt az enyéimék felől. A tiszt Bulcs felé igazítja. Elébe terjesztém, hogy abroszaim szerint úgy nagyot fognék kerülni, hogy úgy egy nagy hegyet kétszer kell megkerülnöm, s ha egyenesen megyek, kisebbeknek látszó hegyeket fogok érni. A szolgabíró kipillantva ablakán, s meglátta nagy párnaszakú szekeremet s most még inkább buzdította, hogy Bulcsnak menjek, mert addig kivagdalt utak visznek, erre szekerem teteje sokszor megakadna. Vakon alája vetem magamat akaratjának.

Bulcson ma kótyavetyélék a csapszékeket, s a kisdud hely tömve vala idegenekkel. A fogadócska egyetlen vendégszobája el vala foglalva, de lovaimnak volt állások az istállóban. Így szekeremet embereimre bízván, lánnyommal kísétálék a mezőre, végig az ünneplő helyen.

Visszajövén sétálásomból, egy utazó, ki azalatt érkezék, s úgy nem kapa szállást, mint én, szónak erede velem, s kére, engedném társaságomban tölteni estvétjét. A nap még fenn vala, s hévvel sütött. Általellent a fogadóval megpillantánk egy lócát a sövény mellett, egy nagy eper árnyékában, s jónak látánk ott fogni ülést.

Alig valánk így egy negyedig, midőn egy úrfurma valami frakkban, pantalonban, hosszúszerű pipájából füstölvén végig az utcát, felénk jött s elmerültnék látszott. Véletlenül pillant meg bennünket, s meghökkene. De csakhamar magához térve elakadásából, nekünk vevé útját, megbiggyenté a kerek módi kalapot, s irigylésre méltó természetességgel mellénk üle, anélkül, hogy szükségesnek ítélte volna e szabadságra engedelmséget kikérni.

Ki legyen, nem monda, mi pedig nem igen vágytunk tudni. De ő minket feleletre vona, mégpedig olyformán, mintha a polizei Bulcson az ő dolga volna. Én az elsőséget társamnak engedém, az pedig érzetlenné tette az impertinenciát, s a dohány-, bor- és pálinka-illattól derekasan párázó uraságnak elmondá, kinek hívják. - „Ördögöt, s az úr igazán a meghalt Gy...?” kérdé a német ember. Lányom ijedten simult hozzám, s a pipázóra mereszté szemeit. Uram,

felele az idegen, én nemcsak meg nem haltam, de fogadom az úrnak becsületemre s hitemre, meghalni nem is felette nagyon óhajtok. A pipázó uraság nem értette szavát. Hogyan? Hiszen azt mondá, hogy az urat Gy...-nek hívják? - Igenis, uram, én Gy... vagyok, uraságod szolgálatjára; de az élő Gy..., nem, aki azok szerint, amiket hallani szerencsém vagyon, földi pályáját megfutotta. Mindez az ember fejébe nem tuda férni, s inkább tetszék azt hinnie, hogy akivel szól, a meghalt Gy..., mint hogy a nevét egynél többen viselhetik.

Megértvén, társam honnan jó és hová megyen s mely dologban, mivel és miért, engem von kérdőre. Megnevezém neki magamat jókedvvel. Nem elég; azt is akará tudni, mi vagyok. Feleletem az vala, hogy semmi nem vagyok. Semmi! Hogyan lehetne valaki semmi? Titkot kerese fogadásomban. Én makacsan megmaradék szavam mellett, s minden igyekezeteit semmivé tevém. Fejemen a *Zrínyi* veres sipkáját láttam, lábamon fűzött csizmácskát lábikráim felső részéig, s gyanú környékezé meg az ő lelkét, hogy míg lehet, királyomat karommal és kardommal szolgálom, mint ő. Bizonyossá tőn, hogy gyanújánál semmi sem lehet képtele-nebb, széles e világon. De ez a kucsma, s generálisi színből? De ez a külföld fűzött csizmácskája? - Uram, mondám dévaj kedvvel, uraságod bizonyosan olvasta Musariont; feje billentése azt mondá, hogy igen, - s egy értelemben lesz Musarionnal és Wielanddal: Mich dünkt, ein weiser Mann trügt sich, wie andere Leute. Látja uraságod, én *Musarionnal* és uraságoddal egy hitem és egy valláson vagyok, s ok nélkül nem örömet térek félre a járt útról, tudniillik, ahol az eltérést hatalmasabb okok nem javasolják. De a reumám a kucsma javasolja még a nyári, de nem szeletlen napokban is, s jobb portékát nem képzelhet az úr, mint a lábbelinek ez a neme. Igaz, hogy fel- és lefűzni időbe kerül; ellenben a cseléd nem rángatja lábamat, mikor sárba jártam, vagy az eső elvert. - Haszontalan volt igyekezetem a res vistiriai magyarázatoknál fogva kisiklani kezeiből; tudni akará, ki vagyok tehát, és mi vagyok. Csak mondjam ki, úgy-e kamaratiszt vagyok, vármegye tisztje?

Dermedeze mérgében... Az eleven ördögre, kiáltá, ha semmi sem vagy is, csak kell lenned valamidnek, s úgy még inkább kell, mert semmiből a semmi sem áll. Talán ugyan nemes ember vagy, oder goar a Grondherr? - Tudnod kell, édes barátom, hogy ezen a földön a nemes ember s kivált, aki nem maga leve azzá, sok; a Grundherr pedig mindennél több, és ez ugyan nem méltán.

Megszállta a gonosz lélek, venném nehézkén, hogy rajtam egyikét és másikat egyszerű rá-m-nézéssel ki nem láta, s hogy kínjainak véget vessek, kimondám neki, hogy szolgálatjára, mind az egyik vagyok mind a másik, amilyen vagyok. - „Ugye!” kiáltá megszeppenve s hirtelen kapván a félrevágott módi kalapocskához. Bitte um Vergebung, tóminé spectabilis! Fertelmesen megbotlottam, tóminé spectabilis, még egyszer bocsánatot, tóminé spectabilis.

Most tudni akará, miként jövök, merre jövök, mikor indulok és merre veszem útam, hol lesz nyugtom s megkínála csekély szállásával. Szekerem neki nagynak is, terheltnek is látszott; bizonyossá teve, hogy görbe s járatlan úton fogok menni, s forspontot akara parancsolni erőnek erejével. Jóvoltát köszönettel fogadtam, de nem vala élni kedvem vele; inkább akarom kifárasztani lovaimat, minthogy az idegen kocsisok felforgassanak. Hogy kalauzt parancsoljon, arra kértem és nagy örömmel parancsola.

Szívességét irántam azzal tetézé, hogy reumám ellen igen hathatós szert tanácslott, mert az üdvességes mesterség embereinek egyike volt, s most ment, amint mondá, hogy a fogadóban egy meszelykét hörpenthessen.

A questionneur után, ki mindkettőnkél felejthetetlené tevé magát, elmene társam is. Azon gondolkozám, hogy az oláh lakost, kinek epre alatt ülénk, mely pantomimi jelek által kérleljem meg, hogy venne fel fedele alá, midőn egy sánta, felgyürközött, sövegetlen, rongyos,

mezitlábú csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelít a csapszék felé s meghallván, hogy magyarul szólunk, a dohány, bor- és pálinkaszagtól illatozó ember helyén kínálás nélkül letelepedett s jószívuén tudni akará, hol lakom. Tokajt említém neki, aszerint kevélykedvén a névvel, mint a francia szokott, midőn a föld asszonyát, a Dea Lutetiát idegenek közt említi. Volt benne, s jó kenyérrel élt, jó borral, jó hússal és kecségével. Jóvoltamért, hogy elmondám, amit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék és futott, s szállást kére a sokáctól - így nevezik azt, s nem csúfolólag, aki nem hitére, hanem csak nyelvére oláh -, s a sokác kész vala befogadni, s a sánta felgyürközött, rongyos, süvegetlen, meztlábás, égő képű, égő torkú csizmadiácska ment, s szekeremet vont a is, tolt a is, leoldotta, behordotta párnaszákomat, parancsimtól függe egészen, akkor estve s másnap reggel.

A sokác boldogabb éltet él, mint mi jobb világ lakói képzelhetjük. Háza ki vala deszkázva, ablakkarikái ólomba voltak foglalva, felszeldelve hatszögekre; fala rövott fából s kigyalulva, mint a gályák oldalai. Ajtajáról sinegen egy papiros galamb fityege asztala felett, hogy amint az megnyílt vagy bezáródott, a galamb feljebb szálljon, vagy alább. Gazdag szegénységet mutata a háznál minden. Edényei közt még kávéfindzsa is állott és tintatartó, de mind ez, mind az csak az idegenek számára. A fogason feleségének zöld selyembundája, fehér nyúllal prémezve s báránnyal bélelve s szorosan amellet anyjának vagy napának elnyűtt rókaprémes mentéje, melyben mint menyasszony álla félszázad előtt az eskető pap elébe...

S ez idén ez a tehetős gazda is rettegi az éhenhalást. A két utolsó nehéz esztendőben eladogatá marháját s nincs egyebe két ökrénél s ugyanannyi tehene.

Szpatáig csinálatlan, járatlan úton, nehéz kapaszkodókon jövék. Ezt és a szomszéd Lapusnyikot a sógorom atyja, consiliarius D'Ellevaux, a budai kamara mellett, vette meg, és akinek atyja mint katona szolgált, egy báró *Hunyadi* leányt elveve s franciából magyarrá lett. Vad táj, vadak a lakosok; útja most is rettenetes. Milyen lehet sáros ősszel és tavasszal!

---

## 15. LEVÉL

---

Lugosig Szpatáról fél nap menénk, előbb iszonyú domboknak, tovább Lunka nevű ligetes lapályon, hol kerekeink majd a sárban, majd a magasan levagdalt fiatal fák törzsökei közt gyakran elakadának.

Kostélynál egy kisdéd órányira Lugoshoz, kiszállánk szekereinkből, megtekinteni a királyi kincsekbe került zsilipet, a languedoki csatorna parányi képét, mely a Béga vizét Becskerek felé viszi. Azt gróf *Mercy* voná 1763-ban, s tizenharc mértföldnyire. Nem volt senki, aki magyarázzon, s arra itt szükségem volt volna. Itt a lányok hajait szokatlan tekercsekbe láttam fonva, s két-három elhízott oláh, lábikráig érő ingben, vont a magára szememet. Sem ily hosszú ingű, sem ily meghizlalt oláhot mindeddig nem láttam.

A nap olvasztó hévségű vala s leszállani készült, midőn Kostélytól Lugosig két sor fűz között Lugosra beértünk. Mely öröm volt oly vidék után, mely az amerikai gyarmatokhoz hasonlita, ismét oly földet látnom, amilyenhez szemeim szoktak! Azután csakhamar teljes fényében kele fel a hold. Ellopám magam a számos társaság közül, szolgabíró *D'Ellevaux László* úrnál, hogy végigjárván a nevezetesebb utcákat, Lugosnak fekvését ismerjem. Egy második Várad, melyhez azáltal is hasonlít, hogy ezt a Temes úgy vágja ketté, mint azt a Körös. De ennek nincs két püspökje, egy igen gazdag káptalanja, akadémiája, vára, s oly nagy számban gazdag uraságai.

Feredőket láték meg a Temesben. Visszatérék D'Ellevaux úrhoz, s leányomat is kilopám, hogy mi is megferedhessünk. Míg mi ketten a vízben valánk, cselédink a víz kövecses szélén őrzék ruháinkat, mert ott sokan járkálnak. A hold bájfényében, mely oly világos vala, mint a nap ősszel, elnyulánk a folyamban, közel a hídhöz, mely felett a hold tündöklött, s hol a víz szikrázását, hol a nyár estveli meleg gőzét, s az abból kikelő tornyokat és magas épületeket, hol a mágusi világítás sötét és tiszta masszáit eltelni nem tudó örömmel nézelém. [Oly gyönyör, melyet egész nagyságában egyedül az érezhet, aki fantáziája játékit a mesterség műveinek csudálgatása által emelé feljebb, mint az, ami másoknak jutott. Aki talán nem érti, amit itt mondok, forgassa végig a báró *Mednyánszky Aloyz* munkáját: Festői utazások a Vág mentében, s lássa annak színes tábláin azt a bájoló gőzt, azt a sokszínű léget, s a víznek adott különböző szint, melyet udvari festő *Fischer* e tábláin öntött el.]... Egy görög kereskedő tőlünk mintegy ötven lépésnyire, karszéket tétete le a folyamban, s originális némaságban tömjénzé magát hosszúszerű pipájából. Ganymédje olykor kulacsot is nyújtott a füstölgő Jupiternek.

Másnap, hétfőn, hetivásár tartaték, s oly nagy, mint némely helyeinken az országosok lenni szoktak. A piacot hajdan árkádos házak vevék körül, mint a lőcseit, hogy a gyaloglók szárazon jár hassanak, s még most is állanak itt házak ily boltozatokkal. Temérdek volt az adók-vevők sokasága, s mindnyájan oláhok... Egy tizenhárom esztendő sugár növésű teremtkének kontyot láttam fején. Mellén selyem lajblicska, testén vékonyabb fonalú opregysz volt, s ennek rojtjai ezüst keskeny paszomántba aggatva függenek. Lábain kordován csizma. Ez levén az első és utolsó oláh dámácska, kit egész útam alatt láttam, egy sáfrányost kértem meg, lenne tolmácsom; általa kértem mennyi idős és mióta hordja a kontyot. Édes semmiket is mondaték neki...

---

## 16. LEVÉL

---

[*Gróf Gyulayné* maga akara lenni vezetőm Branyicskára, megtenni tiszteletemet *báró Jósika János* úrnál, s meglátni az udvart, mely valaha *Martinuzzié* volt, kinek itt még áll kápolnája, hol miséit mondogatta. Két ízben mentem el a hely mellett; most, midőn kimentem a Bánátba és midőn onnan visszajöttem; de akkor nem mulathaték, s most a kápolnán kívül a nevezetes udvarház és kápolna urát is óhajtám látni.

Branyicska a Maros jobb szélén áll egy szelíden elhúzódt halmon; az út a balon egy vadán költ hegy alatt, mely a folyamból látszik kikelni. Ennek lába el van seperve, s a régi Tiriscum (ma Vecel) nagy bálvány négyszögre faragott kövei ide hordatának, hogy a hegy alatt út maradjon és azt a Maros áskálásai ellen óvják. Aki a tájfestéshez ért, képzelheti, mely szép képet adna itt a hegy és az ezzel általellenben álló Branyicska annak, aki ide Dédács felől jő, és fényes délben. Balra a vakmerően költ, s bokrokkal és fákkal borzas hegy fekete árnyékban, s lába alatt a négyszögű kövekből épített út a maga korlát-gerendáival. A kép közepében az itt elfutó Maros a maga hidasával, mely a menőket az egyik partról a másikig viszi; jobbára pedig a *Jósikák* négy kastélya, melyek számában az itt említett áll legelől. Az emeletes nem nagy háznak (nagyobbat a hely nem enged) kőkerítése van a víz felé, s ennek nyugoti szegében kél felette a meszelt kerítésnek a feketefalú kápolna. Csuda formájú fedele bántja a szemet; a szívet szent érzésekkel tölti el...]

---

Ebéd után a kávé a ház mellett nyugotra álló gyertyánspallérba hozatott le. Véletlenül zúdula meg itt a csompolya, s a legszebb arató leányok és legények ropni kezdék előttünk táncaikat...

-----

A kápolna aljában, hova a főispánnak s *Döbrenteinek* pipázásaik miatt menénk le, egy gyönyörű óránk telt el a kert forrása körül, hol a helyt sok itt, Branyicskán, és nem a veceli várban talált római töredékek ékesítik. A főispán elkészíte azokra, amiket Vajdahunyadon látni fogok. De csakhamar a két nagy *Teleki* leve beszédünk tárgya, a kancellárius és a koronaőr. Mely kár, hogy az ily órák szerzeményeit papirosra nem tesszük s a maradék örömeiről és szükségeiről nem gondoskodunk. Bennünket az effélékben az a tartalék gátol, hogy kised gondunkat a bölcsek mosolygani fogják. De ha annak tudása, hogy Phócion kezét ritkán vette ki pallástja alól, és hogy *Cicero* állat szerette jobbjaival általmarkolni, vagy hogy a nagy *Friedrich* a maga csákánygombú módját aszerint szorítá bal hónja alá, hogy a nád vége felfelé álljon, míg két kezét a csákánygombon egymásra raká, kedves előttünk: mint higgyem én azt, hogy akik a koronaőr *Telekit* látni óhajtanák, nem hallják örömet, hogy ez pálcáját a maga frakkszabású mentéjén hátul általvetni szerette, s úgy járt Pestnek utcáin, vékony testét egyik felé görbítvén, hogy jobbja a pálcának egyik, balja másik végét tartá, míg oldalán a penicilus forma kardikó fityege? mint azt, hogy diaetai s vármegyei gyűléseink mint csendesedének el a legnagyobb zajgásban, midőn te, édes barátom, egy kitanult szép félénkségével székedről felálltál, s azzal a bátortalannak tetsző mosollyal, melyet rézbe metszett képedtől sem tud elvenni a művész, s alig hallható hangon kezdéd szólásodat, míg a sok „halljuk” teljes csendet parancsola, s akkor aztán ezüst hangod eltölté a palotát, ellenkezőidet lemennydörgötte, s a lilium és rózsarú Alcibiad karját követtársad, a nagy *Vay* is csudálva szorította meg. A görög, ami lelkére egy, vagy másképpen hatott, epigrammaiban mondotta el, hogy az érzés fennmaradjon; de mi pirulunk azt tenni, amit a görög nem pirult.

Hadd álljon mégis itt egy rendes történet a koronaőr felől. - *Teleki* megtérvén akadémiai utazásából, La-Caillenak bizonyító levelét, a francia királytól nyert aranypénzt (azt *Teleki* mostani urunk Budára jöttkor a haza nagyjaival a szekér előtt lovagolván, kalpagja gyémántjai mellé akasztotta), s a naturalisták ellen francia nyelven írt munkáját (*Sur la foiblesse des esprits forts*. Amsterdam, 1761. 8. 126. lap) *Mária Teréziának* s felséges férjének bemutatta. Innen az ifjú ember par excellence a tudós *Telekinek* neveztetett, s *Sámuel* el vala homályosítva *József* által, de amit *Sámuel* csendes vérrel néze. *László*, a *József* atyja csakhamar azután bejelenteté magát a császárnál. Ez tudni akará, ha ő-e a tudós *Teleki*? Nem vagyok, felséges uram, felelé *László* atyai örömmel; az a fiam. A császár felakada azon, hogy *Teleki* a német kérdésre deákul felel, s ez azzal menté magát, hogy az ő gyermeki esztendeiben még nem lehete tudni németül.

-----

*Gyulay* fogata. A veceli vár árkaiknak elpusztult helyei mellett megállék, hogy szent helyre lépjenek lábaim. Valóban szent hely, mert egyike a legjobb fejedelmeknek, s legjobb embeereknek, a nemes hódoltató, valaha jára itt. *Traján*t értem. Amióta a kövek a branyicskai hegy alá, az apróbbak a postaút töltésére elhordattak, itt nem látni egyebet egy egyenes lineájú gödörkénél, s néhány esztendő múlva a kukoricakapálók ezt is láthatatlanná csinálják. Sok időt vesztegeték el, míg egy ép téglára találhaték.

A Maroson Somlyósnál hidas vive által bennünket, mint Branyicskánál. Oberster *Barcsay Ábrahámné*, született gróf *Bethlen Zsuzsánna*, örömmel fogada bennünket, mint mindazokat szokta, kik férjét szereték. Elöttem lebege a nagyvilág emberének képe, ki valaha királyi szobákban járt, s megöregedvén e csendes szögben találá fel hiába keresett nyugodalmát.

Gyermekei nem maradtak. Meglátám, mint lövellé nem mérges, de mégis keserű nyilait, melyek neki annyi ellenséget, s annyi barátot csináltak. *Barcsay* ebben véthete, de ő bizonyosan nemeslelkű ember volt. Bántásiban legalább ész szikrázott és érzés. Versei ezt kiáltják, s ismert és nem ismert tettei még inkább. Sokak azért jók, mert nem tudnak lenni így rosszak.

[A sok szokatlanságai közt az vala egyik cselekedete, hogy előtalálván egy csoport francia hadifoglyokat, s látván, hogy egyike ezeknek ing nélkül megyen, leveté a magáét, s ennek adá; maga ing nélkül vette magára posztóruháját. Más visszafordult volna útjából, s hazulról küldött volna a meztelennek egy-két inget. De a szép lélek olykor szeret siket lenni a hideg ész tanácsára s tetszik magának különöségeiben, mint az áldozatokban.]

## 17. LEVÉL

Azon gyönyörű völgyen, mely Szebentől Hunyad vármegyén végig Magyarország felé vezet, egy más kisdud völgy nyílik, közel Dédáczhoz, délfelé, s az viszen azon helyre, mely nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a leglelkesebb magyarnak ősi örökje, s hihetőleg szülőhelye is vala, Vajdahunyadra. Szántva vannak e völgy körül jobbra és balra a lapos tetők; maga a szűk völgy füvet terem és sok málét. Sebes patak fut el rajta, s a patak szélén két falu áll: Barcsa és Kispestes. Hunyad megett alantabb és szalasb hegyek emelkednek mindenfelé, s a Retyezát messzire láttatja hóval fehérülő oldalait.

-----  
Már tízkor Hunyadon valánk. Úgy hívém, itt is egy kevély várhegyet fogok találni, mely mint a dévai, uralkodik egyéb társai felett; s íme az csak akkor tűne szemembe, csudás szögű, csudás fedelű magas falaival, midőn már előttem vala a falu-forma mezőváros, melynek nyugoti szögét elfoglalta. Hatalmasabban kele fel lelkemben az a gondolat, hogy ahol most vagyok, hogy amit most látok, ott *Hunyadi* is járt, azt *Hunyadi* is látta, s magáénak látta, s ez nagyobbá, felségesebbé tévé előttem minden tárgyát. Ahogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festik, amit egy vagy más okért csudálunk, úgy, hogy meglátván azt végre, s a colossi nagyság előttünk közönséges növéssé lohadván, ítéletünk a való mértékén is alábbra süllyed, s a nagy halandó, kit érdeme csudálásában egeket tartó Atlasznak gondolánk, oly kisdeddé sorvad, mint mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: vannak viszont esetek, hol a jelenés túlhaladja a nagyító képzeletek festéseit s többet lelénk, mint váránk, s én most ezt érzém. Elevenebben tűne fel lelkem előtt a nagyok és szerencsétlenek emlékezete, s az a hajdani nagyság és erő, az a hajdani zaj és fény, midőn itt most halotti csendnél s pusztaságnál egyebet nem láttam, s ifjúságom tisztelt barátnéjával s egyik gyermekével egy szekeren, kísérve más két szekereitől, a nyeregben ülő oláh asszonyok sokaságán keresztülvergődék; mert hetivásár vala. [A vár árkan innen oly tágasságú udvar van elkerítve kőfallal, hogy azon némely kisdud falu el fogna férhetni, s útunk ezen vive el. A vár hídjá előtt kiszállánk szekereinkből.]

A vár egyenetlen négyszög, aszerint épülve, ahogy azt kelni a vadmárvány félsziget engedé. Éjszaki oldalát, hova a híd viszen, *Hunyadi János* építé, a gubernátor és vajda; keleti oldalát *Hunyadi Mátyás*, a király; azt, ami a kápolnán túl van, a gubernátor szögéig, *Bethlen Gábor*, a fejedelem.

Udvara, a *Bethlen soránál* partosabb, mint a *Mátyásénál*, s nincs kiegyenesítve, s a *Bethlen* sora jóval hosszabb, mint a *Mátyásé*; ellenben a *Bethlené* csak szükségre vala építve, a *Mátyásé* pompára is.

Midőn a vajda építeni elkezdett, itt már sok épületek állhattak, s a hely a puskaapor feltalálása előtt alkalmas volt arra, hogy fordítottan. Meg fogja elégedni, hogy a maga sorát bevégezhette, és a kápolnát, mely akkor oly szükséges volt, mint egy bástya. A többi a gubernátor falától a kápolnáig, és innét ismét a gubernátor szögéig, aszerint rakák, ahogy az idők engedék és tanácsláik; mégpedig foltozgatva, s nem a szépet tekintve, hanem kímélve a költséget. Ezt mutatja az a sok szög és zug, az a csudás fedél.

A vajda gubernátor alkotmánya egyenes sorban emelkedik a vár árkából. Szűk, alkalmatlan, gyakran ízben megtört grádicsok visznek fel a felsőbb szobákba, melyek tágasak. Ezekből márványajtók nyílnak élesszögű küszöbökkel és gót cifrázatokkal a négy erkélyhez, melyet ugyanannyi támaszfal tart, és amelyek kilenc ajtócskák által vannak egymáshoz ragasztva, s kedves sétálót csinálnak. Márványablakkal való kirakva a sétáló is, s ezeknek itt, még helyben vannak némely darabjaik. Szédüle fők, midőn az erkély ablakaiból a vár árkába lepillantánk, s erkélyeink rettenetes pilasztereit s a hidat tartó oszlopokat elnézünk. Úgy mondják, ezen oszlopok magassága nyolcvanhét láb és hogy ugyanannyi a falé is, ahol az legmagasabb; s így a vár legtetősb foka huszonkilenc öllel volna feljebb, mint a *Zalasd* vize, mely a *Bethlen* felén kettévál s a híd alatt malmot forgat.

A gubernátor sorából a szomszéd sor szobáiba meredek grádics viszen által. Az erkélyek szobái alatt a palota áll, s annak boltozatját négy lábnyi diameterű, három ölnyi magasságú, nyolcszögű, veres márvány oszlopok tartják, a palotát hosszában osztván két egyenlő részre. Ahol a gót szelészű boltozatok bezárják egymást, egy-egy rózsát látni, a haza, s a *Hunyadi*- s *Szilágyi*-házak címerével. Az ajtóhoz legközelebb álló oszlopon ezt olvasni, hosszas és szegletes betűkkel: *Hoc opus fecit fieri magnificus Dominus Joannes de Hunyad, regni Hungariae gubernator, anno d-ni 1452.*, és így négy esztendővel halála előtt. Hol a hős egykor a nép elsőit látá maga körül, most eladó vas van letéve; a palota pitvarában pedig só árultatik.

-----

Mi volt valaha *Hunyadi*! és mi most! Nagy férfiú, mely kevés örömet érzettél volna te munkás és örök tusakodások közt elélt, tiszta nagyságod által eléggé megédesített napjaidban, ha belétekinthetél vala a végezések könyvébe, s láttad volna, mi várja elhunytad után hazádat és házadat.

-----

## 20. LEVÉL

Gróf Gyulayné meg akarja látogatni férje testvérét, gróf *Bethlen Adámnét* a gyógyi fürdőben s elvégzünk, hogy ott fogunk elválni egymástól. Én tehát előremenék *Siposhoz* Tordára s *Naláczyhoz* Bábolnára, s az elsőnél a másodikkal fél, a másodiknál az elsővel egy napot és egy egész álmatlanul s örök beszélgetések közt töltött szép éjet mulatván, *Gyulayval* és *Döbrentéivel* Gyógyra betérék.

-----

A fürdő birtokos ura, kászonyi báró *Bornemisza Leopold*, vendéglé az ide gyűlteket, s minthogy én is a gróf *Gyulayné* házához tartozom, éltem a szerencsével. S ez nekem alkalmas arra Erdélynek néhány tisztelt fiaival és leányaival megismerkedni, s az itt lebegő lelket még inkább megszeretni.

Barátim bennem nagy ideát támasztanak egy helvéciaihoz hasonlító vízomlás felől, melyet itt látni fogok s a szó nekem hihetetlennek látszik, midőn Gyógyot még nem látám, hihetlenebbnek, midőn meglátám; mert hogy lehetne e magas, de nem vad dombon oly zuhanó? most önkényt vallom, hogy várakozásomat kevés esetekben látám inkább felülhaladva, mint e hihetetlenkedésemben, s a természetnek e csudáját legbuzgóbban most én hirdetem.

A fürdő a dombnak éppen a tetőjén van, s ott bugyog elő a föld kebeléből a víz számtalan forrásokban, s patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a fürdő épületei körül, azon ága mellett mene el, mely egy-két rossz malmot hajt, és minthogy árkában sok apróbb és nagyobb kődarabok állanak, nagy zajgással s tajtékokat hányva futja meg futását. Mely kedves volna itt tölteni egy Claude Lorraini éjt a hold szelíd fényében, vagy midőn a fellegek pusztítást készítve torlódnának, egy Salvator Rosait, egy Ossziánit!

Másik ága ettől mintegy kétszáz lépésnyire ömöl alá. A két víz között málés és gyümölcsös kertek állanak. Látám meredekké válni a domboldalt, de hihetetlenkedésem el nem hagyta. S íme a cascade előtt állánk. A falmeredekségű hegyoldal, nem várt, nem képzelhetett magasabban, be van növe felőlről bokrokkal; alól a mélységben vad surjány borította el a víz futását.

Első szabad esése, a tető mogyorói közül, egy pár ölnyi. De itt nagy csúcs kél elébe, s felkapja a patak esését s úgy szalad ezer apró mozgásokban, millió meg millió csillám közt alá a mélységbe, mint egy eleven ezüstlepel. Az Armida kertjeinek nem lehetne szebb forrása, s aki odajárult volna, azt hihetné, hogy a vízben a szép tündér élte folya el. Magát a legfelsőbb szökést egy kifűrt hordónál is könnyű képzelni, az eleven leplet, e számtalan csillámlásokkal s apró csendes mozgásaiban látni kell. Nekünk, kik a Svájc cascadjait csak az *Aberli* és *Gessner* rezeiből ismerjük, képzeletünk e szép rezgések felől nem lehet.

És aztán az a szédítő tető, honnan a víz a domb homlokán, a bokrok homálya alól, csendesen szökik alá, s az a szédítő mélység, hová lábaink alatt rohan, ki képzelheti ezt kisebb, vagy nagyobb réznyomtatványon ily nagynak?

A víz mészrészeket rak le, s ezek sokára ott is követ természetnek, ahol az nem volt. Számtalan hártásodásokat lelék a víz körül, s egyedül töredékenységek volt oka, hogy innen örömeim emlékére egy darabot el nem hozék. De ha az idő ottan is csinál követ, ahol előbb nem vala: viszont azt is teszi, hogy ne legyen, ahol volt. Amely torok lábaink előtt nyílt, hogy *Lotti* és a lányom kénytelenek valának a gyümölcsös gazdagon megrakott szilvafák ágaikba fogózni, ott ily szirt fekszik, befutva szederinakkal s egyéb gazzal. Azt a kő terhe s a szakadó víz repeszték le toronyi magasságáról.

S e skálán mérve, mely rövid az emberi élet s mióta áll ez a minden, hogy most így állhat már?

Feltevém magamban, hogy virradatkor ismét itt leszek, s a szép látványt a kelő nap tűzében fogom nézelleni, mert délután a víz árnyékban áll. De aki *Kissel* csak egy éjet tölthet, annak nappallá válik éjjele, és minthogy a természet a maga adóját el nem engedi, éjjellé viszont reggele s elszunnyadásom a reménylett örömtől megfoszta.

Közelítve az elválás órája s akarám, estem volna által rajta már. Szekereinket előre küldénk a kisdud falu végéig, mely a fürdő alatt a sivatag tetőn megtelepedék. A grófné s minden gyermekei s főnótárius úr a szekerig kísérének. Elfogódott, összeszorult szívvel csókolám meg a legjobb asszony, a legjobb gyermek kezét, és a valóban nagy embert és még egyszer az én Lottim kezét, s most még egyszer a grófnéét s lelkemnek örök kedvesei elmaradának.

-----



## 21. LEVÉL

-----

...*Bornemisza* megívá findzsáját, s ment s fogának nekünk is. *Lázárnak* megköszöném valóban megbecsülhetetlen jóságát; de az én két barátomnak megköszönni, amit érettem Kolozsvárra beléptem óta minden nyomon tevének, arra nem lelek szót. Midőn *Gyulay* csókola meg víg csókjával, ő, ki csupa szív, hány ízben nem mondtam azt felőle magának és másoknak; még inkább érzem, hogy való, amit felőle mondtam, midőn a hév *Döbrentei* szoríta karjaiba, érzettem, hogy barátságunk a sírig tart.

Végre elhagyva látám, egyedül látám magamat. Harminchárom napot tölték velek, s annyira egymáshoz szokánk, hogy az elszakadás nem lehet mindnyájunknak nem kínos. Kitekinték szekeremből a Kenyérmezőre, feltekinték a csórai tetők felé, hol *Barcsay*, a poéta, almafája alatt fekszik, mint *Bessenyei György* is a *Barcsay* barátja, Biharban; s azonnal ismét magamba vonulék, mert most szívemben nem lele több helyt egy érzésnél. Általmenvén a Kenyérvizén, lányom mutatá, hol áztatá ő *Marissal* lábait, hol ismét *Döbrentei* és *Lajos s Döbrentei* őt mint lökdöse köveccsel, még én a fogadóban leveletem írást hozzád: s alig ügyelék a gyermek szavaira. De most énekelni kezde: „Itt hagynám én ezt a falut, ha lehetne”, de a nevetés a harmadik soron sírássá vált. A dalt a komornáktól tanulta el, *Lottijának* nevét még selypen, a más név helyett foná éneke második sorába.

-----

Fehérvár oly közel fekszik Marosrévhez, hogy az idegen ezt csak külvárosának gondolhatná. A város nem közel áll a várhoz... A császár lovagszobra a kapu felett áll, s nagy várakozásra szabadítja fel az idegent, ki azt megpillantja. De mint tűnik el a nagy várakozás, midőn a királyi vesztegetéssel épített kapun belép, s pusztulásnak indult rongyos épületeket, szegény házakat, páhókká fordított templomokat lát, s nem semmit, ami ama pompához illenék. A püspöki lak, a bibliotéka, *Hunyadi János* és sok fejedelmek hamvait őrző templom szegénységet s teljes elhagyatást mutatnak, s a piacon nem látni egyebet szállongó katonáknál, rongyos gyermekeknél.

A fogadóban hagyám lányomat, embereimet, s siettem a Szent Mihály templomába, hogy ami emlékei vannak, még délig láthassam. A templom nem faragott, hanem csak terméskövekből van rakva; magasfalú tornyát alacsony zsindelezet fedi s falairól darabonként pattogzott le a vakolás; szegény, de nagy, de méltóságos. Ez a nagy szegénység fáj a szememnek, szívemnek kedves is volt, mert fájdalom érzésre készített el. Középső ajtaján léptem az üres templomba, s az arannyal egészen elborított sok oszlopú, nagy oszlopú új oltár, minden tábla nélkül, a legszebb stílusban, magára ragadá szemeimet. Sokáig el nem tudék mozdulni álló helyemből. [Az nem egyéb, mint egy rend architektúrai oszlop egészen befuttatva arannyal, mintha színaranyból volna öntve s egy öntéssel. De ez inkább találná helyét református vagy zsidó kultuszú templomban, minekutána ez a kettő, a művészség s az emberiség nagy kárára, kitiltotta a képeket, mint ide.] Egyszerre három sarcophagust láttam meg a déli felen, jobbára annak, ki a torony alatt jön ide, fejfel a falnak értetve, s minden polcozat nélkül. Koporsó és koporsó közt csak annyi üresség hagyatott, hogy a néző közéjük férhessen. Ezek a *Hunyadiak* kövei. A gubernátor vajda közben fekszik, jobbjára mellett *László*, balja mellett a gubernátor testvére, az ifjabb *János*, a *Miles Militum*. Most üres mind a három kő. Vad kezek szórák el a nemzet szentjeinek hamvaitat...

A vajdahunyadi cenotaphiuma felsőjén hanyatt nyugszik a hős, kisdud szakállal. Fején fél-arasznyi kalpag, lobogó tollal, jobbáiban a kormánypálca, baljával szabályját fogta meg, testén talpigérő dolmány, mint a lengyeleké és törököké s ennek jobb vége övéhez van felakasztva, hogy térde kitessék. Egyik oldalkövén lovasütközet van kimetszve, a másikon török foglyok, hátrakötött kezekkel, azon, mely lábai alatt e kettő között áll, paizs, a Gorgon fejével. Egyvalaki a fej alatt álló váncosba ezt faragcsalá: *Johannes Hunyadi Corvin*. - De, ha az övé-e a kő? Az. A pallást a dolmányon, a kormánybot, a két basrelief az oldalkövön vajda-vezérre illenek. A munka egy kort mutat a katonák katonája kövével, később fejedelemnek cífrábat faragának vala, és cífrábat, s aki e három követ ide rakatá, együtt fogta találni. A Gorgon feje hiú cifra, nem egyéb.

A hóhérpallos által veszett *Hunyadién* ismét maga van kiterítve páncélosan s oroszánt taposva...

-----

Az ország egyik levéltára itt a templom egyik szögletében őriztetik a káptalan tagjai által.

A keleti kapuval áttalellenben van a nyugoti, s aki onnan menne ide, balra hagyná a templomot, mely előtt az út elmegy, s ismét beljebb a templom és a nyugoti kapu között áll a püspöki régi és díszetlen lak. Valaha talán itt laktak a fejedelmek. Jobbra a templom előtt, egy igen nagy tágasságú piac áll, körülfogva rosszul épült, roskadozó, legalább szegénységet mutató házakkal.

Úgy hívém, a csillagnézőre vezető nélkül is rá fogok találkozni; mindenfelé néztem a fedetlen tornyot, s nem láttam semmit. Gróf *Batthyány Ignác* erdélyi püspök, egykori egri nagyprépost, fukar pazarló vala, s kincseinek nem adá meg az érdemlett fényt...

-----

A templom felső és alsó sorra osztatott, s végéhez egy szobát ragasztottak. Templom és ragaszték hosszában tizenhat öl, szélessége hat. A felső sort a biblotéka foglalta el, az alsót a természeti dolgok és a régiségek gyűjteménye. A torony teteje elhordatott, s a két torony köze ad lakást a bibliotekáriusnak. Ennek felette van a csillagnéző...

-----

A könyvtár Erdélynek vagy on hagyva azon üdvösséges tilalommal, hogy azt sem egészen, sem darabonként elidegeníteni szabad ne legyen...

-----

Kanonok *Cseresznyés* úr megismertete egy magyar Psalteriummal is. A fordító ekként jegyzette fel nevét: - *Bertalan* pap beregvármegyei halabori faluból nemzett: ez *Zoltárt* írta *Ziletés* után ezer öt száz nölcs esztendőben., a zsoltárok mellé van vetve az úgynevezett passió, a négy evangelista szerint. Bibliotekárius úr bizonyossá tevé, hogy a munka felől nyomtatásban még senki sem szóla, és így méltónak tartám azt megtekinteni, s én tevék róla szót a Tudom. Gyűjteményben (1817. IV. 35. l.), hogy a nyelv barátjai, ha Fehérvárt meglátják, erre is fordítsák gondjokat. Imhol az elsőből néhány sor:

„Zent dauid zidosagnak kiral’a zerzette Zoltar.”

„Boldog ember, ki nem iart keg’etlenekek tanacaba, es ki dognek zekiben nem v’lt. De v’ akaratt’a vrnak toruen’iben ijel es nappal, vneki toruen’ebe gondolkodik, Es olan lezen mikent folo vizek mellet vltetet fa ki v’ idein v’ g’omolciit ag’a. Es v’ levele le nem hull, es valamit tevend zerenceztetik.”

Kétségem támad, ha ez a *Zsoltár* nem egy-e a Kulcsár által birottal, melynek neve így van ott feljegyezve:

Frater Paulus de Papa, 1539.

de *Pápai Pál* barát a kiírt sorokat így adja: „Boldog ember ky keg’etleneknek tanachyaba nem yarth, ees ky byneseknek wtaba nem alloth, ees ky vezedelmnek zekybe nem wlth. De w akaratya wrnak terwenyeba gondolkodyk ev neki terwenyeba eyel es nappal. Es lezen my-keppen folyo vyznek mellette yltetett fa, ki w ydeyebe adya w gyemwlcheth. Ees w lewele el nem hwl, Ees mindeneketh tezen bewltethetnek (bővelkedőnek).”

Mely gyönyörű nyelv mind a kettőben és kivált halabori *Bertalannál*, a Bereg vármegyében nemzetnél! s mivé leve ez a gyermeki nyájasságu szép nyelv az által, hogy benne erőt veve az elmélkedő ész, s mindent igazított, törvényszerűbbé tett s inkább szóla az olvasó hideg értelméhez, mint érzéséhez. Az ily munkák kincsek s arany és gyémántbányái poetáinknak, kik ha szépen akarnak írni, kénytelenek a próza napfényéből a poézis szép holdvilágába visszatérni. Ezt a próza emberei nem értik, de nem is nekik van mondva.

[Bár egy valaki a kettőt betűről-betűre adná ki és ezekkel együtt a *Heltaiét*, *Káldiét*, *Károli Gáspárét*, és amit ügyes kézzel maga dolgoznék aztán a halabori *Bertalan* pap és pápai *Pál* barát szellemében. A dolgot meg nem változtatni többé nem lehet, s a mi puristáink a magok artikulusaiktól, a magok hogyjaiktól a nyelvet megfosztatni nem engedik; de poézisunk nyelve nyerne a szerencsés példa által, s jobb prózaikusaink addig követnék, míg az orthologia emberei elúnnák a panaszt. - Én itt próbáját adom:

„Szent Dávid zsidóság királya zsoltárai.”

„Boldog, ki kegyetlenek tanácsában nem járt, és ki bűnösök székeiben nem üle. De akaratja úrnak törvényiben éjjel, nappal; úrnak törvényiben gondolkodik. És leszen, miként fa, vizek mellett, ki idejében adja gyümölcsit. És le nem hull levele, s valamit teend, szerencsézve leszen.” Kevésnek fogna tetszeni a fordítás, de a kevésnek nagyon s az olyan igen nem rossz.]

S most a Múzeum Napoleon két első köteteit nézém végig, mely az asztalon ki vala terítve. Azt már ismertem, mert tavaly (1815.) a képző mesterségek akadémiájának bibliotékájában Bécsben végigforogtám XVI köteteit, de az ilyet mindennap látni sem esik nagy öröm nélkül. Franciák itt is valának fogva az utolsó háború alatt. Aki azoknak nemzeti büszkeségeket ismeri, de amellyel minden nemzetbeli katonának és nem katonának bírnia kellene, képzelheti a fogoly tiszték örömet, midőn a könyv, a typo- és chalcographiának egyik fődísz, itt szemökbe tűnt, és mely magyar nem örvend, hogy a franciák ezt és ami a kisebb szobában áll, itt találák. *Batthyány*nk nagy árnyéka előtt áldva hódol minden magyar, mint a *Bruckenthalé* s *Teleki Sámuelé* előtt. Őt fény ölelte meg, s örökre!

A püspököt, mostani primását hazánknak, az oltár mellett látám, s annyi kenetséggel, ahogy papot soha nem elég. Csak akkor tevém udvarlásomat nála, midőn a bibliotékát már két ízben megtekintettem. Kanonok *Döme* lekisére szobáiból, s a grádics aljánál vála el tőlem szorított kézzel, összeszorult ajakokkal.

Még egyszer betértem a templomba, megállottam a Martinuzzi kövén, s órát és jegygyűrűmet rátevém a vajda sírkövére, hogy azáltal szenteltetést vegyenek, s ezt gyermekeimnek jegyzém fel itt. Menjen által érzésem minden maradékaimra!...

-----

## 22. LEVÉL

-----

Repülék Galdtőre, azon völgyön keresztül, melyet a Szent-Imrénél elesett *Kemény Simon* szent hazafisága tett tiszteletessé, gróf *Bethlen Imréhez*, akkor küüllői főispánhoz, Szent István lovagjához, öfelségeknél Erdélyben létök óta titkos belső tanácsoshoz és Alsó-Fehér vármegyei főispánhoz. Üresen lelétem a házat, mert a gróf gyűlésen vala. De ez a mulatás harmadfél napig nekem nem volt terhemre; időt nyertem leveleimet rendbeszedni, s a kertnek oly szép partiái vannak, hogy abban felednem lehete késedelmemet.

-----

[...Amit itt, kivált kancellárius gróf *Bethlen Miklós* felől értettem, azt valóban nyereség gyanánt nézem. A valóban nagy ember annyira el vala keseredve hálátlan földieiről, hogy még fogsága után is Bécsben marada inkább, minthogy Erdélybe visszatérjen, sőt meghagyá, hogy tetemei se vitessenek le oda. Irtóztató, iszonyú gondolat, s Bethlentől annál váratlanabb, mert neki mind feje, mind szíve olyan vala, amilyennek lenni kellett; de a körülményekkel a jók és nagyok sem parancsolhatnak mindig s a rossz időkben a hibás lépés és a jó véteknek; a vétkeket jónak vétetik.]

-----

Gróf *Kornis Mihály* úr autográfiai gyűjteményemet, egyéb nagybecsű papírosok közt, kancellárius *Bethlen Jánosnak* egy levelével gazdagította...

-----

[Gróf *Bethlen Rozália*, Nagybúnból egyike Erdély legnagyobb kiműveltetésű s legszebb asszonyságainak, s a négy gyermek úgy neveltetik, hogy rajtok a *Wesselényi Anna* unokáit ki lehessen ismerni.

Az udvar síkon fekszik, s a kastélyt egy vad nyárliget zárja el a Küüllő kártékony áradásaitól, mely éppen azért szép, mert vad, ahogyan a természet hagyta lenni. Nincs elrekesztve a kertetől, sőt inkább azzal egy egész tészen... - Gróf *Gyulayné* meghagyá nekem, hogy a vízrohanó mellett emlékezném rólok és *Terézről*. Üresen lelvén a házat, midőn itt megérkezém, első gondom vala, azt keresni fel, s a patakot vevém vezetőmmé.]

[A patak előtt elkapartatott az ott hajlani kezdő föld, s elébe egy egyölnyi hosszúságú s nyolc talpnyi magasságú fal rakatott, a fal elébe pedig, ismét egy ölnyre, két oszlop, hogy a fal és a két oszlop egy három oldalán nyitva maradt kabinetecskét csináljon. A patak most bádogmedren vonatott a kabinet felé, hogy a két oszlop közt szakadjon alá. Aki így a kabinetbe lép, s kinéz onnan a szakadó vizen keresztül, csuda alakban lát minden tárgyat, aki pedig kívülről tekint keresztül a vizen ismét a kabinetbe, a lebegő vízkárpitot ezer szikrázásban fogja látni, ahogyan azzal szél és nap játszanak. A kertész a hely szépségét azzal nevelheti, ha virágcsuprait a két oszlop sorában rakja le. Ez a kertek játékaik közt talán a legelméesebb, amit a rezekben láthatni.

*Gessner* így adja Erythiáját Idylljeinek pompás négyrétű kiadásában, melyet a hazában talán csak én, s amivel kevélykedem, és nagyon kevélykedem, az özvegy *Gessnerné* ajándékából bírok; mert a nyomtatványok, csakhamar azután hogy megjelentek, elkapdostattak, s boltokban már nem találhatám. - A kert egykor négyszegű táblákra volt osztva; új izlésűvé a ház művelt lelkű asszonya változtatta, s minthogy így holmit sajnálottak kivagdalni, a kert nem egészen titkolhatja, hogy az új ruha ócskából van varrva. De az a szép nyolcoszlopú peripteron (gömbölyű tetejű templomocskája), s az a szép nagy rét, mely most a kerthez

kapcsoltatott, az erdős rengetegek s a szálkás csúcsú Kecskető látásában, felejteti a ház előtt ejtett hibákat, és az a szép vad tapolyliget, mely a kastélytól a Küküllő folyóig nyúl. - Oh az a dédácsi delta! Az mégis mindennél szebb, amit valaha láttam: a mesterségnek ott nincs egyéb nyoma, mint játékosan futó útjai.] [*Süsie* és *Teréz*! kiáltám, belépve a kabinetbe, s az ő neveikkel szenteltem meg örök emlékül a szép helyet.]

-----

Enyednek fekvése sokat hasonlít a mi Újhelyünkéhez, de hegyei nem oly tetősök. Piacán egy kerítés fogja körül a reformátusok nagy, és a lutheránusok kisdud templomát. A kollégium ízetlen, szegény épülete s a professzorok lakásai egy egész utcát foglalnak el a nem kis város éjszakai szélében, s szinte a szőlőig nyúlnak. A kollégium egy hosszában két udvarra osztott négyszögletet tesz; az auditoriumok, a bibliotéka, a múzeumok a belsőbb soron állanak. A külső sor a togátusok lakásaiknak van hagyva.

Az iskola Fehérvárról jöve ide, s ott legelőbb az unitáriusoké volt, kétségen kívül még *János Zsigmond* által alkotva. Azt tőlök 1580-ban foglalák el a reformátusok. Fejedelem *Bethlen Gábor* 1624-ben újra alkotta. Décse, Miriszló, Felenyed, Muzsina, Orbó, Henningfalva egész helységekkel megajándékozta, s a németországi fejedelmek által gyakorlott példa szerint fehérvári *Bethleniánus* kollégiumnak nevezé. Tanítói székeiben a külföldnek nevezetes férfiai láttak; ilyen vala *Opitz*, első poétája a németeknek a maga idejében, s *Alsted* és *Biesterfeld*. De berontván a II. Rákóczi György által ingerlett tatárok és törökök, a fehérvári iskola elszélede, épületei s bibliotékája elégték. Tanulók és tanítók Kolozsvárra vonák magokat, s mindaddig ott nyomorgának, míg *Apafi* 1663-ban visszahozá s az iskolát *Páriz-Pápai Ferenc*, a híres lexikográfus, hamvaiból feleleveníté.

Rendes professzora Enyednek tíz vagyon, s a tanulók száma ezerre megyen. Ezek közül togátus (annyi, mint máshol kispap) és publicus (talárisba nem öltözött ifjak) van kétszáz; az alsóbb iskolák ifjúsága nyolcszáz. Jóval kevesebb tehát, mint akár Debrecenben, akár Patakon.

A bibliotéka 1800-ban, midőn az iskola történeteit, akkori állapotát s ritkaságait az 1817. decemberben meghalálozott prof. *Benkő Ferenc* úr, Parnassusi Időtöltése VII. darabjában kiadá, négyezerkilencszázötvenöt kötetből állott. Most minekutána a tiszteletes öreg a maga mintegy ezer kötetnyi könyveit ezer forint tőkepénzzel a kollégiumnak hagyá, hogy annak kamatja filozófiai újabb könyvek vételére fordíttassék, a bibliotéka nyolcezer kötetből állhat. [Úgy tetszik, filozófiát tanító embertől, bár öreg és igen elgyengült embertől, egyebet várni nem lehet, mint amit itt tevé; és mégis csudáltam azt, mert némely filozófus nem a filozófiát szeretné boldogítva látni, hanem a maga filozófiáját.]

A főispán főkurátor engem prof. *Hegedüs* úrnak vezérletére bízott, és ha a tudós s szeretetre nagy mértékben érdemes férfiú kezén maradhaték vala, időm bármely kevés volt, nagy hasznomra folyhatott volna el; de ez másfelé szólíttatván foglalatosságai által, engemet prof. *Benkő* úrnak engede, azt pedig nagy kora annyira elgyengítette volt, hogy inkább akará látni a természeti dolgok szépségeit láttatni, mint velem amiket látni óhajtott. A *Báróczy* hagyományát tekintettem meg tehát, és amiket a kollégium *Bod Péter* és *Benkő József* után bír.

A *Báróczy* hagyománya a római és francia klasszikusok munkáikból állanak, és a teozófusok nyomtatott és kézzel írt dolgozataikból. Rendes jelenés, hogy a haszontalan lomot az szeret-heté, aki amazokat is szerette s úgy szerette, hogy a római írók nevezetes helyeit még öreg éveiben is el tudta mondani. [A bibliotéka bírja *Fuchs* által már 1786. előtt olajban festett képét is, mely szobájában függött.]

A kollégium mostani kurátora el akarja törölni az idők rozsdáját az épületekről. Az új épület alapkövét 1819-ben téve le. Előbb a bibliotéka kél fel, azután a Múzeumok, az Auditoriumok, végre a Csillagnéző. Lesz botanikai kert is, antik szobrokkal, kemény masszából. Legszorgosb foglalatosságai között is feljárt a leckékre, az ifjakat váratlanul kikérdezte s olykor három óráig is, s őket mindenek felett a klasszika literatura szeretetére gyúlasztja, mert ez valóban mindenek felett való. - Áldás a gyönyörű kezdetre!

## 23. LEVÉL

Még nem ütötte vala el a kilencet, midőn Tordára beértem, s vasárnap lévén, kedvem jöve megjelenni az unitáriusok isteni tiszteletén. Kértem tehát predik. *Barabás Sámuel* urat, engedné, hogy hallgatója legyek, s hogy székében foghassak helyt. Az utolsót a tiszteletre méltó ember örömmel teljesíté, de nem az elsőt, mert most egy gyűjtögetés végett Kolozsvárról kiküldött deáknak kelle papolni.

Ha nem tudám vala, mely felekezet templomába vezettetém, azt fogtam volna hihetni, hogy az enyéim közt vagyok. A férfiak belépvén székeikbe, állva maradnak, szemök eleibe tartják kalapjokat, ahogy azt a németországiak is cselekszik. Egyedül a szép nemnek van az a szabadsága, hogy befordulván székeikbe mindjárt leülhessenek, s úgy hajlanak elő, elmondani rövid felkiáltásokat. A két vallás különben is hasonlít egymáshoz, s gyakran történik, hogy az unitáriusok templomaikban református predikátor tart tanítást.

Énekes könyvek a Szenczi *Molnár Albert* által fordított zsoltárok és az ezeknek elikbe nyomtatott dicséreték, ugyanazon melódiával.

Végre a togátus a maga rövid fekete dolmányában, fekete zsinórövével, melyhez sarkát verő, fekete báránnyal prémezett, sötétkék mentét veve palást gyanánt, fellépe a katedrába s valamit monda, melyből kivehetém, hogy az aratás idejéhez képest a munkásság felől fogja tartani tanítását. Ezt nyomban a könyörgés követte. Akkor felolvasá a szent leckét s hozzáfoga predikációjához. Az kollégiomosan vala felcifrázva a zsidó, görög, római bölcseknek, királyoknak, hadivezéreknél neveikkel s csakhamar látám, hogy kár nélkül távozhatom el gondolatimmal. Bántam, hogy predik. *Gyöngyösi* urat nem kísérem inkább templomába. Nem lévén itt ezek szerint semmi dolgom, végigrepdestem szemeimet, amennyire nem tiltotta az illendőség, a férfiak és asszonyok soraikon, kik itt is, mint nálunk, egymástól elválasztva ültek, igen erős hangon énekeltek s nem kevesen unalmokban szunnyadoztak, s fejeiket hullogaták. Elnézém mind a két nem arcát, öltözetét, de itt sem arc, sem növés, sem tartat, sem öltözet, amit a szem látni vágyhatott volna; a férfiak mind mesteremberképűek; a test gondjai előlék az isteni szikra munkáinak nyomát; asszonyok és lányok, mint amilyeket úton-útfélen látni.

Már magamba kellett volna húzódnom, midőn a predikáció elején egy, még igen fiatal leány az ajtón belépe s jobbra a fal mellett álló széke helyt fogott. Fehér, csinos öltözte, két rend falbalával s vállán a nagy meggyszín kendő jó sorsú szülék gyermekének mutatá. Sötét haja, kétfelé osztva homlokán, csinosan, de nem nagy gonddal vala készítve, s azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája kígyóinak mond, a tekercset nagy fésű akasztá a felsőbb hajhoz. Kezében lebecsátott selyem nap-paizst hozott. Belépvén a székebe, leült; érzé, hogy öltözte nem aszerint foly alá rajta, mint akarná, hátra csapá azt bal combja mögé, mely a

székből eléggé kitűnt, hogy azon a festő sem hagyott volna igazítani. Végre felemelkedék, maga elébe nézett, még egyszer megigazította patyolatját, s elmerülve üle ott lelke teljes nyugal-  
mában. Olykor körülvivé fekete, hosszú pillás szemeit a templom népén, egyszer-kétszer felnéze a deákra is, de lelke semmiben részt nem vett, amit magában lele, őt inkább érdeklé,  
mint minden egyéb. Elöttem vala sir Joshua *Reynoldsnak Bause* által rézbe metszett kis csintalana (la petité Rusée), s azt mondtam magamnak, hogy *Goethe* ily teremtések körül voná  
le azt a bájos képet, melyet aztán a Testvérekben *Mariskává*, Egmontban *Klárikává*, Meister-  
ben az ellenállhatatlan *Mignonná* feldolgozott. A templomban nem vala senki, ki megsejtse,  
hogy szemeim a szép ártatlanon lebegtek; ki érthette volna itt, hogy az az ősz ember csak  
festői szemmel nézé a gyönyörű, a gondokat még most nem ismerő teremtest? Iríglyém  
*Socinnak* és az oly ifjaknak, amelyeket itt láték, ezt az ő tanítványkáját.

Vége vala a tanításnak s a deák már le akara szállani a papolóból, midőn még megállá s  
buzdítást teve híveihez, hogy egy *Luther*-templom felsegélésére adakozzanak. Alig mertem  
füleimnek hinni, s kérdést tevék predikátor úrnál, mint szedetik itt idegen felekezet számára  
segély. Erdélyben a templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző gyülekezet  
bejelenti szükségét a kormányszéknél, és ha ott engedelmet nyer a segély-gyűjtésre, bármelyik  
felekezethez tartozzék, az kihirdettetik az országnak minden religióbeli templomaiban, s  
ennek tudása érdemlé, hogy életemnek két óráját itt minden haszon, és minden öröm nélkül  
elvesztém.

Rektor prof. *Szabó Sámuel* urat még templom előtt keresém, de nem lelém. Mostan tehát  
predik. *Gyöngyösi* úrhoz szólottam be, s ezt sem találtam. Communió napja volt, s a roskadt  
öreg betegekhez vivé ki a lelki vígasztalót. Most örvendék igazán, hogy minap, ha kevés  
pillantatokig is láthattam.

Az idő szép vala, s az út nem oly nehéz, mint midőn itt elmenénk, s így kiesebbnek tetszék a  
tündéri táj. S kivált annak örülék, felérvén a Feleki-tetőre, hogy Kolozsvár most előttünk  
fekvék a maga fellegvárával s nagy helyt elborító külvárosával. Mert amidőn először valék itt,  
az esőben s egész fedelű szekeremből ezt meg sem pillanthatám.

Consil. *Kenderesi* elbeszélteté velem, miket és kiket láttam, s némely jegyzéseim megigazi-  
tásokra láttatá velem Benkőnek speciális erdélyi geográfiáját. *Benkő* nagy könnyűséggel, de  
vigyázással dolgozott, s csín nélkül, mint a mi *Kovachichunk*: s rendes, hogy a kettőnek  
kézírása is nem hasonlatlan. Akik őt ismerék, tisztelettel szólanak felőle, s nagy dicsérete  
neki, hogy lelke sugallása ellen soha nem szóla, vagy soha nem úgy, hogy lelkesb olvasóit  
megtéveszthesse. Örök szegénységben élt, s mint egy új *Diogenes* jelene meg *Batthyányinál*, a  
püspöknél, s sok egyéb nagyjainknál, írásait olykor egy abrakos tarisznyában tévén elikbe.  
Végesztendei szomorúak valának, de dicsősége nagy láng fellobbanásával aludt el. A kir. tábla  
elébe idézteték valamely házassági esketés miatt. A tett nem szenvedé tagadást, s *Benkő* arra  
magát nagynak érzette. Én nem büntetést érdemlek honomtól, monda, hanem hogy a Pryta-  
neumban holtomig tápláltassam. Bírái azt tudták, mint ő maga, de ott nem az vala a kérdés,  
hogy munkás élete mit érdemel, hanem hogy a rendelések áthágása mit kíván. Pénzbüntetésre  
vala kárhoztatva, de a pénzt bírái fizették le helyette.

-----

## 24. LEVÉL

[A szegény halandót néha öröm, néha baj veszi üzőbe; nem mintha kedvezést érdemlett volna, vagy bosszút, hanem mivel a szerencse szabadon szilajkodik, s az a láthatatlan kéz bennünket örömknél fogva vezet inségekbe és örömkbe bajok között.]

Kolozsvárról reggel indulván meg, Esküllőig, hová sötét éjjel értem, nem találék semmi falut, melyen útam keresztülment volna, igen, amit az út mellett láték; igen egy-két helyt fogadót is. Az eső egész nap esék lomhán, szomorúan, nem víg csapatokban. Hosszú útam alatt ez vala a legkedvetlenebb menetem.

Inasom Enyeden innen rosszúl leve s annyira megbetegedett, hogy már le sem szállhata tartani szekeremet. Esküllőn tehát a legnagyobb sötétben s legnagyobb sárban, kocsisomnak kelle nyergéből lelépni, hogy bekopogjon egy háznál, melynek kisdéd ablaklyukán világot látánk. A tót ember szavára az oláh asszony vízzel önté be hirtelen tűzét. Egy más házból nagy nehezen előcsala csakugyan egy oláh embert, de az magát semmi kérelem, semmi pénzcserzés, semmi fenyegetés és harag által nem akará arra indíttatni, hogy szállást adjon, vagy szekerem előtt a sárban *Mohai* úr házáig habuckoljon. Eszerint addiglan menénk, míg a tót ember nagy örömmel felkiálta, hogy a föld gőzétől még vastagabbá vált sötétben oly valamit lát, mint egy fedett udvarkapu. Kitekinték a szekérből s oly valamit látván én is kiálték, hogy hajtson be...

*Mohai* úr betegen fekvék, midőn vendége, ki hozzá átalással közelíte inkább és szükségből, mint bizakodással, magyarázni kezdé baját, inségeit, nyomorúságát. De most kikele ágyából, megöleté tulkait, madarait s elszégyenité a keveset merőt. Erdély, az enni erősen szerető, e részben nagy dicséretet érdemel, s a mi hideg embereink ide csak azért is eljöhetnének, hogy tanuljanak felmelegedni; gourmandjaink pedig, hogy úgy térhessenek vissza, mint Epikurnak az a hízni szerető állatocskája, kit Horác említ.

Az Apicius tudományához keveset értek, s magamat az erős evők közé nem számlálhatom; s e részben sok ismereteket útam alatt nem is gyűjtöttem, s csak arra emlékezem, hogy az ételt hordó cselédet igen gyakran eresztém tovább magamtól egy rövid köszönettel; de az Erdélybe utazókat előre figyelmezzé kell tennem a kolozsvári piaci kenyérre, melynél ízletesebbet sehol nem találtam, és ha nem úgy kávé és bornemisszák, mint én, örvendjenek, mert fürdeni fognak kávéjokban, s amellé még rozsolist is fognak inni, melyek közt a dalmáciai mareschino és az erdélyi málna minden társait véghetetlen távolságban felülhaladja...

*Tihó*, amint ugyan én mind a név, mind az egykor itt állott vár miatt hiszem, melynek római töredékei a kertet ékesítik, egykor *Tihó* (Tuhutum) vezérnek birtoka volt. A hely *Zsibótól* két órányira fekszik...

-----  
[...Mihelyt megérkezzém, *Wesselényi* parancsola, adják tudtára *Buczynak* megérkezésemet; s ámbár *Cserei* mondá, hogy a hírt eddig vette tőle *Buczy*, *Wesselényi* is elküldé hozzá emberét. - Őtet így holnap bizonyosan meg fogom látni.

11-dik esztendeje annak, hogy én *Zsibót* láttam, s olyankor láttam azt, midőn éppen befagyott, úgy hogy a lépéseink alatt leszakadozó sár miatt az öreg *Wesselényivel* nyeregben kelle megjárnom a kerteket. De az én lelkem oly sokat lebege e nekem kedves helyeken, hogy ámbár itt azóta sok új épület költ, ámbár azóta a bokrok ligetekké vonakodtak fel, s az obeliszk, mely akkor magosan nyúla ki a tömött apró surjából, most csaknem láthatlanná változott el, előttem oly ismeretes vala minden, mintha itt kevés hónapok előtt voltam volna. De a szobák! Elfogódott szívem. Siető lépésekkel menék keresztül azon kabinetben, mely azt a nagylelkű s nemeslelkű férfit reggeli 2 óráig velem beszélgetve látá a kandalló előtt, míg az a deli ifjú, ki



most úgy fogada itt, mint anyja kegyességéből gazdája a háznak, akkor még csak 9 esztendő gyermek, nyájaskodva fetrenge atyjának lábai közt s a gyertya lecsorgó viaszából paprikákat tapasztgata, s gyermeki mulatsága közben is beszédemre felfülett, s olykor belészólint. A fal festése itt az ma is, amely akkor vala; dohányszínű; s a bordűr arabeszkjei közt dohánylevelek: de nincs aki itt füstölge, megdőlvén zöld maroquin dívánján. Megszorítám a hely új ura kezét, s kimenék azon kis kertecskébe, mely a bibliotéka pavillonjára vezet, hogy szabadabban lélegzelhessek.

*Wesselényi* a reggelit a ház és a pavillon közt álló kert gyertyánernyőjébe parancsolá, s egy ideig ott olvasánk *Kleistnak* ódáját *Farkasnak* jelenlétében. A darabokat *Wesselényi* maga váltogatá, melyen örvendék, hogy ismerhessem izlését. Én egyedül a csatadalt kérem olvasatni, s *Wesselényi* deklamálá: Mit unserem Arm. etc. s úgy deklamálá, ahogy azt kell: érezve, egészen érezve, a legkisebb vonásaiig érezve. Azután *Berzsenyit* kívánta elő s abból is olvasa néhány darabot; végre *Horácot*, a *Nitsch* magyarázatjaival. Oly jól töltvén a reggel óráit, ahogy jobban nem lehet, most az istállóba menénk.

A nagy istálló ménei a fedett iskolában teszik leckéiket. Ily szépségű lovakat látni s rajtok egy 20 esztendő ifjú férfit, e musculosus tagokkal, e lángoló orcákkal, e szikrázó szemekkel, s ily tanult lovaglót! Még nem elég, barátom; még tovább kell hallanod: ily szépségű lovakon, ily szépségű ifjú férfit, s azt az ifjú férfit, kit fél óra előtt *Kleistot* és *Berzsenyit* s *Horácot* annyi érzéssel deklamálta; azt az ifjú férfit, aki ötlet szerető anyja jelenlétében nem szolgai rettegéssel, hanem azzal a rettegéssel, melyet belé ennek a nagy asszonynak imádásig menő tisztelete sugall, lépni is alig mer, s aki az ő *Patakiját* még most is úgy szereti - ezt az ifjú férfit látni ezeken a királyi méneken -, barátom, mely öröm ez! Ballábán még nem vala behegedve a seb, nadrága még mindig pántlikával vala összekötve: de az nem tartóztatá, hogy a legtüzesebb paripákra is reá ne üljön. Kifárasztá négyet, ötöt, s barriert szokeltete velök, olykor kettőt is. S most Pajzánját hozák elő. Egyik lova sem hányt meg így, mint ez a szürke kancája; és ha *Wesselényi* nem volna ily tanult lovagló, le kellett volna repülnie e kimondhatatlan tűző lóról. Midőn leszálla, bal térdén foltos vala a nadrág; oly erővel vette térdéi közé a lovat, hogy vére keresztül serkedett a ruhán. Némely lovait a lovászmester, némelyiket a mi *Farkasunk* vevé jártatásba; egyet-kettőt az istálló cselédjei, nevezetesen egy megöregedett ember, kit *Wesselényi* Debrecen táján, mint forspontos fickót megszerete, idehoza s nagy lovaglóvá tevé. Egy kengyel nélkül víva meg az alatta ágaskodó paripákon.]

A zsidói istálló aszerint érdemel bővebb előadást, mint a vásárhelyi s fehérvári bibliotéka s a szebeni képgyűjtemény, mert ez úgy kevélysége Erdélynek és a nemzetnek, mint amazok.

-----  
...Nincs ló Zsidón, melynek genealógiája tudva ne volna s a fajok tisztán tartatnak, hogy aki az öt faj különbségeit ismeri, mindenik lónál kitalálhatja, melyike mely nemből vette eredetét.

A lovak a *Wesselényi* címert, a rózsáttartó szirént viselik bal farokon, nem a név első betűjét.

De akik nem értenek lovakhoz, Erdélynek első istállóját nem hagyják gáncs nélkül; azt mondják, hogy apró lovakat természet. Való, amit mondanak, csak hogy a gáncs dicséret. Az angol fajt kivéven, kevés ló haladja meg a tizenöt markot, s magasságokat a 14 és 15 között kell keresni. *Wesselényi* paripákat akara nevelni, nem hámos lovakat; a paripák e mértéket kívánják, s a tizenöt markos hámba is elég nagy. Sok erdélyi ménes azáltal veszté el érdemét, hogy ura nápolyi mént hozza be, némelyike még stíriait is, s korcsokat szaporítja. *Wesselényi* nem keveré össze az össze nem illő fajokat, s a szépséget fel nem áldozá a magas termetnek.

-----

## 25. LEVÉL

[Engedd festenem Zsibót. Végy ólmot kezedbe s rajzold, amit elődbe adok, s a kép találva lesz. E gondomat érdemli a szép hely, érdemlik, akiket itt láttam.

Aki Tihóról jó, Zsibót egy keskeny völgy síkjában látja meg, magokat eléggé jól bíró lakosok házaikkal s egy eléggé szép tornyú kis templommal. A mezőváros felett nyugotnak egy déltől éjszak felé elnyúlt domb emelkedik s ezen áll a kastély, s ezen domb megett egy második, a familia temetőjével, s ennek aljában a csűrrel, majossal. Túl e két dombon erdővel eltorzított nagy hegyek kelnek, s messze terjednek dél, nyugot és éjszak felé. A helységen innen a fácánok kertjét s a csikós kancák mezejét s gazdag szántott földeket látni szinte a Szamosig. A kastély kertje a nagy utcáig nyúl alá, hol az oszlopok s stakéták kerítik be. Az itt elmenő látja az üvegházat, egy nagy ásott tót az üvegház mellett, s a bokrokkal elborított meredek domboldalt e közt és a kastély közt kékelve láthatni. Az udvar itt tágas, hogy a bal pavillon mellől erre jöhessen le a vendég szekere, s itt megfordulhasson. Balra a nagy istálló, és ezzel egy fedél alatt, a fedett lovagló áll; jobbra pedig a kert kerítése, és az éjszakkéleti szegletben az a sok fedelű, régi kórház, melyben Zsibónak egykori urai laktak. Átellenben a tornáccal a kerítés és a nagy kapú. E soron a palota alatt egy kapú nyílik azoknak, kik a déli sor kapuján jöttek a belső udvarba. A keletre fekvő sor, mely valamint a déli és nyugoti felényivel alacsonyabb, mint az éjszaki, istállóknak szolgál, a déli szekérszíneknek, a nyugoti pedig fel van töltve földdel, s kertecskének használtatik. E kertecskén a bibliotéka pavillonjába mennek. A kert két fala mellett olasz nyárfák vannak ültetve; maga a kert gyeppartiát csinál, s közepét egy gyertyánernyőcske foglalja el. A déli és keleti sor balusztrádok közé rejti el igen alacsony zsindelyezetét, s így ezen nyugotival tökéletesen egyez.

A keleti sor mellett, Tihó felé, egész az éjszaki kerítés szegletéig nyúl a kert, mely midőn az udvarról lépünk belé, gyeppartiához viszen, hol egy szökőkút löveli sugarát, s teknőjében aranyhalakat nevel. Itt tekergő utak vezetnek le azon lapályos helyhez, hol az üvegház áll, és mellette egy hínárral teljes tó. A domboldal sok fenyővel van megtöltve, de amelyek növést hihető valamely vendég cselédje pipaszárnak vagdalta el, s így örökösen béna növésben fognak maradni.

A bokorpartiának gyönyörű játékaik vannak: szép grottája, ernyője, sugár obeliszkje s egy forrása, melyet alább bővebben fogok festeni.

Önagysága itt terített asztalt az obeliszk szomszédjában, a domb bokrai alatt. Gyönyörű ebéd, mert a nap künn megmelegítette a levegőt; a szobában már érzeni lehet a szeptember közellétét. A kávé a szép csorgó mellett hozák fel. S még itt ülénk, midőn *Buczynak* szavát meghallánk, amint a domb oldalán lelépdele, *Kornissal* jöve felénk s nekem ötlet *Horácnak* e szavaival adá által: *Scribe tui gregis hunc, et fortem crede, bonumque.* - A szép csorgó mellett ért az estve.

A kertész ezt a csorgót igen értelmesen ékesítette. Nagy piederstál tart egy medencét. A víz a piederstál aljából bugyog elő, s egyenes vonású csatornán fut a tó felé; a csatornát egy arasznyi gyep szegte be. Emellett ülések állanak s az ülések mellett egymást érve lövellik fel sugártetőiket az olasz nyarak, összeelegyítve oly fákkal, melyek boglyakat eresztenek, hogy a homály setétebb legyen. Kedves az árny, kedves a víz csörgése, kedvesen suhognak az olasz nyarak. A hold a maga teljes szent fényében tekint alá az egymást szeretőkre a fák suhogó tetői között. Oh, ha Zsibó fenntartja emlékezetemet, emlegessen e kútfőnél valaha, ahol én *Wesselényinét*, az ifjú *Wesselényit*, *Cserei Miklóst*, *Buczyt* és gróf *Kornis Mihályt* láttam, s barátim előtt az öreg *Wesselényinek* képét festettem.]

Gtóf Kornis Mihály és Buczy Emil általjövének Zsibóra, hogy nekem Erdélyben töltött utolsó napjaimat még édesebbé tegyék...

A kertben ülénk, a gyönyörű csorgó mellett s az öreg *Wesselényi* felől folya a szó. Én beszélék holmit nekik, amit hallottam magától a megholttól, s ott is másoktól, ahol ő nem örömet lakattatott. De hogy van az, kiáltá Buczy, hogy az ily nagyságú ember életét valaki meg nem írja? Az ilyennek csak egy Plutarch kellene, s oly örömmel olvasnánk biográfiáját, mint az ő nagyjaiét. - „Ha tudniillik oly szabadon lehetne írunk, mint *Plutarch* írhatta, felelek én. Nem képzeled te, édes barátom, hány ízben kelle nekem csak Erdélyi leveleim alatt is megkapni tollamat, vagy kitörlni, amit már írtam, s nemcsak a rostát rettegven, hanem magokat is azokat, akik felől magasztalólag bár, szólani akarék. Láttam némelyiknek szerénysége lesz megbántva tömjénem által, némelyikét a tompaság és rosszindulat nyílnak teszem ki; sok helyt azzal vádoltatom, hogy a mások bizodalmaival visszaéltem s hálátlan vagyok a vett jóért. Higgy nekem, okosabb osztályrész nincs, mint hallgatni, vagy színünket kamélonként változtatni; is fructus nunc est longe uberrimus.”

-----  
A kufsteini fogság *Wesselényinek* azon főfájást okozá, melyben azután mindvégiglen kínlódott...

Szabadsága 1789. december 15-én, négy esztendő és kilenc hónap múlva adatott meg. A két hónap múlva azután meghalt császár ötöt magához hivatá, visszaadatá kamarási kulcsát s egy szabad sereg felállításával kínálá meg. *Wesselényi* nyugalomra vágyott.

Hitvесе ki vala vetkeztetve férje jószágainak birtokából, míg férje fogva tartatott, s az neki csak most adaték vissza. Midőn *Wesselényi* most hitvesével együtt megérkezék, egyenesen istállójába ment. Arnico kedves lova nyerítve idvezlé urát. „Rám ismert - kiáltá örvendezve -, mint az eb a hazatért Ulyssre!” Kihozatá a lovat, s az, ámbár rajta öt év óta nem vala nyereg, minden iskoláit hiba nélkül csinálta. „Ah - kiálta ismét *Wesselényi* -, te engem megbékéltetsz sorsommal!”

-----  
[*Wesselényinek* sok hasznát lehetett volna venni. Midőn 1791-ben a mostani gubernium beiktatott e méltóságába, fegyveres nemesség seregleg össze minden megyékből és székekből, s ezeknek *Wesselényi* tétetett vezérekké. A sereg egy napi gyakorlat után csudákat tett, s kimutatta, mit tehet ez a szép tűzű nemzet az ily lelkű vezér alatt.

Az 1791-ben *Kócsi János* alatt felállott erdélyi magyar játszó társaság sokat keresett volt, de a játszó gondolatlan költségek miatt annyira jutott, hogy senki sem ígérhetett nekik egyebet, mint elosztatást. *Wesselényi* pártjokra költ, s az 1794. diaeta 55. ülésében érdekükben előterjesztést teve. Ezen előadás után a rendek kiküldték *Fricsi Fekete Ferenc* urat, assessorát a királyi táblának, hogy készítene plánumot s mikor az megvala, a teljesítést báró *Wesselényi Miklós*, gróf *Bethlen Farkas* és *Teleki Ferenc* urakra bízták.

A dolog nem mehe, amint illet, mert a társaságnak nem vala elég pénze, nem vala hitele. *Kócsitól* tehát elvétetett a kormány, s általtétetett gróf *Teleki Lajos* rendek előlölőjére s *Wesselényire*. Így méne a szín igazgatása, s végre az annyira eladósodott, hogy már ruházatjait s dekorációit is el akarák a hitelezők foglalni, *Teleki* lemondá a felvigyázásról.

*Wesselényi* látá, hogy áldozat nélkül a dolog elsüllyed, s legelsőbbben 5000 frtot lefizet a hitelezőknek, azután a társaságnak új alkotmányt ad, a játszókat maga szegődteti be, s azt hagyja, hogy télen által Kolozsvárott, nyárban Szegeden és Debrecenben játszanak. Még úgy is sok bajjal kelle megvívnia. Voltak, akik a társaság tagjait össze akarták veszteni egymással,

hogyan elenyésszen, s idegenek léphessenek be. De Wesselényi elosztatá a ködöket s 20.000 forint áldozatot tévén érte, annak örök statora lett.

Így vitte ez a nagy ember a színnek nemcsak költséges, hanem alkalmatlan igazgatását is, de végre a társaság rajt ereszte, s egyik fele *Ernyi Miklósnak* vezérlése alatt Szegeden és Debrecenben telepedett meg, s azt *Wesselényi* Pest vármegyének oltalma alá ajánlá; a másik fele tovább is télben Kolozsvárott, nyárban Debrecenben játszott s most is játszik, noha most, amit *Wesselényinek* haláláig nem mertek, idegen játékok által gyengítve.]

## 26. LEVÉL

Két napja már, hogy itt mulatok s vártam, hogy az én barátom, aki ismeri tiszteletemet az ő atyja iránt, és aki régóta tanácskozik velem, mint kelljen azt a dombot, melyen a temetőkápolna áll, ültetések s egy szép épület által, felékesíteni, önmagától viszen fel oda, s minthogy ő nem hítt engem, én híttam őtet. Minden szó nélkül vive oda, amint a helyhez érénk, némán nyult el a gyepen s magamat hagyta menni. Tiltsd el magadtól azt a gondolatot, barátom, hogy ez az ő elnémulása, hogy ez az ő elnyulása alakos fájdalom volt. A 20 esztendő ifjú másként érez, mint akinek lelkét a hosszas és nagy szenvedések már eltompították, s képzeld a *Wesselényi* tűzlelkét, képzeld, mennyit veszte ő annak halála által, aki neki nemcsak nemzője, hanem nevelője, s legbelsőbb barátja is volt, s meg fogod vallani, hogy érzése való érzés lehet, ha az ily másnál alakoskodásnak tetszhetnék is. - Nincs az ő lelkében redő, s aminek ő látszik, ő valóban az.

*Cserei Miklós* tegnap második ízben jöve által, amint mind szívem, mind hiúságom akarja velem elhíttetni, én miattam, s én érztem mit kíván tőlem megbecsülhetetlen figyelme, mit a jobb emberek közt ismeretes rend: de *Zsibóról* magamat kivájnóm lehetetlen volt; csak levél által köszöném meg barátságát s cselédem körül tett gondjait, kit *Hidalmásról* magához hozata s nekem általkülde. Ha siető útja nem volna, ma csakugyan általmenénk vala hozzá, s így magam előtt durvaságom miatt mentve vagyok, s nála, úgy hiszem azt, még inkább mentve leszek.

Ember ment *Cserei Farkashoz* is.

Reggeleink minden nap egyenlően folytak el, előbb a kis kert ernyőjében, azután az istállóban. Az ernyő oly szűk, hogy abban *Farkasnak*, ki köztünk legifjabb, csak állani lehet. *Buczy* örömet szól, s az az ember, kinek mindig van mit mondania. Mint irigylem szerencsáját, hogy amit olvasott, amit olvasása közben megszeretett, azt szóról-szóra el is tudja mondani!...

*Zsibón* az istállók eláztatják a vendéget, hogy városban van: napjában három ízben verik a dobát, az abrakolás és cipők kivételkor, melyet az istálló emberei mindennap kapnak.

*Wesselényi* és *Farkas* paripákon, *Buczy* és *Kornis* szekereken kísérenek Hadadig, hol ismét egy gyönyörű napot s egy álmatlan szép éjt élék...

Töltsük együtt az éjt, mondá nekem a minden ifjak legjobbika; tedd a barátságnak ez áldozatot; ne fekjél le, míg elmegyek. Érted, mit mondhattam megszólítására. Elvontuk magunkat

*Farkastól* és a ház gyermekeinek nevelőjétől, s éjünk úgy múla el, mint a legboldogabb, melyet ember élhet. A gondviselés vádoltathatik-e általunk, mivel mi az ily órák becsét nem érezzük aszerint, ahogy ezek azt érdemlik, és annak csak a kedvetleneket nem felejtethjük? Vádolja magát az ily hálátlan: én egy ily éjért, az ily nyolc napért, amily ez az utolsó vala, sok hónapokat kész vagyok szenvedni. Midőn virradt, lekísérém barátimat a felső udvarból az alsóba, s hogy azt mondhassam, hogy erdélyi barátim közt *Wesselényi* vala az, akinek végső csókjával Magyarországra által lépék, nem engedém *Farkasnak*, hogy ajakával illessen. Forró, de csóktalan öleléssel váltam el a lelkes ifjútól.

S így *Wesselényi Farkasnál* ére az örömnél az a neme, mely után már régen áhítozám. Ez nagy kedvelője s gyakorlója a muzsikának s saját öröme s a két ház gyermekeinek tanítások miatt, egy híres hangmestert, *Caudéla* s egy ügyes éneklőt, *Ménard* urakat, tartja a házában. *Caudéla* örömet játszik s mi örömet hallgatánk; s így a fortepiano, egyike a legjobbaknak, melyet valaha hallottam, reggel óta késő éjjelig zengé a *Gluck*, a két *Bach*, a *Haydn*, *Mozart*, *Pleyel*, *Salieri*, *Rossini* darabjaikat. [A két ház asszonyai nem voltak honn. Ennek gondjait azalatt a bárónénak testvére, gróf *Toldalagi Józsefné* vitte.

Ez a felsőbb ház a régi hadadi vár udvarán épült, jó izléssel és erősen. Oval palotája igen szép. - A megholt báró a vár köveiből egy oldalépületet állíta, és ami köve megmaradt, elhordatá, hogy kertje lehessen, ahol a torony állott. A vár képe még fenn van; azt a 3 testvér *Wesselényinek* 4-dik testvérek *Ferenc*, a Wartensleben gyalog német seregek hadnagya, hagyá rajzolatban. Ez a szeretetreméltó ifjú Velancianus alatt esett el az öcsém kompániájában 1792-ben. Egy ágyúgolyó elhordá mindkét lábaszárát. Az öcsém kivité a csata helyéről, s rimázkodott neki, engedje levétni használhatatlan csontjait, de kérése sikertelen volt. A 20 esztendő ifjú teljes magamegadással hala el.

-----  
Ma reggel menni akartam, de szíves tiszteletemet érdemlő gazdám nem ereszte s én örömet maradék. Ily háznál öröm nekem mulatni. Az igen excellens fortepiano egész nap csenge, s Mons. *Ménard* megint hallatá francia és olasz énekeit. Estve elővénk a derék telescopiumot, s nézénk a hold foltjait, s a Saturnus gyűrűjét. - A báró bennünket iskolai esztendeinek s elméje s karaktere kifejlődésének történeteivel ismertete meg, s az ily beszéd alatt örömet felejtém, hogy az elmúlt éjjel nem aludtam, most pedig túl valánk éjfélén.]

Végét érem erdélyi útamnak, s úgy rekesztem be, amint óhajtottam. Itt a *Miklós* csókja volt utolsó, mellyel eleresztetem: bár nálunk a tiedet vehetném üdvözlőben legelőbb!

Mely irigylést érdemlő szerencse juthat nekem, hogy Erdélyt láthatám! és hogy így láthatám! Hálával telik el szívem irántatok, kiknek oly szép örömeteket köszönhetek, s leginkább ti irántatok, andrásfalvi és zsibói barátnéim és barátim s teirántad nemeslelkű *Cserei*! Majd, ha átlépek Gencs és Nagykároly közt a határon, visszatekintek az elhagyott dombok felé s áldást könyörgök az annyi jó és nagy fiak, az annyi jó és nagy leányok szülőföldjére.

Jó föld! Tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, nálunk, mint nálatok, s nálatok mint nálunk. De te valóban nem vagy úgy elromolva, mint mi. E vallással térek el innen, s ezt mondom majd azoknak, kik ide jönnek, hogy meglássanak, s reménylem, hiszem, amit én érzék, érezni ők is fogják.

## RÉSZLETEK AZ ORPHEUSBÓL

### ORPHEUS

#### *Bévezetés*

Azon időszakokra osztott munkák mellett, melyeket tíz esztendőnek elfolyása olta esmér hazánk, nem lesz, úgy tartom, ez az új sem szükségtelen, sem haszontalan. Ennek tárgyai nevezetesen különböznek azoktól, amelyeket a Pozsonyi Hírmondó, a bécsi Kurír, a Hadi Történetek, a pesti Mercurius, a Museum és komáromi Gyűjteményeknek írói kitettek, habár a most megnevezettekkel némely tekintetben hasonló, vagy ugyan egyek is. - A Museum egyedül a nyelv és poézis csinosításán törekedett mindekkoráig; a komáromi társak mindennek adnak helyt leveleikben, valami csak tárgya a tudhatásnak: én a közép helyet foglalom el közöttök.

Nékem egyik tárgyam a *józan gondolkodás* lesz. Okaim vannak azt világosodásnak, Aufklärungnak, éclaircissementnek nem nevezni, mert ez némelyek az indifferentizmussal, irreligióval s az úgynevezett naturalizmussal vagy deizmussal cserélik fel átaljában, s sikoknak, mint a Helvetius baglya, ha setét barlangjukba a nap melegítő sugára béhat. - Kerülni fogom a mérges érdeklését annak, ami embertársaim szemei előtt szent, mert azt csúfsággal illetni szeretetlenség, és azért is, mert én bizonyos tekintetben a mostani zsidók s Mahomet religiója eránt is tisztelettel vagyok. Sem azon nem leszek, hogy új religió apostolának nevezetessenek, mert érzem jól, mely chimérai szándék az, mely a köznépet - a gubába vagy bارسonyba öltözött köznépet - megvilágosítani igyekszik; mert érzem, hogy a világosság elfogadására kevés emberek és csak a jószívűek alkalmatosok; mert érzem, hogy van olyan igazság, mely a rossz ember szívében mindég az, ami a gyermek kezében a tűz és kés. - Az, amit én a józan gondolkodás alatt itt értek, az, ami a megtévelyedetteket (amennyire a környülállásokhoz s tulajdon agyvelejöknek mineműségéhez képest lehet és kelletik) az igazabb út felé vezeti, a bolondságnak elibe tükröt vét és ezen két igyekezet által a szív javulására, elcsendesedésére s az igaz - nem fantazmai-boldogságra utat nyit - a *babonaságtól* megtisztult *religió*, az *eleve-állatásoktól* ment *filozófia*.

Második tárgyam a nyelv tökéletesítése, hová leginkább a poézis tartozik. Helyt adok itten mindennek, akár prózában, akár versben légyen. De amit béiktatok, nem mindég úgy iktatom bé, mint remekeket, mint követni méltó példákat. Felvészem néha még a rossz darabokat is. Az olvasó bosszankodni fog érette reám, a kritikus általlátja azt az okot, amely által indítottam, maradékaink közt pedig lesz valaki, aki litteratúránknak akkori horatiusi epochájából mostani enniusi epochánkra tér vizsgáló szemekkel szemeteimet kincsnek fogja tartani.

Harmadik tárgyam a magyar történetek. E nevezet alatt nem magát a históriát értem, hanem mindazt, valami a nemzetnek történeteit, karakterét, gazdagságát, kultúráját illeti s magunkat magunkkal esmértethet.

Végezetre ide iktatom azokat az apró írásokat is, amelyeknek elvesztetől kicsinységek miatt tartani, amilyen pl. gróf Telekynek keserve huga sírja felett, prof. Varjas É... s éneke, s egyebek.

Leveleket egyedül e felyül-írás alatt: *Az Orpheus kibocsátójához Kassára* fogadok el, mert a homlok-levelen kijelentett nevem álnév. Okaim vannak így cselekedni, noha, ki légyek, olvasóim ki fogják találhatni. Ezt valóban igen rendes demaszkirozást szükség volt megtennem

mindjárt beléptemmel, hogy azok, akik oly örömet akadoznak másokba, azt ne gondolják, hogy a dominó rajtam nem ártatlan végből vagyon.

Ha ki ezen hazafiúi igyekezetet tulajdon munkáival gyarapítani akarja, bízhatik hozzám, hogy darabjaimban azoknak helyet engedek, akár jelenti nevét, akár nem, noha én az anonymitásnak barátja nem vagyok. A becsületes ember magáénak vallja azokat a könyveket, amelyeket kiad, azt mondja Rousseau. - Ha néha okai vannak is azoknak, akik azt nem cselekszik, az csakugyan tagadhatatlan, hogy többnyire titkos kevélység annak valóságos forrása. És minő sokféle megtévesztésekre viszi ez gyakorta azokat, akik nem éppen ezért vesznek könyvet kezekbe, hogy azokon elaludjanak!

Darabjaimnak árát azoknak nagyobb vagy kisdedebb voltjok fogja meghatározni. Az egész esztendőbeli munka 3 kötetet s egy kötet négy darabot foglal magában s minden kötetnek elején egy homloklevél s valamely nagyunknak vagy literátorunknak képe, végében pedig egy lajstrom lesz. Egyebek a vevők számától s a további környülállásuktól függenek. - Írtam Kassán, decemberben 1789.

Széphalmy

## A TÖRVÉNYSZABÁSRÓL

*Rousseaunak Gouvernement de Pologne nevű írásából*<sup>11</sup>

Ha a rómaiak és görögök történeteit olvassuk, alig hihetjük el, hogy más világba, más, fentebb nemű valóságok közzé nem ragadtattunk. Miben lehet öhozzájok a francot, ánglust, moszkvát hasonlítani? semmiben sem, az egy testálláson kívül. Az ő csudállást érdemlő cselekedeteket mesés nagytetteknek gondoljuk; mert hogy is hihetné törpe növésű lélek, hogy valaha oly nagy ember lehetett? De akármit gondoljunk, csakugyan nem költemény az, hogy ők voltak, és hogy szintolyan nemű emberek voltak, mint mi vagyunk. S mi tehát az, ami bennünket arra a nagyság grádicsára fellépni nem enged? A sok beszítt helytelen vélekedés, praejudicium, alacsony gondolkozásaink, s a kedvtöltés, s hasznon s előmenetelen kapkodó nemtelen egoizmus, mely minden szívbe beszívárgott azon idétlen neveltetés által, amelyet az okosság megnevet.

Elnézem a most élő nemzeteket. Mindenik között híres törvényváltoztatókat, igazítókat, zavarókat lelek; de hol a legislator? - A régiek közt három nevezetést találok, akik a közelebről való megtekintést érdemlik. *Mózes*, *Lycurgus* és *Númát*. Mind a három oly tárgyak körül foglalatoskodott leginkább, melyeket a mi eruditus politikusaink megkacagnak; s mind a három oly teljesebbé látott, amelyet lehetetlennek gondolnánk, ha kétségbehozhatatlan bizonyosságaink nem volnának erántok.

Mózes egy lehetetlennek gondoltatható szándékhoz fogott, s véghez is vitte szerencsésen. Egy csoport elnyomattatott, szerencsétlen, szökevény emberből, kiknek sem fegyverek, sem kézi mesterségek, sem elmebeli nevezetes tehetségek, sem bátor lelkek nem volt, akik egy

---

<sup>11</sup> Ezt a fordítást Orpheusomnak második darabjára készítettem; de üresség maradván az elsőnek 6-ik árkusában, nem tudtam magamat halasztására meghatározni. Lássák ebből olvasóim, hogy Rousseau nem éppen olyan bolond ember, mint amilyennek őtet ..... Úr kiáltozza; keresztül conscientiositásból és papi gyűlölségből nem olvasván írásainak (melyek kezeim közt 30 részben vannak) csak egy sorát is, minekutána Zabuesnigból felőle egyet s mást olvasott. Így vagdalkozik az, aki hágmázban fekszik, elhevílt képzelődése bajnokjaival. (*Kazinczy jegyzete*)

talpalatnyi földdel nem bírtak, egy külön szakadt, új sokaságot, sőt ebből a szolgálathoz szokott bujdosó népből egy nemzetet, egy szabad népet csinált; s míg ez a pusztában ide s tova bolyongott, s csak annyija sem volt, ahová fejét lehajtsa, azt az állandó alkatást adta neki, amelyben az időnek, a változandóságnak és ellenségeinek bosszúságára ötezer esztendő k o l t a áll megbomolhatatlanul, s amelyben azt még mai napig is látjuk, habár a nemzet a maga alkotásából kifordult, s elszéledt is.

Hogy a zsidóság az idegen nemzetekkel egygyé ne váljon, s öszve ne zavarodjon, oly rendtartásokat állíta fel között, amelyek ezt amazokkal öszve nem köthették. Számtalan innepeket, ceremóniákat parancsolt; ezer meg ezer módon kötözte meg, hogy mindég marokban tartassa, s az ő népe minden más nemzetek közt idegen legyen, és ha mindég együtt lakkának is, az maradjon. Azon sokaságbeli szövetségek, amelyeket közöttök felállított, arra szolgáltak, hogy soha a szomszéddal ne közösködjének, s öszve ne korcsosodjanak. Ez az igaz oka, hogy ez az igen különös nemzet, annyiszor eltapostatva, annyiszor járomba verve, elszéledve is tántoríthatatlanul megállván törvényei s szokásai mellett, elszórva más nemzetek közt, mostanáiglan vagyon fenn, és szokásaiban, törvényeiben s ceremóniáiban fenn is lesz, nem gondolván másoknak megvetésével, üldözésével, valamíg sarkalatjából ki nem fordul a világ.

A Lycurgus munkája egyébféle volt. Ő egy oly népet igyekezett megnemesíteni, amelyet az elnyomás és a gonoszság (az elnyomásnak, szolgálásnak természetes következt) elaljasított. Ő ennek nyakába olyan vasjármot vetett, amelyet még sohasem hordott egy nép is; de amellet megkedveltette, szerettette ezt a jármot véle, midőn őt megpihenni sem hagyta. A Hazát szemléltetett vele törvényeiben, játékaiban, házában, szerelmében, mulatságos vendégségeiben. Egy szempillantásig sem hagyta őket magoknak, és ezen megtágulni nem tudó szorításból, melyet ő a maga nemes célja által oly nemessé tett, származa az a forró hazafiúság, amely a spártaiaknak mindenkor a leghevesebb, sőt egyetlen indulatjuk vala, és amely őket az emberiség határozatjánál feljebb emelte. Spárta kicsiny volt; egy kis város vala az csak, de bölcs felállítása által annyira jutott, hogy az egész Graeciának törvényeket osztá, anyavárossá lett, s megrázta Perzsiát. Spárta volt az a melegítő pont, ahonnan mindenfelé kisugárzott a legbölcsebb legislatio.

Azok, akik Numában nem látnak mást, hanem csak vallásbéli ceremóniák s rendelések felállítóját, nem esméri ezt a nagy embert. Numa v o l t az igazi alkotója Rómának. Ha Romulus nem csinált volna egyebet azon kívül, hogy egy csoport bitangot öszvegyűjtson, kiket egy közepszerű erő is visszaverhetett vala, nem állhatott volna fel az ő igyekezete. Numa v o l t az, aki a Romulus munkáját tökéletességre vitte, az említett gyűlevész csoportot nem annyira törvény által, amelyre az ő mezei szegény v o l t o k n a k nem vala szüksége, mint nyájas szelíd szoktatások által, mely egyikét a másika eránt s mindnyájukat hazai földek eránt vonszá, egy elválhatatlan társaságba szerkesztetvén, s egy haza tagjaivá s polgárjaivá tévén; leginkább pedig azért, hogy haszontalan, sőt babonás ceremóniájával s rendelkezéseivel szent városának tekintetét, fényt adott, amelynek hasznos sikerét oly kevesen akarják megismerni, és amelynek még Romulus, a kegyetlen vérengző Romulus, vetette meg első talpkövét.

Egy úton jártak a régi törvényszabók mindég. Mindenike oly kötelet keresett, amely a polgárt a hazához, és a polgárt a polgárhoz szorítsa; s fel is találta azt majd házi szokásaikban, majd vallásbéli ceremóniáikban, melyek mindég csak az ő nemzeteknek tulajdonok vala, majd közönséges játékaikban, hol a népnek nagyobb része öszvegyülekezni szokott; majd birkozó gyakorlásaikban, melyekben erejeken s gyorsaságokon felyül büszkeségek s önnön magok becsülése is nevedett; s játékszíneikben, hol elejeknek nemes tetteik szemek elibe terjesztetvén, szerencsétlenségek, férfiúi bátorságok, győzedelmek elhatottak szívekre s a legneme-



sebb vetélkedésre buzdítván fel őket, hazájokhoz szorították, melyet a nép igazgatói mindig előttök tartottak. Erre valók voltak a Homerus versei, melyek az egész nép előtt hangosan mondattak el; erre az Aeschylus, Sophocles és Euripides tragédiái; erre valók azon jutalmak, melyekkel a riadozó nép kézcsattogásai alatt a játékok győzedelmesei megkoronáztattak, és amelyek a népet szünetlen vetélkedésre s a dicsőség után való kapkodásra gyúlasztgatván, merészségeket oly magasságra ragadták, hogy annak mi mostan csak árnyékát sem láthatjuk. - A mi törvényeink arra valók, hogy bukjunk meg fejedelmeink előtt, vaktában teljesítsük, amit parancsolnak, másnak a zsebjéből ne lopjunk, s gazdagon fizessük a haza tolvajit. Öszvegyűléseink egyedül a templomban esnek meg, oly isteni tisztelet végett, melyben nem lelünk semmit, amely bennünket nemzeti különbségünkre s hazánk szeretetére emlékeztessen; vagy játékszinjeinkben, melyeknek kapuit pénzfizetéssel nyithatjuk meg, s ahol elpuhult játszóink csak szerelemről tudnak szólni, vagy haszontalan, üres s erkölcsöt vesztegető csevegést visznek véghez; vagy oly közönséges innepléseink alatt, hová a megvetett népnek közelíteni nem szabad, s amelyeken a közönséges javallás vagy gáncs számba sem vétetődik; s azon erkölcsökre veszedelmes helyeken, hol a puhaság és feslettség lakozik; amelyek arra valók, hogy ottan titkos vétkes szövetségeket köthessünk, s hogy magunk közt meghasonljunk. Támasztják-e fel ezek bennünk a hazai szeretetet?

Kazinczy

## HORVÁTH ÁDÁMHOZ

*Keresztes Bálint kedveséhez, Tornai Margithoz a szent földről.  
Kassán, szept. 24dik 1789*

Óh te, kinek harsány hadi kürtje Tihannak enyelgős  
Szűzeit eddig nem hallott hangokra tanítá.  
Hogy valamerre kevély hullámjait hányja zajogva  
A Balaton, Hunyadit! Hunyadit! riadoznak az erdők:  
*Horváthom*, jer! akár Platóddal az elme esmért  
Léte felől ébrent álmokba merülve bolyongasz -  
Én oda nem késérlek; - akár Csapodinak igazlott  
Karján a rejtett szépség ösvényinek indulsz;  
Jer, kérlek, s Eratom mit adott ajakimra, figyelmezz!  
Kedvel ő téged, noha gyenge virágit hajadból  
Calliope, laurust nyújtván helyébe, kiszedte.  
Halld azt most tőlem, majd tőled hallja Juliskád.

András - esmered őt, mert gyászdombjára siralmas  
Könnyeket hullattál magad is - temetőit Urának  
Lenni pogány kézben nem szemlélhette továbbá.  
Fel-fel, kardot övedz, s koronáját férfi sisakkal  
Váltja fel, és viadalra nevelt bajnokjait a nagy  
Nílusnak messzére terült mezejére vezérli.  
Mint lobogott a vérszínű szent jellel havazló  
Pallástjok! Cherubim mind eggyike, nézzed akár szent  
Öltözetét, akár ártatlanb erkölcsit, ha szintén  
Eggy újabb Néro gyilkos lángjára vetette is

Nőtelenek voltak; - Bajnokhoz az ille; - Keresztes  
Bálint vólt egyedül kit Tornai Margit az óltár  
Zsámolyain Hymennek örök hűségire vonsa;  
Ez most a zuhogó Jordán fűvenyére ledűlvén  
Mint a magzatitól megfosztott fűlmile sír, rí  
A siket erdők közt ekként zengette panasszát:

„Fekete szemű szép hölgyecske,  
Röpülhetnék csak mint fecske:  
Még ma szállanék, szemed láttára,  
Ablakod rostélyozatjára.

S addig dudolnám énekemet,  
Míg, megszánván esdeklésemet,  
Kis kamarádba befogadnál,  
S öledben nyugvó helyet adnál.

Nem kellene nékem kalitka,  
Hogy engemet benne tarts fogva;  
Mert ha elűznél is mellőled,  
Mégsem repűlnék el én tőled.

Délben asztalodra röpennék,  
Étkes vidám vendéged lennék,  
Megcsipegetném falatodat,  
Poharadból innám borodat.

Ha pedig fonnál karszékedbe  
Felszállnék rokkád vesszejére,  
S oly búsan nyögném énekemet,  
Hogy könnyet hullatna szép szemed.

Estve ugyan, ha álom nyomna  
Elbűjnék sűrű kárpitodba;  
De még hajnal előtt, jó reggel,  
Felkötnék víg csörgésemmel.

Ugrándozva járnék akkoron  
Fel s alá puha paplanodon,  
Félre rántogatnám kendődet,  
Hogy láthassam bokor emlődet.

Oh ki vólna bolderabb, mint én,  
Szép völgyecskéjében hevervén!  
S ha bimbócskáit csókolhatnám  
Béla is irígyen nézne rám.

Jaj! de mint az árva gerlice,  
Ugy bújdosék én mostan nyögve,  
Mert nékem szárnyaim nincsenek,  
Kik szép Margitomhoz vigyenek!

András alatt, vérző buzgánnyal,  
Vívok mindennap a pogánnyal,  
Annak drágalátos véérért,  
Aki érettem is onta a vért.

S amikor karom a csalmákat  
Ugy aprítja mint a torzsákat,  
Igy kiáltok szent Jézusomhoz:  
Vigy uram egykor Margitomhoz!

S im tisztulni látom az eget,  
S rám a nap víg sugárt ereget;  
Azt jelentvén, hogy nem sokára  
Vissza visz az isten Tornára.”

Igy végzette dalát Eratóm, s eltűne. Szemérmes  
Szép nyaka még ragyogott a ködben, s szélnek eresztett  
Fürtjeiből oly kellemetes szag szálla le hozzám,  
Mint amillyet ereszt kivirított bokra Fürednek,  
Vagy Szántód gyönyörűn zöldellő gyepe, midőn azt  
Balzsamomos violák lepik el még gyenge tavasszal.  
Homlokomat mirtusz koszorú s szép rózsza keríté,  
S csattogatott szárnyán két kedvelt híve repült el  
Cyprisnek, szent védje bizonyosságára, felettem.  
Élni fogunk, kedves Horváthom! Tégedet ádáz  
Bellonád hadikürtre kiált, s már szárnyra repített  
Hangjaid a kiterült egeken úgy dörgenek, amint  
A dagadó Balaton, s Hunyadidnak mennyköve dörgött:  
Engemet hív Eratóm kivirított erdeje békés  
Árnyékába vezet, s ottan a holdnak ezüstsín  
Fényénél, oly búslakodó hangokra tanítgat,  
Mint a nyúgoti szél lágy nyögdecslése, midőn az  
Illatozó rózsák közt Cencimet alva találja.  
Örvendj! élni fogunk! s igazabb unokáim örömmel  
Emlegetik, Horváthjáért mint ége Kazinczy!

*Jegyzések az ötödik, hatodik és hetedik sorára ezen költeménynek*

Horváth Ádám úr, amint minden tudja, aki hazai literatúránk gyümölcseivel nem egészen esméretlen, Hunyadi Jánosnak tetteit éneklette és a lélek halhatatlansága felől egy munkát bocsáta ki Pápán 1786-ban. Gondolkozásaink az utolsóban még azon szent kötél alatt sem férhetnek együvé, amely bennünket örökre öszveköttött. Ő azt állítja, hogy a lélek halhatatlanságát természeti okoskodások által is meg lehet mutatni: én pedig azt, hogy a filozófia azt nem

tanítja pozitíve, legalább nem úgy, hogy az ellene támadható kétségek teljesen eloszlattassanak. - Hogy a természetben semmi sem veszhet el, azt kétségbe senki sem hozza, de még itt nincs vége a kérdésnek. Kertemben áll az a nagy tölgyfa, amelynek árnyékában őseim a boldog házi nyugalommal érezték; egy irigy szél feldőlti azt, tűzre rakatik, füstté, hamuvá, porrá, földdé, csemetévé, gőzzé, tápláló nedvességgé válik; mondhatom-é, hogy az a tölgyfám, amely alatt nagyatyáim barátjaikat vendéglették, amely alatt az anyám engem szoptatott, *megvan*, - *él?* - azt a vakondokot, amely kertemet feltúrja, kertészem agyonüti - meghal az, lelke (némelyiknek igen különös vélekedések szerint) a természetnek nemesítő grádicsain számárba, lóba, kutyába, majomba mégyen által; mondhatom-é, hogy az a vakondok, amely kertemet turkálta, nem szűnt meg *lenni?* - mondhatom-é, hogy *él?* - tudja-é az ilyen majom, hogy kutya volt, ló volt, szamár volt? S az ilyen elváltozások mellett való *el nem veszés* - *meg nem halás*, *halhatatlanság megegyezik-é* azzal a halhatatlansággal, amit az én forrón szeretett és nemcsak szíve jóságáért, hanem élesen látó elméje miatt is tisztelt barátom a feltámadásnak annál erősebben leendő megállapítása kedvéért keres? -

A reveláció a dolgot végképp elintézi. Ez nemcsak *halhatatlanságot*, de amely természeti módon meg nem eshetik, hanem csudatévő, isteni erőt is kíván, *feltámadást* is tanít, midőn azoknak, akik megkeresztelkedtek, és hisznek, mennyországot ígér, azoknak pedig, akik az egyik keresztyén felekezet hite szerint forrásba nem mártódtak és nem hisznek, pokollal rettentí. Ebben az ígéletben és rettegésben minden keresztyén lélek megmozdíthatatlan fundamentumot talál: szintén úgy, mint az, aki habár nem volna is a lélek halhatatlan, Ciceróval mégis azt óhajtja, hogy az az légyen, s annak hívésétől magát elvonattatni nem engedi. -

Amit mondtam, a kérdés, míg *csak* az emberi természeti értelemnek tétetik tárgyává, nincs úgy megfejtve, hogy minden kétségek eloszlattassanak. Mi nem lehet a lélek, azt alkalmasint kitanulták a filozófusok, noha még itt is nagy szakadások vannak, minthogy a nagyobb rész abban állapodott meg, hogy a lélek test nélkül nem dolgozhatik, sőt sokan készek azt is vallani, hogy a testtől való megváláskor valamely igen vékony testecskét viszen oda, ahová mégyen - de *miből álljon? mi légyen?* azt senki sem fedezi fel, ha a Mendelssohn lelkének két mértékével bír is. - Egy eléggé nem tisztelhető kedves tanító, prof. Szentgyörgyi István úr, Sárospatakon (kinek széles kiterjedt tudományához és szíve jóságához annyira bízok, hogy biztosan követném lépéseit vaktában is, ha a teremő ellen nem vétenék ezáltal, aki nekem nem barátot, hanem a belémfűjt isteni particellát, vagy egy értelemben vévén, önnön magamat adta annyira vezéremnek, hogy ha *ezt* követem, ha hibázok, helyesen lépek, ha pedig *nem ezt* követem ha helyesen mégyek is, hibázok) nagy erőt talál abban az elgondolásban, hogy a test maga magában nem hat, de nevezetesen Hollmannal megvallja azt, hogy a teremő mindenhatóságnak nem volt talán lehetetlen a testet annyira raffinírozni, hogy gondolkozhasson. - Valóban a testet és annak természetét, tehetségeit nem esmerjük még jól. Test egy szikra, test egy marok puskapor: de vesd össze, meglátod micsoda előre nem képzelt effektusa lesz. S nem lehet-é valami ilyes a lélek is?

El akarván vonni elmémet a természet mindenekben egy törvényt, egy rendet követő munkáinak szemlélésétől, mely azt tanítja, hogy minden, amit látunk, lesz, van, volt; lesz, van, volt; s újra lesz, van, volt, de sohasem az, ami volt, hanem mindig valami egyéb, úgyhogy nemcsak formáját, hanem az *énjét*, *egoját* is változtatja; elmeredvén, elvakulván, elszedülvén a tanító természet simplex szavától való eltávozásom alatt, visszatérek, ahonnan eredtem, s meglelgeszem azzal, hogy ha magára nézve másféle is bár a felfedezhetetlen igazság, de énreám nézve az, aminek én képzelem - ezt kiáltom: Es möge sich mein Feind mit solchen Grillen plagen! - Az álmodozáshoz nem szokott elme azonban a holdvilágot is hasznára fordíthatja, s amellet is bátran lép, ha megvallja is, hogy a holdvilág nem láttat oly világosan, mint a kiderült nyári nap fénye, s kilép a Pyrrhonismus tengeréből, habár tudja is, hogy a part parázs és vizenyős.

Ezen homályos dologban legtökéletesebb világosságot kap az, aki a régi nemzetekig tér vissza a történetek fonalán, s tapogatja, egyik vagy másik értelem *hol*, *mikor* és *kiknél* vette eredetét?

Végtére, ami a moralitást illeti, azt tartom, hogyha valaki bukni akar, megbukik bizonyosan, akár halhatónak, akár halhatatlannak tartsa a lelket. Az egyik azért öli meg magát, mert azt hiszi, hogy ezen cselekedete által nyomorúságának tökéletes véget vét, a másik pedig (ezt mutatja az uticai Cato utolsó éjjele, midőn ez a nagy ember, Plátónak halhatatlanságot tanító dialógusai által gyullasztotta magát hibás ugyan, de mégis csudálást érdemlő cselekedetére) azért, mert jobb életre virradást vár.

Ezeket úgy mondom, mint filozófus, nem mint keresztyén. - Lesz bizonyosan, aki ezen egyenességemet kárhoztatni fogja, dehát árt-e a religiónak, hogy szabadon követjük a természet teremtetőjének mellénk adott kalauzát, az értelmet? s ha a filozófiát tanító professzor, habár pap is, mint az én tisztelt Szentgyörgyim, szabadon kimondhatja gondolkozását: miért volna tilalmas azt, amit érez kimondani egy oly írónak, aki vocatiót érez arra, hogy mondja, amit lát.

Gyengébb lelkek! ne kívánczozzatok le a benneteket szerető anya karjairól a síkra! Itt állani, lépni *veszedelmes*: amott nyugodalmasan ülhettek!

## CIKKEK ÉS TANULMÁNYOK

KAZINCZY FERENC KÜLFÖLDI JÁTSZÓSZÍNJE

Prónayhoz

Csanád vármegye főispánjához, királyi belső titkok  
tanácsosához

Édes álom-é vagy valóság, amit látok? - Budának utcáin nem az az elasszonyosodott, elpuhult nép tolong, melyet még tavaly nap-paizsok alatt, levont süvegekkel, feltornyozott hajjal, tarka strimfliben láttam sétálgatni; hazám anya-városában nem hallok többé úgy, mint ezelőtt még kevéssel, csak annak a nemzetnek mormogását, amely eránt hamilcari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott atyáink; ímé közelítő lókopogást hallok, a lobogó kalpag, a sűgár kölcsagtoll, az idegen szabású hosszas tóga helyett felöltött katonás sagum, a csillámló széles kard, s tarsolyain visszanyert koronánk képe vagy az ör-bagoly, a tároгатосíp keserves emlékezetű hangja, a kardcsörtetés, az ágaskodó lovak nyerítése..... Hazámnak kegyelmes istenségei! mi ez ily hirtelen? ily véletlenül? - Látom, látom kijózanodtunk részegülségünkéből, s érezzük, hogy az aqua tofana, mellyel némely bóldogtalan udvari tanácsos még elfelejthetetlen kegyességű asszonyunk II. *Mária* uralkodása alatt itatott, azt a tüzet, amellyet ők veszedelmesnek tartottak, és amellyel mi - mi, egy maroknyi nép! *Máriának* igazgatósára ajánlt hazánkat és egész atyai örökségét annyi hatalmas ellenkezők kezéből, Európának bámulására kiragadtuk, el nem ólthatta; látom, hogy hazánkban, sok viszontagságaink után végre feltaláltuk hazánkat; hogy oly szemtelenül már nem packázik rajtunk gazdákon az a bitang jövevény, kit a Duna salakos tajtékjával hányt ki partjainkra, és aki most balgatag bosszúságában igazságos örömnök gyűladozásait - (kicsoda az aki örökös fogságra kárhoztatván, ha a felszabadító kegyelemlevél elérkezik, Munkácsnak foglyukaiból lassú csendes lépéssel másszon elő?) - vadságnak nevezi. Imé férfaink s asszonyaink elhánták a kölcsönzött öltözetet; elállottak a káros idegen szokásoktól; most már, nem úgy mint ezelőtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen Etele és Etelka beszélt, s nemes elpirúlással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott ízlések ennél a kedves hangzásúnál szebbnek tartotta azt a döröngő zordon nyelvet, amely semmire sem alkalmatosabb a despotai hideg parancsolásnál.

Ó ne háborítsa fel senki bóldog elragadtatásomat hideg fagyos okoskodásaival; engedjen szabad folyamatot bóldog örvendezésemnek, s gyűlassza példám után szívét annak érzésére, amit szívem érez! Tudom én, hogy a *Forgács Miklósok* és *Teleky Józsefek* tántoríthatatlan hazafiak voltak még akkor is, midőn rajtok európai ruhát láttunk; tudom, hogy *Balog* és *Szily* bajusz nélkül sem szólhatnak meg rettenhetlenebbül, mint ha orrok alól fél réfnyre nyúlna le a szintűgy magyar, mint spanyol, német és belga s anglus bajusz; tudom, hogy ezek a külső jelenségek nem csalhatatlan jelei annak, amit mutatnak: de ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét és visszavéven nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amik dicső eleink voltak; az lesz, amiről ezelőtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott; egy szabad nemzet, egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet, egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész óltalmazója hazájának és királyának.

Győztünk! s most látjuk, hogy habár a borongós időkben rettegésünk nem vala is gyáva elcsüggedés, csakugyan haszontalan kérésekkel terheltük az egeket, midőn azon esedeztünk, minekelőtte a mérték megtölt, hogy szűnjenek meg csapkodni. Javunkra vált megaláztatásunk. A kiállott veszedelmek tanítottak meg bennünket, hogy az egyenetlenség, versengés, a külföldi asszonyok, öltözet és szokás a spártai mértékletességtől - miért spártai? nem szint oly igazságosan-é magyar, mint spártai? - a magyar mértékletességtől való eltávozás oly közelnyire ragadta végső elpusztulásához hazánkat, hogy még neve eltörlésétől is méltán retteghetett. Ezek a szomorú emlékezetű idők tanítottak meg bennünket arra, hogy nyelvünk megtartása s elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a nemzet nem különös nemzet, hanem csak kolónia lesz; sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy hazai literaturánk a német nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a magasságra lépett, amelyre különben fél százada kívántatott volna.

Most - most midőn ezeket önnön veszedelmünk által tanúltuk meg -; most, midőn a hazafiúi hűség lelke mindenfelé fű; midőn minden kész azt, amit hazánk javára valónak esmér, önnön könnyebbsege feláldozásaival is teljesíteni; midőn Titusunk koronázására s boldogságunk felállítására az ország nagyjai Budán öszvegyülekezve lesznek; most kezd bennem újra éledni az a remény, hogy nyelvünket Bihar és még egynehány vármegyének bölcs példájok szerint, közolgaink folytatására fordítjuk; és közelebből az, hogy az ország gyűlése alatt Melpomenének és Thaliának magyar templomot szentelünk. Mi gátolhatná meg azt egyéb, hanemha ismét valamely felelet azt adná, hogy a magyar nyelv nem játszósínre való; egy oly felelet, mely nem megcáfolást, hanem egy szomorú néma sóhajtást érdemel. - Egy kardinális s primás herceg *Batthiány*, aki nyelvünket oly különösen kedveli, és hazafiúi íróinkat s igyekezeteinket kegyesen boldogítja; az *Esterházyak*, *Grasalkovichok*, *Csákyak*, *Koháryak*, akik eddig a szépnéki filozófusi érzése által ösztönöztetvén, mivel magyar darabjaink nem voltak, német játszókat vettek védelmek alá; és nevezek-é még többeket is? két gazdag és a tudományokat annyira becsülő özvegy, *Zichyné* s generális *Beleznayné*, egy *Orczy* és *Podmaniczky*..... készek lesznek mindent tenni. Lesznek játszó, csak oly hazafiak legyenek, akik ezt az igyekezetet ne csak erszénnyel, hanem leereszkedésekkel s javallásokkal is élesszék. És ha a Laudon - Sophoklész tölgyfaággal felkoszorúzva nem tartotta alacsonyságnak színre lépni és a nép előtt játszani: nem kevélykedhetne-é a maradék előtt az a magyar szép, aki Ophéliát játszáná, hogy a mostani közvélekedés eltörlésére mintha a színre lépni ellenkezne az illendőséggel, és még inkább hazafiúi érzésből új példát tenni ő mert? - nem-é az az ifjú, aki Hamletet játszván másokat is elragadna példájára és nyelvünknek kedvességét, hathatóságát, édes hangzását mind magyarainkkal, mind a külföldi nézőkkel, és - ki tudja ha nem-é? - fejedelmünkkel is érezte?

*Pétzeli* most adá ki *Alzirt*, *Meropét* és *Tancrédet*; *Göböl* kész *Brutusszal* és *Caesarral*; *Vitéz Clavigóval*; *Fehér* majd *Britannicust* ad; *Zayrt*, *Cidet* és egyéb versekben írt darabokat prózára átalönteni, valamint a *Zechenter* darabjait is eredeti bűneiből kimosdatni nem volna nehéz. Én pedig néked, tisztelt nagy hazafi! nyelvünknek mind indúlatos, mind igen érzékeny becsülője! Hamletet nyújtom bé, utána küldvén nemsokára *Stellát* Goethéből, *Missz Szára Szampszont* és *Emilia Galottit* Lessingből, *Medeát* Gotter és a *Shakespeare Macbethjét* Bürger után. - Esmered forró háládatos tiszteletemet; és hogy érezd, mely szent érzések közt tészem tenéked ezt az ajándékot, képzeld el, hogy bényújtó levelemet koronánk őrizete után azon szobában írom, amelyben ezt a szolgálatot, mint Abaúj vármegyének erre ideküldött tagja, először ma, sőt éppen most, tevém. -

*Budán, a királyi lakhelyben, Iker hava 22-dikén, 1790.*

## A KOLOZSVÁRI JÁTÉKSZÍN TÖRTÉNETEI

[Elkezde a ház épülni 1804-ben s tökéletességre vitetett 1821-ben. Nagysága, szépsége, pompássága olyan, hogy tartományainknak bármely más városában is, Bécsset ki nem véve, helyt érdemelne.]

A magyar színjátszók társasága Pesten alkotá magát 1790-ben, s oly szerencsével adá mutatványait, hogy a kezdet nemcsak hazafiúi, hanem művészi tekintetekből is érdemle pártfogást. Annak némely tagjai 1792-ben általjövének Kolozsvárra, s Erdélynek nagyjai (buzdítva erre leginkább báró Wesselényi Miklós által, ki, ha valaki más, érzé, hogy annak a nemzeti csinosodásra mely következesei lesznek) őket annyira ápolák, hogy továbbá maga az anyahon is innen vevé, s több ízben sarjadzásokat.

[A segélyt játszók kötelességöknek ismerik hálájokat bizonyítani azon nagylelkű és mély belátású hazafiak iránt, kik irántok részvételt mutatának, s 1792-ben bejövének Erdélybe.]

A fels. kormányzék s a törvényhozó hatalom érzék a nemzet méltósága mit kíván, s arra intézék gondjaikat, hogy játékszínnek saját épülete legyen. Az 1794-diki diéta harmincezer forintot tétete össze a kezdetre, s a dolog elintézését gróf Teleki Lajos és Ferenc, gróf Bethlen Farkas, báró Wesselényi Miklós és Fricsi Fekete Ferenc urakra bizá. [A társaság azonközben bérbe vett házban adá mutatványait.]

Ezek a reform. kollégiumnak egy telkét, a Farkas utcán, ötezer forinton megvevék [s annak árát gróf Teleki Lajos és Ferenc, Wesselényi, gróf Toroczkai József és báró Bánffy József saját erszényekből fizették], s 1804-ben az építéshez hozzáfogának, a fundamentumot kirakatták. [A begyült adakozások, tizenhatezerre mentek fel, s kezdődék az építés. De a biztosságnak kihalának némely tagjai]. De az idők mostohasága s a papirospénz becsének alábbszállása a munkát elakasztá. A diéta végzést hozza (1811.), hogy minden nemes egy-egy paraszttalke után evégre 50 krt fizessen. Ebből százezernek kelle begyülni, de azt a papirospénz megbukása (1811. márc. 15-én) húszezerre változtatá.

Wesselényi meghalt, ő, ki itt is nagy és gyakor áldozatokkal bizonyítá meg hazafiúságát, s a társaságot teljes eloszlásától több ízben tartóztatta, s az építés gondja 1812-ben Kolozs vármegyei főispán báró Kemény Ignác és főbíró Nagy Lázár urakra bízott. [A kormányzék mostani előlülője, báró Jósika János excell., fát igére a valkói havasokból, mennyi kívántatni fog, s a Kolozs vármegyei nemesség magára vállalá behozatását.] Már 1814-ben az épület fedél alatt állott, de ki is fogya a tár, s a biztosság örök jusson adogatá el a lózsikat, egyet kétszáz forintért, hogy a munkát folytathassa. Az azonban csak kétezer forintot ada. Püspök Mártonffy József excell. ezerrel, gróf Teleki László és József testvérek azt másfélezerrel tetézték. Ezenfelül a biztosság tizenkétezer forintot veve kölcsön, s Szamosujvár és Erzsébetfalva, Abrudbánya, Fehérvár, s némely más városok, ajándékképpen másfélezerrel segéllették.

Így készüle el az épület, melynek hossza huszonkét öl, szélessége tizenkettő, magassága hat. Ebből a játszó hely hat ölet veszen el. Lózsija három sorban ötven van s ezeknek minde-  
nikében négy néző könnyedén elfér. A gubernátori, a középben, szélesebb. [A három sor lózsín kívül van a parterre és a paradicsom.]

Dekorációi Bécsben készültek, s a színre szekérrel is fel lehet menni. Elfér az épületben harmadfélezer néző; s ha mindnyájan ülnek ezerhatszáz.]

Megnyitattott 1821. márc. 12-én s Zrínyi Miklóssal, melyet magok az uraságok játszottak.



## CSOKONAI MIHÁLY

### *Nekrológ*

Tegnap estve, januárus 29-én 1805-ben temeténk el Debrecenben literatúránk egy felejt-hetetlen díszét, Csokonai Vitéz Mihályt. Született ugyanott november 17-én 1773. Meghalt januárus 28-án virradóra, hektikai kiszáradásban. Nagy kedvességet nyert versei által: még nagyobb azoknál, akik őtet közelebbről ismerhették, szíve szelid és jámbor volta által; mert az ő affektált és nem affektált mizantrópiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affektált cinizmusából az esztétikai lélek.

Utolsó nyavalyájában a mi nemeslelkű Szentgyörgyünk volt mind orvosa, mind vigasztaló barátja. Úgy ment a halálnak, amint azt az eszes embertől, várni lehet: nem óhajtotta, de tőle nem rettegett.

Emlékezete szent léssen közöttünk; szent nekem minden esetben, nevezetesen poétai munkáira nézve, melyeket ezúttal a publikumnak, mint nemsokára megjelenendőket bemutatok; remélvén tiszteletet érdemlő anyjától, hogy ismervén fia iránt való barátságomat, nekem fogja engedni azt a szerencsét, hogy általam bocsáttassanak közre. Ami a nyomtatványokból bejövend, övé lesz.

Lilláját, melyet a nyomtató annyira tartóztatott, hogy három esztendő óta csak negyedfél árkus készült el belőle, novemberben én vettem kezemhez, s az most anakreoni verseivel, Dorottyájával s minden egyéb munkáival együvé nyomtatva fog megjelenni.

Ezen rövid jelentésemet azon szép versekkel rekesztem be, melyekkel barátja árnyékát főhadnagy Fazekas Mihály úr, kinek tanácsával a munka kiadásában élni fogok, megtisztelte:

Él-e a síron túl, vagy nem, az emberi lélek?  
Ezt a kérdések kérdését a mi *Vitézünk*  
Fejtegeté, de mivel nem akadt nyitjára előlről,  
Túlhanról akará még megvizsgálni. Azonnal  
Ketté nyílt az örök titkok kárpitja előtte,  
Ő bément s széjjelnézett. Látván a halandók  
Gyenge világa elől elrejtett mennyei pompát,  
Gondolatit szárnyára vevé a lelki dicsőség,  
És ő még fül nem hallott szent angyali hangú  
Énekek énekein kezdé dicsérni az élet  
Felséges voltát, mely várja az emberi lelket.  
Megtetszett kedves zengése az angyali karnak,  
S mennyei múzsának lelkét ott fogta. E halmot  
Hamvai tisztelik és gyönyörű munkái hazáját.

### CSOKONAINAK SÍRKÖVE

Csakhamar azután, hogy én tavaly januáriusban a szegény Csokonai halálát a publikumnak hírül adám, megszólította mélt. Cserei Farkas úr - fia a Mária Terézia alatt szolgált tudós és fáradhatatlan munkásságú referendáriusnak, az erdélyi főítélőszék előlülőjének, mélt. gróf Haller Gábor úrnak Veje, s a nagy Wesselényi római lelkű hitvesének testvére -, hogy ezen közkedvelést nyert írónknak sírját tisztelnénk meg kövel, s így adnánk bizonyosságát, hogy a

nemzet azok iránt, akik magokat érdem által megdicsőítvén öreá is fényt vontak, nem háládatlan. Ő, ez az én igen nagybecsű barátom, késznek jelentette ugyan magát arra, hogy az egész költséget, melyet a feltétel kívánni fog, birtokának gazdag jövedelméből minden társ nélkül megtegye: de érzette, hogy nem lévén szövetségben a meghalttal, ezen áldozattételben másokat illet az elsőség, másrésről pedig a legtisztább célból azt óhajtotta, hogy a szándékolt tisztelet a nemzetnek minél számos tagjai által tétessék; s azon kedvezések szerint, melyekkel velem bánni édes gyönyörűsége az ő szívének, nekem hagyta azt a szerencsét, hogy ezen igyekezet iránt a magyar múzsa barátjaihoz szóljak, s őket a melléje lépésre meghívjam és felbuzdítsam. Én ugyan azt óhajtottam, hogy a jelentést maga az a szépézésű férfi tette volna meg, kinek lelkében a szép gondolat támadott; meleg szólása gyulasztva hatott volna minden szívre; de nem fogadtatott el vonogatásom. Megadom tehát magamat, s próbát teszek a barátság auspiciumi alatt, ha szavam foganattal szóland-e a Csokonai becsülőihez, kiknek számok elég nagy; s szerencsés tolmácsa leendek-e barátom akaratjának, mely mind a meghalt becsületét célozza, mind a nemzetét.

A kő (úgy végeztük el azt egymás között) nem a medencés piedesztálok igen is közönségessé vált formájára leszen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében (simplicitas, Einfachheit). A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

### CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYNAK

HAMVAI

Született 1773. november 17-én,

meghalt 1805. januárius 28-án.

*Arkádiában éltem én is!*

A monumentum felső részében pedig a lepe - (rút és közönségesebb neve: pillangó) - fog lepdesni. A márványt Zsibó adja hozzá, s Csereinek ajándéka leszen.

„Méltán tiszteli a maradék a dalköltő medencéjét, kit a múzsák önmagok szentelének papjokká, hogy a világnak erkölcsöt s feddhetetlenséget tanítson. Az ő dicsősége fogyatlan fényben ragyog, míg az ádáz vérengző tropéumi porban sorvadnak, s a tunya urlakodó sírboltja széjjelomolva áll a sivatag pusztá közepén, elborítva hideg mohhal s vad tövissel, gyakorlatlan pihenője a megtévedt utazónak.” Ezt mondja az én Gesznerem az Ábel halála elején. S legyen ez minden buzdítás helyett mondva azokhoz, kik a nemzetet szeretik, és annak gyarapodását mindabban ami szép, jó és igaz, óhajtják.

A segedelem-beszédre megkéretnek ezek: Bécsben Haykul Antal, erdélyi hazánkfia, cs. kir. privileg. könyvnyomtató; Erdélyben Aranka György; Magyarországon, Sopronyban, a magyar társaság előlülője; Somogy vármegyében Sárközi István; Győrött prof. Fábchich; Veszprém-ben Péteri Takács József; Pesten a Hazai Tudósítások írója; Debrecenben Kis Imre; Miskolcon pedig a meghaltak különös hűségű jóltévő barátja, Puky István urak. Akik bennünket, ezen dolog elindítóit, levelekkel megtisztelni akarnak, azokat barátomhoz Krasznára, hol lakozik, hozzám pedig ide Széphalomra utasítsák. Barátom a maga leveleit a somlyai, én a sátoraljaújhelyi postáról vesszük. Mindketten az élet legszebb örömei közé számláljuk, midőn levelek által olyanoknak nyerjük meg szeretetüket, kiknek ismerésektől eltiltott a távollakás. A begyülemző pénzről számot fogunk adni a publikumnak, s ha több jőne kezünkhöz, mint amit a szándék kíván, azt a kesergő anya sajátja gyanánt fogjuk nézni.

*Júliusnak 30-án 1806.*

MAGYARÁZÓ JEGYZÉSEK  
A CSOKONAI SÍRKÖVE IRÁNT TETT  
JELENTÉSRE

*Lessing* egyvalahol *Hamburgi dramaturgiájában* azt a tanácsot adja az íróknak, hogy tartsák illetlennek a magok érdekéhez, apróságos magyarázatokra ereszkedni, olvasóikat képzeljék tanultabbaknak, mint amilyenek, s bízzák önmagokra, hogy amit nem értenek, hányják fel könyveikben, vagy kérdjék meg mástól. A tanács jó s meg kell vallani, hogy ha *meg nem értettetni* nagy baj is, és még nagyobb *félreértettetni*: viszont az is baj, midőn az író arra kényszerítetik, hogy a maga szférájából lépjen ki, s tegyen cicerónei szolgálatokat. Azonban az igazán humánus művész kész felejteni artisztai büszkeségét, s örömet lép elő a nézés végett kitett vászon mögül, valamikor látja, hogy a jámbor nézőnek szüksége van útmutatóra; sőt néha a mentegetőzést s a védelmező magyarázatokat is pirulás s megítéltetéstől való tartalék nélkül teszi, mert tudja, hogy midőn maga mellett szól, akkor a mesterség szeretetét gyarapítja. Vannak esetek, amelyekben *élesen szólani s csatába ereszkedni* sem illetlen; avagy nem az esik-e megyéink és országunk gyűlésein? Egyedül az érdemel valóságos utálatot, aki elfelejtve, mivel tartozik mind azon publikumnak, amely előtt szavát hallatja, mind azon ügynek, amelynek védelmére költ, mind önnön személyének, ellenkezőjének *vad öklendezésekkel* megyen ellene, s *haraggal s magánaktetszéssel dül-fül*.

Két ízben szólottam én Csokonai iránt a haza előtt, mióta a halál bennünket tőle megfosztott, s az vala sorsom mind a két ízben, hogy meg ne érttetsem, s félreérttetsem. Hadd szóljak tehát magam mellett, s a publikum legyen a bíró köztünk, vádlóimnak van-e igaza vagy nekem. - -

Debrecen nem tudja, mit keres a Csokonai márványán az az *Arkádia*. - Az még tűrhető, hogy Debrecen azt nem tudja: de az ám a baj, hogy tudja, amit ott tudni éppen nem kellene; azt, hogy én ott Debrecennek sicáriusi dőfést akartam adni, mert - úgymond - azt leli lexikonjaiban, hogy Arkádia derék *marhalegelő* volt, kivált *szamarakra*! - Igaz, hogy Csokonai igen kedvetlen próféta volt a maga hazájában, és ennyiben a márvány utolsó sora arra való célzásnak tetszhetnék. De hihető-e, hogy *sírkövön*, - úgy a maga helyén kívül, adassék dőfés? *S mikor* hoztam én, és *mi által* abba a gyanúba *fejemet és kultúrámat*, hogy valakit a Silenus paripája rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz? S illő-e az, férfiai Debrecennek, ἄνδρες Ἀθηναῖοι hogy midőn egy olyannak szavaiban akit nem találtunk mindig méltatlannak becsülésünkre, valamit *nem értünk*, akkor mondásának a *legrútabb értelmet* adjuk? Oh Debrecen, Debrecen!

Arkádia, igenis, marhalegelő tartomány volt, és éppen azért, minthogy az volt, ottan virágoztak a múzsák mesterségei leginkább. Innen nevezi Virgil is a maga két kedves énekeseit arkásoknak (Arcades ambo et cantare pares et respondere parati); innen nevezik magokat így az olaszországi poézist tárgyazó társaságok, melyeknek a mi *Hannulikunk* is tagja. Ezen értelemben veszi a szót *Schiller* is ritka szépségű dalában: Auch ich war in Arkadien geboren stb. - Arkádiában élni tehát, és a márvány szavai szerint az: *Arkádiában éltem én is!* nem jelent egyebet, mint ezt: *Egyike voltam hazám kedvelt énekésinek én is, s boldog éltet éltem a mesterség szép régiójában*.

Tudva van azok előtt, akik a festés mesterségébe be vannak avatva, hogy *Poussin Miklós* (régen elhalt francia születésű táj- és históriafestő) egy gyönyörű vidék fenekében egy szárkofágust festett ezen felülírással: *Et in Arcadia ego!* - Kevés ideje, hogy Harron Párisban *Pousimnek* tiszteletére egy szacellumot rajzolt - eddig talán készen áll -, melyben a *Poussin* állóképének lábkövébe ezen mély értelmű szóknak kell vala vésettetni. - (Lásd Landon's französische Kunstannalen, II. Band. I. Abtheilung, Kupfer XIII. und XIV.; oly munkában,

melyet a mesterségnek nem gazdag kedvelője is megerőltetés nélkül jártathat, és amelynél semmit nem jártathat nagyobb gyönyörűséggel.) - Én a gondolatot a Poussin képéről vettem, s Cserei barátom javallotta választásomat. - Így nem kell a márványra metszeni a *poéta* praedikátumot, s az értelmes olvasó századok múlva is fogja érteni, ha oda jut, hogy ott a múzsák felkentje fekszik, nem valamely isonymus Csokonai Vitéz Mihály.

A többi kritikája ennek a szent és csalhatatlan városnak nem érdemli a megcáfolást; kétségeit fejtegetse meg magának, ha tetszik. Ilyen az, hogy a római simplicitású kő helyett piramis kell. - (Csokonainak *piramis!* S miért? s milyen? *két ölnyi magasságú-e?*) - Ilyen az, hogy nem jó a *hamvai*, mert ma nem *égetnek*. Ilyen, hogy az első sor a *harmadik személyben*, az utolsó az *elsőben* mondatik. - (De hát ha a mottó nemcsak más *személyben*, hanem más *nyelven* is mondatnék?) - Debrecennek tetszeni veszedelmes dolog! - -

Első jelentésemben (Magyar Kurir, 1805. febr. XV. sz.) képét festettem volt Csokonainak, s a Debrecenen kívül lakók azt ítélték felőle, hogy sem igazabb, sem kedvezőbb képet nem festhettem: Debrecen ellenben ott is *dőfést* talált. Nagy megbántása vala az az ő szemében a megholtnak, hogy felőle azt mondtam, hogy az ő *affektált és nem affektált mizantrópiájából aszerint sugárlott ki mindig az emberek igaz szeretete, mint affektált cinizmusából az esztétikai lélek*, s azok, akik ismerik azt az író, akinek karakterét ezen szavaim festik, s így értik célzásomat - azok akik tudják, hogy a szegény Csokonai, mint sok más szeretetreméltó, de magokat nem kények szerint érző ifjaink, ezt az *igazság és természet* emberét tette volna ideálul magának, el fogják-e hihetni, hogy ezáltal a Debrecen szeretetre legméltóbb fiainak nehezteléseket vontam magamra?

Azon jussát, hogy kiki a maga szemével láthasson, meg kell hagyni mindennek; az igen is becses elsőségünk. De bárcsak azok, akik nem aszerint látnak, mint *mindnyájan mások*, vagy ami még jobb, a *jószeműek*, meggondolnák, hogy a sárgaság kórja is a maga szemével lát, és mégis hibásan lát, s nevetségnek-e, vagy csak szánakozásnak tárgyává lesz, midőn másokkal ellenkezik, és azt vitatja, hogy amit ezek fehérnek mondanak, az sárga, és ami nekik kéknek látszik, az zöld; és így a mások kárhoztatásában s oktatásában ne volnának oly felette serények. Az író szintűgy hibázhat, mint a kritikus: de miért ne hibázhatna a kritikus is, valamint az író? kivált midőn azt lehet, sőt kell feltenni, hogy az író, aki magát a mesterségben - annyira amennyire! - gyakorlotta, jobban érti azt, mint a kritikus, hanemha szoros stúdiumává tette az író mesterségét ez is.

Mit vesztett a hazai literatúra Csokonainak korai halála által, kevés ember érzi inkább nálamnál; kevés sajnálja ezt jobban nálamnál, hacsak úgy tekintem is, mint embert. Ismertem én a szeretetreméltó, noha nem hibátlan ifjúnak egész becsét, s szerettem szívesen. De némely tisztelője csak azt tartja igazságos becsülőjének, aki őtet vakon csudálja. Eszméljünk fel butaságunkból; nincs kínosabb érzés, mint amit a pirító magasztalás okoz. Minden inkorrekciónak mellett elég becsülni valót találunk mi az ő munkájában. Egy igen szerencsés erű s zseniális szökdelésű poéta, egy igen szép érzésű, s midőn tisztelt barátjai között ült, minden irritabilitása mellett képzelhetetlenül nyájas modesztiajú ember, a legszebb mizantrópiájú fiatal bölcs - az az ifjú, akit a halál dicsőségének fele útjában kapott ki közülünk, minden emberségei mellett érdemes arra, hogy emlékezetét fenntartsuk; aminthogy neki, kinek gyönyörködve hallgatánk kedves zengéseit, míg élt, kenyeret nem adtunk, adjunk most, midőn már nem él, követ.

Ajánlom a szép szándékot újabban literatúránk barátjainak, s a beszédők neveit ezúttal három tisztelt névvel szaporítom: Nógrádban gróf Rády Pál és bocsári Mocsáry Antal, Zemplénben gróf Dessewffy József uraknak neveikkel.

*Szeptember, 1806.*

## RECENZÍÓ HIMFY SZERELMEI-RŐL

(Budán. 1807. *A Magyar Kir. Universitas betűivel.*

*I. könyv. XXIV. és 306 lap;*

*II. könyv. 299 lap.*

*12 rétbén.)*

Ezeknek a szerelem szép dalainak éneklőjök Kisfaludy Sándor úr, születésére nézve Kámról, Vasban, lakjára Simegről, Szalában. E jelentéshez még azt tesszük, hogy az édes Éneklő egy fényes házból vette eredetét, mely a Haza később s bús történeteiben feledve nem maradt, és hogy maga a mi poétánk 1809-ben Ő cs. k. fensége a palatinus körül főstrázsamesteri rangban segédtszti szolgálatokat teve. - A Himfy név, valamint az ének által halhatatlanná tett Liza név is, költött nevek, úgy mint amelyekkel K. úr magát és kedvesét alak alá rejteni jónak lelte. K. úr ifjú korában jutott a Magyar testőrző sereghez, s itt ötlet az a szerencse érte, hogy mindennapi társaságában lehetvén literatúránk legtiszteleteseb veteránusának, óberster Báróczy Sándor úrnak, ritka talentomait, szép és bőv nyelvét még inkább kimívelheté. Tovább a tábornál szolgált, s francia fogságba jutott. Csillagzatai a Vaucluse völgyeibe vetették, s az a magány, mely ötszáz esztendő előtt a Noves Laura nevét jajgatta, most a Szegedy Rózáétól zengett. Petrarcanak ott múlató lelke Kisfaludynak az epedő szerelem dalait sugallá (I. Könyv elsőbb énekei valóban Avignon táján készültek): mostan pedig, midőn ez a testére-lelkére s mívelt elméjére nézve dicső leány néki már hitvese, ötlet a boldogított szerelem dalaira a Tibull lelke tanítja. Ezeket a II. Könyvben most vesszük legelébb: I. Könyv először 1801-ben jelent vala meg.

A munka szokatlan figyelemmel fogadtatott mindjárt első megjelenésekor. Néhány ifjaink, kiknek mellyeiket ugyanez az indulat hevítette, utána kezdék dadogni a csudálva hallott zengést. Későn vevék észre csalódásokat s akkor tanúlták meg, midőn már nem vala ideje, hogy az ily énekek éneklésére nem elég ugyanazon érzésekkel bírni. Avattak s avatatlanok elbájolva érzék magokat az új lant zengése által: de aki józanon maradt, látta, hogy a nympholeptusok (kik egy nimfa meglátása által őrzöngésig gyúladtak) az istenné helyett csak felhőt vettek ölbe. A sok recensens nem győzte kürtölgetni az Erato új szenteltjének dicséreteit, de akinek szemeit isten illette meg, látta, hogy a tudós férfiak oly dolgokat lelnek a csudált dalokban, melyek éppen nincsenek benne. - Recensens reáveti magát a próbára, ha ezen gyönyörű darabok becse felől igazabban ítélnetne-e.

K. urat sokan *magyar Petrarcanak* nevezték: némelyek *magyar Petrarcanak* és *Anakreonnak* egyszersmind. Mintha egyik a másikat el nem oszlatná! mintha két fej azon egy nemben művész nem lehetne anélkül, hogy az egyik a másikkal egygyé folyjon! A paralelt kedvetlenséggel vette a poéta, mert senki sem érezhette inkább, mint ő, hogy az felette kancsal. El igyekszik azt tolni magától az alkalmasint hosszú előbeszédben a XVII. lapon, valamint a II. Könyv 149. lapján álló dalban is. Rec. ezen öszve hasonlításnak indító okát egyedül azon kevés tekintetű környülállásban leli, hogy K. úr is szonettekben s canzonékban éneklí a szerelem kínjait és hogy a lajstrom itt is éppen azon mód szerént vagyon nyomtatva, a könyv végében, mint a Petrarca kiadásában szokták nyomtatói. - A Petrarca énekeinek egészen más a tónusa, mint a mi Himfy-Kisfaludynkéinak; pedig itt éppen ez csinál mindent. Ezek sokkal csendesebb, nem oly olvadó tűzben vagynak írva. Ezek is szerelemnek epigrammái, ezek is erotikus εἰδύλλιον-ok; mind a két nevet nem a mostani értelmében vévén a szónak, hanem a görögben; s a mi éneklőnk szituációját - az első Könyvben ugyan mint oly ifjúét, aki kedvese birtoka után eped, a másodikban mint azét a boldog emberét és férjét, aki a szeretetre legmúltóbb asszonyt, és a sallustiusi *honestum otiumot* már magáénak mondhatja - lírai formában adják elő. Némelyike ezen epigrammáknak még abban is hasonlít a görög epigram-

mákhoz, hogy megfosztva rímjától, s eurythmiétől, sok nem poétai fő által poétai darabnak sem fognak vétetni, mint sok igen szép darabja az Antológiának, holott mindezek, mind azok a magok eredeti szépségeikkel valóban azok.

Minden bizonnyal igen lelkes, igen kedves teremtések ezek a mind a két rész dalai s énekei; minden bizonnyal a Kisfaludy név, hazánknak egyik elsőrendű poétájának kifejezése szerint, *seris nepotibus umbra* marad. De figyelmet érdemlő jelenés a pszichológus előtt, hogy ha a két kötet becsét nem az *egyenként vett darabok*, hanem az *egész kötetek* becse szerint kell meghatározni; nem lehet meg nem vallanunk, hogy az elsőség a második kötetet illeti, és így, hogy a poétát az óhajtott szerencse birtoka még hatalmasabban inspirálta, mint maga az epedő vágyás is. Ha az első kötetben, azaz örök egyenlő kétszáz sonettóban és huszonegy canzonében csaknem elfárasztja az oly olvasót, aki a szeretközés esztendein már túl vagy: örvendeni fog, hogy a második könyvre jutván a szerelem boldog birtokának és a szabad vidám falunk lakásnak, melyet az életnek vidám filozófiája és a régi s új literatúra remekműveivel való társalkodás emel és nemesít s a lángolva égő szent hazaszeretetének, mely a magyar föld jobb fejeinek tulajdonok, egymást váltogató képeire akad. Ámbár a könyv mindenszerte kezekben forog s pirúlhat minden, aki ezt a hazánkat dicsőítő munkát nem bírja: jónak látjuk mégis, azon darabokat, amelyeket legédesb elragadtatással olvasgatunk, nemcsak kimutatni, hanem ki is írni, hogy a gondolatlanabbakat ezen *cealatum Musis opus* becsének mélyebb érzésére vezethessük. - I. könyv LXXXX. Dal; lap 139:

Hallottam én szép szavának  
Ezüst hangját zengeni.  
Philoméla panaszának  
Hangja nem oly isteni,  
A természet figyelmes volt  
S olvadozni látszatott,  
A patakvíz lassabban folyt,  
A fatető hallgatott.  
Megszűnt minden madár dala,  
Minden zefír fülel vala,  
Megszűnt minden fúvalom  
S mosolygott a fájdalom.

Igazságtalan, aki azt kérdi, ha ez itt mondatik-e legelébb, mert elég, ha úgy mondatik, mintha legelébb volna mondva, s ha szépen mondatik.

I. Könyv, CLXXII. Dal. 259:

Téged látlak az egeknek  
Magas tiszta kékjében,  
Téged látlak a vizeknek  
Folydogáló tükrében.  
Nappal a nap aranyának  
Ragyogó lángfényében,  
Éjjel a hold világának  
Reszkető ezüstjében.  
Minden idő perceneten,  
Mindennémű szegeletben  
Üldözöm vagy szünetlen, -  
Hagyj békét, ó kegyetlen!

II. Könyv, II. Dal, lap 6:

Múzsám! te, ki zokogással  
Töltéd a természetet,  
Tölts most örömkialtással  
Napnyugtot és keletet.  
Patak, ittad siralmimat:  
Most örömem könnyét idd;  
Zefír, hordtad panaszimat:  
Most örömem hangját vidd.  
Ámor látván hívségemet,  
Idvezíté szerelmemet.  
S azon égbe emele,  
Melyben Pszyché van vele.

Könyv, CXLI. Dal, lap 221:

Minden vizek kicsapának,  
Árjok mindent önt és visz.  
A bosszús ég haragjának  
Míve ez a tenger víz.  
Ott, hol nyájak legeltenek,  
Most a halak uszkálnak,  
Ott, hol rókák fészkeltenek  
Most a rákok csuszkálnak.  
Víz borítja földeimet,  
Megemészté reményimet,  
De nem oltván szerelmem,  
Könnyen tűröm sérelmem.

II. Könyv, XXXV. Dal, lap 63:

A bereknek gyors kaszási  
Már utolsót vágának,  
Az árnyékok óriási  
Hosszúságra nyúlának.  
Mi ott járánk, meg-megállánk  
A rét magas fűvében,  
S hogy a bürún (*palló*) általszállánk  
A folyamnak mentében,  
A folyamba tekintettünk -  
S és *alattunk* és *felettünk*  
És *bennünk* is a menny volt,  
Szívünkben szent tűz lángolt.

Egy Istenért, egy Hazáért  
Égett hajdan, dúrván hív,  
Egy mátkáért, nyoszolyáért  
A törzsökös magyar szív.  
De sem Isten, sem hazához  
Sok kigyalúlt magyar szív  
Sem szavához, sem párjához  
Sem magához most nem hív.  
Egy Istenem, egy a Hazám,  
Érzi szívem s vallja a szám,  
S egy szerelme szívemnek  
Mint szíve egy keblemnek.

Még darabosságai mellett is, mely nagy szépségű, mely tűzű, mely szent ének!

E például előhozott sonettókat még sok igen nagy szépségűekkel lehetne megtoldanunk, ha a hely engedné. A XLI-diket mindazáltal a 69-dik lapon, el nem hagyhatjuk, hogy az olvasóval a hasonló hosszasságu s hasonló zengésű szóknak, melyek az énekben oly formán váltogatják egymást, mint a menüett-lépések, játékát éreztethessük:

*Tőle* jönnek, *hozzá* térnek  
Gondolati *fejmemnek*,  
*Néki* adnak, *tőle* kérnek  
Érzeményi *szívemnek*.  
*Minden* eset, *minden* dolog  
Csak annyira érdekel  
Amennyire őrajt is fog  
*Néki* is *kell* vagy *nem kell*.  
*Szerencséje s nyugalma*  
*fájdalma és aggodalma*  
*Bája s kedve* éltemnek  
Mind *szívében* teremnek.

Valóban, ha a mi Kisfaludynk csak tíz darabot írt volna is, mint az előmutattattak, ha csak egyikét írta volna is az előmutattaknak: neve halhatatlan marada. Ötlet magok a műzsák s a kellem istennéi szentelék papjoknak.

Ezen utolsó dal két utolsó rímjára: *éltemnek s teremnek* figyelmessé kell tennünk az olvasót. A mi, rímekben igen szegény nyelvünk felette nehézzé teszi a magyar versifikációt, a Zrínyi és Ráday nemű versekben (*Zrínyi nemű* a csak rimált sor; *Ráday nemű* az, amely nem csak rímeli a sorokat, hanem a szillabákat méri is, de szabadabban, mint a görög mértékű sorokban). A mi rímelőink, stantes pede in uno, szórják a verseket. De milyen verseket! Az ő rimájok *testemet, lelkemet; fejmemnek, kezemnek; égette, tette; fájdalma, nyugalma; szívében, hívében*. Így igenis ömölve ömölhetnek a versek. De szedjük csak a rímeket különböző részeiből a beszédnek - mint *éltemnek* (substant) és *teremnek* (verbum) - meg fogjuk látni, ha dolgozásunk oly könnyű lészen-e? Innen van, hogy a haza legelső írói is, mint a halhatatlan *Kis* és az ő érdemes ifjú barátja, *Berzsenyi*, verseiket a Zrínyi nemben írják s egész energiájukat veszik munkába, hogy verseiknek a szók leggondosabb válogatásaik által fentebb díszet adhassanak;



innen, hogy ifjabb költőink a görögök szkémáikra térnek; innen végre, hogy K. úr a maga sonettóit maga által talált stanzókban, nem a Petrarcaéiban írta.

Valamint Petrarca nem csak a maga *szép Ellenségének* kecsseit magasztalta, hanem *Italia mia-ra* (Canzone XXIX) is emelkedett; úgy emelkedik a mi Kisfaludynk a fentebb régiókba. - II. Kötet, lap 150. harmincnégy nyolcsorú stanzókban írt dal egy himnusz a gráciáknak, mely az istennék előtt nem kedvetlen áldozat. Lap 230. azon örömeit festi, amelyekkel ő azon halhatatlanok társaságokban él, kik a múzsáknak papjaik, s látni az éneken, hogy ezeket nem csak neveikről ismeri, neveikkel nem csak paradíroz. - Lap 30. áll az első negyven nyolcsorú canzone. Rec. belőle néhány töredéket hoz fel, hogy az olvasót az írónak individualitásával s élete boldog s bölcs módjával megismertesse:

1. Végre tehát elnyertelek,  
Boldogsága szívemnek! -  
Holtomiglan hát lakhatlak,  
Édes földe honomnak,  
Békességben hát bírhatlak,  
Fészke gyermekkoromnak!
5. Távolság a világ zajától,  
Haszontalan füstjétől -
6. Hol Ámornak örömeit  
Pénzen adják és veszik.  
S a szív fentebb érzéseit  
Bolondságnak nevezik -
7. Hol az isten tiszteletét  
Haszon s pompa téteti,  
A haza szent szeretetét  
Az elfajult neveti.  
Hol az igaz, a nagy s szép s jó  
A jámbor, az ártatlan,  
A szabadság csak gőz és szó  
Kacaj tárgya s szokatlan.
8. Ahol a nyelv hízelkedik,  
Édes szépnek mondója -
9. Hol a fényes társaságok  
A léleknek únalom -
10. Hol a virtus kelleméről  
Fennyen szólnak, dicsérik  
Holott azt csak a nevéből  
És könyvekből ismerik -
11. Hol az ifjak megvénhednek  
Még előtte koroknak -
18. Voltam benned, oh Ninive!  
Ösvényed megláboltam.  
Kegyes sorsom meg kivive  
Mert idevaló voltam.  
Itt vagyok most az enyémben,  
A magamé egészen. -
19. Vezérlöm itt a Bölcsesség,  
Könyvem a nagy Természet.

- Néző-színem a föld és ég,  
 Napkelet, napenyészet.  
 Itt más csélcsap akarátja  
 Nem parancsol kényemnek,  
 Lelkemet nem szorongatja  
 Nem szab módot éltemnek.
20. A szerencse és hír elől  
 E szegletbe elrejtve, -  
 Értelmemet és szívemet  
 Örömek közt mívelvén -
21. Gazdálkodom, szántok, vetek,  
 És kenyeret aratok,  
 Kertészkedem, fát ültetek  
 És gyümölcsöt szaggatok;  
 Most előttem a gabona,  
 Fűrend és vad esik csak,  
 Amint látám még katona,  
 Hogy emberek hullottak.
38. Innen nézem miként von egy  
 Magával sok másokat,  
 S amint jobbra vagy balra megy,  
 Javít vagy ront százakat.  
 Az emberek lelkeikkel  
 Oly felséges fajzatok!  
 Szívek, eszek mint vetik el,  
 Mily követő állatok!
39. Egy nagy ember ott miként áll  
 Ezer felett fejével,  
 Napnyugodtról miként munkál  
 Napkeletre lelkével.  
 Mint forgat fel országokat,  
 Mint kötöz és bontogat,  
 Miként ad s vesz trónusokat,  
 Sorsokat mint osztogat.
40. Dicső ember, valóban nagy!  
 Élni fogsz, míg ember él,  
 De bármely nagy, alattam vagy,  
 Szívem veled nem cserél,  
 Egyetlenegy boldog napom,  
 Pedig mennyit ád az ég! -  
 Sokkal többet és jobbat nyom  
 Mint az örök dicsőség.
44. Kíváratim mind betelvén  
 Szabad, nyugodt, elégedett  
 A boldogság tetején,  
 Hová ritkán emelkedett  
 Halandó - itt vagyok én!
45. A Házasság - - -

A második canzone zseniális bérekesztése a rec. előtt mindég igen nagy keccsel bírt. Az éneklő kedvese, reggeli álmába sülyedve, karjai közt fekszik, míg ez, egy vidám nyári napnak reggeli hevében, poétai elragadtatással repüli végig a nagy világot, s végre felszökik:

Jankó nyergeld meg a Rárót,  
Kaszásim megkeresem  
Cicke, Lepke, Fecske hajsza!  
Nyúgodjál még kedvesem!

Valóságos Tibulli élet!

Mely nyereségnek kell az ily munkának a magyar literatúrára nézve lenni! mely nyereség ez a magyar poézisra! holott verseinek eddig inkább alkalmatossági darabokból s a régibb s az újabb poéták munkáinak nehézkés s ízetlen követéséből állottanak. S mi fogott volna lenni a Kisfaludy munkája, ha ez a kényessége az érzésnek s az a könnyűség, mellyel ő a maga érzéseit kinyomni tudja, az a szép-világ tónusa, s a német, francia s olasz nyelvek stúdiuma által kimívelt ízlés oly zengésű versekkel egyesítetett volna, amilyenekben Dayka énekelt. Mert a Kisfaludy úr nyelve bőv ugyan, s igen kedves s sok helyeken csudálást is érdemlő: de nem tudós nyelv, nem klasszikus tisztaságú, nem *grammatisch correct*. A kiadónak, Péteri Takács József úrnak, ki maga is tisztelt prózai s poétai írónk, elég bátorsággal kell vala bírnia, kimutatni a megsikamlásokat nemeslelkű barátjának, vagy engedelmet nyerni tőle, hogy a kézírásból mind azt, ami vétkes, irgalom nélkül kitörölhesse. K. úrnak sajátságai közé tartozik, hogy ő munkáiban is azt a vidám, azt a gondatlan módot akarja követni, mely néki házi boldog életében tulajdona, s ő eltiltja magát a tudós titulustól (lásd az Előszót), nem akar semmit tudni a grammatika szabásairól; néki a *se* (a prohibitivum) s a *sem* (a negativum) azon egy, őnéki az *egyéb egyébb*, a Grácia Grácia, a *kínjaim* néki *kínaim*, az egy két vagy egy-két, néki *egy két*, a hazud és dühöd néki *hazudik* és *dühödik*; s így alig találni egy lapot a munkában, melyen ily nyelvbéli hibák ne volnának. Ezeken s az efféléken kívül provincia-lizmusokkal is él, mint *futkozta* és *tellene*, s nemtelen kifejezésekkel, mint *ceperi*, melyeket a könyvírás meg nem szenved, s szenvedhet. Rec. a magyar literatúra minden barátjainak nevében óhajtja, hogy ha a munka ismét ki fog adattatni, melyet belső becse miatt bizonyosan kell várnunk, a poéta érdemes barátja itt említett s értett botlásokat igyekezzék jóvátenni, s mindazt, ami a mívelt olvasót benne bántja, gyalúlja, vagy inkább a poétával magával gyalúltassa le.

Éppen ezt a kérlelhetetlenséget kívánják a Második Könyvben a negyedik, az ötödik s tizenegyedik dalok. Az oly szóknak *töporodott boszorkányok*, *ragyás s aszott bagoly*, *Belzebubnak kajlája*, *bicegsz*, *kerepel*, *pondró-nyelv banya*, *undok béka*, *Judás* és lap 178. *döggé*, az ily szépségű festéseket nem szabad elmocskolni. A művész még a rútat is, midőn azt festenie kell, oly szépen festi, hogy a szem ezeket a festett rútatokat undorodás nélkül nézheti, sőt hogy Wielanddal szóljunk, a rútban is Gráciákat kéntelen lelteni. - Oszmán nem kevés vétek van elkövetve a poétikai kompozíciók ellen is. Ha vétek egy képben *kettősséget* adni elő: úgy kétség kívül az is vétek lészen, ha *dualizmusban* adunk elő *egységet*, s nem szenved kérdést hogy ilyen az I. Könyv második és harmadik darabja, midőn az elsőbb a gyermeki kor örömeit festi, s a második pedig, mivel a ráma szűk volt többet elfogadni az elsőben, így szólal meg: *De hogy egyszer pelyheskedtem*, s a gondolat mely még mind a második dalhoz tartozik, a harmadikba megyen által. Éppen ezt a vétket leljük a 195. és 196. dalokban. Az oly érdemű íróban, mint amilyen Kisfaludy úr, nehezen esik a nem iskolák, hanem természet törvényét elgázolva látni. - A már említett hibákon kívül kéntelen a rec. az olyan kifejezést, mint *járom még kínos tánczát*, s erővel előhúzott rímeket s azokat a rímeket, melyek szükség nélkül

állanak s ellenére vannak a választott skémának (a feljebb előhozott I. Könyv 172. dalának hat egymástól különböző rímmel kellene bírni, s íme nyolc sorral megyen ki *en* szillabában! - vagy az I. Könyv 32. lapján, felül az e stanza:

Itt e föld e szegletében,  
A nyugalom völgyében,  
A természet kebelében,  
A szerelem ölében,  
Szabad vagyok mint a madár,  
A levegőüregben,  
Boldog, mint a gerlice pár  
A szerelemfészekben.

nyolc sor között csak két sor nem megyen ki *ben* szillabában), és így a külféltés és a változás és szimmetria kecsét eloltják - valamint az oly igen gyakor előfordulásokat, mint I. K. l. 219. *Voltak Ámor szülőji, voltak az ő emlőji* -, s végre az oly fityegős sorokat, melyekből egy vagy több szó, minthogy a maga rendében helyet nem talált, a következő sorra lép által, gáncsolni, hogy megigazítsanak s a következő kiadás ezektől megtisztulva jelenjen meg.

Amit közönségesen csaknem minden poétáink munkáikról mondhatunk, ugyanazt lehet a jelenvaló két könyvről is mondani: A tiszteletünkre méltó poéta dicsősége sokkal igazabb fényben ragyogna, hogy ha e két kötetnek legalább harmadát elhagyta volna;<sup>12</sup> mely annál könnyebben fogott volna megeshetni, mivel ezek közt oly dalok is vagynak, melyek szerelem énekei közé teljességgel nem tartozhatnak. Ilyen a XXVI. Dal a II. Kötetben, melyben szó sincs a szerelemről, és amelynek egész foglalatja ez: lángol a had ismét: de Hazánk meg van kímélve általa. Az I. Könyv 200 dalból s 21 énekből áll; a II. Könyv 200 dalból s 7 énekből. Mutatja ez, hogy K. úr egy bizonyos számig akarta felvinni dalait, s így nem igen vala hajlandó oly sanyarúan bánni velek az öszveszedés alatt mint különben talán volt volna.

A külsője a könyvnek ékes, a papiros jó. De a sonettók felett a DAL címnek valamivel feljebb kellett volna tolattatni, mind azért, mivel a kolumnának semmi úgynevezett titulusa nincs, mind hogy a dal utolsó sora feljebb eshessék mint a kolumna alja. Így a szem azt vélhetné, hogy a dal még a következő sorra is általmegy. A betűket Bikfalvi Falka Sámuel úr Budán, a Didot és Prillwitz betűinek hasonlatosságokra metszette. Falkának érdemét a nagyobb rendű betűk (lásd Szemere Pálnak Vida László úrhoz írt szép énekét) eléggé bizonyítják; ezek a petit rendűek nincsenek oly szépek, mint a Mansfeldéi, s nem eléggé szorosan állanak egymás mellett. - Szerencsétlen mív a két réz is, noha Kininger és Blaschke Bécsnek legjobb művészei közé tartoznak. A két rajzolat sem gondolva nincs jól, sem executirozva; kivált a második Kötet előtt álló. Azon a poétának kedvese sem testben nem szép, sem drapperieiben. A táj egy tarka portéka minden rend és öszvefüggés nélkül.

Az - amint reményljük - bőven kielégített olvasót a II. Könyvnek egy igen szép dalával eresztjük el CXXXIX. lap 218:

---

<sup>12</sup> Petrarcanak oly sok szép sonettói között, három canzonéját tartják legszebbnek magok az olaszok, melyek Laurának szemeire vagynak írva, s ezért *le Canzone sorelle* neveztetnek; kétharmad részt pedig szép hírének megsértése nélkül kihagyhatónak néznek. A kiadó csak azt jegyzi meg, hogy a legnagyobb léleknek, az ő legfelségesebb munkáiban is marad gyengébb hely, mert a génusz nem mindég egy szerencsével sugall. (*Kazinczy jegyzete*)

Gyűlöllek én, asszonyférjfi!  
Ki kiléptél rendedből;  
S téged Férjfiasszony! aki  
Kicsaptál lágy nemedből.  
Herkuleszt, ha rokkát pörget,  
Nem lehet nem nevetnem:  
Minervát, ha fegyvert zörget,  
Lehetetlen szeretnem.  
Van határa a két nemnek,  
S nem toldása az érdemnek,  
Hanem hiba s csorbaság,  
Ha ki ezen általhág.

Megjelent ez a recenzióm az Ausztriai Császárságbéli Literatura s Mesterség Annálisainak 1809-dik esztendőbeli szeptemberi füzetében, melynek kedvéért azt német nyelven írtam volt; s ott nevem aláírása nélkül, minthogy az az Annalisok institutuma, a külföld tudományos újságleveleinek szokása szerint nem kívánta. De itt nevemet jónak láttam feltenni, hogy azok, akik meg nem foghatják, hogy dicsérni hizelkedés s gáncsolni idegenkedés nélkül lehessen, érezzék, hogy tiszta lélekkel jártam el dolgomban. Aki tettemet vádolni akarja, így tudhatja, kit vádoljon. Én azt hiszem, hogy a nemzet ízlését semmi sem tisztíthatja inkább, mint a bátor igazságos recenziók, és hogy ezeknek már az is megbecsülhetetlen haszna, hogy íróink ezután több gonddal fogják elkészíteni sajtó alá bocsátandó munkáikat, s e közhaszon kedvéért bátran fogom kitenni magamat azon kedvetlenségnek, hogy egyik vagy másik írónk gáncsomért megneheztelni talál. *A feddtelenség legbiztosbb paizs*, azt mondja egy görög író és a lelki-esméret nyugtató szava.

## RÉSZLET A TÜBINGAI PÁLYAMŰBŐL

### *A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől Pályairás*

A haza szeretete egyike a természet legszentebb érzéseinek. Nem rettegi az az értelem ítéletét, de nem vár annak felszabadítása s javallása után, s a vett jóknak hálás emlékezetek nélkül is foganattal hat minden el nem fajult szívben. Szent az, mint a gyermeki hűség és szülei szeretet. Jaj az oly atyának (úgymond Rousseau - és ez nem csak a ház, hanem a haza tagjaira is illik), ki az éstől koldul okokat melyeknél fogva néki gyermekét szeretnie kell, nékem az oly atya kedves, ki gyermekét szereti, mert az az ő gyermeke. S a patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmussal: ez amaszt csak nemesíti. Valamint az az atya volna igazságtalan és esztelen, ki a maga nyomorék gyermekét, minthogy az övé, szebbnek nézné a más ép és deli termetű gyermekénél, s esztelen volna s igazságtalan a gyermek, ki a maga érdem nélkül szűkölködő atyját annyinak nézné, mint társát, kit nagy tettei naggyá tettenek: úgy igazságtalan és éppen nevetséges volna az a magyar, aki vagy nem ismervén vagy ismerni nem akarván nemzetét és honját, magát esztelen göggel mértékelné a nálánál igen sok és igen nagy tekintetekben boldogabb némethez, olaszhoz, franciához stb. Szerencsére a természet még a San Marinó-i polgárának s a gröndlandi halfogónak is adott okot, hazáját szeretni s sorsának örövendeni; s ha vannak is esetek, melyek a szerencsétlen Teucert Salamist elhagyni, magával elvinni s másutt állítani kényszerítik: utálatosabb a nemesb érzésű ember előtt semmi nem lehet, mint a sváb, ki szülőtte földjét elhagyja, s oda mégyen lakást venni, hol jászla bővebben telik.

E nagy érzés igen tetszetes bélyege a magyarnak. Mint a zsidó fordul Jeruzsálemnek, midőn imádkozik: aszerint fordul ez a külföldön honja boldog fekvése felé, midőn tokajijának cseppjeit fősvénykedő gyönyörűséggel szörböli, s lelke nemzete történetében elsüllyed; mint Iphigenia ragadtatik a barbárok közt heves öröme, midőn füleiben valahára ismét görög szó zeng, midőn szemei végre ismét látnak egyet kinek a Hellász boldog földje adott születést: aszerint pattan fel a külföld pázsitjáról a fáradtában elheveredett magyar rekruta, aszerint kiáltja ezt elragadtatva: nézd a magyart! midőn a mellette elmenő szekérről egy idegen magyar akcentusú magyar szóval szól hozzá; mint a hazájából távol szakadt görög sírja édes könnyét, midőn a Fekete tengeren már kékelleni látja a thráciai hegyeket: aszerint sír a hazájába megérkező magyar, midőn hajója előtt Dévén feltűnik s a földet Pozsonyban ujára nyomott csókjával illeti.

Nem vad buzdulat ez, nem a pusztá szokás míve, nem a más nemzetek megvetése mibennünk, aminek azt, holmi vásottságokat felkapdosván, az oly külföldiek nevezni szeretik, kiknek hazájok, nemzetek megkülönböztető nyelvek, ruhájok, szokásaik nincsenek, és a mindenféle születésűek zavarjok egészen elényésztek.

Az ő kevélységek elfojtja benne azt, ami ennek érezhetésére kívántatik, s felejtik, hogy igen sokszor egyenesen az ő ingerlések cselekszi, hogy vásottságok esnek. Tudja a magyar, miért szereti ő hazáját és nemzetét; tudja, hogy ege tiszta, földje temékeny, hogy Zemplénye neki isteni nektárt, Aradja igaz ichort nyújt, hogy hegyei spanyol arannyal vetekedő ásványokat adnak, hogy nyelve zengő, muzsikája, tánca lelkesült, öltözete ékes, erkölcei, szokásai mennyivel inkább egyezők a természettel, mint sok más nemzetekéi; törvényei minden fogyatkozásaik mellett, mennyivel jobbak az oly nemzetekénél, melyek a magokéin az idők szükségéhez képest még vagy nem segítettek vagy nem segíthettek, s örvend polgári alkotványának, mely neki - nemesnek és nem nemesnek - oly boldoggá teszi életét, hogy semmi más országnak nem ohajt lakosává válhatni. Érti ő, melyik grádicsán áll a kulturának, de azt is érzi, hogy magának hagyva, a sokkal rosszabbul mint csak magának hagyva, nem pirulhat akármely nemzet előtt, mely nálánál, minden oldalról segítve, sokkal előbbre haladott; s ez az érzés, s a régi idők szomorú emlékezete, melyek boldogságát gátolták, gyulasztják szívét, s eltöltik az elkeseredés bátorságával, büszkévé teszik és naggyá; s reményljük, aki akarja látni, hogy Thereziának kedves uralkodása oltá, mint haladunk, ahol haladnunk lehet, aki seregeinknek vitézségét mind a Friedrichhel való viaskodásokban, mind az újabb idejűekben, s Rendjeinknek készségeket, mellyel ők a közjót előmozdítani igyekeztek, minden idetartozandókkal tekinti és tekintheti: ha igazságos, meg nem tagadja tőlünk a közlelkűség dícséretét, melyet egyedül a haza szeretete szülhet.

A hazai nyelv a nemzeti szeretetnek legszorosb kapcsa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző részekre szaggattatott, s egy testet többé nem téssen. Nyilván látni ezt az olaszok példáján és a németekén. Nem kell-e tehát minálunk lennie a legnagyobb becsben, kik két hazára oszolva élünk ugyan - Magyarországot értem és Erdélyt -, de mindketten azon törvény és igazgatás alatt? És ez a miénk, mintha ugyan az örök végezések álhághatatlan verőcét akartak volna vele vonni körülünk, oly természetű, hogy azt egyedül az szólhatja tisztán, aki közülünk való; az idegent, mint Theophrastust az athéni piacon, a legkisebb selypítés is elárulja.

És mégis eleink, legalább a Kálmán ideje oltá, nem e honnin, hanem egy oly idegenen iratták törvényeinket, mely még Európában is annyi volt, mint csaknem egészen ismétetlen - e részben nem hasonlatlanok Caligulához, ki magas oszlopokra függeszteté rendeléseit, honnan azokat senki nem olvashatta.

De az nem az ő vétkek volt, hanem az egész Európáé. S mit is tehettek egyebet, midőn a nemzetnek legfelsőbb hivataljaiban is oly embereink ültek, kik élteket a had munkáiban

töltvén, csak neveket sem tudták írni? Mátyás tanult ember volt, de a maga korának lelkében; néki az oly bölcsességek miatt, amilyenekért Galeazzo törnjénezi, eszébe nem jutott, hogy a magyar nép királyának nem iskolai deákságokban s külföldi luxusban kellene magát elvesztenie. Mielőtt a választás trónusunkra ausztriai fejedelmeket ültete, e mód megváltozását reményleni méginkább nem lehetett, mert ők, Maximiliánt és Mátyást kivéven, a nyelvet nem tudták, s fiaikkal, kik eránt bizonytalanok voltak, ha meg fognak-e választatni, nem tanultatták. Így maradt ez még minekutána koronánk az I. Leopold fiának s him unokájának örökségek leve is. Károly spanyol királyságra neveltetett, Théréziának a rettegető fergetegeket nem engedtek időt nyelvünknek megtanulására.

II. József is anélkül maradt, melyen annyival inkább álmélkodhatunk, mivel őtet bennünket szerető anyja kisdéd korában magyarosan járatá s nevelését magyarra bízta. Így történt, hogy törvényeink továbbá is deákul irattak; az Udv. Kancellária és Helytartó Tanács rendeleteiket minden megyéknek deák nyelven küldözték; a perek, némely nem nagyszámú vármegyét kivéven, deákul zörögtek, deákul ítéltettek, a vármegyék minden felső dicastériumokkal deákul leveleztek, az iskolák falai közt deák nyelv hangzott. A magyar nyelv azonban soha nem volt egészen kirekesztve a közdolgok folytatásából: a király a nemzethez a Diéták megnyitásain, minekelőtt trónusáról deák beszédét elmondaná, kancelláriusa által magyarul szól, a tanácskozások mind a vármegyék gyűlésein, mind az országéin magyarul folynak, össze-hasonlíthatatlanul inkább magyarul, mint deákul, s az a tartalék, hogy talán lesznek, akik azt érteni nem fogják, senkit a magyarul szólásra bátortalanná nem tett, a vármegyék egymással magyarul leveleztek, inkább és gyakrabban, mint deákul. És ez összevetve azzal, hogy tót, horvát és német szó a Diéták és vármegyék üléseikben s a hivatalbeli levelekben soha elő nem fordult, éppen úgy nem, mint ahogy ottan soha nem mert senki idegen köntösbe öltözködve megjeleni - eléggé mutatja, hogy a nemzet érezte, mi illik az ő méltóságához, mutatja, mely megtévedés vagy ravaszkodás az, midőn a Cottai könyvkereskedés nevében szóló nevetlen a német nyelvnek köz auctoritásra jutást tulajdonít. Nem úgy van! Soha hazánkban a józsefi időkig a deák és magyar nyelven kívül más nyelv hivatalbeli nyelv nem volt; annyira nem, hogy még legveszedelmesebb krízisében is régi alkotmányunknak hozzánk németül írt rendelés soha nem eresztetett, de igen magyarul írott.

Más országok régen hozzáfogtak volt immár a tudatlanság századjainak ezt a rajtok ülő szennyét letörölni. Ezáltal is felejtethetlenné tette péld. ok. nevét a habsburgi Rudolf, dicső törzsöke az uralkodó ausztriai háznak, aki elnyervén II. Ottokártól (1276) ennek ausztriai birtokát, kiadott az iskolát elundokított deák nyelven, s ennek helyébe azt tevő polgárivá, mely azon tartományban honi volt. Rudolfnak rokonlelkű unokája, II. József érezte, hogy élő nemzet dolgainak holt nyelven folyniok nem illik, s vagy azért, mivel nyelvünket - a körültre forgó, magyarul szóllani bajosan, írni alig vagy éppen nem tudó magyarokról ítélvén - alkalmatlannak vélte e célra, vagy mivel el vala telve azon szándékkal, hogy országaink kormányzásába egységet hozzon bé, követte nagy ősének példáját, s a deák helyébe nálunk is a németet ültette. Annyira érezte ő ezen illetlenséget, hogy midőn 1789. december 18-án az ország megyéihez tulajdon kezeirása alatt bocsátá egy nevezetes levelét, annak oszlopaira egymás mellett nem a német és deák, hanem a német és magyar nyelvet vétette fel. Az ő nem szinte tizedfél esztendei uralkodása alatt nem vala diétánk, és így törvénykönyvünkbe új nyelv nem férkezhett: de a Helytartó Királyi Magyar Tanács 1784. november elsőjén német nyelven kezdette eresztetni rendeleteit, a megyék pedig az egész országban minden különbség és kifogás nélkül 1786 november első napja óta mind a Helytartó Tanáccsal, mind a józsefi tíz commissáriusokkal és még egymás között is német nyelven leveleztek. Azonban a perek németül még nem folyának, sem a tudományok más nyelven, mint diákul még nem tanítának.

Folytatom a történetek menetelét. - József kevés napokkal halála előtt, 1790. jan. 28d., azon karba helyezé a dolgokat, melyben anyjának uralkodása alatt voltak, s így az Udvar. Magyar Kancellária s a Helytartó Tanács s a Budai Kamara ismét deák nyelven adták ki rendeleteiket, a német nyelv pedig az igazgatás dolgaiból egészen kimarad s már most egyedül némely kamarai ágazatokban van gyakorlásban.

-----  
A megyék hasznokra fordíták a Józseftől vett leckét s nem oda tértek vissza, hol a német nyelv behoztatása előtt állottak, hanem a magyart kívánták. A legtöbb vármegye magyarul íraták jegyzőkönyveiket, nem deákul, mint azelőtt mindenütt; s nemcsak a megyével már, hanem a legfelsőbb igazgató-székekkel is magyarul leveleztek. A kevés holnapok múlva beállott országgyűlése ugyanazt cselekedte a maga jegyzőkönyvével; mindazonáltal bölcs mérsékléssel élt azok eránt, kik magyarul nem értettek, s azt rendelte, hogy a jegyzéseknek eredeti magyar textusa mellé azoknak deák fordítása is féloldalt benyomtatassék.

Ugyanaz a diéta II. Leopoldnak sanctionálása mellett a XVI. d. cikkelyben végzést hozta: 1. hogy hazánk dolgainak folytatására soha idegen nyelv bé ne hoztathassék; 2. hogy a magyar nyelv mind a felső mind az alsó iskolákban országszerte taníttassék; 3. hogy azon kormány-székeknél, melyeknek tisztviselőit a királyi hatalom nevezi ki, *mostan még* mindenek deák nyelven follyanak.

Leopold csak két esztendeig ült őseinek székében, s őalatta egynél több ország-gyűlése nem tartatván, nem juthatánk közelébb a szép célhoz. E dicsőség fiának vala feltartva. Mindjárt azon gyűlésen, mely a Ferenc fejére feltevé koronánkat (1792. jún.), elvégezteték, hogy a magyar nyelv tanulása az iskolákban nem rendkívülvaló, hanem rendes tudomány légyen, s bizonyos időnek eltelése után egyedül azok vétethessenek fel közhivatalokra, kik tanítóiknak bizonyágleveleikkel megmutathatják, hogy a magyar nyelv leckéit járták, s abban kívánt előmenetelt tettek. A megyéknek tetszéseken hagyatott, dolgaikat magyar vagy deák nyelven vinni, de a perbeli dolgokra ez a felszabadítás még ki nem terjesztetett, s a Helytartó Tanácsnál a deák nyelv meghagyatott. Emellett öröme vala a nemzetnek szemlélni, hogy az igaz és jó voltáról oly igen ismeretes fejdelem a királyfiak nevelésére 1803. egy érdemes magyart, Görög Demeter urat, választotta ki, s koronánk örökösét, Ferdinánd cs. k. herceget, 1806. nyelvünkben Pethő Benedek piarista által gyakorlatta s a bécsi Univerzitásnál (ugyanazon eszt.) a magyar nyelvnek önmozdultából tanítószéket nyitattott.

Az 1805. tartott ország-gyűlése új példával a felséghez nem egyedül deák, hanem magyar és deák nyelven küldözte felírásait s elvégezte: 1. hogy a felséghez intézendő felírások s esedezések magyar és deák nyelven írathassanak; 2. hogy ugyanígy írathatnak a megyéknek felírásaik is az Udvari Kancelláriához; 3. hogy a megyék a Helytartó Tanáccsal magyarul levelezhetnek s a törvénykezésben magyar nyelvvel élhetnek; 4. hogy a Helytartó Tanács a magyarul készült felírásokra magyarul feleljen, mindazáltal a Fő Törvényszék (Semptemvirátus és Kir. Tábla) még azon perekben is, melyek magyar nyelven végződtek s oda megvizsgálás végett jutnak, magyar nyelven hozni ítéletét ne köteleztessék.

Az 1807-i ország-gyűlésen a nemzet nyelvének előbbre vitele felől sok és fontos tanácskozások tartattak, de ez eránt törvény nem hozatott.

Ezeket szükség vala előrebozsítani, hogy az idegen nemzetbeliek, kiknek ítéletek alá értekezésünk jutni fog, dolgainknak fekvését és egész folyamatját ismérhessék s azokról helyesen ítélhessenek. S így végre hozzáfogunk a feltett kérdéseknek fejtegetéséhez; úgy mindazáltal, hogy azokat a világosabb felelet kedvéért, új, de egészen kimerítő cikkelyekre bátorodunk felosztani:



Az első cikkely volna ez: *Mely nyelvet kíván Magyarországon polgárinak a nemzet java s dicsősége?*

A második: *Mennyire fér össze a magyar nyelvnek polgári nyelvvé emelése azon különböző nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal, melyek Magyarországon s az azzal összekötött tartományokban laknak? s mely hasznok és károk erednek ebből őreájok s a nemzetre politikai, commercialis és tudománybeli tekintetekben?*

A harmadik: *Bír-e a magyar nyelv a kiműveltetésnek azon mértékével, melyet e feltétel kíván?*

Ezek szerint értekezésünk önkényt szakad ugyanannyi részekre.

## ELSŐ SZAKASZ

*Mely nyelvet kíván Magyarországon polgárinak - (igazgatásbeli, törvénykezési és iskolai nyelvnek) - a nemzet java és dicsősége?*

A történet nem ismér csak egy nemzetet is annyi sok között, mely a maga törvényeit idegen nyelven szabta, közolgait idegen nyelven vitte, a tudományokat idegen nyelven művelte volna. Graecia Aegyptusból, Róma Graeciából, a mai Európa a régi Rómától vette institutióit s tudományait, de egyike sem tartotta meg az általvett dologgal a nyelvet is, hanem azt, bármely nehéz munkával esett, a magáéra tette által, mihelyt lehetett. Érzette mindenütt, hogy amit a társaság minden tagjának kell tudni, annak előadására alkalmatlan szer az a nyelv, melyet legkevesebben értenek és hogy meg van alacsonyítva a nemzet, mely ezek körül nem a magáéval él, hanem idegennel.

Hogy ezt igen bölcs okoknál fogva cselekedték legyen, megmutatta az idő. Míg Róma Graeculusainak nyelvén tanulta a bölcselkedést, s ifjait az Ilissus partjain épült Göttingába küldözte, addig az soha nem haladott messze a filozófiában; s virágzott-e Olaszország, mivel a Konstantinápolyból megszaladt tudósok ott fogtak szállást? boldogult-e a spanyol nemzet, mivel öközöttök arabok művelték a tudományokat? Ha a franciák az őket megelőzőt olaszok nyelvét s a németek és angolok a franciákét vették volna be, s csak azt művelték volna, amelyen reájok Erasmus és Baco s Thuanus vetett elhalhatatlan fényt; bővölködnének-e nemzetök annyi közforgásba ment ismeretekkel, mint amellyel most igen méltán dicsekszenek?

Nem szükség ezen állítás igaz voltát idegen nemzetbeli példák által világosítanunk: lelünk erre elég bizonyosságot hazánk dolgaiban is. Mit használt p. o. a nemzetnek, hogy Mátyás háromezer aranyat költött esztendőnként libráriusaira, kik néki az idegen föld legbecsesb kézírásait másolgaták; hogy temérdek pénzen vásárlotta össze a könyveket s a sok olasz tudóst Budára szólíttatá?

Mi ment közhaszonra ezeknek deákul írt munkáibul, deákul tartott tanításaikból? Hogyan lehetne ott reményleni tudományok virágzását, hol a gyermek életének éppen azon esztendeit, melyekben gondolkodásra kellene szoktatnia, buta ábrándozásban tölti el; ahelyett hogy azon nemzeteknél, hol a hazai nyelven írt munkák és az azok által közforgásba hozott ideák segédével az emberiségnek fele, az asszonyi nem is, részesévé tétetik a tudománybeli ismereteknek, a kisdetek még első nevelőjöknek, anyjoknak, karjain kezdik a tanulást. Hogyan lehetne egy nemzetnél kultúrát reményleni, hol a gyermek, elmétlenségben töltvén el hét esztendejét, végre iskolába vitetik, s ott tíz esztendeig tartó huzomos szorgalma által sem szerez egyebet azon nyelv igen hiános értésénél, mely néki később esztendeiben kolcs lehessen a dolgok tanulására - ahelyett, hogy a genevai órás fia már hét esztendő korában (amint ezt Vallás-tételeiben maga beszéli) atyját az órakerek reszelgetése alatt Plutarchnak Biográphiáival

mulattatja, s lelke ily korán az emberiség két legnagyobb nemzetének legnagyobb embereivel megismerkedik, s a régiek lelkétől lángot kap? Csuda-e, ha fonák nevelésünk mellett mi éppen úgy maradunk hátra, ahogy ők előmennek?

Sőt a Mátyás idejéig sem szükség visszamennünk, látjuk ezt magunkon is, amióta ujság-leveleket magyar nyelven olvashatunk. Az erlandi német s lipsiai s bécsi deák ujságleveleket mindenfelé olvasták azelőtt is, mégpedig nem éppen kevesen: és mégis mik voltak akkor öszvejöveleteink mind a falukon, mind a városokban, és mik azok most? s mint gyarapodtak a Ráth követői által kivált hogy Péczeli, Görög, Pántzél és Kultsár tudományos tárgyaknak is engedtek helyet leveleikben, a nyelvvel s ízléssel együtt a geográfiai, históriai, politikai ismeretek, s a jónak, igaznak és szépnek mélyebb érzése még azoknál is, kik könyvet nem olvasnak? s mint mennek által most egy fejből más fejbe az új ideák, s mint szülnek újakat, s a mélyebb ismeretekre vágyás s a vetélkedés szép tüze hány értelmes, hány munkás fiat és lányt szül naponként a hazának, kik különben senyvednének?

De a haza nyelvétől megtagadott gond nemcsak azt a kárt szüli, hogy a tudományok és mesterségek nem juthatnak közforgásba; hanem azt is azonfelül, hogy maga a tudomány nem kap annyi gyarapítót mint különben kaphatna...

-----  
...s immár nem késünk a mondottakat öszvehúzni s a közönséges következtetést megtenni:

Mínthogy a deák nyelv, mint kiholt nép nyelve, élő nép dolgainak folytatására általjában alkalmatlan; mínthogy az, ami azon nyelven hirdettetik ki a népnek, a nép masszája előtt értetlen marad; mínthogy a szükséges ismereteknek elterjedését nemcsak elő nem segíli, hanem azt egyenesen gátolja; mínthogy az magokra a tudományokra nézve is káros - mínthogy az a népeket a legnagyobb veszedelmek kockájára juttathatja: annak polgári nyelvvé tételét vagy abban való megmaradását a népnek sem java nem kívánja, sem dicsősége.

-----  
Álomkórságunk oly nagy volt, hogy abból nem kisebb történet által lehetett felferelnünk mint az a szakadás vala, melyet a wittenbergi augustinianus barát újításai támasztottanak. Az ő apostolai itt magyarul érték, mint maga Luther ott németül, hogy az új tudomány a nép által értetessék s a proselytusok minél több számban szaporodjanak. A régi dogma tanítói követték a példát, s ami ezen villongás által leginkább nyert, az - a haza nyelve s literatúrája vala.

-----  
A XVII. században nyelvünk még ragyogóbb előmenetelt teve. Kardinális s esztergomi érsek Pázmány Péternek s Káldinak, a jezsuitának prédikációik s ennek igen szép fordítású bibliája, továbbá gömöri viceispán Gyöngyösi Istvánnak Epopeája, s kivált a nem tanult olvasónak kevésbé, a tanultnak s értőnek pedig sokkal inkább tetszhető Zrínyi Miklóssé, melyben ez a maga ösének a Szigetnél elesett Miklósnak, nagy tettét éneklette, literatúránknak legcsillogóbb szakában is tisztelt művek fognak maradni. Mit nem ígért az ily szerencsés kezdetű futás! De a békövetkezett gyászos idők elakasztották azt, s a XVIII. századnak mintegy közepéig alig jelent meg oly munka, mely ezek mellett figyelmünket magára vonhatná.

A hosszas hallgatás végre a nagy Therézia utolsó tizedében leve gazdagon kipótolva. Harcolóink a prussziai két vérengző háború alatt a németeknek már virágzani elkezdett literatúrájokkal derekasan megismerkedtek, s midőn a táborból honjaikba megtértek, minden magyar ifjú, minden magyar leány olvasta a Gellert szép meséit s Svédi grófnéját s a Rabener szatíráit. Nem kevesen Hallert és Hagedornt is ismerték. A Friedrich fénye hazánkat is eltöltötte, mint az egész egyéb Európát, s akik idehaza nemigen láthattak könyveket teremni, több

csudálni valót leltek azon a királyon, aki könyveket csinál, mint aki hadakat ver. - ...Horizonkon egy gyönyörű új hajnal emelkedett fel, de még nehéz ködök késleltették a szép nappalnak fényfellövelését.

Ez végre akkor jött elő a maga teljes ragyogásában, midőn ez az imádott asszony a haza szeretetre legméltóbb fiait az 1761 felállított Magyar Testőrző Seregbe felvevé, s alkalmat ad a nékiek a bécsi szép világ tónusával megismerkedni. Bécs nékiek nem vala Capua, nem Sybaris. Beléavatva inkább vagy kevésbé már itthon a régiek írásaiknak ismertetébe, nekife-küdtek az újabb nemzetek nyelvének s literatúrájának tanulásába, az ifjúkor délcegségében léptek fel mint nemzeteknek ébresztői, tanítói. Báróczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben, 1732. 2d. ápril), Barcsay Ábrahám (ezredes; megh. 1806. 3d. márc.), és Bessenyei György egyszerre léptek föl, s a nemzet csodálattal hallá francia ízlés után gyalult nyelvöket.

A szerencsétlen Ányos hozzájok csatlá magát s lány szívének elfojtott érzéseit a szent Pál remeteségeiben énekelgette. Nem kevesen szólamlának meg a Telemachus fordítójának hazájában is, kik közül egyedül a Cid fordítóját gróf Teleki Ádámot (dobokai főispánt; mh. 1775) és a Belisair-ét, B. Dániel Istvánt említjük.

Azalatt, míg ezek velünk a külföld ízlését megismertették, Rajnis József görög versmértékben írt költeményeit már 1773. egy teljes kötetre gyűjté. De Baróti Szabó Dávid s csaknem egy-  
időben vele Révay Miklós megelőzők ugyancsak görög versmértékben írt költeményeik kiadásával.

Hírlapunk még nem vala. Ráth Mátyás (szül. Győrben, 13. d. ápril. 1749., most evang. predikátor ugyanott) 1780-ban januárius 1-én indítá meg azt Pozsonyban, s azzal kivívta magának a dicsőséget, hogy Pázmány és Szenczi Molnár kora óta a nyelv és műveltség virágzására többet nála nem tőn senki...

-----

## DAYKA ÉLETE

Daykának születést Borsod Vármegye ada, nem Zemplény; s vezetékeve előtt az Újhelyi nem honnjára mutat, hanem nemes, régi törzsökére, melynek ez praedicatuma. Kevésértékű szüléi miskolci lakosok voltak, s atyja, István, szabómesterséget űzött. Azonban a miskolci plébánia matriculájában, valamint az emődiben is, hová szüléi vagy rokonaikhoz vagy csak jóakaróik-hoz kifordulni szerettek, és ahol eszerént a mi Daykának nem vala lehetetlen születnie, keresztelési jegyzés róla nem találtatik. Fel vagyon hányva ezért az egri szeminárium archívuma is, de haszon nélkül, mert azt Dayka, midőn onnan elment, magával elvitte. A kevéssel ezelőtt meghalálozott egri prof. Bodnár Antal, Daykának legrégebb és legszorosb barátja, úgy mint aki miskolci születésű maga is, őtet első gyermeksege olta ismerte, bizo-nyossággal meri állítani, hogy a mi Daykánk 1768-ban s Miskolcon született; és ez alkal-masint egyez azzal, amit esztendeiről, hihető Daykának magának szavai után, halálára írt deák elégiájában ungvári director Fekete Imre úr mond. Gyermek a szűk háznál kettő vala. Az idősb, István, katona volt, s Martinestye alatt, hol seregeink győztek, elhullott. Atyjok is korán múlt ki, s a gyermeket még alsóbb iskolai esztendeiben egy ügyefogyott özvegynek gondjaira hagyá.

A kis Dayka grammaticai iskoláit a miskolci minoritáknál végezte, s onnan 1782-ben Egerbe ment által, a hátra való két tudományt tanulni. Ritka ajándékai, szorgalma, s jámborsága oly kedveltetést nyertek neki, hogy két érdemes tagja a cisterciták szerzetének, az apát, Schumann

Theophíl és Pászthy Raymund director, a jeles gyermeket klastromjokba fogadták, ingyen táplálták.

Dayka gyenge esztendei oltá az egyházi rendbe vágyott. Oda most a kir. rendeletek egyedül azoknak szabadították fel az útát, kik a filozófiai pályát már megfutották; ez a tudomány pedig Egerben akkor nem taníttatott. Októbernek végével tehát 1784-ben Kassára ment által.

Itt Dayka fogott volna elsőnek tartani társai között, ha két ifjú, kik, tehetségek nálánál, kiállák az ügynevezett közönséges próbatételt, mely költségbe kerül, ötlet homályba nem borította volna. Nem e kettő, hanem Szolarcsek Sándor, Göncről, Abaújban, s mostani egri prof. Fett József, kedves barátjai voltak azok, kikkel ő mérkezni szeretett. Sírta, hogy a lángelméjű Szolarcseknek elébe nem hághata, hogy ötlet utól nem érheté. Feszített szorgalma különben sem éppen erős egészségének annyira ártott, hogy kénytelen vala orvoshoz folyamodni. A nemeslelkű Viczay gyógyító kezek alá vevé, s nemcsak orvosa, de mint ezreknek másoknak, kiknek arra szükségek volt, jóltevője is lett, s eltiltotta a tanulástól. Ez a tilalom, s a holnapokig tartó betegség elakasztották előmenetelét, s kénytelen volt iskoláját a következő esztendőben újra kezdeni. 1787-ben Egerbe ment, s nevét a kispapok lajstromába íratá; s közelítvén november, Bodnár barátjával egy kocsin Pestre utazott, hol akkor az egész ország nevelőkei, Verhovác és ezen nagy férfiúnak a zágrábi püspökségre emeltetése után, Wohlgemuth uraknak gondviselések alatt taníttattak. Neve előre menvén - így írja ezt Bodnár, s kifejezése nem lesz rhétori phrásis - mind a nevelőkektől mind az előjáróktól örvendő fogadtatott. Kevés vala ott öhozzá fogható, különb nem egy is. *(Prof. B.)*

Görögül, midőn Pestre ért, tudott annyit, hogy az Újtestamentomot szélteben és elakadás nélkül érthette, sőt e nyelven verseket is írni próbálgatott. Németül még nem tudott, s ennek megtanulása volt fő igyekezete. Bodnárral együtt veve leckét ebben akkori piarista, most csanádi megyebéli pap Hannulik János úrtól, s kevés idő alatt messze maga megett hagyá Bodnárt, s más nyelvek tanulásaiba fogott. *(Pr. B.)*

A dalmáciai születésű kispapok egymás közt olasz nyelven beszélgettek. Dayka hallgatta szavaikat, s kedvet kapott a nyelvet megtanulni. Én ím e fiúkat nagyon megráfálok, monda egykor Bodnárnak; tudják hogy olaszul nem értek, de mához egy holnapra szélteben fogok velek beszélni. Ekkor, titkolva igyekezetét, nékiállá az olasz grammatikának, s midőn közöttök volt, leselkedve hallgatá szavaikat. Eltelék a kiszabott idő, s Dayka tanúnak hívá barátját, s oly bátorsággal szólott velek, mintha a pünkösdi malasztban vett volna részt. Ezek álmélkodtak, azt hitték hogy csak tetteté a nyelv nem tudását, s megvallák, hogy nálóknál jobban beszél, hogy a nyelv törvényeit jobban érti. A francia nyelvben annyira ment, hogy azon olvasott, írt, szólott; az angolban nem tett nagy előmenetelt. Tudott tótul is; melyet talán a Kassán lakásnak köszönheté. *(Pr. B.)*

Pesten ismeretséget szőtt az universitás tanítóival, s azt derekasan használta. A Mindenes Gyűjtemény IV. köt., lap 89. azt tartja emlékezetben, hogy Dayka itt 1790. április havában társainak leckéket tartott a magyar grammatikából.

Eloszlatván 1790. a pesti nevelőház, s a nevelőkeek megyéjebeli püspökeiknek visszaadatván, Dayka is elhagyá Pestet, s Egerbe tétetett által. Ez a hely vala szerencsájének sírja, itt kezdődtek szenvedései. Becsültetett ő, s szerettetett itten is, s dísze volt és szerelme az ifjúságnak: de voltak, akik a tüzest, a vigyázatlant félreértették; s a gyakor feddés, mely majd szelídebb volt, majd durva is lett, ingerlette makacsságát. Látván, hogy szemmel tartatik, elvesztette bizodalmát, bátorságát, kedvét, s kilépést forgata elméjében. De már közel vala céljához, s az a negyedfél esztendő, melyet a teológiának élt, azon esetre ha megváltoztatná

pályáját, annyi volt, mint elveszett idő. Elvégezte tehát hogy tűr, s állhatatos marad szándékában. Egy történet végképpen meghatározó sorsát.

Egyik gyakorlások az vala a kispapoknak, hogy a magok által készített és elébb vizsgálat alá bocsátott predikációkat köz helyen elmondják. Dayka, ki már azelőtt predikála magyar nyelven, most (júl. 1791.) egy német szentbeszédet monda el a szervíták templomában, P. Szaicz Leo Mária, kit a jövő idők Mariafi István és Kalapácsics nevek alatt írt munkáiból fognak ismerni, jelen vala a tanításon, a hibás tudományt hirdető felett megbotránkozék, s ellene vádat teve. A bevádlottól az kívántatott, hogy állításait vonja vissza s kérjen bocsánatot. Fejeskedésből-e vagy csak bizatlanságból? ezt cselekedni nem akarta, s búcsút vett és kapott.

Anyja nem lévén életben, nem tudta, hol találjon menedéket. Kevés időig Vitéznél tartózkodott, Szikszón. Bodnár, ki maga is kilépett vala az egyházi rendből, s elébb a pécsi, most a lőcsei gimnázium mellett viselt tanítói hivatalt, meghallván mi történt barátjával, felhozatta őtet Lőcsére, s vele lakását s asztalát megosztotta. De a legnemesebb barátság a szerencsétlennek megnyitott szállást kéntelen vala nem kevésbé nemes barátságból ismét bezárni, mert Dayka, ismeretségbe eredvén a házigazda leánykájával, magát elveszteni indult, s megsiketüle minden intés eránt. A magyar nyelv tanító székei ekkor nyitattak meg a gimnáziumoknál. Dayka tanácskozott Bodnárral, ha nem kellene-e néki egy ilyenért megvívni, s megnyervén barátjának javallását, esedezését benyújtotta, s a lőcsei gimnázium mellé kívánt rendeltetni. Későn eszméle fel Bodnár, hogy az Daykának veszedelmes lehetne, s reá bírta Daykát, hogy sűrűn felcseréltetést. Ez engedett barátjának, de már késő volt. 1792. márciusnak 11-dikén bévezettetett hivatalába, augusztus 12-dikén pedig lakadalmát ülte. 1793. ősszel ugyanitt az első grammatikai tanítói széket kapta el, 1795. pedig, december 21-dikén, az ungvári gimnáziumban vette által a retorikai osztályt. (Pr. B.)

Váci kanonok Szerdahelyi Aloyz György úr, consiliátusa a tudománybeli commissiónak a helytartó tanács mellett, nekem azt beszélte, hogy Dayka a tartott concursusban - egyszer a metafizikai katedra végett is vizsgálat alá bocsátkozott, és azt egyedül gondolatlansága miatt nem érte el - úgy viselte légyen magát, hogy bírát szokatlan reménnyel töltötte el maga eránt. Dayka az országnak kétség kívül legjobb fejei közzé számíttathatik, úgymonda ez a tudósunk; az baja, hogy igenis poeta; s a kanonoknak igaza volt. Keservesen lakolt szegény a nagy tűz miatt.

Dayka Lőcséről romlott egészséget s elmarconglott szívet vitt Ungvárra. Az orvos kifáradt gyógyításában, a beteg Kassára vitette magát, s egykori megtartójától várta segédét. De most Viczaynak is hasztalanok voltak igyekezetei. Szintoly betegen mint ide jött, visszatért Ungvárra, s ott 1796. Octób. 20dikán, kiszáradásban, elaludt örökre. Tetemei másnap a Kálvária hegyén tétettek sírba, a közönséges temetőben. Özvegye, ki két leánygyermekét még férje előtt vesztette vala el, visszaméne honnjába, s onnan Pozsonyba vette magát, egy tehetős zsidó lakosnak leánykáját taníttatni.

Eddig életét csaknem mindenben prof. Bodnár és az ötet teljes érdemei szerint becsülő direktorainak, Bárdosy és Fekete uraknak leveleiek után. Általérek képének festésére, s oly tartózkodás nélkül fogok szólani, mintha nem egy egész publikum előtt, hanem csak barátimnak, kik a megholtat közelebbről ismerni kívánják, kisdud körében szólnék. Szó lészen itt magamról is, s tudom, hogy azt a világ illőnek nem tartja. Tisztaságomba leplezve nem gondolok a félszegség megítélésével, csak hogy a jók szívét dobogásba hozhassam. Azok szavamat meg fogják érteni.

A húsz esztendő Daykát velem *Győzedelem jövődőlése* hozta ismeretségbe, és az Ovidből fordított *Penelope*, ő pedig azon ódámát vette figyelmére méltónak, mely a Kassai Múzeum I.

Köt. lap 4. áll, s azon Dalomat, melyet Metastasióból Orpheusomnak első füzetébe vettem vala fel. Annál szabadobban mondom ezt most, húsz eszt. múlva már, mivel a dalt, szenvedhetetlen lévén úgy, ahogyan ott álla, újra kellett dolgoznom, az ódát pedig egyedül ifjú korom emlékezete teheti előttem most kedvessé. Egyike lévén én is azoknak, kiket 1790. májusban az ország öröme Abaújból Budára küldött, látni akarám Daykát, a szeretettet! Vezetőm egy tágas szobába vive, hol a nevendékek csoportra osztva mulatoztanak. Reá ismertem volna én Daykára megnevező nélkül is: Ámor álla itt, talárisba öltözve, az anyaszentegyház fiai között. Termete alacsony, de karcsú, és ami nagyon tűnt szembe, oly erőltetés nélkül egyenes, mintha egész életét táncmesternek kezei alatt töltötte volna. Lobogó setétszög haja saját dísz volt alakján. Horgas igen szép orra, a legszebb metszésű ajak, a legszelídebb, domborodás nélkül lefolyó áll, hosszan elvonuló szemölde, nem éppen síma de tisztabőrű arca, csontos, magas homloka, a legjátékosb kék szem, a leglelkeseb kép festette nékem a mázsák és gráciák kedveltjét. Beszéde kevés. Színetlen szerénység, figyelem mások eránt és annyi nyájasság, hogy első pillantással mindent elbájolt. Némely hangja félig selyp, mely nevelte kecséit. Öröme nem fakadozott egy még eddig nem látott, szeretett idegennek régen óhajtott meglátásán; sőt ő magába zárva maradt mindég, s mindég poétai andalgásban; s az édes szendergésnek csak a le-lesüllyedt eleven szem s a mesterkélés nélkül édesen-mosolygó csendes ajak kölcsönöze életet. Ilyen vala Dayka. A jelenvalók széllyel foszlottak csoportaikból, s társok és a vendég körül tömött koszorút fontak. Szabó lett a beszéd tárgya, s Rajnis és Révai, Péczely és Horváth Ádám, s Báróczy, Barcsay, Bessenyei és Orczy, Ráday és Teleki József, s Zrínyi és Gyöngyösi István. A Dayka szavai, egy neki tulajdon atticizmussal, kérdésekbe vóltanak öltöztetve. Ő keveset szólott és ritkán; mások eleget. Midőn mentem, ő volt egyedül, aki kísért. Kilépvén a folyosóra, a teljes virágzásban álló acatiának illatját felkapá egy szellő, s végigvitte a hosszú folyosón. A szag megcsapott. Ah a mennyei illat! kiálték, ki ezt különösen kedvelem. „A reményfáé!” mondá Dayka, említett ódámra célozván, s kezem gyengéd szorítással szorult meg.

Minden együtt élt óráim közt azok voltak a legszebbek, melyeket Lőcsén 1793. november és 1794. januárban töltöttem vele. Kilépvén szekereimből szaladtam szállására, s cselédem egy csomó írást s egy-két könyvet hozta utánam. Amint ajtaját benyitottam, egy gyönyörű, igen fiatal asszonyka tűnt szemembe a bölcső körül, szép csecsemőjével karjain. Dayka az ablaknál ült, papirosai közt. Meg akarván kímélni a szép asszonykát a pirulástól: Mely szerencsés összefüződés! kiálték általa nem értett nyelven; te barátom s ez a rendes kis leány a szép gyermekkel! Ce n'est que pour me mettre à l'abri de la jalousie; monda örvendő mosolygással, ölelésemre szökött, kapta a csomót, felbontotta, s míg magamat körületekintém, ketten maradánk a szobában.

Törvény volt köztünk, és ezt Dayka akarta így, hogy egyikünk a másikának munkáját olvassa fel, s ne soha a magáét. Ilyenkor hangomon, képeken lesegette a javallást vagy gáncsot. *Titkos búja* és *Esdeklése*, melyet én most láték elsőben, magamon kívül ragadtak. Érzettem, hogy az a legédesb ének, mely valaha - és mind maig! - magyarul énekeltetett. Barátom, mondtam neki, ez olasz dal, nem magyar. Ausoniai hév van benne; forró, mint annak klímája. Érdeme teljes érzésében, s hiúság és tettetés nélkül, melynek sem egyike sem másika nem fért szép lelkéhez, hallgatta dicséretét, csudáztatását, s elmerülve volt. Csak várd, monda, mintegy egyszerre ébredvén fel hosszú csendéből; csakhogya kezdet meg van téve! Én tudom, mibe került ez nekem. Ilyet még néhányat, s tűzbe minden egyéb dolgozásaimmal. Mi mind az a többi, ez mellett! - Fél század múlva, így szakasztá félbe továbbad szavaimat, ez is oly olvashatatlan lészen mint a Haller versei azok mostan már a német literatúrának újabb míveli mellett. De miénk marad az a dicsőség hogy megtörénk az utat, s igazságos maradékunk érteni fogja, nekünk mit köszönhet. Ekkor én vevém elő papirosaim közül Kisnek *Szerettim édes honnját*,

melyet ez Bavariában, a Matthisson dalának hasonlatosságára, a Dunán lebegve írt. Dayka kifakadt örömmel s fel-felsikoltva hallgatta olvasásomat, maga olvasta most, s megint újra kezdte. Mely érzés és fantázia! mely nyelv ez! kiálta. Nem lehet eléggé festenem álmélkodását. Leginkább e stanzáját csudálta, irigylette: *Mi szép letenni kormányt!* s örült, nagyon örült, hogy az ének soloecisszált. Mit mondana most, ha előjöhetne sírjából, s Kisnek hozzám írt epistoláját, koronáját a magyar dalnak, s nem kis számú énekeit s férfi szépségű, hasonlíthatatlan prózáját, ha Kisfaludynak még a tudatlanok füleiket is elbájolt gyönyör Énekeit, s Berzsenyinek erővel s kellemekkel eltölt ódáit és Dalait láthatná! most fogná mondhatni, amit akkor tűzbe jöve s felszökve ülő helyéből erősb hanggal kiáltott: „Lassún megyünk elő, de hatalmasan, - akármit mond *Boeótia!*”

Egy darabomat kéntelen valék magam olvasni, mert nem vala letisztázva. Mint *Sully* bánt a maga királybarátja házassági alkulevelével, kapta a tollat minden szó nélkül, s öszve meg öszve keresztelte azt, nem is engedvén hogy szó legyen róla. Sullyként viszont én bántam vele, midőn a *Musárion* fordítását, scandált kétsorú Alexandríneken, kezdé felolvasni. A könnyű darab minden báját elvesztette a feszes sorokban. Dayka e nemben nem vala szerencsés, melynek az olvasó, kivált a készületlen maradt *Cléliában*, bizonyosságait fogja találni. Két holnappal azután azt vallá, hogy szabadabb, játékosabb versekben akarta fordítani, de nem boldogulván a munkában, elégette mind a két dolgozást, s örökre letett fordításáról. Midőn velem ezt láttatá, mintegy félívnijje vala készen.

Nékem már ekkor, s jóval előbb, az vala egyik gyakorlott stúdiumom, hogy elmelegítve magamat a Báróczy regéinek olvasása által, egyikét vagy másikat azon daraboknak, melyeket literatúránknak ezen tisztelt s csudált, de nem eléggé ismert s tisztelt bajnokja Marmontelből fordított, azalatt míg munkám tarta, fordításába belé nem tekintve, igyekeztem általtenni, s a tanítvány fordítását a nagy Mesterével csak akkor hasonlítottam össze, mikoron már jobba tenni rajta semmit nem tudtam. Egykor az a gondolat szálla meg, hogy ugyanazt oly magyarságban öltöztessen, amit azok tartának jó fordításnak és jó magyarságnak, kik e kényes és szerencsés *selypítő*t gáncsolják, kárhoztatják. Csomómban levén egy ily stúdiumomat, láttatám azt Daykával. Ez csaknem kiömlött nevében, s mindketten tűzbe jövének azok ellen, akik mindentől rettegnek, ami idegen, új, szokatlan. Dayka a rettegőket, pedantokat, *quacker-eknek* nevezte. - Literatúránknak előmenetelét éppen ez a rettegés gátolja leginkább. Ezek mindent attól mérsékelnek, ha ami magyarul mondatik, mondathatnék-e, jól mondatnék-e deákban; mintha a magyar nyelv is kiholt nyelv, bezárt nyelv volna, mint a deák az most; mintha az Enniusz idejében és Enniusz ideje után a deák is éppen úgy nem rontatott volna, mint a magyar rontatik most. Horácot hordják fel ellenünk; s nem akarják látni, mit mond ő mi *mellettünk* és ő *ellenek*; mit szólott ő is graecismusokkal, s az akkori rettegőkkel mennyi baja volt néki is. - Nem örömet töltjük el a papirost oly helyekkel amelyeket minden olvasónak ismerni kellene, ha minden olvasó ismerné is amit kellene. Hogy szeme előtt legyen, amit talán restel felkeresni, álljon itt a hely, melyre célozánk:

Horác (Epist. II. 1, 85.) azt panaszolja Augustus előtt, hogy a római nép eléggé elmétlen az újat, bár szép, gyűlölni, a régit, a szokottat, bár rút, magasztalni. *Ingeniis non ille favet plauditque sepultis, Nostra sed impugnat, nos nostraque lividus odit. Quodsi tam Graecis novitas invisae fuisset quam nobis, quid nunc esset vetus, aut quid haberet quod legeret tereretque viritum publicus usus?* - Ide való amit a Pisókhöz mond (Epist. II. 3, v. 45-62.): *In verbis etiam tenuis cautusque serendis dixeris egregie, notum si callida verbum reddiderit junctura novum. Si forte necesse est Indiciis monstrare recentibus abdita rerum et fingere cinctutis non exaudita Cethegis continget dabiturque licentia sumpta pudenter. Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem si Graeco fonte cadant, parce detorta. Quid autem Caecilio Plautoque dabit Romanus ademtum Virgilio Varioque? Ego cur acquirere pauca si*

*possum invidere? cum lingua Catonis et Enni Sermonem patrium ditaverit et nova rerum Nomina protulerit. Licuit semperque licebit Signatum praesente nota producere nomen. Vt silvae foliis pronos mutantur in annos Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas, Et juvenum ritu florent modo nata, vigentque.*

Horác nem csak azt a szabadságot adja az íróknak, hogy szokatlan szavakat változtassanak, teremtsenek, hanem hogy az idegen szólásokat is vigyék be nyelvekbe, ha ezek által a nyelv szépül, bővül. Lássák, akiknél többet nyom az auctoritas, mint az ok, mit mond erre Torrentius, Horácnak egyik magyarázója: - Horác a III. könyv utolsó ódájában graecizál: *Dicar qua violens obstrepit Aufidus, Et qua pauper aquae Daunus agrestium regnavit populorum* - azaz: *agrestibus regnavit populus*; s ne feledjük, hogy a vers jó vers fogott volna lenni, ha dativust tett volna is a genitívusi görögös constructio helyett. „Solent nobiles poetae (mond Torrentius) huiusmodi locutionibus hic illic adpersis excitare lectorem, idque vel subaudiendo aliquid, vel imitatione Graecorum (mint itt ε βασιλευιδε των ναωλ. Tale illud Virgilii: *Justitiaene prius mirer, belline laborum?* Et: *Nec veterum memini, laetorve malorum*. Et: *Implentur veteris Racchi pinguisque ferinae*. Sic: *desine querelarum, abstineti irarum, invidit avenae, decipitur laborum, soluti operum*, apud Horatium; *desipiebam mentis, mille annorum vivunt, pendet animi, dignus salutis* apud Plautum, et similia multa a Nonio congesta.” Múltság nézni, hogy némely nyavalyás, aki lelkének jámborságában betű szerént elhiszi a német adágiumot. Wem Gott das Amt gibt, dem gibt er auch den Verstand, mint nevetközik némely indigenátust kapott vagy kapni már kezdő szók és szólások felett, mert fel nem éri, hogy az ilyek mit használhatnak. Ilyen tréfát csinálja maga magának a kevés eszt. előtt megholt nagyváradi (későbbben telegdi) predikátor Szaklányi Sigmond, a Magyar Merkúriusnak 1795-diki leveleiben tétetvén le egy hat, igen sűrűen nyomtatott lapú anonymus levelet, melyet új s nagy számban önmaga által és merő tréfául koholt szókkal tömött tele. Ő ezt az elmétlenül elméskedő levelet a 4-dik sorban *furcsa levélnek* nevezi, s meg kell adni a furcsa embernek, hogy levele valóban furcsa. Nem volna-e könnyebb s jobb és okosabb tanulni, elmélkedni, mint így eszelősködni? - Rettegni az újtól, szokatlantól, idegentől, éppen úgy hiba, mint mohón kapni és mind azon, valami új, szokatlan és idegen. Ízlés kell az íróban, s ezeknek éppen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető. Még egy nemzet sem vitte elő literaturáját anélkül, hogy azon nemzetektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott, ízlést, szólást ne kölcsönezett volna. Ugyanazt látjuk a ruházatban amit a nyelvben: A. Schrenkh rezei közt Zrínyin, a szigeti bajnokon, orientális szabású kaftánt látunk; némely viceispánjaink, kik Mária Theresiának utolsó diaetáján voltak patvaristák, kaputrok metszésű mentét hordanak, patvaristáik pedig, sőt nem kevesen azok is akiknek patvaristáik vannak, most midőn ezt írom, egy arasznai mentét s hónig érő nadrágot. Melyik ezek közül a *magyar és nem magyar*? Kívánhatja-e az úrfi, hogy az öreg úr is hosszú nadrágot vonjon? kívánhatja-e az öreg úr, hogy az úrfi is térdig érő mentét vegyen magára? Mind a Zrínyi kaftánja ujjak nélkül, mind a viceispán úr tisztes nyusztos mentéje, mind az úrfi dolmánykája magyar; s elég ha ez bugyogót, nem von a filegrám gombok mellé, s az hajtáskát nem visel, s koszperdet nem köt. A fentebb nemű próza nem piaci beszéd, s a poezis nem próza. - Ilyekkel buzdígtattam én Daykát s Dayka engemet. - Mi szeretnénk *haladni, de helyeinkből kimozdúlni* nem merünk. Hova érünk így? Oda, ahova ezek a nyelv tisztasága mellett buzgók értek. Ott volna-e most péld. ok. a német literatura - rémítői annak is voltak -, ha íróik gondoltak volna a rémítéssel? s Lessing, Klopstock, Goethe, Wieland, Schiller, Voss mennyi graecizmust s gallicizmust vittek be nyelvekbe, s neologizálásaik által mint tették nyelveket a Hans Sachséhoz hasonlatlanná. A németek közt Goethe az az író, akire egészen reá illik, amit Clavigójában Clavigóval mondat ennek írásai felől: „Wir Spanier haben keinen neuern Autor, der so viel Stärke des Gedankens, so viel blühende Einbildungskraft mit einem so glänzenden und leichten Stil verbände.” Mint gazdagúlt, mint szépült őáltala a nyelv, annak bizonyosságait itt felhordani hosszabb volna, mint a hely engedi;



de aki nyelveket ért, végye elő írásait, s csudálja, hogy ő a görög, a római, az olasz, a spanyol, az angol, de leginkább a francia nyelvnek *virágait* mint egyesítette a *német nyelv* virágaival, és hogy ezek a *sokféle* virágok az ő írásaiban mely gyönyörjátékot tesznek. Csak egy példát Herrmann und Dorotheajából: - Noch nicht bin ich gewohnt - Nicht soll jeder sich quälen - Nicht verändert sich ihm in jedem Jahre der Boden, Nicht streckt eilig der Baum... *Gottsched*, a nagy ideálja a magyar puristáknak! - („der wässrigste, nachlässigste, geist und geschmackloseste aller deutschen Skribenten des XVIII. Jahrhunderts.” *Wieland Supplem. VI. S. 306.*) - jónak lelte volna-e Goethének ezen neologizmusait? bizonyosan nem! ő e helyett így fogott volna szólni: *Es verändert sich ihm nicht... Jeder soll sich nicht quälen...* - Klopstock a *weinen* szót active veszi: *Könnten die Menschen ihr Leiden nicht weinen*, mely graecizálás. Ő a particulát kiszökteti: *Spricht feuriger Eil*, azaz *in* vagy *mit*; - *Die Tage zu grösseren Werken erkohren*, azaz: *die zu grösseren Werken erkohrenen Tage*; - *Voss* pedig az *Odyssea IX* Könyv, 93. versét *δοτι δοσαν λωτοιο παδασσαι* azon szabadsággal, mellyel a *Torrentius* feljebb említett megjegyzése szerint *Virgilius* vitt graecizmust a maga nyelvébe, nem accusativussal, hanem genitivussal vitte által németre: *Sie reichten des Lotos ihnen zu kosten*, mint a francia mondja: *prendre du caffè*. - *Schiller*: *Was thun? spricht Zeus* - egészen franciásan: *Que faire? dit Jupiter* stb.

Nevezetes hely a debreceni grammatikában lap. 205: *Látjuk, hogy eleitől fogva egyik nyelv a másinak tulajdonságait tette magáévá, és annál fogva pallérozódott*. S ha így, nevezhet-e holmi furcsa ember, ha társasági beszédben, társasági tónusú írásokban így szölk: *Jónak leltem elvenni* (ich fand gut, je trouvai bon), - *szerencsáját csinálta nála* (er hat bei ihr sein Glück gemacht) - *jó vagyok hozzád* (ich bin Ihnen gut) mert ez nüánsza a szemérmes leány vallásában ennek: szeretlek; jól vagy rosszul néz ki (er sieht gut oder übel aus); *szerencsém van ötet nálad bemutatni* (ich habe die Ehre ihn Dir vorzustellen); *megismerte a respublicát* (er hat die Republik anerkannt; németül is szóról szóra fordítva az: *il a reconnu la république* után.) Nevezheti-e, ha a sok hogy-nak elmellőzése végett, infinitivussal élünk? *láttam jőni*; holott már példát ada rá *Zrínyi*: *Német, mely (ki) tégedet a föld alatt kíván lenni, segítséget hoz kárával talán?* s *Gyöngyösi*: *Gondolnád azt lenni Dídó siralmának*, s *Beniczky*: *Embert erkölcséről, Nem nemzetségéről, Ismerjed jónak lenni*. - Tudni a nyelv törvényeit elmúlhatatlanul szükség, szükség azt is tudni, mi van szokásban: de azt is szükség tudni, mi adhat trópicus díszet, s el nem feledni, hogy kevés regula van kifogás nélkül, és hogy a regulától eltávozni sok helyt trópus vagy figura, s nem anomalia.

Azonban igenis igaz, hogy ez a szabadság csak azoknak való, akik a nyelvet tanulták, tudják; aki nem tudva, nem akarva, megszorulásból hibázik, járjon a törvény szerint. Ezeket Révaihoz, Pázmányhoz, Káldihoz, Szenczi-Molnárhoz, az *Adria Sírénéhez* kellene küldeni iskolába, s csak akkor kellene nekik licentiatusságot adni, midőn a *Bürger Mamsell La-Reglejét* lévvé s vérré fogták volna változtatni s megtanulták volna, hogy a duzzadt vén *Strunsel* tanításaitól *um nichts und wieder nichts* és *der Bonne bloss zum Possen*, eltávozni sem nem szabad sem nem illő. - De bizony a magyar Sion kőfalainak őreit is, elébb hogy elkezdenék siralmas siralmaikat, iskolába kellene küldeni *Heynéhez* és *Mitscherlichhez*, hogyha mindamellett, hogy őket édig magasztalják, nem értik, e kettőtől (nevezetesen abból, amit *Mitscherlich* mond a *Horác* elébe tett praefatióban lap IV. és XI.)<sup>13</sup> tanúlnák meg, szabad-e vagy nem? a

<sup>13</sup> A *Mascherlich Horátiusa* (Lip[cse], 1800. két nyolckrétű vastag kötetben) nem forog minden kézen, s a drága idők a könyvvásárlást is elnehezítették; mentséget sőt hálát érdemlünk tehát, ha a helyet kiírjuk:

szokástól - a köznép szokásától! - eltávozni, az idegent követni, szokat rövidíteni, változtatni, új szerkesztésbe hozni, sőt - amit szeretnénk csak a legkevesebbeknek mondani - szokat teremteni is.<sup>14</sup> „Mind más az!” azt mondják ezek, s ítélje-meg aki ítélhet, ha mind más-e? „A rómaiak nyelve és a görögké rokon nyelvek voltak. A mi nyelvünk keleti; ennek egészen

---

Pag. IV. „Igitur quamquam is, qui poetae alicuius verba ac sensum commode atque perspicue explicat, boni omnino interpretis partes sustinuisse videri debet; in Horatio tamen maiorem campum, in quo se exerceat, apertum sibi existimare debet; quumque Horatius is sit, per quem Romanae poeseos maiestas steterit, qui linguam suam Ennii, Lucretii aliorumque conatibus tantum exasciatam felicissimi ingenii lima perpoliverit, eamque ad Graecae poeseos genium inflectendo informandoque novis et exquisitis sermonis poetici augmentis locupletaverit, adeo, ut tota Romanorum poesis novam inde, eamque beatam ac satis liberalem induerit faciem, quam quidem tanquam exemplar consummatissimum seriores, qui aliquid sibi videri vellent, poetae sibi proponerent contemplandam, exprimendamque unice allaborarent; - -”

Pag. XI. Etenim satis exploratum est, Romanos, maxime poetas, ad graeca ingenia sese prorsus composuisse, graecaque exempla aut plane expressisse aut imitando adumbrasse; tum Horatium, qui novum lyrii carminis genus e Graecia Latio inferret, ad graecos Lyricos exprimendos se applicuisse, etiamsi nulla istorum, quae rei fidem adstruerent, fragmenta superessent, neque ipse aperte, unde profecisset, fateretur ipsa tamen plurimum carminum, qua argument, indolem enunciationisque vim plane graecam, ratio istud abunde comprobatur. Quo in genere admodum probabile est poetam ita versatum esse, ut quum assidua poetarum graecorum, maxime lyricorum, lectione bene penitus sese in eorum familiaritatem dedidisset, graecorumque versuum tentaminibus ingenium ad eos plane conformasset, primum, quo sermo latinus horridus adhuc et praetractae asperitatis, emolliretur rotundiorque existeret, iis ad verbum vertendis insudaret, tum liberiore imitatione spiritum Graeciae Camenae excipere, inventaque eius sua facere conaretur, donec tandem assidua hac contentione asperitate vires perfectas constitutasque nactus operi suo ita sufficeret, ut, quum ad argumentum, ut ita dicam, Romanum deferretur, non tam a Graecis lumen suum accendisse, aut ab iis tantum defluxisse, quam omnes ex sese virtutes expromissae videretur.” (*Kazinczy jegyzete.*)

<sup>14</sup> A hiúságokból gyúrt Cicero, ki minden nagysága mellett oly pulyácska is vala, hogy igen gyakran affectálgatott idegen rollt, s éppen ezen hiúságból affectálgatott az academicusok kétkedéseiket is, mentségeket hordogat elő (Acad. quaest. IV. 6, 7.) azon bátorságáért, hogy ő a qualitas szót csinálni merészlette. Nevetni kell hiúságán, midőn a nem kért mentségnek közepette ezt mondja: Dabitur enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt, a quibus haec iam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis. És alább: Qualitates igitur appellavi, quas ποιότητες Graeci vocant; quod ipsum apud Graecos non est vulgi verbum, sed Philosophorum. - Nem jobb volt volna-e παθημα-kat is passióknak neveznie mint két szóval: perturbationes animi? - Mi azokat szenvedelmeknek nevezhetnénk; mert ha az engedniből lehetett engedelem, miért ne szenvedelem a szenvedniből? s innen osztán jönne Leidenschaftlich, passionné, szenvedelmes, avec passion, szenvedellemmel, s tovább szenvedelmesen. Ez a bölcsseknek botrányozás és bolondság: de az ő bölcsességekkel nem kell gondolnunk. Non erit vulgi verbum, sed Philosophorum. Csak hogy éppen úgy jut el osztán a vulgus közzé is a szó, mint a Szaklányi által nevetett Urodalom - (a dalom és delem terminatio a Fejedelem szóban substantivumtól, a sokadalomban adjectivumtól jó; és így összeveszkad a puristák okoskodások, hogy ezeket csak verbumokból eredő szókkal lehet összeveszforrasztani) tökéletesítem, eszközlöm, stb. - Hadd álljon itt Cicerónak egy más helye is, mely mellettünk szól, hogy aki azt a forrásból nem meríti, általunk juttassék tudásához: Postea mihi placuit, úgymond de Oratore L. I. C. 34., eoque sum usus ad lescens, ut summorum Oratorum graecas orationes explicarem; quibus lectis hoc adsequerem, ut cum ea quae legerem graece, latine redderem, non solum optimis verbis uterer, et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dummodo essent idonea. Azt amit alább (L. III. c. 12.) mond: neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus - meg kell érteni akarni s érteni tudni; s szem előtt kell tartani amit az 52d. fejezetben tanít: In singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. (*Kazinczy jegyzete.*)

más génusza van, mint a nyugotiaknak. Nekünk nem ezeket kell követnünk, nem ezeknek szépségeiket kell magunkra raggatnunk; azok a szeplőtlen szűz (a magyar nyelv) természeti pirosság által szép orcáin csak kenőcsök; bé kell hatni a nyelv természetébe, annak rejtett tehetségeit kell kifejteni, eredeti szépségeit kell megadni; nem fordítani kell, az csak rontja a nyelvet, hanem eredeti munkákat írni; így lesz *magyar iskolánk*. Keletre vissza, nem nyugot-ra!” - Követni fogjuk a tanácsot, mert értjük, hogy nem egészen helyes intéseikben van valami igaz és gondolt is. De minekelőtte a festésnek, faragásnak, muzsikának s architektúrának tanulása végett, hogy ne *európai* hanem *magyar iskolánk* lehessen, útunkat az Ural hegyei felé vennénk - oh ott igen szép festések, faragások, szép muzsika, gyönyör paloták vannak! - megengedik, hogy mi a Vaticanum és Campidoglio s a Museum Napoleon felé vegyük útunkat, itt a Raphael és Le Sueur s Poussin festéseiket s a Palladióktól s Vignoláktól, a Haydenektől, Mozártoktól, Salieriktől, Cherubiniktől leckéket venni. Azoknak a Dón felé szerencsés út s gazdag zsákmánnyal megérkezést kívánunk.

Nem helyén kívül áll e kicsapás az én Daykámnak versei előtt. Íróinknak számában nincs egynek is nagyobb szüksége arra, hogy ez mondván legyen, mint neki és a mellette s maga mellett apologizáló barátjának; s mindezek nem csak ennek, hanem magának Daykának is állításai voltak. Ha ezt egy szerencsétlen történet Daykának nagy csomóra gyűlt leveleitől meg nem fosztotta volna, most Daykának tulajdon szavait hordhatná fel. Nagy része annak, amit a mi puristáink - de akik e nevet csak antiphrasis által érdemlik - kárhoztatnak, olyan, hogy azokról bízvást elmondhatjuk Plíniusszal: *Quod nequaquam blandum auribus imperitorum, tanto maiorem apud doctos habere gratiam debet, quanto minorem apud indoctos habet*. Epist. II. 19.

Dayka belévezetve általam a Ráday nemű versek írásába - ő maga soha nem szólott Rádayval; meggyőzőhetetlen bátortalansága-e, vagy szemérme? azoktól, kik őtet fényben vagy korban megelőzték, mindig távolságban tartotta, s csak akkor jöve ki csende tónusából, midőn a beszéd a szép vagy igaz felől szólott, s szívét egészen felmelegítette - annyira megkedvelte ezt, hogy azon darabjait, melyeket jókká akara tenni, újra dolgozá, s többé a Zrínyi neműben semmit nem írt. Ebben ő messzebb méne, mint illett és kellett, mert nekünk ebben is vannak igen jó, sőt igen szép darabjaink, s mit kellene péld. ok. afelől ítélnünk, aki Kisnek a Gömöri Gyöngyösihez s a mi közös barátunkhoz debreceni orvos Szentgyörgyi József úrhoz írt epistoláját legszerencsésb versezeteinknek számokból kirekeszteni akarná? De Dayka nem mások eránt volt, hanem csak maga eránt ily sanyar. Egyedül azok felől nem tudott szelíden ítélni, kiknek özönök sárosan, iszappal, s nem ritkán bűdösen is foly, az égnek s partoknak visszatükrözése nélkül.

Midőn 1794-ben január. 31 d. néhány napi mulatásom után Lőcsét elhagytam, s szekerembe már éppen felhágni akarék, egy ismeretlen szép leány egy levelet nyújta kezembe. Az az a Búcsúzó vala, mely itt a 30-dik lapon áll. Még egyszer mentem ölelésére, s nem rettegtem, midőn csókjaink öszveforrtak, hogy egymást többé meglátni soha nem fogjuk.

Az első hír, melyet decemb. 14-dike után azon eszt., mely nap még egy levelét hozta volt nekem, június 28-dikán 1801. felőle hallottam, az volt, hogy ő nincsen többé. Nem bírván kezének már csak egy sorát is, égtem, lángoltam megkapni papirosait. *Virág*, anélkül hogy óhajtasaimat tudná, anélkül hogy én tudnám, hogy Daykának nyomtatás alá tulajdon kezével készült exemplárja az ő birtokában vagyon, megelőzte kívánságomat, s a becses adományt nekem küldé. Az olvasó érti, mi volt volna nekem e birtok, ha általa csak autográfiai gyűjteményem öregbedhetett volna is; annyival inkább mi vala most, midőn benne barátomnak maradványát feltalálhatám, és ez nekem azt a szerencsét adá, hogy verseinek én lehessen kiadójak. Írtam azután mindenfelé, valahol gyaníhattam, hogy papirosai, levelei lehetnek, s szándékomat tudattam a Magyar Kurir levelei által is. Az egy prof. Bodnár felelt meg-

szólamlásomra, de nem egyébbel, mint biográfiai tudósításokkal, melyek kedvesek voltak ugyan, de nem oly hidegek, mint a kritika kívánja. Ungvárnak akkori második alispánja, Palágyi Kárner László úr, mívelt lelkű férje kedves cousinemnek Honorátának, az András jó onkelem jó leányának, egy nagy csomót küldte a már bírtak mellé, melyet számomra az ungvári gimnázium direktorától Fekete Imre úrtól nyert. Továbbad Daykának Ungvart legérdemesb tanítványa, Valkovszky János úr, akkor professora a logikai osztálynak a váradi akadémiánál, ajándékozza meg, ungvári prof. Kricsfalusi György úrnak nevében, tíz darabbal; lőcsei director s Szepes várm. táblabíró Bárdosy János úrtól pedig két Lőcsén nyomtatott versezetét, egy idegen kéz által lemásolt, felette kevés becsű magyar grammatikáját, s nevezetes biográfiai dátumokat kaptam. Ezek azok az érdekes férfiak, kik nekem azon irígylést érdemlő szerencsét nyújtották, hogy barátomnak egy emléket állíthassak, mely addig fog a nyelvnek minden változásai mellett tiszteltetni, míg nemzetünk fenn álland. Fogadják el itt is szíves köszönetemet becses jótételekért.

A Virágtól vett csomót veres kordoványba köttem és ez négyrétű formában vagyon írva. A másik kötet egész ívben és sárga kötésben áll; melyet itt azért említek, mivel a variánsokban rövidségért a köteteknek színeket hordottam fel.

Valami Daykának verseiből nyomtatható volt s a nyomtatást érdemlette, mind együvé van gyűjtve kiadásomban. Öt-hat darab verse maradt ki vagy a tárgy, vagy a kipótolhatatlan hézagok s el nem készült dolgozás miatt. Ezeknek egyikét ide tészem le, hogy az olvasó lássa, mit értettem a kipótolhatatlanság alatt; és azért is, hogy, bár töredékben, gyönyörködhessek abban, ami gyönyörködést nyújthat.

Chlórisz, hogyha végezésem  
Kebeledből kiragad,  
S idegen vidéken késem,  
Nem lelem nyugalमत.  
S majd ha ismét karjaimra  
Fűzvén gyenge kezedet,  
Csókot hintesz ajakimra,  
Új gond éri szívemet.

Mint a mágnes közelebből  
Vonja a rokon vasat,  
S erejét vesztvén, messzebből  
Munkálatlanul marad.  
Félek, nehogy távol tőlem,  
Új vígságok közepett,  
Megfeletkezzél felőlem,  
És eljátszad hitedet.

S mint a mágnes ízeckékre  
Morzsolt kis darabjai  
A szomszéd vasrészeckékre  
Sem fognak munkálani:  
Hogyha ízenként csudálom  
Szépséged kellemeit,  
Félek, hogy az édes álom,  
Megelégli mákjait.

Ugyanazon papirosnak túlsó oldalán, ahol ezek állanak, van két más stanzája, melynek négy utolsó sorait ide le lehet tennem:

Nékünk eltölt örömünknek  
- Bár mit mondjon a rege -  
Ím telében életünknek,  
Kedves emlékezete.

Deák verseiben nem tettem semmi változtatást. Utolsó darabjában (*Descriptio Veris*) írása oly olvashatatlan, hogy sokat kell vala benne vagy pótlanom vagy pótoltnom. Még akkor *Sípos Pál* és *Kézy Mózes* urakat nem számláltam barátim közzé, s így egy nagyfényű Poetánkat, nagykárolyi direktor, *Hannulik Chrysostomus* urat, kértem meg, a piaristák szerzetének, valamint a külföldiek előtt hazánknak is nagy díszét. Kérésem készséggel s nyájassággal teljesített. Ennek pótlásai dőlt betűkkel vannak kirakva.

Miben távoztam légyen el Daykának tulajdon dolgozásaitól, s mit igazítgatott önmaga korántabbi verseiben, a variantokban feljegyezve leli az olvasó. Aki ezekkel veti össze a kiadást, annyit nyér, mintha Daykának tulajdon hagyományaiba tekinthet. Némely helyeken inkább akartam sokat csinálni, mint keveset. De semmit nem töröltem ki, semmit nem szúrtam ide, hogy minden nyomon ezt ne kértem volna: „Javallaná-e ezt Daykád, ha látná?” - A *Nemzeti öltözetet* nehéz tusakodások után vettem fel, s nem felette sokkal hajlandóbban *Cléliát* is, az igenis készületlent! Ha a versek nagyobb kötetet tévének vala, mint tesznek, minden bizonnal kihagytam volna mind egyikét, mind másikat. Így nem egyébre valók, mint azt mutatni, hogy Dayka azon esztendőben, mikor rajtok dolgozott, miként dolgoztatott.

A nagyobbik, azaz sárga kötetben néhány darab hexameteri fordítása is áll az Aeneisnek - nem sok rend, s első kidolgozással. Említést érdemel, hogy ő gróf Teleky Józsefnek a testvére, gróf Toroczkyáné halálára írt, egykor közönségesen csudált és méltán csudált, s sok és igen nagy szépségekkel s sok és igen nagy hibákkal teljes kesergését német alexandrínékban fordította. Nyilván meg akarta igazíttatni oly kéz által, mely az ő munkájának megadhatná vala a simítást, s kieresztette volna. Ez a fordítás egészen meg vagyon a sárga kötetben. Egy ívnyi excerptákat is lelek e költeményből, valamint másutt Bácsmegyeimből, mint Magyarorságnak Virágait. - Daykának, midőn a *Nemzeti öltözetet* írta, példánya Teleki volt: reá ismerni erre a francia ízlésű szójátékokon, antitéziseken, melyeket a fiatal író szépeknek vél, mert a nagy sereg tapsol neki.

Ugyanezen sárga kötetben áll egy kis része az Aeneis fordításának prózában is. Van itt továbbá Daykának három német verse. Ezekről igen méltán elmondható, amit verseiben Vitéznek ír felölök, hogy oly zengésűek „mint a láncolt kerék és a bilincs csörgése.” *Magyar Grammaticája*, nem kevés ívekben s együvé nem mindenütt illő renddel, s első kidolgozásban. Valami az *Ízlés históriájából*; úgy látszik, a Batteux munkáját vette fordítás alá. *Élet-leírások*, valamely német munkából; haszonvehetetlen munka, csak a darabos stílus miatt is. - *Ecclésiiai történetek* - töredékekben. Végre: *Dissertatio de Religione*; egy másik: *de animarum immortalitate*; egy harmadik: *de Phantasia*, deák nyelven, s amint látszik concursusra; s az európai s ázsiai hunnok dolgaik felől írt Bárdosy János úr deák munkájának magyar fordítása, sok, de elhányt ívekben, s holmi kevés figyelmet érdemlő, s kiadást nem kívánható írárok.

Egerben mondott prédikációi közül nem bírok egyet is. De az 1791. ápril. 2-dikán ugyanott a cisterciták templomában mondott primitiális beszédének bírom egyik részét. Örömet tettem volna le azt itten, annak mutatásául hogy töle idővel mit várhatánk vala: de a prédikáció nem meleg ömledezés, nem szélesen csapongó ár, hanem az okoknak s bizonyításoknak iskolás s

száraz, noha szívből ötlődő s meggyőzést szülő felhordása. Az az *Egyházi hivatal nyomos volta felől* szólott, annak méltóságára nézve.

Képe tulajdon kezem rajzolatja szerint készült, s ez a rajzolat Daykához igen jól hasonlított; úgy hiszem, hogy a metsző, kinek ügyessége előttem ismeretes, nem fogja a képét hozzá hasonlatlanná tenni. A fűtözést és leplezést Orpheusnak egy gemmájáról vétettem hozzá, s a megholtak éjjeli világítást adattam a képen. Kedveljék a kellem istennéi áldozatomat, melyet nekik papjoknak sírján nyújtok, s emlékezetét tartsák fenn örök ifjúságban. Méltóbb e kegyre közöttünk eddig ugyan még senki nem volt. *Széphalom, Február. 19. 1810.*

## BÁRÓCZY SÁNDOR ÉLETE

*Hari Báróczy Sándor*, cs. kir. őberster, Ispánlakán született, Nagyenyedhez éjszaki-keleti felé három órányira. Szülei, az atyja Sándor, legtehetősebb birtokosa a helynek s Alsó-Fehérvármegyének adószedője, s anyja Telegdi Patay Éva, itt laktanak, és nem Hariban már, mely e nemzetségnek predikátumot és jó ideig lakást is adott volt. A mi Báróczynk nőtelen, idősb leánytestvére Juliánna, Széki Sámuelné pedig magzat nélkül halván meg, az egész birtok ifjabb testvérenek Teréziának, fehérvármegyei főbíró Kövesdi Boér Pálnénak, Sándor fiára ment által, kinek nevét nyomtatott munkák és egy időben a magyar játékszín buzgó kormányzása tették ismeretessé. S így az a falusi lak, melynek fedele alá a múzsák nyolcvan év előtt, hogy egy nagyra rendelt kisdéd bölcsőjét rengessék, megszállottak, nekik még most is nyújtogatja áldozatait.

Kézirati gyűjteményem az idv. Horányi jóvoltából egy szelet papirost bír, melyre Báróczy nyilván megkérve ez által, hogy történelmi lexikonát segéllené, magának s némely társainak születése helyét és idejét tulajdon kezével jegyzette fel. Kiírom az őt illető sorokat: - „Báróczy Sándor született N.-Erdélyországban, Fehérvármegyében, Ispánlakán. Végezvén az enyedi reform. kollégiumban iskoláit, jött 1761-ben a gárdához, holott még most is, mint kapitány szolgál. Született pedig circiter 1736. április 11-én húsvét másod napján.” Hogy húsvétnek második napja volt a nap, melyen született, és hogy az a nap egyszersmind tizenegyedik volt áprilnek, az nem síklott volt ki emlékezetéből; egyedül az esztendő száma iránt volt bizonytalanságban, s sem a kronográfiai számvetéstől nem kére felvilágosítást, sem a régi kalendáriumokat meg nem tekintette. Horányi nem gondolt a *circiterrel*, s Báróczyt lexikonának IV. kötetében 1736-ban hagyja születni. - Báróczy 1735-ben született.

Iskolai évei felől minden igyekezeteink mellett keveset lehet meg tudnunk. Ifjú korának egyik barátja mindazáltal, ki fiát,<sup>15</sup> midőn ez Bécsbe utazott, azon intéssel eresztette el, hogy ott Báróczynak ismeretségét keresse, ennek azt beszélte felőle, hogy Báróczy jó fej, szorgalom, jámborság és kivált nyájas mód és csinosság által társainak sorában messzire kitündöklött, és hogy az ő enyedi tanítóik előre megjövendőlték, amit beteljesedve látott a két testvér-haza. Mi, kik Báróczyt csak hanyatlani kezdő és már öreg napjaiban ismertük, hajlunk valónak venni a hírt; s szükségtelen lévén említeni azon adományokat, melyekkel őt a természet megáldotta, mint tanulásait is, egyedül azt a jegyzést tesszük, hogy tisztjei iránt hívebb és azoknak teljesítésében gyönyörködőbb embert, és olyat, aki arra, hogy a maga elébe szabott rendtől eltávozzék, semmi kisértést nem érez, nem ismertünk. Csinossága, melyet barátja emleget, olykor szinte a különösségekig ment, de ez nem volt egyéb tisztaság szereteténél, s semmihez nem hasonlíta kevésbé, mint férfit és öreget nem illető piperéhez.

<sup>15</sup> Zabolai Kis Sámuel marosvásárhelyi histor. prof. úrnak az atyja. (*Kazinczy jegyzete*)

Elhagyván Enyedet, az erdélyi kormánysház kancelláriáján Szebenben készült honának szolgálataihoz, és még itten gyakorolta volt magát, midőn Terézia a testőrző magyar sereget alkotó, és a megyéket nálunk és Erdélyben, hogy ide kívánczók ifjaik közül a legjelesebbeket, formásabbakat válogatná ki, meghívá. Báróczy minden egyéb kinézéseknek elébe tévé azt a szerencsét, hogy bécsi lakossá lehessen; oly igen vágyott magáéivá tenni azon tulajdonokat, melyeket a külföldről hazatérteken láta; s benyújtotta esedezését megyéje rendjeihez. A kérés ellenzést találta, mert az arc visszatoló volt, mert a növés nem volt szálás, s Fehérvárnak rendjeit rettegés szállotta volt meg, hogy választások miatt kénytelenek leendene pirulni. Gróf Mikes Istvánnak pártfogása nélkül, ki az esedezőnek érdemei felől magasztalásokkal szólott, és hogy öbenné egykor majd az egész nemzet meg fog dicsőíttetni, mintegy fellelkesülve jövendőlgeté, a kérés megvetetett volna. Báróczy elérte, amit óhajtott, s egyike volt azoknak, akik 1760. szeptember 28-án mint e jeles karnak tagjai legelsőbben eskettetének fel.

E sereg felállítása a tőlünk szeretett és minket szerető Teréziának legelső jótételei közé tartozik, s több hasznot ad nemzetünknek, mint előre képzelni lehetett, ha e haszon aszerint, hogyan az emberi dolgok a magok örök törvényei szerint menni szoktak, kár nélkül nem jött is. Ifjaink, kiknek mindenike nem látta volt Pestet, nem látta volt Kolozsvárt, egy varázssbot csapása által tetszettenek egy nagy uralkodó küszöbéhez s egy tömött sokaság közé áttéve, melyben ők nem csak nyelv és öltözet, de indulat és hajlandóság által is idegeneknek ismértethetének. E különböző öltözetben, e csattanó színnel, a legvirítóbb korban, s oly termettel, mely után egy újabb Polyklét bízást faraghatta volna Doryphoruszát, ők voltak a bécsiek és a Bécsben mulató külföldiek gyönyörködő csudálásának tárgyai, s figyelemmel, megkülönböztetéssel fogadtatva valahol megjelentenek, lelkek lángot kapa megérdemleni a közönséges hódolást, és valami jobb által érdemleni meg, mint a legdelibb növés és e deli növést látni engedő szép öltözet által. Bécs a tudományokat és mesterségeket kedvelő s értő I. Ferencnek és az ő Swietenjének (az idősebbnek) gondjaitól segítve, már ekkor nevezetes előmeneteleket kezdte tenni a felvilágosodásban, s a jobb fők keresték egymást, egyesültek. A példa áthatott a mieinkre, s a jók feszült szorgalommal tanultak, azalatt míg a gyengék a nagy város bűneiben magokat elvesztették s a maszlagos kehelyből elrészegülve tovább ittak. Báróczy szerencsés volt a tiszteletre oly igen méltó császár ismeretségébe eljutni, s csallhatatlan bizonyosságait vette minden becsét felülmuló kegyeinek.

Erdély azon időben, amely felől szólunk, két nagy elsőségével dicsekedheték Magyarország fölött; egyikkel azzal, hogy onnan a gazdagabb házak fiai s nem ritkán még a nem gazdagokéi is, utazni küldettek; másikkal azzal, hogy ott az a nemesség is, mely Erdélyben oly nagy számban visel grófi és bárói titulust mint minálunk kicsinyben, még pedig ifjak és öregek, férfiak, asszonyok és leánykák, örömet találtak, fényt kerestek és dicsőséget abban, ha neveik nyomtatott könyvek homloklapjain jelenhettek meg, azalatt míg nálunk a könyvcsinálók, kivévén fölötté kevés eseteket, papokból, professzorokból és az ars salutaris doktoraiból állottanak. Ez a magában és kezdetekor talán nevetséges, de a következésre nézve fölötté tiszteletes - düh Erdélyt még a fejedelmek ideje óta foglalta el, kik nem a haza dolgainak hív és eszes folytatások, hanem a doktor Marcus Fridericus Wendelinus munkájának lefordítása által igyekeztek halhatatlanokká tenni magokat, s elérték, amit nem kerestek. Erdélyben így a jó fej neki bátorodott írni, írt, s a gyakorlás által gyarapította erejét, s a példa új meg új írókat támasztá: nálunk a legjobb fők sem írtak, legalább nem nyomtattattak, mert rettegtek azon gyanutól, mintha magokat rendkívül való jelenésnek tartatni akarnák, s munkálatlanul maradván, magok eltespedtek, literatúránk hajnala nem közelített. - Ekképpen állának dolgaink, amidőn a magyar ifjúság a testőrzők seregében fellépe.

A német literatúra ezen időben bátorodott fel utána indulni a franciának, mely a XIV. Lajos korában már a maga teljes virágában állott, s Lessing és Klopstock, Hagedorn, Gleim, Kleist

és Wieland vezérlő csillagokként ragyogtak. Bécs még alvá a mély álmot; de végre Sonnenfels előjöve a szövétnekkel, s az ő nevét és a Denisét a külföld is tisztelni tanulta, s e kettőnek példája után a nemesbék felocsudtak kórságukból. A mi ifjaink látták ezt, s Báróczy, Barcsay és Bessenyei György egyszerre léptenek fel az ifjúság délcegségében, mint ébresztői, tanítói s elhalhatatlan díszai a nemzetnek. Referendárius Török a magyar s Cserei az erdélyi kancellárián, primás Barkóczy s kancellárius Eszterházy, valamint más oldalról Ráday, Orczy, s a Párizsból haza ekkor érkezett Teleki József, unokaöccse mind Rádaynak, mind a Teleki-ház egyik örökös díszének, Sámuelnek, a mostani erdélyi kancelláriusnak, buzdították őket, s az utolsó (Teleki József) nem csak buzdította, de ingerlette is.<sup>16</sup>

Bessenyei jelene meg közöttök az első, kiadván 1772-ben négy eredeti munkáját, Hunyady Lászlót, Ágisz, az Ember Próbáját és az Eszterházi Vigasságokat versekben. Őt 1774-ben Báróczy követte Kaszándrával, s 1775-ben az Erkölcsi Mesékkal és Levelekkel. Barcsay csak barátjaival kívánta ismertetni verseit. Nyomtatásban legelőbb azon versezete jelent meg, mely a Báróczy meséi előtt áll, s két esztendő múlva azok, amelyeket Bessenyei a maga úgynevezett Társaságában vett fel; végre Révai minden darabjait összeszedte, s az Orczyéival együtt 1787-ben Pozsonyban két kötetben kiadta. A hátramaradtakat a nagy férfihoz méltó özvegyének, gróf Bethlen Zsuzsannának kezeiből várhatja a nemzet. - E három ifjainkkal kezdődött nyelvünknek s literatúránknak egy új szép szaka; azok, akik későbbben vétettek fel a testőrzők közé, próbálgatták erejüket, vágytak megosztozni dicsőségekben, s báró Nalácz József, Bessenyei Sándor, testvére Györgynek, s Czirjék Mihály az ő példájok, buzdításaik, vezérléseik nélkül talán soha nem fogtak volna írni; Báróczynak tanácslásai nélkül, kit Kisfaludy még a seregnél ért, a nemzet talán nem vette volna Himfyt, poézisünknek halhatatlan díszét.

Literatúránk történeteiben Báróczy, Barcsay és Bessenyei elválaszthatatlanok, s egyike felől a háromnak nem lehet szólani, hogy a kettő felől is ne tétessék emlékezet. E szerint ámbár itt a beszédnek egyedül Báróczy felől kellene folyni, képét festjük két társának is, elmondjuk, amit az olvasó örömmel látand feljegyezve, és amit az idők elmondani nem tiltanak.

Barcsay Ábrahám és Bessenyei György a gárdának legszálasabb és legszebb tagjai közé tartoztak. Barcsay a legszebb kék szemmel s szög hajjal, egy Antinoushoz, Bessenyei, fekete szemekkel és üstökkel, egy szép Meleágerhez, egy nemesb arcvonású inas combos Faunhoz hasonlíthatott. Barcsaynak módja mutatta benne a nagy ház gyermekét, a fejedelmi vérből származott férfit: Bessenyein kiismerszett, hogy új világban él itt. Barcsay, mint két barátja szerette hazáját s nemzetét, melyre kevély volt még nyelvében is, s ismerte becsét e műveletlen, de szép nyelvnek, s óhajtott literatúrája virágzását; olykor neki eresztette magát kedvének, s hosszas elmélkedés, készület s csinosgatás nélkül szórta verseit, nem vágyván arra, hogy versei nyomtatva legyenek, hogy neve a költők sorában neveztesse: Bessenyei írónak is, tudósnak is kívánt tartatni, s inkább igyekezett igen sokat írni, mint jót; s töretlen lévén az út, melyen ment, s igen is műveletlen mind az ő ízlése, mind a nemzeté, meg sem sejdítette, hogy munkáin, hol a hamarkodás, hol valami egyéb gyakorta rettenetes hibákat ejte.

Bessenyei egy hajdan nagyfényű házból vette eredetét, s gyermekekkel megterhelt, gazdálkodni nemigen értő, de elég szép birtokú szülék fia volt. Tizenhárom esztendő volt (így beszéli ezeket, s csaknem mind e szókkal, Holmi. Bécs, 1779. lap 85) midőn elhagyá Patakot és a syntaxist. Atyjának házána, Bercelen Szabolcsban, egy ember (talán a prédikátor vagy meste-

---

<sup>16</sup> Teleki József egy verssel támadta meg Bessenyeit, s B. nem maradt adós. Nem maradt meg emlékezetemben több sora feleletének ezen egynél: „Hogyha gróf úr bika, én szelindek vagyok.” (*Kazinczy jegyzete*)



re) esztendeig irdogáltata vele deák chriákat, de ő abban nem boldogult, mert az első nevelés el volt hibázva. Azután négy esztendeig hevert. Ekkor méne Bécsbe s tizenkilenc esztendő volt s még nem tuda németül, huszonhárom esztendő volt és még nem tuda franciául. (Geschäfte der Einsamkeit. Wien, 1777. lap 77.) Lukánt kénytelen volt franciából fordítani, mert deákul csak annyiban érte, amennyiben arra a francia nyelv által segélytetett. Mely erővel kelle annak bírni, aki ennyi nem kedvező történetek mellett, egy-két esztendei tanulgatás után, oly fényben lépe fel, mint ő!<sup>17</sup>

Ez a mennyei láng, ez a természet erő a három közül legkisebb mértékben juttatja a mi Báróczynknak; de közülök a pótolékot ő kapta meg a legnagyobb. Nem bírnak tőle semmi eredeti művet a szép literatura nemeiben, s ajánlásai, előbeszédei ügyetlenségét s a nem eléggé bátor, a magához nem eléggé bízó kezet nagyon éreztetik. Ő ismerte magát, ismerte a pontot, melyen nyelvünk és literaturánk az ő idejében állott, ismerte a nemzet akkori szükségét. Bölcsőbb volt és kevélyebb, mint hogy affélébe fogjon, ami nem sülni el nem szerencsétlenül és ami miatt neki nem lehetett volna szemtelenséggel nem vádoltatnia. Tudta, hogy a mesterségnek szintúgy vannak érlelő pontjai, mint a természetnek, és hogy a korát megelőző írás, bármely lelkes írótól eredjen, éppen oly izetlen fog lenni, mint a gyümölcs, melyet nem a természet érlele. Tudta, hogy ahol a mesterség lakást fogni csak készül - vándor volt az még a Pericles és Phidias honában is -, ott mindenek fölött azon kell igyekezni, hogy az idegen nagy originálok gipszöntvényekben s rézmetszésekben tétessenek ki; tudta, hogy ha művészi érdemre nézve a Raphael Morghenek egy Dürer Alberttel össze nem mérkőzhetnek is, más tekintetekben, nevezetesen az ízlés képzésére, ennek eredeti s tiszteletet érdemlő darabjainál többet ér Morghennek *színeváltozása* az urbinói Raphael nagy oltártablója után.<sup>18</sup> - És ha Báróczy azzal az ő velős, tiszta, bájoló coloritjával, melyhez hasonlító keveset nevezhetünk, mindig oly remekműveket másolatottnak volna, amilyen az ő Marmontel után dolgozott meséi,

<sup>17</sup> Itt életének további történetei. - Bessenyei kedvében volt generális Beleznay Miklósnak, aki akkor a helv. vall. evang. ecclesiák dolgait vitte az udvar előtt, és más oldalról báró Grácznének (ez a Gráczné a császárné előtt titkolt szerelemben volt az atlétai erejű Bessenyeivel; és hogy elkerülhesse a császárné gyanúját, azt adta elő, hogy ő Bessenyeit pápistává akarja tenni) egy nagy tekintetű udv. dámának, s Beleznay Bessenyeit ezen dolgokban ágensnek nevezette ki. De a bővebben költő Bessenyei elunatta magát jóltevőjével, s ez kénytelen volt visszahuzni kegyeit. - Bessenyei engede a császárné intéseinek, s 1779. auguszt. 15-én a szent Károly külvárosi pompás templomában a római hitre áttért. (Barcsay ugyanezt tette, nem tudom, előbb-e vagy később.) A salzburgi hercegeknek, kinek kezeibe a professió tétetett, önmaga vitte ki a hírt az ez után várakozó császárnéhoz Szépkútára. - Ezután Bessenyei a cs. k. bibliotékában alórnek nevezetett ki, s 1784-ig ezen hivatalt viselte. Akkor elhagyá Bécsset, s berettyókovácsi jószágocskájában élt Bihar vármegyében, melynek nem szolgabírája volt (amint ezt a bécsi Annalisok, 1811. az augusztusi füzetben lap 244 mondják), hanem táblabírája. Hibás állítása az ugyanott szóló tudósítónak az is, hogy B. angolul tudott volna. A megye gyűléseit soha nem mulasztotta el, s tudományai s szerénysége s mindenek által megismert egyeneslelkűsége által tette magát tiszteletessé, s magányában az olvasás és dolgozások voltak gyönyörűsége. Meghalt nőtelenül májusban 1811. s rendelkezéséhez képest kertjében egy almafa alá temettetett. Munkái felől (melyeknek számából kimaradának a német nyelven írt amerikusok) lásd az említett Annalisok füzetét. (*Kazinczy jegyzete*)

<sup>18</sup> Morghennek ez a reze a rézmetszeteknek legbecsesb produktjai közé tartozik. A nagy művész érezte a maga becsét, s Olaszországból 1812. Napóleonhoz utazott, hogy bemutassa, - amit itten a copiek érdeme felől mondánk ott, ahol nagy mesterek még nincsenek, prof. Schwartner úrnak is értelme volt, midőn a pesti luteránus felekezetnek azt tanácslá, hogy Polák Mihály pesti architekt által a mi időnkben épített szép egyszerűségű templomunkban oltártáblául a Raphael transfiguratiojának copijeje tétessék. A tanács elfogadtatott, s Lohbicher, egy kempteni születésű festő, teljesítette. (*Kazinczy jegyzete*)

ha erejét nem pazarlotta volna Calprenédének ízetlen románjára s Duschnak erkölcsi leveleire, ha dicsően futott útjáról nem engedte volna magát elfordíttatni: úgy most egy mesteri kézzel dolgozott copiek igen nagybecsű galériáját bírnánk, melynek legkevesebb érdemű darabja is többet érne, mint mázolóinknak, kik magokat teremtő művészeknek képzelik, minden origináljaik összességgel, és amelyben elgyötrött lelkeink a *való szépek* szemléletében visszavehetnék eldült nyugodalmokat, s tisztább fentebb régiókba emelkedhetnének. - De nagyon hamis értelmet adna szavainknak, aki, amit itten mondánk, oda magyarázná, mintha mi tagadnók azoknak érdemeit, akik eredeti munkákat mernek. Sőt mi a sokáig gyakorlott fordítást az íróra nézve veszedelmesnek tartjuk, mert ezáltal benne kihál az oly igen szükséges bizakodás önmagához, s arra szoktattatik, hogy másnak segédkarjai nélkül nem járhat. Egyedül azt akarjuk értetni, hogy a gondos fordítás mind a nyelvnek igen sokat használ, mind az ízetet sikeresen képzi, holott a nem mesteri kézzel dolgozott originálok mind a kettőnek tetemesen ártanak.

Mind azon, ami Báróczynak tollából folyt, annyi báj, annyi kellem, annyi csín és kecs ömlött el, mely az ő vétkeseknek látszó szólásait még azokkal is megkedveltette, akik a nyelvnek úgynevezett tisztasága mellett buzognak s minden újítást nyelvrontásnak kiáltoznak. A magyar nyelv művelése végett összeállott erdélyi társaság, mely egyenesen e célra ment ki, és amely (Munkái I. dar. Szeben, 1796. 1. 7.) azt állítja, hogy ennek jobbítás nem kell, mivel ez *tökéletes*,<sup>19</sup> magasztalja Kaszandrát, mint amely (l. 121.) az Illyés András püspök és a Gyöngyösi István, a gróf Haller János és László munkáival együtt, oly szép, oly jó, oly igaz magyarsággal van írva, hogy a mai íróknak például szolgálhat. - Kénytelenek vagyunk vallást tenni, hogy mi e helyet még kevésbé értjük, mint a könyvnek, mellyel örök ellenkezésben vagyunk, sok egyéb helyeit. Mert ha Kaszandra s az Illyés András püspök stb. munkái kánonja lehetnek a nyelvnek,<sup>20</sup> úgy sanctionálva van a neo- és xenologizmus; úgy gondosabb íróink közül, Pázmányon kezdve a mi időnk legújabb díszéig, a tudományos olvasónak más okból, a nem tudományosnak ismét másból tetsző Berzsenyiig, *egyetlen egyet* sem nevezhetünk, akit kárhoztatni lehessen; úgy nem egyedül Kaszandra érdemlette a tiszteletes említést, hanem az erkölcsi mesék és erkölcsi levelek is, mely két munka felől a purizmus bajnokai azt itélik, hogy ezekben Báróczy elrontotta a maga nyelvét s dicsőségét eltemette, önmagok az erdélyi társak is igazi nyelvrontók; mert avagy magyarul van-e mondva - a szót ezeknek értelmében vévén - „tisztába hozni” (in’s Klare zu bringen?) magyarul-e a „magyar nyelv fővebb tulajdonságait gondoltam gyenge tehetségem szerint lerajzolni, megállandósítani, becsületet csinálni?” (a francia faire honneur után németbe átvitt Ehre machen példájára?) - Tudniillik ítéleteink azért különböznek itt, mint minden más esetekben, mert állásainknak pontjaik különbözök, s egynémely megszerette az alantabb helyet, ahová őt a történet vetni találá, s nem hág fel azon pontra, honnan a nézést tenni illik, vagy oda felhágni erőt nem szerzett, s sok nem is kapott.

<sup>19</sup> „Tökéletes gazdag, szép és ép” - és minden aminek akarjuk! Csak hogy egészen reá illik amit Voltaire mond a francia nyelv felől: C’est un pauvre orgueilleux a qui cependant il faut donner de l’aumône. (Egy rátartó szegénylegény, akinek az ember mégis kénytelen alamizsnácskát adni.) (*Kazinczy jegyzete*)

<sup>20</sup> Illyés András püspöknek Tüköre. MDCV. - Lap. 19. dicsekedik anyjának mondani a szűz Máriát - 1. 48. Egy zsidó íegistenteíenebb, és vakmerőbb a többinél, a koporsóhoz közelgete. - 1. 90. egy éneket, csudálatos dolgokkal teljest, kezdé éneklenni. - 1. 94. Volt egy ember, istentől küldetett. - 1. 175. a vallásnak mindenütt ellene mondatik. - S Gyöngyösi, a Keményiásban azonközben mint a Kaukáz (a puristák szerint Kaukázus) hegyében, amely oroszlanak elloptak kölykében... - és a legszebb tetrastichon, mely valaha írva volt, a Palinodiában; és éppen azért ilyen, mert minden sora neologizál: amint szőke vize lefoly a Dunának stb. (*Kazinczy jegyzete*)

Daykának versei előtt hosszabban szólottunk az új szólások és új szók védelmére, s örvendve látjuk, hogy előadásunk sikeresebb volt, mint reményleni merészlettük, s leghevesebb ellenkező puristáink közül néhányan a mi felünkre áttértek. De ott koránt sincs mind elmondva, amit el lehetett volna mondanunk, ha a kicsapás hosszabb is, mint oda talán illett. Használjuk az alkalmat, s egy értekezésünkből, melyből azok is vétettek, amiket ottan mondtunk, pótlékképpen még egy-két szót teszünk le itt.

Az erdélyi társak lap 19. ezt mondják: „a Cicero halhatatlan beszédei keresetlen, mindennap szókkal vannak írva, melyeken sem az óság penésze, sem az ujság íze nem érzik; cifraság és elmésségek csillámló fényei nélkül; a szolgáló leány is megérthette.” - Oly beszéd, mely a járatlant könnyen megtéveszthetné, de nem azt, aki Rómának nyelvét és íróit nem a szokott felületességgel ismeri. Mert mi úgy hisszük, hogy meghatározni, mi volt legyen a Cicero korában keresett és nem keresett, mindennapi és nem mindennapi, nem oly felette könnyű, mint némely olvasó gondolná; úgy hisszük, hogy Cicerónak beszédeit a néphez nem csak a konyhaleányok - kik a rostrák mellett nehezen fogtak összegyűlni a beszédet tartó consul hallgatására -, hanem sok polgárkák és polgárok is igen csak oly formán értették mint a szombat-helyi meghalt nagyprépost, a rudinai apát és a sopronyi superintendens katedrai beszédeiket érti nagy része az ő hallgatóiknak. És ha egyedül azt tarthatjuk jól írottnak, amit a nép sepreje is ért, ha keresett, ha nem mindennapi, ha csonkított, kinyújtott, elváltoztatott szókkal élni vétek, mi lesz úgy Lucréc, mi Virgil, mi Horác? mit mondunk arra a csinos íróra, a legcsinosabbra, melyet a föld asszonyának nyelve s literatúrája ismert, aki úgy hitte, hogy írása nyerni fog, ha nem *illi*-t, hanem *olli*-t mond? Mi lesz úgy az óság penészén kapva kapó Sallustból, kit a szolgáló leányok meg nem értettek, és aki kevélyebb volt, minthogy a szolgáló leányoktól megértettetni akarhatott volna? mi az ő nehéz, rögzös, zordon beszédű tanítványából, Tacitusból, s mesteréből Thucydidesből? S kinek fogjuk szebbeknek mondhatni elegiáit, a szolgáló leányoktól is megérthetett, könnyen ömlő, természetes Ovidéit-e, vagy a kényesebb ízlésű Tibulléit? - Mint itt az erdélyi társak, úgy fog itélni minden, aki annak értéséig nem emelkedhetik fel, hogy a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.* - De ennek értésére komoly tanulás, el nem foglalt elme, idegen nyelvek ismerete s dolgozási gyakorlások vezethetnek el bennünket.

Minden kétségen kívül azt illik, azt kell cselekednünk - ebben purista és neológ egyet ért - ami nyelvünknek és literatúránknak legtöbb hasznát ígér, és oly hasznat, mely után nem fogunk törekedni sikertelenül, amelyet elérni nem lehetetlen. - S mit nyerünk, ha a puristák tanácsát fogadjuk el? azt, hogy nyelvünk megmarad a maga tisztaságában, természeti erejét kifejti, arcát idegen kecskékkel el nem tarkítja, egy szóval, hogy nyelvünk az *lesz, ami volt.*<sup>21</sup> - S mit nyerünk, ha azt cselekedszük, amit minden lelkes, minden gondos írónk cselekedett? amit Virgil, Horác, Cicero javall és tanít? amit a debreceni grammatika elkerülhetetlennek mond és nem kárhoztat? - azt, hogy a mi műveletlenségének szennyeiben szenvedett nyelvünk ezeket a szennyeit végre lerázza, természeti erejét kifejti, a neki tulajdon szépségben előkél, és ezt idegen, de elfogadható szépség által neveli, fertelmes hosszaságú szavainak farkaikat -

<sup>21</sup> „Megmarad a maga tisztaságában.” És így csínatlanságában, durvaságában, szegénységében is. - „Természeti erejét kifejti.” Fogja azt a neológok útján is. - „Arcát idegen kecskékkel el nem tarkítja.” Az, igenis vétek lenne; de hát a római nyelv el van e tarkítva a görög kecskékkel? a német el e a francia kecskékkel? szemünk ezen idegen kecskék látásához a magyar arcon végre hozzá szokik, s az idegen kecskék a magyar arcon, addig nézzük, hogy végre magyar kecskék legyenek. - „Nyelvünk azzá lesz ami volt.” De mikor volt? az Illyés és Gyöngyösi idejében? a Tinódiában, Pesti Gáboréban? a Látiautucében? (*Kazinczy jegyzete*)

(reménység, remény; békesség, béke; háladatosság, hála; szorgalmatosság, szorgalom; kellemesség, kellem; kegyesség, kegy; alkalmatosság, alkalom; ékesség, ék; csinosság, a kultúra értelmében, csín; szemöldök, az egyes számban, szemöld; árnyék, árny) elnyesi; a rút-alakúakat (esztendő, év) szebbé változtatja, s így a beszédnek könnyűséget, fentebb poétai díszet ad; azt, hogy ideáink, melyeket eddig vagy idegen szókkal vagy éppen nem tudtunk megjegyezni (Luft, eddig levegőég!!! most lég; Wesen, nem valóság, mert a való wahr és das Wahre, és így a valóság nem Wesen, hanem Wahrheit, most lény; Geist, nem lélek, mert az Seele, hanem szellem; universum, universitas és universalis, egyetem és egyetemi - s így egyetemi historia; virtus, egykor jóságos cselekedet!! most rény; simplex, einfach, egyszerű; modestus, szerény; billig, méltány; leichtsinnig, könnyelmű; eifersüchtig, féltékeny; Stoff, anyag; Fülle, telj; Reim, rím, mert a cadentia egészen egyéb; statua, szobor, mert az oszlop columna, a bálvány pedig idolum; Der Grund in einem Gemälde, alagy; geschickt, ügyes, ungeschickt, ügyetlen, nem idétlen; Sinn, érzék; zart és Zartheit, gyengéd, gyengédség; Reitz, charme értelemben, kecs, irritation értelemben inger; imitari mimelni; wiederholen, ismétleni) - hogy, mondom, ideáink, melyeket eddig vagy csak idegen szókkal vagy éppen nem tudánk megjegyezni, s midőn el nem kerülhetünk, vagy midőn szegénységünket megvallani nem akartuk, nem gondolván vele, értetünk-e vagy nem, a szomszéd idea szavával tettük ki (mint igaz, justus és verus), már egy részben nevet kaptak, és idővel (mint Muth, Frechheit, Frevel, Genuss, Bewusstsein, Bedürfniss, feierlich, höflich, empfänglich, fein, Schwärmerei, crime és délit, Meuchelmord, Hochverrath, Verachtung, s ezer meg ezer más) nevet kapni bizonyosan fognak, s így propter egestatem linguae nem maradunk tudomány és tudományos munkák nélkül; azt, hogy szólásunk, a köznép szólásaitól eltávozván, nemesbbé lesz, energiát, precíziót, kellemet, zengést nyer; végre azt is óhajtanók, nagyon óhajtanók, hogy e nyereséget sokan tudnák becslni, hogy nyelvünk *többszínűséget* (Vieltönigkeit) kapván, Homért és Horácot, Livius és Tacitus, Klopstockot és Voltairt egy nyelvben fognánk ugyan, azaz magyar szóból fűzött beszédben, de nem *egynemű* beszédben, s mindenikét a *neki tulajdon színben-tónban*, fordíthatni. - Felér-e ennyi haszonnal, amit nekünk a puristák ígérnek? s nem volna-e oktalanság az ő tanácsokat követnünk? - ha való, hogy minden jobb, minden lelkesült író, gyakorta nem akarva s önmagától is meg nem sejtve, új szólásokat teremt; ha való, hogy a nyelv aszerint változik és bővül, amint ideáink s ismereteink szélesebbre terjednek; ha való, hogy egyedül a kihalt nyelv változhatatlan, az élő pedig, jobbra vagy rosszabbra, mindig változik.

De mint arrogálhatja magának ezt a hatalmat egy vagy más író? Szókat *erővel származtatni* is vétek már: mit *teremteni* is? Van-e erre példa a görög, a deák s az új nemzetek nyelveiben? Ezen ellenvetésekre felelnünk kell, mert megvalljuk, hogy a nyelv szentebb birtoka az egész nemzetnek, mint hogy azt kéje szerint illethesse minden - kiki; kivált midőn a dologhoz olyak is fognak, akik ahhoz semmit nem értenek, s végre még az a rettenés szállhat meg bennünket, hogy ami a Bábel tornya körül történt, közöttünk megújul. - A szabadságot minderre az író ottan veszi, ahol a leuktrai s mantineai hős vette azt, hogy az ellenséget sine imperio megverje s honát az elnyomástól megmentse; ott veszi, ahol az veszi a magáét, aki, látván, hogy némely hang még nem kapott betűt, az azok nélkül szükölködőknek siglát ada, s a betűk számát megszorította; ahol az vette a magáét, aki a lant négy húrjaihoz többeket fűzött, míg a számtalan változtatás annyira ment, hogy most már a fortepiano-ban a legzengőbb, leg-tökéletesebb muzsikai szert bírjuk. - Csak nyerjük meg tehát a diadalt, mint Epaminondas, s nem fogunk rettegetni a kárhoztatástól, min ő nem rettegett, mert tudta, hogy a vad sokaság, és azok, akik abban a legszemtelenebbek, legkajánabbak, megtévedhetnek ugyan, s üzhetik dőreségöket, de az irigység fenésege utoljára is magasztalássá, s gyakorta még hálává is vál. - Teremte-e új szokat a görög író, azt nem igen tudhatjuk, mert Musaeusnak s Orpheusnak írásai elvesztek, s a Homer idejében a nyelv már kész és bőv, sőt gazdag volt, s minthogy a

későbbi írók az ő szavaival mint az egész nemzetével éltek, ezek közt az ő általa alkottakra nem ismerhetünk; sem azt nem ítéltük meg, igen keveset kivéven, mely szókat vett a Cecrops népe az egyiptiektől, elveszvény nyomaik. - Az ezzel rokon deák, szorultságában azzal segíté magán, hogy a görög szókat minden félelem és kétségeskedés nélkül vitte be a magái közé. Ugyanezt tették a római nép és nyelv leányai, az olasz, francia, spanyol és portugál, hol a deák, hol a görög szókkal, s a német e két régi és az új francia nyelvek szavaikkal, azzal rejtven el szegénységöket és a kölcsönt, melyre őket a megszorulás kényszerítette, hogy a felvett szók terminatióit elhányták, s így az egészen idegenekből nacionalizáltakat csináltak; s minthogy az ilyekkel az ő íróik literatúrájoknak első ideje óta mostaniglan megszakadatlan sorban éltek, azok önálok éppen úgy tartatnak honiaknak, mint magyar születésűeknek a Frangepánok, Hallerek, Mitterpacherek. - De egészen ellenkezőképpen van minálunk a dolog; az idegen szók a mi nyelvünk szavai közé teljességgel nem illenek, azok ezek közül kirívnak s szegénységünket, szorultságunkat s a szégyelt kölcsönt minden nyomon elárulják. Ha mi a görög és a deák szókat francia terminatióikkal vettük volna fel (tón, triumph, théâtre, tónusch, triumphusch, theatrum) ezek az idegenek kevésbé bántották s bántották volna füleinket. - Ide járul, hogy az egyik botlásból a másikba vetődött íróink Teréziának uralkodása alatt kevélységre szoktaták a magát nagyra tartani kezdő szegénylegényt, kinek az alamizsnácskára s kölcsönre oly nagy szüksége volt, hogy inkább meztelen legyen, minthogy magát idegennel fedezgesse; s minek utána még az oly író is, mint Kónyi János hadiszolga, megmutatá, hogy nélkülök ellehet, s fél század óta az idegen szókat nyelvünkben úgy rettegjük, mint a pestist, nem tehetünk egyebet, mint azt, hogy magunk termesszük, fonjuk s szövjük ruháinkat; hanemha tovább is meztelen akarunk maradni.

De ha van-e e szabadságra bennünket felbátorító példa más nemzeteknél? - III. Gusztáv, a még élő szerencsétlen királynak atyja, így pótolta ki a svéd nyelv lexikonának üreit, nem mint király, hanem mint író; s a nép reá ismert a célzott haszonra, s a bővítést hálának érzéseivel fogadta el. De mi szükség idegen példákat keresnünk, látván, hogy sok szavai Barczafalvinak és Dugonicsnak az indigenátust megnyerték, s Virág, a mi horáci originálítású írónk és a mi szerény merészségű Kisünk sokakra már reá nyomták a sanctió pecsétjét? - Új nyelvet a sokaság teremte: a már készet (amint azt Wieland megmutatta Adelung ellen) nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhághat; s az újonnan teremtett vagy származtatott szónak elfogadására mindig hajlandónak fogja magát mutatni a nép, *ha az multhatatlanul szükséges és széphangzású* lészen,<sup>22</sup> és ha az író azzal gyakrabban nem él, mint illik, s stíljével a füleket elbájolni tudja. Midőn Báróczy írt, azt merni korán volt volna, s valljuk meg, hogy ő e munkára elkészülve nem volt; ezt senkitől nem várhattuk volna inkább, mint Révaitól. A váló pont örökre el lesz ugorva, ha most nem tesszük; ha pedig tesszük, a nyelv óriási léptekkel fog haladni minden szakaiban. Mi jobb, csinálni-e új szót, hogy e szó nélkül ne legyünk tovább? vagy ne csinálni, de nélküle örökre ellenni?<sup>23</sup>

De ha Báróczynak ezt nem köszönhetjük is, az hogy közelítettünk e ponthoz, s hogy most e ponton állunk, egyenesen az ő érdeme, mert ő érezteté legelőbb és leginkább, hogy ha akarjuk, menni fogunk, midőn a maga újításait a legcsinosabb, leggondosabb stíl és azzal az egészen ismeretlen báj által mindazoknál, akiknek ízlése a szépet elismerni tudta, kedvességbe hozá, és aki éppen emiatt puristáink által a legveszedelmesebb nyelvrontónak tartatik, holott Besse-nyei, ki nem éle kevésb idegen szólásokkal, de akinek írásaiban a legcsinatlanabb pórbeszéd

<sup>22</sup> Ha Barczafalvi belörmészt és bőrdéket nem csinált volna, a belse, emlep, ermec, esde, gyepleg, idom, közömb, nyillám, úgy találtak volna kedvességet, mint a cím talált. (*Kazinczy jegyzete*)

<sup>23</sup> Herder azt mondja, hogy amely nemzet a szót nem bírja, a dolgot sem bírja; s a mondás nem szenved kétséget. (*Kazinczy jegyzete*)

együtt áll a franciás kifejezésekkel, magától minden olvasóit elkergette. A Báróczy múzsája egy gráciaalakú s növésű, nagy nevelést nyert leány, kinek még selypítéseit is kellemnek vesszük: a Bessenyeie - ha a kép nem volna illetlen - egy alföldi piros-pozsgás leányasszony, ki ama körül cselédkedik, és akin az asszonyától eltanult városi szólás, az asszonyától ellopkodott ék sem áll jól, mert aközé, amit felszedett és ami neki tulajdona, nem tud hozni összeillést. S az olvasó elakad, látván, hogy az, aki szüntelen panaszolja nyelvének szűk voltát, a kész szókkal finnyáskodik élni, s a Tisza partján ismeretlen *silány* szó felől, mely magyarosan hangzik, és mivel nüanszot fest, igen becses szó (Holmi l. 339.) azt itéli, hogy az „soha sem volt magyar szó, nem is lesz”.

Báróczyt nekünk Prytanéumunkba kellett volna zárunk, s azt tennünk tisztévé, hogy javunkra holtig dolgozzék: de őt egy szerencsétlen megtévedés literaturánktól örökre elpártoltatá. Gyógyító kezek alatt lévén egykor s még ifjabb esztendeiben, orvosa vágyást gerjeszte lelkében azon homályt szerető tudomány megtanulására, mely érceket nemesít, s tanítványainak azt igéri, hogy háromezredre fogja kinyújtani életöknek napjait, sőt, halálok után testök összeapríttatik s nem tudom, mely lében tartatik, őket újólág életbe hozza. Abban hagyá tehát a dicsően futott pályát, s egészen ezen minden erő összesorvasztó tanulságnak feküdt, de úgy, hogy keble nyelvünk iránt soha el nem hidegedett, sőt annak s literaturájának előmentét buzgóan óhajtotta, annak virágoztatására másokat úntatlanul serkengetett. Úgy hitte, hogy tudományában sokra ment, és hogy az által felel meg rendeltetése fő céljának, ha tapasztalásait minél messzebbre viszi, s a maradéknak írásban hagyja. Ennek voltak szentelve minden napjai holtáiglan. Én, aki ezen, amint ugyan nekem látszott és látszik, vastag megtévedésben nem csak nyelvünk nagy veszteségét, hanem magát a tisztelt embert is szívesen szántam, eltitkolt borzadással hallgattam némely magyarázatait, melyekre engemet szerető szíve bizakodva fakadozott, s behúnyván szemeimet az oly dolgokra, melyekhez semmit nem értek, tiszteltem Báróczyban azt a tiszta moralitású férfit, aki e szédítő szenvedelemben is eléggé józan, eléggé erős marada, sem a másét nem illetni, sem füstbe bocsátani a magáét; amit társai többére, elragadva a bizonyosnak tetsző remény által cselekesznek. Egy almányi nagyságú sárga réznél egyebet, mely felől azt állította, hogy az ólom volt, ő egyebet nem igen nyere adepteskedéseivel, ha tudniillik azt is nyere; de oly bölcsen élt a Bécs pompája közt, hogy azzal, amit neki hivatala hónaponként ada, magát bőven beéré, s szüleinek halála után sem a jószágban nem osztozott, sem annak jövedelmeiből részt venni nem kívánt s nem vett.

Born Ignác, udv. tanácsos egész Európában elhíresedett az amalgamálás s egyéb kémiai felfedezései által; erdélyi magyar volt, s ottan lakott, ahol Báróczy; s nekem, ki mind ezt, mind azt ismertem, hihetőnek látszott, hogy a kettő nem csak baráti, hanem kémiai szövetségben is áll egymással. Ezt hinni annál hajlandóbb valék, mivel tudtam, hogy Born a Báróczy barátját, generalis báró Vay Miklóst, ki Párizsban és Londonban kémiai leckéket is veve, azon bizodalommal tisztelte meg, hogy némely kémiai processeiben társává választotta. (Born a generális karjai közt lehellette ki lelkét Bécsben 1797. jul. 17-én.) S e gyanításban nagyon megcsaltam magamat. Sőt Báróczy a Born igyekezetei felől keveset tartott, s az nem volt csuda, mert Born a természet erejét természeti, Báróczy azon a csuda úton nyomozta, melyet itten említünk.

Erkölcsei Meséinek s Leveleinek kiadása után huszonöt esztendő múlva jelent meg ismét egy munkája, a Védelmektetett Magyar Nyelv. (Bécsben, Hummelnél, 1790.) Mint korántabbi három munkáiban rettegve óvta magát a deák szóktól, úgy itt azokkal szükség nélkül is élt. - Magától vettem, hogy egy alkímiai tárgyú munkát francia nyelven írt, de annak kieresztésétől a cenzor eltiltotta. Magyar nyelven jelent meg két munkája: Az új Adeptus, és Rózsikának titkai; azokat, minden igyekezeteim mellett, nem láthattam. Nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a Rózsika neve a rózsánévre nem irányozna, melyet némely olvasónk érteni fog.

Erdélyt, azután hogy azt 1760. elhagyta, többé meg nem látá, amint erdélyi barátaitól tudom, egy ifjú esztendeiben tett gondolatlan fogadásának rettegése miatt, mely ha talán gyengeség is, festi az ő széplelkűségét. Eléggé honának kebelében lelte ő magát, midőn a magyar földről Bécsbe felment, és a Bécsben lakó magyarokkal mindennapi társaságban élt; s megkedvelt foglalatosságainak megszakadásaért nem lelt volna elég pótolékot azon örömben, melyet neki a lemenetel adott volna.

Báróczy a legnemesb lelkű, a legtisztább humanitású, közönségesen tisztelt s szeretett ember volt. Midőn 1803. jun. 12-én az únapot követő, Bécsben fényes vasárnap engem Szépkútra kivitt, s ott a vendégekkel tömött ebédlőbe belépénk, csaknem minden asztal mellől ismerő szemek köszöntötték a tisztelt öreget, s sokan felszökdöstek székeikből, hogy neki nyájasságokat mondjanak. Lestem, ha e tekintet Báróczynak nyújtatik-e vagy a gárda-tisztnek, s részvéve láttam, hogy ez a személyt illeti, nem a paszomántos frakkot. - Nemzetünkben senkit nem láttatott feljebb becsülni, mint a fiumei gouvernőrségében meghalálozott referend. Pászthoryt, Barcsayt, báró Orczy Józsefet, és kivált Vayt, ki Báróczy felől azt vallja, hogy gyengébb esztendeinek ő volt védangyala, hogy a jónak szeretetét leginkább ő csepegtette szívébe. Soha nem szólhattam én a nagy Pászthory s az igen nemeslelkű Orczy felől, soha nem neveztem Barcsayt, hogy erdélyisen zengő szava hangosabbá ne vált volna; de mindenkor elnémult, midőn Bessenyeire fordult a beszéd. - Ezer meg ezer idvezléseket bíz reám minden elválásunkkor Vayjához, s ennek tiszteletes nőjéhez, báró Adelsheim Joannához, egyik legfőbb díszéhez a magyar asszonyi rendnek, kit a születés s az orosz császárnéval s ennek testvéreivel, a bajor és svéd királynékkal együtt vett nevelés *bádenivé*, a házasság s nyelvünknek legtökéleteseb megtanulása, nemzetünknek szeretete, s két nagyreményű férfimagzat *magyarrá* tettenek. - Midőn azon órákra emlékezem, melyeket 1786., 1788., 1789. és 1791-ben Pászthorynak és Báróczynak társaságában töltheték, Phaedonnak képzelem magamat. - Báróczyval együtt láttam Barcsayt is, és a derék Danczkayt.

Igen kedves barátja vala Somsich is, a deák epigrammatist, s hihető, hogy közöttök a szövetséget a római klasszikusok szeretete foná, kiknek írásaiban Báróczy igen járatos volt. Ő a neki oly igen kedves Tacitusból és Senecából,<sup>24</sup> valamint Virgilből, Horácból és Juvenálból is, egész lapnyi darabokat mondogata el minden készület nélkül, midőn a beszéd egyikének vagy másikának szavaira emlékezteté. Ezt tette akkor nap is, midőn Szépkútról Bécsbe visszajövének, s a szekeren az előttünk fekvő várost a hajdani Budával s mostani pusztaságainkkal összehasonlítánk.

Báróczy nem vala nagytestű, nem vala magas; hajai feketék és tömöttek öregségében is. Arca, színe, fekete szemei, hangja nem vidámak, nem nyájasak, s társalkodása tartózkodó, de beszéde oly kedves, mint írása. Kiadásunk előtt álló képe nem hasonlatlan a Fuchs által (kit, a neki és Barcsaynak tulajdon és Barcsaynál gyakorta csipős elbérmálással, Rókának nevezett) festett képhez, de amellyel, művészi okokból, megelégedve nem vagyok. Egy újabb képét, a Czetter által 1797. metszett réz után, még ez idén fogja venni tőlem a közönség. - Egészségére igen nagy gondja volt, és amiatt némely különösségeket követett el, melyeken az idegen felakadhata; hihetetlen vesztegetéssel ette a nádmézet, s még augusztusban is friss meggyet éve leltem, mert, úgymond, abban sok kén vagyon. Halála előtt húsz esztendővel társaságában

<sup>24</sup> Bessenyeitől tudom, s gyermekeimnek őket élesztendő kevélységül jegyzem fel itt, hogy szépatyjok, referándánus Török, a magyar gárda ifjait szüntelen ezen két író olvasására tüzelgette, hogy a Bécs veszedelmei közt megtartassanak. Bessenyeitől tudom azt a felette nemes gondját is, hogy szállásának, hátulsó egyik szobájában minden este terítve volt egy asztal, hideg sülttel s honi itallal megrakva, hogy a theáterből kijövő gárdok itt leljenek frissütést, s erszényeiket kíméljék. Áldás a széplelkű férfi emlékeztére! (*Kazinczy jegyzete*)

tiltott szó volt a halál neve, mint a görögöknél; későbben vele inkább megismerkedett, s úgy szólott róla, mint amelytől már nincs messze. „A napnak minden részében így találta, édes földim”, mondá histor Prof. Zabolai Kis Sámuel úrnak (maros-vásárhelyi ref. collég.), amidőn ez 1808 meglátogatója, és Báróczyt, atyjának iskolai barátját, Senecát olvasva s excerpálva lelé - „minél kevesebbek hátra lévő óráim, annál több hasznukat akarom venni.” - Ugyanazon eszt. október 6-dikán, már hetvennegyedik esztendejében, gyalog sétála be velem a gárda palotája megől, hol ebédelni délután négy órakor szokott volt, a városba, s Binz antikváriusnál, Szent István mellett, theosophiai írásokat vásárla, azalatt míg én a klasszikusok és magyar historikusok halmazatjait néztem végig, s azt mondotta, hogy kevés napjainak minden üres óráit e tárgyra szenteli, s tapasztalásait papirosra teszi, hogy azokat valamely vele rokon lélek használhassa. A Grábennek közepén ölele meg utolszor. - Lakása a gárdánál az első emeletnek két végső szobája volt Schönbrunn felé. Úgy hisszük, hogy ez nem lesz mondva minden magyarnak haszontalanul.

Báróczy meghalt Bécsben 1809. december 24-dikén. Véle együtt hala ki nemzete, melynek ő fődisze volt. Seregnél soha nem szolgált, de a gárdánál lépcsőnként az őbersterségig méne fel, mellyel 1803. és 1808. között nyugodalomra lépett. Képét s írásait az enyedi kollégiumnak, bizonyos pénzt az enyedi ispotálynak, szekérét és lovát pedig generális báró Vay Miklósnak hagyta. - Boldog, aki életét magának, barátjainak s hazájának élheti, s ennek életében is, halála után is használhat!

Szent a hely, aholott nagy ember álla;  
S példája századok multával is  
Buzdítva szól a jóknak lelkeikhez.

(Goethe, *Tassójában.*)

## A MAGYAR VERSELÉSNEK NÉGY NEMEIRŐL

A magyar poézis négy különböző nemeit ismeri a verselésnek:

*Első* az, midőn a négy, vagy *Bessenyei György* olta már csak két sorok utolsó két szillabáikban egyenlő hangzás (*rím*, németül *Reim*, görögül *homoeioteleüton*) kerestetik, anélkül, hogy a versíró a lábaknak hosszú vagy rövid voltára ügyeljen. Ha a sor tizenkét lábból áll, úgy ezen felül arra is vagon gond, hogy a szó a hatodik szillabában mindég megakadjon, és a sort két hasonló hosszúságú részre ossza. - Könnyebb neme a verselésnek nincs; s látni, hogy valamely így írt költeménynek csak egy sora hozatik elő, nem tekintvén a szóknak poétai öszvefűzéseket, egyedül a cezúra támaszthat gyanút, hogy az előhozott mondás talán ugyan vers akar lenni. De minekutána horvátországi bán *gróf Zrínyi Miklós* és őutána *Gyöngyösi István*, a most elmúlt századnak utolsó negyedében pedig *Faludi Ferenc*, *Bessenyei György* és *Barcsay Ábrahám*, a paulinus *Ányos Pál*, generális és abauji főispán *báró Orczy Lőrinc*, *gróf Ráday Gedeon* az id. (szül. 1713. októb. 1-jén, mh. 1792. aug. 6-dikán) és testvérétől született unokája *gróf Teleki József*, koronaőr s ugocsai főispán és már az előtt királyi főigazgatója a pécsi kerületbeli oskoláknak (szül. 1742. aug. 1-sőjén, mh. 1796. szept. 1-jén), későbben osztán *Virág Benedek* székesfejérvári professzor, és még ma is három elhalhatatlan dísze a magyar Helikonnak, *Kis János*, a Dunántúl lévő evang[élikusok] superintendense Sopronyban, a Himfy neve alá rejtezett *Kisfaludy Sándor*, Sümegen, Szala vármegyében, és *Berzsenyi Dániel*, Niklán, Somogyban; versifikációknak e nemét nem tartották érdemetlennek, hogy rajta örökké élendő költeményeket költsenek: minekutána látjuk, hogy nyelvünk a rímekben



felette szegény - százszorta szegényebb, mint a német, s ezerszerte, mint a francia és olasz - véghetetlenül finnyásoknak kellene lennünk ha ennek zengésében gyönyörűséget nem találánk; noha *Virág* tiszteletet érdemel, hogy a klasszikusok példájára tért, s nem csak fennrepülő ódáit, hanem még azon énekeit is, melyek felől azt hittük volna, hogy csak rimes versekben dallathatnak, görög és római móduszonokon dallotta, mint a nagy Klopstock a magáéit.

-----

Nem ismerek az élő nemzetek poétái között senkit, az egy Lavateren kívül, aki ezt a duda módra zengő tetrachordont pengetni nem szégyellte volna; s örvendhetünk, hogy *Bessenyei György* a franciákat követvén négy *ghunglumi* helyett csak kettővel élt verseiben. Őutána írta a tetrastichonok helyett a distichonokat a két *gróf Teleki, Ádám*, a Cid fordítója (kir. kommisszárius a kolozsvári districtusban 2-dik József alatt; szül. 1740; mg. 1792) és *József, Horváth Ádám, Péczeli* s a közkedvességet nyert *Csokonai* s mások, kiknek nevek légiói *Édes Gergelyig* s *Mátyási Józsefig* hímek és nők egyetemben.

*Második* neme az, melyet a görögök után a rómaiaktól vettünk. Első példát erre *Erdősi* (Sylvester) *János* mutatott. Verseit láthadt Újszigeten 1541-ben kijött Új-Testamentomának elején, s *Virág Benedeknek* magyar poétaiban, kik római mértékre írtak 1540-től 1780-ig. Pesten, Trattnernál, 1804. - Erdősinek nyomán sokan indultak el, de mindnyájan haszontalan alkalmi versezetekkel. *Birsi* is ily köszöntő verssel újította meg az avuló példát 1764-ben. *Kalmár Györgynek* vala fenntartva az a dicsőség, hogy legelébb egy egész csomóval ő jelenjen meg; de ő bosszantásokra énekelt a múzsáknak. Sivatag verseit lásd *Prodromuszában*, Pozsony, 1770. - A nagy *Ráday* (Gedeon, kiről már feljebb is vala emlékezet; a szintoly nagy és hasonlóképpen szerencsés verselő Pálnak fia, s atyja az 1801-ben meghalálozott koronaőr s septemvir gróf II. *Ráday Gedeon* excell-nak) jóval azelőtt, hogy *Kalmár* megjelent, gyakorlotta magát e versnemben, s már 1772-ben, midőn én, még gyermek, ismeretségébe jutottam, titkos szekrényéből olvasgatta előttem verseit; 1766-ban pedig péceli kastélyának száláját kolosszális nagyságú s rézmetszeteknek tetszeni akaró festésekkel ékesítetvén, minden kép alá egy-egy hexametert csinált s íratott fel. (Lásd erről *Orpheusomat* az I. kötet 434-dik lapján.) - *Baróti Szabó Dávid* kassai volt professzor, *Kőszegi Rajnis József* és mindjárt utánok *Révai Miklós*, csaknem ugyanazon egy időben adák ki verseiket; *Szabó* megvallván kiadatott verseiben, hogy *Rajnis*, kit ő a versek kiadásában megelőzött, az új lant pengetésében megelőzte őtet<sup>25</sup>, s a dicső példa számos követőket talált, kik között *Virág Benedek* és *Berzsenyi Dániel* ragyognak első karu csillagzat gyanánt, mégpedig vetélkedni mérészlő társ nélkül.

A *harmadik* nemére *Ráday* adott mind példákat, mind leckét. Érezvén, hogy a nem skandált ének örök ellenkezésben van a muzikai kompozíciókkal, s szertelen olvasása szerint járatos lévén a németek, franciák és olaszok literatúrájokban, kik verseiket skandalátlanul soha nem írták, ezeknek példája szerint kezdette mérni dalainak lábait. Ő tanította ezt a különbséget érezni Verseghyt, Földit s engemet. Az új leckét Földi Csokonainak, és Daykának adánk által s literatúránk amattól *Kleistnak Tavasztát, Lillát és egynehány szép dalát* kapta az Ódák

<sup>25</sup> A németek közt Klopstock kezdette a jobb példát *Denis Mihály* Schardingi születésű jezsuita, végre alörje a cs. k. Bibliotékának Bécsben, s. udv. cons. (mh. 1800) követőjévé lett Klopstocknak. A jezsuiták örvendve nézték, hogy egyik társok új fényt ragaszt szerzetekre. Szó esvén Denisnek verseiről besztercei klastromjokban (1773) egy *Rauch Ignác* nevű jezsuita a fiatal Székelyt arra buzdította, hogy tenne próbát, lehetne-e homoeoteleüntalan verseket írni magyarban is. Így támada Szabónak az a verse, melyet e szókon kezd: *Egy izmos Csatlóst inárol leszede, A kínzó köszvény sat. (Kazinczy jegyzete)*

kötetében; Dayka pedig annyira megkedvellé a Hermione új példáit, hogy ez első versnem szerént írt becsesb darabjait nem sajnálta nagy részben újra dolgozni.

*Negyedik* nemét teszik a leoninus versek, melyek a setét századoknak példája után nálunk is szokásba és kedvességbe hozattak azoknál, kik a poézis belső becsét nem értették. Ezen versek arra vannak kárhoztatva a múzsáik által, hogy semmi szépségeket ne fogadhassanak el. Soha nem olvasta ezeket, nem mondom gyönyörűséggel, de nem csak eltűrhetetlen bosszúság nélkül is, senki, aki érzi, mi a szép, azaz, aki ízlését a régi és új klasszikusok studiuma által képezte. Azonfelül, hogy leoninus versfaragóinknak még eddig ismeretes munkájokban nincs egyéb intempestiva eruditió nál - ha t. i. az olyas eruditio érdemes a szép nevezetre! - semmi elmésség, semmi szökellése a fantáziának, semmi nemesebb, melegítő érzés; a római mértékű verseknek kádenciára szedése (ők így nevezik a rímet, a homoeoteleüton) oly nevetséges dolog, mintha valaki a Vaticanus Apolló szép státuáját testi színnel kenné bé, a vakon hagyott szemalmák helyébe üvegszemeket rakna, az isten lobogó üstökét a márványról lefaragtatná, s helyébe egy undok parókát tenne. -

Versifikációinknak e négy nemét a *Zrínyi* - *Sylvester* - *Ráday* és - *Leoninus* nevekről lehetne és illene elneveznünk. Az első rendbeli verselés ugyan régen ismeretes vala már a *Zrínyiász* írója előtt: de ezen a régiek közül leginkább ő dicsőítette meg magát; minden bizsonnyal méltóbb a szent koszorúra, mint a szerencsés erű *Gyöngyösi István*. - A negyedik versnemnek könnyű folyamatú nem feltalálója, hanem csak elterjesztője, kímélést érdemel, és emiatt eléggé ismeretes nevét szíves tisztelettel elhallgatom.

## SZONETT

A *Sonetto*, így írja az olasz e nevet a maga *sono* (hang) és *sonare* (hangzani) szavaitól származtatván; a francia a *sonner* (hangzani) szótól *Sonnet*-nak, s a kimondás a két nyelvben alkalmasan egyez; a provençali Truvadurok (Truobadours) találmanya. Az a távol kor az asszonyoknak édeskés tiszteletekben lelte volt örömeit; éneklők ösvegyülekeztek innepeiken, s hol egyenként, hol vetélkedő énekekben (*tonson*) dallottak a csengő viól mellett. Így támadta Franciaországban a szonett.

A dal innen a XIII. században általment Olaszországba, s ott a kényes zengésű s rímekben felette gazdag nyelvet elannyira megkedvelé, hogy most már nem francia, hanem olasz eredetűnek tartathatik, s legfőbb dicsőségére juttatván Petrarca által, egyedül olasz vagy az olasszal legszorosabban rokon spanyol és portugál nyelveken kíván zengeni. E most nevezett három nemzet szonettjeik mellett a francia, angol és német szonettek nem kaphattak kedvességre, s tudva vagyon, mit mond Boileau a francia szonetról Poeticájának II. könyvében, s Goethe mely okát adja, hogy ő a verselésnek e formájában nem költ:

Ich schneide sonst so gern aus ganzem Holze,  
Und müsste nun doch auch mitunter leimen.

A publikum ismeri művészi gyakorlottságát a hasonlíthatatlannak, s tudja, hogy ő, ha érdemetleneknek nem ítélné magához a chronostichonokat, e nehéz játék nemében is mesteri miveket fogott volna adni; igaz oka tehát, hogy ő szonetteket nem írt, nem ez lesz, mintha ő e nyűgben nem fogott volna mozoghatni elég könnyűséggel, hanem az, amit a velencei epigrammái közt a 76. szám alatt vall:

Was mit mir das Schicksal gewollt? Es wäre verwegen  
Das zu fragen; denn meist will es mit vielen nicht viel.  
Einen Dichter zu bilden, die Absicht war ihm gelungen,  
Hätte die Sprache sich nicht unüberwindlich gezeigt.

Csakhogya ez az ok itt, Goethének szonettjében, melynek két utolsó sorát említünk, nem vallathatott meg, s egyedül kitaláltatni akarja magát.

Az afféle persziflázsok, amilyenekkel a németek Bürgernek s Schlegel August Wilhelmnek idétlen tanítványait igyekeztek magok közt elnémítani - mert maga Bürger és Schlegel oly szonetteket is adtak, amelyek az olaszoknak legszerencsésebb szonettjeikkel bátran öszvemérkezhetnek -, nem egyébre valók, minthogy azok felett, ahhoz képest, ahogy vagy elmésen sülték el vagy tompán, vagy nevéssünk vagy ásitgassunk. Az elmésség nyilai előtt a legszen-  
tebb sem mindég eléggé magas, s a hívatlan poetastereknek nyakszegő szökése magát a dolgot nevetségessé még korán sem teheti. Ahelyett tehát, hogy az efféléket rakogatnánk a hérc serpenyőjébe, egy igen komoly nemű megtámadást veszünk itt ítélet alá.

Voss, a szép Luise atyja, s a Homér, Virgil, Horác halhatatlan fordítója a Jénai Tudom[ányos] Újságokban (1808. júniusi füzet) egy hosszas kikelést teve a szonettek ellen, melynek alkalmául a Bürger szonettjeinek recenzióját vette, és amelyben a transzcendentális úton bizonyítja, hogy a szonett általjában semmit sem ér, és semmit sem érhet. „Gestrebt habe ich, úgymond, wie irgend ein anderer, nach dem Innern der Verkunst, und in allen mir verständlichen Völkerzügen die allgültigen Elemente der rythmischen Zeichensprache bis zu den Urquellen des Menschengefühls verfolgt: warum aber, und zu welchem Zwecke das Sonett gerade zweymal vier Zeilen mit zwey Reimen von bestimmter Verschränkung, und gerade zweymal drey mit zwey oder willkührlich gehäusten und verschränkten an einander gefügt, verlange, das blieb bey der leisesten Aufmerksamkeit meinen Sinnen so unverständlich, wie die mystische Zahl jenes Thires in der Offenbarung.” - Mi nagy tisztelettel tiszteljük azt a filozófikus szellemet, mely mindent, még az érzés és izlet tárgyait is, nyomozza és fejtegeti. De ha a transzcendentális filozófia komor mûzsája a szonettet olyatén formának bélyegezné, mely egyedül azért szép, mivel azt egy elavúlt módi szépnek nézte: úgy kénytelenek volnánk a siket mûzsát, melytől megtagadtatott a hallás, s magát mégis zengés dolgában bírónak szeretné tekinteni, *szánnunk*. - Klastromba vele, aki *tőlünk festőktől* akarja tanulni mi szép! ezt mondja Conti Emilia Galottiban. De erre itt nincs szükség. Szimmetria és Eüritmia a szonettben annyira tolják fel magokat fülre és szemre, hogy azokat csak a siket, csak a vak tagadhatják. Herder egészen másként ítél: (VII. köt. I. 294. a Tübingi kiad.): „Es müsste ein sehr barbarisches Ohr seyn, das nicht, zumal unter jenen Himmel, die Musik dieser Versarten fühlte. Der weitverhallende Wohlklang einer regelmässigen italienischen oder spanischen Stanze, die schön verschlungene Harmonie eines vollkommenen Sonetts, Madrigals, oder einer vortrefflichen Canzone, tönt so anmuthig, der Tanz ihrer Sylben ist so ätherisch, dass ihn insere deutsche Sprache vielleicht auch gar nicht nachahmen sollte.” - Ha a Donnerstrunkhausenek nyelve (Candide par Voltaire), melyet mi magyarok, mint a franciák, annak utolérhetetlen egyéb tulajdonai csudálásában s irígylésében, emlegetni nagyon is szeretünk, okozta a maga nyelve zordonsága miatt piruló Voss neheztelését, végye a leckét a zordon nyelv; nekünk, kiknek mosolygóbb örök jûta, az nem szól.

Az említett megtámadó legnyomósb vágyai abban állanak, hogy ki lévén szabva a szonett sorainak számok, s meg lévén határozva, mely helyen mely rím álljon, az ének szabadon nem szárnyalhat, s minden nyomon kiismerszik, hol kellett éneklőjének toldani, hol nyesni; s éppen ezt mondja Goethe is az említett két sorban. De e vád, bár kisebb mértékben, a mesterségnek minden nemeire reáillik, avagy nem éppen abban áll-e a mûvésznek mûvészsége,

hogy a szűk határ közt és a nehéz teher alatt szabadon s kényére lebegjen, s úgy hozza teljesedésre koncepcióit, mintha igyekezetivel semmi nem ellenkezett volna? A deák elégiában is (nem úgy a görögben) minden disztichon, az újaknál is minden stanza egy külön egészlet teszen, azonban a génusz benne szabadon lebeg; s aki maga művész, ezeken is kiismeri, hol kell toldani, nyújtani, elszabni, rövidíteni. - De ne vizsgálgassuk, mi *lehet*; lássuk, mi *van*. Az ausóniai nyelveknek oly szép szonettjeik vagynak, mint az antológia legszebb epigrammjai. S ez az öszvehasznált azért is ötöl elménkbe, mivel a *festő* és *érzékeny* görög epigramm szonetté, s a *festő* és *érzékeny* szonett viszont görög ízlésű epigrammá oly szerencsésen változtathatik által, hogy senki ki nem ismerheti rajtok az általöntést.

Nálunk egy nagy reményekre szabadító ifja Gömörnek, a korán elholt Farkas Károly, és a közönségesen szeretett Csokonai próbálák legelőbb amit a németeknél Weckherlin már 1616 merészlett. Csokonainak szonettje áll Lillájában (Váradi kiadás, lap 28.); *Farkasnak* pedig azon kötet versezeteiben, melyeket Pesten 1805. *Múltságok* cím alatt ada ki, három szonettjét találjuk. De Csokonainak és Farkasnak próbájok nem több, mintha nem is tették volna; mert Zrínyi nemű, azaz skandalátlan rímes sorokat szonettre venni nem szabad; a Csokonaié skandált sorokban van írva, de rövidebbekben, mint amilyeneket a szonett kíván. És osztán a jó Csokonai, aki oly igen örült azon, hogy őtet a sokaság szereti, hogy ez örömeben felejté, hogy a kevesek őtet nem mindég szerethetik! - az a Csokonai, aki elhitte magát, s azt gondolta, hogy ő minden lehet, mihelyt akarja! mely szonett az, amelyben ily sor áll:

S caniculát tett benne ő

- amelynek egyik rímje és, e helyett: *esik*.

A szonett, Vossnak igen helyes megjegyzése szerint, a poétai érdemet is megkívánja ugyan, s a szép és való kifejezéseket: de semmit nem annyira, *mint fülnek hízelkedő hangzást és a rímek szép játékát kedves cserékben*.

Az a tartalék, hogy ifjú embereink közül egynémely könnyebbnek találja venni a munkát, mint illik, s így literatúránkat is elborítja a sivatag Sonettók sokasága, nem engedi meg, hogy azon kevésnél, amit mondánk, megállapodjunk s az ilyeket Petrarcahoz és Metastasióhoz, kit ifjaink, édeskéségei miatt, még annál is inkább kedvelnek mint illik, s Bürgerhez és Schlegelhez útasítsuk, hogy a törvényeket ezeknél absztrahálják. Amit mondani készülünk, nálunk még mondván nincs, s ez legyen mentségére kicsavarodásunknak, ha az.

1. Aki szonettet merészel írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely *lág*y, *komoly* érzés által hatalmasan elfoglaltatott. Az epedő, kesergő, bánkódó, örvendő szerelem, a tisztelés, a csudálás, magától felleli ezen formának szívreható akcentjeit. Aki olaszul nem olvas, olvassa meg Schlegelt (Gedichte von Aug. Wilh. Schlegel. Tubing. 1800.) s ismerni fogja, amit ismerni óhajt. Az epigrammi elméskedés, a hideg játék (ilyen a Cs. feljebb említett dala) nem a sonetto lirájára való. Ennek forróság, hévség, olvadás és olvasztás kellene.

2. A szonett előbb váljon kétfelé, úgy hogy egyik felét a két quadrin (négyes), másik felét a két terzetto (hármás) tegye. Most a két quadrinnek is, a két terzettnek is ismét két hasonló félre kell szakadni, csak hogy a terzettben a törvénytől, egy kis kis licenciával, azért szabad eltávoznia, mert itt, végefelé közelítvén a dal, a költő az indulat, a hég által már elragadottnak tetszhetik. Az elsőbb rész, a két négyes, a *várásé*, a másik rész a *kielégítésé*, mint az epigrammban. Csak hogy itt nem érzeti magát *hegyes*, hanem *gyönyörködtető* point.

3. A soroknak Ráday- és nem Zrínyi-neműeknek kell lenniük, azaz, szükség, hogy a sorok vagy mint jambusz, vagy mint trohéusz lábakból álljanak. (*In die Nacht der Tannen...*

Bürgernél, trochéusz-lábú; *Nicht selten hüpfte...* jambusz). Azonban mind a jambuszi sor, mind a trocheuszi helyt enged a spondéusz-lábnak, kivált ha a rövid helyre jutott hosszú szillaba nem akcentus, hanem pozíció által lett hosszú. Egyedül arra kell figyelmeztetni, hogy az utolsó régióban spondéusz ne foglalja el a rövid szillaba helyét; mert a fül sohol nem érzi meg inkább a hibás ütést. Hogy a jámbusz nem szeret trochéusz által felcseréltetni, valamint ez nem az által, különben is tudva vagyton.

4. A rímnek nem elég jó rímnek lenni, szépnek is kell lenni azon felül. *Magát és dolgát*, mint *Bessenyeinél*; *s cimbalom és hallom*, *s kímélje és helye*, mint Telekinél, a kényes szonett az ily hamis rímet nem tűri. Az a szép rím, ha különben, a benne álló betűk nem kedvetlen zengésűek s a szó nem nemtelen, mely a grammatikusok felosztása szerint, a beszédnek különböző részeiből van véve, mint Telekinél *bánatom* (nomen) és *síratom* (verbum), s Szemerénél *serken és berken*.

5. Az olasz sonettonak mindenik sora tizenegy szillabából áll, s így, jambusz-lábakból állván a sor, az utolsó szillaba mindég rövid. Petrarcának XXVIII. szonettje így kezdődik: *Solo e pensoso i più deserti campi* (olvasd és skandáld így: *Szól e / penszó / szí pjú / dezer / ti kám / pi*). Így minden legutolsó szillaba rövid, azaz nőstény-rím. (Nőstény-rímű láb ez: – ◡ mint *látta, férge, másnak*; hím-rím ez: ◡ – mint *felét, valánk, comb.*) S minthogy az olaszoknak csaknem minden szava vokálisban mégyen ki, az ő szonettjeik mind vagy csaknem mind vokálisban végződő sorokból állanak. Minthogy a mi rímes versificatióink felette nehéz, mert nekünk felette kevés rímünk van; a német hasonlíthatatlanul gazdagabb rímekben, a francia ismét hasonlíthatatlanul gazdagabb, mint a német, s ez a rímekben gazdag francia ismét szegény az olaszhoz képest: mi minden sornak nem adhatunk 11 sort, mert úgy rímjeinknek csak felét fordíthatjuk haszonra. Ezen okra nézve jól tesszük, ha mi a hím-rímű sorokat a nőstény-ríműekkel felváltogatjuk, úgy, hogy a nőstény-rímű sor legyen 11 szillabájú, a hím-rímű pedig tíz, ahogy a francia és német rimel. - Mind a két rimre példát fogunk előhozni alább.

6. Vigyáznunk kell, hogy írásunk minden betűben, minden szillabában, figyelmet, válogatást, csínt, kényességet mutasson; azon kell lennünk, hogy a konszonánsok számában az *nk*, *rt*, *rs*, *sr*, s a csattogó *cs* és *cz* és *s* vagy *ss* hangja minél ritkábban forduljanak elő, a vokálisokéban pedig az *u* és *o*, melyek akcentussal, még szenvedhetetlenebbek. - Mely édesen zengene p. o; az a szonett, melynek mindenik sora így zengene:

Szelíd leány, elbájoló fülem.

Ellenben, mely vadúl zengene az, melyben *voks*, *sors*, *görcs*, *homlokoktól*, *állhatatlanságának*, *örömtökből* állanának.

7. A két quadrin rímjei kétféleképpen állhatnak: a b b a és a b b a, vagy a b a b és a b a b; a terzetek több változást tűnnek el. Ilyen ez: a b a b a b, vagy a b b a a b, vagy a b b a c c, vagy a b a b c c, sőt a b c és a b c is. - Megszeghetetlen törvény, hogy a második quadrin rímjei éppen azok legyenek és éppen azon rendben álljanak, mint az elsői állottak.

A legelső szonettet én adtam a magyarnak. Utánam Szemere énekle néhányat, s ezek közt kettő az *Emlékezet*, és a *Remény* oly szép, hogy azt Szemerétől az olaszok is irigyelhetik. Mind a kettő, kivált pedig a *Remény*, örök diszei nyelvünknek s literatúránknak. Poézisünkben én semmi szebbet nem ismerek. Fejérvári Horvát István kedves barátunk hat szonettjeinket, hármat Szemerétől, hármat tőlem 1812. hírünk nélkül adá ki. Azolta Döbrentei is felveve néhányat az Erd. Muzéumban, valamint a Magyar Dámák Kalendárioma 1815. lap 118. egyet

Kölcseytől. Helmeccinek egy szonettje Hagymásinéhoz, ki 1812. márc. 25-d. a Pesti Játékszínen magyar dalt énekle, 24 óra alatt két ízben jöve ki sajtó alól.

Ezek közt az felel meg legteljesebben az olasz 11 szillabájú és minden sorát vokálison végző szkémának, mely Szirmay Jánoshoz van írva. Lásd az Erd. Muzéumot. IV. füzet, 40. lap.

A Hazai Tudósítások mellett ez idén megjelenő Hasznos Múltságok 18-dik száma is felvette egy szonettet. Ez eránt két kérést kell tennem az olvasóhoz. 1. Hogy a szonett címjét írják így: FÉNY ÉS HOMÁLY. - *Cserei Miklóshoz, midőn 1811. Erdélynek Rendeit hatalmas előadása által a maga felére vonszá.* 2. S a 13-dik sort változtassák el így: *Nem fénylek én; s azt én nem fájlalom, mert én azt trochéusz, az pedig ide nem illik.* - A 8-dik sorban *sarjadzó* helyett: *serkedő* vagy hát *sarjadó*.

Van Szentmiklóssy Aloyznak is egy, mely legszerencsésebb szonettjeink közzé fog mindenkor tartozni.

### AZ ALVÓ SZÉP

Tavaszi virágitól körülölelve  
Találtam őt az álom karjain;  
A Cháriszok, szívemnek, ajkain  
Lépvesszőt hánytak, csókra ingerelve.

Vígan suhogtak, enyhe húst lehelve,  
A leblek nyílt hókeble halmain,  
S völgyökben, mint Cyprus virányain  
Hevert Erosz, magának trónt emelve.

S így amidőn, a szép Alvó felett  
Gyönyörben úszva, ékei csudálom,  
Felserken ő, s eltűn az édes álom.

Mi tündér báj igézi lelkemet!  
Vakítva hint két csillag fényt szemembe,  
S Erosz mosolygva átszökik lelkembe.

Értekezésemet rekesse be az a szonett, mely magyar nyelven legelsőbben vala énekelve:

### AZ ÉN BOLDOGÍTÓM

„Milliók között sincs egy, kit a fene  
Vak Áte ekként vett volna szabdalásba;  
Ha megdühödve kapkod néha másba,  
Segélni azonnal kész az istene.

Ah, engemet nem véd őellene  
Sem ég sem föld! E szörnyű bajvivásba  
Lankadva dülök újabb lankadásba,  
S irt nem találok, mely enyhítene.”

Megszánta Erosz éltem kínjait,  
S mond: Én enyhítem, akit Áte sujta,  
S bérül ölembe tette le Sophiet:

És im miolta ő nékem áldást nyujta,  
Bús éjjelemnek bájos mécsset gyujta,  
Nem érzem a Vad csapkodásait.

Ez a szonett nem egészen úgy adatik itt, mint először jelent meg nyomtatásban.

Sor 1. ott: *Nincs milliók közt*, minthogy a nagyítást nem a nincs festi, hanem a *milliók*, (olvassd milljók): elől ennek kellett állani.

Sor 2. ott: *Vad végzet így vett volna...* *Végzet és vett* monotóniát ada. De ezen felül a *Végzetet* perszonalizálnom kellett, hogy fesse az ellenkezést e közt és Erosz (a szerelem) között. Itt tehát visszateszem *Átét*.

Sor 4. ott: *Segélni mingyárt...* A harmadik láb rövid helyére így akcentusos és ezen felül két konzonáns által keménnyé tett szillaba esnék (-gyárt); mely nincs többé: *Segél / ni azon / nal kész /...*

Sor 5. *öellene*, nem *őellene*, mert itt az első szillabának rövidnek kell lenni. A görög még a diphtongot is rövidnek olvassa vokális előtt. Így Virgil: *Et longum formosa vale, vale, iniquit, Jola*.

Sor 7. *Ájúlva dülök újabb ájulásba...* mely kakophónia! három *ú* és egy ezzel rokon *ű*! S a kilencedik szillabának itt tágíthatatlanul rövidnek kellene lenni.

Sor 8. *Írt, mely enyhítene*. Jó lesz az ellipszis, ha nem *engemet*, hanem *sebemen* gondoltatik elhagyottnak.

Sor 9. *Megszánta Amor két á egymás mellett érezhetőbb hiátus*, mint *megszánta Érosz*.

Sor 10. *Én enyhítem, akit a Sors sujta*, mely szó ez a *Schorsch*! Szonettben, sőt csak fortepiánó mellett éneklendő dalban is ennek a vad szónak előfordulnia soha nem szabad. És - *SorS Sujta!* - Vegyük még hozzá: Akit a *sors* kétszer egymáshoz ily közel az *A*.

Sor 11. *ÖlembE tettE IE* három *E* a szók végein. Deáku is jól mondatik *ponere in sinu* (ablativo casu); és így *ölembE*. (Amor legte mir das Mädchen in dem Schoosse nieder.) Így elmellőztetik a monotónia.

Sor 12. *És im miolta nékem áldást nyujta*. *Miolta* és *nyujta*! - az elsőbb *A* elidálva van az *Ő* által.

## ORTOLÓGUS ÉS NEOLÓGUS NÁLUNK ÉS MÁS NEMZETEKNEK

Valahol a literatúra virágzásra fakadt, a nemzeti nyelv mindenkor szenvedve változást, mert az élet nyelve könyvek nyelvévé válván, az új ideákhoz magában nem találta készen szokat, s az író kénytelen vala a gondolatot és érzést élesb vonásokkal kirajzolni, s azoknak gyakran alig érezhető különbségeiket kijegyezni. Így akkor is, midőn a literatúra a maga alantabb lépcsőiről fentebbekre lépe által. A változás ott még tapasztalhatóbb, ahol az idegen szép példák mind a szorultságot inkább érzeték, mint kimutatók az utat, melyen mások jutottak dicsőségre. S ilyenkor a halandók és veszteglők között mindég támad az ellenkezés; azok örültek a nyelv és a

nemzeti erő kifejlődésének, ezek a változásban rontást, mégpedig akart rontást láttak. Amazokat neológusoknak nevezték el, ezeket ortológusoknak mondhatnánk.

Amely nemzetnél a Helicon-járvány istenségei korábban foghatának lakást mint egynél több s nagy okok miatt nálunk, a nyelv eránt támadott peren, nagyjában tekintvén a viszátkodást, régen általestek; mi, kiknél a dolog nem segéltetik úgy, mint máshol, s akik eszerint filológiai isméretekben halkabban haladhatánk, most perlünk egymással. Mely hasznunkra lehet csak e részben is, hogy a Tudom. Gyűjt. tisztelt kiadói a perlő felekezetek vélekedéseiknek helyt engednek köteteikben, maguk a perben nemcsak bírák lenni nem akarván, de nem is vévén részt. Ahol a közlők ezt teszik, és ahol a perlők csak a dolog, nem egyéb miatt is tusakodnak, s ahol az emberi szív erőtlenségeit fékben tartja a tudományok szeretete és a hazáé, az ügy ott győzni fog.

A mi széptüzű nemzetünk e perben is érezteti sajátságát; hévvel viszi a pert, mint azoknak illik, akik el vagynak melegülve tárgyoktól, s égnek azért, amit szeretnek, lángolnak azért, ami a nemzetiséghez tartozik. Szabad emberek közt zajosabbak a tanácskozások, mint ahol a rabcsoport felett pattog az ostor, mint ahol a lánc csörgése még a jókat is elnémítja. Nem történt tehát rosszul, hogy némely írónk, recenzienseink bennünket dorgálásaikkal ébresztgetének férfiasabb elmélkedésre, fáradhatatlan tanulásra, gondosabb dolgozásra, s aki ebben nem lát egyebet catilinai dühnél, az vagy kurtalátású, vagy baja van. Bár zajosabbak voltak volna tanácskozásaink! bár a dologhoz értők nagyobb számban szólaltak volna meg! Úgy a per eddig lefolyt volna, s most élnénk a béke gyümölcseivel. Mert végre a prisca comaedia vásottságai is megenyhültek, s tudományok körül forgó emberekhez semmi nem illik inkább, mint az a nemes érzés, hogy nem ritkán még szebb megvallani botlásunkat, mint győzni.

A Tud. Gyűjtem. tavalyi (1818) VI. kötetében Füredi Vida költött név alatt egy férfiú hallata magát azon két nehezteléssel, mely a régibb szín kedvelőt az újítások kedvelői ellen lángoltatja. Ilyen az a vád, hogy némely magyarok gyalázatot vontak a nemzetre, midőn a külföld tudományos ujságleveleiben azon magyar írókat, akik nem az ő feleken állanak és akiknek irigylük fényeket, tatár ostorjokkal szabdalák. Mintha a gondatlan író fenyítése gyalázatot vonna a nemzetre, s a külföld nem tudná, hogy gondatlan írója minden nemzetnek van, mintha a külföld ugyanazt nem tenné a maga gondatlan íróival. Ilyen az, hogy egyvalaki köztünk a németeknek részint maga azt hirdeté, részint barátjai által azt hirdetteté, hogy egyedül ő a mi klasszikus írónk. Csudálni lehet, hogy ezekkel együtt azon másik, régóta pengetett vád is nem mondaték el, hogy a Töviseket és Virágokat maga recenzeálá azoknak írója tömjénezésekkel a bécsi Annálisokban és hogy Békáiban egy tiszteletünket megkívánható, nem poétai karra lőtte el vakmerő nyilát. Ha vádlóink nem olvasnának figyelem nélkül, ily üres terhelésekre nem kívánnának feleletet; mi ezenfelül bizonyosakká tehetjük, hogy az epigrammatista meg sem álmodá, hogy e dolgozása oly hamar a megjelenés után bírói szemeket vona magára, midőn azt nyomtatva hozá meg neki az Annálisok füzete. - Ami azt a kérkedést illeti, arra elég lesz jelentenünk, hogy a németeknek maga a kérkedő beszélé el, hogy mi magyarok a Horác leveleit oly két fordításban bírjuk, mellyel nemzetünk századok múlva is aszerint fog kevélykedhetni, mint a német Wieland és a Voss, s a francia a gróf Darut fordításaival.

Tudva van, hogy ugyanő ugyanazon melegséggel magasztala több magyar dolgozásokat is; mely szerint a németek a klasszikus magyar írónak tartatni egyedül akarótól hallák, hogy a magyarnak nem egyedül ő a klasszikus írója. Ily vádakat oszlatgatni felette kedvetlen mind az íróra, mind az olvasóra: de minthogy ezek s több eneműek, ajakról-ajakra, kézről-kézre tétettek közönségessé, s végre íme nyomtatásba is mentek, noha (nagy szerényen!) elhallgatva a vádlott nevét: illő vala tudatni azokkal, akik nyelvünk s literatúránk menetelét szemmel



tartják, hol a vétek. Nekünk ez lesz utolsó válaszunk az effélékre, s bármivel terheltessünk ezután, felelni semmi esetben nem fogunk.

Nem az, éppen nem az a kérdés, hogy ezt s amazt mennyire gyötri a maga szerelme s az irigység; e részben jól esnék, ha mindnyájan keblünkbe nyúlnánk, s úgy fognánk a kövezéshez: hanem, hogy melyikünk ír jól, s melyikünk tanácsol jól. S mi itt ezen utolsó cikkelyt óhajtánánk oly tisztaságba juttatni, hogy a két felekezet értse egymást, s viszálykodások enyhüljön.

A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője. Érzi ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal: abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is; s ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a mások szép és hasznát neki is ígérő példájoknak követését, ha az nem egyéb, mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti. Egyedül a pók az, ami mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az elsőség juthat, hogy egy ponton vesztet ne álljon, hanem tehetségeit használván, s mások találmányait eszmélettel követvén, a tökéletesedés útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e két szernek egyesítése által lesz.

S midőn az ortológus a nyelv elváltozásától retteg, nyilván ösztetvéveszti a nyelv mostani színét és magát a nyelvet. Pedig e kettő éppen nem egy. Egyedül a kiholt nép nyelve nem változik többé: az élő népek nyelve minden nyomon változik, s örökké fog változni, hasonló a Horác folyamjához, melynek elfutását a paraszt csak várja, s az mégis fut, változik, s az marad, ami volt. Kezdetben szegény és csak tulajdon természeteseivel bíró, aszerint bővül és szépül, ahogy az azt beszélő nép ismeretekben gazdagodik s a magánál gazdagodni elébb kezdett nemzetekkel szövetkezésbe jut, mindaddig gyűjt és szépít, még minden gondolatjait s érzéseit híven és teljesen kifejezheti, szomszédjaival összemérkezhetik vagy azokat meg is haladja, s nyelvét a minden nemből nagy és minden nemből elégséges számú írók megállapítják s bérekesztik. Elérvén így férfiu korát, vagy megfordul útján s a nemzet hanyatlásával ő is hanyatlik, vagy megifjodván a nemzet, ő is megifjúl s újjászületve szép pályáját újrakezdi.

A mi nyelvünk is ez úton éré el serdülni kezdett ifjú korát. Milyen lehete legrégibb idejében, némely egyes szavaink s a boldvai monostor Halotti beszéde mutatják. Múltak az idők, s a nemzet nemcsak a deákul írt könyvekkel, hanem a régi klasszikusokkal is megismerkedék, s a Bátor László, az Erdősi és Komjáti, a Halaberi Bertalan és a Pápai Pál nyelve, s az Illyésé, Telegdie, s kivált a Pázmányé és Káldié, erővel bírt, tömörséggel, méltósággal. Zrínyi megjelenése, tanítványa a rómaiaknak és olaszoknak, mint egy nagytűzű csillag; de ködök fogák el egünket, s a szép csillag eltűnt, egész nagy fényével. Mely úton erede futásának a minden új nyelvek legszebbike! s hová jutott volna el, ha ez úton futhatott volna! A vallásbeli vetélkedések azt tanácsolák, hogy az író ne minél szebben, hanem minél érthetőbben szóljon, s a darabos, de velős, lelkes beszéd görgővé, folyóvá, könnyen érthetővé leve, s erőtlenné, lelketlenné tevék egyszersmind.

Gyöngyösinek a múzsa kerek ajkat ada, nem teremő lelkét is, s tudománya kevés volt. Szerencsétlenségünkre Rómanak költői közül nem Virgili ismeré, hanem Ovidba szeretett, ki a bőbeszédűt még bővebb beszédűvé tette. És még a vétkei mellett is nem ritkán elkapta a poétai tűz, hogy merjen. Mere, s nyelvrontónak vádoltaték. Nevezetes mentségét - hol e sorának is kénytelen volt védelmére kelni: Bellóna sisakját kevés, aki vágyja - lásd Dugonicsnál, *Keménye előtt*.

Haller Gyöngyösinek példáján indult, s megjelenne a szelídlelkű, szelíd beszédű Fenelon Thelemachjával, nem ahogy illett, hanem ahogy a hamis útra vezetett idők kívánni látszottak. Ennek könnyűség kelle és cifra, nem szépség és erő; s a magyarrá tett Thelemach öszvepárosítja a francia bájos egyszerűséget az új deákok grandilokvenciájokkal, s originálja periódusait egy periódussá olvasztgatá öszve; s minthogy Fenelon neki szegénynek látszék Gyöngyösihez képest, pusztaságát nehézillatú pórvirágokkal cifrázta fel.

Így senyvedénk a még így is örök áldást érdemlő Haller után a világ és a setét derengési közt, midőn végre (1772-1775) Báróczy, Barcsay, Bessenyei előállanak, s majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777), Révai Miklós (1778), Rájnisi József (1781), ezek a deákok, azok a franciák és németek tanítványa, s olvasóink ítéleteik erántok meg valának osztva. Akik a római s francia és német nyelvvel és literatúrával ismereteseek valának, elragadtatással hallák a xenologizáló mûzsa beszédét s zengését, noha az nem volt darabosságok nélkül, míg az ezekben járatlanok nem látának egyebet a nyelv elsüllyedésénél, s a három elsőbb triumvirnek azt kiáltozák, hogy beszédjüket nem értik, az utolsóbb három triumvirnek, hogy a magyar magyar és nem görög, s így verseinek is nem görög, hanem magyar alakúnak kell lenni. Ekkor hallatszék legelőbb nagy hanggal a nyelvrontás panasza, mert ekkor kezde literatúránk, és ezzel együtt nyelvünk igazán haladni; mindeddig csak csúszott, lépett, elakadt. Sokan javallák, hogy halad; de intették a haladókat hogy késve siessenek, mászva szaladjanak, félve merjenek - bölcsen talán, s talán nem is. A jó ügy akkor halad igazán, ha némelyek késve, más némelyek nem késve sietnek; s midőn a követő panaszra kél vezére ellen, hogy az sebesebben megyen, mint kellene, még kérdést szenved, nem ő megyen-e lomhábban, mint kellene. Olykor nemcsak sebesen futni, de szökni is szükség.

Barótinak felét segélé a római példányok tekintete, s az új igyekezet ellen sokan azért sem merének szólani, hogy tanulatlanságokat el ne árulják; de azt, hogy németül s franciául nem ért, megvallani akkor még senki nem szégyenlé, nem kevesen azzal még kevélykedtek is, s ez őket annál bátrabbakká tette a Báróczy-féle kárhoztatásban. Mindemellett a szerencsés újítások gyökereket verének, s a neológusok száma naponként szaporodott, kik közt Ráday egyik legtiszteltebb fáklyavivőnk, serget vont. A külföldiek nyelveket s literatúrájokat ismerő, s sokezer kötetekből álló bibliotékát bírt öreg maga keveset ereszte ki dolgozásaiból, de azokat kézírásban örömet láttatta, a nyelv és literatúra férfiai batorította, tanácslotta, olvasóinkat a haza fővárosában a jobb útra vezetgette, s e hármasszolgálatjai által a nyelvnek több segédjére volt, mint legszorgalmasb íróink. Ő most arra taníta bennünket, hogy rímes verseinket is skandáljuk, mint a mívelt Európának minden nemzetei. Felzúdulánk a tanácsra, mert az elnehezíté verselésünket, s az idegen ízlés, amint mondák, a magyar ízlésnek kárt tenni készült. Említenünk kelle a történetet, noha inkább tartozik verselésünk, mint nyelvünk változására, mivel bizonyítja, amit láttatni akarunk. Valamint a faragó és festő nem emelkedhetik soha mivésszé, ha az antikok és a XVI. század nagy mesterei s a későbbeké után nem gyakorolja szemét és karját, s csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá, amivé máris leve, annyival inkább, amivé lenni még ezután fog, nem vált volna, ha az Erdösi követői, s ezek közt senki nem inkább, mint előbb Baróti és Révai, később Virág, velünk a rímetlen versek szépségét s méltóságát meg nem kedveltették, s ezáltal a bátrabb és fentebb mérésekre nem szoktattak volna. És ahogy ezek által kapattatánk ki a próza nyelvéből a poézis nyelvébe, ahogy ezek által a próza régiójából, a poézis régiójába - mi vala Kisig a legmagasb, a legtüzesebb rímes darab is! -, úgy Ráday a csengő lantnak oly báját ada, mely régiek édességét sokkal nagyobb mértékben mûlja felül, mint amelyben azt elnehezítette.

Nyelvünk nem nevezhetne nagyobb hőst, mint koronaőr és ugocsai főispán gróf Teleki Józsefet, ha később született volna. Ez a nagy ember mind hazájában, mind Franciaországban, mind Helvéciában, s Hollandiában, a leggondosabb nevelést vette, s deákul, franciául, németül

igen jól, sőt igen ékesen írt, s mind prózát, mind verset; nyelvünket hatalommal bírta; de sajátosságai közé tartozott, semmiben nem kapni azon, ami új, sőt gyönyörűségeit találta abban, amit atyáitól veve által, s azokhoz szorosan ragaszkodni. Segélte a mások igyekezeteiket a nyelv körül, s a rimetlen verseket javallotta, kedvelte: de magát e nemben nem gyakorlá, s azon nagy szépségű versezetén kívül, melyben testvére halálát kesergi, egy-két más rövid versezetnél s nagy tűzzel s római ékesszólással s fordulókkal, gondolkozással és érzéssel írt főispáni beszédeinél egyebet tőle magyarban nem bírunk. Régibb ízlését egészen festi a már említett Keserv címje, mely olyan, mintha a lelkes költeményt a Gyöngyösi korából bírnánk. Azon felekezetnek, mely szorosan ragaszkodik a régibb színhez, Teleki a legfőbb dísze, s ő az az egyetlen nevezetes írónk mindedig, akinél új szót, új szólást nem lelünk.

A Báróczy és Baróti követőinek egyik fele a pedantság, a másik az erőtlenség felé tévedezett. Látánk ezt, s azok szerint, amiket a festők s faragók példájában adánk elő, egyesítünk a két hős által ajánlott szereket. E seregben F. V. úr, értekezésének 27. lapján, az általa nem tisztelt Kazinczyt tiszteli meg a neológia vezérségének gyűlöletes nevezetével, vagy azért, mert ezen úton távolabb méne, mint mindenek mások, vagy mivel amit mások csak példájok által tanítottak, ez védelmezni is merte, mely az ortológusok előtt a nyelv felsége ellen elkövetett vétek. Ki itt a vezér? e kérdés a dolgot sem jobbra, sem rosszabbra nem teszi, s nekünk név és cím felett vetekedni kevés kedvünk; hagyjuk ennek meghatározását és hogy a nyelv elővitele vagy megrontása körül ennek s amannak mely érdemei s vétkei vagynak, a később korra, mely az ilyet nemcsak kedvezés és gyűlölet nélkül, hanem tisztább látással is ítéli el. De ha egy tudományt, egy mesterséget sem nevezhetünk, melyben egy iskola más iskolát nem szüle, és ha virágokat római mezőkön szabad szedni, s nem azért szabad, mivel a római nyelv eránt nem tudom mely tekintettel tartoznánk, hanem mivel azok szép virágok: nem látjuk, miért volna vétek, hogy új iskola itt is nyílt, s miért legyen tilalmas virágokat az új nemzetek mezeiken is szedni, ha ezek is szépek. Példát az ily kölcsönözésre nyelvünk századok olta mutathat, s nagy bőségben, s így vethetjük elő a két nyelv ellenkező természetét; az a társalkodási, országglási, vallásos és tudományos öszveköttetés pedig, mellyel a nyugot míveltebb népeivel állunk, gondolkozásunkat az ezek gondolkozásokkal, és úgy nyelvünket is, mely nem egyéb, mint a gondolkozás képe, az ő nyelvekkel rokonságba hozta.

Természetében van a dolognak, hogy az ily változásokban a neheztelést a legújabb újító vonja magára, s könnyítsen az eddig üldözteken, s most a sor azt érte, aki a neológizmusokat elébb a Báróczy és Dayka életekben, azóta pedig a Tud. Gyűjt. köteteiben is védeni bátorzkodott. De ha az általa járt és védett út valóban boldogítaná a nyelvet, a másik pedig annak gyarapodását gátlaná: úgy neki nemcsak mentséget és bocsánatot, hanem javallást is szabad volna reményleni, valámíg vélekedését tűzzel terjeszti ugyan elő, de erőszak nélkül, s nem azt kívánja, hogy mások aszerint szóljanak, ahogy ő akarja, hanem hogy ő szólhasson nem aszerint, ahogy mások akarnák. Ha hibások vélekedései, a cáfolás útja mindennek nyitva áll: de tudománybeli dolgok körül az erőszaknak nincs helye; a titkos, a mások által tétetett erőszaktól pedig borzad a szebb érzés.

S nem igazságtalanság-e, egynek venni balul, amit minden írónk cselekedett, s minden írónk cselekszik? Kanonok Molnár s Dugonics felől nem szólunk, mert felőlök senkinek nincs kétsége, de mit mondanak a legújabb neológiai iskola ellenségei azon állításunkra, hogy Faludi is ezen iskola értelmében neológus? és hogy Ányos annyira az, hogy nálánál vakmerőbbet még ma sem találunk? Neológus s ezen értelemben neológus, a mindenneknek használni és így mindenektől folyvást és könnyen érttetni akart, s éppen ezért sokat nem merő s mégis merő Péczeli, az Aranka is, ki bennünket örömet a Haller idejére akart volna visszavinni; az a külföld nyelvével ismeretlen s a külföld ízlését nem kedvelő Horváth Ádám; az Csokonai, kit az ortológusoknak egyik fele minden magyar írónál inkább szeret; s az mostani teljes

elváltozása után, az analitika grammatica írója is minden sanyarúsága mellett, mellyel a neológusokat zaklatja; sőt ezen értekezés írója is az, mert szörny, inger, cimkép, angoly, vágy (substant, a vágyás helyett), embertermészet (Menschennatur), hatalomszó (Machtspruch), egy fogadj istent arat (erntet) - újak, szokatlanok, idegen példák követései.

Elnézvén, hogy az úgynevezett nyelvrontást azok kiáltják veszedelmesnek, akiket magokat is nyelvrontóknak kiáltanak az igazán ortológusok, és hogy ez a fél oly neveket említhet, amilyekkel a másik nem dicsekedhetik, e kérdést vetjük fel: Gondolhatni-e képtelenebb gondolatot, mint az volna, hogy mind azok, akik köztünk a szépliteratúra nemében írtak, magyarul nem tudnak, hogy mind azok rontani akarták a nyelvet, s magyarul csak az tud, aki szakácskönyvet stb. írt. De adjuk meg, amit kívánhatnának, hogy vétek nélkül legtiszteltebb íróink sincsenek: annyi mindég valónak fog találatni, hogy a mérés szabadsága a minden írók példája által igazolva van. Eszerint itt nem az lesz a kérdés, ha merni szabad-e, hanem hogy merni mit szabad; s ez annak meghatározását kívánja tőlünk, mégpedig minél lehet szorosb vonásokkal, hogy az ortológus és neológus közt a különbséget mi teszi.

A neológus a nyelvet szűknek s céljaira el nem készültnek találván, nem elégszik meg a szokottal, hanem mindazt, ami a beszédnek erőt s szépséget adhat, keresi s elfogadja. Evégre az idegen szókat, midőn oly dolgokat jegyeznek, amelyeknek ismértekre nem kelle mások által vezéreltetnünk, kerüli, mert az idegen szó tarkít, s elárulja szegénységünket, s a nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza: nem így, midőn a dolog ismeretét másoktól vevénk, s olyakhoz szólunk, akik ezen idegeneket ismerik vagy ismerni tartoznak; mert akkor bizonyságok, hogy amit máshol minden ért, mi is értjük (triposz, nimbusz, glória - nem dicsőség, hanem festői értelemben a mennyei fénynek széjjelsúgárzása stb). Szokásban nem forgó szókkal s szólásokkal él; szókat csinál, a készeket, de rúkatat szebbekké teszi, a kiholtakat sírjaikból előhossa, a nemtelen s nem kedvetlen hangzású környékieket a nemzetnek visszaadja; a gyökerekkel inkább él, mint a származtakkal; az összeforrasztottakat partikuláiktól megszabadítja; szavait új szintaxissal, periódusa tagjait szabadabban, merészebben, gyakorta idegen példányok után szövi fel; az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, nem azt nézván, ha előtte más valaki szólott-e már úgy, s az uralkodó szokás azt javasolja, vagy engedi-e, hanem ha lehet-e úgy szólani, s az a nem, amelyben szól, az a hely, ahol szól, szokatlan mondását engedi-e, kívánja-e, s a beszéd így erőt s szépséget nyer-e.

A szépíró az idegen szólással nemcsak szorultságból él, minthogy a maga nyelvében ugyanazt jelentőre s alkalmasra nem akad, hanem azért is, hogy az ilyen tanultabb olvasót kedves emlékeztetéssel lepje meg, és mivel az ilyen magát olykor még az újság kecske által is megkedveltetheti. S kivált akkor szereti az új szót és az új szólást, midőn azzal dolog, kép s oly bélyeg jön által, mely a jelentést az értelmesebb s az idegen nyelveket értő olvasóval kitalálthatatja. - Imhol néhány példa az effélékre.

A több részekből álló egész, máshol *corpus*, *corps*, *Körper* által jegyeztetett meg. Mi a metafora miatt s az idegen példa után, testnek mondánk.

Pázmány, Balassa, Csokonai, *hamar munkát, lovakat, követet* mondtak. Baróti ezt. *Ilyen jössz Kassára*. A szó kedvesen emlékeztet a *talis venis* és a *citus labor* deák szólásokra.

Berzsenyi az ökölrel, marokkal, karral dolgozó gyalogvitézt *öklelő hajdú*-nak mondotta, nemcsak szépen s poétához illőleg, hanem tudósan is: mert *öklelni* katonai szó Tinódinál. Az *öklelni* a közembernek annyi, mint *türköltni*, a *hajdú*, mint *poroszló*.

*Egyetemben* annyi mint *Univerzum*, s a *ben* ragaszték. A gyökér tehát *egyetem*. Az univerzum univerzitás lehet s a szóra szükség van. De azt mondják, hogy a szó rút szó. Miért volna rút, nem látni.

A francia és német íróknál ismeretes *isolé* és *isoliert* szót nemcsak általhozá hozzánk Ungvár-Némethi Tóth, de le is fordítá. Az *elszigetelt* szintoly jó, s mivel magyarul adja a metaforát, még jobb.

Hamletben ez fordul elő: Hány a *harang*? azaz hány az óra? mert a szomorújáték személyei angol-dánok, s az angol ezt így kérdi. A német fordító is így tevő a kérdést: Wie viel ist die *Glocke*?

Clavigoban a franciásan szóló Carlos ezt mondja: Wenn du ein *gemachter* Mensch bist, s magyarul: Ha *csinált* ember lésszesz. Ha a személyek magyarok volnának, a szólás vétes volna, így nem az.

A léleknek azt az állapotját, midőn a ráható kedves tárgyak sokaságától úgy kapkodtatik fel, hogy bánatjától nem lehet el nem vonattatnia, a német a *Zerstreuung* által jegyzi.

Az *elszóródás* nem egyéb, általhozta a trópust, s a magyar szó értelmének kitalálása segéltetik a német által.

A szőlő ágát a vincellér venyigének hívja, s az neki nem *borág*, az neki *borág* soha nem lesz. De nem-e a poétának?

A Sonetto mûzsája azt beszéli, hogy régibb honjában *narancság* kerekíti homlokát, itt a *borág*. A venyige általellenében a narancságnak, szegény, sőt nemtelen: a borág azt a vesszőt adja előnkbe, amelyen az istenek itala terem. Annyira való, hogy az új szót és új szólást a beszéd egész szövedékében kellene vizsgálat alá vennünk, s nem soha abból kikapva.

Barótinál e gyönyörű két sort találjuk: ő szerette a szép formát, s néhány helyeken él vele:

Melyben mulatozol, kies Elysiumnak öléből  
Mégegyszer térj vissza, Szabolcs nagy lelke!

Hol feddőjének farmatringkantára szerint az utolsó komma elsőnek, a harmadik másodiknak, a második harmadiknak, az első utolsónak van csinálva; egészen a deák után. Ezért s az ilyenekért vet neki szemére amaz (lássad Mentő-Irását l. 38.), hogy deákul gondolkodik s magyarul szól. Ha van-e deák gondolat? ha azt az öltözetet, melyet a deák vete a gondolatra, vétek-e a magyarnak is rávetni, ha szép öltözet, s itt is szép? Mi ezen értekezésünk dolgozása alatt ezt hozánk által: *agmen ducere*, és *étrange idée* anélkül, hogy kerestük volna, s örvendve látánk, az új szólás mely jó hatást tesz.

S mit akar viszont az ortológus? Neki az a jó, amit a szokás és a grammatika enged. Ahol nem lél szót lexikonában, azt kívánja, hogy vagy az ismert idegennel éljünk, s az idvességes tanács, de csak néhol; vagy adjuk az ideát környülrások által, bár, amit tisztán kellene, homályosan, s amit teljesen kellene, csonkán, s ez ritka helyt idvességes tanács. Neki nem kell új szó s új szólás, mert az író nem ura, hanem őrje, sőt szolgája a nyelvnek. Neki nem kell régi szó, mert felejtett szó; s ámbár íróinknak hálás tiszteletet érdemlő igyekezeteik felelevenítették, s azokat már most minden tartozik ismerni, ő kihányja nyelvünkéből, ki még az *ádázt* is. Neki a környéki szó nem jó szó; mert magyar szó ugyan, de már most csak némely megyéinké, s azért is egyszersmind, mert Baróti fel nem jegyzé megbecsülhetetlen szótárjában, melyiket melyik megyéből vette. De mivel jobb vagy rosszabb az a szó, melyet a Háromszék tarta fel, mint *kelme* (matéria, Stoff) annál, amelyet Abauj, mint *máglya* (boglyába rakott tűzifa vagy donga) és *ború* (azaz borúlat), s annál amelyet Veszprém, mint *hanyag* (lágymeleg)? S a magyar szó, mint mindezek, megszűnhet-e magyar lenni, mert a szótár nem mondja, honnan vette a lexikografus?

Neki az *arc*, *arcom*, *arcán* nem jók, noha a Székelyföld s az egész Erdély s Magyarországnak tiszai fele ezt ismeri, s csak ezt: neki csak az *arca*, *arcám*, *arcád*, *arcája* kell, mert Túláduna ezt ismeri.

Neki a merés tilalmas, mert aki törött úttól eltávozik, könnyen megtéved; a régi, a kijelölt a célhoz igazán is, hamar is elvezet, az új út csinálása sok munkába s költségbe kerül, s az a más birtokában nem is szabados. Osztán ha merni kell, ne egy merjen, hanem mindnyájan merjünk. Azt kérdi, ha a Curio megértetnék-e, ha templomi beszédét új szókból szövné. Pedig, úgymond, a beszéd célja az, hogy értessek. Gyűlöli az ízlés bíróságát, mert az gyakorta maga sem érti mit miért akar, s mert az anarchiára vezet; neki pedig egység kell.

Az ortológusokat ez az egység üzése vitte tévelygésre, mert amit a stilisztikának csak némely nemeire kellett volna kiterjeszteni, általában minden nemeire terjesztik ki.

A stilisztika különböző nemeinek más meg más szavaik, más meg más frázisaik, más meg más nyelvek van, s ezeket nem szabad összetéveszteni. Más a poézis nyelve, más a prózáé, sőt a poézisé és poézisé, s a prózáé és prózáé is más, s ami a templomi beszéd nyelvében nem jó, igen jó lehet a románokéban s a játékszínében, s megfordítva, így az élet nyelvében is, hol másként szól az udvarnok, másként a falusi lakos, másként az úr és szolgája, másként a had s az iskolák nagyjai. Ezt tanítják a klasszikusok mind példájok, mind leckézéseik által, ezt tanítják az iskolák: de az ortológus azt tagadni akarná, hogy egysége legyen, holott a nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színben adhasson. Egyszerűen ők az *egység egységére* törekcszenek, mely csak a spekuláló bölc s káprázolataiban találtaik: a természet mind a testi, mind a lelki világban mindent a *különbözés egysége* (concordia discors) által tenyésztet, mindent azáltal tart fenn, s a neológus ezt követi.

S árthatnak-e, ártanak-e a visszaélések és a szerencsétlen merések a szabadságnak, az eszmélettel tett merésnek? S hol esett meg merés tántorgás, siklás, bukás nélkül? Hol és miben mere még minden s egyszerre? De az ortológus azt hiszi, hogy a dolgok jobban mennének, ha az, aki valamit talál, előbb bémutatná és csak úgy élne vele, ha arra engedelmet nyerne. Utoljára talán látná hasznosnak, sőt szükségesnek, hogy magyarság cenzorai állítatnának fel, akik mindazon munkákat, amelyek másként vannak írva, mint amit javallhat a győzedelmes fél, tüzre hányják, s a boldogulásunkra még ez kellene!

A nyelv *miénk* és így *enyém* is. Az egész társaság folyamjával az egész társaság parancsol: annak telkemen keresztül futó erével tehetem, amit én ítélek céloomra hasznosnak. És ha azt azért zavarom fel, hogy medrét mélyebbé tegyem, vagy egyenesb futásba vegyem, igyekezetemet minden jó javallani fogja. Ha szándékomban megcsalatkoznám, s a ráfordított munka haszontalan volna, magam vesztenék: ha meg nem csalatkoznám, az egész társaság nyerhetne. A zavar így is úgy is hamar elcsillapodik.

S mi érthetetlen? Az-e, amit minden nem ért? vagy az inkább, amit senki sem ért.

Aki az ízlés bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a filozófusnál.

S van-e anarchia a tudomány országában? s a vélekedések különbségét anarchiának fogjuk-e nevezni? nyelvbeli anarchia nem él erőszakkal; s ahol hibás ideák mellett harcol, ott egy tiszta előadás, egy oly ok, melyet a logika szorítónak ismer, az anarchia minden csoportjait egységre olvaszthatja.

Más nemzetek ugyanazon eszközök és szerek által gyarapították nyelveket, amellyel itt igyekeznek a neológusok. Homér felől ugyanezt mondja biográfja: *Αντος εποιης τινα ονοματα ουκ οντα προτερον* s megnevezvén néhányat, melyek Homér előtt nem voltak, ezt veti mellé

και τα τοιαυτα. Teremte tehát többeket is, de már ma nem tudhatjuk, melyek voltak meg előtte, melyeket csinála ő, melyeket mások.

Szofoklesz és Euripidesz felől ugyanezt bizonyítja Petronius. Cicero és Horác szógyártónak vallák magokat, mégpedig a római literatúrának azon korában, mely a miénknek egy egész század múlva virradjon bár fel; s az elsőbb dícséri Varrót, hogy az úgy gazdagítja honját szóban, mint ismeretekben. Sallust keresve kereste az archaizmusokat, mint minden nemeit a különbözőségnek, s a *Senati* és a *labos* neki kedvesebb volt, mint a *Senatus* és a *labor*: ő görögül gondolkozott, s a Latium szavaival írt: s mint az a Tukydidész, akinek szerette csókolgatni nyomait, és mint az a Tacitus aki viszont Tukydidest és őtet követte, akarva írt úgy, hogy minden olvasóitól meg ne értethessék, ellenben kevés, de jobb olvasói még szerethessék s csudálhassák is. Lukréc tele van archaizmusokkal, s Liviusnak emlegették ugyan patavinitását, de ő a gáncsolt helyeken nem változtatott. Így ők, azok a nagyok! ők rabi hűséggel s szabad ember bátorságával jártak a görögök nyomaikon, görög syntaxissal, görög frázisokkal éltek, nem vaktában mindenütt, hanem ahol az olyan szépíte, periódusaikat görög példányok után szőtték, s annál szebbnek tartották dolgozásaikat, minél inkább tetszett meg azokon a görög szín és ízlés. *Scriptores romani omnem suam et doctrinae et eloquentiae laudem in hoc uno positam esse voluerunt, ut non male Graecos imitari viderentur; atque Latinus sermo quicquid unquam habuit elegantiae atque venustatis, id ex Graecis fontibus accersitum est.*

A római nyelv leányai, és az angol, mely annak fogadott leánya, s sok esetekben még a német is, mely nem leánya, azáltal segítőnek magokon elakadásaikban, hogy a szót a római anyától, néha a görög nagyanyától is, kölcsönveszik, de csaknem mindég elváltoztatják, olykor az utolsó szillabát ellölik.

Fülnek, szemnek érezhetetlenné tétetvén így a lopás, az átalvett szó nem tarkítja el beszédek: - szorsz (sors), szorte (sorte), szór (sort); templom, tempio, tampl (temple), tempel; falx, falcse (falce); fő (faux); matéria (mai kimondása szerint péon láb) és materi (matérie) (anapeszti láb) csak mégis más, mint midőn a magyar ugyanannyi szillabával, ugyanannyi betűvel, ugyanazon hangzással veszi által, s a kölcsönözés szegénységünket minden nyomon érezteti, s nyelvünket, mely egészen más hangokból állott együvé mint azok, eltarkítja. Így mi kénytelenek vagyunk szót csinálni, s mely szerencsénk, hogy azt tenni kénytelenek voltunk! mennyivel vagyunk gazdagabbak! Mely szerencsénk, hogy azon úton indulánk, hogy azt tenni örökké kénytelenek legyünk! úgy örökké fogunk gazdagodni, s nyelvünk soha el nem öregszik. Érdemli-e az ortológusok egysége, hogy ezen *istenek iffúságáról*, mely bennünket vár, lemondjunk?

A nevezett nyelvek közül a német az, melyhez a magunkét az előnkbeszabott tekintetekben összehasonlítani lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv, mint a mienk, úgy ázsiai eredetű, mint a mienk, s úgy emelkedésben van, mint a mienk.

Haller Albert és Gellert, s Klopstock és Goethe - mely különbség ezek és azok között! azt mondhatnánk, hogy a két nyelv nem azon század nyelve, hanem ez leánya amannak. S a nagy változást a kettő közt az egész német nyelvű nép csinálta-e, vagy az írók? s a grammatikusok-e, vagy azok, akik a szépliteratúra nemeiben dolgoztak, s az erőt és szépséget keresték? Ezek, és egyedül ezek! Mégpedig küszködve a grammatikusokkal, kik őket nyelvrontóknak szidalmazták, s nemcsak célásaikat és beszédeiket, de olykor még szavaikat is nem értették. S mennyi vakmerőségnek kelle elkövetetnie, míg a Haller velős, de darabos, s a Gellert kedvesen folyó, de beteges erejű nyelve a Klopstock, Lessing, Winkelmann, Wieland, Herder, Goethe, Schiller, Voss nyelvévé tisztult és emelkedék! S a maguk palládiumokért reszkető németek, mely tarka anarchiát nem láttak ők ez erőlködésben, s az a tarka, az a reszketető anarchia veszedelmére s kárára volt-e a féltett palládiumnak, vagy inkább soha nem képzelt, s magoktól

ezen írótól is nem egészen remélt javára? Való, hogy az igen nagyüzű Klopstock - nagy tett ritkán lesz nagy tűz nélkül - kénytelen vala lemondani némely merészségeiről, nem mivel mások kényszeríték, hanem mivel később maga is látta, hogy nagy tüze elkapta volt. Való, hogy Adelung nem lele nehezteléseiben sem határt, sem mértéket, hogy ezek a vakmerők, akik nem írtak sem lexikont, sem grammatikát, sem stilisztikát, mint ő, mégpedig vastag kötetekben, rontani merik, amit ő épített, s szent haragjában rájuk mérte a porkolábi botot.

Való, hogy Kotzebue nem állhatván az oly rossz író vétkeit, mint Goethe, s talán azt még kevésbé, hogy az oly rossz író, mint Goethe, az egész nemzet nagyjai, azaz a legjobb írók s legjobb olvasók által a legelső német írónak, ő pedig egy genális mázolóknak nézetett, jónak s szükségesnek ítélte, leckézései alá fogni ezt a csudált rossz író, hogy tanulja meg tőle, mint kell jól írni; való, hogy Vossnak azt hánytorgatták szemére, hogy erőnek erejével göröggé akarja csinálni a németet. De viszont az is való, hogy amit a nemes vádlottak akarának, megleve, s a német nemzet, megértvén végre, amit elejénten nem értett, kimondá a soktudományú, de nem jóízű, s nem széptollú grammatikusnak, hogy a nyelvnek kell ugyan porkoláb, de a jobb író kinőtt a bot alól. Nem rettegette a német írókat az, hogy merni egynek nem szabad, hogy a nyelv a más birtoka, hogy az ízlés gyanús bíró, hogy a Vox Dei (Horác ennek más nevet ad) nem fogja javallni dolgozását, mert az igazi művész örül ugyan a jók tapsának, s mind ügye, mind dolgozása, mind személye szeretetéből örül; de ő nem tapsért dolgozik, hanem azon szép örömkért, melyeket neki ideáinak életbehozása s erejének gyakorlása s gyarapítása nyújt. Tout auteur, retenu par la crainte de ne pas plaire assez à son siècle, passe rarement aux siècles à venir.

Karamzin meglátogató Herdert (Briefe eines reisenden Russen. Leipzig, 1802) s ez neki fölolvassa Goethének némely verseit, fel nevezetesen azt, mely Meine Götting címet visel, s magyarra fordítva Poétai berkem 195. lapján áll.

Das ist wahrhaftig griechisch! mondá Herder, végére érvén az ódának; Und welche Sprache! Welche Reinheit und Leichtigkeit! A tanult utazó még ezt mondja: Herder, Goethe und andere, die mit dem Geiste der alten Griechen vertraut sind, haben auch ihre Sprache nach der griechischen gebildet, wodurch sie die reichste und bequemste für den Dichter geworden ist. Darum haben auch weder Franzosen, noch Engländer so vortreffliche Übersetzungen der Griechen, als jetzt die Deutschen, Homer ist bei ihnen Homer.

A francia és angol fordítónak a dolog volt a dolog; pedig a klasszikusokban, mint a festőnél és a faragónál, nem a dolog a dolog.

A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásbafutó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, aki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, szokás, analógia, eufónia, ízlés, régiség, újság, magyarság, idegenség, hideg józanság s poétai szállongás, s hagyjuk a cirkalmat és lineát máshová. De minthogy ingó alapon építeni semmit sem lehet, s szükség, hogy a neológiának az a legújabb iskolája, melyet Fűredi Vida úr gyakorol a maga vádjaival, elmondja a maga titkát: imhol vagy az, fátyol nélkül azoknak, akik megérteni tudják, s itt mondatik, amennyire tudnunk lehet, legelőször.

- *Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.* Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, aki táncolni igen jól tud, és akit a grácia láthatatlanul lebeg körül. S mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint?

A fentebb nemben mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természet (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol. Azon nemekben, ahol az író mindenhez szól, az szabad, amit minden olvasó javallhat.



Minekutána mindeddig az ortológusok megtévedései felől szólánk, illő kimutatnunk a neológusok vétkeiket is. Ilyen, midőn a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül írni merünk, s még a mestert játszuk; ilyen, midőn felejtjük, mely nemben s az olvasóknak mely osztályához szólunk, s ott, ahol elég volna tisztán, egyszerűen, csínnal szólni, tarka, cikornyás, csigázott, undokul cifra beszédet tartunk. Ilyen, midőn vadásszuk a xenologizmusokat s a magyarizmus gyönyörű virágait elmellőzzük. Ilyen, midőn azt a darabosságot, melyet a beszédnek az új szó és új szólás még akkor is ad, mikor ez szükséges, stílusunk szépsége s kezei által kedvességbe hozni nem tudjuk. Ilyen midőn messze vitt purizmusunk annyira ragad el, hogy mindent magyar névvel igyekezzünk adni, bár kétségesen, csonkán, nevetségesen. Az új szónak és az új szólásnak nem a mindennapi és az ahhoz hasonlító beszédben van helye; s még ahol van is, csak úgy van, ha a szó és a szólás érthető, kedves, használó.

Egy írónk az elmúlt század nyolcadik tizedében az itt kimutatott hiba által vont magára közönséges neheztelést, anélkül, hogy azt bizonyos tekintetekben érdemlette. Míg Siegwartot fordítá, megismerkedék az akkor mindent kacagtató travesztált Eneidével, s az az idegen gondolat szállá meg, hogy a síkátó románt síkátó románnak hagyja, de csuda szavai s csuda stílje által nyerje el a Blumauer koszorúját. És mégis Barczafalvi kárt nem teve, hasznot teve, s igen nagyot: egy-két szavat elfogadánk, s akkor egy-kettő is nagy ajándék volt; a többit addig neveténk, míg felvilágosodék előttünk az a nagy titok, hogy a merés csak szerencsétlen volt, nem tilalmas.

Húsz esztendő múlva a Báróczy és Dayka biográfiája azt tanácslá, hogy ahol gyökérszót nem találunk az új szó származtatására, teremtsünk olyat, mert jobb szót csinálni s bírni, mint nem csinálni s nem bírni. Vakmerőnek neveztetik a tanács, mert vakmerő volt. A később idők, azt fogják mondani, hogy bár vakmerőknek adatott volna, mint a mi korunk, hogy bár atyáinknak, s akkor ne vakmerőtleneknek! Minél gazdagabb festékekben a mívész csupra, annál tökéletesebb lesz munkája; mert az igazi mívész olajfestékhez nem örömet veszen pasztelt.

A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a fönix az ég madarainak számában; s emiatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit, valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájait, a rómainak méltóságát, az olasznak hevét, a franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti, méltó, hogy ha bennünket a halhatatlanok végzése valaha egy idegen győző járma alá hajtana is, azt ez a győző, ha nem barbarus, védelembe vegye, fenntartsa, virágzásra juttassa; s mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk. Vizsgáljuk, mely szerek által gyarapodhatik: elmélkedjünk, tanuljunk, s tekintsük, mit csináltak mások, s mi használ nekünk. A maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét. Egyéberánt Füredi Vida úrral én is ezt mondom, s szájjal és szóval: In necessariis unitas, in non necessariis libertas; s ezt vetem mellé: in demicatione honesta arma.

*Széphalom, 1819. aug. 15.*

C. C. SALLUSTIUS  
ÉPEN MARADT MINDEN MUNKÁI

*Előszó*

Sallustot én két nyelven beszéltetem: Töredékeiben és a két Levélben az új idők ízlése szerint, mely könnyűt kedvel, simát, ömlőt, mindennek érthetőt, hidegen józant: Catilinában és Jugurthában a régi felé igyekeztem közelíteni. Amaz kevésbé rossz azok előtt lehet, kikkel a Sallust beszéde magát megkedveltetni a Sallust ajakán sem tudta: az utóbb említetteké azoknál, akik értik, mi teszi őt, a makacsot, különözöt, darabost, homályba vonultat, görög alakokban gyönyörködöt, szófaragót és nyelvkorcsosítót, utolérhetetlenül széppé, s látni fogják, hogy fordítója az előképet szerette, s sajátosságait megragadni s dolgozásába álthozni törekedett. A kettő közt magam az elsőbséget a régi ízlésűnek adom, örvendő nyelvünknek, hogy ez megbírja, amit elkényeztetett erőtlenné tett társai többé meg nem bírnak; és aztán, mivel ez rést nyithat előttünk egy gyönyörű táj felé, melyet, minthogy rátérni még mindég rettegünk, bár csudáljuk, magasztaljuk, talán nem ismerünk, amint érdemli. A *szép* mezején különbözők, olykor éppen ellenkezők a nemek s a mesterség barátjainak mindenike kívánhatja figyelmeket, gondoljait. Csakhogy mi szép, és miért szép, akit szokás és iskoláink elfásítottak, olykor érzi, olykor nem.

*Bevezetés*

-----

3

*Historiográfiai érdemei*

De Sallustnak nemcsak erkölcsi gáncsoltatnak: gáncsoltatik csudált szépségű beszéde is s csudált szépségű alkotásai; ami azokban, akik ezt hallják, gyanút támaszthatna, hogy a tudós embereknek bajok önmagokkal van. Nem látják, hogy Sallust nekik nem tanító munkát téssen elejekbe, hanem művészt, s így nem csuda, ha abban, amit szeretnie kellene, ők, a józanok, megütköznek, megbotránkoznak. Józan fővel írt művészet nem élhet sokáig, úgy tanítja Horác, s Sallust eléré, amit keresett.

A Sallust írásainak erő, méltóság, szépség a bélyege. Nála nagy és nyugodalmas minden, igen még a kicsinyben, az erőltetettben is; alkotmányait nagy darabokból alkotja, s elhagyja, megveti mindazt, ami kisdéd, ami apró, hogy olvasója lelkét a nagyság ideája töltse el; a dolgot adja, nem az egyes tetteket s azt beszéli, ami dolgozásának művészi fenséget és arcot adhat, s másnak hagyja annak elmondását, hogy mi mely nap és miként történt. Olvasóját nem a történetek előadásával vezérli a történet tevőinek ismeretéhez, hanem ezeket festi elébb a leggondosabb hűséggel s úgy vezeti annak látásához, amit azok tettek; s e fortélyá által azt nyeri, hogy a tett magában fejlik ki szemeink előtt; hogy nem halljuk, mi történt, hanem látjuk. Mint az epikus költőnek vesszük nem érdem, hanem vétek gyanánt, ha az magát szorosán tartja a valóhoz és az időrendhez, úgy volna Sallustban vétek, ha ő is ezt tevő vala és ha mindazt, amit péld. Ciceró beszél az összeesküvés felől, ő is elbeszéléné; mert ő is művész, mint az epikus, de más nemből. - Lássuk Catilinát:

Ezt honja teljes veszettségében látjuk fellépni, gyulasztva a Máriusok, Cinnák, Syllák példája által, körülözönölve azoknak az igen gonoszoknak, azoknak a gonoszságok és vakmerőségek minden nemeire készeknek, elszántaknak végig láthatatlan sokaságában; rossznak alkotva már a természettől, kevélysége, vad örömei, temérdek adóssága által a minden vétkek minden nemei közt mélyen elsüllyesztve, de nagy és ritka lelki s testi tehetségeivel s azzal a dühödésig ment vággyal, hogy ő, bármibe kerüljön, bár belé minden, s maga a hon is, az a szent a Róma fiai előtt, elveszen, magát úrrá teszi; látjuk oktalanságait, tettetéseit, színleléseit, penészes arcát, bágyadt zavart nézését, sebes jöttét s mentét, lomha csöszögéseit; és mindezekben a vétkei által korán elhervasztott férfit, a veszedelmes bolondot. Így nem vala szükség apró vonásokban, iskolai rendben adni a történetet; egy-két bátor ecsettrántás a dolgot teljesen előnkbe rajzolja.

És az ő szent igazságszeretete, melyet gyanússá semmi vonás nem tehet, melyet semmi szó meg nem hazudtol. Híve vala Caesarnak, Catónak halálos ellensége; amattól sok jót veve, ezzel és társaival szüntelen háborgott; és mégis Catónak adja az elsőséget, nem Caesarnak.<sup>26</sup> Nem szereté Cicerót, sőt vele, mint polgár és mint ember, örök ellenkezésben élt; és mégis, mely szíves, mely nem erőltetett tisztelettel festi hűségét, gondjait, bátor kikelését Catilina ellen; s bár nem említi némely tetteit, az nem fénye irigylésére mutat, hanem oda, s egyenesen, hogy a mindenek által ismert történet azoknak említése nélkül is teljesen elmondatható. Elsőbb javaslatában Caesarhoz keményen szól Cató felől, de nem igazságtalanul: Cicero felől tisztelettel hallgat. Heves ellenje vala a romlott s honjok vesztét siettető patriciusoknak; heves védje volt a nép elrablott, eltaposott igazainak: és mégis, mint vallja mindenhol, hogy a nép, mint a patriciusok a közjó színe alatt csak magokat igyekezének emelni s ellenfelén egyike és másika bosszút üzőgete; és mégis, mely meleg tisztelettel szól a derék Metellus felől, noha ez foltja gögével érezteté a jó katona s akkor még nem rossz polgár Máriusszal születése aljasságát. Az ily tiszta felől minden jót az a hit fogja megszállani, hogy azon vádakban is tisztának ismertethetnék, ha a dolgokat láthatnánk, melyeket irigyei és a tompaság házi élete erkölcei felől támasztottak.

#### 4

#### *Beszéde sajátságai*

Különözésit a beszédben némely kiadói egész ívekre terjedő lajstromokban *Index Latinitatis Sallustii* cím alatt közlik, mert ő maga csinála magának nyelvet. A mi grammatikagyártóink az ilyet megbocsáthatatlan véteknek nézik, meg nem gondolván, hogy amit tiltanak, csudálnak azokban, akiket a szépirás mesterségében az emberiség örök példányaiként magasztalnak. E részben Sallustot az fogja igazán ismerni, aki őtet Ciceróval hasonlította össze s ennek és annak sajátságait megragadni igyekezett.

Ciceró úgy szól, mint Rómának minden más fia, de lelkesebben, több tudománnyal, több gonddal, Sallust, ahogyan senki nem már, de meghaladva minden mást. Cicero szabadon ömlöng: a Sallust nyelve verdesett; nem őtet viszi a beszéd: ő viszi azt. Cicero áradozni szeret; neki a sima kedves, a gyalúlt, a sikárlott; Sallust darabos, de ő varázskecseket tudott adni a

<sup>26</sup> Caesarnak veszte után kétség kívül. De tehát azt kívánnák-e szidalmazói, hogy azt Caesarnak még életében mondotta légyen? s nem elég bátorság vala-e azt Caesarnak eldőlte után ismerni? Mert rettegni akkor is sokat lehet s azt a többek közt, amitől a kisded lelkűek félnek, hogy szavokat irigyeik felkapják. (*Kazinczy jegyzete*)

darabosságnak s az önála kedvesb, mint másoknál a simaság. Amaz megelégteli a szokottat, amit minden érte s egyszerre érte s az ilyet csak nemesítgeti: Sallust kevély értetni mindentől; végigröpkedi az egész kört; egyesíti a mait, az újat, a régít, olykor még a felejtettet, a régen kiholtat is, mihelyt szót vagy szólást szépség, hathatóság s olykor nem egyéb, mint a nem mindennapi arc ajánlják; makacs ízléssel válogatott szavait makacs ízléssel fűzi össze, s természeti keceit kacér fortélyok által nevelgeti. Benne együtt a catói ruszticitás és a gabiniusok asszonyi kendőzködése, a férfias és a puhult, a hazai és az idegen, a később kor vidám színe és a hajdani fanyar, a nemes és a nemtelen s a két ellenkező nem ritkán igen szoros szomszédságban, de mindég varázserővel, varázskellemmel, mindég bájos méltóságban. És neki éppen ez a komolyan vidám arc adja a díszet, melyben őtet a szinte úgy tömött, de fekete, bús Tacitus is, meghaladni ugyan tudta, de utolérni nem tudta.<sup>27</sup> Cicerónak arcában szépség van és erő, s az ész ez egy mértékben, nyugalomban: Sallustnál a kettő küzd egymással és egymásért, hogy győzve s veszve ez amaszt s amaz ezt minél inkább ragyogtathassa. A Ciceró múzsája halad tárgya felé, mint kinek dolga van, s nem kíván tetszeni: halad a Sallusté is, de mint kinek nincsen dolga és csak láttatni, csudáltatni vágy. Lépdél, nem siet - *et vera incessu patuit dea*.

Sallustot kacér játékiban az az eszmélet vezérlé, hogy érzésre több erővel semmi sem hathat, mint ami váratlan érkezik; és minthogy ilyet a két ellenkező összemátkasítása ígér, szilajkodó tüze ezt ragadá meg, valahol találta. Minél rakottabb gondolatot minél kevesb szóval adni; hatalmas szárnyalgással repülni el a tárgyon, de festésen, de szón, és - ki hinné férfi s nagy férfi felől? - még betűn is szerelmeskedő gonddal mulatozni; tisztelni szokást és törvényt, hol az eltérés semmi nyereséget nem ígér, de mindkettejét szabadon, sőt pajkosan áldozni fel, ha többet ígér a szokatlan, a tiltott; homályosan szólani, de hogy a homály díszet adjon a beszédnek s a halló még köszönje, hogy az író bízodalommal vala hozzá; ide-oda csapongani, de hogy a csapongás dologra tartozzék s a rendetlenség nevelje a rend becsét; Rómának nyelvén szólani, de hogy a nép nyelve neki saját nyelvévé váljon, s elhinteni azt idegen virágokkal... egyszóval vétkesen szólani, de szépen - ebben állott csudált mestersége.

Innen erede neki azon két tökélye, melyben nemzete minden egyéb íróit annyira maga megett hagyá, hogy míg ő közönségesen a római historikusok fejedelmének ismértetik, én őt a római próza *Virgiljének* merem kikiáltani: az az *ő breviloquentiája* az a másatlan *numerositas*. Iskoláink a *numerus* alatt két dolgot értenek: azt a fülnek csapodár zengését, melyben a periodus kél, emelkedik, szállong, hanyatlik és hosszú szón akad el, hogy az sokáig rezegvén a fülben, sokáig tartsa fenn a gondolatot; és azon szép játékot, mely a beszéd tagjait akként felelgettetni egymásnak, ahogyan a táncoló leány fordulásának a deli kedvelt ifjúé. De e két tökélyén kívül vagyon még egy harmadik is, melynek nevet sem találunk, és amely nélkül ama kettőt hiányosnak mondhatnánk: egy bizonyos *bájosság*, mely magát, mint a bájnak minden egyéb nemei, nem érteni, hanem csak érzeni hagyja - talán nem egyéb ez is, mint a vétek leple alól felmosolygó szépség. - Példákat mindezekre *per saturam*.

Sallust elsőrendű arcfestőnek is el van ismerve. Mely Van Dyck-i festés, péld., mely nekünk Catilinát adja, mely Sempróniát vagy a kaján, de lelkes Caesart s a lelkes és tiszta Catót...

---

<sup>27</sup> Tacitusban magát inkább érezteti az erő: a szépség Sallustban. Tacitus fekete, komor, bús: Sallust sötét, olykor fekete is, de egész színe vidám. Tacitus vasból van pörölyözve, erős, nehéz kézzel, de tanulttal, gondossal: Sallustot a legszebb fejérségű márványból erős, de könnyű kéz hozta ki. Amaz egy Herkules: ez egy Apoll. (*Kazinczy jegyzete*)

Teller tagadja, hogy Sallustban vagyon homály, mert nem látja, úgymond, mint dicsértethetnek azért író. Így csinál bajt magának a lelkes ember is, midőn nem feledheti, amit iskoláiban tanult, vagy midőn megcsinálja a törvényt, hogy a szépnek milyennek kell lenni, s ami azzal ellenkezésben van, keble érzése ellen is tagadja. De Sallust olykor keresve keresé a homályt, mint mestere s példánya Thukydidesz, ki még örül, hogy őt csak jobb olvasói s nem minden olvasója lábolhatja meg.<sup>28</sup> De amin tudós kiadói sincsenek egyértelműben, ami egynél több értelemben vétethetik az homály lesz, ha érthetetlen beszéd nem lesz is; s ilyen ugyan elég van a teljesen elvégzett, ifjú szépségben ragyogó Catilinában, még több a teljesen el nem végzett, s férfias erőben dagadozó Jugurthában, legtöbb pedig a Töredékekben s a két Levélben. Sallust nem az vala, ki a gégés mesterkéket rettegje; tudta ő, hogy minden nem illik mindenhová, és hogy ami egy nemből nem jó, jó lehet más helyt és más nemből. Nemcsak rónán, nemcsak mivelt holdakon hordoz el bennünket, hol a beteg is megfáradás nélkül kijáratja magát, hol lelkeinket egyedül a föld kövérsége s a buján költ vetemények jutalmazza: elviszen sivatagságokba is, zordon rengetegek közé; s itt egy hasznat nem adó, de nagy s álmélkodásunkat vad alakja által megragadó szirt vár reánk, amott egy vakmerően görbült tölgy, egy tövéiglen lerepedt bikk, egy eldőlt, redvesedni kezdő, iszonyú fenyv, amott egy meggázolhatlan surjány, egy kövekkel elborított egész határ, hol feledjük a haszon képét, mert jutalmaz az ég közelsége, az éltetőbb, tisztább leblek, a véget nem érhető kilátás, a bércek nem ismert virágai és az a boldogító önértés, hogy odajutánk, hogy ott állunk s mi szédelgés nélkül, hová az istentelenek sergéből soha még senki el nem juthat. Mert vagyon Chárisa a vadonnak is, s a maga helyén a *turpe caput* (Virgil) dísz és nagy dísz. Sallustban együtt a szelíd, vidám Claude Lorraine és a vad, irtózatoss Salvator Rosa.

-----

De érzünk véget valaha s légyen elég nyelvünk barátjait és akik az írásaikkal akarják segéleni, figyelmesekké tennünk Sallust mellett, mely szegények formában az újak, és mely kifogyhatatlan annak gazdagsága a régiekénél s különösen Virgilnél és Sallustnál. Míg az új nyelvekben elnyűtt minden, a két régít örök ifjúság ragyogtatja s míg ott új meg új alakban jó előnkbe a gondolat, itt a legújabb gondolat sem ragadhat meg eléggé, mert alakja közönséges. Nekünk a sima kell, a könnyű, amit a félig elszunnyadt is ért: azoknál egyéb kelle, s nekik kedvesb volt, amit a szép és az erő javasolt; mint amit a sokaság s a szokás és az iskolák urai. De ha ki magától ezeket fel nem találja, annál haszontalan minden emlékeztetés.

-----

## 5

.....Nékem az a szerencse juthat, hogy midőn mind összegyűjtém, ami célomra tartozott, hazánknak örök hírvű férfiak, Wadasi Jankovich Miklós határtalan barátsága szerint, megengedé, hogy gazdag gyűjteményéből a Mátyás bibliotékájának egy kódexe, melyet ez a gazdagságaival bölcsen élő barátom Velencéből veve meg s a nagy király emlékére honunkba ismét visszahozott, Pestről fedelem alá költözhessen, hogy ott több holnapokig múlathasson. Együtt vevém ezzel s ugyanonnan a Dietrich von Pleningen német fordításának azon irhára

<sup>28</sup> A régiek nem féltek oly gyermekiesen, mint mi, hogy beszédek érthetetlen lesz, ha az iskolák parancsa szerint nem lesz kicirkalmazva; s Cicero a Miloért mondott, legtöbb gonddal írt beszédében, meghagyta ezt: Et si persapietur, et quodam modo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi... Gap. IV. Mely eszes ember akarjon úgy szólni, mond Herder, hogy beszédét minden értse? (*Kazinczy jegyzete*)

tett példányát, melyet ez a *Ritter und Doctor* I. Maximiliánnak 1513. a wormsi szent országgyűlésen nyújtta be; együtt a Don Gábiel fordítása, Madridban, Ibarránál 1772. fólio nagyságú negyedrébten....

Nálunk Szebenben jelent meg elsőben 1596. kisded nyolcadrébten, Baronyai Decsi János által fordítva. A könyvnek el vala veszve minden nyomtatványa és hogy azt valaha bíránk, senki sem említette. A titkot egy példátlan csapás fedezte fel. Az Eger patakja 1813. a sohasem látott esőzésekben és vízfakadásokban kicsapott medréből, s a külváros vályogházai összerokkadoztak. A kárvallottak kénytelenek valának kikapkodott holmijeket pénzzé tenni. Egy ilyen, néhány darab könyveivel, a nem mindég vak szerencse az akkor ott törvényeket hallgató Primóczi Szentmiklóssy Aloyzhoz vezeté, s ezek közt vala Sallustnak magyar fordítása is. Ez tudta, hogy én Sallustot fordítom, s a könyvet nekem küldötte. Burián Pál budai antikváriusnak azolta két nyomtatványát kereste ki Erdélyben, s az, amelyet tőle Jankovich bír, egész ép, nem mint az enyém és amelyet Buriántól az 1828-ban elholt Kultsár István kapott....

Én Sallustot nálunk negyedik adom, és itt is nem én utolsó. A bár amit itten adok, minél többeket gyúlaszthasson vetélkedésre! bár még megláthassam, aki el fogja pirítani igyekezetimet! Később fordító lopás nélkül veszi által, amit mások jól ejtettek, s bántás nélkül hagyja el, amit nem szeret; így utóbbi dolgozás nem lehet nem jobb a korábbiaknál, s ilyennemű munka sokaknak erejét kívánja.

Mint kelljen fordítani, a munka neme határozza meg, melyet fordítunk. Ha kinek elég tudni, mit teve Catilina és Jugurtha, és mely véget ére gonoszságok, de Sallustra s az ő művészségére semmi gondja, sőt azt a gonosz nyelvrontót még gyűlöli is..... De a Sallust olvasóinak, az itt említettekén kívül, van még egy más szaka is; az, mely a magyar nyelvet a Róma nyelvével, s a mi korunk ízlését a régi koréval és a Sallustéval összehasonlítani nem tartja nem jó dolognak; amely érti, hogy a nyelvrontás tiszteletes, ha szépet, jót ad; amely érti, mit nyere a Sallust beszéde, hogy ő inkább akará követni a nem római példányt, a nyelvrontó Thukydideszt és önmagát, amit a szokás és grammatika igájába vert római nyelvmesterek tanítottak; s úgy hiszi, hogy ha szerencsével merjük mi is, amit ott Sallust mere, nyelvünk nyerni fog, nem veszteni, s a Sallust fordítóinak e lelkesebb szaka is érdemli gondjainkat.

A XVI. század művészeinek már régiségek által is megszentelt, tiszteletes, darabos, fás, de lelkes festéseiket a nem lelketlen rézmetsző szelidítve fogja ugyan másolni, de önkéjes igazítások nélkül, és bármint kiáltozzék az avatlan, nem a mostani ízlésben, hanem az előkép koráiban. Sallust körül, ki egyebet keres, mint az avatlanok vagy pedántok javaltát, lelkes fordítójának oly szabadon illik bánni, mint Sallust bána.

Igenis, hogy magyarul szóló munkától inkább, mint azt, hogy beszéde, szólása magyar legyen, semmit nem kívánhatni: de viszont a Sallust fordítójától sem inkább semmit, minthogy Sallust a fordítás nyelvében is Sallust maradjon. A különözni szeretőnek itt is különözni kell, a merni szeretőnek itt is merni; a szilajkodónak, vétkezőnek itt is szilajkodni, vétkezni. Ha ki mindezekről irtózik s azon nyelvben is irtózik, mely belerejét hős tűzzel fejtegetvén, s az idegen nagy példányokat bölcs választással követvén, máris ennyire emelkedett, mutatja, mint született ő szerethetni Sallustot a Róma nyelvén, s szerencsét hozzá, hahogy azt vallani nem pirúl! szerencsét hozzá, hahogy nem érzi, hogy azért pirúlnia kellene! Nem az itt a dolog, hogy Sallustot magunkhoz vonjuk le, hanem hogy mi lépünk feljebb, mint állunk a nagyhoz; nem az, hogy semmi szavát el ne hagyjuk, meg ne változtassuk, hogy amit mond, ugyanannyi sorban mondjuk, hogy beszéde tagjait más rendben ne szövjük fel; hogy az ő varázs-homályát a józanság sovány és hideg tisztájára derítsük fel: hanem az, hogy tisztelvén nyelvünk alap-törvényeit, de nem a kor ízlését, mely nyomról nyomra változik, s az írótól úgy változtathatik, mint a tanulatlan sokaságtól, a beszéd azt a hatást tegye itt, amit ottan teve; hanem, hogy a

másolat az előkép nemében legyen szép. Olykor az kedves, ha semmi idegen színt nem látunk a beszédben, olykor, ha azon álsugárzik a csudált idegen. Mit hol illik, és az ily törekedés mely fényt ígér a nyelvnek, értik a nyelv felavatott barátjai.

## FESTÉS, FARAGÁS NÁLUNK

Felkapom a szót, melyet ez újság érdemes kiadója minap a 143. lapon teve. Minthogy a mesterség szeretete nem tanítómunkákból, hanem a remekeknek gondos szemlélésekből meríttetik: megnevezek némely helyeket a hazában, ahol azok, akik a mesterség eránt vonzódást érzene, szemeiket gyakorolhatják, lelkeiket emelhetik.

1. A pápai templom (Veszpr[ém] várm.) nem tartozik az ország legnagyobb templomainak számokba, de szebb ízlettel épült, mint sok új nagy templomaink, belső dekorációira nézve pedig mindazokat, amelyeket ismerek, felülmúlja. A főoltárt bécsi prof Maurer Hubert úrnak egy első mártír szent Istvánja ékesíti, a több oltárokat a Kracker festései, kiről alább. A templomot építő földesúrnak, gróf Eszterházy Károly egri püspöknek, tudatlan emberei a Maurer képen vandalushoz illő vétket követtek el: valamivel kisebb lévén a ráma, melyet a véső azalatt készít, míg Maurer a tablón dolgozott, mint a megérkezett kép, készebbek voltak a képet megnyirbáltatni, mint uroknak erszényét új rámának csináltatásával terhelni; s így némely figura olyformán jelen meg a képen, hogy aki a történetet nem tudja, a mívészt fogja vádolni. - A státuák ezen az oltáron Prokoptól vannak. Akit szerencséje Pápára vezérel, egy-két pillantást vessen a tabernákulum zöld márványára is, mely egy föld alatt Veszprémben talált régi oszlopból szeldeltetett. Oly szépségű zöld márványt ritkán fog látni. - Az oldaltemplom oltárán egy gyönyörű Madonna függ, mely első ránézéssel elfeledteti mindazt, amit a néző a nagy templomban csudált. A püspöktől tudom, hogy az kardinális Garampi ajándéka: ellenben a püspök tölem tudta, hogy az Raffaelnek kópiája. Tomkins által metszett reze a Purling úr birtokában lévő originálnak dolgozó asztalom felett függ, s nincs oly borult momentuma életnek, melyet fel ne derítsen.

2. A váci templom, ha oly szegényen nem volna elvégezve, mint amely nagy idea szerént épülni kezdett, hasonlíthatatlan dísze volna a hazának. Ezt kardinális Migazzi, a vatikáni szent Péter hasonlatosságára építtette s a szép gondolatért szíves hálát érdemel. Alig érzettem valaha magamat kisebbnek és nagyobbnek, mint midőn ennek tornácában véletlenül egy oszlop mellett megállottam, s az óriási nagyságú s testű oszlopon végigpillantottam. Ez első ifjúságomban történt, minekelőtte még a bécsi szent Károly királyi porikuszt láttam volna. A festések becseről nem szólhatok, egyszer azt sietve, másodikszor alkonyodástájban látván: de emlékezem, hogy a színadás rajtok nem az a derült, nem az a vidám, melyet az olasz iskola mívain csudálunk. Minekutána a kardinális a világ első templomának miniatűr kópiáját akarát teremteni, mely igen illett volna ezt a templomot kópia-oltártáblákkal ékesíteni, s a nagy oltár felibe Raffaelnek Transfigurációját, a két elsőkre pedig a volaterrai Dániel Keresztről levételét s a Domeninichino szent Hieronimuszt állítani, még pedig oly kezek által dolgozva, mint a Mengsé, Battonié!

3. A győri templomnak nagyobb a híre, mint a becse. Festett és öntött oltártáblái méltók ugyan a megtekintésre, de aligha a cifra ajtókkal nem igyekeztek néki a legnagyobb dísz adni. Maulpertsch itt is sokat dolgozott s sokat mázolt. Mely kár, hogy a gazdagok fel nincsenek avatva a mesterség titkaiba s néha vakon követik, amit más tanácsol, néha a magok fantáziáik által még nagyobb kárt tesznek, mint a tanácstalanok követésével.

4. A váradi templom imponál mind nagysága, mind pompája által. Báró Patatich Ádám püspök s későbbben kalocsai érsek, mindenben e kettőt szerette, néha még a szépnek kárával is. A váradi nem veres, hanem lángoló piros márvány vesztegetve van az oldaloltárokon. Az architektura belül legalább igen szép. Az oltártáblák között vannak jók és hibásak. A nagyoltaré gyönyörű kompozíció s Rubensre emlékeztet, eltöltve sok figurákkal, de a mennybe emelkedő Szűz s az egész tabló koloritja nem oly szép, mint lennie illenék. A kupolát Schröpf festette, ha a kifejezés bocsánatot nyerhetne - pokolbeli színekkel. - Ez a püspök Biharnak főispánja lévén, a gyűlés palotáját annyi képekkel ékesítette, amennyit a falak elfogtak. A tőlünk oly igen szeretett királyné képét talpig és a vele együtt uralkodó fiát Hickel festette; a feszületet, a szent István és szent László királyokét, a püspökét és holmi allegóriai tablókat, melyek alá a deákul szépen író püspök maga írt két disztichont, a feljebb megnevezett Schröpf, ki nem vala ügyetlen rajzoló de olajban is freskófestésként dolgozott. Ennek darabjairól, kivált a feszületről, mely képzelhetetlenül grell, ijedve szökik a szem Mária Terézia s József igen szép képeikre, melyen mind az arc, mind a leplezet bájos.

Ugyanitt a kisebbik palotában a mostani főispánnak, erd. kancell. gróf Teleki Sámuel és az egykori adminisztrátor, most tárnokmester, gróf Brunszvik József exc. képeik is méltók a figyelmes tekintésre. Ezt Stunder, amazt Hickel festette. - Nem tartozik ide, de gyönyörködve említem, hogy Stunder a Brunszvik képen el nem hagyta Senecának munkáit. Ezt festői tekintetből talán még kárhozthatni kellene, de bennünket örömmel tölt el. Boldog haza, melynek nagyjai (ilyen Teleki és Brunszvik, ilyenek voltak Pászthory és M. Terézia alatt referendárius gróf Török József) ennek a filozófusnak írásai által emelik, erősítik lelkeiket!

5. Jászónak nagyobb dísz ad a Kracker festése a templomban, mint a Sauberer András által 1790 körül épített roppant prepositura; mert nagy épületet kiki építhet, ha pénze van, de Krackert pénzen nem teremtünk. Ezt a nagy mívészt a most megnevezett prépost hozá honunkba, nem tudom, honnan. A templomnak falait is, oltártábláit is ez dolgozta. Ennek példáján lehet látni, mint történhetett, hogy a rövidéletű Raffael és a hosszabb életű Rubens és mások, miként hagyhattak oly számos darabokat; mert egy ember élete rövid arra, hogy csak azt is végezhesse, amit itt a templomban látunk. Pedig Kracker ezen felül egyebet is festett, nevezetesen Staffelei-munkákat is. Én magam birtam kardinális Martinusnak és primás Eszterházy Imrének egész testben, kalocsai érsek Széchényi Pálnak fél testben festett képeiket. - Kracker Sauberer prelátus halála után Egerbe vette lakását, s ott a líceum bibliotékája plafonján a tridenti zsinatnak ülését festette, mely ítéletem szerint az ő mesterségének koronája. Midőn a püspök Maulpertschet Bécsből a líceum kápolnája plafondjának festésére lehozatá, ennek, leszállván a szekérből, az vala első dolga, hogy a bibliotéka plafondját láthassa, s felkiáltott: Én ennyit nem tudok! - Maulpertsch nemcsak szerényen, hanem igazán is ítélte. Kracker más oltártáblát festett volna az augusztiniánusok bécsi templomokban.

6. Gróf Keglevich József koronaőr, tornai főispán s Torna helységben földesúr, Maurer által festetett ide egy oltártáblát. Ki hinné, ezt az éktelen helyet s templomot látván, hogy ez mestermívet bír, holott a kassai aranyozott rézzel fedett tornyú bazilika egy oltártáblát sem mutathat, mely meg nem érdemlené, hogy falusi templomokba tolattassék. - Templomok felől szólván eddig, légyen szabad egy jegyzéssel bérekesztenem tudósításaimat.

Általtérek a nem templomi festésekre, faragásokra.

1. Herceg Eszterháznak gazdag galériáját, aki Bécsbe felmegyen és a mesterséget szereti, vétkezik, ha tekintetbe nem vészi. Nagyjaink közül vicekancellárius gróf Koháry Ferenc s tárnokmester, gróf Brunszvik József exc. azok, akik felől tudom, hogy festéseket gyűjtenek. A nemzetét szerető Marczibány mit teve e részben is, tudva van. Parányi erővel elhalhatatlan fényt vonz magára tek. Fáy János úr Emődön, Borsod várm., aki fáradhatatlanul és csudálást



érdemlő szerencsével gyűjtögeti galériáját (tavaly Carracci Ágostonnak két festését egy magyarországi klostromból kapta, s azt közhaszonra Egerben nyitotta meg). Galériák állítására temérdek pénz kívántatik; eszerént anélkül, hogy másoknak érdemeiből legkisebbet levonni akarnánk, bátran tesszük a kérdést: ki tett erejéhez képest többet?

2. Nagy házainkban ami festések vannak, azok csak a luxus szüleménye s a brokantörök játéka. Ízlet és előisméreteken nélkül vásároljuk, ami a szemnek tetszik s amit a csalfaság reánk tol. Ezek is ritka jelenségek. A legszebb két darab, amit láttam, b. Orczy Lászlónak palotájában függött; udv. kammerfestő Fischer úrnak munkája, egyike az Orczy-kertnek egy partiáját, a másik egy Budára tett kinézését adta elő; a budai hegy s a paulinusok pesti kettős tornya szépen nyúlt fel az estvéli meleg gőzből a képen. - Portréket aranyozott igen széles rámaikban függesztgetünk fel s azt véljük, hogy valami szépet bírunk, s nem látjuk, hogy az a lelketlen arc, az a szederjes piros, az a barnába-feketébe csapó fehér bántja a szemet. Midőn ezen megtevévedés bennünket elszomorít felelevenedünk, látván, hogy Somogy Somsichnak képét a már öreg Lampitól, az Abaúj várm. palotája az Orczy Lászlóé Oelenhayntól, Szilvás (Zemplényben) a generális Splényi Mihályét Hickeltől, Nagymihály (Zemplényben) a haza legszebb leányának, kancell. gróf Eszterházy Ferenc gyermekének, gr. Sztáray Mihálynénak szép képét Weikardtól s a gróf Teleki József gyermekei ennek fejét s Széphalom egy férfi-főt Kreutzinger-től bírnak. Akiknek erszénye elbírja, azoknak nem a Pesten s másutt tartózkodó, csillogó színekkel vakítani tudó fiatal emberkének által, hanem Füger és Lampi s Kreutzinger által kellene magokat festetni. Így, azon felül, hogy ábrázataik azoknak, akiket velek a természet vagy a szív érzései öszvefontak, általadatnak, egyszersmind oly mestermíveket is kapnak, mely egykor talán a Belvédérben lél helyet. Nagyobb vesztegetés ezeket a kis mesterkéket húsz arannyal fizetni, mint a nagyokat százzal. A régibb portrék közül, melyek nálunk láthatók, talán legelső helyet érdemel a Ráday Pálé s fiáé, az idősb Gedeoné, melyek Pécelen tartatnak. Mind a kettőt a magyar Mányoki, udvari festője a lengyel királynak, ezelőtt közel száz esztendővel festette. Arra a tetőre, melyen Kupeczky és Mányoki állottak, magyar festő még soha nem hágott; mert hogy Dürer Albert erdélyi fi volt volna, azt gróf Ráday Gedeonnak elhinni minden tiszteletem s óhajtasaim mellett is nem tudtam.

3. A faragás művei közül alig említhetek valamit; azok nálunk igen ritka jelenségek. De jussunk van Zauernak Stollját és a Ceracchi Bornját (mind a kettő márványban dolgozott büszte) említenem, mert Born erdélyi magyar volt, a Stoll büszteje pedig egy magyar asszony-ságnak, özvegy gróf Zichynének rendeléséből készült. Bosch sok magyar férfi- és asszonyfőket bosszírozott, melyek nagyrészt (ha tudniillik nem kívántatott tőle, hogy a főket mostani ruhákkal s hajhordással dolgozza), valóságos mestermívek.

4. Hazánk azzal dicsekedhetik, hogy a lipsiai festőakadémiai direktorát, Oeser urat szülte. Mely ok volt volna vele minél több darabokat dolgoztatnunk! Én hármát ismérek a hazában: az első a pozsonyi luth. templomban áll; a második egy csaknem háromlábnyi magasságú, nálam; a harmadik kassai szenátor Fried Sámuel úrnál.

5. Balkay Pál úr, öt esztendőt töltvén Bécsben, a Belvédérben sok szép daraboknak kópiáit dolgozta és kincseit Kassán, hol most múlat, közhaszonra rakta ki. Barátsága engemet is némely becses darabok birtokába tett. Ennek az érdemes ifjúnak nevelését a haza az ő anyja testvérének, mezőkövesdi pléb. és prépost Szür Ferenc úrnak köszönheti. Mely szerencse azoknak, akik Kassán megjelennek, a Mengs hatalmas muszkatulájú Józsefét, a Mengs szép Máriáját az isteni gyermekkel, Guidonak Ártatlanságát, Correggionak veres öltözetű szenvedőjét, Furionak Kesergőjét, az Angelica ossziáni darabját s néhány igen szép főt az alföldi iskolából mintegy tükörben ismét megláthatni.

Óhajtanám, hogy ez a sietve tett jelentés másokat arra bírja, hogy követnék példámat, és ami szépet a hazában látnak, ismérnek, hasonló jelentésben hozzák a publikum tudásába; nevezetesen, hogy valaki velünk ismértetné meg a bruckenthali galériát, melynek nagy kincsei vagynak. - Stunder felől, ki nékem barátom volt és a pozsonyi nagy faragó felől, kinek művei a pozsonyi szent Márton- és a győri püspöki templom oltárjain szemléltetnek, magam szólok más alkalommal.

*Széphalom, márciusban 1812.*